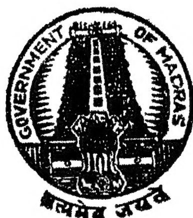
MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS SERIES No. 38

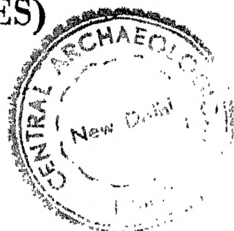

توزك والاجاهي

TUZUK-E-WĀLĀJĀHI (in Persian)

(WITH NOTES)

by Burhan Khan Handi

Edited By

T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.,
Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

AND

THE STAFF OF THE LIBRARY
(under the orders of the Government of Madras.)

PRINTED BY THE SUPERINTENDENT
GOVERNMENT PRESS
MADRAS
1957

INTRODUCTION.

The present edition of Tawzak-e-walajahi, an important source of the history of South India in general and the Carnatic in particular, is based on the single Persian manuscript available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, under D. No. 304.

The author of this work Munshi Burhan Khan Handi, son of Syed Hasan, was born in Tiruchinapalli, where his ancestors coming from Bijapoor had settled down. It is presumed that the word "Handi" may be his family name or that of the place of his nativity. The correct date of birth of the author is not known.

He had his early education in Arabic and Persian under the learned Moulvi Ghulam Husain Jawdat, a resident of Tiruchinapalli. Jawdat was a poet of considerable merit and was known as Shahar ustad. After completing his education he was appointed a munshi in the Nawait family and discharged his duties very sincerely, efficiently and ably. His industry and extraordinary ability soon made him popular with the result that Nawab Husam-al-Mulk Abdullah Khan Bahadur, the fourth son of Nawab Muhammed Ali Walajah appointed him to write the history of his house in Persian.

Shaikh Muhmmed Wasif Madrasi in his book حديقة المرام في تذكرة علماء الا علام (Hadiqat-al-Maram-fi-Tadhkirat-e-ulama'-al- A ' lam) says that Burhan Khan was an erudite scholar in Persian and Arabic and he was a munshi to Nawab Husam-al-Mulk Abdulla Khan Bahadur. For the information of the readers a quotation from the above book is given below:—

كان شيخا كبيرا صاحب الفضيلة في علم الفارسية وكان يعرف لسان العربي ايضا وكان استاذ عصره فيها وكان منشي عندابي مطهر علي خان*

In course of time Burhan Khan was brought to Madras from Tiruchinapalli by Nawab Husam-al-Mulk Bahadur. Burhan died in Madras on 27th Jumadah 1240 A. H. (1824 A. D.) and according to Dr. Ethe on 1238 A.H. (1822 A.D.).

Burhan was a good prose-writer (انشاپرداز) as well as a poet. In prose he followed the style of Mirza Baidil. He has written several works in prose and poetry. In prose N'arah-e-Hydari, Insha-e-Burhani and Tawzak-e-walajahi are very famous. At present only the book Tawzak-e-walajahi is available, the other works are not found anywhere. The name of a mathnavi Tootinamah is also mentioned by some authors but it is not traceable.

compiling the versified history named Anwar namah. The first daftar records the early history of the family of Muhammed Ali Walajah along with the nizamat of Anwar-al-din Khan Bahadur up to the capture of Pondicherry.

At first Burhan wanted to narrate the events following the conquest of Pondicherry in the second volume of Tawzak-e-walajahi, but at the end of the first daftar there is a (خاتمه) conclusion by which it is understood that the second daftar was not taken up. An extract from the khaltima is given below :—

القصه سمند تیز رفتار قلم بقطع عرصه هائے سنگلاخ تا این جا فرسوده سم تکاوري گردید و فارس طبع راقم بقیاس بقیه راه دراز مقام خاتمه کتاب که انتهاے دو منزل مناسب آسودگي او اندیشید انشاءالله المستعان بفرصت چندے همین اسپ است و همین میدان و همین گوے است و همین چوگان بالفعل از طے کردیدن این قدر مسافت بعید که نظر بر آفات و عوارضات راه مفت پا مردی این آبله پا است بقول کسے—

شکر حق نیم سفر شد به بسے رنج و محن
آفرین باد برین همت مردانه من

دوگانه سجده شکر رب الحفیظ بجاآرد وباین تعب سفر بفحواے اینکه دعاے دلریشاں اثر قربت اجابت را سزاوار است دست بالتجاے ترقي عمر و دولت نواب مستطاب یعني باني این کتاب باین تضرع بلند مي سازد *

In the above quotation the author has given an idea that if opportunity arises, he will write the second daftar also. But it is not known whether this second daftar was completed.

The author of Sawanihat-e-Mumtaz writes that during the time of Nawab Umdatul-Umara, Nawab Husam-al-Mulk Bahadur had collected facts about Nawab Umdatul-Umara and Nawab Muhammed Ali Walajah, got them corrected by Munshi Burhan Khan Handi and named this work as Tawzak-e-walajahi. A quotation from the work is given below:—

در زمان نواب عمدة الامرا بهادر جناب حسام الملک بهادر براے یادگار زمانه احوال دولت و ریاست والاجاهي به تفصیل محلات و ازدواج و اولاد وغیره اول و دویم قلمبند کرده از منشي محمد برهان خان هانڈي ترتیب نشیب و فراز عبارت بانشا آرائي درست کنانیده مسمي به تزک والاجاهي نمودند آن کتاب بعد

Positively a few quotations from the poems of Burhan are recorded by some biographers. The following verses are selected from his work :—

فزود عزت عالي نژاد در پستي
دریست قطرهٔ که رفت از سحاب درته آب .

—————

تپ دل در ہوایش شعله جوش است
تمنا ہر نفس محشر خروش است

—————

ز درد عشق رو ہر جاکه داغیست
کدورت خانهٔ جاں را چراغیست

—————

برہاں بصد ، ہزار پریشاني زماں
از دامن تو دور نشد گر غبار شد

—————

Moreover many verses by Burhan are given in Tawzak-e-walajahi at the end of which there is an eulogy to Nawab Husam-al-Mulk Abdullah Khan Bahadur composed in most elegant style.

In the introduction to the Tawzak-e-walajahi it is revealed that Burhan began this work in the year 1195 A.H. (1781 A.D.) at the instance of Nawab Husam-al-Mulk Abdulla Khan Bahadur. The Nawab collected important records of the State by the order of Nawab Muhammed Ali Walajah and supplied them to Munshi Burhan Khan. The first volume of this work was completed in 1198 A.H. According to Dr. Ethe it was completed in 1200 A.H. (1786 A.D.).

A quotation from the (مقدمه) muqaddamah of the work is given below:—

باوجودیکه زمانهٔ ناهمدگار مقتضي سر براہي ایں امر گراں نبود نظر بالتفات لا انتهایش تا زمانهٔ دراز که سوائے ایام تعطیل عارضي مدت شغلش تا ایں مقام بسه (۳) سال محسوب است باجتماع حواس منتشره گرانباري تقدیمش برسر جان ناتوان کشیدم و بآبداري عباراتش آب نظر و بتابداري استعاراتش تاب جگر صرف گردانیدم *

The first volume contains a (مقدمه) muqaddamah and (دفتر اول) first daftar. In the muqaddamah there is an account of Meer Ismail Khan Abjadi, the poet laureate of the Carnatic, and the reason for his

مقدمہ

توزک والاجاہي کا یہ نسخہ جو اس وقت پیش نظر ہے ملک کرناٹک کي ایک مبسوط تاریخ ہے - اس کے مصنف کا نام برہان خان ہانڈي ولد سید حسن ہانڈي ہے - ممکن ہے کہ ہانڈي مولف کا خانداني لقب ہو یا کسي خاص مقام کي طرف منسوب ہو *

برہان خاں کے آبا و اجداد اصل میں بیجاپور کے رہنے والے تھے مگر ان کي پیدایش نتھرنگر (ترچناپلي) میں ہوي' ان کي تاریخ پیدایش کا کچھ پتہ نہیں چلتا - برہان خاں نے نتھرنگر میں مولوي غلام حسین جودت نائطي سے عربي اؤر فارسي کي درسي کتابیں پڑھیں - جودت اس زمانے کے معروف شاعر تھے اؤر شہر استاد کے لقب سے مشہور تھے - برہان نے شعر و سخن اؤر انشاء میں انھیں سے اصلاح لي - جب تعلیم سے فارغ ہوے تو اہل نوایت کے یہاں منشي گري اختیار کي اؤر اس خدمت کو نہایت حسن و خوبي کے ساتھہ انجام دیا *

جب برہان خاں کے علم و کمال کا شہرہ ہوا تو محمد علي والاجاہ کے چوتھے فرزند حسام الملک اعتماد الدولہ محمد عبداللہ خاں بہادر نے انھیں اپنے ہاں ملازم رکھہ لیا - چنانچہ شیخ محمد واصف مدراسي اپنے رسالہ " حدیقۃ المرام في تذکرۃ علماء الاعلام " میں ان کے متعلق لکھتے ہیں " کان شیخا کبیرا صاحب الفضیلۃ في علم الفارسیۃ و کان یعرف لسان العربي ایضا و کان استاذ عصرہ فیھا و کان منشي عندابي مطہر علي خاں " یہاں مطہر علي خاں کے والد سے مراد حسام الملک بہادر ہیں - حسام الملک انھیں اپنے ہمراہ ترچناپلي سے مدراس لے آئے اؤر وہ پھر یہیں مقیم ہوگئے - آخر ۲۷ جمادي الثاني سنہ ۱۲۴۰[1] ہجري مطابق ۱۸۲۴ع کو انتقال کیا *

---

(۱) صاحب تذکرۃ گلزار اعظم نے برہان خان کا سنہ وفات سنۃ ۱۲۳۸ ھجری لکھا ھے *

رحلت نواب عمدة الامرا بهادر باتمام رسید اگر درحین نواب
صاحب معلی تیارمی شد البتہ بصلہ معقول سرفراز می گردید
اما جناب حضرت حسام الملک بهادر را امید صلہ این بر ایام
فراغت خود داشتہ احباب اورا پرورش می فرمودند *

From the above extract it is surmised that the second daftar also might have been prepared, but there was no opportunity to publish it. It is most likely that a copy of this volume may be available in the family of Nawab Husam-al-Mulk Bahadur.

For editing this book two manuscripts were consulted. One of these two belongs to the Muslim Library, Walajah Road, Madras. It contains 794 pages, each page bearing twelve lines. The size of this manuscript is big, letters are in a sufficiently bold type representing a good style of calligraphy. It is said to have been written in 1232 A.H. during the lifetime of the author. In the margin of this book the poetic version of Meer Ismail Khan Abjadi and prose version of Burhan Khan Handi may be observed.

The second manuscript is available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It contains 532 pages with 15 lines in a page and the size is medium. All the folios are worm eaten and some of them are badly injured. Though there are no dates in this manuscripts, yet from the mode of writing and the condition of the paper it can be inferred that this is an old copy and it might have been written during the time of the author. These two manuscripts were compared carefully and no variations could be detected in them.

Some well-known works as for instance (1) Ma'thir-al-Umara, by Samsam-al-Dawla Shahid, (2) The English translation of Tawzak-e-Walajahi, by Dr. Muhammed Husain Nainar and (3) Europe men Dakhni Makhtootat by Nasiruddin Hashimi have been consulted for preparing the marginal notes so that it may be useful to the public in general and research students in particular. Moreover a genealogy of the Walajah family is also given in the end.

In editing this work, my thanks are due to Syed Hamza Husain omari, Munshi-e-Fazil, who is solely responsible for preparing the press copy and correcting the proof and writing the foot-notes and introdutcion both in English and Urdu after referring to various journals and books of literary importance, which is indeed a task of great industry and patience.

T. CHANDRASEKHARAN,
Curator.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS
LIBRARY, MADRAS.
7th December 1955.

رہ گئے تھے - اس کے علاوہ انور نامہ میں صرف سنہ ۱۱۷۴ ہجری تک کے واقعات بیان کئے گئے تھے - حسام الملک بہادر نے نواب محمد علي کے اشارے سے حکومت کے روزنامچے فراہم کئے اوٗر برہان خاں ہانڈي سے نثر میں تاریخ مرتب کرنے کي فرمائش کي - چنانچہ انہوں نے تین سال کي مسلسل محنت کے بعد توزک والاجاہي کي پہلي جلد لکھي چنانچہ وہ خود کہتے ہیں ——

" باوجودیکہ زمانہ نامددگار مقتضي سربراہي ایں امر گراں نبود نظر بالتفات لا انتہایش تا زمانہ دراز کہ سوائے ایام تعطیل عارضي مدت شغلش تا ایں مقام سہ(۳) سال کامل محسوب است باجتماع حواس منتشرہ گرانباري تقدیمش برسر جان ناتواں کشیدم و بآبداري عباراتش آب نظر و بتابداري استعاراتش تاب جگر صرف گردانیدم " *

اس پہلي جلد میں ایک مقدمہ اوٗر دفتر اول ہے - مقدمہ میں میر اسمعیل خاں ابجدي ملک الشعراے کرناٹک کے حالات اوٗر ان کي منظوم تاریخ انور نامہ کي سبب تالیف کا ذکر ہے - دفتر اول میں نواب محمد علي والاجاہ کے خاندان کي ابتدائي تاریخ کے ساتھہ ساتھہ نواب انورالدین خاں بہادر اوٗر نواب محمد علي والاجاہ کے دور اول کي نظامت یعني پھلچري کي فتح تک کے حالات بیان کئے گئے ہیں - ابتدا میں مصنف کا ارادہ تھا کہ اس کا دوسرا دفتر ان واقعات پر مشتمل ہو جو پھلچري کي فتح کے بعد پیش آے - مگر دفتر اول کے اختتام پر جو خاتمہ لکھا گیا ہے اس سے اندازہ ہوتا ہے کہ کتاب صرف اسي پر ختم ہوگئي چنانچہ وہ لکھتا ہے ——

" القصہ سمند تیز رفتار قلم بقطع عرصہ ہاے سنگ لاخ تا ایں جا فرسودہ سم تکاوري گردید و فارس طبع راقم بقیاس بقیہ راہ دراز مقام خاتمہ کتاب کہ انتہاے دو منزل دو دفتر مقرر بود در ہمیں یک منزل مناسب آسودگي اندیشید انشاءاللہ المستعان بفرصت چندے ہمیں اسپ است و ہمیں میدان و ہمیں گوے

برہان خاں بہترین انشاپرداز اور اچھے شاعر تھے۔ انشاپردازي میں وہ مرزا بیدل کے پیرو تھے۔ انہوں نے نظم و نثر میں کئي کتابیں لکھي ہیں۔ نثر میں "نعرۂ حیدري" "انشائے برہاني" "منشات بے نظیر" اور "توزک والاجاہي" مشہور ہیں۔ مگر آخري کتاب کے سوا ان کي دوسري کتابیں نایاب ہیں۔ طوطي نامے کے نام سے ایک مثنوي کا نام ملتا ہے مگر یہ کتاب بھي نایاب ہے البتہ ان کے کچھہ اشعار بطور نمونہ کے تذکروں میں منقول ہیں جن کو یہاں پیش کیا جاتا ہے —

فزود عزت عالي نژاد در پستي
دریست قطرہ کہ رفت از سحاب در تہ آب

تپ دل در ہوایش شعلہ جوش است
تمنا ہر نفس، محشر خروش است

زدرد عشق رو ہرجا کہ داغے است
کدورت خانہ جاں را چراغے است

برہاں بصد ہزار پریشاني زماں
از دامن تو دور نشد گرغبار شد

ان اشعار کے علاوہ توزک والاجاہي میں بھي جابجا برہان کے برجستہ اشعار ملتے ہیں۔ کتاب کے آخر میں انہوں نے نواب عبداللہ خاں حسام الملک بہادر کي تعریف میں ایک نظم اور مناجات نہایت فصیح و بلیغ انداز میں لکھي ہے *

توزک والاجاہي کے مقدمہ سے معلوم ہوتا ہے کہ برہان خاں نے یہ تصنیف سنہ ۱۱۹۸ ہجري مطابق سنہ ۱۷۸۱ع میں نواب حسام الملک بہادر کے اشارے سے شروع کي تھي۔ کرناٹک کي تاریخ کے متعلق ان کے سامنے ابجدي کا لکھا ہوا انور نامہ موجود تھا لیکن نظم کے میدان کي تنگي کي وجہ سے اس میں واقعات کا تسلسل قایم نہیں رہ سکا۔ بہت سے اہم واقعات بیان ہونے سے

اس کتاب کو ایڈٹ کرنے میں دو قلمي نسخوں سے مدد لي گئي ہے - پہلا نسخہ کتب خانہ اہل اسلام والاجاہ روڈ مدراس کا ہے جو سنہ ۱۲۳۲ ہجري کا لکھا ہوا ہے اوڑ یہ مصنف کے زمانے کا لکھا ہوا نسخہ ہے. اس نسخے کي تقطیع بہت بڑي ہے قلم جلي اوڑ خط خوشنما ہے - اس کے کل صفحات ۷۹۴ ہیں اوڑ ہر صفحہ میں ۱۲ سطریں ہیں - اس کے حاشیہ پر ابجدي کي منظوم تاریخ ہے *

دوسرا نسخہ گورنمنٹ اوڑینڈل لائبریري مدراس کا ہے جس کي تقطیع درمیاني ہے اس کے کل صفحات ۵۳۲ ہیں اوڑ ہر صفحہ میں ۱۵ سطریں ہیں - اوراق کرم خوردہ اوڑ بعض بالکل بوسیدہ ہوچکے ہیں - اس میں سنہ تحریر کا کہیں ذکر نہیں تاہم کاغذ اوڑ خط کو دیکھتے ہوے یہ اندازہ ہوتا ہے کہ یہ بھي پہلے نسخہ کے لگ بھگ قدیم نسخہ ہے - میں نے ان دونوں نسخوں کا لفظ بلفظ مقابلہ کیا لیکن ان میں کوئي زیادہ فرق معلوم نہیں ہوتا *

میں نے ماثرالامرا ' مولفہ صمصام الدولہ شہید ' ترجمہ انگریزي توزک والاجاہي ' از ڈاکٹر محمد حسین نینار ' یورپ میں دکھني مخطوطات ' از نصیرالدین ہاشمي ' کي مدد سے جابجا اس کتاب پر مفید حواشي دئے ہیں تاکہ قارئین اوڑ خصوصاً ریسرچ کرنے والے طلبا ان سے فائدہ اٹھائیں *

میں نے حتي الامکان غلطیوں کي اصلاح کي کوشش کي ہے تاہم بمصداق " الانسان مرکب من الخطاء والنسیان " اگر کہیں طباعت کي غلطیاں پائي جائیں تو قارئین سے امید ہے کہ وہ ان کي اصلاح فرمائیں گے - اس کے علاوہ کتاب کے آخر میں خاندان والاجاہي کا شجرہ بھي دیا گیا ہے *

سید حمزہ حسین عمري *

T. CHANDRASEKHARAN,
Curator.

Government Oriental Manuscripts
Library, Madras,
7th December 1955.

است و ہمیں چوگان بالفعل از طے گردیدن ایں قدر مسافت بعید که نظر بر آفات و عوارضات راه مفت پامردي ایں آبله پا است بقول کسے —

شکر حق نیم سفر شد به بسے رنج و محن
آفریں باد بریں ہمت مردانه من

دوگانه سجده شکر رب الحفیظ بجا مي آرد و بایں تعب سفر بفحواے اینکه دعاے داریشاں اثر قربت اجابت را سزاوار است دست بالتجاے ترقي عمر و دولت نواب مستطاب یعني باني ایں کتاب بایں تضرع بلند مي سازد *

اس مذکوره بالا اقتباس میں مصنف نے یه خیال بھي ظاہر کیا ہے که اگر اس کو موقعه ملا تو وه دوسرا دفتر بھي تیار کریگا اب یه نہیں معلوم که یه دوسرا دفتر تیار ہوا یا نہیں البته سوانحات ممتاز کے مصنف نے یه لکھا ہے که حسام الملک بہادر نے نواب عمدة الامرا بہادر کے زمانے میں نواب محمد علي والاجاه اور نواب عمدة الامرا کے حالات مرتب کئے تھے اور منشي برہان خاں ہانڈي سے اس کي عبارت کي اصلاح کروائي تھي اور اس کا نام توزک والاجاہي رکھا تھا - چنانچه اس کتاب کي اصل عبارت حسب ذیل ہے —

" در زمان حضرت نواب عمدة الامرا بہادر جناب حسام الملک بہادر براے یادگار زمانه احوال دولت و ریاست والاجاہي بتفصیل محلات و ازدواج و اولاد وغیره اول و دویم قلم بند کرده از منشي محمد برہان خاں ہانڈي ترتیب و نشیب و فراز عبارت بانشاآرائي درست کنانیده مسمي بتزک والاجاہي نمودند آں کتاب بعد رحلت نواب عمدة الامرا بہادر با تمام رسید اگر درحین نواب صاحب معلي تیار می شد البته بصله معقول سرفراز مي گردید اما جناب حضرت حسام الملک بہادر امید صله ایں بر ایام فراغت خود داشته باحباب اورا پرورش فرمودند * "

اس عبارت سے یه شبه ہوتا ہے که دفتر دوم بھي شاید تیار ہو چکا تھا لیکن اس کي اشاعت کي نوبت نہیں آئي - بہت ممکن ہے که حسام الملک کے خاندان میں اس کا کوئي نسخه موجود ہو *

فهرست مضامين *

مضمون *	صفحه *

مضمون *	صفحه *

صفحه * مضمون *

صفحه * مضمون *

صفحه * مضمون *

مضمون *	صفحه *
بيان صلح فراسيس با حضرت اعلي و مفرورگشتن نندراج و مرار راؤ بسمت مواطن خودها *	281
بيان رسيدن حضرت اعلي به چيناپٹن بعزم تسخير نيلور و معروضداشتن گورنر آنجا در باب برآوردن موسي بوسي از رفاقت نواب صلابت جنگ و نوشتن خداوندي دران باب به موسي ليري حارس پهولجري و بعد رسيدن جوابش نامه فرستادن خود بدولت به نواب مذكور و بر آمدن موسي بوسي از انجا و كشته شدن حيدر جنگ علاقه دارش به تدبير نواب نظام علي خان و كمك نمودن خداوند ما از فوج و زر معرفت مستر كلهيوس بكوٹهي انگريز واقع كلكته *	283
حقيقت محمد كمال *	286
بيان دماغ پختن بادشاه فراسيس بر گفته موسي دبلكس بر ممالك هندوستان و مامور كردن او موسي لالي را بر تسخير آن و شكستن صلح و روانه نمودن موسي كنديستان خواهر زادهٔ خود را جهت تخت نشيني سلطنت هند همراه موسي لاكي *	295
بيان بر آمدن موسي لالي و موسي كنديستان از ولايت و رسيدن تابندر مسكرين و متوقف شدن در انجا جهت فراهمي سامان و فوج و روانه كردن موسي سپير سردارے را بنابر شكست صلح بسوے بندر پهولجري بر عهده سركردگي لشكر و رسيدن او به بندر مذكور و شكستن صلح و لشكر كشيدن بر قلعه چت پيٹ و مسخر نمودن آن را *	296
بيان معاودت موسي سپير و رضا علي خان بصوب پهولجري بعد تسخير قلعه چيت پيٹ و آمدن موسي	298

مضمون *	صفحه *
جواب *	333
بیان ریزش موسي لالي بر قلعه وندواسي و آویزش عبدالوهاب خاں بهادر و کرنل کوٹ با او و اسیر شدن موسي بوسي و کشته شدن ذوالفقار جنگ و فرار موسي لالي ازراه چنجي به پهولچري *	335
بیان روانه شدن عبدالوهاب خان بهادر به چندرگیري و مقامات کرنل کوٹ بالشکر در وردا اُور جهت فراهمي اسباب تسخیر پهولچري و مامور گشتن میر اسد الله خاں بعهده نیابت نظامت صوبه آرکاٹ حسب الاحکام حضور و شکست فوج متعینهٔ سید ابراهیم علي خاں از مصاف تیاک گڈهه *	339
بیان نهضت با سعادت موکب خاص بعزم مصمم تسخیر قلعهٔ پهولچري و بر گردیدن از رنجنگڈهه بصوب کاریکال و مفتوح شدن آن وغیره قلاع متعلقه آرکاٹ و ملاقي شدن محمد محفوظ خاں بهادر در مقام وردهاچل و جلوه افروز گردیدن خود بدولت بچینایٹن *	342
بیان ضیافت حضرت اعلي مع ارکان و اعیان دولت از طرف مستر بکٹ حارس بندر چینا پٹن در باغ کمپني و سرور تمامي سرداران انگریز از ترتیب مجلس رقص اهل ولایت و تقدیم مراسم و لوازم میزباني و سر براهي *	348
بیان مامور شدن فوج سرکار بسراے کرنل کوٹ بر محاصره قلعهٔ پهولچري و رونق افزا گشتن خود بدولت بآرکاٹ و آباد فرمودن آں موافق زمانه سابق ورسیدن نامه شاه انگریز با دو تصویر ویک شمیر ولایتي بنام خاص *	353

مضمون *	صفحه *
خواستن محصور مقهور و مقید گردیدن لالي و لهري وغیره سرداران فراسیس و سر افراختن رایت والاجاهي بر قلعه بجاے نشان آن قوم سزاوار تباهي *	
بیان تشریف فرمودن خاص بدیدن قلعه پهولچري واداے شکر عطیه الهي و نذر گرفتن از ملازمین و انعام دادن بآنها و روانه ساختن موسي لالي و لهري بولایت انگریز و شکستن قلعه مذکوره بپاداش شکست قلعه دیونام پٹن *	375
بیان رسیدن محمد یوسف خان بمدهره و ترناویلي و بندوبست آنجا و رسیدن محمد محفوظ خان بهادر بحضور *	378
بیان نهضت رایات اقبال خاص بعزم تصفیه فساد نیلور و مامور شدن محمد یوسف خان بر نیابت حراست ملک مدهره و ترناویلي بحکم حضور و رسیدن موکب رکاب به چینہاپٹن و صدور فرامین علي گوهر شاه عالم پادشاه متضمن عطاے رتبه فرزندي و خطاب والا جاهي بخود بدولت و خطابات و مناصب به پنج فرزند خاصه بطن نواب بیگم *	381
شرح فرمان علي گوهر شاه عالم پادشاه در جواب عرضداشت حضرت اعلي *	382
شرح فرمان بمهر علي گوهر شاه عالم متضمن سند خطاب و منصب بنام غلام حسین عرف عمدة الامرا بهادر فرزند کلان خاص *	383
شرح فرمان سندالتمغاے کرناٹک پایان گهاٹ و بالاگهاٹ بمهر و موسوم ایضا *	384
شرح فرمان شاهي بمهر ایضا متضمن سند خطاب و منصب باسم محمد منور فرزند دویم خاصه عرف	385

صفحه * | مضمون *

بسم الله الرحمن الرحيم *

توزك والا جاهي *

حمد حضرت الوهيت *

علم افزائے اقبال سخن حمد والا جاهي' كہ دبير بے نظير سلطنت لايزالش تاريخ تزك والا جاهيء او بر جريدهٔ ممكنات نگاشتہ' ولمعۂ حسام قدرت باكمالش' ظلمت تطاول جنود عدم از دار الملك ظهور بر داشتہ' عرصۂ بے انتهائي انفس و آفاق بہ نسبت بصارت ديدهٔ رحمتش ذرهٔ آداب بارگاه حضور' و اقصائے وسيع كائنات باعتبار بساطت ملك عزتش در مقام مجرائے منظوران نظر محصور' پناه پر تو حفظش در موج خيزي آب چشمۂ لعل آتش رنگ را شعلہ زن نموده' و آئين پرورش لطفش آتش سوزان را در حق سمندر ماء الحيات جاودان فرموده' خورشيد رخشان يكے از فرمان بران كارگاه زر فشاني عنايتش با جاكير روم روز برزين نشاني معلوم' و ماه تابان يكے از جبين افروزان داغ غلامي ربوبيتش بتمغائے رياست رنگ شب فوجدار نجوم' اذعان احكام لازم الامتثالش منقوش جبين حال زمين و زمان' وانقياد امرشاهي بے زوالش معاش روزگار انس و جان' گرسنۂ نوالش از مور تاسليمان' تشنۂ زلالش از صحرا تا عمان *

نظم —

قدر قدرت آئين نگار قديم
طرازندهٔ فطرت مستقيم *
خداوند جان بخش و جم آفرين
شہ كشور آسمان و زمين *
زہے خسرو دولت لم يزل
شهنشاه با عظمت بے خلل *

سکندر شکوہان دارا حشم
قباد افسران و فریدون علم *
جبین سائے درگاہ اکرام او
طلبگار امداد و انعام او *
زتسلیم او دل قوي پایگاہ
سخن را زتعظیم نامش کلاہ *
کسے را کہ لطفش بود دسترس
ہمان شاہي جاودانست و بس *
جل جلال عظمتہ و عز کمال قدرتہ *

نعت جناب خاتم الرسالت صلي اللّٰہ علیہ و آلہ وسلم *

رفعت لواے مباہات بیان نعمت خداوند٬ یکہ شکوہ جلوس مقدسش سریر رسالت را قبلہ تاجداران مملکت پیغمبري گردانیدہ٬ و عروج پایۂ اقتدارش سند عرش برین را معراج سعادت بخشیدہ٬ ہنگام اہتمام غاشیہ داران رکاب مبارکش طوالت عرصہ ازل و ابد اندازہ رشتہ جریب٬ وبآراستگي جلو دوان موکب ہمایونش صداے کاف ونون آواز نقیب٬ لطیفہ آرائي لطف وقوعش نتیجۂ کمال صنعت حق٬ و آئینہ پردازي حسن ظہورش شہود جمال فیض مطلق٬ در عہد جان نوازش معمورۂ قدم تاخطۂ حدوث مطمح انظار رحمت٬ و در عصر میمنت طرازش ولایت معني تا الکۂ(۱) صورت تابع فرمان ہدایت٬ بارتقائے مدارج فضل عامش دلبستگان سررشتۂ عبودیت را آبادي خانۂ امروز از چراغ امید فردا٬ وبازدیاد مراتب فیض تامش مستلزمان کارگاہ صداقت را در اشتغال مکنت دنیا نوید عزت عقبا٬ سکہ نام والایش رایج قلمرو ایمان٬ و تیغ اعجاز دلکشایش قاطع شرک و طغیان *

(۱) با لضم بمعني کشور ترکي لفظ ھے *

نظم ---

شہ کشور ستان عز و کمال
دو عالم پنہ سایۂ ذو الجلال *

قلم چوں بنعتش زباں برکشاد
فگندہ سرو سجدہ ہا عرضہ داد *

سرا پردۂ وحدت کبریا
بود بہر او خاص خلوت سرا *

چہ امکاں یکے بزم دیوان او
چہ اعیاں یکے پرتو شاں او *

سزا وار او تاج شاہنشہی
مہنائي او شان ظل اللہي *

بہرسوکہ راتب نمودہ بلند
سر اہل طغیاں در آمد بہ بند *

ظہورش چو زد جلوۂ احتشام
دگر گونہ شد خلق را انتظام *

زمیں بوسیش تاج کروبیاں
نیازش نماز زمین و زمان *

صاحب السکینتہ و العلم ' سید العرب و العجم ' شفیع الامم ' افضل بني آدم ' سید المرسلین ' خاتم النبیین ' رحمتہ العالمین ' حبیب الالہ الاحد ' احمد المجتبے المصطفے المحمد صلي اللہ علیہ و آلہ المہتدیں و اصحابہ التابعین '

منقبت شاہ ولایت ' سعادت طرازي عظمت کلام مدح امیریکہ صاحب افسران ہفت اقلیم افلاک را جبہ سائي آستانش ' ذریعہ فروغ سعادت ' و فرمان روایان ہشت جہت زمین را اسم مشکل کشایش ' حرز بازوئے ہمت و ارادت ' از نیلاب شمشیر آبدارش ' در غرق لشکر فرعونیان رعونت انحراف ' اعجاز موسي

روبکار، و از دم تقریر ہدایت آثارش، در احیائے اموات ایمان اہل خلاف، عادات عیسي آشکار، در دبستان علم ماسبق، باجبریل امیں کاشف رموزات ادق، و درشب معراج بارسول حق، از روئے قرب حقیقي ہم طبق، روز زرو آزمائي شجاعتش، عدو مقابلہ نساخت، تاسرخود بپا نینداخت، و ہنگام گرمي صولتش، دشمن نایرۂ حسد نیفروخت، تا مایۂ امید خویش نسوخت، و درلامش در آشوب امتحان حقیقت یاري، چوں اسم اعظم مظہرالعجائب آثار تقدیم مدد گاري، و شمع صدقش درشب تفتیش ماہیت ہواداري، بسان جلوہ وفا رونق افروز بستر تسلیم جاں سپاري، قدرت غالب دست ہمتش، صفت اتم ید اللّٰہ، و نصرت کامل بازوئے اعانتش معني اخص نصرمن اللّٰہ *

نظم —

امام دو عالم امیر امم
سپہ دار دین و ولایت حشم *
وصي نبي و ولي خدا
علي آفتاب سپہر ہدا *
باینجاد باشد خدا خانہ زاد
بارشاد ایں صاحب اجتہاد *
بہر دور مشکل کشائي نمود
بہر کار حاجت روائي نمود *
محیط ہمم آسمان عطا
فروشندۂ خود براہ خدا *
مددگار مطلب پژوہاں بود
بہر مردمي شاہ مرداں بود *
برارندۂ کام امید وار
کشایندۂ عقد ہر اضطرار *
زمیں بستۂ حکم دارائیش
فلک چاکر عالم آرائیش *

سيد الوصيين يعسوب الدين محبوب حبيب رب العالمين امير المومنين اسد الله الغالب علي ابن ابي طالب صلوات الله و سلامه عليه و علي اولاده الطيبين الطاهرين المعصومين *

سبب تاليف كتاب و تسميه آن بتوزك والا جاهي *

اما بعد مخبر قلم صداقت رقم از روئے اخبار صادقه و آثار واثقه حقايق ماضي را گوش گذار حاضران مجلس حال مي سازد ' و دفتر كهن را مجدداً نقل جريده روزگار تازه مي نمايد ' كه در ايام سعادت قرين ' و زمانه پيشين ' از پيش گاه حضور ' لامع النور كرامت گنجور ' نواب مستطاب ' عالي جناب گردون قباب ' معلي القاب فلك بارگاه ' امير روشن ضمير عالم پناه ' فريدون رتبت جم اعتبار ' دارا سطوت سكندر افتخار ' كسري شان قباد ايوان ' قيصر شكوه خسرو فرمان ' باني عدل نو شيرواني ' كافل مهمات جهان باني ' ارسطو تدبير اقبال اسكندري ' فلاطون تجويز علوم دانشوري ' بقراط فنون فهم و ذكا ' سقراط قانون مهر و وفا ' كيوان عزم برجيس خصال ' انجم حشم بهرام (۱) جدال ' عطارد دفتر آسمان دولت ' خورشيد نظر آفاق عظمت ' فلك سرير قمر (۲) اكليل ' ارم طبع طوبي تظليل ' ابر مطير فضل و امتنان ' بحر مواج همت و احسان ' شمع انور بزم وجود بيت المنتخب ديوان شهود ' درخشاں كوكب اوج اجلال ' تابان نير برج اقبال ' قطب مدار تائيد يزداں ' مركز دوار فيض سبحاں ' بهار رياض فتح و نصرت ' نسيم گلشن ملك و ملت ' معدن تحمل و وقار ' منبع تفضل و اقتدار ' خدا وند صاحب لوائے ممالك تسخير ' خديو مسند نشين عزت و توقير ' ملبس لباس شريعت غرا ' سالك مسلك طريقت هدا ' كاشف اسرار حقيقت صفات ' واقف رموز معرفت ذات ' صاعد مصاعد عز و اعتلا ' عارج معارج مجد و بها '

(۱) عراق کے پادشاہ کا نام جسکو بہرام گور بھی کہتے ہیں (۲) مونث ہے اطیبہ بمعنی پاك تر اور خوشبودار تر اور کبھی بمعنی عیش و خوشی اور بشارت اور رحمت کے بھی آتا ہے *

گنجینهٔ معموز حق فهمي و حق رساني ' خزینهٔ موفور خدا طلبي و خدا داني ' تیغ بران کلوي شرک و نفاق ' امن و امان کشور صدق وفاق ' شمشیر عدوشکن معرکهٔ وغا ' تیر جگر دوز سینهٔ دغا ' برق خرمن سوز بطلان و خلاف ' سیل بنیاد برافگن خذلان و انحراف ' آبیار مزرع رجا و امید ' سیراب حدیقهٔ لطف جاوید ' ضابط ضوابط عدل و داد ' رابط روابط صلاح وسداد ' سراج الدولت اقلیم جاه وجلال ' صدر الصدور محافل علم و کمال رائج رواج دین مبین ' و اصل سر منزل حق و یقین ' مظهر آیات رحم و کرم ' مجمع صغات سخا و همم ' حافظ لوازم رضائے صمدي ' محي مراسم دین محمدي ' مقضي المرام جمهور انام ' کافي المهام قاطبهٔ اسلام ' نیسان(۱) عطایش ' صدف دست سائل را گوهر آمود مراد ساخته ' وحرف سخایش ' خزینهٔ کان و عمان(۲) را پاک پرداخته ' وارسي عدلش ' جهان را از شور و شر ظلم و فتن تهي نمود ' و افزوني فضلش اسباب امن و امان از هرچه بود بر افزود ' عذب البیاني شکر نعمتش ' فرض هر حلاوت پرور مایدهٔ حیات ' و رطب اللساني وصف کرمش ' ثمرهٔ اقسام برکات ' دعائے جاو داني دولتش ' علامت زندگي هر دل ' وثنائے کامراني همتش ' سبب آرائش هر محفل ' اوقات فیض آیاتش مصروف مهمات عالم پروري ' و ذات همه برکاتش ' موصوف بصفات فیض گستري ' بمقتضائے حسنات وهبي ' در انداز هرکار رضائے خالقش منظور ' و بفحوائے خلق داني ' در جمیع امور بشغل فلاح خلائق مسرور *

نظم —

سریر اوج عز و جاه دارد
سخن تا مدح والا جاه دارد *

---

(۱) رومیوں کے نزدیک ساتویں مهینه کا نام – اس مهینه میں جو بارش هوتی هے اس کو بهی مجازا نیسان کهتے هیں اس مهینه بهر آفتاب برج حمل میں رهتا هے اور اس مهینے میں جو بارش هوتی هے اس کے قطروں سے سیپ میں موتی پیدا هوتا هے * (۲) یمن میں ایک شهر کا نام جو دریائے محیط کے کنارے آباد هے اسی لئے دریائے اعظم کو اس کی طرف نسبت کرکے دریائے عمان کهتے هیں *

امیر نامدار ملک اقبال
چراغ دودمان عزو اجلال *
جهاں از دولتش برخویش نازد
چو دل از معني مطلوب بالد *
سحاب فیض او بر کشت امید
ببارد بهر سر سبزي جاوید *
دلش بهر سخا و دست او موج
سریرش اقتدار و نصرتش فوج *
توکل رایت و توفیق سامان
مدامش تکیه بر تائید یزداں *
زمیں درسایه جاهش مباهي
فلک چوں بنده اش درخیر خواهي *
طراز مسند شوکت مآبي
سزا وارش بود عالي جنابي *
سکندر مرتبت ظل الهي
سر افراز خطاب پادشاهي *

امیر الهند والا جاه عمدة الملک آصف الدوله محمد علي انور الدین خاں بهادر ظفر جنگ سپه سالار صاحب السیف والقلم مدبر امور عالم فرزند عزیز از جان پادشاه بلند مکان سلطان اقلیم هندوستان ابو المظفر جلال الدین شاه عالم پادشاه غازي برادر بجان برابر پادشاه جم جاه خسرو ذي شاں شاهان زمن والی ولایت انکلا ند گریت برتن *

بمقتضاے احیائے مراسم شاهان والا اقتدار، و اجراے لوازم فرمان روایان عالي پائدار، و وجوب ادراک روداد هر زمان، و وضوح تجدد امثال دوران، و تحقیق رواج بزرگاں، وتنقیح سیرت زیرکاں،

و افزائش ہوش سامعان ذي فطرت ' و آرايش فہم منتسبان دامن دولت ' بميرزا اسمعيل خاں ابجدي ملك الشعراے وقت حكم اشرف نافذ گرديد ' و اورا سعادت ايں خطاب بخشيد ' كہ كتابے مشتمل واقعات و واردات اجداد و آبائي دودمان عالي شان ' وفتوحات خاصہ ركاب نصرت قران ' بانتظام نظم منظوم ' و باسم سامي ما موسوم نمايد ' و ابجدي استعداد خود را مترتب كمال علم و فن ' و موزون شمار صنائع لطف سخن ' گرداند ' اگرچہ مير موصوف بے نظير فرمان پذير گرديد ' و شاہد كلام را بحلل فصاحت و پيرايۂ لطافت بركرسي اشتہار نشانيد ' و جواہر واقعات خاندان انوري ' محاربات والا جاہي از ابتدائے طغيان فرقۂ فراسيس تاتسخير قلعہ بندر پھولچري يعني قرار گاه و مصدر تباہش درسلك نظم كشيد و از نام منور خداوندي مسمي بانور نامہ و بانوار شہرت مترادف نسخۂ مشہورہ مہر انور گردانيد ' و در بزم قبول و ميزان قدر داني ہمسنگ زر و جواہر سنجيد ' ليكن بنا برتنگي ميدان نظم تقيد رعايت شعر باوجود تقديم و تاخير مقدمات ' مرقوم بسا قصص و حكايات قبل و بعدش دراں نتوانست گنجيد ' بريں تقدير در سال يك ہزار ويك صد و نود و پنج از ہجرت خيرالبريت صلي الله عليہ و سلم بمقام بندر چناپٹن ' در اوقات شر و شور ہنگامۂ حيدر علي خاں سركردۂ سريرنگ پٹن وزمان تخلل جمعيت ساكنان كرناٹك پاياں گھاٹ ' متعلق صوبۂ دار النور محمد پور عرف اركاٹ ' حرف خوان نقش جبين زمين ندامت ' معني بيان عجز خاطر بے استطاعت ورق گردان كتاب تاسف بے ہنري ' سراپا عرفان فنون حسرت بے خبري ' شكستہ نگار شكستہ رنگي چہرہ اعتبار ' قلم فرساي ناخن زينہاے سينہ افگار ' محرر سطور شرح ناداني ' مصنف نسخۂ عذر بے زباني ' عبارت نويس سيہ كاري اعمال ' مضمون طراز پريشاني احوال ' مولف داستان ہائے مراحم خداوندي ' نقش بندي صحايف سر بلندي ' كہترين بندگان ' نمك پروردۂ فضل و امتنان ' متوسل بمكارم فضل ذوالمنن ' برہان ہيچ مدان ابن حسن ساكن نتھرنگر '

روح پرور، بحکم واجب الامتثال مقتبسان انوار حضور، ومستعدان محفل فیض دستور، و افاضهٔ روز نامچه هائے کوایف و حقایق امور سلطنت، و واردات و مقدمات دولت، که بنا بر التماس نظم در زماني انتظام انور نامه بمیر اسمٰعیل خاں ابجدي مرحمت شده، و ماورائے آن هرچه از روئے تحقیق بثبوت رسیده، جهت ترتیب کتاب منشورهٔ مبسوطه علي الترتیب و قوع واقعات آبا و اجداد مغفرت اختصاص و فتوحات موکب خاص، دل رامعدن، وکاغذ را دامن نمود، و از استعانت حضرت حق و امر خداوند نعمت همکي حقایق صدر در عبارت بسیطهٔ نثر مرقوم، و بتوزک والا جاهي موسوم و بر مقدمه و دو دفتر ویک خاتمه مقسوم ساخته سرخامه را پیش معني پناهان سخن گستر، وسخن دستگاهان معني پرور برزمین معذرت فرسود *

مقدمه مشعر تقریب حقیقت حال و سر گذشت زمانه میر اسمٰعیل خاں ابجدي ناظم یگانه، و اوستاد علامه، و سبب تنظیم کتاب قابل الانتخاب انور نامه *

دفتر اول متضمن احوال سعادت اشتمال آبا و اجداد خداوند نعمت از بد و قبول شرف اسلام، و حقایق ریاست روسائے پیشینهٔ کرناتک ارم ارتسام، واستقلال و استحکام نظامت و فتوحات خود بدولت باکوایف معترضهٔ واجب الارقام هر محل و مقام، تابغاوت فرقهٔ فراسیس و فتح قلعه پهولچیري موصول الانهدام بشرح و بست تمام *

دفتر دوم مخبر واردات و محاربات مابعد فتح قلعه بندر پهولچیري و شرح نام هائے سلاطین عظام یعني سلطان روم و شاه دراني و پادشاه هندوستاں و خسر و انگلاند و فرماں روائے فراسیس و والي الیمان و کارفرمائے دنکمار وغیره مکاتبات روسائے کرام، و امرائے عالي مقام، بنام والائے خورشید اشتهار و کیفیات دیگر و حقایق برادران نامدار، و فرزنداں عالي تبار *

خاتمه مبني بر روداد متفرقه و کوایف عجیبهٔ اقلیم هندوستان، و خصوصیات ملک کرناتک پایاں گهات نصارت نشان *

مقدمه مشعر تقریب حقیقت حال سرگذشت میر اسمٰعیل ابجدي ناظم یگانه و اوستاد علامه و سبب تصنیف کتاب قابل الانتخاب انور نامه *

بر تجربه کاران عجائب و آگهي شعاران نیرنگي زمان، و امکان، مبرہن و ہویدا باد، میر اسمٰعیل خاں ابجدي که والد ماجدش ساکن بیجاپور و نبیره ملا محمد قاسم الملقب بفرشته مولف نورس نامه المعروف بتاریخ فرشته است، در قصبهٔ چنگل پیٹھ متعلق دیار کرناٹک پایان گھاٹ که توصیف آں بدیں وجه در انور نامه نوشته *

نظم انور نامه *

صنادید کرناٹک دیر سال
بدیں گونه گشتند شیریں مقال *
که پیر فلک را اگر قوت است
تواں گفت از آب چنگل پٹ است *
در ایام ماضي یکے شہر بود
بآ بادیش شہرهٔ دہر بود *
یکے مصر بود از بلاد کہن
که بودند امرائے ہند و دکہن *
بزیبا زمیں خانهٔ حور بود
بسان صنم خانه معمور بود *
بزرگاں درو مسکنت داشتند
زعلم و عمل مایه برداشتند *
گہر خیز حکمت چو یوناں زمیں
بمغز فلاطوں خرد آفریں *
چو بیت الشرف دور تر از بدي
بلے مولد خاصه ابجدي *

متولد گردید، چوں بسن تمیز رسید، بنابر شادي کتخدائي خود
بفاصله چهار کروهي از آنجا بپرگنه کرکت پاله رخت سرور کشید،
پس ازادائے رسوم مصاهرت و مناکحت شبے که عروس رابمسکن آورد
بمهیائے اسباب استراحت پرداخت حجلهٔ از آلایش غیر بکار برد،
بسبب گرمي مکان لباس دامادي که در برداشت، مبدل بفقط لنگ
ساخت، چوں بخواب شیریں رفت، بعد لحظه با تلخي اضطراب
بیداري مجبوري و حرکت زنجیردر از خواب برجست، و بے اختیارانه
به تفحص پرداخت، عروس خفته و در بسته یافت، و احتیاطاً اطراف
حجره بنگرید، وکسے راندید، حیرتش دست داد، و از بے نشاني محرک
ایں سلسله در رشته عقلش عقدهٔ تاملي افتاد، ودریں فکر بکنارهٔ
پلنگ آویخته پا نشست، که بعد تسکین اضطراب باید بخواب
رفت، دریں اثنا ملاحظه نمود دربستهٔ حجره برنگ چشم فتنه آهسته
آهسته وامي شود، وکشاینده به نظر نمي آید، هرگاه که ازیں حال
خوف و خشیتش ازجا برد و اسباب راحت برهم خورد، دیده بدیدهٔ
دروازه دوخت، و شمع تجسسي افروخت، تا دریابد که وجه کشایش
چیست و بفهمد که کشاینده کیست، تا آنکه دروازه بے دهشت محرک
بتمامه مفتوح دید و تحیر بد روبست حواسش گردید، ناگاه ضرب سیلي
بے آثار ضارب بر عذار نازکش رسید، واستیلائے غشي علاوهٔ آں حال
گردید، پس ازافاقه خودرا بصحن خانه، و در حلقه مردم مغل وضع
بیگانه یافت، و تحصیل اسباب شب گشت خویش که درسرداشت،
از روئے محویت حقیقت آراست، دفعتاً بحالت خود لحاظ نمود،
که استاده وار بلا اعانت کسے همراه همان تازه واردان مغل وضع بسوے
آسمان تصاعد دارد وهم جناح طایران بے بال و پر مثل ریزه پر
کاهے که آواره گرد باد باشد، سبقت بر پرواز پرندهٔ ذي اجنحه مي
سازد حتي که کوه و هامون از نظر ناموضوح و آواز طیور از گوش نامسموع
گشت، دراں تعلق معلق روئے هریکے ازانها بدریا انداختن، و طعمه
ماهیان ساختن، ویا بصحرا افگندن، و لقمهٔ ددو دام گردانیدن، یا
بکشتن، یا بجاه عمیق آویختن، او تجویز مي بست، چنانچه یکے ضرب

سنگے بر سر نازکش چنداں فرود آورد' کہ سیل خون جراحتش تا زمین برد' وقوع ایں حالت از جبر آجنّہ پنداشتہ' دست التجا در جناب کبریا بتوسل رسول دوسرا و آلش علیهم التحیۃ و الثنا برداشتہ' باستدعائے نجات' ازاں مہلکہ سراسر آفات' اشک تضرع افشاند' و ایں شعر برخواند*

یا حبیب الالہ خذ بیدي
مالعجزي سواک مستندي*

چوں بمجرد قرأتش آواز مهیب' با آہنگ عجیب' از سوے سطح اعلي برخاست' و تصاعد جانب آسمان و اذیت جابران في الجملہ تخفیف یافت۔' خواندن دعاے ماثورہ موثر رہائي آں ہم و بال انگاشتہ' وبار دیگر قرأت ساختہ' صدائے ہیبت خاکستر از سابق دادرس فریاد خویش و باعث سراسیمگي بیش از بیش آنها شناختہ' بمجردیکہ دفع ثالث بر زباں آورد' از دہشت ہماں شور پر زور کہ متجاوز از حد تعقل بود دماغ فلک و مغز رعد برہم خورد واجنہ از بس ہراس اورا از سمت صعود بسوئے ہبوط گذاشتند' و عنان بے اختیاریش از آنچناں رفعت جانب زمین معطوف داشتند' در اثنائے نزول بعد از انکہ ہریک از عناصر اربعہ ترکیب جسمي بکرۂ خویش پیوست' فقط مشت خاک واماندۂ عنصر رابعش کہ غیر از مرکز خود گریز ندارد بر زمیں لب خندق قلعہ کرکٹ پالہ بصدمۂ نشست کہ استخوانش از ہم شکست' و سرش از ہوش تہي گشت' چوں پس از تخفیف غش و حصول قدري افاقۂ ہنگام سحر سردي ہوا در بدنش پایۂ احساس برودتے نہاد' کشایش چشمي بلحاظ احوال ضرور افتاد' از بسکہ مژگاں سوزن دوختۂ قطرہ ہائے خون منجمد بود نتوانست وانمود ندستیکہ کلید باب دیدہ سازد' و بپایئیکہ قاصد سبیل تردد ے گرداند' اگرچہ از آسیب چنگال جنات نجات یافت لاکن بے دستیاري جوارح و افتادگي صحرا واندیشہ درندہ ہا قطع امید زندگي ساخت' در چندیں آوارگي ہا ہرگاہ کہ سماعت آواز حارسان برج قلعہ خاطرش را نوعے از تشویش رہانید' بالتجائے اعانت فغان برکشید'

چنانچہ ہمہ ہا شنیدند متحیر گردیدند ازانہا حسن محمد نام
آشنایش آواز او بشناخت، و بسویش دوید و دید، و گرد پژوہش کیفیت
گردید، بادراک ماجرا و معاینہ بے دست و پائیہا اشک تا سف بارید،
و بقلعہ شتافتہ گروہے ہمراہ آورد، واستخواں ہائے خورد گشتہ را
بہ پنجۂ نے ورسن بتازگي صورت قالب دادہ، و بتدبیر بستن و پیوند
دادن اعضائے پاشیدہ دست مومیائي کشادہ، برداشت، و بخانہ اش برد،
ہر چند کہ بعد یک سال صحت یافت، اما دقت نشست و بر خاست
ور عشہ دست و پا و محنت استعمال آب و طعام و لکنت زبان و دشواري
کلام رفاقت نگذاشت، ازانجا کہ شہود جوہر طبعي احتیاج اعراض
جسمي ندارد، و جلوۂ پرتو شمع از شکستگي فانوس خللے نمي یابد،
با وصف رعشہ عارض بتائید قوت اصلي پایش برفتار قائم، کہ تا
دوسہ کروہ پیادہ پا مي تواں رفت، و دستش بکتابت ملازم، کہ درشباں
روز سہ چہار ورق کتابے مي تواں نوشت، در علم فارسي کما حقہ
و در عربي في الجملہ صاحب مواد، و بفن شعر و انشا سراپا استعداد،
ہر بیت انور نامہ و خمسہ و دیوان فارسي و ہندیش بآب و تاب لفظ
و معني دریکتا، و ہر فقرہ منشاتش از جوش صنایع و بدایع سلسلۂ
موج دریا زمانیکہ قیام اعلام نصرت اعلام موکب سعادت انضمام کوہ
(۱)
فرنگي کو نڈہ را کہ از چینا پٹن فاصلہ کسرے کم سہ کروہے دارد، و از
بودن معبد فریق فرنگي پرتگیش بداں نام در اصطلاح ہنود مي نامد،
پایداري رتبۂ رفیع سر بلندي بخشید، ودامنش را از دائرہ لشکر
فیروز ظفر افروز افتخار اندوز وسعت آسماني گردانید، میر بے نظیر
ملازم حضور و بخدمت تصنیف انور نامہ ماموگردید، تمہید مجملش
ازیں ابیات کتاب مسطور کہ برائے گواہي موزوني طبع او بحکم اند کے

---

(۱) اس کا دوسرا نام سنٹ تھامس ماونٹ ہے جو مدراس سے آٹھ میل کے فاصلہ
پر واقع ہے - اگلے زمانے میں یہ ایک فوجی چھاونی تھی - عام طور پر یہی مشہور ہے
کہ سنٹ تھامس نامی کسی ایک انگریز کو یہاں قتل کردیا گیا تھا یہاں ایک پہاڑی ہے
جو سطح سمندر سے ۲۰۰ فیٹ بلند ہے اس پہاڑی پر عیسائیوں کا ایک گرجا ہے اس
میں بی بی مریم اور حضرت مسیح کی تصویریں رکھی ہوی ہیں - کہا جاتا ہے کہ
سنٹ لیوک (St. Luke) نے ان تصویروں کی مصوری کی تھی اور وہ سنٹ تھامس کے
ذریعہ یہاں لائی گئیں *

آئینهٔ بسیارے' ومشتے نمونهٔ از خروارے' در ذیل این فقرات مي نگارد و بمعني آنکه تقدیم سخن سابقان مقدمه قبول کلام بیروان است' حسن شاهد کتاب را بزور میمنت مي آرایه' بوضوح تواند رسید ــــ

منظومهٔ انور نامه *

بسالیکه فرخ حسین دوست خاں
در افتاد چوں بر ز شاخ گراں *
خدا وند بالشکر خویشتن
زنتهر نگر شد بهیناپتن *
من از هر طرف شد کشیده چوباد
بجائے رسیدم که ویرانه باد *
مقیمان آنجا خرد با ختند
چواخواں بیوسف بمن تاختند *
چو دیدم که آں قوم سادات کش
ندارند دین و ندارند هش *
هر آں کشت خاطر که زاں آب شور
برآرم بروں کشتي خود بزور *
بدیں عزم چندے گر فتم قرار
چو بوبکر در مردم سبز وار *
چو عنقا اگر بود ذاتم نهاں
ولے بود نامم عیاں در جهاں *
خرد گستراں همچو درّ عدن
بهر سو ربودے غزلهائے من *
چو اختر بمن یاوري خواسته
مرا طالعم کار آراسته *
بعرض خدا وند شد شعر من
برنگے که شد عرض گل بر چمن *

روان انگہے کرد حباب را
کہ تا برکشد غرق گرداب را *
ازاں فتنہ گہ رخت بستم بروں
زویرا نہ چوں گنج جستم بروں *
شدم سوے چیناپٹن رخت کش
رسیدم بگلزار لشکر گہش *
خبر شد بدا رائے عالي جناب
کہ شد ذرہ بردرگہ آفتاب *
طلب کردومن ازادب کاستم
جبیں بر زمین سودہ برخاستم *
دگر بارہ شد حکم پیشم بیا
کہ مس زر شود در بر کیمیا *
من از فخر سربر ثریا زدم
چو قطرہ در آغوش دریا شدم *
حریر (۱) قصیدہ نظر کردمش
متاع نمل پیش جم بردمش *
خداوند زابیات غراے من
بسے آفریں کرد بررائے من *
بشد امر بنشیں نشستم بفرش
سرم بزمین ودما غم بعرش *
درافشاند آنگاہ بحر کرم
بمن گفت کاے مایۂ مغتنم *
خوشاباش من دستگیر توام
خریدار جنس ضمیر توام *
زسرکار ما آنچہ خواہي معاش
بگیر و مشو در پسیچ تلاش *

(۱) ریشمی کپڑا اور مجازا بمعني کاغذ بھی آتا ہے *

بگیتي بر آور حدیث صواب
بنام ہمایون ماکن کتاب *

دریں دولت فیض ابلاغ ما
ہر آں گل کہ بشگفت در باغ ما *

تو یک جابکن جمع چوں نخل بند
دہد زیب گلدستۂ ارجمند *

ازیں نکتۂ مو جزش چوں چراغ
بمن گشت یک بار روشن دماغ *

بسیر دفاتر شدم کار بند
نو شتم چنیں نسخۂ دلپسند *

بسے رنج اندو ختم سال پنج
کہ تاگشت ایں نامہ روشن چو گنج *

شاہد صدق کلام میر بے نطیر٬ بیان راستي ترجمان ایں تحریر است کہ نصف کتاب انور نامہ انتظام یافتہ بود٬ کہ ہنگامہ موسي لالي سر کردۂ بندر پھولچري ورضا علي خاں پسر حسین دوست خاں رو باختلال نمود٬ وبر قلعۂ بندر چینا پٹن دست تنگي محاصرہ کشود حضرت٬ خداوند نعمت حسب تمنائے مسٹر بکٹ گورنر بندر مذکور٬ و ضرورت اعانت قلعہ محصور٬ از بندر چینا پٹن بعزم امداد کمپني انگریز٬ سوار جہاز گردیدہ٬ بر ساحل بندر ناگپٹن متعلق قوم و لندیز رسیدہ٬ ازانجا فایز قلعہ مبارک نتہر نگر شدہ٬ و بسبب تخلف ہوائے دریا٬ و تکسل مزاج والا٬ تاچندے بصلاح اصلاح طبع مبارک دراں ضلع سکونت ناگزیر گزید٬ و فوج سنگین بسر کردگي برادر نامدار عبدالوہاب خاں بہادر و محمد یوسف خاں وغیرہ سرداران با تہور برائے کمک کمپني انگریز٬ و استخلاص قلعہ چینا پٹن از محاصرۂ مخالف فتنہ انگیز٬ روانہ گردانید٬ بعد ازانکہ مصنف انور نامہ از محاصرۂ چینا پٹن و آفت ہنگامۂ محاصرہ بہ تبدیل لباس برآمدہ براہ خشکي در حضور رسید٬ حکم نافذ گردید کہ باقي حقایق ہم بنظم آرد٬ و مایۂ اعتبار خود کامل

گرداند، ہرگاہ کہ مسودۂ نصف مرقومہ خواست، حضرت خداوند نعمت چندانکہ بہ تجسس آں پرداخت نیافت، فرمود کہ باز اعادۂ فکر سابق نماید، یعني عوض نظم گم گشتہ از سرنو نگارد او با ظہار ضعف حال از احتمال بار محنت دوبارہ استعذار نمود، و خاطر خود بدولت ازیں معني اکثر متردد مي بود، روزے صبحے اوراطلب داشتہ شاداں و فرحاں فرمود، کہ شہود رویاي صادقہ اسرار بطون بدیں وجہ کشود، کہ مسودۂ مفقودۂ نظم مسطور غالباً درموم جامہ پیچیدہ بفلاں صندوق تو شک خانۂ زنانہ باشد، بہ تقدیر جستجو مي شاید کہ بہم رسد، چنانچہ تجسس کردند، بر طبق آ گہي عالم غیب بشہادت حق گوئي او آوردند، و بمیر موصوف سپردند، و در چندے از تکمیلش مایۂ اعتبار مصنف از بخشش و اکرام و لطف و انعام بآسماں بردند *

دفتر اول متضمن احوال سعادت اشتمال آبا واجداد خداوند نعمت از بد و قبول شرف اسلام و حقایق ریاست روسائے پیشینۂ کرناٹک ارم ارتسام و استقلال و استحکام نظامت و فتوحات خود بدولت باکو ایف متعرضۂ واجب الارقام ہر محل و مقام تابغاوت فرقۂ فراسیس و فتح قلعہ پھولچري موصول الانہدام بشرح و بسط تمام *

دفاتر نویسان احوال عالم، و جراید نگاران حقایق بني آدم، کہ شرح سلسلۂ انساب را، حجت شرافت عالي نسبان روزگار، وکشف حقیقت اصلاب را، دلیل فضیلت والا حسبان نامدار، مي دانند برانند، کہ از روئے تحقیق وأثق، و تنقیح صادق، اجداد شریف خداوند نعمت یعني نواب امیرا لہند والا جاہ عمدة الملک آصف الدولہ محمد علي انور الدین خاں بہادر ظفر جنگ سپہ سالار کہ بسبب ضرورت ارقام ہر مقام والایش بپاس اختصار کلام بفقط حضرت اعلي مي نگارد، بني قریش متوطن مکہ معظمہ زادہا اللہ

شرفا و تعظیماً و نسل حضرت ابراهیم خلیل الله علي نبینا و علیه الصلوة و السلام اند، چون شرافت آن قوم در کتب سیر و تواریخ شامل است، تکرارش تحصیل حاصل، بناءً علیه سلسلهٔ آبائے حضرت اعلي را از زمان بعث. اشرف اولاد آدم رسول دو عالم صلي الله علیه و آله و سلم و آغاز شرف اسلام با کیفیت توطن هر یک مفصل تحریر مي نماید، و در ذیل این عبارت بشرح و بسط واقعي مي آرد *

داستان توطن جد اعلائے حضرت اعلي در بلدهٔ طیبهٔ مدینهٔ منوره زادها الله تعالي شرفاً و تعظیما *

پس از ظهور نور اسلام، جد اعلاي حضرت اعلي عمر ابن الخطاب رضي الله عنه اشهر قبیلهٔ عدي که گروهے است از بني قریش ساکن مکه معظمه در زمان بعث سیدالمرسلین، صلي الله علیه و آله الطیبین الطاهرین، مشرف از آئین دین گشته، و کمر بفرمان برداري آن سرور بسته، و با جرائے مراسم تفریق حق و با طل ملقب بفاروق اعظم، و احوال باجاه و جلالش در کتب مرتسم است، و بارکاب سعادت جناب رسالت صلي الله علیه و آله و سلم از مکهٔ معظمه هجرت، و در بلدهٔ طیبه مدینهٔ منوره اقامت ساخت، و بعد زمان نبوت و خلافت اولي خلعت خلافت ثاني بازینت نسق و نظام، و شان و شکوه تمام، در بر خویش آراست، و پس از انقضائے کسرے کم یازده سال در خلافت خود بضرب خنجر ابو لولو در عین نماز بامداد زخم پهلو برداشت، و بعد سه روز بعالم باقي شتافت، و امور خلافت باختیار اهل شوري تفویض یافت، واولادش تاششش بطن همانجا سکونت داشت، چنانچه پسر کلانش عبدالله اکبر بتکفل عشیرت اقیام، و بعبادت خالق انام، زندگي باعزاز و احترام نمود، و بعد از و پسرش ناصرالدین ولي عهد بود بعد از و ازدوپسرانش پسر کلان که ابراهیم اکبر نام و در سلسلهٔ اجداد حضرت اعلي انتظام داشت، در همان بلدهٔ طیبه بمقام پدر قیام، و بکفالت عشیرت اهتمام یافت، و پسر خوردش محمد نام بدیار عجم رخت اقامت انداخت، و اولادش

برتبہ رفیع سلطنت بلخ فایز گردید ند ' و بعد انقراض آں حکومت بملک ہند رسیدہ در سلک امرائے کبار منسلک شدند ' و در زمان سلاطین تغلقیہ[1] دہلي وارد دیار دکھن شدہ ' مسلط سلطنت خطۂ خاندیس گردیدہ ' بسلاطین فاروقیہ مشتہر و در پادشاہان آں سر زمین مفخر بودند ' و بنائے شہر برہان پور نمودند ' و بعد زوال آں اقبال سلسلہ اولادشاں مجہول الحال گشتہ ' مگر یکے از آنہا بجناب نواب سراج الدولہ محمد خانجہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ حینے کہ او از حضور ظل سبحاني متعین نواب آصف جاہ شدہ بدکن رسیدہ بود ' شرف ملازمت یافتہ سلسلۂ نسب خود وا نمود ' فرمود کہ از امضائے زمانہ دراز و جہل عرفان حقیقت یکدیگر پیوند رشتہ گشتہ ' از طرفین متعذر گشتہ ' مگر برادري دیني ' توحدّ یقیني است ' دریں صورت خانہ خانۂ شما ' و منت و رودبرما ' چنانچہ معاشی فراخور حالش معین ساخت ' و عزت و توقیرش برابر اقربائے دیگر منظور مي داشت ' ازیں جا باز رسیدم بسلسلۂ تحریر ' و آمدم بر مطلب لازم التسطیر ' یعني ابراہیم اکبر مرقوم سطور صدور اسحاق و ابوالفتح علي الترتیب ارقام تاسہ پشت شامل سہ پشت اولي جملہ شش بطن در ہماں بقعۂ متبرکہ بعد یکد یگرولي عہد شدند ' پس از ینہا عبداللہ اوسط وارث بطن ہفتم بحسب ضرورت ازاں بلدۂ طیبہ محمل بست ' و بشہر بخارا نازل گشت ' و جہش در ذیل ایں عبارت بوضوح خواہد پیوست *

---

(۱) سلاطین تغلقیہ نے سنہ ۱۳۲۰ع تا سنہ ۱۴۱۲ع حکومت کی ان کی سلطنت کا آغاز غازی بیگ تغلق سے ہوتا ہے جو ترکی النسل تھا یہ ابتدا میں الغ بیگ کے پاس ایک معمولی ملازم تھا اور سلطان مبارک کے زمانے میں ترقی کرکے دیپال پور کا گورنر ہوگیا اس نے اچھی کے گورنر کے ساتھ اتفاق کرکے خسرو خاں کو شکست فاش دی اور کچھ دنوں بعد غیاث الدین تغلق کے لقب کے ساتھ گدی نشیں ہوا اس نے تغلق آباد میں ایک قلعہ تعمیر کیا اسی قلعہ میں اس کا مقبرہ واقع ہے اس کے بعد اس کے بیٹے محمد بن تغلق نے سنہ ۱۳۲۵ع تا ۱۳۵۱ع سلطنت کی - اس کے زمانے میں سلطنت دھلی میں انتشار شروع ہوگیا اور اس کے ٹکڑے ہونے شروع ہوگئے تغلق کے بعد اس کا چچازاد بھائی سنہ ۱۳۵۱ع تا ۱۳۸۸ع سلطنت کرتا رہا اس کے بعد آنے والے سلاطین کی کمزوریوں کی وجہ سے تمام ملک میں بد نظمی بڑھتی گئی اور صوبائی بغاوتیں شروع ہوگئیں اس کے ساتھ ساتھ تیمور کے حملے بھی شروع ہوگئے یہانتک کہ سنہ ۱۴۱۲ع میں اس سلطنت کا خاتمہ ہوگیا *

بیان توطن اجداد شریف در شهر بخارا متعلق ترکستان *

ہنگامیکہ طوفان حکومت بنی امیہ درحرمین شریفین زادهما الله تعالے شرفاً و تعظیماً وغیرہ بلاد عرب از تنور نفاق سربر آورد عبدالله اوسط در تلاطم طغیانش طاقت سکونت بلدۂ طیبۂ موصوفہ نیافتہ' کشتي قبایل و عشایر بہ بخارا برد' و بہ تمہید مصادقت حاکم آنجا سررشتہ معاش محکم ساختہ' ایام حیات بپاکي اوقات بسر آورد چنانچہ از فرزندانش تا نہ پشت کہ عبدالله اصغر و مسعود و محمد سبحان و فخرالدین اکبر و شہاب الدین و یوسف و محمد احمد و شعیب و فخرالدین اصغر باشد بعد یک دیگر در ہماں شہر مربع نشین مسند خلفیت بودند *

بیان رسیدن اجداد شریف بدیار ہند و فایزشدن بشہر بدہاون *

و قتیکہ نایرۂ تظلم چنگیزخاں و اولادش در دیار عجم بموجب شرح کتب تواریخ و سیر شعلہ زن گردید' فخرالدین اصغر کہ از ابتداے شیوع تجلي اسلام ببطن شانزدہم' و از اقامت شہر بخارا ببطن دہم' محسوب است تاب اقامت آنجا نیاوردہ بملک ہند رسید' و از جانب پادشاہ دہلي قاضي شہر بدہاون گردید' و ہماں جا نقد انفاس صرف اشترائے جنس رضائے رب الجن و الناس گردید *

بیان توطن اجداد شریف در شہر قنوج *

علي نام پسر فخرالدین اصغر کہ در اعیان شرفاے متوطنان شہر قنوج کتخدا شدہ بود' بعد انتقال پدر بزرگوار از شہر بدہاون بشہر قنوج (۱) آمدہ تا ہفت پشت کہ علي و علاۂ الدین اکبر و محمد و علاۂ الدین اصغر و نعم الله و ابراہیم اصغر و محمد لاڈ باشد ہماں جا ہریکے پیہم تقدیم وصایائے پدر فرمود *

(۱) ضلع فرخ آباد میں ایک قدیم شہر ہے جو یوپی میں واقع ہے *

بیان توطن اجداد شریف در قصبہ گوپامو حرسہا اللہ تعالے عن جمیع الافات والبلیات بحرمت سیدالکائنات و آلہ علیہم افضل الصلوات و التحیات *

محمد لاڈ کہ از آغاز نوراسلام در اجداد خاص جلیس کرسی بیست و سیوم ' واز بزم سکونت شہر قنوج معدود دور ہفتم است ' بسبب آنکہ ناز پروردۂ والدین بود ' لفظ لاڈ کہ در زبان ہندي ترجمۂ ناز است عرف آں زماں جزو اسمش نمود ' چوں فیمابین سلاطین دہلي و ناظمان صوبۂ اودھہ مطابق شرح کتب تواریخ سلاطین ہند و تاریخ فرشتہ(1) وغیرہ بجائے انقیاد و اتفاق قدیم ' عناد و نفاق عظیم برپا ' و لشکر کشي ہا ہنگامہ آرا ' و ایں معني نسبت بشہر قنوج از اتصال حدین نقیضین باعث خلط بے منتہا گردید ' متعذر اقامت آنجاشدہ بقصبۂ گوپامو کہ از قصبات بعیدہ و مامون از شرور عبور عساکر وقابل توطن اشراف و اکابر بود رسید ' و درانجا اقامت ومع قوم بتکمیل علوم و تہذیب اخلاق اشتغال ورزید ' چنانچہ الي ہذا الایام

(1) محمد قاسم فرشتہ غالبا سنہ ۱۵۵۰ع استر آباد میں پیدا ہوے جو بحر کیا سپین کے کنارے آباد ہے اور سنہ ۱۶۲۳ع میں انتقال کیا وہ نسلا ایرانی اور عقاید کی روسے شیعہ تھے انہوں نے اپنی زندگی کا اکثر حصہ ابراہیم عادل شاہ ثانی بیجاپور کے دربار میں گذار دیا ان کے والد کا نام غلام علی ہندو شاہ تھا فرشتہ کم سنی ہی میں اپنے باپ کے ساتھ ہجرت کرکے ہندوستان چلے آئے یہاں آئے ہوئے تھوڑی ہی مدت گذری تھی کہ احمد نگر میں ان کے والد کا انتقال ہوگیا اور وہ یتیم ہوگئے لیکن بہت جلد شاہی نگرانی میں لے لئے گئے - سنہ ۱۵۸۷ع تا سنہ ۱۵۸۸ع احمد نگر کے شاہی خاندان میں شاہی اختلافات شروع ہوگئے اسلئے محمد قاسم فرشتہ وہاں سے ہجرت کرکے بیجاپور چلے آئے - یہاں پہلی مرتبہ ان کو فوجی عہدہ عطا ہوا اور سلطان عادل شاہ ثانی کی جانب سے یہ حکم ملا کہ وہ ہندوستانی مسلمانوں کے متعلق ایک بہترین تاریخ لکھیں حسب حکم فرشتہ نے تاریخ لکھنی شروع کی اور تقریبا بیس سال کی مدت میں اس کو پورا کیا اور اس کا نام گلشن ابراہیمی یا تاریخ ابراہیمی رکھا یہ کتاب ۱۲ جلدوں میں لکھی گئی ہے کتاب کے شروع میں مصنف نے ایک بسیط مقدمہ لکھا ہے تیسری جلد میں دکن کے بہمنی سلاطین کے حالات لکھے گئے ہیں بقیہ دیگر جلدوں میں حکومت گجرات کی تاریخ اور ہندوستان کے صوفیہ کے حالات وغیرہ لکھے گئے ہیں محمد قاسم فرشتہ بہت ہی صاف گو مورخ ہیں انہوں نے کسی کی بیجا تعریف یا توہین یا خوشامد نہیں کی ہے بلا کم وکاست صحیح واقعات کو قلم بند کیا ہے سنہ ۱۶۰۶ع میں یہ تاریخ مکمل ہوی اور فرشتہ ایک وفد کے ساتھ دربار مغلیہ میں حاضر ہونے کیلئے روانہ ہوئے *

اولادش بطناً بعد بطن ہماں جاقیام دارد ' بفخرنامش افتخارمي سازد ' بعد از انکہ ایں دار ناپایدار گذاشت ' عبدالقادر خلف او بسر خیلي متوسلین تمکن یافت ' بعد ازو عبدالحي پسرش گراں مایۂ علم و عمل اندوختہ ' ویگانۂ زمان و ممتاز دوران نامیدہ ' مظہر صفات اسم حي برآمدہ ' باحیائے نام آبا و اجداد پرداخت ' و شیخ مخدوم عبدالحي خطاب یافت ' و از جناب بندگي شیخ نظام الدین امیٹھي قدس اللہ سرہ العزیز مرشد خود القاب قدوۃ السالکین و زبدۃ العارفین داشت ' وازبس برکات و تقدس آثار و آیات وتاثیر اشتغال عبادات بذابرارتحال خود تاریخ دہم شہر شریف شہراللہ یعني رمضان المبارک یافت ' و بعدازاں نعمت اللہ فرزندش بہ تسلي و تشفي قبایل وعشایر کامرواي و صیت گردیدہ ' مطابق و تیرۂ آبا بتحصیل نعمت غفران حضرت سبحان راحل راہ ناگزیر آفریدگان گشت ' بعد ازو محمد منور خلف او از انوار صلاحیت دودمان آبارا منور نمود ' وبزہدو تقوي آنقدر آراستہ بود کہ شیخ المشایخ نامید ' آخرکار بتاریخ سیزدہم شہر صفرالمظفر و اصل نوررحمت آفریدگار گردید ' بعد ازو مہر انور افق دولت ' ہلال عید عزو عظمت ' مطلع انوار مکنت وجاہ ' صبح صادق فضل الہ ' صاحب اقبال لطف داور ' مروج دین انور محمد انور ' ضیا افروز مسند وصیت ' و بتکمیل علوم ظہور وبطون مرجع ارباب فضیلت گشت ' ہرچند کہ کمال و فضایل ' و حسن خصایل ' والطف شمائل ' ومحصور رقوم و سطور گردیدن دشوار ' لکن تیمناً شمۂ مثل گلے از گلزار ' وقطرۂ از بحرذخار ' اعتبار خامۂ وقایع نگار مي نماید *

داستان اجمال احوال سعادت اشتمال نواب حاجي محمد انورالدین خاں بہادر *

اگرچہ آبائے نامدارش پس از انقراض زمان خلافت ' انتہاض اورنگ عدالت ' ہریکے درعہد خویش بربساط ثروت و منزلت علم و فضیلت تمکنت داشت ' اوخود علم دولت داریں مي افراشت '

دمے بے ذکر خدا' و نفس بے فکر کام بخشي ہا' خالي نمي گذاشت' روز مشغول امور دین داري' وشب مشغوف قرآن خواني ونافلہ گذاري' ہشت پاس مصلایش مقام' و بمحویت عبادت ملک العلام' کم فرصت طعام و منام' بلاچاري غلبۂ خواب جزوِ تکیۂ دیوا سرش را ربط بالین' وسوائے جائے نماز تنش را آشنائي فرش و قالین نہ بود' ہرگاہ کہ یک دو لحظہ مژہ برہم مي نہاد' و بتشویش اضاعت وقت دیدہ مي کشاد' معاً از آب ابریقیکہ معمول حضور جمیع اوقاتش بود وضومي ساخت' و بادائے دوگانۂ تحیت الوضو دراشتغال تلاوت قرآن مي پرداخت' چوں اثنائے وضو کلام نمي نمود' وکامروای حاجت منداں ہم از عبادت معبود متصورش بود' اگر متکلم مي گشت' بنائے وضوے دیگري بست' تکرار آں تادہ دوازدہ بارہم مي رسید' واز ہجوم اہل احتیاج مکدر نمي گردید' ہموارہ کشادہ جبیں' و بصبرو شکیب آنقدر متین' کہ بعالم تمارض نیز مستغني از طبیب' و باشتغال واجبات دیني درشباں روزش ضرورت دوسہ کلمۂ دنیوي از اتفاقات عجیب *

بیان کم گوي نواب حاجي محمد انورالدین خاں بہادر *

ازروے پاس انفاس بارسخن برزباں نمي نہاد' و آئینۂ فراغ اوقات عبادت را غبار مخالطت کسے نمي دارد' حتي کہ اورا بامحمد جان فرزند ارجمند درتمامي عمر قربت مکالمۂ سہ بار' و فرزند موصوف را باپدر ممدوح ادراک دولت قدمبوس یکبار' اتفاق افتاد' چنانچہ فرزند عمرے تمنا داشت' و از جناب اقدس الہي سحرہا سربسجود التجا مي گذاشت' کہ دولت قدمبوس پدر دست دہد و جبین نیاز خود از مصلائے پائے با اعزازش عزت حصول سجدۂ یابد ہرگاہ کہ ایں دولت عظمي بذریعہ عیدے از عیدین دست داد' یعني بحیلۂ قرب گذارش نذر بر پا افتاد' و بسکہ از مدتے حسرت کش آں بود' بآواز بلند گریہ نمود' بمجردش والد نا مدار سرش از دست

مبارک خویش برداشت٬ وضم بسینهٔ فیض گنجینه ساخت و دعاکرد که مجیب الدعوات از فواید دارین کامیاب فرماید٬ و از هرچه مطلوبت باشد قبل از طلب بتو رساند٬ غرض اهل تواریخ این کلام او با فرزند دلبند از روئے تعداد مرقومه٬ سخن بارسیوم نگاشته اند٬ ومدت ارقام حسابش بردیدهٔ کاغذ گذاشته غرض احتیاط او درهرکار خارج املا است٬ وپاک از انشا و احصا *

بیان عفو دوست بودن و ستر عیوب مردم نمودن نواب موصوف *

دلجوئي هرکس عادت طبیعت٬ وستر عیوب مردم خوئے طینت اوبود٬ چنانچه از انبار خانه اش غلهٔ گرای بار دزدید٬ داروغه سراغ برده سارق رابکشید٬ خود بران کیفیت اطلاع یافته فرمود که او از سرقت مصؤن است٬ بلکه بگرفتن غلهٔ مایحتاج ماذون٬ باید که بگذارد٬ و نیازارد *

بیان راست گوئي نواب موصوف *

راست گوئي او بآں حد بود که بهیچ سبب خلاف واقع کلام نمي نمود٬ چنانچه در وقتیکه ملازم محمد اورنگ زیب عالم گیر بادشاه گردید٬ روزے شاه به دربار عام ازوے پرسید که کسے از اجداد شماهم نوکري پادشاہے نموده است٬ یا فقط یاوري قسمت شما است که باین دولت افتخار افزوده٬ او جواب باین عبارت عرض کرد که ازان جماعه که با جمعیت بسر آمده٬ دون همتي مثل من نبر آمده٬ پادشاه ازین صاف گوئي او دست بمحاسن شریف خود سردر گریبان برد٬ وباز بالا بر آورد٬ و فرمود که الحق شیخ اقدس راست گفته ازاں روز او مخاطب باین خطاب مقدس گردید٬ ودر تمامي لشکر شاهي بجزاسم اقدسش کسے نمي فهمید *

بیان وفاے عهد و عذر پذیري او*

قلاشي در شاه جهان آباد[1] بتلاش معیشت پیش یکے از امرائے آنجا مخلص خاں نام که از معتقدانش بود ' خود را همشیر زاده اش وانموده متعلق خدمت مناسب بآں مرتبه معتمد گردیده که با وصف ارتکاب سرقت هم از پناه نام قرابتش و اغماض امیر تدارک ندیده ' وقتیکه آں ذات تقدس آیات وارد شاه جهان آباد شد باستقبالش شتافته ' ادراک فیض حضور باسعادت ' ضمیمه عفوجسارت غیبت ' و عرض اطلاع شدائد عسرت شفیع مواخده جرأت نمود ' آنجناب بمقتضائے خاصهٔ صلاح آندیشي انام ' و اختصاص بخشي زتبهٔ عوام ' بارشاد معني " انما المومنین اخوة " غلطش بصحت ' و دزدیش بملکیت مقرر ' و از همشیره زادگان حقیقي و بر محاصل جاگیر از حصه داران شرعي مشتهر فرمود ' و بعد از و عزت اولادش نیز در اهل حقوق مي افزود *

---

(۱) شاہ جہان آباد کا دوسرا نام مغل دھلی بھی ھے سنہ۱۶۳۸ع میں شاہ جہان نے اس کو بسایا تھا اس کے بعد یہ شہر اسی کے نام سے موسوم ھوگیا یہ شہر دریاے جمنا کے منیدھے جانب تقریبا دو سوا دو میل تک پھیلا ھوا ھے - دھلی کو مسلمان بادشاھوں نے سات مرتبہ آباد کیا موجودہ نئی دھلی انگریزوں کا آباد کیا ھوا شہر ھے اس کو آٹھویں نمبر ۸ میں شمار کیا گیا ھے ھر ایک کی تفصیل درج ذیل ھے نمبر ۱ - قدیم دھلی یہ ھندو دار السلطنت کی جگہ آباد ھے اس کو سلاطین خاندان غلامان نے آباد کیا تھا آج قطب مینار اور مسجد قوۃ الاسلام انکی یادگار باقی رہ گئی ھیں (۲) سیری اسکو علاو الدین خلجی نے سنہ ۱۳۰۳ع میں قدیم دھلی سے تقریبا تین میل شمال مشرقی جانب آباد کیا تھا اس وقت چند دیواریں اس کی یادگار باقی رہ گئی ھیں (۳) تغلق آباد سنہ ۱۳۲۱ع میں سلطان تغلق اول نے قدیم شہر سے تقریبا چار میل شمال میں آباد کیا تھا آج اس کی یادگار ایک مقبرہ باقی رہ گیا ھے - نمبر (۴) جہان پناہ اس کو محمد بن تغلق نے سنہ ۱۳۲۷ع میں سیری اور قدیم دھلی دونوں ایک کردینے کی غرض سے آباد کیا تھا (۵) فیروز آباد سنہ ۱۲۰۴ع سے فیروز تغلق نے اس کو آباد کیا تھا یہ قدیم دھلی سے آٹھ میل شمال اور موجودہ شہر دھلی کے جنوب مشرقی جانب واقع ھے جہاں کسی اونچے مقام پر ایک اشوک کی لاٹھ نصب کی گئی ھے (۶) پرانا قلعہ اس کا دوسرا نام اندرپات بھی ھے غالبا ھمایون نے اس کی ابتدا کی تھی اور شاہ جہان نے سنہ ۱۵۴۰-۱۵۴۵ع اس کو پورا کیا اس قلعہ کے متصل مسجد شاہ جہان اور ھمایون کا مقبرہ ھے (۷) شاہ جہان آباد - یہ شاہ جہان کا آباد کیا ھوا ھے لال قلعہ اور جامع مسجد اسی کی یادگار ھیں قلعہ کی دیواریں اب تک بالکل محفوظ ھیں *

بیان فصاحت زبان وطلاقت لسان او *

در کلام عربي علامہ زمانہ و بزبان فارسي در عصر یگانہ چنانچہ در ایام تحصیل مثوبات[1] حج و اتفاق صحبت ہائے اہل عرب روزے در مجلس شریف مکہ معظمہ زاد ہا اللہ تعالی شرفاً و تعظیما حاضر وبایں زور آزمائیہا ناظر بود کہ ہر ہمہ بکشایش قفلے کلید قوتہا مي سودند ودقتہا مي افزودند چوں بستگي در تدبیر تردد آنہا را نارسا نہاد و خود بکار قفل دست حل مشکل بکشاد و بصاحبش داد حاضر جلسہ قاضي آں معمورۂ شریفہ با و خطاب کرد کہ "انت فاتح الاقفال" جواب داد کہ یا ایہا القاضي بل وانت حلال العقد" چوں قاضي را با عقدہ کشائي مناسبتے ہست شریف آں مقام با احترام فصاحت و قوع لفظ مناسب بیان وطلاقت اسانش پسندیدہ و از کمال استعجاب با قاضي مخاطب گردیدہ کہ "یا قاضي حاجي محمد انور افصح منک في العربیة" القصہ فضائل وکمالات آں حمیدہ سیر و وحید عصر تاکجا شرح دہد کہ یکے از ہزار واند کے از بسیارش ازیں نا ہموار امکان ندارد لہذا شمۂ از چگونگي ارتفاع مدارج دنیوي او کہ در حقیقت مظہر رافت پادشاہ حقیقي است بہ بیان مي آرد بمحمد و آلہ الطیبین الطاہرین صلوۃ اللہ و سلامہ علیہ و علیہم اجمعین *

بیان اختصاص یافتن او بدرجۂ اعلاے امارت از پیشگاہ شاہجہاں بادشاہ *

ہرگاہ کہ بار آوري گلبن باغبان مي شود نخست تخمش در زمین ریزد تا خاک نشیني آں واسطۂ ریشہ دوانیدن و بالا سرکشیدن گردد و وقتیکہ اعتلائے رتبت صاحب رتبتے منظور مدبر امکان باشد از رتبۂ حاصلۂ حالش اند کے بمشقت اندازد تادر اقتدار دولت قدر مدارج قدرت باعث افراط شکر نعمت و ازدیاد عزو حشمت و ترحم احوال بریت سازد تفصیل ایں اجمال آنکہ نواب حاجي

(۱) نیکیوں کے بدلے - ج مثوبت کی جمع ہے بمعنی جزائے نیکی *

محمد انور الدین خاں بہادر چوں اوایل رشد بمقتضائے کسب علم بشاہجہاں آباد رسید ' و اشتہار فضایل ذاتیش جہاں گیر گردید بخواہش کامل شاہ جہاں پادشاہ شرف ملازمت ' و برسایر ملازمین امتیاز و عزت یافت ' و افاضت اہتمام تسبیح خانہ و عطائی جاگیر امتیازانہ ' بنائے ایوان والائي عظمت روز افزوں مستحکم ساخت ' ہرگاہ کہ بموجب شرح تاریخ خافي خاں (۱) انتظام مہمات دولت و انسلاک مقدمات سلطنت ' از نقاض دارا شکوہ و محمد اورنگ زیب عالم گیر پادشاہ اختلال گرفت ' بگو پا مو رفت ' و بسبب ہرج و مرج ملک ہماں جا قیام ورزید ' و بمقتضائے مصلحت اوقات سکونت گزید ' وقتیکہ اورنگ زیب زیب اورنگ شاہي افزود حسب الطلب سلطاني بہ تحصیل کامیابي حضور نمود ' و حین ملازمت رسالۂ تصنیف محمد غزالي مرقوم دست مصنت گذرانید ' پادشاہ بکمال سرور پسندید ' و فرمود کہ آرزوئے ایں رسالہ از مدتے داشتیم ورقوم شوقش بر اوراق خاطرمي نگاشتیم ' ایں کس بلاشک ولي است ' و دانائے اسرار دلي ' غرض في الفور جاگیر و خدمت سابق با جاگیر و خدمات مجدد بخشیدہ و از زبان خاص موافق شرح صفحات صدر ' بشیخ اقدس مشتہر عوام و خواص ' و بنردبان پایۂ قدیم متصا عد اوج اختصاص گردانید ' از بسکہ استعداد ذاتي مستعد ظہور انتظام مملکت ' و جوہر اصلي در صدد شہود انتساق ریاست بود ' آراستگي لوازمات کار مرجوعہ منظور ومقبول بارگاہ سلطاني نمود ' و بتقرر خدمت پیشکاري بخشي اول و دیگر مہمات حضور خاقاني ' و حصول خطاب مستطاب محمد

---

(۱) مورخ خافی خاں کا دوسرا نام محمد ہاشم اور ہاشم علی خاں بھی ھے ان کا وطن دھلی ھے ان کے باپ کا نام خواجہ میر تھا میر بھی مورخ تھے سلطان مراد اور اورنگ زیب کے زمانے میں بہ اونچے عہدہ پر فائز تھے۔ محمد ہاشم بھی اورنگہ زیب کے پاس ملازم تھے و ائسرائے گجرات کی جانب سے ان کو ایک وفد کی حیثیت سے بمبئی بھیجا گیا تھا۔ سلطان فرخ سیر کے زمانے میں سنہ ۱۷۱۳-۱۹ع نظام الملک کے ذریعہ بہ دیوان کے بلند عہدہ پر پہنچ گئے۔ نظام الملکؒ کے حالات کو انھوں نے نہایت عمدگی کے ساتھ قلم بند کیا ھے اسی لئے بسا اوقات ان کو نظام الملکی بھی کہا جاتا ھے*

انورالدين خاني ' و روز افزوني مراتب اعتبار كارداني ' مناصب شان كامراني خود افزود ' تا آنكه اشتياق زيارت حرمين الشريفين زاد هما الله تعالے شرفا و تعظيما غالب ' و عزيمت تحصيل اين سعادت اخص مطالب شد *

داستان روانه شدن نواب حاجي محمد انورالدين خان بهادر بزيارت حرمين شريفين و استحصال سند فراشي آن هر دو مقام با احترام به مهر و دستخط سلطان روم و مراجعت نمودن به ملك هندوستان و حصول ملازمت محمد اورنگ زيب عالمگير پادشاه و سرفراز شدن بافزائش منصب و خطاب بهادري بوضوح كفايت و ديانت و رسيدن همراه ركاب شاهي بدكهن و خراميدن بروضه عدن *

از انجا كه والا حوصله گان دارالكمال هستي ' بصفت جامعيت انساني بركمال جميعت اعتباري ' بدون سعي ديدداري اكتفا نمي سازند ' و در اشتغال راحت دنيا همت را وابسته تقديم احكام متعلقه عقبا مي دارند ' و حاصل كاروبار دولت را مايه استطاعت سبيل هدا ' و مورث ذريعه فلاح بندگان خدا ' مي پندارند ' نواب حاجي محمد انورالدين خان بهادر در عين ترقي پايه ايالت ' و زمان تصاعد رتبه امارت ' خاطر را از معيشت قوم و عشيرت اطمينان داده از جناب شاهي اجازت ' طواف حرمين شريفين درخواست ' و مبلغ مـ ۳ لك روپيه بنابر نذر و صدقات جهته تقسيم شرفا و نياز سادات وغيره از خزينه سلطنت يافته ' و شروط سلوك سبيل الله از استطاعت خاطر خواه به تقديم رسانيده از راه گوپامو وطن مالوفه بزاد رضاے عيال و اقربا پرداخته زبان به تسلي در رريز كلمات استمالت ' و دل بشوق منزل مدعا محمل كش ارادت ' راحل طريق سداد ' و عازم سبيل صلاح معاد گرديد ' و در بندر سورت

بار نزول نهاده بارادهٔ افزایش اموال حسنات ' و تزاید احمال برکات ' بضاعت امانت را بالکلیه صرف اشترائے جنس نجات نموده ' بحمل مرکب جهاز در بندر جده بستہ ہا بکشاد ' و بقافلہ حجاج مبیعي ساختہ ' و نیت اول خود در کار خدا مثمر فواید یافتہ از اصل و نفعش کہ مبلغ نہ لک روپیہ فراہم شده بدست آویز ہر یک تقسیم اکابر مکہ معظمہ ' و تفریق اعاظم آں بقعۂ مکرمہ ساخت ' و پس از استحصال دولت حج و طواف بیت اللّٰہ الحرام و تقدیم عمرات و مناسک وغیره ' سعي صفائے عزیمت ' و کوشش رسائے ہمت را بنوائے دلکشائے لبیک مشکور یافت ' و از آنجا بہ بلدهٔ طیبۂ مدینہ منوره رفتہ بعد وصول سعادت زیارت روضۂ مقدسۂ جناب رسالت صلي اللّٰہ علیہ و آلہ و سلم و ایصال نیاز شرفائے آنجا ' باخذ تمسکات ہمہ ہا ' در خانہ شیخ عبدالرحمٰن العاشقي یکے از اولیائے وقت تا سہ سال رخت اقامت انداخت ' و ہر سال برائے تحصیل حج بمکہ معظمہ شتافتہ مسکن شیخ صدر را تا سکونت آں سر زمین قطب دایرۂ مساحت ' و مرکز پرکار سیاحت داشت ' و دریں عرصہ جمہور فضلا و قاطبۂ کملا را از دوام مجالست و فواید مصاحبت عزیز الولا گردید ' و از مہر و دستخط سلطان روم بحصول سند فراشي آں ہر دو مقام با احترام کہ تا حال ــ بحفظ حفیظ متعال در قلمدان خاص حضرت اعلاي ما حاضر است و ماورائے آں سند چراغ افروزي ہر دو بقعۂ متبرکۂ موصوفہ از بارگاه سلطنت عثمانیہ معرفت کونپني انگریز کہ وکیلش دراں دربار حاضر مي باشد حضرت اعلي در ریاست خود حاصل نمود ' و منصب ایں دولت کسبي کہ در دفتر دویم حقیقت آں چہره وضوح خواہد کشود ' بر رتبت ذاتي خود افزوده سر بعرش مباہات کشید ' و برخصت آں مقام با احترام از سواري جہاز خود را بہ بندر سورت نازل ' و بساحل عافیت واصل ' و از انجا بشوق حضور پادشاہي از راه گوپامو سالماً وغانماً بشرف ملازمت شامل گردانید ' و بگذارش رسیدات مبلغ نہ لک روپیہ

تقسیم نیاز ہا، و نذر شرفا و صلحا، بمہر و نشان سکندر ہند و موقف عرش نشان و ظہور صفات امانت داري، و آثار سلیقہ شعاري و وقوع انبساط خاطر شہریار، و حصول خطاب بہادري و منصب دو ہزاري ذات و دو ہزار سوار، سر بفلک افتخار رسانید، و ازاں زماں لقب حاجي در القاب نام نامي افزود و در زمرۂ مخصوصان کارگاہ سلطنت مباہي شان عزت مي بود، تا آنکہ بارکاب نصرت انتساب و شاہي از ہند بملک دکہن رسیدہ، در خجستہ بنیاد اؤرنگ آباد بیماري کشیدہ، بتاریخ پنجم شہر شریف رمضان المبارک سال یک ہزار و یک صد و دہ ہجري مقدس شرف حضور پادشاہ ابدي، و فخر شمول عزو جاہ سرمدي یافت، و تابوتش در قصبۂ گوپامو جنب قبر شیخ مخدوم عبدالحي جد بزرگوارش لوائے رحمت افراخت ازدو پسر و دو دخترش خلف کلاں محمد جان جہاں بایک دختر متولد زوجۂ از قوم نامدارش و پسر خورد حاجي عبداللّٰہ مع دختر دیگر از بطن مستورۂ غیر تبارش، رحمتہ اللّٰہ علیہم ابدا *

منظومہ انور نامہ *

چنیں گفت گویندۂ داستاں
گذارش گر راز ایں دود ماں *

سرے بود زاولاد فاروقیاں
چو خورشید انور بہ ہندوستاں *

کہ نامش بود انورالدین بداں
بود نام اوتا قیام جہاں *

بہ بیت خدا رفتہ حج کردہ بود
کلہ گوشہ از فخر کج کردہ بود *

در آبا و اجداد نامي شدہ
در امرا امیر گرامي شدہ *

براز شہ ہند ہم راز بود
بخدمات عمدہ سر افراز بود *
چو او سوے رضواں برفت از جہاں
بجایش پسر گشت جان جہاں *
پسر از پدر نامور تر شدہ
دریں شش جہت نام آور شدہ *

بیان مقدمات ولادت با سعادت نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ *

اگرچہ نواب حاجي محمد انورالدین خاں بہادر فرزند بسیار یافت اما غیر ازانکہ در عالم کم سني ہریک الم انتقال آنہا برمي داشت' دیدۂ امید از شمع جواني احدي روشن نمي ساخت' بنابراں اکثر بہ تمنائے فرزند طویل الحیات میگریست' و بخواہش ہمي مراد مي زیست *

بیان خواب دیدن نواب موصوف و بشارت یافتن از تعبیرش بتولد فرزند ارجمند *

شبے کہ مطلع مہر کامراني و آستین دست شاد ماني' تواں پنداشت' در خوابیکہ سرمۂ چشم بخت بیدار' و نقاب جمال دولت پایدار' باید شناخت' دید کہ آفتاب لقا بزرگے کہ کشایش ہزار سحر امید تجلي فیض دیدارش' گذارش صد شب یاس مبشر مقدم کرامت آثارش' باید شمرد' تا بندہ گوہریکہ چراغ منظر جاہ و جلال' بل نجم طالع عز اقبال بود' بدستش سپرد' چوں قصۂ شب صبحش بمقتدائے اہل کمال زماں' و پیشوائے صاحب دلان دوراں' ولي طبع' فرشتہ خو' مولوي و جیہہ الدین ثاني ساکن گوپامو بردہ' تعبیرش شنیدہ فضل کریم ہمہ بخشش بے نیاز فرزند طویل العمر دلنواز خواہد بخشید *

بیان بشارت یافتن والدہ شریفہ نواب موصوف از ہاتف غیب بتولد فرزند گرامي قدر با فرو زیب *

والدہ شریفہ اش شبے وقت نیاز نماز تہجد در عین حسرت ورقت مسئلت پسر از بشارت غیبي سماعت افروخت' کہ کنار آرزویت از وجود پسرے بلند رتبت جواہر سرور خواہد انداخت' بمجرد استماعش سر از سجدۂ التجا برداشت و باز بدوگانۂ سجدۂ شکرانہ گذاشت *

بیان خواب جدۂ مادري نواب موصوف بتولد او *

جدۂ مادریش کہ از سادات صحیح النسب کرمان نژاد' و ممتاز عمدگان خیر آباد (۱) بود' و آتش اندوہ انتقال ہفت فرزند شایستہ احوال در مجمرداش شعلہ زني مي نمود' شبے در خواب معاینہ فرمود' کہ دست غیب شمعے بر شکمش افروختہ' کہ شرق تا غرب از پرتوش تجلي اندوختہ' بعد بیداري بلحاظ بیوہ‌گي خود نتیجۂ تعبیر از محالات اندیشید' و بقیاس رسا بعدم اولاد خویش روشني وجود آں چراغ در خانۂ دختر خود یعني زوجۂ نواب حاجي محمد انورالدین خاں بہادر فہمیدہ چنانچہ در ہماں ایام کسے را بطلب نوید خیریت دختر بقصبۂ گوپامو فرستاد' معاودت او از قربت مقدم فرزندي بشارت داد' بعد ایامے چند در اوقات دلپسند جمال جہاں آرا' و صورت

(۱) یہ شہر ضلع سیتاپور یو-پی میں واقع ہے کہا جاتا ہے کہ اس کو خیرہ نامی ایک پارسی نے گیارھویں صدی میں آباد کیا تھا لیکن صحیح یہی ہے کہ مسلمانوں نے اس قدیم جگہ ایک شہر آباد کرکے اس کا نام خیرآباد رکھا سلاطین دھلی کے ابتدائی دور میں یہاں ایک گورنر رھتا تھا اکبر کے زمانے میں یہاں ایک سرکاری دفتر تھا یہ شہر MASACHATRA (قدیم مقدس مقام) کے نام سے بھی موسوم ہے اس شہر میں بہت سے مقابر اور مسجدیں بھی ہیں ان میں سے بعض عہد اکبری کی بنائی ہوی ہیں *

دلکشاے فرزند ارجمند خانہ دل روشن و صحن نظر گلشن ساخت و بآرایش جہان جان والدین محمد جان جہاں یافت *

داستان در بیان احوال با اقبال و فرہنگ نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ *

نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ از بدو قبول اسلام در اجداد شریف حضرت اعلاے ما جلیس کرسي بیست و نہم است، چوں و لادتش در لشکر صورت بست ملقب بلشکري گشت بحکم ایں مصرع —

"سالیکہ نکوست از بہارش پیداست" *

از اصغر سن در تقدیم اوامر فرض و سنن محتاط، و بگذارش نماز نوافل و تہجد از سن ہفت سالگي بموجب عادت ہم مصلاے والدۂ شریفہ تا روز شہادت مدام بارتباط و خواندن دوازدہ ہزار درودش معمول روز شب، و نا گفتن سخن دیگر تا اتمام صدش مقدم ہر مطلب، در پاس آداب امور دیني یکے از اولیاے عصر؛ و بآراستگي اسباب دنیوي ارسطوے دہر، و از کذب و غیبت، و صغایر و کبایر معصیت دور، و در ہمہ عمر بقبولیت چیزے از دست جنب نفور، چوں کیفیت انتقال پدر بزرگوار در قصبۂ گوپامو شنید، از داغ یتیمي در خود طپید، و اضطرارش ناگزیر بندگي دید، مراسم تعزیت و لوازم استمالت با اعزہ و عشایر بہ تقدیم رسانیدہ در اجراے و تیرۂ آبا و اجداد، و پاس شرایط معاش و معاد، و درستي اعمال و افعال آنقدر کوشید، کہ تاثیرش بتصفیۂ قلب و تجلیہ بطون ساري گردید، اگرچہ محامد عاداتش گنجایش عبارت ندارند، لیکن بعضے ازاں بقلم مي آرد *

در بیان تصفیهٔ قلب و خرق عادات نواب ممدوح *

در ایام نظامت سیکاکول[1] شخصے نصرالله خاں نام از اقربائے او از رنجش بے سبب تارک نوکری شده در وقت وداع لبریز ایں گفتگو گردیده قول —

پاے گدا لنگ نیست
ملک خدا تنگ نیست *

ومعاً در جوابش از زبان با اثرش بر آمد که تو غلط گفتی پایت لنگ است٬ و ملک خدا بر تو تنگ است٬ از فرط بیکسی هر جا خواهی نرسی٬ و بتشویش بے سر و پائی٬ باز بما عود نمائی٬ چنانچه آنکس چند منزل رفته٬ که در نقاض حدود زمین داران نقیضین پایش از گلولهٔ توپ شکسته٬ و از هما نجا دل خسته و دست تردد بسته٬ هفتهٔ نگذشته که بآستانش پیوسته٬ آنجناب باز بحکم ترحم ذاتی بر حالش تاسف نمود٬ و اجرائے تفقد قدیم لازم کرم عمیم فرمود٬ نقل است که در ایام حکومت صوبهٔ فرخنده بنیاد حیدرآباد دملے موسوم بآبلهٔ سرطان دور از دوستاں بر پشت نازک او نمایاں گردید٬ کجروی سرطان[2] خیال اطبائے آں محال از راستی حق فهمی مرهم افضال حکیم ذوالجلال انحراف ورزید٬ و سمت نقب اندیشه هائے محال دوید٬ و سر تدبیر و تداوی آنها

---

(۱) سیکا کول — یہ شہر ضلع گنجام میں دریائے لنگولیہ کے کنارے اس کے دهانہ سے پانچ میل کے فاصلہ پر واقع ہے یہ سیکاکول سرکار کا صدر مقام ہے اور وہاں کے پانچ اضلاع یعنی چکاکول٬ راج بندری٬ یلور٬ مچھلی پٹن اور گنٹور کے بالکل شمال میں واقع ہے — گولکنڈہ کے سلاطین قطب شاهی سے پہلے اس کو مسلمانوں نے فتح کیا تھا - سلاطین قطب شاهی کے بعد مغلوں اور نظام نے اس پر حکومت کی نواب انورالدین خان فوجدار کرناٹک یہاں فوجدار کی حیثیت سے کئی سال مقیم رہے - یہ مقام پارچہ بافی کیلئے بہت مشہور تھا ایک زمانے میں یہاں کے مسلمان کاریگر اتنے ہی مشہور تھے جتنے کہ ڈاکہ کے کاریگر - سنہ ۱۷۶۵ - ۶۶ اس پر انگریز قابض ہوگئے اس وقت بھی یہ ضلع کا صدر مقام ہی رہا اور ساتھ ساتھ فوجی چھاونی بھی بن گیا *

(۲) ایک سوداوی ورم کا نام ہے جو نہایت سخت ہوتا ہے اور روز بروز بڑھتا جاتا ہے اسمیں سرخ اور سبز رگیں کیکڑے کے هاتھ پاؤں کے مانند دکھائی دیتی هیں *

یکسر بزانوے لاعلاجي رسید، خود بدولت یاس و همئي حکماء دریافته ازروئے امید یقینی فرمود، که اصلا از عارضهٔ عارضي توهمي بخاطر ندارم، و بر ایام معهود حل ایں عقده بیاض شمشیر ناحق مي پندارم، چنانکه او گفت، زخمْ تّسل سرطاني التیام گرفت" در ایام ریاست ملک کرناتک پایاں گهاٹ شهادتش از تیغ دغاي گروهے ظهور پذیرفت *

نقل است که هنگام گیر و دار اختیار بلدهٔ آرکاٹ شیخ عبدالله مفتي آں بلده کتابے گذرانید، و از نگرفتن نقل اں در خاطرش تاسفے رسید، مقارن آں حال با مفتي از خود استفسار نمود که آیا نقل ایں کتاب دارید، چوں عدمش ظاهر کرد کتاب واپس داد و فرمود که نقل برداشته اصل بما سپارید *

نقل است که از اتفاقات اقامت سیکاکول سید علي خاں رفیقش از تجرد عالم شباب مبتلائے عارضهٔ گشت، وبحسب رائے اهل طبابت جهته انطفائے شعلهٔ حرارت طلب زنے بخاطر بست، و چوں بحضور آں حاذق علاج اسقام درون، و واقف اسباب و علامات عوارض بطون رفت، بمجرد چار چشمي فرمود که ما هم در لشکر پادشاهي زمان طویل تجرد گذاراں هنگام شباب بودیم، و از لوث کبایر معاصي دامن حال نیا لودیم، نشود که عنان ادهم جواني دست برد فریب شیطاني گردد، و برق زناں خرمن عفت را بسوزد، آنکس ازیں تهدید سخت ترسید، و با ستغفار کوشید، و یاراں را از تحریک سلسلهٔ خیالات فاسد با یصاح تصرفات معنوي آقا باز گردانید، هر گاهکه تجرد امتداد، و عارضه اشتداد یافت، مصلحت صلاح اندیشاں برایں معني اتفاق نمود، که بالضرور از رفع تجرد حافظ صحت و دافع مضرت باید بود، حسْم اتفاقیه آقا تصدیق مداومت را نشاید هرچه حفاظت نفس است بعمل آید، چنانچه خیال گذشته باز عود کرد، و میناے توبه رو بشکست آورد، چوں حضور آں آگاه خطور دست داد،

استعجاب نسیان تاکید پیشین در نفرین کشاد، و فرمود که در مذہب امامیه شما عمل متاع مباح است، و توسلش درین کار برائے اجتناب فعل حرام صلاح، ازین تاکید بتوبه نصوحا گردید، و باز گاہے گرد خیال فاسد نگردید *

نقل است در اوقات جلوہ افروزي او در صوبه نتهرنگر عرف ترچناپلي روزے انارے چند بحضورش در آوردند، بسبب آنکه معمول تناول چیزے بین الطعامین نداشت، داروغۂ میوہ خانه اشارت یافت، که نگاہ دارد، و بوقت طعام حاضر سازد، منولعل نام از قوم کایت منشي حضور که زماں حضرت اعلائے ما فیل نشیں، و بخطاب راجگي فایز رتبۂ متین، شده، در گوشۂ مجلس مشغول ارقام خطوط بود، و دلش بریک انارے ازاں رغبت نمود، غرض انارہا برداشتند، و از پیش نظر بردند، از نیمے خواہش منشي باستیلائے پاس در خود کاہید، و در باطن دا قرار قناعت نصف انارے ازاں گرائید، ہر چند دہان آرزویش بساں انار خام دندان طمع نمایاں نداشت، بل در پردۂ بطون بسرور حلاوت بندي دانه ہائے حرص خندۂ پنہاں مي ساخت، لکن آنجناب که واقف سرایر خواطر و بر امید و یاس دلها ناظر بود، و قبل از وقوع طلب طالب انجاح مطلب مي نمود، از آغاز تمنائے منشي تا اکتفائے تنصیف مدعایے التماش آگهي یافته، بعد اتمام صد درود شریف که درمیان آں سخن نمي فرمود انارہا واپس طلبید، وبا و بخشید، و مترشد بایں ارشاد گردید که در عالم اطلاق ثمر بخشي ہائے حدیقۂ کرم عمیم تقیید خواہش یک ونیم، چه جادارد، وباصلائے خوان احسان عام شرط یک دو لقمۂ طعام حفت عقل مي نماید ازیں روداد حاضراں تعجب نمودند و زبان با قرار غیر ایں کار آگاه دلي آنجناب کشودند *

نقل است که در اوقات اقامت ہندوستان، و ایام فصل زمستاں صبحے عبائے شال بنابر ملبس خاص طلبید، یکے از حاضراں امتحاناً در خاطر خود تصدیق اشتہار روشن ضمیریش برعطائے عبائے مذکور بخود مشروط گردانید، و راہي بخانۂ خویش

گردید، چوں علما آوردند آنرا بپیش ممتحن فرستاد، و پیام داد که حالا باید، شبه را از خاطر برآرد، ازان روز آنکس قایل استغفار آنکار، و ثابت برقرار گشت *

نقل است که در ایام نظامت سیکاکول روزے بعادت معهود و وتیره معمول بعد از نماز صبح شسته دست بر سفره نشست، داروغهٔ باورچي خانه درحالت جنابت نظر به تنگي، وقت تناول فرصت غسل نیافت، ونان گرم در پارچه سفید پیچیده بدست خود گرفته و خوان طعام برسر دیگرے برداشته بحضورش شتافت، و بر سفره نهاد، چون نگاهش برنان افتاد، توجه برتناولش نفرمود، و میل بطعام دیگر نمود، و بخدمتگار ایماشد که نان ازپیش نظر بر دارد و بتصرف آرد، داروغه ایں معني را حرکت اتفاقي پنداشت، و خاطر را بتشویش نگماشت، بعد چند روز ازانکس همان حرکت سرزد، تاکیدش واجب آئین خداوندي آمد، بدستور پیشیں و طهارت مزاج متیں دست بنان نرسانیده داروغه را یکسو برده، سرشت جبلي خود به بیان آورده، که چوں چیزے از دست جنب گاہے گوارا نسا ختیم، از مس نان آورده تو خاطر را متنفر یافتیم، بحالت جنابت ہم کلامي، و از خانه بیروں خرامي، تخلف آداب مسلماني و تقرب اوضاع شیطاني است، آئنده نفرت ازیں رواج لازم داني، و خود را دریں و بال مبتلا نگرداني، داروغه باستغفار کوشید، وازآں روز از معتقدان صادق گردید، و بار دیگر گاہے بحالت جنابت بیروں نخرامید، نقل است که باوقات نظامت فرخنده بنیاد حیدرآباد شخصے را روزے علي الصباح بنابر تفویض خدمتے طلبید، اوبعالم احتیاج غسل ضرورتاً حسب الطلب بحضور رسید، و بعد افاضت خدمت مبلغ نذر پیش کشید، نواب تقدس مآب نذرش از دست جلیسے گرفت خود دست بآں نرسانید *

بیان عفت مزاج و طهارت رواج نواب موصوف *

روزے از روزہاے سکونت دارالسلطنت شاه جهاں آباد، ونوزده سالگي سن عشرت مواد، که خورمي شباب را اسباب مبارک باد،

و خوبي جواني را هنگام طرب ايجاد بود' چهارده ساله دختر ميرے از حضيض حمام بر آمده بام متصله دولت سرايش را ملشرق آفتاب جمال نمود' خورشيد تابان با نجذاب نمي موے سرش محمر بخور' بل براے بيخودي موسي عقل فروغ حسنش شعلۀ طور' آبداري چارهاش با سياهي جعد مشكبار عين الحيات و ظلمات' و راستي مژگانش با كجي ابروے خونخوار تيروتيغ لشكر آفات' بمجردهم نگاهئي طرفين بساط همكلامي تمهيد يافت' و ايمائے چشم جادو ادا بوعدۀ آرايش بزم شب دلنوازي ساخت' نواب مستطاب پس از فراغ اين سوال و جواب' ووقوع حجاب' باقتضائے عالم شباب' تا غروب آفتاب' اضطراب داشت' و آخر روز اسباب خورمي مهيا ساخته' بارادۀ انفراغ نماز مستمره مصلائے عبادت آراسته بود' كه دفعتاً بلمعۀ نزول نتيجۀ انتظار تاريكي شب از نظر برخاسته و نيت نماز مغرب بتصديق نيازصبح صادق تبديل يافته' كه درعين مشاهدۀ رحماني بسان خيال شيطاني آمده نصرف جمعيت روحاني ساخت' و بگوشۀ بساط خاطر تسلط جلوس يافت' نواب مستطاب بغيرت عفت جبلي' و حيائے ايمان ازلي' بمجرد ادائے شروط نماز مصلا پيچيده' و بردوش خود اوگنده' بلا كلام خانه بمهمان گذاشته بيرون شهر خراميد' و تمام شب درصحرا بنافله خواني گذرانيد' و بعد ادائے فريضۀ صبح باز بخانه رسيد' و مدت العمر گاهے گردآنچنان خيال فاسد نگرديد' و مهمان تمام شب منتظر ميزبان بود' چون اثرش نيافت گرسنۀ وصال دست اميد از آب ديده شسته بخانۀ خود رو نمود *

بيان تصفيه بطون نواب موصوف بعد شهادتش *

ازانجا كه قوم نوايط با خاندان انوري بسبب آنكه نظامت اركات از عزل آنها بسند شاهي و حكم آصف جاهي نصب اختيار نواب شهيد گرديد' پردلي دارند' شخصے از اكابرآن قوم طعام فاتحه نواب موصوف كه در عهد حضرت اعلا در تمامي امصارو معموره هائے سلك محروسه تقسيم خواص و عوام اصناف اقوام مي شود' خورد

و قصور چیزے ملایمتش را واسطہ سخن نمودہ باہم سفرہ گاں طعناً وضحکاً گفت ' کہ ایں طعام موافقت مزاج نواب شہید نخواہد کرد ' ہماں شب در خواب باغ وسیع سراسر فضا ' و عمارتے رفیع دلکشادید ' دریں اثناء شخصے بنام یاد فرمائي نواب موصوف اورا طلبید و اندرون باغ متصل سراپردہ عمارت مذکور بردہ استادہ گردانید ' از اندروں آوازے رسید کہ فیمابین تو ہم کشان زندگي مستعار ' ما بیقین رسیدگان بقائے پایدار ' ہمیں پردہ حایل است ' و شما از حال ما غافل ' وسمع و بصرما برقول و فعل شما شامل و از اطعمہ دنیوي حظ ذائقہ نفساني ندرایم ' مگراز نعمت ثوابش حلاوت روحاني مي بردا ریم ' سامع شنید ' و بیدار گشتہ تایب از قول گذشتہ و معتقد از تصفیہ بطونش گردید *

بیان حفظ مراتب و رعایت نواب موصوف *

دراوقات نظامت سیکاکول محمد منیرالدین خاں پسر عم خاص ساز زبان را بنغمۂ وصف مطربے نووارد آراست ' کہ ہر مجلس از سماعتش حظ سماعت داشت ' باوجودیکہ خود ازاں امور متنفر بود ' بپاس خاطر برادر طلب فرمود ' بمجردیکہ مطرب را از دور دید بہ تعظیمش برخاست ' و تالب فرش با ستقبالش شتافت ' و در بر کشید ' و باعزاز و توقیر نشانید ' و بدون استماع غنا ' بتقدیم مراسم مہمان نوازیہا ' راہي گردانید ' اہل مجلس چوں ایں ہمہ تکریم مطربے مشاہدہ نمودند از عجائبات فہمیدند ' و وجہش پرسیدند ' فرمود کہ از زمان اقامت شاہجہاں آباد میدانیم کہ ایں کس از امرا زادگان پادشاہي است ' و درکبار آں دیار معزز و مباہي ' چوں در دربار سلطاني با ایں کس بہ تعظیم و استقبال ملاقات مي کردیم ' مروت ندانستیم کہ بوقوع امتداد مدتے پاس چار چشمي دیریں گذاریم ' و بمعاینۂ افلاس او آئین پیشیں بجانیاریم ' چنانچہ اہل مجلس حقیقت او واشگافتند ' واز زبان صداقت بیانش آنچہ شنیدند دریافتند *

بیان صلہ رحمي و اقربا پروري و لطافت بیان و نزاہت لسان نواب موصوف *

بر اہل قرابت و عشیرت خود بذل ورافت و لطف مرحمت بآں حد مبذول داشت کے روزے شخصے بحضورش ظاہر نمود کہ فلاں کس از اہل قرابت خاص بر پسر خود بچنین آئین لطف و شفقت دارد و بہماں روش پرورش مي سازد' فرمود کہ تا حیات ما کسے پدر کسے نیست و کسے خود را والد کسے نداند' و اختصاص ایں معني بذات ما شناسد' امثال ایں حکایت بسیار است' تا کجا تواں نگاشت' و اقسام ایں کلمات بے شمار' تا چند بیان تواں ساخت' لطائف کلام لطیفش انحصار تقریر ندارد' و نتائج طبع ظریفش گنجائش تحریر نمي یابد' چنانچہ توجیہ لفظ "برخوردار" سوائے معني متعارفہ بایں نفاست گفتہ' و گوہر لطائفش بچنیں نزاکت سفتہ' کہ "بر" بمعني برندہ باش و برندہ بمعني قابل فتوحات تازہ' و فیوضات بے اندازہ "خور" بمعني خورندہ باش و خورندہ بمعني منتفع مقاصد یافتہ' و متمتع مطالب پرداختہ "دار" بمعني دارندہ باش و دارندہ بمعني صاحب بضاعت فواید حاصلہ' و حافظ مایۂ محاصل شاملہ' "ایضا بتفسیرہ" معني مثل ہندي کہ "داتا کي تین گن دیوے اؤر ندیوے اؤر دیکر چھین لیوے" مشتہر روزگار' کہ کریم بر ہر سہ فعل دادن و ندادن و دادہ واپس گرفتن مختار است' آں مبدع لفظ و معني' و مخترع مضامین دلکشا' فرمود کہ اگرچہ از روے لغت ہندي معني ہر سہ لفظ منافي وضع کرم و ضد یک دیگر است' اما بغور مردم باخبر بشایستگی صفت کرم متحد و مقرر یعني "داتا دیوے" بدل راحت "اؤر ندیوے" از خود منت "اؤر دیکر چھین لیوے" از محتاج عسرت *

بیان دلائل بر ثبوت سیادت نواب موصوف *

بدلیل آنکہ جدۂ ماجدہ و والدۂ شریفہ اش از سادات عالي درجات است و بمتابعت ایں حکم شرعي کہ "اَلْوَلَدُ یَتْبَعُ خَیْرَ اَلْاَبَوَیْنِ" است داعیہ صحیحۂ سیادت داشت' واز حجتہائے

صريحه مفاخرت واقعي اين نسب شريف مي ساخت ٬ چنانچه
برين دعوي رويائے صادقه اش دال است ٬ شرح رويا آنکه از
زبان صداقت بيان حضرت اعلي صدق رويائے صادقش باين شرح
و بسط سامعه افروز بار يابان بساط عنايت گرديد ٬ که نواب سراج
الدوله محمد جان جهان انورالدين خان بهادر شهامت جنگ
شبے در خواب جناب مقدسه سيدة النساء العالمين صلوات الله و
سلامه عليها و علي ابيها و زوجها و بنيها الايمته المعصومين الطيبين
الطاهرين را ديد ٬ که کليمي را در شغل نماز از شرف جلوس
رتبهٔ عرش برين بخشيده ٬ و دامن تنزيه ذات از غبار تشبيه
صفات چيده ٬ او نزديک آن کليم مطهر و منزه نشسته گوشه اش
بدست گرفته عرض نمود ٬ و زبان التجا باين التماس کشود ٬ که
اگرچه نظر بعفو و رحمت حضرت مي توانم ٬ که دست خود مذل
گردے تا دامن مطهرهٔ مبارک و مبرا رسانم ٬ اما آداب بندگي
مزاحم ٬ توسل گوشه حکيم برائے عطاے وافي کافي بذل مراحم
است ٬ تا عنايت چيزے گوشهٔ حکيم نخواهم گذاشت ٬ و دست
ازين اعتصام باز نخواهم داشت ٬ آنجناب مقدسه تبسم فرمود ٬
ودو عدد طره و دو روپيه مرحمت نمود ٬ چون از روئے کتب
دين ٬ و اتفاق اهل يقين مشهور است که جناب مقدسهٔ معصومهٔ
بضعته الرسول الله اکبر ٬ صلوات الله و سلامه عليها و علي ائمته
الاثنا عشر ٬ الي يوم المحشر ٬ از ديدهٔ نا محرم بدستور رواج
حياتش بعد ممات هم در رويائے عالم مستور ٬ مگر اولاد صحيح
النسب آنجناب مقدسه باين دولت معزز و مفخور ٬ برين تقدير
وقوع اين رويائے باجاه و جلال و حصول رويت جمال الوهيت
تمثال ٬ بر کمال صحت سيادتش دال است ٬ رحمته الله عليه ابدا *

دستور العمل اوقات والايش *

از بسکه فياض کارساز هيچ گاه بيکاري حالات پسنديدگان
خود نمي پسندد ٬ و اوقات شان را منقسم مهمات رضائے خويش

مي دارد، اوقات شبان روزهٔ نواب معلي القاب باین اشغال انقسام داشت، و هر وقت بفواید عاداتش بدین گونه سر انجام مي یافت، که پاسے از شب باقي مانده بیدار، و پس از فراغ مستمره بشري و سازش وضو تهجد گذار، و تلاوت قرآن مجید و ادائے فریضهٔ صبح را پاسدار، و پیش از طلوع آفتاب معمول تناول طعام، و بعد ازاں تا بلندي دو گهڑي روز تن بخواب آرام، و ازاں وقت پس از پرداخت وضو ورد اسماي الهي بر لب، و سبحه در دست براے نظام مهام دنیوي تا نصف النهار متوجه بار عام، و باز دو گهڑي آرائش خواب گاه و بمجرد بیداري و تیاري وضو در نماز ظهر محو عبادت خالق جهان پناه، و تا سه پهر روز مشغول امور بیوتات، و بعد تناول طعام تحت السما، در صحن دیوان سرا، جلیس اهل علوم و درجات، چوں از همان صحبت بنماز عصر و مغرب و عشا مي پرداخت، با احبا و اقربا بلا سبقت کلام مجالست مي ساخت و تا یک پاس اول شب از مواظبت دوازده هزار درود فراغ مي یافت، و سر ببالین استراحت مي گذاشت *

تفصیل پسراں و دختران نواب موصوف *

حضرت واحد بے شرکت، و واهب بے منت، اورا صاحب پنج پسر و هفت دختر فرمود ازاں جمله پسر کلاں بدرالاسلام نام المخاطب ببدرالاسلام خاں بهادر افراسیاب جنگ در عوض والد عالي درجت بحضور شاهي متعهد نیابت وزارت، و پسر دویم محمد محفوظ خاں نام المخاطب بمحمد محفوظ خاں بهادر شهامت جنگ بحر علم و فضیلت، مع چهار خواهر از یک بطن و پسر سیوم حضرت اعلي بفضله والي سریر عزو اعتلا، رائج سکهٔ اقبال، حاکم ممالک اجلال، عالي رتبت والااحتشام، محمد علي نام المخاطب و ملقب از طرف پادشاه هندوستان و خسرو انگلستان ”نواب والاجاه امیرالهند عمدة الملک آصف الدوله محمد علي

انورالدین خاں بہادر ظفر جنگ سپہ سالار صاحب السیف و القلم
مدبر امور عالم فرزند عزیز از جان پادشاہ بلند مکان سلطان اقلیم
ہندوستان ابو المظفر جلال الدین شاہ عالم پادشاہ غازي برادر بجان
برابر خسرو جم جاہ انگلانڈ جارج گریت برتن" والي التمغائے
ملوک کرناتک از جانب ہر دو پادشاہ و پسر چہارم عبدالوہاب نام
المخاطب بشکوہ الملک نصیر الدولہ عبدالوہاب خاں بہادر نصرت
جنگ' مع دو خواہر از یک بطن و پسر پنجم محمد نجیب اللہ
نام المخاطب بمحمد نجیب اللہ خاں بہادر فقط از یک بطن و
دختر ہفتم از یک بطن علحدہ متولد شدند *

انور نامہ *

چنیں گفت گویندۂ راز داں
کہ نواب ما میر عالي نشاں *
بفضل خدا داشت فرزند پنج
کہ آں پنج ہستند چوں پنج گنج *
نخستیں ہماں بدراسلام خاں
دگر ہست محفوظ خان از جہاں *
محمد علي خاں دگر کامیاب
چہارم پسر خان عبدالوہاب *
محمد نجیب اللہ خاں پنجمیں
بہر پنج دولت بزیر نگیں *
از انجملہ چوں نقطۂ انتخاب
محمد علي خان و عبدالوہاب *
دو اختر ولے ہر دو را یک شرف
دو گوہر ولے ہر دو را یک صدف *
چو دور ہمایوں درآمد بکار
محمد علي خاں شدہ نامدار *

چناں شد کہ از فر بخت سعید
زمانہ بد و داد تیغ و کلید *
در آبا و اجداد نامي شده
در امرا امیر گرامي شده *

داستان در بیان روانہ شدن نواب سراج الدولہ محمد جان جہان انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ بحضور محمد اورنگ زیب عالمگیر بادشاہ حسب الصدور فرمان عالي شان و بموجب ایماے والد نامدارش در رویا *

اگرچہ دریں تجربہ گاہ غم و سرور' و امتحان کدۂ ماتم و شور' بمقتضاے تخمیر بشري احتمال کدورت اندوہ اضطراریست' و بموجب عادت انساني اصطبار مصیبت درد لاچاري' لاکن الم یتیمي خاصہ در عالم کم سني آفتے است بے پناہ' و بلائے بے پدري بحالت طفلي حادثہ ایست جانکاہ' نواب سراج الدولہ بہادر از بیکسي عالم حرمان سایۂ پدر بزرگوار و بے وسیلگي روداد ہجراں وسیلۂ والد نامدار' مشوش معائنہ حال' و مضطر تصورات مآل' مي بود' فضل بے ہمال (۱) نعم الوارثین بایں پردہ دست عاطفتے کشود' کہ شبے در حالت خواب دید کہ خود بزیارت پدر بزرگوار رفتہ' واو تکیہ بمرقد نشستہ' و بمجرد دو چار شدن فرمودہ' کہ پہلوے قبرم غلط خواني قرآن از مردم مرا تنگ نمودہ' نمي تواني' کہ ورق ایں کراہت بر گرداني' عرض کرد کہ ایں کار موجب فخر و عزت جاوداني است' آئندہ کار بند احتیاط آں خواہیم بود' باز فرمود' کہ اقامت بے حاصلت دریں جا' و گوارائے رنج و عنا' از چیست' و پا بدامن کشیدن در عین تحصیل فواید سیر و سفر از آئین مصلحت نیست' کشایش باب روزیت در کرو غزیمت لشکر شاہي است' و کفلک درکامت مستعد سوبراہي' عرض کرد کہ اندیشۂ عدم آشنائي

(۱) بروزن کمال بمعنی مانند ـ ہمتا ـ مثل ـ نظیر ـ شریک *

اہل لشکر خارداماں است ٬ و برآمد کار در ہجوم اغیار غیر امکان ٬ جواب فرمود کہ بتوکل خدا بلا وسواس بلشکر ظل سبحاني روي و مستعد پژوہش مقصد شوي ٬ و مخلص خاں امیر واسطہ کار ٬ و بر آمد مدعایت را مدد گار ٬ خواہد شد ہرگاہکہ بایں اشارت مبشر گشت ٬ زاد راہ عزیمت مصمم بربست ٬ دریں اثنا دولت وہبي با مدادش استقبال ٬ و عزت ابدي باعانتش استعجال نمود ٬ یعني بعد رحلت نواب حاجي محمد انورالدین خاں بہادر رفاقت و دیانت او و تاسف مفارقت ناگزیرش برخاطر دریا مقاطر پادشاہ جہاں پناہ بگذشت ٬ از راہ رفقا پروري و فدویاں نوازي فرمان لازم الاذعان شاہنشاہي بطلب فرزندش محمد جان جہاں نافذ گشت ٬ و شرحش در ذیل مرقوم است ٬ بوضوح تواند پیوست *

شرح فرمان عالي شان حضرت ظل اللہ محمد اورنگ زیب عالمگیر

پادشاہ متضمن طلب بنام نامي نواب سراج الدولہ محمد جان جہاں

انورالدین خان بہادر شہامت جنگ *

شرافت و نجابت مرتبت ٬ اعتماد و رفعت منزلت ٬ زبدۂ خانہ زادان یک رنگ ٬ فدوي خاص الخاص با فرہنگ ٬ لایق العنایت والاحسان ٬ محمد جان جہاں مورد مراحم و عنایات والا بودہ بداند ٬ کہ دریں آوان ملالت اقتران وقوع ارتحال فدوي خاص با اختصاص شیخ اقدس حاجي محمد انورالدین خان بہادر ملال خاطر شد ٬ کہ مرد خدا ترس و شخص دیں دار بود ٬ و خدمات پادشاہی را بدیانت و رونق سرانجام داد ٬ و مارا از خود راضی داشت ٬ خدایش بیامرزد ہمچو اشخاص دریں زمانہ کمتراند ٬ بیت —

آنچہ برجستیم و کم دیدیم و بسیارست و نیست
نیست در معنی بجز انساں کہ بسیار است و نیست *

باید کہ آں زبدۂ خانہ زاداں راضي بر ضائے الہی باشد و توجہات مابدولت و اقبال را برحال خود روز افزوں داند ٬ و خود را

بحضور اشرف، اعلي برساند، چون اين فرمان بزينت دستخط خطاب شيخ اقدس بر نام حاجي محمد انورالدين خان بهادر شرف و رود يافت، نواب سراج الدوله بهادر ورودش پيش دستي نتيجهٔ ارادت و سبقت حاصل عزيمت پنداشته، و ديدهٔ دل را بنور سرور بيكران انبا شته، و مفاخر و مباهي، برخصت علايق و لواحق راهي حضور شاهي گرديد، چون متصل لشكر نصرت اثر رسيد، باستقبال شخصي از معتمدان مهمات سلطنت و استحصال شرف ملازمت و بذل مكارم عنايت، و عطاي جاگير و افاضت خدمات مفوضه پدر معزز عزت وراثت، و از دست داد اعانت مخلص خان امير حضور مختص بساط خلافت و روشناس تعبير خواب باسعادت شد *

بيان حصول خطاب خاني از حضور سلطاني *

وقتيكه نواب سراج الدوله بهادر از ملازمت حضور بهره ور، و مامور برخدمات مفوضهٔ پدر گرديد، بخشي فرد اسمش براے زينت دستخط خاص به نظر اشرف گذرانيد، پادشاه بدست مبارك خود از قلم تراش " نقطهٔ " جيم " ازان حك نمود و نقطهٔ " خا " بنهاد و فرمود، كه چون در ملازمين ما اميرے موسوم بجانجهان خان بالجيم است نام فرزند حاجي محمد انورالدين خان بهادر خان جهان خان بالخا بايد بود، چنانچه ازهمان روز خطاب خاني براسمش افزود *

بيان مامور شدن بر خدمت پيشكاري داروغگي ديوان خانه پادشاهي *

روزے حميد الدين خان داروغه ديوان خانه پادشاهي به سبب آنكه هندوئے پيشكار داشت عرضي بحضور گذرانيد كه بنده بمذهب حسن عقيدت خود ديوان خانهٔ والا را بمنزلهٔ مكهٔ معظمه و مدينهٔ منوره مي داند، و نمي خواهد كه هندوئے پليدے در ديوان خانه دخل داشته باشد، اميد آن دارد كه مسلمے برعهدهٔ پيشكاري از حضور قرار يابد، پادشاه بعد ملاحظه عرضي بر لفظ مكه معظمه زادها الله شرفا و تعظيماً و به نام مدينه منوره روحي فداك يا رسول الله

صلي الله عليه واله وسلم و بر فقرهٔ نمی خواهد که هندوے پلیدے در دیوان خانه دخل داشته باشد٬ جزاک الله في الدارین دستخط فرمود٬ و پیشاني عرضي را بنقوش این عبارت مزین نمود٬ که محمد خان جهان خان فرزند حاجي محمد انورالدین خان اگرچه جوان و تازه واردست اما هنوز عذرو تزویر لشکریان درنیافته٬ و بادراک سرشت آنها نشتافته٬ در امرمرجوعه جاهد٬ و باهوش٬ و صالح و عابد است٬ او را بریں خدمت مقرر نمایند٬ و اختیاز آں بدستش سپارند٬ ازاں زماں تعهد اهتمام دیوان خانه پادشاهي مؤکد خدمات سابقه گشت٬ و دریماں ایام بتقدیم خدمات پسندیده با مکنت و جاه خود عهد ترقي بربست *

بیان مخاطب گردیدن بخطاب والد نامدار خود و سر فرازي یافتن بخطاب بهادري از پیشگاه خسروي *

روزے از روزهائے عروج دولت او لشکرے حسب الحکم محمد اؤرنگ زیب عالمگیر پادشاه به تنبیه غنیمے ناخب و اتفاقاً بعین منازعت در کوهسارے از غلبه و محاصرهٔ بدخواه تنگي میدان تردد یافت٬ قریب بود که سررشتهٔ ثبات از دست استقلال لشکر شاهي رود٬ و پائے مجاهداں از حد قیام بلغزد٬ جملته الملک (۱) اسد خاں بهار وزیر اعظم سواد هندوستان از نوشته واقعه نگار آگهي

(۱) جملته الملک اسدخان بهادر آصف الدوله جملته الملک کے خطاب سے مشہور تھے خاندان ترکمان سے ان کا تعلق تھا ان کے والد شاہ عباس کے ظلم و ستم سے تنگ آکر ایران سے ہندوستان چلے آئے اور شہنشاہ جہانگیر کے ملازم ہوگئے پادشاہ نے انہیں ذوالفقار خاں کا خطاب دے کر اعلی عہدہ پر فایز کیا اور انکی شادی نور جہاں کے رشتہ داروں میں کرادی ان کے فرزند اسد خاں جو سنہ ۱۶۳۱ع میں پیدا ہوئے تھے بہت جلد شاہ جہاں نے انہیں اپنی نگرانی میں لے لیا اور انکی شادی وزیر آصفی خان کی لڑکی سے کرادی اور بخشی ثانی کا عہدہ عطا کیا سنہ ۱۶۷۱ع تک وہ اسی عہدہ پر فایز رہے اس کے بعد انہیں منصب چار ہزاری عطا ہوا اور پھر عہدہ وزارت اور منصب سات ہزاری ملا سنہ ۱۶۸۴ع سے وہ مسلسل دکن کے انتظام کے لئے مامور رہے - بہادر شاہ کے زمانے میں نظام الملک آصف الدولہ کے خطاب کے ساتھ وکیل الملک مقرر ہوئے - ان کے فرزند ذوالفقار خاں صمصام الدولہ امیرالامرا بہادر نصرت جنگ کے خطاب کے ساتھ دربار میں اپنے نائب مقرر کئے گئے *

يافت ' وجهت و گذارش سرگذشت لشكر ' و ضرورت اعانت فوج ديگر ' عجالتاً بحضور شتافت ' چون ظل سبحاني دران زمان به تسبيح خانه تشريف مي داشت ' بعدم وقت دربار آداب بارگاه خداونديش نگذاشت ' ناچار از نواب سراج الدوله بهادر كه دران اوقات فقط محمد خان جهان خان خطاب و عهدهٔ داروغگي شيخ خانه و پيشكاري ديوان خانه داشت ' و بمقام معينهٔ خويش نشسته بود ' خواهش توسط عرض مدعا نمود ' چنانچه او قريب پردهٔ آن مقام استاد ' و عرضه داد ' هرگاهكه پادشاه بمعمول سكوت مابين عصر و مغرب سخني ابريز نگر دانيد ' و مگر برابر عرض حال لشكر صدائے قرأت بسم الله الرحمن الرحيم و الله اكبر از اندرون پرده شنيد ' بوزير حكم رسانيد ' كه رحمان خان و رحيم خان دو رساله دار خاص چوكي را بارسالهٔ اكبري متعين حضور باعانت لشكر روان گرداند ' چنانچه وزير حسب الحكم جهان تسخير معاً عمل نمود ' و گره از كار لشكر و امانده كشود ' ظل سبحان پس از ادائے فريضهٔ عشا معمولا از حكم بار عام حاضران را مباهات بخشيد ' و از وزير حقيقت مذكور پرسيد ' و از عرض جوابش كيفيت روانگي رساله داران و رساله معلومه دريافته بكمال استعجاب مستفسر گرديد ' كه رسانندهٔ حكم كيست ' و سند تحقيقش چيست ' وزير مدارج صدورش معروض داشت ' بعد ازان التفات خاص برائے تفسير آيهٔ وجهش محمد خان جهان خان را مخاطب ساخت ' عرض كردكه ارشاد والا كارفرما گشت ' فرمود تفصيل ادراكش منظور است ' گذارش نمود كه چون قرأت بسم الله الرحمن الرحيم و الله اكبر بعالم سكوت تسبيح خانه خلاف معمول برابر عرض حال لشكر سامعه نوازي فرمود ' بقياس آنكه فعل بادشاهي خالي از كار نباشد ' و كلام خسروي هيچ گاه سامع را بے بهرهٔ مقصود ندارد ' درك فدوي كه مستعد كاميابي بود از الفاظ مترسدهٔ صدر اقتباس اشارات نام رساله داران و رساله مشخصه نمود ' پادشاه ازين معني به نهايت سرور اورا مشمول اعزاز تحسين و آفرين ساخت ' و بعطائي خطاب والد نامدارش ' و بازد ياد خطاب بهادري و منصب دو هزاري دو هزار سوارش ' نواخت ' چنانچه مخاطب

محمد خان جهان انورالدین خان بهادر گردید، و روز بروز پایهٔ درجاتش(۱) بتصاعد گرائید، و در زمان شاه عالم بهادر شاه خلف اکبر محمد اورنگ زیب عالم گیر پادشاه از آرائش امورات عمده مقبول بارگاه خلافت، و مفتخر با فزائش منصب و خطاب شهامت جنگ گردید، و در اوقات محمد شاه پادشاه بدرجهٔ اعلائے امارت و ازدیاد مناصب و ساز واري خطاب سراج الدوله بعهدهٔ نیابت و زارت رسید *

داستان مامور شدن باصلاح امور مملکت دکهن بهمراهي وزیرالملکت و وکیل السلطنت نواب(۲) آصف جاه نظام الملک نظام الدوله چي(۳) قلیچ خان بهادر فتح جنگ از حضور محمد شاه پاشاه و رسیدن بدیار دکهن و مامور شدن بر نظامت سیکاکول وراج بندر و مچهلي پٹن بلاد پرشور وفتن *

از بسکه اقبال ازلی در کهن(؟) مارکار سرانجام بخش ظهور اقتدارش

(۱) شاہ عالم بہادر شاہ عالمگیر کے چھوٹے بیٹے تھے ان کو شہزادہ معظم بھی کہا جاتا ہے – سنہ ۱۶۴۳ع برہان پور میں ان کی پیدائش ہوی جو دکن میں واقع ہے سنہ ۱۶۶۴ع میں وہ باقاعدہ سلطنت بیجاپور، گولکنڈہ اور مرہٹوں کے خلاف دکن کی طرف بھیجے گئے - کچھ دنوں چند بدگمانیوں کی وجہ سے اپنے باپ کے معتوب نظر بنے رہے اور پھر سنہ ۱۶۹۹ع میں کابل کے گورنر ہوگئے – وہ ابھی کابل ہی میں تھے کہ ان کو اپنے باپ کے انتقال کی خبر ملی اس کے بعد وہ فوراً کابل سے واپس چلے آئے اور اپنے دیوان منعم خان کی مدد سے بہادر شاہ کا لقب اختیار کرکے تخت نشین ہوئے اور اپنے بھائی اعظم کے ساتھ جنگ کرکے اسکو شکست دی – بہادر شاہ اول نے تقریباً پانچ سال حکومت کی فروری سنہ ۱۷۱۲ع لاہور میں ان کا انتقال ہوا وہ بہت ہی نرم طبع صاحب علم، کشادہ دل اور وسیع النظر آدمی تھے امور سلطنت کو انہوں نے نہایت خوش اسلوبی کے ساتھ انجام دیا اور سلطنت کے وقار کو باقی رکھا *

(۲) بانی خاندان آصفیہ نواب قمرالدین خان حضرت ابوبکر صدیق کی اولاد سے ہیں آپ کے داد خواجہ عابد خان شاہ جہان کے زمانہ میں ایران سے دہلی آئے اور اعلی خدمت سے سرفراز ہوے عالم گیر کے عہد میں مزید ترقی ہوی گولکنڈہ کے محاصرہ میں شہید ہوے زیر تالاب حمایت ساگر آپ کا مقبرہ موجود ہے *

آپ کے فرزند خواجہ شہاب الدین خان ہیں جنکی شادی شاہ جہان کے قابل وزیر سعد اللہ خان کی دختر سے ہوی تھی عالمگیر کے دربار سے آپکو غازی الدین خان فیروز جنگ کا خطاب عطا ہوا تھا – کارہائے نمایاں اور اعلی قدر مراتب کے بعد آپ کا انتقال ہوا* (باقی صفحہ نمبر ۵۰ پر ملاحظہ ہو) *

بود' وشکوهٔ ابدی درپردهٔ پر مطلب سامان ار تقائے اعتبارش تیار
می نمود' نواب آصف جاہ پس از جنگ مبارز خاں بحضور

غازی الدین خاں کے فرزند سعد اللّٰہ خاں کے نواسے نواب میر قمرالدین خاں ہیں جو آصفجاہ کے مبارک لقب سے یاد کئے جاتے ہیں آپ سنہ ۱۰۸۲ع میں تولد ہوے عہد عالمگیری میں ترقی کرتے ہوے منصب چار ہزاری کے ساتھ قلیچ خاں کے خطاب سے سر بلند کئے گئے شاہ عالم بہادر شاہ نے آپکو خان دوران خاں کے خطاب سے صوبہ داری اودھ اور فوجداری لکھنو پر مامور کیا جہاندارشاہ کے زمانے میں آپ خدمت سے کنارہ کش ہوگئے اور گوشہ نشینی اختیار کی - عالمگیر نے دکن کی فتح کے بعد اپنے سب سے چھوٹے فرزند شہزادہ کام بخش کو یہاں کا صوبہ دار مقرر کیا تھا جب عالمگیر کے بعد خانہ جنگی برپا ہوی تو شاہ عالم بہادر شاہ کا دکن پر بھی قبضہ ہو گیا شاہ عالم کے صرف چار سالہ عہد حکومت کے بعد جہاندار شاہ مسند حکومت پر متمکن ہوا مگر مغلیہ سلطنت پر تباہی آچکی تھی سکھ - مرہٹے' اور راجپوت سر اٹھا چکے تھے بادشاہ کی نا اہلی اور طرفہ عیش و عشرت کی مشغولی نے بہت جلد ملک کے حصے بخرے کردئے *

فرخ سیر سید عبداللہ اور سید حسین دو امیروں کی مدد سے حکمراں ہوا اور آصف جاہ کو نظام الملک فتح جنگ کے خطاب کے ساتھ دکن کی صوبہ داری پر مامور کیا مگر دربار میں سیدوں' اور ان کے رشتہ داروں کا زور تھا چند سال بعد فرخ سیر کو قید اور قتل کرکے رفیع الدولہ اور رفیع الدرجات کے بعد روشن اختر محمد شاہ کو تخت دہلی پر بٹھایا گیا اور نظام الملک کو دکن کی صوبہ داری سے فوجداری سنبل و مراد آباد پر متبدل کردیا گیا - حسین علی خان نے دکن کی صوبہ داری اپنے نام کرلی - نظام الملک کو مراد آباد کے بعد مالوہ کی صوبہ داری دیگئی امرائے دربار سیدوں کے عروج سے جل گئے آپس میں نفاق ہوگیا آئے دن کی بد انتظامی سے تنگ آکر نظام الملک مالوہ سے دکن کی طرف متوجہ ہوئے اسی عرصہ میں سیدوں کا آفتاب غروب ہوگیا دونوں بھائی قتل ہوگئے *

اب محمد شاہ نے نظام الملک کو دکن سے طلب کرکے قلمدان وزارت آپکے تفویض کیا (سنہ ۱۱۳۴ہجری) آپ انتظام ملک میں مشغول ہوے اس زمانہ میں نادر شاہ کا نادری حملہ ہوا سلطنت دہلی کی حالت نہایت کمزور ہوگئی اگرچہ آپنے بہت کچھ کوشش کی مگر خود غرض لوگ آپ کے خلاف محمد شاہ کو بہکانے لگے جس کے باعث آپ بادشاہ سے اجازت لیکر دکن کی جانب متوجہ ہوے (سنہ ۱۱۳۶ھ) *

آپکی وزارت کے زمانہ میں یہاں (دکن) عماد الملک مبارز خاں صوبہ دار مقرر کیا گیا تھا آپکی واپسی پر وہ مقابلہ کیلئے آیا شہر کھرہ کی لڑائی کے بعد آپ منصور و مظفر داخل اورنگ آباد ہوے اس طرح آصفجاہ کی خود مختار حکومت کا آغاز ہوا - پچیس سال تک آپنے نہایت کامیابی اور عمدگی سے مسند دکن پر حکمرانی کی - سنہ ۱۱۶۱ ہجری میں آپکا انتقال ہوا *

(ماخوذ از یورپ میں دکہنی مخطوطات سنہ ۴۷۴ از نصیرالدین ہاشمی)*

(۳) محمد شاہ کا دوسرا نام روشن اختر بھی ہے ان کے والد کا نام جہاں شاہ تھا جو بہادر شاہ کے لڑکے تھے محمد شاہ اپنے دو چھوٹے بھائی رفیع الدرجات اور رفیع الدولہ کے بعد جو صرف تین تین مہینے حکومت کرنے کے بعد انتقال کرچکے تھے دو سید بھائیوں کی مدد سے سنہ ۱۷۱۹ع میں تخت نشین ہوے انہوں نے سیدوں کے زوال کیلئے حیلہ سازیاں کیں اور سنہ ۱۷۲۱ع میں اپنی مطلق العنانی کا دعوا کردیا لیکن اپنی حکومت کو زوال پذیر ہونے سے بچا نہ سکے - وہ تقریباً تیس سال تک حکومت کرتے

(بقیہ نمبر ۵۱ پر ملاحظہ ہو)*

پادشاه رسید٬ و بحسب پذیرائے التماس ضرورت جهت اصلاح مفسده دکهن نواب سراج الدوله بهادر نایب وزارت را باچند امیر باتدبیر همراه خود گردانیده٬ نازل دیار دکهن گردیده٬ هریکے را از امرائے متعینه بر شغلي مامور٬ و نواب سراج الدوله بهادر را بنابر رفع مفسده فتنه و دفع تخلل مزمنه و سرکوفتن زمین داران خیره سر٬ و خاشاک سوختن اقسام شرر و ضرر مچهلي پٹن و سیکاکول و راج بندر پسندیده٬ مرخص نمود٬ چنانچه بداں موجب نواب موصوف با فوجے قلیل بآں صوب رسیده٬ بمعرکه آرائے قتال و جدال داد صولت مردانگي داده و به نقتیل سونیا و تهزیم رام راج مار دو زمیندار مفاسید آں سواد٬ که بکثرت اسباب فساد٬ و قوت مایۂ عناد٬ تکبر داشتند٬ و بمقاومت سر رعونت افراختند٬ دست انتقام کشاده از آب شمشیر غبار ادبار آں خیره سراں نوعي فرونشانید٬ که باز سر نکشید٬ و آں ملک از بهار اختیار حکومت او رشک گلشن گردید *

از انور نامه —

شد آں ملک در عهد او چوں بهشت
نیامد دگر فتنه از دیوزشت *

داستان مصاف نواب موصوف یعني نواب سراج الدوله محمد خان جهان انورالدین خاں بهادر شهامت جنگ بانورالدین نام ولد حاجي حسین سر کردۂ تعلقۂ راج بندر و بضبط آمدن سواد صدر *

بمثالیکه حماقت سرشاري در آئینۂ متخیله خواب صورت نفس خسیس بدست خود را منعکس دیده٬ و ابلیس لعین فهمیده٬ از کمال غضب آهنگي آویزي ریشش سرچنگي٬ زاد٬ و بصدمۂ ضربش بیدار٬ و از معاینۂ گرفتاري ریش و اذیت برداري سر خویش دل افگار٬ و در دست خجلت گرفتار٬ شد٬ نشاۂ صهبائے د نیائے دوں دماغ بعضے

هے – اپریل سنه ۱۷۴۸ع میں انتقال کیا ان کے بعد ان کا بیٹا احمد شاه اول تخت نشیں هوا – اس کے زمانے میں هندوستان پر نادر شاه اور مرهٹوں کے حملے شروع هوگئے نیز احمد شاه ابدالي کا پہلا حمله هوا – احمد شاه سلاطین مغلیه میں سب سے آخری سلطان هے *

تنک ساغران را در مستي مضرت رساني از امتياز يگانه و بيگانه تهي مي سازد، و بيخودي غفلت سوزش جنون خيال اکثرے را در هنگامه سنگ ساري فعل ناداني بے خبر از شکست سرخويش مي دارد، چنانچه در تعلقه راج بندر نورالدين نام جاده پيمائے انحراف اطاعت، و رهگرائے اختلاف عبوديت گشته، و پدر خود حاجي حسين نام سر کردهٔ آنجا را کشته، بجايش نشست، و لشکرے فراهم، و با زميندداران آن ناحيت اتفاق محکم نموده، کمر بغي و طغيان بربست، و افواج آصفي را پيهم بشکست، نواب سراج الدوله بهادر حسب الحکم نواب آصف جاه در خشک سالي مروت سرکشان، و خزان حديقهٔ خاطر ستم رسيدگان، بسان سحاب سايهٔ مکرمت بر آن سر زمين انداخته، و برنگ نسيم با هتمام نزاهت آن صوب تاخته، از بارش تير و تفنگ دلاوران، و خيابان بندي صفوف پردلان، و گل کاري زخم شمشيرمبارزان، و غنچگي هائے سکوت لاف دشمنان، و نغمات تهورانهٔ بزن و بستان، و گلبانگ عنادل زبانهائے الامان، هنگامهٔ بهار برپا ساخته و با نهدام فتنه انگيزان گردنش نوعيکه بايد پرداخته، و تن آن سرکش باديه انحراف را از بارسر سبک ساخته، و سران خيره دماغ داعيه پيل تنے را از سر نيزه تن داده، تعلقهٔ راج بندر را در حوضهٔ تصرف خود آورده، گوئے دلاوري و بهادري از همسران روزگار خويش برده، چون آن فتح نمايان روز چهارشنبه بود، بروز عطارد هر هفته، نواختن شاديانهٔ پنج وقته، مقرر فرمود، و معمولش تا حال در توپ خانهٔ سرکار حضرت اعلا مثل مداومت نوبت آدينه روز فتح پهولچري جاريست و استدامت آن تا دور زمان مطلوب تمامي بندگان حضرت باري "ان الله علي کل شي قدير" *

از انور نامه —

برآن فتح نواب عالي وجود
بشکرانه بگذاشت سردر سجود *

بیان صدور فرمانِ عالي شان از حضور محمد شاه پادشاه متضمن تحسین و تفویض نظامت صوبهٔ فرخنده بنیاد حیدرآباد در جلدوے فتح نمایاں تعلقہ راج بندر بنام نواب موصوف *

ہرگاه که نواب موصوف فساد بد نهادان تعلقات مفوضهٔ خود بآئین بهیں برداشت ؛ و از کاربندي انتظام ہمگي مهام و تسخیر تعلقه راج بندر علم اشتهار شجاعت و فطانت بلند ساخت ؛ و زر ناموصول واجب الوصول چند ساله از حسن ترددش سبیل تحصیل یافت ؛ مفصلا بجناب ظل الهٰي و وزارت پناہي نگاشت در جوابش نشور سلطاني با مضمون تحسین و افاضت نظامت صوبهٔ فرخنده بنیاد حیدرآباد ؛ در جلدوے تقدیم و تنظیم مهمات تعلقات آں سواد ؛ و تقتیل و تنبیه اہل فساد ؛ بایں عبارت مرقومة الذیل شرف ایراد و عزاصدار داد *

شرح فرمان شاہي *

امارت و ایالت مرتبت ؛ رفعت و ابهت منزلت ؛ شیر بیشهٔ روز جنگ ؛ منهدم ساز باغیان شقاوت - آہنگ ؛ در دریائے شجاعت و مردانگي ؛ گوہر معدن معدلت و فرزانگي ؛ فدوي خاص با اختصاص بے ریوورنگ سراج الدوله محمد جان جهان انورالدین خاں بهادر شهامت جنگ ؛ بعنایات پادشاہانه ؛ و نوازشات خسروانه ؛ معزز و مباہي بوده ؛ بداند که دریں ایام میمنت آغاز مسرت فرجام ؛ عرضداشت آں فدوي خاص با اختصاص متضمن تاخت و یورش بهادرانه ؛ و کشش و کوشش مردانه برگروه شقاوت پژوه ؛ و تحصیل زر پادشاہي ؛ از خیره سران نشاۀ بیراہي ؛ از نظر استاده گان پایهٔ سریر خلافت بگذشت ؛ و باعث فراوان تحسین و موجوب بیکران آفرین گشت ——

بیت ـ "ایں کار از تو آید و مرداں چنیں کنند
بردست و بازوئے تو ہزار آفریں کنند * "

دریں آوان سعادت توامان، و زمان بهجت اقتران، از راه خانه زاد پروري و فدوي نوازي آں لایق العنایت و الاحسان را به تفویض صوبه داري فرخنده بنیاد حیدرآباد سرفراز و سر بلند فرمودیم، باید که شکر و سپاس ایں مواهب عظمي به تقدیم رسانیده، در تنسیق و تنظیم امور صوبه داري مذکور سرگرم نوکري پادشاهي باشد، و عنایات و نوازشات ما بدولت و اقبال بر حال خود روز افزوں داند، بعد صدور ایں فرمان شاهي نواب آصف جاه اؤرا از سیکاکول طلب داشته بعطیات سلطاني امتیاز و اعزاز داد، و ضبط و نسق صوبۀ حیدرآباد در دست اختیارش نهاد، و خود باجنود بممالک دکهن جهت آرایش مدعاے مرکوزه سالها سمت خطه کرناٹک پایاں گهاٹ بیرق نهضت بکشاد *

داستان نظامت نواب سراج الدوله در صوبۀ فرخنده بنیاد حیدرآباد *

نواب سراج الدوله بر طبق فرمان بادشاهي، و حکم وزارت پناهي، متوجه و مسلط حکومت حیدرآباد شده بتوفیر زراعت و تکثیر محاصل، و تبدیل رواج باطل، و تنبیه متمردان، و توقیر حق پرستاں و منع رسوم مناهي و مسکرات، و قطع سر رشتۀ ملاهي و بدعات، کوشید، و در بیگم پوره (۱) آباد کردۀ والدۀ نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ هم احکام بندوبست شرعي نافذ و رواں گردانید چوں کار پردازان آنجا بد دماغ نشاۀ غرور بودند، بر امتناع آں امور متابعت ننمودند، آنگاه بیگم را بنابر منع مکروهات معمورۀ مذکورۀ علاقه ما، که خارج احاطۀ حکومت شما است، کار ندارند، و خاطر را ازیں داعیه تهي سازند، ازیں معني غیرت حق پرستي

(۱) ضلع شولاپور صوبه بمبئی میں ایک قریه هے جو بهیماندی کے کنارے آباد هے یه قریه اورنگ‌زیب کی لڑکی کے نام سے موسوم هے اس لڑکی کا انتقال اسی مقام پر هوا تها جبکه اورنگ زیب مقام برهمپوری کے پاس خیمه زن تهے جو بهیما ندی کے روبرو واقع هے *

نواب سراج الدوله بهادر تخریب بنائے بطلان مناسب فهمیده ' و پورهٔ مذبوره را بغارت رسانید ' نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ از وقوع این کار پیام تعرضانه صادر فرمود ' و او جواب باین عنوان گذارش نمود ' که در شرائط امور دیني و ضوابط احکام الهي او حدود شرع نبوي صلي الله علیه و آله و سلم پاس احدے نا منظور ' و رعایت کسے درین امور غیر دستور است ' و بیگم بکمال رنجش و تمام خلش ' در خود پیچیده و کشیده ' و حقیقت مرقومه را با شکایت بے حصر و احصا مسطور شرح مفصل ' و بحضور نواب آصف جاه که در ملک کرناٹک پایان گهاٹ محاصرهٔ قلعهٔ ترچنا پلي عرف نتهر نگر داشت مرسل ' گردانید ' جوابش باین مضمون نافذ گردیده ' که دینداري و صلاحیت شعاري ' و خدا داني و راست کرداري سراج الدوله بهادر مقتضي آن نیست که در معاملاتش کسے را جائے تعرض باشد ' اگر شما را با او موافقت نیفتد ترک سکونت حیدرآباد ' و اختیار اقامت اورنگ آباد ' بعمل آید از ورود این حکم زبان شکوه دوایان لال ' و ارتکاب مکروهات محال شد *

بیان قصاص زوجهٔ ساهو بحکم نواب موصوف *

ساهوکار گجراتي نژاد با سرمایه ' و در امثال و اقران خود گران پایه ' از قضیهٔ خانگي قتل زن خود نمود ' و مادهٔ عوضش مستعد ریزش بود ' ورثائے مقتوله رجوع بدار العدالت آوردند هرگاه که حکم بقصاص جاري گشت ' قاتل بنمایش توقع زر زبان متعرضان و اهل دربار بست ' و ارباب فتوي بدریافت رضامندي مزاحمانش حکم دیت دادند ' و گره ارادهٔ سزا از رشتهٔ خاطرها کشادند ' خود بدولت قرار داد همهرا دریافته فرمود که قیام ایوان ریاست بر دو رکن شرع و توره(۱) است هرچند که اهل شرع یعني ارباب کتاب بحیلهٔ رضائے وارثان مقتوله دیت را قائم مقام قصاص نمایند ' لیکن اهل توره

(۱) واو مجهول سے - قانون - دستور العمل - رسم *

یعني جمهور رسم نظر برانکه مالداران بسپر زر در قتل بیجائے مفلسان از شمشیر سزا ایمن مانند' نه پسندند' بعد ازاں قاتل را بقصاص برد' وزر رشوت را ازا نها که گرفته بودند بزجر ہرچہ تمام تر بورثائے قاتل وا سپرد' ازیں اشتهار ضبط انصافش دراں دیار بآں مرتبه نشست' ورعب قوت و عجز ضعف از خاطر قوي و ضعیف آں قدر شکست' که آتش از آب نمي ترسید' و بید از باد نمي ارزید' و مقامات منهیات موقف عبادات' و مواضع مزخرفات(۱) مبحث کمالات گشت' *

داستان مصاف نواب موصوف با بابو نایک سردار مرہٹه

علاقه دار ریاست پونه و شکست یافتن او *

وقتیکه نوب آصف جاه با فوج دکهن متوجه نظام کرناٹک پایاں گهاٹ بود' بابو نایک نام یکے از سرکرده ہائے قوم مرہٹه بر طبق تجویز پنڈت پردہان ملقب ذاتي به پیشوا علاقه دار ریاست پونا بایک لک سوار براے وصول معمول ربع حاصل ملک که در اصطلاح ہند چوتهه گویند بر آبادي سواد دکهن خرابي نظم ریخت و باخذ مبلغ خطیر از رعایا و عمال تا صوبۂ حیدرآباد شورش ہا بر انگیخت' نواب آصف جاه باستماع ایں آوارگي از اقامت مردم محلات در بلدۂ حیدرآباد و قلت جمعیت آنجا بکمال ہراس و نهایت و سواس از مقام محاصرۂ نتهرنگر عرف ترچناپلي بنواب سراج الدوله بهادر نگاشت' که لحاظ برکمي لشکر متعینۂ آں دیار' و کثرت افواج غنیم نابکار' و بودن ناموس خاص' ولواحقین امرا وغیره خواص' دادن زر معمول صلاح حفاظت ملک دانند و قرار داد مصالحت نسبت بر احوال بریت واسطۂ امن و عافیت شمارند' چوں نامۂ آصف جاہي را مطالعه نمود ازروئے جوش شجاعت

(۱) جهوٹی باتیں جو مانند سچی باتوں کے آراسته کی هوی هوں - ملمع کی هوی چیزیں *

ذاتي و حرکت عرق غیرت جبلي جوابش ارقام فرمود' که اگرچه
ادائے وجه منازعت و اقدام آئین مصالحت نظر بصلاح حال و مناسبت
قصور استعداد جدال از مصالح جهان باني است' لیکن ایصال جزیه
بکفار کسر حمیت مسلماني' بحوله و قوته عزیمت بدکیش جز بازیمت
بیش نخواهد دید' و سرکشي غنیم جز بفروتني هراس و بیم نخواهد
کشید' بعد طراز این رقوم و ارسال صوب موسوم باوجیکه مقابل
لشکر مخالف از صد یکے خواهد بود بمحض اتکائے مدد کردگار کمر
عزم پیکار استوار نمود' ولوائے همت را بلند ساخته تا قصبهٔ (۱) میدک
مستقبل معاند شتافته' سینه بسینه و دیده بدیده اش در میدان
قریه اندول صف کشید' و بگرمي کار زار بآں مرتبه کوشید' که سه
شباں روز شمشیرے روے نیام' و دیدهٔ چشم آلام' ندید' روز
چهارم بتائید ناصر وحید غالب مجادل و معاقب مقابل گردید'
و تاده منزل سرگرم ستیز بوده و مخالف را رو بگریز نموده' تا
سرحد رسانید' و خیام و اسباب ریختهٔ پریشان حالي فرار مقهور' بضبط
سرکار منظور' و سپاه خود را مالک اموال سپاه مغرور' نموده'
مظفر و منصور' و بشکر شکور' مشکور بجلدوهٔ معاودت' واشعهٔ مراجعت'
شهر حیدرآباد سراسر نور' و از قدوم سعادت میمنت معمور فرمود'
ازاں باز دابریش بر صفحهٔ خاطر قوم مرهته منقوش' و تامدتے
سوال وجه معمول از دل آنها فراموش' و حکایت نامش دراں
زمان پریشاني خواب جواں مردان خیره سر' و موقوفي گریه
کودکان ناز پرور' و سطور این احول تا قیام دوراں گواه سلسلهٔ گوهر
انعام مبارزان معرکهٔ' ظفر' و شاهد کمند گردن و سرگریز پایان راه
خسران و ضرر گشت *

(۱) علاقه حیدرآباد میں ایك قصبه هے جو منجیرا ندی کے سیدهے جانب حیدرآباد
سے تقریبا پچاس میل کے فاصله پر شمال میں واقع هے *

داستان ریزش پنڈت پردہان پیشوا با سہ لک سوار بر ممالک دکن و معاودت نواب آصف جاہ از کرناٹک پایانگھاٹ و محصور شدن در فوج مرہٹہ و اعانت نمودن نواب سراج الدولہ بہادر و واسطۂ صلح گردیدن درمیان ہر دو فوج محاصرہ و محصور *

بابو نایک کہ در سواد حیدر آباد شکست فاحش یافتہ بنہ و بنگاہ را بغارت دادہ بحال تباہ رخت فرار کشید ' پنڈت پردہان پیشوا کار فرمائے ریاست پونا از ہزیمت یافتن او با انبوہ فوج رمہ سیرت ' و تعاقب نمودن نواب سراج الدولہ بہادر از دلاوران معدود پلنگ جرآت ' مثل مار برخود پیچیدہ بعزم تاراجی ممالک دکہن باجمعیت سہ لک سوار رواں ' و بارادۂ باطل شتاباں ' گردید ' نواب آصف جاہ باستماع آوارگی فوج معاند مصلحتاً از مرار راو قلعۂ ترچناپلی عرف نتھر نگر بصلح گرفتہ اعلام لشکر را از قرارگاہ نتھر نگر منازل پیما گردانید ' و صوبۂ آرکاٹ را بخواجہ عبداللہ خاں نام توران زا سپردہ ' و اہل نوایط را کہ در ملک کرناٹک مایۂ فتور و واسطۂ شرور بودند ' حسب التماس خواجۂ مذکور بند و مقید نمودہ ' و ہمراہ گرفتہ ' بکوچہائے طولانی از رود خانہ کشنا عبور فرمودہ ' راہی نواح دکہن گشت ' و خواجہ عبداللہ خاں نیز برائے انتظام بعضے مہام خود ہمراہ معسکر محمل بربست ' سرخیل مرہٹہا از عزم نواب آصف جاہ آگاہ شدہ افواج منقسمۂ تاراجی ملک را مجموع ساختہ ' و مستقبل شتافتہ ' نوعے بمحاصرۂ لشکر آصف جاہی پرداخت ' کہ از انسداد طریق و تنگی حرکت تیسریک پیالہ آب بہ قیمت یک روپیہ خالی از تصرف یک سبوئے عرق محنت نبود ' نواب سراج الدولہ بہادر باآگہی ایں حال سراسر اختلال با جمعے پیکار طلب و اسباب ذخیرۂ ماوجب از مقر خویش عزم اعانت نمود ' و حضرت اعلائے مارا در حیدرآباد بہ نیابت خویش مقرر فرمود ' ؛

باسہ ۳ فرزند ارجمند یعنے محمد محفوظ خاں بہادر و عبدالوہاب خاں

بهادر و محمد نجیب الله خاں بهادر که هر کدام صاحب فوج و رساله بود و مع دیگر سرداراں شجیع بتمام مردي و مردانگي مثل مهر انور دافع ظلمت افواج متعارضه گردیده' شمشیر زناں و جنگ کناں قاطع شدائد و مراحل پیما شده' در قالب لشکر آصف جاهي که از فقدان جنس معاش و بستگي ابواب تلاش یاس فاش داشت مانند رواں رسیده' زبان بے زباناں سکتۀ تحیررا گویائي "سبحان حي الذي لا یموت" گردانیده' و نواب آصف جاه شکرانه لطیفۀ وصولش' و سپاس مفرح نزولش' بتقدیم رسانیده' دامن دل از گرد تفکر افشاند' و از بے اختیاري جوش تحسین ایں مصرع برزبان راند *

مصرع — "اوو وقت تو خوش که وقت ماخوش کردي" *

هماں وقت از احضار سید لشکر خاں دیوان اول و سید شریف خان دیوان دویم و شه نواز خاں دیوان سیوم و خدا بنده خاں دیوان چهارم و خواجه عبدالله خاں ناظم پایاں گهات بشراکت نواب سراج الدوله بهادر بزم مشورت را بریں سخن انعقاد داد بنابر استیصال بنیاد ایں فساد دست کدام تدبیر باید کشاد' همه ها ایصال وجه معمولي را انفصال محبلۀ پرخاش اندیشیدند' و تعذر تحریک سلسلۀ پیکار بایں وجوهات ظاهر نمودند' که اول مردم سپاه که واسطۀ سرکوبي اعدااند' از امتداد مدت مسافرت' و دستداد طوالت مراحلت' و تعب محاربات کرناٹک' و مفارقت دیرین مساکن هریک' باقدام حرب خیلي تکاسل دارند' و به هیبت و هراس انبوه بداندیش' و کثرت شکوه جماعۀ مخالفت کیش' در خود بصورت شمع از آتش مي گدازند' پیش ازانکه غنیم دست غنیمت کشاید' مایۀ تهوري و مردانگي را غارت عجز گرسنگي و تهي شکمي نموده اند' و باوصف آنکه کسے هنوز بر اینها ندویده' پائے همت بفرار مستعد گردانیدند و ثاني از طرح بساط منازعت تاراجي ملک و انتشار رعایا در پیش' از وضع مبارزت تجویز خسارت و تخریب بنیان عاقبت خلاف رائے صواب اندیش' دریں صورت صلح اصلح از

جنگ است، و سکون انسب از آہنگ، نواب سراج الدوله بهادر دراں مجلس سکوت داشت، و اصلا لب باسخن آشنا نساخت، شه نواز خاں که با او نوعي ناصاف بود، زبان طنزے کشود، که خاموشئي صاحب درین مقدمه چرا است، و شمشیر مرهٹه کش که برسر بابوبایک کشید، بر پشت گریز پایاں زدید، به چه سبب در نیام است و در معرکهٔ صید پنجه کشیدن، و بمقام حمله اهمال گزیدن تعجب است، از شیر خوں آشام، جواب داد، که خاموشیم را جهت آنست، که در مباحثهٔ دوک آرائي زناں تذکرہ شمشیر کشئي مرداں بکار نیاید، و شجاعت با مشورت اتفاق ندارد، شه نواز خاں گفت، که مقدمهٔ پندت پردهان مثل مجهلهٔ بابوبایک ندانند، و این مجادله را ازاں معامله مقارنت ندهند، که او قطرهٔ بود، و این دریاست، جواب داد، عمق آب شمشیر مبارزاں، از ثریاتا ثریٰ است، شه نواز خاں گفت، که اگر زعمے دارید، وکارے مي توانید، همیں دست و همیں چوگاں و همیں گوے و همیں میدان، نواب سراج الدوله بهادر ازین سخن متغیر شده، و از مجلس مشاورت برخاسته بحضور نواب آصف جاه رفته، عرض کرد، که ما از ارباب سیف و ستیز هستیم، مشورت را عیب جوانمردي مي دانیم، بیت —

چو عاجز شود مرد چاره سگال
ز بیچارگي مي گریزد بفال *

تکیه بر فضل ناصر برحق، و معین مطلق، فیصلهٔ کار معاند نا بکار را کرو بند تیغ آبدار دارم، و بمقابله اول عدو را دست بسته بحضور مي آرم، و گرنه بغیرت اسلام سرکار رب مجازي مي سپارم، بمجرد این سخن برخاست، بلشکر خود رسیده کوس جنگ نواخت و بتعجیل آرایش صف رزم پرداخت، و پندت پردهان را بمبارزت خواست، پندت پردهان ازیں پیام مشوش و هراساں گشته، سر بگریباں تفکر انداخته، پیک خیال برائے تجویز جواب هر سو دوانید، غیر از صلح مناسبت وقت ندید، زیراکه او گمان نداشت، که نواب سراج الدوله بهادر درین تعب سفر طویل باین

تعجیل کمر پیکار محکم خواہد ساختست٬ آخرالامر مآل کار خود مثل انجام بابر نایک گمان بردہ٬ بدریافت عزم کارزار لشکریان آصف جاہي بخلاف جبن سابق از ورود این اعتبار کاروبار شجاعت و آبروے گیرودار امارت بخود افسردہ٬ عنان استقلال از دست دادہ٬ پیام آشتي فرستادہ٬ نواب سراج الدولہ بہادر پس از تیقن رفع بیجا٬ و تعین آمد ورفت وکلا٬ بنواب آصف جاہ مطلع ساختہ٬ و نعل بہا یعني وجہ چوتہہ را مرفوع القلم گردانیدہ و تیغ پرخاش درنیام صلح نشانیدہ٬ وروز دیگر پنڈت پردہان را از ملازمت نواب وزارت مآب بکام دل رسانیدہ٬ چنانچہ خود بدولت تالب فرش پیشوا استقبال نمود٬ و با او بریک مسند جلوس فرمود٬ بعد انصرام رسوم مکالمت٬ وانسجام لزوم مصادقت٬ و اجرائے تواضع خلاع وعطر و پان٬ و ادائے شرایط توقیر عرفیہٴ ہندوستان٬ آئین وداع بہمدیگر حسن شہود یافت٬ و پیشوا اعلام لشکر را بصوب پونا دارالحکومت خود روانہ ساخت٬ و نواب آصف جاہ درہمان منزل مقام کردہ٬ بہ تزئین بزم تحسین نواب سراج الدولہ بہادر پرداخت٬ و عرضداشت حضور سلطان بحسن توصیف بیکران و تعریف خدمات نمایانش نگاشت٬ و خواجہ عبداللّٰہ خان را کہ ہمراہ داشت بانجاح مطلب او معزز عطائي خلعت نمودہ٬ مرخص نظام امور آرکات گردانید٬ و خود باقبال روز دویم بعد از نماز صبح نہضت فرمائے پیشتر گردید *

داستان مامور شدن نواب سراج الدولہ بہادر بر نظامت صوبہٴ آرکات متعلق کرناٹک پایانگہات و رسیدن او دران سر زمین بحکم رب العالمین *

از انجا کہ شب ظلمت اندوز٬ دربد و رونق روز تجلي افروز٬ چہرہ ہستي خویش درحجاب عدم مي پوشد٬ و سایہٴ تیرگي سرمایہ درہنگام ظہور جمال نور٬ رنگ رخ اثبات خود را بنفي ناگزیرمي شکند٬ خواجہ عبداللّٰہ خان از خلعت ارتخاص حضور نواب

آصف جاه سراپائے امید آراستہ ' و از آشنایان حاضر لشکر نشاط ملاقات یافتہ ' در خیمۂ خود رسیدہ ' و از کارہا فارغ گردیدہ ' تن بخواب راحت داد ' چوں صبح صادق دیدہ اش کشاد ' برخاست ' و بعد از ادائے ضروریات در تہیۂ نماز صبح موافق معمول برچوکي نشستہ وضوئے ساخت ' چنانچہ ترتیبش تاشستن پائے چپ رسید ' ناگاہ پائے حیانش از کرسي ثبات بلغزید ' و زیر چوکي افتاد ' و جبین جان بزمین سجدۂ جاوداں نہاد ' نواب آصف جاہ کہ نیم کروہے ازراہ طے نکردہ بود ' باستماع آں خبر نصب خیمۂ مقام فرمود ' و ہر چہار دیوان یعني سید لشکر خاں و سید شریف خاں ' و شہ نواز خاں و خدا بندہ خاں و نواب سراج الدولہ بہادر را بار یاب خلوت و آرایش بزم مشورت ساختہ حکم کرد شخصے را کہ لیاقت نظم آرکات داشتہ باشد ' و تعہد ایں عہدۂ عظیم نماید ' مشخص نمایند ' بداں موجب ہریکے بہ تشخیص فراست خویش نام ہرکس را کہ مناسب مي پنداشت برزبان مي راند ' دیگرے کہ از حقیقتش آگہی مي داشت دراں سقمے مي نشاند ' ہر چند کہ بحث بطوالت انجامید ' معني مطلوب بہ تحقیق نرسید ' نواب سراج الدولہ بہادر را کہ اصلا دراں مجلس زبان بلا ونعم نکشود ' شہ نواز خاں کہ ہمیشہ درپئے ایرادش بود ' خطاب نمود ' کہ صاحب دراوقات مشاورت چرا لب را مہر خاموشي مي دہید ' و بچہ سبب زبان را آشنائي بیان نمي کنید ' پاسخش داد ' کہ خاموشیم صدائے دارد ' کہ پریروز در معاملۂ پنڈت پردہان بگوش خاص و عام خوردہ ' وازاں خاطر بسا سخن آرایان افسردہ ' شہ نواز خان بجواب در آمد ' کہ سکرت حال چہ صدا مي دہد ' بفرمائید ' کہ تا مفت سامعۂ خاطراں شود ' گفت آواز خاموشیم ہمیں است ' کہ شخص مشخصۂ تشخیص من نظامت آرکات را لایق است ' و دراں کار بجمیع وجوہ مطابق ' ہم کلام مبالغہ در استکشاف نام کرد ' فرمود ' کہ اظہار نامش تعلق بمواجہۂ نواب آصف جاہ دارد ' شہ نواز خاں گفت ' کہ اگر حالا وانمایند ' ارباب ایں مجلس

بر عیب و ہنرش اطلاع یابند، جوابش بہ ہمیں عبارت فرمود، کہ
ایں خلعتے است کہ برقامت من دوختہ، و ایں پیرایۂ است، کہ از
جسم من برجستگي اندوختہ، ازیں معني ظرف ناصافش بایں کدورت
تراوید، و گفت، کہ صاحب بندہ ایں چہ سخن خندہ است، و
خدا بندہ خاں کہ از غایت گراني دل، دز شکست سخن آں زبان
آور باطل بود، علی الرغمش بایں نوع تائید نمود، کہ ایں واسطۂ خندہ
نیست، بلکہ واجبیست، خوشا حال آں ملک کہ چنیں کسي
ناظمش گردد، وزہے رتبت آں سر زمین کہ ازیمن حکومت
ایں شخص مہین، دعواي آسمان بریں بندد، دریں اثنا نواب
آصف جاہ وارد حال ایں گفتگو گردید، و از ہمہا پرسید
کہ کرا بہ نظامت آرکاٹ مشخص کردہ اند، و کرا برائے انتظام ایں
کار بر آوردہ، خدا بندہ خاں کار بند سبقت گردیدہ، بعرض رسانید،
کہ سراج الدولہ بہادر خود را بریں کار پسندیدہ، نواب آصف جاہ
ازیں سخن منبسط و مسرور، و ہمدست فرحت موفور گشتہ،
فرمود، کہ بسیار خوب است، اما پیر، جوابش فرمود، کہ ہر
چند پیر است لکن خوش پسران است، و با تدبیر، غرض
آں روز ہماں جا مقام نمود، روز دویمش صبحے خدا بندہ
خاں را طلب داشتہ، شاداں و فرحاں فرمود، کہ بنابر تفویض
نظامت آرکاٹ بسراج الدولہ بہادر شب استخارہ نمودیم، و آگہي
استحسانش یافتیم، خدا بندہ خاں بعرض مناسبت ایں معني
اورا طلب داشت، ہرگاہ کہ بشرف مجرا تشریف امتیاز یافت،
نواب آصف جاہ اورا مخاطب بایں خطاب ساخت، کہ جہت
افاضت نظامت آرکاٹ گوہر فطرت والاے شما از سلک مخصوصان
عنایات ماچیدیم، و آب و تابش بروشني جوہر کاردانئي ہمہ ہاپسندیدیم،
امروز چہارشنبہ و سیزدہم ماہ صفر است، و برائے دادن خلعت
خواہ امروز خواہ فردا خوشنودي خاطر شما در نظر، نواب
سراج الدولہ بہادر خود را ازیں تاویلات مبرا نمود، و زبان عرض
مدعا کشود کہ رویۂ بندہ از تقیدات تاریخ و روز خارج است،

دریں باب وقت مشخصۂ خاطر مبارک مورث برکات خواہد بود، نواب آصف جاہ مرضي او مقید تقیدات تاریخ و روز نیافتہ، ہماں وقت از عطاے خلعت اختیار صوبۂ آرکات مباہي ساختہ، چوں او بنابر رہائي و ہمراہئي خود قوم مفیدۂ اہل نوابط را، حسب التماس آنہا کہ پیش ازاں بکمال الحاح باوے ملتمس شدہ بودند، از حضور وزارت پناہي درخواست، جواب یافت، کہ طینت ایں قوم شمارے ندارد، چنانچہ یکے از آنہا غلام مرتضی خاں جاگیردار ویلور پیش از چند روز تجویز فتنہ کہ در خاطر مي داشت، در دیگ نشستہ از لشکر ظفر اثر پائیے فرار پیش گذاشت، بیم آنست، کہ مبادا در نظامت شما فتنہ ہائیے خفتہ بیدار سازند، و فسادات ممتنع التدارک برپا گردانند، خواجہ عبداللہ خاں کہ تجربہ کار، و آگاہ سرد و گرم روزگار است، قیام آں قوم در آرکات پسند ننمود، عرض کرد، واے بر حاکمے کہ غافل از خلل اندازي محکوم باشد، و افسوس بر خواجہ کہ سایۂ کار آوارۂ فتور بندہ گرداند، چہ امکان است، کہ ازیں کساں خلل در نظامت من آید، و ہنرکارداني من مبدل بعیب ہیچ کارہ کے شود، قصہ کوتاہ آخر بسعي فراواں و سفارش بیکراں زنجیر تقید آنہا بگسلانید، و بہمراہي رکاب خویش مطلق العناں عرصہ عزت مجدد گردانید، وقتیکہ نواب آصف جاہ پاندان بنابر عنایت پان رخصت بدست خود برداشت، نواب سراج الدولہ بہادر عرض نمود، کہ بتقدیم اجازت از نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ (۱) نیز تحصیل رخصت مستحسن خواہد بود، بسبب آنکہ نواب ناصر جنگ با خود بدولت بلا لحاظ شرف ابویت صف جنگ آراستہ، و بمقابلہ برخاستہ، اسیر و دستگیر و متصف بخطا و تقصیر، و نا پسند خاطر بلند، و بمقتضائے تقید نظر بند، و از منصب و خطاب دولائي و جنگي معزول، و در ذیل نافرماں براں محسوب، و مشمول، وما

---

(۱) نواب ناصر جنگ نے اپنے باپ آصف جاہ سے سنہ ۱۷۴۱ع میں بغاوت کی تھی جبکہ وہ دلی میں تھے باپ کے مقابلہ میں ناصر جنگ کو شکست ہوی اور انکو قید کرکے اورنگ آباد لایا گیا*

ماخوذ و مقرر بعذاب ابد' و موسوم باسم اصلي مير احمد شده بود'
و بر زبان راندن نامش بخلاف حکم مبین از خطاب پیشین مکدر
گشت' و چنین برابرو بربست' و تعارضاً پرسید' که ایا حکم من
بشما نرسید که کسے خطابش بر زبان نراند' و باسم اصلي مير احمدش
خواند' بعرض رسانید' که هر چند حکم خداوندي آگهي افروز
است' لیکن پاس صاحب زادگي ادب آموز' فرمود' که ازما مي
جنگید' یا پان مي گیرید' گفت که تعلق از جنگ ندارم'
زیرا که از حضور ظل سبحاني متعین حضرت شده ام' اگر پان
عنایت مي شود عنایت است' و گرنه بدون پان هم کامیاب
رخصت' چون خود بدولت از صاف گوئي او رنجیده پان دان
از دست بر زمین رها گردانید' او بغیر پان آداب رخصت بجا
آورده' بیرون سرا پرده خرامید' و بسواري پالکي راهي گردید'
نواب آصف جاه پاندان فرستاد' و پیغام داد' که بملاقات مير
احمد روند' چنانچه پاندان گرفته از اثنائے راه برگشته نزد نواب
نظام الدوله بهادر ناصر جنگ رفت' و ملاقي گشت' نواب معزالیه
اواخر گفتگو دست او گرفته فرمود' که اقرارے از شما منظور
است' جواب داد' که بشرط تصریح اگر ممکن باشد' اطاعت
آن ضرور' فرمود' که از ممکنات است و غیر دشوار' عرض نمود
که اول توضیحش از حضرت' و بعد ازان از فدوي اقرار' وانمود
که عهد رفاقت از شماسي خواهم' بمجرد استماع این کلام دست
خود از دستش بکف واکشید' و گفت' نمي توانم' که پیمانش
بمیان آرم' و تاکئے این پیر یعنے نواب آصف جاه در قید
حیات باشد' ممکن نیست' که رفاقتش گذارم' نواب معزالیه
فرمود که مراد من آنست' که بعد پدرم با برادرم آصف الدوله
غازالدین خان بهادر فیروز جنگ نسازند' و بامن رفیق باشند'
جواب داد که پاس این معني آسان است' در صورت رضامندئي
ظل سبحان' پس از اتمام این تقریر رخصت پذیر گردیده' و فرقهٔ
محبوسهٔ نوایط را رها گردانیده' و همراه رکاب سعادت انتما گرفته

جادہ پیمائي منزل مراد، و بحفظ و حمایت خالق العباد جلوہ آرائي مستقر الریاست معمورۂ آرکاٹ میمنت آباد گشت، و باجرائے حکم امن وا آرام بساط کدورت ایام در نوشت *

منظومۂ انور نامہ *

چو نواب ما انورالدین امیر
بحکم شہنشاہ روشن ضمیر
گرفتہ نظامت ز آصف نژاد
ہماں ملک کرناٹک زیر باد
رسیدہ در اقصاے پایان گہاٹ
بعنوان حکام در آرکاٹ
بقانون گیتي کشایان دہر
رسانید مر ہر یکے را بہ بہر
بہر یک مراعات بایستہ کرد
تفقد بہر مود شایستہ کرد
بقوم نوایط کرم بیش کرد
ز لطف دلي در بر خویش کرد
رہانید شاں را زحبس وزبند
ازاں لشکر آصف ارجمند
بیاورد شاں را بہمراہ خویش
باعزاز و توقیر و الطاف بیش
بدادش بہر یک ہماں قلعہ را
رواں کرد شاں را بجاگیرہا
چناں شد کہ آنہازالطاف او
غنیمت شمردند اکناف او
بحال رعایا رعایت نمود
بدادو دہش رنگ ہریک فزود
درآبادي ملک ساعي شدہ
بر ایں گلہ خلق راعي شدہ

چوں در زندگي فعل محمود بود
خدا راضي و خلق خوشنود بود
در ارکاٹ رخت عزيمت نهاد
بر آئين دين كار دولت نهاد

اکنوں خاطر و قايع نگار' باخامۂ حقايق اظهار' برآں اتفاق دارد' که بنابر ربط سلسلۂ واقعات واجب التقرير' و پيوند سر رشتۂ كيفيات لازم التسطير' مجملے از حقائق ملک کرناٹک' و تميز صوبۂ پاياں گهاٹ' و وجه تخصيص و تسميۂ دارالملک آرکاٹ' و برخے از احوال حکام پيشين آں سرزمين' و تجار قوم فرنگ ساکن آں ضلع لطافت آئين' بروئے اعلان و صفحۂ بيان آرد *

داستان احداث بلدۂ ارکاٹ متعلق کرناٹک پاياں گهاٹ و کيفيت حکام سلف آں ملک و تجار فرنگ ساکن آں سواد *

ملک کرناٹک شامل است بممالک بالا گهاٹ' و پاياں گهاٹ' و صوبۂ آرکاٹ مختص است' بملک پاياں گهاٹ' که در زمان سابق حکومت گاه راجهائے هنود' و بدارالرياست چنجي که حالا بنصرتگده مشتهر است' متعلق بود' آوانيکه محمد اورنگ زيب عالم کير پادشاه متوجه تصفيۂ خس و خاشاک بلاد دکهن گرديد' ذوالفقار[1]

(۱) ذوالفقار خان امیرالامرا نصرت جنگ وزیرالملک اسدخان کے بیٹے هیں سنه ۱۰۶۷ هجری مطابق سنه ۱۶۵۷ع میں انکی پیدائش هوی عالمگیر کے زمانے میں وه کئی اونچے عهدوں پر فایز رهے سنه ۱۱۲۴ هجری مطابق سنه ۱۷۱۳ع میں جبکه جهاں دار شاه شهید کردیا گیا اسی دن ان کی بهی شهادت واقع هوی ذوالفقار خاں نے دکن میں ایک جنرل کی حیثیت سے بڑی ناموری حاصل کی ملکی معاملات میں انهیں کافی مهارت تهی سنه ۱۶۶۷ع - ۱۶۹۸ع میں جب اورنگ زیب کا قلعه ستارۂ پر قبضه هوا تو سواجی کا دوسرا بیٹا راجه رام وهاں سے بهاگ کر قلعه چنجی میں پناه گزیں هوا - جب ذوالفقار خاں کو یه خبر ملی تو انهوں نے چنجی کا محاصرۂ کرلیا اور فروری سنه ۱۶۹۸ع قلعه پر قبضه کرلیا لیکن راجه رام بچ کر قلعه سے نکل گیا اور مهارا شترا روانه هوگیا - سنه ۱۶۹۲ع میں ذوالفقار خاں نے قریه بگمور - پرسواکم اور تنگ دار پیٹ انگریزوں کو دینے کا وعدۂ کرلیا - عالم گیر کے زمانے میں وه دکن کے ناظم رهے بهادر شاه کے زمانے میں امیرالامرا اور بخشی کے بلند عهدۂ پر فایز رهے جهاندار شاه کے زمانے میں اس کے وزیر رهے *

خاں بہادر نصرت جنگ ولد جملۃ الملک اسد خاں وزیر الممالک مامور، و وارد انضباط ملک کرناتک پایان گھاٹ شدہ، بسعي فراواں و کوشش نمایاں باتمامہ در حوزۂ تصرف آوردہ، داخل ممالک پادشاہي گردانید، و بعضے متعہدان اداے پیش کشات مثل زمیں داران ترچناپلي و تنجاور و رام ناتھہ و شیو گنگا و ملیوار وغیرہ را بحال آنہا گذاشتہ، و بازاے اطاعت و انقیاد محروس حمایت سلطاني داشت *

بیان کیفیت احداث بلدۂ آرکاٹ *

چوں صانع کائنات و خالق بریات آرایش ہرکار را یادگار اتفاق عجیبي، و نمایش ہر جلوہ را منحصر آئینۂ سببي، ساختہ، ذوالفقار خاں بہادر ہنگام اشتغال تسخیر پایاں گھاٹ لب رود بارے دامن صحرائے، را بمقام نشر اسلام، و اعتلائے رایات نصرت التیام، آراستہ، و از تمادي مدت دوازدہ سال اقامت، و درازي عرصۂ تعیین، سکونت، عوض خیمہ ہا از درجۂ خانہائے خس پوش درگذشتہ، و مبدل بمناظر سفالین و مسقف گشتہ، چوں آں مقام قرارگاہ حاکم شدہ رفتہ رفتہ طرح شہر عظیم نہاد، و افواہ انام از بلاد تا مدارش اشتہار داد *

وجہ تسمیۂ آرکاٹ *

آرکاٹ لغت ہنود است توضیحش آنکہ تاکے اہل لشکر در خیمہ ہا بودند، و عمل بقلب ماہیت صحرا نفمودند، موقف صدر بدون لشکر ذوالفقار خاں تعیین اسمي نداشت، چوں عمارات احداث و راستہ ہا طرح موغوب یافت، بسبب قرینۂ رود و صحرا اتفاق ہنود از روئے حیثیت معني مسطور بلفظ مشترک اصطلاح خود کہ "آر" بمعني رود و "کاٹ" بمعني صحرا است، بآرکاٹ موسوم ساخت، و در زمان حضرت اعلائے ما خلد اللہ ملکہ و سلطانہ مثل تلقب و تسمیۂ معمورہ ہائے نامي ملک محروسہ کہ ترچناپلي بدار النصر ملقب و باسم حضرت نتھرولي قدس اللہ سرہ العزیز کہ ہمانجا از

چند صد سال آرمیده' وبیمن مقام خویش اضلاع و اطرافش را مظهر برکات گردانیده' بہ نتھر نگرو تجاور بدار الظفر ملقب و باسم حضرت سید عبدالقادر کہ در کنار دریائے بندر ناگور' متعلق اقصائے ضلع مذکور' آسایش جاودان ' و مطاف عالمیان' دارد بقادر نگرو ہر دو آبادئي رام ناتھہ و شیو گنگا کہ بسر کردکي عمدۃ الامرا فرزند کلاں از فوج سرکار درعہد خاص مفتوح و مسخر شدند' بہر دو اسم اصلي عبدالولي و غلام حسین بولي نگر و حسین نگر موسوم است' بدار النور ملقب و بسر اسم اصلي خاص کہ محمد علي باشد' بمحمد پور موسوم گشت' انشاء اللّٰہ تعالے آئندہ بیانش بوضوح خواہد پیوست *

بیان کیفیت ناظمان ما سلف صوبۂ دار النور محمد پور عرف آرکات متعلق کرناتک پایا نگہات *

از زمرۂ اہل اسلام و ایمان' و نوابین سلطان ہندوستان' اول ناظمین و واسطۂ تعمیر و ترتیب بلدۂ آرکات' و باعث تسخیر پایاں گھات' موافق انشائے صدر نواب ذوالفقار خاں بہادر نصرت جنگ ولد جملتہ الملک اسد خاں متولد ایران جنت نشان' وزیرا لممالک سواد اعظم ہندوستان' پیرو مذہب جعفریہ معتقد عقاید امامیۂ اثنا عشریہ' کریم النفس سلیم الطبع' عمیم الجود جلیل الوضع' کہ شرح جلایل کرمش از تکلف تحریر مبرا' و بیان فضایل ہممش از تصنع تسطیر معرا' است' چنانچہ و زاں کلمۂ چند تیمناً قلم بند' و غنیمت تحریر مدایح پیوند *

بیان جود و نوال او *

دراوقات تسخیر ملک کرناتک پایانگھات بوے ماء الطبیخ حب القلت کہ فراشے متصل خیمہ مي پخت' پسند شامۂ لطیف نمودہ' حقیقت آں از حاضراں دریافتہ' وقت تناول خاصہ قدرے ازاں طلبید' و چشید' و نمکشي نیز پسندید' و مبلغ اک روپیہ بہ پزندہاش

بخشید' نقل — روزے بناصر علي شاعر کامل الاستعداد' در شاه جهان آباد بمجرد یکه سر راه سواري اتفاق چار چشمیش آفتاد' و آنکه زبان به بدیهه این بیت کشاد' بیت —

اے شان حیدري زنشان تو آشکار
نام تو در نبرد کند کار ذوالفقار

اک روپیه در صله اش داد" نقل" در وقت نظامت آرکاٹ غمازے از سرقت مطبخیاں' و فروختن طعام در دوکان' و گرفتن بهائے آں' مسموع او ساخت' چوں دلیلش خواست' گوینده روز دیگر تورهٔ ازاں در بازار خرید' شاهد تقریر خویش گردانید' بمجرد تحقیق آں بر خاست' و دوگانه شکر منعم حقیقي ادا ساخت' و فرمود' رازقے که زبان هیچ مرزوق در سپاس رزق بے قیاسش رسائي ندارد و خالقے که بیان' هیچ مخلوق در احصائے بے انتهایش از عقد کل اللساني تبراید' مرا نعمت بکثرتے عطا فرمود' و از حاجتم آنقدر افزوده که از اندازهٔ احتیاط من در گذشته' و بآں مرتبه مطلق الصرف مردم گشته' که زیاده از احتیاج خویش مي یابند' و دیگراں را بقیمت مي رسانند' آنگاه طعام پزاں را طلبیده' و آگاه این معني گردانید' که طعام فروشي فعل رکاکت نمایاں است' و منافي شکر روزي رساں' باید که آینده طعامیکه افزوں از حاجت یابید' بے مزد و قیمت منقسم محتاجاں دارید' و از فروخت آں باز آئید' چوں آنهارا ازاں ممنوع فرمود' جاگیر سیر حاصل بعوض حاصل فروخت طعام عنایت نمود' الغرض کسرے کم دوازده سال امور کرناٹک پایانگهاٹ را انتظام واقعي بخشید' و حسب الحکم سلطاني داؤد خاں[1] نام افغاں نسب منصبدار پادشاهي را به نیابت خود در آرکاٹ منصوب و مامور فرموده' خود عازم حضور گردید *

---

(۱) داود خاں پني خضرخاں پني کے بیٹے تھے ان کے متعلق دکن میں بہت سے قصے اور ضرب المثلیں مشہور ہیں انہوں نے کئی سال تک اورنگ زیب کی ملازمت کی اور بہادر شاہ کے زمانے میں دکن میں ذوالفقار خاں کے نائب رہے سنہ ۱۷۱۵ع میں جبکہ وہ سلطان فرخ سیر کے ایما سے خفیہ طور پر حسین علی خاں کو روکنے کیلئے آگے بڑھے تو میدان جنگ میں انہیں ایک گولی لگی او شہید ہوگئے - سنہ ۱۷۷۰-۱۷۰۷ع وہ کرناٹک پایاں گھاٹ کے ناظم بھي رہے *

بیان نظامت نواب داود خان در صوبهٔ آرکات *

داؤد خان منصبدار سلطان و از قوم افغان بود، در شرح نسب این فریق مورخین اختلاف دارند، و شبه ها می آرند، و محرر تاریخ نورسنامه ملا محمد قاسم الملقب بفرشته نگاشته وبدین نوع شک از خواطر برداشته، که قاطبهٔ افغان بني قبطي[1] است که از قوم فرعون مابقي غرق نیل اعجاز حضرت موسي علي نبینا وعلیه السلام بخلاف کسانیکه ایمان آوردند، و بجائے خودها ما ندند، آوارهٔ وطن گردیده سمت هندوستان رسیدند، الغرض نواب داؤد خان با شجاعت و صلابت بوده، وبه نیابت نواب ذوالفقار خان بهادر نصرت جنگ صوبه داري آرکات بعدل و انصاف نموده، و ظلم و تعدي از حال برایا برداشته، و زمانه را بلطف و مرحمت خاص و عام انباشته، در قلادهٔ سگ عجیب الخلقت مي پرورید، و از خود جدا نمي گردانید، نر را بخضر خان نام پدر ومادهٔ آنرا به تسو اسم مادر خود مي خواند، ومجرمے را که پیشش مي آوردند ازاں دو سگ مي درانید، نقل — تاجرے از شخصے ساکن بلدهٔ آرکات مبلغے بوام گرفته، بمهمے سمت حیدرآباد رفته، ادائے قرض هستي نمود، و قرض خواه از زوجه اش متقاضي زر بود، و بیوه از آگهي معامله شوهر خود را مبرا، و ایصال زر واجبي را وعدهٔ آمدن حساب و همراهیان متوفي ساخت، و قرض خواه الحاحش پذیر نمي کرد، و سلسلهٔ تقاضائے هر روز محکم مي داشت چنانچه روزے که زمانهٔ تقاضایش بسر آمد، بشدت کاوش بخانه اش در آمد، چون بر پلنگ نشست، زن بفغان برخاست، و اجماع همسایگان محله را راجع بحضور نواب مذکور ساخت،

---

(۱) اولاد قبط کی — اور قبط نام هے نوح علیه السلام کے ایک پوتے کا مصر میں جو قطبي لوگ تابعان فرعون میں تهے وه اسي قبط کي اولاد سے تهے *

قرض خواه را فرمود، کہ کار از وصول قرض مي داشتي، بشحنہ و حاکم رجوع مي ساختي، و اعانت مي خواستي، ازیں حرکت غیر از ارادۂ فاسد نا معلوم، و بدون عزم خیانت نا مفهوم، آنگاه همان جفت سگ را بدوانید، و حلقومش بیک حملہ بدرانید، ازیں معني شور و هیبت او بآں حد بلند گردید، کہ دشمن از دشمن نمي جنگید، بلکہ سگ بہ سگ نمي نالید، اقسام ایں حکایات بسیار، و امثال ایں کلمات بے شمار، از بسکہ مایل سیر دریا بود، بر لب بحر شور متصل بندر میلاپور احداث بنگلۂ نمود، کہ عرض لطافت آں زمان، دریں ایام اندراس و انکسار آں، مثل تعمیر شکست و ریختش غیر امکان، بیت

چو یک دیده نباشد صد شنیده
شنیده کئے بود مانند دیده

نظامت او در پایاں گهاٹ بکسرے کم هفت سال رسیده، کہ حسب الطلب پادشاهي سعادت اللّٰه خاں (۱) نام از گروه نوایط دیوان خود را بہ نیابت آرکاٹ گذاشتہ راهي حضور گردید *

بیان نظامت نواب سعادت اللّٰه خاں *

سعادت اللّٰه خاں از قوم نوایط است، و لفظ نوایط صیغۂ جمع و مفردش نایط و قومے است از عرب مختلف الشرح کہ بہ تحقیق مصنف

(۱) سعادت اللّٰه خاں کا اصلی نام محمد سعید هے سنہ ۱۷۰۸ع میں نواب داؤد خاں نے ان کو اپنی جگہ دیوان اور فوجدار مقرر کیا تها سعادت اللّٰه خاں کی خاندانی تاریخ سعادت نامہ میں لکها هے کہ فرخ سیر کے قتل هونے کے بعد فوراً سنہ ۱۷۱۳ع میں نظام الملک نے ان کو کرناٹک پایاں گهاٹ اور بالاگهاٹ کا نواب مقرر کیا سنہ ۱۷۱۰ع تا ۱۷۲۲ع وه آرکاٹ کے باقاعده مستقل نواب رهے اور تاریخ سعادت نامہ کے مطابق وه اورنگ زیب کے زمانے سے لیکر سنہ ۱۷۳۲ع تک نواب رهے ان کے انتقال کی وجہ سے رعایا پر بهت صدمہ هوا - سعادت اللّٰه خاں داؤد خاں کے بعد سنہ ۱۷۲۳ع میں ناظم مقرر کئے گئے تهے *

تاریخ طبري[1] بني قریش و به تشریح مولف تاریخ یمني از قوم ملاحین و بتوضیح جامع اللباب شرفائے کوفه اند، و علي اي حال از تظلم حجاج بن یوسف جلا وطن، و از دریا و اصل ساحل هند و برزمین مرهت مقیم بندر کوکن، شدند، و در اوقات سلاطین اربعه دکن امتیاز یافتند، چنانچه یکے از آنها ملا احمد نام در دربار عادل شاه بیجاپوري بدرجه امارت فایز گردید، و از همان قوم دو برادر یکے محمد سعید و دیگر غلام علي از کوکن بحالت تباه، وارد لشکر محمد اورنگ زیب عالمگیر پادشاه شده، و روشناس بخشي سپاه گشته، و روزے بمعرفتش بحضور شاه رفته، هر دو برادر هم جنب یک دیگر ایستادند، و غلام علي برادر خورد از قدآوري و تنومندي منظور نظر شاهي، و بتعلق نوکري مسرور گردید، و محمد سعید از نحافت جسم و قصر قامت ناپسند و منفعل سعي ناشکور شده، و بخشي نیز در احضار امثال آنچنان نحیف و قصیر ممنوع تاکید حضور گشته، محمد سعید شاکی بخت برگشتهٔ خود، برگشته، پیش صاحب دعوتے که تعویذش اثر تمام و در لشکر قیام دوام داشت، رسید، و مفسر سرگذشت حال سراسر ملال خویش گردید، صاحب دعوت ترحم احوالش شکرانهٔ

---

(۱) ابو جعفر محمد بن جریر طبری ایک مشهور عرب مورخ هیں سنه ۸۳۹ع مقام آمل علاقه طبرستان میں ان کی پیدائش هوی انهوں نے بالکل کم سنی میں تعلیم شروع کی اور سات سال کی عمر میں قرآن مجید حفظ کرنا شروع کیا وطن میں ابتدائی تعلیم ختم کر کے - انهوں نے اپنے باپ کے ذریعه جو مسلمانوں کے علمی مقامات کے متعلق اچهی واقفیت رکهتے تهے تفصیلی معلومات حاصل کئیے اور اطراف کے مشهور مقامات کا سفر کیا اس کے بعد وه امام احمد بن حنبل کے پاس تعلیم حاصل کرنے کیلئیے بغداد روانه هوے لیکن ان کے پهنچنے سے قبل امام احمد بن حنبل انتقال کرچکے تهے - کوفه اور بصرة میں مختصر قیام کے بعد وه دوباره بغداد چلے آے اور کچهه مدت کیلئیے وهیں تهر گئیے - اس کے بعد انهوں نے مصر کا سفر اختیار کیا لیکن ملک شام میں درس حدیث حاصل کرنے کیلئیے تهر گئیے - کچهه دنوں بعد یهاں سے دوباره بغداد واپس آئے اور یهاں سے ایک دو مرتبه اپنے وطن طبرستان کا سفر کرنے کے بعد بغداد هی میں مقیم هوگئیے اور سنه ۹۲۳ع میں انتقال کیا - جامع البیان فی تفسیر البیان - تاریخ الرسول و الملوک، تاریخ الرجال وغیره انهیں کی تصنیفات هیں انکی پوری تصنیفات همارے تک نهیں پهنچی هیں *

کمال فیض اشتمال خویش نموده' تعویذے عطا کرده' و تاکید بایں مبالغه فرموده که بتمام اخفا بر سردارد' و اصلا از نام من کسے را آگاه نسازد' و بهر حیله که میسر شود' یک بار دیگر خود را بحضور پادشاه رساند' که بفضل مهیمن متعال ممکن است که نوکري تو صورت بندد' و هرگاه که محمد سعید غیر امکاني تجویز حیله حضوري شاه از خود ظاهر ساخت' و دران باب هم ارشاد تدبیرے خواست' صاحب دعوت پیش بخشيء سپاه که از معتقدانش بود' سفارش نمود' که یک بار دیگر اوْرا قسمیکه داند' بحضور شاه برد و بخشي عذر آورد' و معذرت پیش برد' که تاکید سابق با حضار چنیں کسان ضعیف القامت مانع جرأت است' و ارتکاب ایں معني في الحقیقت آخر الامر باعث ندامت چوں تکرار سفارش از حد متجاوز گشت' بخشي بمقتضائے اعتقاد از قبول نتوانست گذشت' و در کمین فرصت مي بود' تا آنکه حکم سلطاني به نگاهداشت مردم شرف صدور فرمود' او محمد سعید را شامل جماعه متجاوز التعداد دو صد کس بصف اخیر جانمود' تا از نظر دور باشد' و آسیب نا پسندي پیشیں نیاید' دیدهٔ دوربین بادشاه در ابتدائي نگاه گوهرش از سلک خذفها برچید' و بخواجه سرائے حضور حکم نافذ گردانید' که تعویذ از فلاں کس که بآں شکل و هئیت' و چناں وجه و طلعت' بفلاں سمت و مقام' ترصد تحصیل کام' دارد' برآرد و اوْرا بحضور آرد' خواجه سرا نزدیکش شتافته تعویذ درخواست' او في الفور تعویذ از دستار برآورده بدستش داد' و خواجه سرا تعویذ را بادارنده اش حاضر پایهٔ تخت ساخت' تاجدار تعویذ را بنویسنده اش فرستاد' و پیام داد که در دار و گیر امورات شاهي' که نسبت بسایر الناس نمونه کارخانهٔ الهي است' دخل بے جا نا زیبا' و سراسر خطا است' لازم که آئنده ازیں حرکات باز آید' و الا از لشکر رخت اقامت بیروں کشد' و بعد ازاں محمد سعید را به بخشي سپرد' و تاکید کرد که در ذیل ملازمین آرد' و معاشے فرا خورحالش معین کند' وزیر خاص متحیر ایں معاملهٔ عجیب' و

متعجب چنیں روداد غریب گردید و بالتجاے استکشاف چگونگي
ایں عرفان یعني آگهي از تعویذ سرش و نویسنده آں جبین
عبودیت بر زمین مالید فرمود بمجردیکه ایں مرتبه اورا دیدیم
بخلاف دفعهٔ سابق از بے اختیاري دل بنوکري پسندیدیم و متعجب
گشتیم که با وصف عدم تبدل ناظر و منظور تغیر اراده از چیست
و ایں سلسله را محرک کیست بقیاس فهمیدیم که اثر تعویذ
موثرهٔ همان صاحب دعوت باشد و تائید همان دست با قوت
از انجا که علي الرغم تعقل انساني تبدل احوال مورے به منصب
سلیماني سررشته سرکار خدائیست و برعکس اسباب امکاني تغیر
رتبت گدائي بدولت سلطاني و تیرهٔ دربار کبریائي محمد سعید از
وسیلهٔ نوکري شاهي بمرور ایام در منصبداران داخله یافت و در
رفاقت نواب داؤد خاں بخطاب سعادت الله خاني و عهدهٔ دیواني
سر با قبال روز افزوں افراشت و بر صوبهٔ آرکاٹ بیست سال به
نیابت و پنج سال باصالت جمله بست و پنج سال کوس نام آوري
نظامت نواخت و همت عالي نهمت را مصروف آرام خلق الله
و متعلق پرداخت سپاه و بدین داري پیروي اثنا عشریه و اطاعت
مذهب صادق جعفریه داشت و بپاس رعایت ذوي القربي والا رحم
قوم و عشیرت خود را از کوکن طلبید و قلاع و جاگیرات
بخشید و غلام علي برادر خورد را از پیش گاه سلطاني معزز جاگیر
و یلور و خطاب خاني گردانید و از توفیق آسودگي مساکین والایتام
در آرام خواطر اهل احتیاج کوشید چنانچه خلائق زمانه اورا
بهترین از منه سابقه مي گفتند وبالاتفاق زبان اقرار بتوصیف
ایام معدلت نظامش مي کشادند چوں لاولد بود یکے از بني اعمام را
بفرزندي خود فایز رتبهٔ اعلي و بخان بهادر مسمي نمود
و بعد ازانکه ناظم روحش نظامت مملکت مستعار جسمي گذاشت
و از لشکر گاه امکاني خیمهٔ عنصري برداشت همگي اعیان او دو
فرقه گردیده یکے جانب خاں بهادر گزید و ثاني بباقر علي خاں
قلعه دار ویلور برادر زادهٔ نواب مسطور پسر غلام علي خاں را
جانشین گردانیدند یعني بمسند نظامت آرکاٹ نشانیدند *

بیان نظامت علي دوست خاں برادر خورد باقر علي خاں پسر دویم غلام علي خاں قلعہ دار ویلور برادر زادۂ نواب سعادت اللہ خاں *

تفصیل ایں اجمال و توضیح ایں احوال ' آنکہ باقر علي خاں پسر کلاں غلام علي خاں بجائے عم خویش نواب سعادت اللہ خاں از اتفاق قوم مشخص نظامت گشت ' و قتیکہ بر مسند حکومت نشست ' و از اعیان عشیرت و ارکان دولت آغاز گذارش نذر گردید ' علي دوست خاں برادر خوردش نیز شامل جرکۂ اعیان نذر گذرانید ' نذرش بستاند ' آنگاہ دست او گرفتہ بر مسند بنشاند ' جملگي زر ہائے نذرکہ فراہم شدہ بود ' از دست خود نذرش گردانید ' و آداب تہنیت نظامتش بجاآوردہ راہي قلعۂ ویلور گردید ' اعیان کبار ' و حاضرین دربار ' باو رجوع آوردند و نذر گزرا نیدند ' غرض علي دوست خاں بکار راست تمکن یافت ' وشہرۂ سلامت طبع و متانت وضع و محامد رافت ' ومحاسن ہمت او با طراف عالم شتافت ' سلیم الطبعي او بآں حد کہ قومش از و سر بحساب نبود ' و از باطن خلافش مي نمود ' او را یک پسر صفدر علي خاں نام و پنج داماد با احتشام ' از انجملہ یکے غلام مرتضي خاں پسر باقر علیخاں برادر خورد جاگیردار ویلور ' و ثاني تقي علي خاں از بني اعمامش جاگیردار وندواسي ' و ثالث حسین دوست خاں از عشیرتش حاکم ترچنا پلي ' رابع اکبر علي خاں از ہم نسبانش ' خامس محمد دیوان از قومش و حسین دوست خاں داماد سیومش در آوانیکہ زمین دار ترچنا پلي جہاں را گذاشت ' و زنش از بے پسري قائم مقام شوہر گردیدہ حکمراني داشت ' بلباس آشتي بآں صوب رفتہ ' و راني را فریفتہ ' رشتۂ برادري را بسوگند کلام اللہ الملک العلام بسان کمند انتقام ' و زخم شمشیر خوں آشام ' برگردن روزگار ' و زبان اقرار ' خود محکم مرتسم کردہ آخرالامر درسرائے معروف بدلوائي منذف متصل قلعۂ ترچنا پلّي بعذر و تزویر شکستہ ضابطۂ قلعہ مسطور ' و باني بنیاد فتور شد ' و راني از مکرش آگاہ گشتہ ' و بعجز تلافي کار از دست

رفته' دلخسته ناچار خود را برسم ہنود در آتش سوخت' و نهاني نايرۀ جاں سوز سزايش جهت شعله زدن اوقات معهودۀ آں در پنجۀ اعتبار مفتري بے اعتبار افروخت' از انجا که راني کلام رباني و کتاب سبحان را باعتقاد آنکه او از راه ناداني' بخلاف آئين مسلماني' جهته اغراض امور دنيائے فاني' وقت استحکام مباني آشتي و برادر خواني' و انضباط عهد تودد و اتفاق جاني' و افزايش اعتماد شرايط لساني' قسم غلط خورده بود' وقت قبول حرقت بسيفۀ خود ضم نمود' و از اعجاز قرآن مجيد' وفرقان حميد' بدون بدن بسينه اش از آتش سوزاں نرسيد' و تاثيرش بايں نوع معکوس گرديد' که خان مذکور' در رياست حضرت اعلاے ما در ہماں سراے مزبور' از دست ہندوئے ہمچناں معامله فريب صلح بقطع سرخود پاداش صريح کشيد' با ايں ہمه کردار ناسازوار بحمايت اسلام' وبرکات محبت آل رسول انام عليهم الصلواة والسلام' وخصال سخا وا کرام' تتلش بشہادت ناميد' که از ہندوئے مقتول گرديد' العلم عندالله چوں در ذيل کيفيت حرقت راني' مثل و اردات نا گهاني' بسان مناسبت جرم سزا' بيان پاداش آں لازم بود' حقيقت قتل حسين دوست خاں مجملا مرقوم نمود' باز برسرماجرائے که مابين حقيقتين مذکورين روداد' مي آيد و آنچه ضروري داند مي نگارد' يعني خان مسطور برصوبۀ ترچناپلي (١) بمکر و فريب صدر دست يافت' و صفدر علي خاں پسر علي دوست خاں بافوج قديم و جديد برسر زمين دار تجاور تاخت' و ملکش را مسخر و اورا محبوس ساخت' دريں اثناء رگهوجي با فتح سنگهه نام دو سردار مرہٹه از جانب سرکردۀ پونا بنا بر وصول زر معمول با فوج گراں سمت آرکاٹ ريزش گردانيد' و ازيں رہگذر علي دوست خاں بفرزند خود اعلام نموده فوج آرکاٹ را که در

---

(١) سنه ١٧٣٤ع ميں صفدر علی نے تنجاور پر حمله کيا صفدر علی اور چندا صاحب کو نواب دوست علی نے فوج ديکر شمال کی طرف روانه کيا تها انهوں نے تنچاور پر فوج کشی کی اور اس پر قبضه کرکے چندا صاحب کے بهائی بڑے صاحب کے حواله کرديا *

بکالیش بود طلبید ' او بمجردش تقید از زمیندار تجاور و ملکش برداشته ' باخذ مبلغ نذرانه زمیندار را اطلاق و ملکش را بتصرفش داده ' خود با لشکر شایشه ' و اسباب بایسته ' با آہنگ مقابلۂ مرہٹہ بتاني و تساہل منازل پیما ' و سیر کناں ' و شکار افگناں ' غافل بدست برد مخالف ' رہگزارشد ' علي دوست خاں دریں اثنا باز خطے باین بیت —

بلبم رسید جانم تو بیاکہ زندہ مانم
پس ازاں کہ من نمانم بچہ کار خواہي آمد

املا ساخته باوجودش در رسیدن پسر تہاون صریح و خلاف مصالح امور انگاشته و انتظارش درعین قربت غنیم خیرہ سر قصور غیرت ملک داري ' و منافي حمیت تیغ گزاري ' پنداشته ' با اسپ و قمہي فوج ما حضر کہ عبارت از سہ ہزار سوار و پیادہ باشد ' از مقر خویش مستقبل شصت ہزار سوار مخالف شتافته بدامن کوہسار داملچیرو بکمال مردي و دلاوري مقابلہ ساخته مایۂ عجب بسا پردلاں را وقف سیلاب تیغ ' و تلف طوفان تیر و تفنگ بے دریغ ' گردانیدہ ' ثابت قدم معرکۂ جاں باز یہا و باداے حق شجاعت و سر براہي کاروغا ' سر خسروي عرصۂ بقا گردید ' و فوج مرہٹہ بسان ہجوم مگس کہ بر دوکان قناد مي تازد ' بربلدۂ آرکاٹ تاخته ' خزانۂ بے شمار ' و گنجینۂ بسیار ' اموال و اثقال ساکنان مرفہ الحال معمورۂ مذکور کہ از بدو آبادي آں محروس استقلال روساے ذوالاقتدار ' و معمور تر از امصار ہر دیار بود ' غارت دست تاراجي ساخته ' بمجادلہ صفدر علي خاں کہ منزل بمنزل مي رسید بصد عجلت و ہزار سرعت دوید ' و بتشدد کار زار و تردد پیکار کوشید ' صفدر علي خاں در مصاف جنگ بسر نیامدہ با قبال زر مستمرہ مصالحت و موافقت را مناسب وقت و موافق حال خود نمودہ مخالف را راہي صوب دارالخروجش ساخته ' زر معہودۂ او را منقسم تعلقات کرناٹک پایاں گھاٹ فرمودہ ' چوں حسین دوست خاں در اداے حصۂ ترچناپلي سرکشي نہاد ' صفدر علي خاں گراں خاطر گشته مرہٹہ را کہ مثل بلاے نازلہ بسمت

بالا گهاٹ روگرداں شده بود' بایما واخفا برگردانیده' براے وصول وجہ موعودۂ مستمرۂ مفصلۂ صدر' بر ترچناپلي فرستاد' حسین دوست خاں عرف چندا صاحب محصورۂ قلعہ گردیده زین العابدین خاں نام عرف بڑے صاحب برادر خورد متعین حکومت تعلقۂ دنڈگل و مدہره وغیره جہت اعانت طلب داشتہ' چنانچہ او با فوج دنڈگل و مدہرا و ترناویلي وغیره بعزم امداد برادر بمجادلہ و منازعۂ فوج مرہٹہ کہ جہت عدم توصل برادراں و منع معاضدت یک دیگر تعارض داشت' مراحل پیمائي مي ساخت' متصل قصبۂ کورتلم بفاصلۂ چہار گروہي ترچناپلي بتاریخ ہفتم شہر محرم الحرام سال یک ہزار ویک صد و پنجاه ودو ہجري مقدس با اعلام تعزیہ امام انام علیہ الصلوة والسلام' وسینہ زني و نوحہ خواني رفقائے نصرت سرانجام' برہگذر نشیب و فراز راه ناہموار' وعبور متفرق لشکر جاں نثار' از قابوئے دست برد مخالفاں و اتفاق یورش و اطراف دواں' مع اکثر لشکریان بدرجۂ شہادت رسید' ودر تیغ زني و دشمن شکني یادگار دوراں و نامدار جہاں گردید' حسین دوست خاں کہ بر امید اعانت او استقلال داشت' عنان حزم و حصانت از دست باخت' و مرہٹہ براو دست یافتہ' و اسیر ساختہ' ہمراه خود بپونا برد' و قلعہ ترچناپلي را بمرار راؤ نام سردار مرہٹہ علاقہ دار ملک گتي سپرد' و علي دوست خاں در آرکاٹ کسرے کم پنج سال نظامت نمود' و بعد از و خلفش صفدر علی خاں کہ شرح انتظامش پیشتر مرقوم گشت' و آئنده نیز بوضوح تواند پیوست کاربند ریاست بود *

بیان نظامت و شہادت نواب صفدر علي خاں شہید پسر نواب علي دوست خاں شہید رحمۃ اللہ علیہما *

نواب صفدر علي خاں پس از انفصال معاملہ مرہٹہ بآرکاٹ رسیده' از سر نو آئین بند رونق و نظام' و آبادي منتشرۂ آرکاٹ را مترتب قوانین انضباط و التیام گردید' و قوم و عشایر را کہ از نواب علي

دوست خاں سر بحساب نداشتند، و گردن خود سري مي افراختند، حد و اندازهٔ مناسب بخشید، و محمد حسین خاں طاہر نام جاگیردار آمبور گڑھ را کہ از ہماں فرقۂ نوایط و دیوان نواب علي دوست خاں شہید بود، معزول و بجایش میراسداللہ خاں نام جاگیردار چیت پیٹ (۱) سید منو چہري برادر زادۂ میر ولي فیاض مصنف روضۃ الشہداي دکھني استاد خود را منصوب فرمود، از آنست کہ فیمابین ہر دو دیوان معزول و منصوب سوائے نقاض دینیہ کہ سابق معزول راہ سنیہ شافعیہ و منصوب مذہب امامیہ اثنا عشریہ داشت، عداوت دنیویہ لاحق گشت، اگر نفاقش بمنصوب غیر از حبس چند روزہ وضبطي جاگیردار و خسارۂ اموالش مضرت جاني نساخت اما بپاداش آں منصوب در ریاست حضرت اعلي چوں برتبۂ رفیع نیابت نظامت آرکاٹ سر برافراخت، با قسام مضرات اقبح طاہراں پرداخت، اگر اطف حضرت اعلي سپر حمایت آنہا نمي گردید پنجۂ اسدي ہمگي روبہا را مي درید، اما آں نفاق تا قتل نواب صفدر علي خاں و پسرش کہ وجہش در ذیل ار قام مي یابد، و بمحل خود بیان مي پذیرد، سرایت ساخت، یعني غلام مرتضي خاں بعجز و الحاح و وسیلۂ زوجۂ خویش یعني خواہر نواب صفدر علي خاں جاگیر و قلعہ دارئي ویلور با ظہار عیوب بلاہت رضا علي خاں برادر کلاں کہ بافاضت پدر ناظم ہماں جاگیر و قلعہ بود، از نواب مسطور درخواست نمود، و در باب فتح ایں باب مفتاح بسا سعي و تدابیر فرسود، و از ناپذیرائي التجا ہیچ نکشود، ازیں یاس مع زوجہ اگرچہ لباس فقر پوشید، و ترک اسائي دنیا و تفرقہ از سکونت آرکاٹ گزید، لاکن از طمع مدعا نمي آرامید، و بر آتش

---

(۱) چیت پیٹ ضلع شمالی آرکاٹ میں واقع ہے یہاں کا قلعہ جنگی اہمیت رکھتا تھا ۔ کرناٹک کی لڑائیوں میں کئی مرتبہ اس کا محاصرہ کیا گیا لیکن اپنی مضبوطی کی وجہ سے سر نہ ہوسکا آخر وندواسی کی لڑائی کے بعد سنہ ۱۷۶۰ع میں جنرل کوٹی نے اس پر قبضہ کرلیا ۔ یہ مقام آرکاٹ کے جنوب میں تقریباً تیس میل کے فاصلہ پر واقع ہے *

حسرت مي طپيد ' صفدر علي خاں صلاح ايں كار براۓ مير اسد الله
خاں ديوان خود گماشت ' او گذارش ساخت ' كه تبدل كار مفوضهٔ
پدرش خلاف انديشهٔ عقلا ' و موجب نا رضامندي خدا ' دانستم و
ديده تفويض مكان چيده ' بدست ايں كس گرگ باراں ديده '
بيداري فتنه ها خوابيده است ' و ناظم دكهن را كه كمين گر تقريب
اختلال است واسطهٔ دخل كار ' و حل گره اشكال خويش وابستهٔ ناخن
اغيار خواهد شد ' آخر كار مرتضي خاں و اهليه اش التجا كردند
كه محض بپاس رفع ندامت ما قلعهٔ مسطور يک سال در تصرف
ما باشد ' و باز تفويض ناظم سابق گردد ' و گرنه تا حيات حسرت
ايں معني داغ بے مرهم ' و از روۓ ايں مراد زخم تيغ الم
خواهد بود ' نا چار صفدر علي خاں بپاس خواهر بشرط محكم اختيار
يک سال قلعه مذكور مفوض او ساخت ' بعد امضاۓ وعده هرگاه
كه استخلاۓ قلعه با وصف جهد درخواست غير ممكن يافت '
بتجويز آنكه خود كليد در مقصود شود ' يعني نحويكه اتفاق دست
دهد قلعه بهدست نمايد ' و به برادرش كه بوصيت پدر مستحق
بود ' و اسپارد ' خود بقلعهٔ ويلور رسيد ' و مهمان خانهٔ خواهر برادر
كش گرديد ' چوں محمد حسين خاں طاهر به بغض و كدورت عزل
ديواني خويش با غلام مرتضي خاں ساخته ' ترغيب رياست آركات
از روۓ ورثه باقر علي خاں پدرش كه بعد نواب سعادت الله
خاں برمسند رياست جلوس كرده بعلي دوست خاں برادر خود
سپرده بود ' درميان نهاد ' و تحريص بقتل نواب صفدر علي خاں
داد ' غلام مرتضي خاں ايں معني را بطمع سريع الزوال ' و عجيل
الانتقال مقبول ' و بصلاح حال مشمول گردانيده انتظار وقت دغا
كشيد ' و رسيدن اورا درخانه خود مثل آهو در دام ' و لقمه در كام '
انديشيد ' غرض نواب صفدر علي خاں بسبب آنكه شب پانزدهم
شعبان المعظم سال يک هزار و يک صد و پنجاه و پنج از هجرت
نبي صلي الله عليه و سلم ، ليلته البرات عالم بود ' حواشياں و
خدمتگاراں رابپاس رسومات آں شب رخصت فرمود ' و از غلام مرتضي

خاں چند نفر خدمتگار برائے تقدیم خدمات خود طلب نمود٬ او قابوے درست یافتہ٬ فرصت از دست ندادہ٬ نزد زوجۂ خود شتافتہ پرسید کہ ترا معجر سرخ باید یا سفید میشاید٬ از آنجا کہ کمت بانوان ہند معجر سفید را علم بیوہ گي٬ و سرخ را نشان میمنت شوہرداري مي دانند جواب داد کہ سرخ مطلوب است و ہمیں رنگ بمن مرغوب٬ گفت کہ برادرت صفدر علي خاں کمین ہدم من دارد٬ اگر تواني٬ برقتلش نقب مکرے دواني٬ چنانچہ او بمصداق ایں بیت ـــ

اگر نیک بودے زن ورائے زن
زناں را مزن نام بودے نہ زن

بخواہش شوہر رشتۂ الفت از برادر بریدہ٬ در شوربائیکہ صفدر علي خاں از خانۂ خواہر طلبیدن و نوشیدن آں عادت ہر شب داشت٬ زہر مخلوط کردہ سر بمہر معمولي مرسل ساخت٬ چوں ظرف را بمہر ونشان خواہر دید٬ بلاتامل نوشید٬ وقلیلے ازاں بسیدے کہ بابا حسن نام و ہمیشہ قربت افسانہ گوئي مي داشت بخشید٬ و بعد از ساعتے بآغاز تسلسل قے و اسہال از تہلکہ سم نجات یافتہ بحکیم علی اکبر ملازم اعلام مرتضی خاں کہ بنام خبر گیرئي مزاج جہت دریافت اتمام کارش آمدہ بود٬ فرمود کہ بفضلہ فردا روز انتقام است٬ و پاداش ایں ہمہ ابرام٬ چوں حکیم مذکور نیز از ترکیب زہر در شوربا٬ و تجویز آں تظلم شراکت داشت٬ از اندیشۂ تدارک ہراسے بخود برگماشت٬ و ایں کیفیت بے کم و کاست بہ بد اندیش رسانید٬ و از عزم سزاے فرداے آں دغا مطلع گردانید٬ محمد حسین خاں طاہر وغیرہ اہل فتور بحکم علاج واقع قبل از وقوع٬ ہماں شب حسن زماں خاں پزنہ غلام مرتضي خاں و میر طیب وغیرہ را با چند کس ناکس براے قتل ناروائے او فرستادند٬ و گردن روزگار خود را زیر تیغ قصاص ابدي نہادند٬ و پیش ز رسیدن آنہا ازو کہ از تواتر اسہال و تسلسل قے در عالم غش بود٬ حربۂ دستي مثل کٹار و شمشیر وغیرہ معمول حضورش آہستہ

آہستہ یک یک معرفت خدمتگاران متعینہ بغارت بردند، و غیر
از پیک دان ہیچ چیز نزدش نگذاشتند، ہرگاہکہ آنہا با اسباب
دغا در حالتیکہ او پس از افاقہ و بغارت رفتن حربہ تجویز تدارک
پیشہ ستی اعدائے نکبت مآل، و تامل حال سراسر اختلال، خود
داشت، دفعتاً وارد گردیدند، بسبب آنکہ حربہ نبود، از تفدان
موجودہ برحسن زمان خاں ضربے نمود، چنانچہ جبین او ازاں
جراحت شدید برداشت، و میر طیب رفیقش بتلافی آں معاً زخم
شمشیرے ساخت، نواب صفدر علی خاں از معائنہ آں ہم ہجوم
معاند بارادۂ نجات ازاں آفات از دروازۂ عقب نشیمن بیروں
دوید، و دراں بے اختیاری قلابۂ در از شدتے بہ پشتش خزید
کہ ہماں قدر گوشت و پوست از جسم جدا گردانید، غرض بہماں
حال خود را بیروں انداخت، و معاً ہجوم معانداں با تمام کارش
پرداخت، و سید افسانہ گو ہم در چندے از آماس بدن ہمراہش
شتافت، و سرگذشت خود را افسانۂ زمان گذراں می ساخت،
رحمۃ اللہ علیہما قصہ کوتاہ کسانیکہ بے سبب اوُرا کشتند و خون
ناحق آں بے گناہ بسر خودہا بستند، سزائے واقعی یافتند، و
جہاں را بخواری گذاشتند، اعظم آنہا غلام مرتضی خاں در چندے
از جمیع فواید ثروت مایوس، و اسیر فوج قاہرۂ حضرت اعلاے
ما و در قلعہ نتھرنگر محبوس گردید، و بہماں حال و ملال رخت
ازیں عالم کشید، شرح ایں کیفیت مجملا در آخر ایں دفتر و
مفصلا در دفتر ثانی موضوح خواہد گردید، دویم میر طیب است،
کہ باشتداد مرض جذام در ایامے چند روے ہلاکت دید، و سیوم
آں حسن زماں خاں کہ اولا وقت تسخیر قلعۂ ویلور مقید و
مجبور، وثانیاً در دست حیدر علی خاں سرکردۂ میسور بہزار
ذلت و خواری بنوکری رنجور گردیدہ، در جنگ مرہٹہ کشتہ
شدہ، نعشش درمیان کشتہ گاں گم گشتہ، ورثایش چندانکہ تفحص
کردند، نیافتند غرض کہ کرد، کہ نیافت، و کہ خورد، کہ نداشت،
حکومت نواب صفدر علی خاں شہید کسرے کم سہ سال، و از
وے محمد سعید نام سعادت اللہ خاں خطاب پسر خورد سال بماند*

بیان متمکن شدن غلام مرتضي خان بر مسند نظامت آرکاٹ و باز مفرور شدنش از فساد طاہران و تعطیل نظامت چندے از عدم تعیین ناظمے دراں زماں *

غلام مرتضي خاں پس از قتل نواب صفدر علي خاں شہید، میر اسد اللّٰه خاں دیوانش را در قلعہ ویلور محبوس گردانیده، با محمد حسین خاں طاہر وغیره اعیان خود بآرکاٹ رسیده برمسند ریاست نشست، و تاشش ماه متمکن گشت، بعد ازاں کہ فرقہ طاہراں با او نیز غدر کردند، و بنا بر تقاضاے طلب ما بقي ایام نواب صفدر علي خاں تشدد امور فرقۂ سپاه شده آنها را بر دروازۂ دارالاماره بتقاضا نشاندند، بہ تجویز آنکہ ازین حیلہ غلام مرتضي خاں را از میاں بردارند، و منصب ریاست بخود قرار دہند، او کہ سرخیل ہوشیاران پرکار، وسر آمد عیاران روزگار، بود، آگاه ضمایر، و واقف سرایر آنها شده، شبانگاه بکمال اخفا در دیگ طعام سرپوش دار نشستہ بحمل کبار رخت فرار بربست، و بقلعہ ویلور متحصن گشت، صباح آں طاہراں کہ ازاں گریز وقوف یافتند، تاسف نمودند، و از استقلال و استحکام مفرور، در قلعہ ویلور نتوا نستند، کہ قدم بر مسند ریاست نہند، وغلام مرتضي خاں را نیز باندیشۂ فساد آنها جرآت نسق نظامت دست نداد، بنا برآں کار ریاست تارسیدن نواب آصف جاه و مامور شدن خواجہ عبد اللّٰه خاں مہمل افتاد *

بیان مجملے از احوال فرقہ طاہراں و کیفیت تبدل لقب شاں *

طاہراں فرقۂ از نوایط و لقب اصلي آنها پہٹانے است، اگرچہ در ثبوت این لقب از اظہار قوم آنها سبب ہا است، اما ۳ سہ وجہ درین جا مثبت و ہویدا، یکے کسب فروختن نخود بریاں، و ثاني عادت بسیار خوردن آں، و ثالث کوتاه قامتي شخصے کلان آں فرقۂ نتاں، و اتفاق ہمگناں بر تعین لقب او از نخود بریان،

بسبب مشابہت و ضرورت تمیز اعیان' العلم عند اللّٰہ الغرض قوم مذکور در زمان سلف بادشاہ طاہر دکھني[1] کہ پیش برہان نظام شاہ بادشاہ احمدنگر اعتبار تمام داشت[2]' گرویدہ' تبدل مشرب سنیہ شافعیہ خود کردہ' تصدیق شرایط ارادت مذہب امامیہ اثنا عشریہ گزیدہ' ملقب بطاہر گشتند' و بعد انقضائے ایام طاہري باز رجعت مذہب چاریاري کردند' سخنورے دریں باب بیتی کہ دیوانش توان گفت بزبان ہندي بدیں اجمال گفتہ' بیت —

شاہ طاہر سے یہ ہوئے طاہر
ورنہ یک کاس کے پھڈائے تھے

و نیز بیتے طبع زاد آصف جاہ در صفت ایں لقب اشتہار دارد' کہ گوہر ہائے معني در رشتۂ لطافت سفتہ' بیت —

بے تمیز پہائے کرناتک از ینہا ظاہر است
آنکہ در کوکن نجس بودہ است ایں جا طاہر است

بیان رسیدن نواب آصف جاہ درپایاں گھاٹ و مامور فرمودن خواجہ عبد اللّٰہ خاں را بر نظامت آرکاٹ و گرفتن قلعۂ ترچنا پلي از دست مرار راو*

از زمان نواب ذوالفقار خاں بہادر نصرت جنگ ناظمان صوبۂ آرکاٹ متعلق دیواني حضور پادشاہ بودند' و از ناظم دکھن تعلق نداشتند' نواب آصف جاہ ہنگامیکہ مامور امور دکھن گردید و مہام

(۱) شاہ طاہر دکھنی کا دوسرا نام شاہ طاہر جنیدی بھی ہے وہ شہنشاہ ہمایون کے زمانے میں ہندوستان آیا اور دکھن میں مقیم ہوگیا سنہ ۱۵۰۹-۵۰ھ برہان نظام شاہ اول احمد نگر کا وزیر رہا عقاید کی روسے وہ شیعہ تھا سنہ ۱۵۳۷ع میں اس نے اپنے آقا کو بھی شیعہ مذہب کی طرف مایل کرلیا وہ ایک بہترین شاعر اور دینیات کا عالم بھی تھا اس نے کئی کتابیں لکھی ہیں - سنہ ۹۰۲ ہجری مطابق سنہ ۱۵۴۰ع دکن میں اس کا انتقال ہوا (۲) برہان نظام شاہ اول احمد نظام شاہ کا بیٹا تھا سنہ ۱۵۰۹-۱۵۵۳ اس نے حکومت کی' سات سال کی عمر میں وہ تخت نشین ہوا اپنی ہمسایہ سلطنتوں یعنی برار بیجاپور اور گجرات کے ساتھ اس نے آزادی اور دلیری کے ساتھ جنگ کی*

نظامت را با نتظام رسانید، درصدد آں شد، کہ صوبۂ آرکاٹ را نیز داخل قلمروئے دکھن گرداند، و نظم و نسق آنہ یار دراختیار خود آرد، اماقابو دست نمي داد، تا وقتیکہ بعد قتل نواب صفدر علي خاں شہید و قوع ہرج و مرج مزبورۂ طرح تخلل گونا گون نشاند، و از فسادات مفاسید ناظمي نا مشخص ماند، اتفاق درست یافتہ با فوج بے تعداد، و بلا مزاحمت ہیچ فساد و عناد، دفعتاً نازل سواد پایا نگھاٹ داخل بلدۂ آرکاٹ گردیدہ درعماراتش فرو نیامدہ اندرون شہر خیمہ ہابر پا نمودہ، از انتساق تازہ رونقے افزود، اعیان آنجا بالکلیہ رجوع آوردند، و نذرہا گذرانیدند، آشوبیکہ دو قوم نوایط برپابودہ، من جمیع الوجوہ روبزوال نمود، نواب آصف جاہ زمام انتظام صوبۂ آرکاٹ بخواجہ عبداللہ خاں سپردہ، خودبہ تنبیہ مرار راو بر ترچناپلي ورود نمودہ، حصارش را تاشش ماہ مرکز دائرہ محاصرہ ساختہ، و قلعہ را بسبب حصانت و تمانت آں بہ تدبیر مصالحت یافتہ، تحویل خواجہ عبداللہ خاں نمودہ، بآرکاٹ رسید، واز آنجا حسب التماس خواجہ مسطور تمامي اہل نوایط را کہ مصدر فتنہ و فساد، و منشاء فتور و عناد، بودند بمنصب حبس و تقید ہمراہ لشکر ظفر پیکر گردانید، و خواجہ عبداللہ خاں امور صوبہ داري آرکاٹ براختیار خواجہ نعمت اللہ خاں نام از اقربائے خویش گماشتہ خود بنابر اصلاح بعضے مہمات نظامت در جلو رکاب خاص روانہ گردید *

بیان نظامت خواجہ عبداللہ خاں *

خواجہ عبداللہ خاں از خواجہ زادگان توران زا با خواجہ رحمت اللہ خاں برادر کلاں خود از وطن وارد سواد ہند شدہ چوں نواب آصف جاہ نیز توران نژاد بود بہ نسبت ہم وطني از ہند بدیار دکھن رسیدہ در دربار آصف جاہي بسي ۳۰ سي ۳۰ روپیہ مواجب ماہي، انسلاک نوکري خود و برادر درست نمود، و موافق ضوابط آں دربار، تا رسیدن ماہیانۂ سرکار، بغرض دوام ساہوي بسرمي برد، و بہمیں دستور

ششماه بانجام آورد٬ روزے صبحے از بستر برخاست٬ و مسلح گشته چابکے بدست برداشت٬ و ببرادر کلاں گفت٬ که اگر ارادهٔ شراکت داري٬ بمتابعت من کمر همت محکم گرداني والاهذا فراق بيني و بينک بخواني٬ جواب داد بهرچه فرمائي٬ فرمان بردارم٬ و بدانچه اشاره نمائي٬ جاں نثار٬ غرض شرط و اقرار محکم بعمل برآورده٬ اورا هم مسلح ساخته همراه خود بدوکان همان ساهوے که از و قرض مي يافت برد٬ و بمجرديکه ساهو به تعظيمش برخاست٬ و قبل ازاں که زبان بتکلم آراست٬ چند تازيانه بربدنش کشيد و ساهو چندانکه بافغان الاماں از جرايم خود پرسيد٬ و اقرار احتراز جرم تا مقرز بتقديم رسانيد٬ نگذاشت٬ و دست ازکار زدو کوب باز نداشت٬ آخرالامر ساهو از صدمات ضرب تازيانه پيهم مضطر گرديده٬ و بے تاب و تواں گشته٬ برپا افتاد٬ و زبان اعتراف کشاد٬ که بتقدير تقصير توبه نمايم٬ و آئنده ازاں باز آيم٬ خواجه مي گفت ايں همه تنبيه از براے آنست که بما قرض مي دهي٬ تا که ازاں توبه ندمائي ازيں اذيت نرهي٬ هر چند ساهو معترف ايں پيمان گرديد٬ که باز گاهے بايں سوداے سراسر زياں٬ و چنيں معامله همه نقصان نگرايم٬ وزرے که برمن گراني ندارد٬ باوجود ايں همه تهديد و منعش چرا رائگاں بشما سپارم٬ ليکن خواجه در هر کلمه اقرارش ضرب تازيانه چند مي رسانيد٬ و باظهار عدم اعتمادش مي گفت٬ که نخواهي شنيد٬ چوں کارش با تمام مغلظه کشيد و پشيماني سر بسنگ زدن سابق بتقديم رسيد٬ آخرالامر تاکيد شديد کرد٬ که اگر کسے هم از ما هر دو برادر چندانکه التجاے قرض نمايد٬ و عجز بجا آورد٬ دامے نرساني٬ و از اقرار امروزه زبان نگرداني٬ چوں ساهوکار٬ با عتراف آں همه تکرار جاهلانه٬ از عذاب ضر بهاے تاز يانه٬ نجات يافت٬ خواجه مع برادر معاودت بخانه ساخت٬ و بقيهٔ ايام آں ماه گرسنگي با مداد را بوعدهٔ طعام پگاه٬ و افطار شام را بامید قدوم روز سياه مي گذرانيد٬ بعد ازانکه از سرکار مشاهره رسيد٬ داخل صندوق مقفل گردانيد٬ و جز بانداختن وجه ماهيانه ٻ دست بکليد نمي رسانيد٬ غرض پس از زدو کوب

ساہوکار ، و آوردن زر بقبضۂ اختیار ، درکم روزگار زر دار و روز بروز صندوقش گراں بار ، گردید ، و بسکہ مغلوب الغیظ بود ، در اوقات زجر بر کسے احتیاط خود نمی توانست نمود ، نقل است در زمان ثروت و جاہ ، و سفرے از سفرہائے لشکر نواب آصف جاہ ، غسل می ساخت ، و فقط سترلنگ داشت ، و دست فراشیکہ بر بدنش آب می انداخت ، اتفاقاً حرکت یافت ، و آب بر زمین افتاد ، گویا کہ شعلۂ غضبش را روغن داد ، میخ کو بے کہ دراں نزدیک افتادہ بود ، بر گرفت و قصد کوفتن فراش نمود ، چنانچہ اوگریزاں ، و این کف در دہاں ، عقبش در راستہ و بازار دواں ، و عالمے تماشا کناں ، و خنداں ، تا آنکہ میخ خیمۂ از قیام لشکر بر پایش خورد ، و بر زمین افتادنش لنگ را از سترش برد ، و باز بہماں حال بے ادراک حقیقت برہنگی خود بر استاد ، و تعاقب فراش از دست نداد ، دریں اثنا آشنا یانش دویدند ، و خواہی نخواہی ازاں دوا دوی باز گردانیدہ و بخیمہ اش آوردہ لباس پوشا نیدند ، حکایات حدت طبعش بے نہایت است ، و واقعات شدت غصہ اش بے غایت ، چوں او از جلسائے مصاحبت نواب آصف جاہ و ہمہ گاہ در ہر سیر و سفر ہمراہ بود از حضورش اختیار صوبہ داری آرکات و حکومت آں کم از یک سال نمود *

داستان حقیقت تاجران فرنگ ساکن ضلع آرکات و کیفیت بد و روانی جہاز در عمان و نزول آنہا برسواحل ہندوستان *

از چند دور آسمان فیروزہ رنگ ، پنج فریق اہل فرنگ ، بموجب اذن حکام سلف سواد پایاں گھاٹ ، ہر کدام تجارت گاہے برسواحل دریائے ضلعات متعلقہ آرکات وارد ، کہ بتفصیل ہریک جدا جدا در ذیل ایں تحریر بقلم می آرد ، پیش از سہ ۳ صد سال ہیچ یکے از تاجران قوم فرنگ بتجارت بر سواحل ہندوستان نرسیدہ بود ، زیراکہ دراں زمان سفر دریا و گشت جہازات قسمیکہ الحال متعارف است نبود ، و تاجران فرنگ زیادہ از سفر دو سہ ۳ روزہ بفاصلۂ سواحل ،

تردد جهازات نداشتند ، و دراں اوقات تجارت ہند و عراق کہ در اختیار تجار عرب بود تاجران فرنگ خصوصاً باشندگان شهر وینس و شهر جیوه تا اسکندریا و مصر و غیره اماکن کنارهٔ دریائے احمر از راه خشکي رفته تحایف فرنگستان بتاجران عرب بعهد و میثاقیکه بغیر خود بیع و شرا نسازند ، مي دادند ، و از آنها اشیا گرفته به بهائے خاطر خواه چنانچه ابریشم را ہم وزن طلامي فروختند ، ازیں معني باشندگان ہر دو شهر مذکور فراواں زراندوختند ، و دیگر اقوام فرنگ نادار شده بر آنها حسد مي بردند ، تاکه در سال یک ہزار و چهار صد و ہشتاد و سه عیسوي مطابق ہشت صد و نود و نه ہجري مقدس کلنبس نامي بکاف تازي مستعد علم نجوم و ہندسه و ہیئت و اول واقفان خواص سنگ مقناطیس و باني قطب نما و بر جهات اربعهٔ دریا در روز و شب و ابر و تاریکي وقوف یافته ، و بردن جهاز بر چهار سمت دریا اختراع ساخته ، و آں ہمه اختراعات را قلم بند نموده ، به نظر سرداران قوم خود آورده ، برائے بدست آوردن راه ہندوستان چند جهاز و مدد خرچ خواست ، ایں معني که خلاف رسم و عادت بود ، در رائے آنها مستبعد و ممتنع نمود ، و استهزائے او کردند ، و بسبک ترین وجه اخراجش نمودند ، او بر حرمان قوم از آنچناں دولت عظیم بگریست ، و گفت به بینید که پادشاہے زیرک بدست آورده ایں دولت نصیب او مي سازم ، چنانچه از قوم جدا شده پیش ہریک از پادشاہان فرنگ فرانسیس و انگریز و پرتگیز وغیره رفت و راز دل پیش آورد ، و از ہمه جاندامت و نا پسندي برد ، آخر کارش بعسرت و غربت انجامید ، افتاں و خیزاں بپادشاه آسپین رسید ، زن شاه که عاقله بود بحالش وا رسید ، و باجازت شوہر ، و فروخت اثاثه ، و تیاري سه ۳ جهاز ، و ترتیب اسباب مایحتاج ، و تعین مردم کار آمدني ، در سال یک ہزار و چهار صد و نود و دو عیسوي موافق نه صد و ہشت ہجري مقدس بدریافت راه ہندوستان روانه نمود ، و از رواني جهاز و ناپدید شدن کناره و طلاطم آب و وزیدن بادتند و مختلف راکبان جهاز که

غیر از آب و آسمان نمي دیدند٬ ہراسان شده برائے قتل کلنبس دست بگریباں شدند٬ او بفہمالش اینکہ اگر از کشتنم کنارہ بدست آید بہتر است کہ بکشند٬ چوں غیر از من شمارا بکنارہ رسانندہ نیست٬ باید کہ قدرے صبر و تحمل نمایند٬ ازیں قبیل تسکین داد٬ وروان گردید٬ و بعد سي و سہ شباں روز زمین و جزیرۂ محسوس نظر دید٬ و مردم جہاز را فرود آورد٬ و ادراک کیفیت آنجا پیش برد٬ و تمامي مردم آنجا سیہ فام٬ و عریاں اندام٬ و از اکل و شرب و آداب انساني بے خبر کلنبس باہمراہیاں باز بسواري جہازات سمت جنوب رواں گشت٬ و در چند شباں روز بہ جزیرۂ کہ اسپانیولہ نامند پیوست٬ و فرود آمد٬ دید کہ ساکنانش خوش خلق و از آداب انساني باخبر٬ و از ماحضر خوردني و پوشیدني و زر و گوہر کہ درانجا پیدا مي شود پیش آمدند٬ و کلنبس ہم از نوادر فرنگستان با آنہا متواضع شد٬ و سراغ راہ ہندوستان ازآنجا ممکن دانستہ٬ چندے متوقف گشتہ٬ و چند کس از ہمراہیاں دراں جا گذاشتہ٬ و سہ کس از ساکناں و فواکہ و سوغات آنجا بپادشاہ آسپین برد٬ و معزز و مکرم گشت٬ و بعد دو ماہ ہفدہ جہاز بایک ہزار و پانصد کس و اتواب آوردہ جزیرۂ مذکورہ بجنگ گرفت٬ و بتصرف پادشاہ آسپین آوردہ بنائے قلاع و عمارات متین نہادہ٬ و مردم معتمد بحفاظت آں گماشتہ٬ باز سمت جنوب جہازات برد٬ و در چند شبانہ روز بجزیرۂ موسوم بکوبہ بکاف تازي کہ بسیار آباد و دراں معادن طلا بود رسید٬ و سکنۂ آنجا را بے جنگ در اطاعت کشید و آں جزیرہ باسم زن پادشاہ آسپین موسوم گردانید٬ دریں اثناء حاسدان اقبالش در حضور پادشاہ اورا بداعیۂ ریاست متہم کردند٬ او با آگاہي این معني بحضور پادشاہ رفتہ٬ رافع کدورت خاطر شدہ٬ و بحصول قرب سابقہ سال دیگر بازبسواري جہازات سمت مغرب رواں گشتہ٬ سہ جزیرۂ متعلقۂ امریقہ یافتہ٬ بہماں سمت پیشتر رواں گردیدہ٬ بکنارۂ ملک امریقہ رسید٬ دید کہ بسیار آباد و سکنہ اش سفیدلون سرخي مایل٬ و خوش لقا٬ و کلاہ و لباس آنہا از

پرہائے رنگین، مودب و متواضع زر و مروارید پیش کلمنبس آوردند، و ازو نیز بهرهٔ از تحائف فرنگ یافتند، باز حاسدانش بحضور پادشاه غمازي کردند، درین مرتبه بحکم پادشاه محبوس گردید، و در سال یک ہزار و پانصد و شش عیسوي در زندان بمرد، ازان باز رسم جهازات در فرنگستان شایع، و تجار پرتگیش بهمان ذریعهٔ جهاز، قبل از دیگر اقوام مندرجهٔ ذیل این سطور، برسواحل ہند واقع گشته، بنائے تجارت انداخت، وانگریز بر اکثر اماکن تجارتش دست یافت *

بیان قوم پرتگیش *

که پرتگال نیز نامند، از اقوام فرنگ ہمانست اول واردان سواحل ہند، در فرنگستان ملکش در طوالت یک صدو پنجاه کروه است، و عرضش پنجاه و دارالحکومتش شهریست بسیار وسیع و آباد لس بن نام و فوج جنگي ملازم مدامي بسیت ہزار، از پیاده و سوار و عندالضرورت زیاده ازان فراہم مي شود، و جهازات جنگي دارد، و در ملک امریقه که موسوم بدنیائے نو، و خارج از اقالیم سبعهٔ مشهوره است، متصرف ملک بسیار، و درسوابق ایام درسواد میلاپور متعلقهٔ کرناتک پایانگهاٹ کوتهي تجارت داشت، چون بمرور ایام پا از حد تجارت بیرون گذاشت، سلاطین اربعهٔ دکهن لشکرے را بسر کردگي میر جمله (۱) به تنبیه او فرستادند، و از ضلع

(۱) میر جمله عرف محمد سعید عبداللہ قطب شاہ گولکنڈا کا وزیر تھا سنہ ۱۶۶۳ع میں قطب شاہ کی وفات واقع ہوی عہدۂ وزارت حاصل کرنے سے پہلے میر جملہ نے اپنے بیٹے کے بارے میں اپنے آقا سے لڑائی کی اور سنہ ۱۶۵۶ع میں شاہ جہاں کی نگرانی میں آگیا اس کے بعد اورنگ زیب نے جبکہ وہ دکن کا وایسرائے تھا اس کو اپنے لئے چن لیا اورنگ زیب کی تاج پوشی کے وقت میر جملہ کو سلطان شجاع کی گرفتاری کیلئے بنگال کا گورنر بنا کر بھیجا گیا نیز اس کو منصب سات ہزاری بھی عطا کیا گیا – سنہ ۱۶۶۲ع میں اس نے آسام پر چڑھائی کی اور سنہ ۱۶۶۳ع کوچ بہار میں اس کا انتقال ہوا اس کے معرکہ کی تاریخ شہاب الدین احمد نے سنہ ۱۶۶۳ع میں لکھی ہے *

میلاپور اخراجش کردند٬ دریں زمانہ کوٹھی تجارتش در بندر گووا و در میلاپور فقط معبد و مسکن رہبان قومش و تبدلاً و تغیر او متعلق از بندر گوا٬ بدستور معبدے از قوم مذکور بالائے کوہ فرنگی کونڈہ کہ معلوم از ہماں علم است وبس *

بیان شمۂ از حال سعادت اشتمال سید بدرالدین(۱) شہید قدس سرہ *

راقم ایں سطور٬ بحسب مناسبت ایں مذکور٬ کیفیت شہادت سید بدرالدین عرف بدو شہید قدس اللّٰہ سرہ ترقیم مي نماید٬ و شمۂ از احوال با سعادتش بر روئے اظہار مي آرد٬ کہ او از جملۂ سواران ہمراہي میر جملہ در اوقات جنگ باپرتگیش٬ و محاصرۂ قلعۂ میلاپور٬ کہ از لشکر اسلام اول باقدام یورش٬ علم اسلام را ہمشیرزناں٬ و تکبیر گویاں٬ نصب بارۂ قلعۂ کوہ نشاں گردانید٬ و دراں حال از دست یکے از فرنگي پرتگیش جام شہادت نوشید٬ سر مبارک خود کہ از دوش ہمایونش بر زمین افتاد٬ في الفور برداشت٬ و از قلعہ فرود آمدہ براسپ سوار شدہ عنانش بطرف صحرا گردانید٬ و بحالت عقب روانی مادر و برادر و خدمتگار و سگ ہمراہي وفادار٬ بدامن کوہسار٬ فرود آمدہ٬ سر مبارک خود بر زمین نہاد٬ و جاں بجاں آفرین داد٬ مادر شریفہ و برادرش حسب ایں وصیت فصیحۂ الفاظ حلقومش کہ ہمیں جادفنم معین است ہمانجا کہ الحال زیارت گاہ عالمے است٬ مدفون کردند٬ و مادرشریفہ و برادرش و اسپ وسگ وغیرہ باوقات معینۂ خود ہمانجا دفن یافتند٬ رحمتہ اللّٰہ علیہ *

بیان قوم دنکمار *

کہ دنمرک ناروے نیز نامند٬ ملکش در طوالت شش صد و ہشت کروہ است٬ و عرض دو صدو چہل٬ دارالحکومتش شہریست

(۱) سید بدرالدین شہید کا دوسرا نام بدھو شہید بھی ہے ان کا مزار مدراس سے دس میل کے فاصلہ پر پلاورم کے قریب ایک پہاڑ کے دامن میں واقع ہے ہر سال یہاں عرس ہوا کرتا ہے *

وسیع و آباد، و مرغوب الطبع کوپن ہگن نام، و بعضے اماکن ملکش بسیار سرد، و فوج جنگي ملازم مدامي سي ہزار پیادہ و سوار سوائے جهازات جنگي، در ضلع تجاور متعلقۂ کرناٹک پاپانگهات تجارت گاہش، ترکمباڈي، مشربش صلح کل، و در ہیچ معاملت مداخت، و با ہیچ قوم در امرے مخالفت ندارد از آنست که بندرش دارالامن پناہندہ، و حمایت گاہ ہر گونه گریزندہ است *

بیان قوم ولندیز*

که ڈچهہ نیز مي گویند، در فرنگستان ملکش بطوالت ہفتاد و پنج کروہ است، و عرض آن پنجاہ، اگرچه بحسب ظاہر ملکش بسیار کم، اما بسبب کثرت تجارت افراد قومش متمول ترین اقوام فرنگ، و پادشاہ ندارد، ملکش ہفت حصه و بر ہر حصه امیرے منصوب، و در سر ہر سال باتفاق قوم امرائے جدید بر ہفت حصۂ ملک مامور مي شوند، و آن ہفت امیر در دارالحکومت که استردام نام است، بیک جا بودہ باتفاق حکمراني مي کنند، و آن شہر بغایت آباد، و خوش منظر، و مرغوب، و بر در ہر خانه نہر آب عمیق جریان دارد، جهازات بدرخانه ہا مي رسند، و اموال فرود مي آرند، و بنا بر اجرائے ہرکار اتفاق امرائے سبعۂ مذکورہ شرط است، و سوائے آنها امیرے دیگر است، که از آسیب تغیرے مصؤن، و از شرف فرمانروائي معزول، و بر حال خود ثابت، ہر چند از عدم مداخلتش در ہیچ امر اثر سعد و نحس از و مفقود است، اما عزت و اکرامش بالاتر از سیارات سبعه است، وجه معینۂ مقررہ از قوم مي یابد، و بفراغت خاطر گذر اوقات دارد، بسبب آنکه در زمان سلف یکے از اجدادش ملک ولندیز را از تصرف پادشاہ آسپین رہانیدہ بود، قوم عزت اولادش بدین وجه بر خود لازم نمود، اگرچه و لندیز فوج جنگي کمتر دارد، اما

جهازات جنگي بیشتر، و در ضلع پایانگهات بندر ناگپٹن(۱) و صد
رنگ پٹن(۲) و پلیا گهات(۳) تجارت گاه او، چوں در زمان تلجاجي
نام پسر پرتاب سنگهه زمیندار تجاور بعضے مواضعات از زمیندار
مذکور برہن گرفته بود، حضرت اعلي بسبب آنکه باوجود داخل
بودن تمام زمین کرناٹک درسند التمغائے شاہي ایں چنیں خیره
سرے از زمیندار و تاخیر خلاف انقیاد است، خشمناک شده
فوج ظفر موج(۴) بسر کردگي امیر الامرا بهادر فرزند دوم و جنرل
اسمت سردار فوج انگریز را به تسخیر تجاور و اخراج و لندیز مامور
نمود، بعد ازانکه ملک مسخر و زمین دار اسیر و مواضعات مرہونه
مستخلص گردانید، عذر و پوزش و لندیز بوساطت امیرالامرا بهادر
و جنرل اسمت پذیراو تقصیرش قرین عفو، و از ذلت اخراج
ایمنش فرمود، تفصیل ایں اجمال در دفتر ثاني، انشاء الله تعالے
صورت وقوع خواہد کشود*

بیان قوم فراسیس*

اوڑا افرنجه نیز گویند، و در فرنگستان ملکش بسیار، یعني طول
آں سه صد و عرض دو صد و پنجاه کروه است دارالحکومتش پارس

---

(۱) سنه ۱۶۱۲ع میں پرتگیزوں نے ناگپٹن کو اپنا صدر مقام بنایا تھا سنه ۱۶۶۰ع میں ولندیزیوں (ڈچ) نے اس پر قبضه کرکے بالکل مستحکم بنادیا اور اس کو اپنا صدر مقام بنائے ہوے کورومنڈل کے کنارے ایک ٹکسال کوٹھی بھی تعمیر کی تھی سنه ۱۷۱۸ع میں انگریزوں نے اس پر قبضه کرلیا سنه ۱۷۸۳ع میں انگریزوں اور فرانس میں صلح ہوگئی اس کے بعد یه مقام انگریزوں کو دے دیا گیا (۲) یه ایک چھوٹا سا شہر مدراس سے ۴۲ میل کے فاصله پر جنوب میں واقع ہے اس کو مدراس بھی کہتے ہیں یہاں ولندیزیوں کا قلعه تھا سنه ۶۵-۱۷۵۸ع جب لالی مدراس کا محاصرہ کئے ہوے تھا یه قلعه بھی ڈچ سے چھین لیا گیا سنه ۱۷۹۵ع میں انگریزوں نے اس پر قبضه کرلیا یه مقام رنگین سوتی کپڑوں کیلئے بہت مشہور گذرا ہے (۳) چنگل پیٹ ضلع میں ایک چھوٹا سا شہر جو ایک جزیرہ میں ہے مدراس سے ۲۲ میل شمال میں واقع ہے ناگپٹن پر انگریزوں کا قبضه ہونے کے بعد سنه ۱۶۰۹ع میں ڈچ گورنمنٹ یہاں منتقل ہوگئی انہوں نے یہاں ایک قلعه بھی تعمیر کیا تھا سنه ۱۸۹۰ع میں اس پر انگریزوں کا قبضه ہوگیا (۴) سنه ۱۷۷۱ع میں یه معرکه وقوع پذیر ہوا*

نام دارد شهریست٬ در غایت لطافت و نزاهت٬ و کثرت آبادانی٬ و فراوانئی ار زانی غلات٬ و ثمرات٬ خصوصاً انگور که بجمیع اقوام فرنگ ثمر انگوری از بها نجا می رسد٬ و فوج جنگی ملازم مدامی چهارلک از پیاده و سوار٬ و در اوقات جنگ زیاده از حد تعقل فراہم می شود٬ سوائے جہازات جنگی٬ و در ضلع کرناٹک پایانگهات بندر پهولچری تجارتگاہش٬ و دریں ملک در زمان نظامت نوایط نشونمائے تمام داشت٬ از تسلسل را بطه تحف و ہدایا٬ با اعیان قوم نوایط عقد موافقت مضبوط٬ و شرط یگانگت مربوط نموده٬ ہنگام ریاست نواب سعادت الله خاں معرفت حافظ معین الدین خاں و غلام امام حسین خاں عرف امام صاحب بخشی٬ گذارش مبلغ را٬ ذریعه اختیار دارالضرب روپیه٬ در بندر خود٬ و وصول سند جاگیر ساخته٬ دست آویز اہتمام علی الدوام دارالضرب بنام ہر دو واسطه کار آراسته٬ چنانچه در اولاد آنها اہتمامش تا حال جاریست٬ و در ایام نواب علی دوست خاں و نواب صفدر علی خاں نیز به پیش کشیدن مبلغ گراں٬ و گذارش سوغات نمایاں٬ اسناد جاگیر مواضعات جدید حاصل کرده٬ و بمرور ایام از صیغه نوکری دخل در امور روسا نموده٬ و باظهار شیوهٔ رسوخیت٬ مخصوص ترتیب ہر امر و در جمیع تدابیر معتبر بوده٬ از رعایت حسین دوست خاں و ہدایت محی الدین خاں ناظمان متغلب آرکاٹ و دکهن باخذ سند چنجی وغیره مواضعات جاگیر پرداخت٬ و از نواب صلابت جنگ بهادر رئیس دکهن اقصائے سیکاکول وغیره جاگیر یافت٬ تشریح ایں احوال روبراه دارد٬ یعنی آئنده می نگارد *

بیان قوم انگریز *

اوّلا انکلیج نیز نامند٬ چوں آں قوم از بد و قبول رفاقت حضرت اعلی اتفاق و اتحاد واثق دارد٬ بنا براں قلم وقائع نگار٬ بقدر تفصیل ارقم احوال پیشیں آں قوم با وفا٬ . کیفیت انقیادش

بدین عیسي علي نبینا و علیہ السلام و الثنا و حقیقت ابتداے انتظام سلطنت ' و عرض و طول ملک و ترتیب نظامت ' فرمان روایانش تحریر مي نماید *

بیان کیفیت ملک *

ملک انگریز کہ شامل ممالک فرنگستان است ' طول یک صد و پنجاہ و عرض یک صد کروہ و دار الحکومتش کہ شہریست کلاں " بیودہ " نام است ' في ہذا لایام ' ہم در تصرف پادشاہ الیمان ' مگر جزیرۂ کہ نامش انگلانڈ است ' و آں را برتانیہ نیز گویند ' یک صد و ہشتاد کروہ طوالت و یک صد و پنجاہ وسعت دارد ' محصور دریاے عمان ' و مخصوص حکومت انگریزاں ' و شب و روز آنجا نسبت بملک ہندوستان ' و دیگر ممالک ' فرق بیین دارد ' کہ دراز ترین روز آنجا ہفدہ ساعت ' و سي دقیقہ ' و خورد ترین آں نہ ساعت نجومي ' و دارالحکومتش لندن نام شہریست در غایت لطافت ' و نہایت و سعت و نزاہت ' و از آبادي و معموري مرغوب الطبع ' و خوش منظر ' و در حسن و لطف پسندیدۂ بصیرت حسن پسند اہل بصر ' بداں غایت کہ گمان نووارد را روزش بکمال آراستگيِ مساکن ' و راستہ ہا در جشن عید مي نشاند ' و شبش بکثرت چراغاں ہر درو دیوار و کوچہ و بازار بمجلس شادي مي رساند ' از رعایا و تجارش ہفت کروہ ہفتاد و پنج لک روپیہ بحساب ہندوستان ' محصول سالانۂ آں ' عاید خزانۂ خاقان ' و از آنجملہ یک کرور و بیست لک روپیہ معین مصارف خاصۂ شاہي ' و تتمۂ زر جہت اخراجات فوج و جہازات جنگي وغیرہ مہام سلطنت را واسطہ سر براہي ' و سبیل زر افزود از معمول سالانہ ' در اوقات ضرورت جنگ وغیرہ ' برضامندي یہا ' دستور ذمۂ رعایا و تجار ' وا قدام بادشاہ بر خرچ فلوسے زیادہ از وجہ معمولي خلاف رضائے صغار وکبار ' و در صورت روداد صرف زاید ' باید کہ حسابش بمشیراں برسد ' اگر مناسب رائے آنہا افتد مجرا است ' والا در وجہ معینۂ

سالانهٔ خاص شاهي در سال ديگر وضع و منها' و سلطنت انگلاند مبني بر حكم سه ۳ محفل است' يكے محفل شاهي است' كه بزبان آنها كنگ كونسل (King Council). نامند' و ثاني محفل امراے دولت پناهي' كه كورث آف كنڈرول (Court of control) مي خوانند' و ثالث محفل عمدگان رعاياست' كه پارل منٹ (Parliament) گويند' تاكے حكم آن هر سه ۳ محفل اتفاق نگيرد' هيچ كار اجرا نمي يابد' متوطنان جزيرهٔ مذكور در زمان سلف به بت پرستي منحصر' و از سليقهٔ خورو پوش بے خبر' خوراك لباس آنها از گوشت و چرم و حوش و طيور صيد گرديده' و مسكن هريك بے كهگل و آهك چند سنگ برهم چيده' و در كسب زراعت و تجارت بے شعور' و از بهرهٔ نوشت و خواند دور' تا آن زمان كه جوبس نام قيصر روم قديم پنجاه و دو سال قبل از ولادت عيسي علي نبينا وعليه السلام فوجے را با ساز و سامان فرستاده' جزيرهٔ مذكوره مسخر ساخت' اما بسبب فقدان اسباب معيشت وغيره ما يحتاج بشري' فوجش تاب اقامت آنجا نيافته' ناچار انجام كار بصلح ساكنان جزيرهٔ مذكور داد' و رو بر جعت ماواي خود نهاد' هرگاه كه اعجاز تولد حضرت روح الله علي نبينا و عليه السلام' در قالب افسردهٔ دين آن زمان' دم "قم باذن الله" دميد' و باحيائے رسوم شريعت خويش كوشيد' و قيصر روم بدين آنجناب گرويد' در سال پنجاه و يك عيسوي دفعهٔ ثاني بفرستادن فوجها جزيرهٔ مسطور مسخر گردانيد' و در معدودِ الايام از طرح قلاع و بنائے عمارات و فراهمي اسباب ما يحتاج بشري رونق روز افزوني داد' و تا چهار صد و چهل و هفت سال دين عيسوي دست تصرف كشاد' و دريں عرصه متوطنان جزيرهٔ انگلاند نيز بمقتضائے قابليت ذهن وذكا دين عيسوي پسنديدند' و آراستگي لباس و لذت طعام و طرح بنائے مساكن و كسب سواد و مواد نوشت و خواند و سليقهٔ زراعت و تجارت گزيدند' بعد از انكه سلطنت قياصره' انقلاب گرفت'

و فرنگستان منقسم ملوک الطوایف گشت؛ یعني نوعیکه در ہر قومے و ملکے پادشا ہے تسلط و قیام پذیرفت جزیرۂ انگلاند نیز بہفت حاکم انقسام یافت؛ چنانچہ بسا سال بداں طریق درجزیرۂ مذکور رواج ہفت فرمانروا بود؛ و ہیچ یک ازاں ہفت حاکم مرد دیگرے را سر فراونمي آورد؛ وہرکدام بجائے خود مختاري مي کرد *

بیان نظام یافتن سلطنت انگلانڈ و معزز گردیدن مطوطنانش از تعیین پادشاہ *

درسال ہفت صد و ہشتاد و ہفت عیسوي ازاں ہفت امیر اکبرٹ نام با ستعداد تمام و استیصال شش و فرما نروایان دیگر؛ بنیاد اقتدار سلطنت خود محکم نمود؛ و بر تمام آں جزیرہ فرماں روا گشتہ ملک را آرایش نظام مجدد بخشید؛ و اطلاق اسم کنگ (King) کہ بزبان انگریزي پادشاہ باشد برخوردار است نمودہ؛ ملقب بکنگ انگلانڈ گردید؛ اول کسیکہ دراں قوم پادشاہ شد او بود؛ کسرے کم سي و ہفت سال پادشاہي نمود؛ بعد از و پسر کلانش اتلولف نام در سال ہشتصد و بیست و سہ عیسوي بجائے پدر تمکن گرفتہ؛ نوزدہ سال بغایت اتمام زندگي بنظامت پرداخت؛ عقب او خلف کلانش اتلیالد نام بر شاہي پدر مستقل گشت؛ و تا مدت دو سال سلطنت کردہ درگذشت؛ بسبب آنکہ پسرش نبود؛ برادر خورد او اتلبرٹ نام بجائے برادر بسلطنت قیام نمود؛ و تا پنج سال بقیہ حیات خود پادشاہ بود؛ چوں او ہم پسر نداشت؛ بعد از و برادر خوردش اتلرڈ نام پا بر تخت برادر گذاشت؛ و تا مدت بیست سال مملکت ساخت؛ چوں از مسند دنیا برخاست؛ پسر کلانش الفرڈ نام سریر پدر بیاراست و تا پنجاہ و یک سال در آئین مملکت از روے رائے زرین؛ قواعد و قوانین متینے نہاد؛ کہ تا امروز انقلاب ادوار آسمان کج نہاد؛ باوجود چندیں چرخ زدنہا تزلزلش نتوانست داد؛ عقبش پسر کلان او اودورد نام تا چہار سال سلطنت نمود؛ و بداں موجب از اولاد او بطناً بعد

بطن ہریکے بدیں تفصیل کہ اتلیان و اومند و اورد اودوي و اوکارود و ارد و اتلرد و اومند ثاني مجموعاً شامل او نہ کس باشد٬ بعد یکدیگر تا وفائے حیات خود وارث و مختار بادشاہي بود٬ و بحکم پادشاہ حقیقي الابدي الازلي کوس اقتدار نواخت٬ و آخرالامور از کارخانۂ جہان فاني جریدہ برخاست *

بیان انقلاب سلطنت انگلانڈ *

اومند ثاني کہ بر تخت دولت نشست و متمکن گشت٬ در زمان او "کنوت" نام پادشاہ دنکمار فوج کشید٬ و جزیرۂ انگلانڈ را متصرف گردید٬ و از مہمانخانۂ رخت ہستي ازیں عالم بیروں کشید٬ و جزیرۂ انگلانڈ از سال یک ہزار و ہفت عیسوي تا سي ۳۰ و سہ ۳ سال در تصرف پادشاہ دنکمار و اولادش بماند *

بیان انتظام یافتن سلطنت انگلانڈ و باز متعلق شدن باولاد اومند ثاني *

در سال یک ہزار و چہل عیسوي نبیرۂ اومند ثاني پسر اودر کہ اودرد نام داشت دعوائے ارث بر ملک موروثي لشکر کشید٬ و دست تصرف پادشاہ دنکمار کوتاہ گردانید٬ و جزیرۂ انگلانڈ را متصرف گشت٬ و بر تخت سلطنت نشست٬ و تا ایام زندگي پادشاہي کرد٬ بعد از و پسر کلانش کہ نام او بہ تحقیق وقائع نگار نرسید٬ بجائے پدرش نشستہ٬ بعد انجام سرگرمي مستعار رخت حیات برداشت٬ و پسر کلانش ہارالد نام کہ آخرین ملوک ایں طبقہ است بمقام او قیام یافت *

بیان انقراض سلطنت انگلانڈ از اولاد اکبرٹ *

در سال یک ہزار و شصت و شش عیسوي ولیام نام حاکم نارمانڈي خروج کردہ٬ گوے حکومت از ہارالد برد٬ و بیست و یک سال گیرودار مملکت بجا آورد و پس از و پسر کلانش ولیام ثاني نام

سیزده سال حکومت داشت ' و در شکار از تیر خطائی یکی از امرا جراحت برچشم یافت ' بعد یک دو ساعت جهان بگذاشت ' چون پسر نداشت ' پسر برادر خوردش هنری نام ثاني و شش سال ناظم سلطنت بود ' بعد از و از نبودن پسر خواهر زاده اش استفین نام نوزده سال شاهي نمود ' بعد از و یکی از خویشان و اقربائی او که هنري دویم نام بود سي و پنج سال شاهي خسروی بر خرد افزود ' بعد از و رچارد نام تسلط گرفت ' و باقتضائی شجاعت و فطرت ' باتفاق دیگر پادشاهان فرنگ ' فوج به بیت المقدس و شام برد ' و با مسلمین آنجا بار جنگ و جدال بعمل آورد ' یعني با صلاح الدین والي آن نواح چهارده سال طرح رزم شدید نهاد ' و در سال یک هزار و یک صد و نود و دو عیسوي صلح قرار داد ' و راجع بجزیرۀ انکلانڈ گشت ' بعد پنج سال در گذشت ' پس او برادر خوردش که نامش مسموع محرر نشده ' بر مسند سلطنت جلوس یافت ' زهد و غذا آنقدر داشت ' که جاگیرات سیر حاصل به پا پائیان پادریان گذاشت ' هر گاهکه ازین معني امیران سلطنت و مشیران دولت را رنجیده و سرکشیده ' دید ' متوهم شده نائبان پاپا و پادریان را از قلمرو خود بیرون گردانید ' هجده سال بر سلطنت بماند ' و بر وقت معین نقد حیات از کیسه وجود افشاند ' بعد از و پسرش هنري سیوم نام برجائی پدر نشست ' و باخلاق خلائق پروري ' و داد گستري ' پنجاه و دو سال طرز حکومت بربست ' عقبش پسر او ایدورد نام حکومت یافت ' و بصنعت همت و جرأت ' و رعایت رعایا ' و رفاهیت برایا ' مدت سي و پنج سال سلطنت پرداخت ' پس او پسرش ایدورد ثاني نام بجائی پدر متمکن ' و در چندی از خوی بی انصافي ' و اختلاف ' امرا و رعایا دور از سلطنت گردید ' و بجایش پسر او که طفل صغیرالسن ایدورد ثالث نام بود ' باتفاق اعیان ' و ارکان کامیاب دولت شده ' پنجاه و یک سال شهرۀ نام نیک و به تسخیر بسیاری ازملک فراسیس ' تذکرۀ عظمت و شوکت خویش در زمرۀ پادشاهان فرنگ مشتهر

ساخت؛ بعد از و نبیرهٔ اش رچارد ثاني نام جا یافت؛ از عدم
لیاقتش یکی از خویشان لشکر کشید؛ و اسیر نموده متصرف مملکت
گردید؛ و خودرا هنري چهارم لقب داد؛ و پس از حکومت چهل
و هفت سال به دار باقي او نهاد؛ و پس از و پسرش هنري پنجم
نام کامران گردیده تاده سال بار سلطنت کشید؛ و دریں عرصهٔ قلیل
از ظهور امورات گران یکی ازاں تصرف تمامي ملک فراسیس که
غیر امکان زمانهٔ دراز بود نام آور دوراں گردید؛ بعد از و پسرش
شیر خوارہ موسوم به هنري ششم از دست مشیران دولت بمهد
سلطنت رسید؛ و خویشانش برائی عهدهٔ نیابت هر کدام بزعم
آنکه آں منصب بخود قرار دهد؛ بایک دیگر فسادات برپا کردند؛
و دریں قضایائی خانگي ملک فراسیس از دست رفت؛ و در جزیرهٔ
انگلاند شورشی عظیم برپا گشت؛ بعد از امضائی سي و هشت
سال یکی از خویشانش خروج کرده؛ اورا بگرفت؛ و متصرف سلطنت
گشت؛ و خودرا ایدورد چهارم لقب داد؛ و کار سلطنت تا بیست
سال پیش نهاد؛ بعد از و پسر کلانش که اسمش موضوح نشده؛
درسن هفت سالگي بر شاهي پدر قائم؛ و پس از چند ماه از دست عم
مقتول گشت؛ و قاتل بجایش نشست؛ امرا از و رنجیده داماد ایدرود
چهارم را ترغیب ریاست دادند؛ او باتفاق آنها قاتل را در صف
جنگ بکشت و سلطنت را حاکم گشت و خود را هنري هفتم ملقب
ساخت؛ و بیست و چهار سال تخت سلطنت بیاراست؛ بعد ازو
پسرش هنري هشتم جای پدر گرفت؛ و از و سلطنت انگلاند
استقلال پذیرفت؛ که تسلط قدیم‌الایام پاپا برداشت؛ راقم شرح
کیفیت پاپا دریں محل لازم انگاشت *

بیان کیفیت پاپا *

پاپا باتفاق جمیع اهل فرنگ خلیفهٔ حضرت عیسي علي نبینا
و علیه السلام مي نامند؛ و ملکی بطوالت یک صد و بیست کروه
دارد؛ و دارالحکومتش شهر روم قدیم و در زمان سلف بجمیع

پادشاہان عیسویہ سند شاہي مي دارد ، و از اخذ باج و خراج منت قیام دین عیسوي بر آنها مي نهاد ، چون ہر یک از فرمان روایان فرنگ وقت قربت مرگ خویش بامید نجات آخرت و ہوس بہشت یک دو تعلقہ نیازش مي گذاشت ، ازیں جہت ملک بسیار در اختیار خویش مي داشت ، پادریان کہ نائبانش متشرعان دین عیسوي اند ، بعموم قوم نصاري اشتہار مي دادند ، کہ پاپا نائب خدا و خلیفۂ حضرت عیسي علي نبینا و علیہ السلام است ، اطاعت فرمانش سبب نجات و صواب است ، و انحراف ازاں باعث عذاب و عتاب ؛ و اگر با پادشاہ در خلاف امر پاپا شریک شوند ، ہر آئینہ بدوزخ رسند ، ازیں جہت عموم مطیعان دین عیسوي اطاعت امرو نہئ پاپا بہ نحوي مي نمودند ، کہ اگر پادشاہ بر جادۂ حکم پاپا قدم نمي نہاد ، جمیع رعایا و برایا از و نفرت مي گزیدند ، و مخالفتش مي ورزیدند ، ازیں معني پادشاہان فرنگ مثل شتر مہار دار محکوم او بودند ، تا در سال یک ہزار و پانصد و بیست و ہفت عیسوي ہنري ہشتم کہ بر سلطنت انگلانڈ تمکن گرفت ، بحکم عقل متین ورائے زرین ، جہت بر انداختن بنیاد تسلط پاپا از قلمرو خود کمر ہمت بربست ، از امرائے ذي فطرت ، و عقلائے دولت بتوقع استرداد مال ، و زمین گذرانیدۂ اجداد و آبائي آنہا ، از پاپا ، و نمایش تخلف او از آئین عیسي علي نبینا و علیہ السلام بنابر استقبالش عہد گرفتہ ، و اتفاق خواستہ ، و بتمامي قلمرو خود از تعین تاریخ و وقت عمل تاکید قطعي رواں کردہ ، دفعتاً بتاریخ و وقت معین ، نام پاپا از خطبہ بر آوردہ و بر پادریان تاختہ ، معابد و تصاویر عیسي و مریم علي نبینا و علیہما السلام کہ بمرصع مزین بود برانداختہ ، مال و اسباب پاپائیان قہراً و جبراً ضبط ساختہ ، و آنہا را مفلس وار بر سفائن نشانیدہ ، نزد پاپا راندہ ، و خود را رئیس دین عیسویہ کردہ انگریز ملقب کردہ آں ہمہ اسباب و اراضي مضبوط را سہ ۳ حصہ نمودہ ، یک حصہ بسر کار خود ، و ثاني بامرا و سپاہ ، و ثالث بپادریان

مقرر کردهٔ خود، منقسم ساخت، و کتاب توریت و انجیل را بزبان عبري و سریاني بود، در زبان انگریزي مترجم نموده، مکتوبے کہ پاپا بعد آگهي تبدل آن ہمہ رسوم مشتمل بر تہدیدش ارسال داشتہ بود، بصلاح آنکہ صورت آن حال بعینہ مکشوف فریسندہ گردد، رو بروئے آرندہ اش، بر زمین انداختہ، درپا مالیدہ، آرندہ را سوئے فریسندہ راہي ساخت، پاپا ازین معني برخود پیچیدہ، و طپیدہ، از برگشتن پادشاہ انگریز از دین عیسوي بدیگر پادشاہان فرنگ اعلام دادہ، مکاتبات متضمن برانیکہ بسزائے اعمال قبیحہ، و افعال شنیعۂ ہنري عنقریب آتش از آسمان مي بارد، نوشتہ ہمہ را بر جنگ و تسخیر انگلانڈ برداشتہ، چنانچہ بعضے از پادشاہان مثل پادشاہ آسپین و پادشاہ یرمني وغیرہ بصلاح پاپا جہازات فرستادہ، چندانکہ جنگ نمودند، بعدم قدرت کارکشائي دست تاسف برہم سودند، و از نارسائي کوشش خودہا و نباریدن آتش از آسمان با وصف امضائے سال ہائے انتظار پاپا را ہیچ محض انگاشتہ، سر از اطاعت او پیچیدند، و در اخراج پادریان علاقۂ پاپا نظام و قیام ملک و ملت خویش، از آئین پادشاہ انگریز پسندیدہ، مگر از ممالک خودہا چیزے بطریق وظیفہ بپاپا مقرر کردند، و دریں زمانہ پاپا بدون خطۂ اصلي خویش کہ عبارت از روم قدیم و توابع آنست، دخل در مملکت فرنگستان و کار از رسم لعن و دشنام ندارد، مگر در سالے یکبار بروز معین بمعبد مي رود، پس از گذارش آئین عبادت دست مي افرازد، و لعن بر منحرفان دین عیسوي مي نماید، و بمجردش باز میگوید کہ حالا معاف کردہ شد، کہ خداے تعالے طبقات مختلفہ را بر راہ راست آورد، و ریاست پاپا از ہفتاد و دوکاردہ دال بکاف تازي یعنے امرائے بر گزیدہ از گروہ ہائے متفرقۂ پادریان، ہیچ گاہ خالي نمي ماند، اگر یکے از آنہا بمیرد، پاپا کسے دیگرے بعوضش قرار مي دہد، و تتیکہ پاپا از دنیا برخیزد، آنہا بعد تجہیز و تکفینش

در ہفتاد و دو حجرۂ کہ در یک عمارت است، برائے الہام تقرر پاپا گاہے دو ۳ سہ ماہ گاہے چہار پنج ماہ بانفراد لا کلام می نشینند، و چہار امیر دیگر سوائے ہفتاد و دوکاردہ تال کہ دراں اوقات تعطیل اجرائے امور سلطنت می نمایند، ابواب حجرہ ہائے محبس کاردہ تا لہائے مذکورہ مقفل، و با تاکید سکوت مردم را بردروازہ ہر حجرہ جدا جدا موکل، می سازند، واز سوراخہائے کہ در دیوار ہائے حجرہ می گذارند، آب وطعام بکاردہ تا لہائے محبوس می رسانند، وبعد چند روز چہار امیر مذکور بالاتفاق بردر ہر حجرہ رفتہ، از یک کاردہ تال کاغذیکہ برآں نام یکے از گروہ محبوسہ، باختصاص عہدۂ پاپائی حسب تشخیص خویش می نویسد، می گیرند، و نا دیدہ در صندوقے می نہند، بعد فراہم شدن ہفتاد ر دو کاغذ ہر چہار امیر بمکان معین نشستہ باتفاق صندوق کشادہ، می بینند، پس کواغذ نام ہر کس کہ زیادہ و متعدد می یابند، اول بردر حجرہ اش رفتہ اورا بیروں می آرند، و اورا پاپا قرار دادہ آداب تہنیت ادا می کنند، و بعد ازاں تمامی کاردہ تا لہا نیز از محبالس خودہا برآمدہ، پاپائے نومشخص را سجدۂ تعظیمی بتقدیم رسانیدہ، بر تخت نشاندہ، بردوش خودہا برداشتہ، بدارالحکومتش میر سانند، و مدت حبس کاردہ تالہا مشخص نیست، واظہار آنہا است، کہ تا ملہم نشوند، نام کسے بر کاغذ نمی نویسند، و پاپائے نو یکے را از پادریان امیدوار ہر کرا کہ لایق داند، عہدۂ کاردہ تالی دادہ درعوض خود دراں ہفتاد و دو کاردہ تال داخلہ می دہد، و بدون چہار پنج ہزار کس جماعہ ما یحتاج تحمل، احتیاج فوج ندارند، زیرا کہ کسے بر او لشکر نمی کشد، بنابراں مال تحصیلہ ملک صرف آرائش شہر و آراستگی معابد دارد، و از پادریاں پاپائے کسی زن نمی کند، اگر احیاناً مرتکب ایں امر شود، ہمہ وقت بلوائے قوم اورا در آتش می سوزد، چوں پاپا را کفی وقومی مقرر نیست، از ہر قوم پاپا تواند شد، چنانچہ بدیں امید بسا شاہزاد گان فرنگستان، سوائے پسر

کلاں کہ سزاوار جانشینی پدر باشد خود ہا را بطمع ایں مرتبۂ نمایاں ‘ درملک پاپا مي کشند ‘ و درسلک پادریاں منسلک مي کردند ‘ و از رتبۂ پادریت بدرجۂ کاردہ تالی مي رسند ‘ و ازاں پایۂ بمنزلت پاپائي فایز مي شوند ‘ ازانجا کہ حصول ایں دولت ‘ موقوف جوہر فطرت است پس گاہ باشد ‘ کہ شاہزادہ پاپامي شود ‘ و گاہے گدا زادہ ‘ انحصارش بر افاضل وارازل نیست ‘ حتي کہ وقتے ماہي فروشے ہم براں مرتبہ قیام یافتہ بود ‘ آمدم برسر مطلب القصہ ہنري ہشتم سي وشش سال بدرستي سلطنت نمود ‘ بعد از و پسرش ایدورد نام بر تخت نشستہ ‘ ہفدہ سال شاہي کرد ‘ چوں پسر نداشت ‘ بعد از و خواہرش میري نام تسلط سلطنت شش سال راندہ و از بے پسریش زمانہ خواہر خورد او را کہ ایندرا نام بود ‘ بر مسند دولت نشاند ‘ در عہد سلطنت او کہ بکمال عقل وذکا چہل و ہفت سال استقلال داشت ‘ قوم انگریز براے تجارت در بندر سورت متعلق ہند موقف کوتھي یافت ‘ ایندرا با وجود ترغیب امرا بشوق شغل کامروائي ‘ و احتیاط فرصت سلطنت آرائي ‘ از قبول زوج مبرا بود ‘ واز روئے علم و افزوني عقل کتاب قواعد ریاست تصنیف ‘ نمود بعد ازو دختر زادۂ ہنري ہفتم جامس اول نام ببیست وسہ ۳ سال ملک داري ساخت و بجہت انتظام امور تجارت ایلچي با خطوط و ہدایا پیش جہانگیر پادشاہ ہند ترسیل داشت ‘ چنانچہ ایں معني از تاریخ ملا محمد قاسم ملقب بفرشتہ گواہي خواہد یافت ‘ غرض بعد جامس اول پسرش چارلس نام جانشیں شدہ بیست و چہار سال حکومت نمودہ ‘ طائفہ امرائے نمک حرام بتخیلات بیجا مصدر انحراف و خروج گشتہ اورا کشتند ‘ و عیال و اطفالش را از ملک اخراج دادند ‘ و خود ہا مسلط گشتند ‘ بعد از دہ سال ساکناں از جبر و تعدي آنہا تنگ آمدہ ‘ اطفال بادشاہ مقتول را کہ در پناہ فرانسیس بودند طلبیدہ ‘ پسر کلانش را کہ چارلس ثاني نام داشت بر تخت نشاندند ‘ و از امرائے نمک حرام بعضے کشتہ شدند ‘ و برخے جلا وطن گشتند ‘ او تاسي و پنج سال سلطنت بعیش

و عشرت گذرانید٬ چوں پسرانش از غیر زوجۂ خاصہ اش بودند٬ لہذا بموجب ضابطۂ سلطنت انگریزي برادر خوردش جامس ثاني نام تخت نشیں گردید٬ چوں مذہب پا پا داشت٬ علاقہ داران پاپا را در ملک خود راہ داد٬ و خدمات عمدہ مثل وزارت وغیرہ بکف اختیار آنہا نہاد٬ ازیں معني امرائے ملک رنجیدۂ ولیام نام داماد جامس اول را ترغیب خروج دادند٬ او بریں ماجرا واقف شدہ٬ بسواري جہاز مع عیال و اطفال بہ ملک فراسیس پناہ بردہ٬ مکرر افواج فراسیس بجنگ آوردہ٬ کارے از پیش نبردہ٬ مدت یازدہ سال دریں تگاپو بودہ از جہاں در گذشت٬ و لیام مذکور بہ نیابت زوجۂ خود بامر سلطنت متمکن گشت٬ و بآرائش ملک و رفاہ حال رعیت سیزدہ سال پادشاہي ساخت٬ و فتوحات بسیار بر فراسیس یافت٬ و در سال یک ہزار و ہفتصد و یک عیسوي جہاں گذاشت٬ چوں لاولد بود٬ و زوجہ اش پیشتر از و گذشتہ لہذا خواہر زنش کن نام بعقل و کیاست٬ و پرورش اہل علم و فطرت سیزدہ سال مملکت راند٬ بعد از و دختر زادۂ جامس اول جارج اول نام برتخت حکومت ماند٬ در بدو ریاستش پسر جامس ثاني کہ در ملک فراسیس پناہ بردہ بود٬ چندانکہ خروج نمود٬ ہیچ نکشود٬ استقلال جارج دوازدہ سال رونق سلطنت افزود٬ بعد ز انکہ رو ازیں عالم فاني تافت٬ پسر کلانش جارج ثاني نام برمسند پدر جلوس یافت٬ و با حضرت اعلائے ما بنائے محبت و وداد استوار نہاد٬ و از ارسال مکاتبات و ہدا یائے متنوعہ میان ہمسر کیسۂ نقد دوستي طرفین بکشاد٬ یعني از عہد ہماں پادشاہ قوم انگریز را موافقت تعارف حضرت اعلائے مادست داد٬ و معاضدت و مرافقت یکدیگر را اتفاق مناسب افتاد٬ پادشاہ مزبور تاسي و چہار سال کا مراني داشت٬ در سال یک ہزار و ہفت صد و شصت عیسوي سامان قیام ازیں سرائے مستعار برداشت٬ بعد از و نبیرہ اش ملقب بجارج ثالث تخت خسروي جد از جلوس خود پیرا راست٬ در حکومتش سوائے جزیرۂ انگلانڈ مسکن اصلي انگریزان

ممالک وسیع و آباد مثل امصار جزائر افریقه وغیره و متعلقه هندوستان تصرف اهل انگریز یافت، تا حال که سال یک هزار و یکصد و نود و پنج هجري مقدس مطابق سال یک هزار و هفت صد و هشتاد و یک عیسوي باشد از یمن عدل و داد، آن پادشاه نیک نهاد، دولت قوم انگریز به نیک نامي مشهور، و ممالک متصرفه اش (۱)
بعدل وانصاف معمور، وجود چنین فرمانروائے نصفت طراز، معدلت انداز، دشمن گداز، دوست نواز، تیغ زن، رستم فن، غنیمت روزگار است، و از خوبي رواج جهانداني و کامراني موصوف و ممدوح فراست شعاران هردیار، چون بحسب مناسبت مقام کیفیت سلطنت قوم انگریز و نزولش در مملکت هند و قیام کوٹھي تجارتش در بندر سورت مجملاً تحریر یافت، آئنده حقیقت کونپني انگریز، و نشورش در پایان کهاٹ، و احداث کوٹھي تجارت موسوم بمدراس عرف چینا پٹن و وقوع ارتباط و اتحادش با حضرت اعلي، و ارتفاع رتبتش از پایهٔ تجارت، بدرجهٔ امارت، در ضمن واقعات، مفصلاً بعرصهٔ تسطیر، خواهد شتافت، بسبب آنکه دریں محل سلسلهٔ احوال انگریز رسائي دارد، مجملاً مي نگارد *

ببیان کیفیت کونپني انگریز ملقب بایسٹ انڈیا *

واضح باد که لفظ کونپني (کمپني) در زبان انگریزي بمعني جماعتے است که مثل صغیر جمع عبارت فارسي که از دو تا عشرات و مآت والوف ولکوک اطلاق کلي دارد، چون تاجران جزیرهٔ انگلاند اتفاق نموده، میان هم چند گروه گشته، هریکے بجهت تجارت بسوادے از سوادهائے متفاوتهٔ عرب و عجم و هند و چین وغیره رفته، کوٹھي ها مقرر کردند، و از پادشاه خود عهد گرفتند، که در حدود معینهٔ هر گروه، دیگرے به تجارت نرود، هر گروه بحد معینهٔ خود بلاشرکت گروه دیگر بامر تجارت مشغول باشد، چنانچه گروه هائے مذکوره بجهت

(۱) الصواب *

(۱)
پذیرائي آں مدعا منجمله منافع خودها بترصد مبلغي مقرر کرده
هر سال بخزانهٔ پادشاهي مي رسانند، چون هندوستان را در انگریزي
ایسٹ انڈیا مي گویند، گروه تاجران هندوستان بکونپني (کمپني)
ایسٹ انڈیا ملقب و معروف اند، وهم چندیں گروه متعینهٔ هر ضلع
بلقب آں ضلع اشتهار یافته است، غرض اهل کونپني ایسٹ انڈیا
از جملهٔ منافع تجارت سر صد چهار روپیه و از محاصل ملکيء صوبها
و ممالک متفرقه بنگاله وغیره با لفعل مبلغ سی اوششں لک روپیه
سالانه عاید خزانهٔ پادشاهي انگلانڈ ندر مي کنند، و بتدریج در هرزمانه
بهر ضلع از حصول حکم حاکم آنجا احداث کوٹهي تجارت نمودند،

بیان احداث مدراس عرف چناپٹن *

درزمان وایل نام راجهٔ پایاں گهاٹ نائبان کونپني (کمپني)
ایسٹ انڈیا با زمیندار کالستري دامرله وار نام دیوانش، که تا ایں
زمان و قایع نگاري حوادث زمانه پاستان، زمیندارئِ پالهٔ کالستري
و اطلاق رسم دامرله وار متعلق باولاد همان دیوانست، اتحاد محکم
ساخته، و بار سال تحف و هدایا براجهٔ مذکور از وساطت دامرله
وار، حکم قطعهٔ زمینے برائے احداث تجارت گاهے بر ساحل دریا
خواستند، راجه بسفارش دیوان و اقبال التماس موضع مکهراس
کویم نامه عملهٔ تعلقه پونملي داد، وسند آں برلوح طلا مرتسم کرده
(۲)
بر ملتمسان منت نهاد، و مبلغ یک هزار و دو صد هون کرک
پیشکش سالانه بر آنها مقرر فرمود، وکونپني (کمپني) درسال یک
هزار و چهل و نه هجري مقدس بر زمین موضوع مذکور بر لب
دریائے شور بنائے کوٹهي نمود، و بقرینهٔ اسم موضوع، مدراس

---

(۱) امید - گهاٹ لگانا - امید رکهنا (۲) کنڑی زبان میں هون سونے کے سکه کو
کهتے هیں عام طور پر پکوڈا کو بهی ایک هون کها جاتا هے نواب سعادت الله خان، نواب
صفدر علی خان، نواب انورالدین خان کے زمانے میں آرکاٹ - پوتور، ترواتور اور ترچناپلی
میں جو مدراس کے قریب واقع هیں هون دهالنے کیلئے ٹکسال گهر قایم کئے گئے تهے
اسي زمانے کے چند سکوں کے نام یه هیں والاجاهي کرکي استار فرنگی پیٹ وغیره *

نامید، و بعد چندے با جاره سه ۳ موضع دیگر یعني موضع چنم نایک کوپم و موضع ارکوپم و موضع بیل بیٹھه عملهٔ تعلقه پونملي از دامرله وار مذمت پذیر گردید، و بر زمین موضع چنم نایک کوپم که با زمین مدراس پیوسته است، طرح آبادي نهاد، و بغرینهٔ اسم موضع چینا پٹن[1] نام داد، اوقاتیکه سلطان ابوالحسن تاناشاه پادشاه حیدرآباد بر اکثر محالات پایانگهات تصرف ساخت، و حکومت رایل زوال یافت، یعني در سال یک هزار و پنجاه و هشت هجري مقدس ویرپا نام وکیل را بحیدرآباد فرستاده، به گذارش تحف و هدایا از دربار پادشاهي حکم احداث قلعهٔ کلي[2]، و سند بر چهار موضع متصرفه عمل رایل و اجرائے دارالضرب هون کرک[3] حاصل، و از تعهد ایصال وجه پیشکش زمان رایل بخزانهٔ پادشاهي خود را در سلک مالگذاران شامل نمود، وکیل نیز از پیشگاه سلطاني بعنایت پالکهي و چهتري و جاگیر موضع ترمل کهیڑي عملهٔ تعلقه پونملي شرف اختصاص و ارتخاص یافت، و موضع جاگیر تا حیات در تصرف خود داشت، بعد ازاں بضبطي کونپني (کمپني) رسید، و در زمان نواب داؤد خاں سال یکهزار و یک صد و هشت هجري مقدس، بگذارش تحف و ایصال وجه پیشکش، از نواب مذکور حکم اجرائے دارالضرب روپیه و از عامل تعلقهٔ پونملي سه ۳ موضع تعلقهٔ مذکور یعني یگمور ولورشم پاک و ندیاویر بمبلغ

---

(۱) تاناشاه عبداللّٰه قطب شاه کا داماد تھا سنه ۱۶۷۲ع میں وہ قطب شاہ کا جانشین ہوا سنه ۱۶۸۷ع میں اورنگ زیب نے اسے شکست دی اور تخت و تاج سے محروم کرکے مقید کردیا سنه ۱۷۰۴ع میں قید ہی میں اسکا انتقال ہوا وہ دکنی زبان کا مشہور شاعر تھا اس کا ایک شعر مشہور ہے —

کس دلکھوں جاؤں کہاں مجھه دل په پھل بچھرات ہے
ایک بات کے ہونگے سجن بان جی ہی باوہ بات ہے *

یورپ میں دکھنی مخطوطات (صفحه ۲۴)

(۲) جس جگه اشرفی یا روپیه یا پیسه پر سکّه لگائے میں — ٹکسال (۳) کسی کام کے سر انجام دینے کو اپنے ذمه لینا *

نه صد و پنج هون و پانزده آنه سالانه اجاره گرفت٬ هرگاه که نظامت
آرکاٹ باهل نوایط رسید٬ کار فراسیس تقویت پذیر گردید٬ زیرا که
اعیان قوم نوایط با او مربوط بوده در فلاح حالش مي کوشیدند٬
و بیع و شراے جزو کل در بندر پهولچري مي نمودند٬ و عامهٔ
خلق هم بحکم "النَّاس عَلَي دِيْنِ مُلُوکِهِم"(۱) عمل مي نمودند٬ دراں
اوقات کونپني انگریز از دربار ناظمان آں زماں بهرهٔ رسائي و نفع
بار یابي چنداں برنداشت٬ مگر از سازش عاملان تعلقهٔ پونملي
مواضعات مفصلهٔ ذیل عملهٔ تعلقهٔ مذکور٬ بد و دفعه بار اول در سال
یک هزار و یک صد و بیست و هفت هجري مقدس زمان نظامت
نواب سعادت الله خاں(۲) پنج موضوع تروتور و سات کالي و ابشال
وار٬ و اونگم پاک وکتي واک بمبلغ هشتصد و هشتاد و شش هون و
پانزده آنه بار ثاني در سال یک هزار و یک صد و چهل و نه هجري
مقدس زمان نواب صفدر علي خاں(۳) پنج موضع بر هور شتي
کولم برما اؤر ویپري پدپاک بمبلغ پانصد و هفتاد و پنج هون
و چهارده آنه٬ جمله ده موضع بمبلغ یک هزار و چهار صد و پنجاه
و دو هون و سیزده آنه سالانه٬ بطریق اجاره و سوائے آں در سال
مذکور دو بهاسي مستربیکن گورنر چینا پٹن بو ساطت تعارف پیشکار
میر اسد الله خاں دیوان نواب صفدر علي خاں موضع کڑپاکم عملهٔ
تعلقهٔ پونملي که دریں زماں بهنڈتا دهري اشتهار دارد٬ انعام
یافت٬ و تا مدت حیات٬ در تصرف داشت٬ چوں او از جهاں
برآمد٬ بضبط کونپني در آمد٬ هرگاهکه بفضل قادر فضال و مهیمن
متعال نظم و نسق پایانگهات٬ بنواب سراج الدوله محمد جان جهاں
انورالدین خاں بهادر شهامت جنگ(۴) تعلق گرفت٬ انگریز بر خلاف

(۱) لوگ یعنی عوام اپنے پادشاهوں کے طریقے پر چلتے هیں (۲) نظامت
سنه ۱۱۳۲ هـ وفات ۱۱۴۹ هـ (۳) نظامت سنه ۱۱۵۳ هـ قتل ۱۱۵۵ هـ (۴) نظامت
سنه ۱۱۵۶ هـ شهادت ۱۶ شعبان سنه ۱۱۶۲ هجری کو معرکه آمبور میں هوی *

زمانۂ سلف در دربار رسائي تمام پذيرفت ' چنانچه در سال یک ہزار و یک صد و پنجاه و ہفت ہجري مقدس بوساطت محمد محفوظ خاں بهادر و راجه سنپت رائے دیوان ہفت موضع عملۂ تعلقۂ میلاپور مع قصبه اش مطابق تفصیل ذیل که قصبۂ میلاپور و موضع ماميلم و موضع والندور و موضع پندم پاک و موضع پلي کارلم و موضع شڈي گري و موضع چن منگلم باشد ' مع چوکیات محصول سائر مواضعات مذکوره ' و فرنگي کونڈهه مبلغ چهار ہزار و سي ۳۰ ونه ہون ودو آنه سالانه اجاره گرفت ' وچوں در سال یک ہزار و یک صد و پنجاه و ہشت ہجري مقدس که فراسيس قلعه چینا پٹن بتصرف آورد ' و حضرت اعلائے ما موافق توضیح صفحات آئنده برتنبیه فراسیس پر تلبیس ' و اعانت انگریز و فاتا سیس مامور شده ' قلعه چینا پٹن را از دست فراسیس بر آورده ' باز بقبضه انگریز بسپرد ' برائے احداث قلعۂ چینا پٹن و آراستگي خندق و تیاري بروجش بخلاف سابق که فقط از گل بود ' بخشت و آہک حکم نمود ' قوم انگریز ممنون تر از سابق گردید ' ر شہرۂ ایں معني بآفاق رسید *

بیان اعتلائے اہل کونپني از پایۂ تجارت بدرجۂ (۱) امارت *

و قتیکه بفضل قادر توانا حضرت اعلائے ما داد رونق نظم و نسق کرناتک داد ' فرقۂ انگریز را که موصوف مروت و وفا ' و معروف فتوت و ولا ' مشتہر صفات عدل و انصاف ' مستقل ضوابط رزم و مصاف ' پر دل معرکۂ وفا ' جوہر اعراض عقل و ذکا ' رفاقت رواج راستي اساس ' صداقت طراز تو دد (۲) شناس ' مخترع آئین و فاق ' مُبدع شرایط اتفاق ' ممتاز جماہیر (۳) اقوام ' مباہي (۴) مشاہیر ایام ' شایستۂ انتظام ہرگونه مہام ' مربوط و متحد اہل اسلام ' جامع اقسام فنون

(۱) بلند ہونا (۲) آپ کسی چیز کا اپنے دل سے پیدا کرنے والا (۳) آدمیوں کا کا گروه جمع جمہور کی (۴) ناز کرنے والا ـ فخر کرنیوالا *

دلاوري' مصدر آثار دليري و بها دريست ' بمقتضائے دور بيني ديدۀ دولت و مآل انديشئي خاطر والا فطرت ' پسنديد ' برفاقت برگزيده ' و در امداد جميع مهماتش بوجوهات مناسبۀ هر وقت قسميکه توانست ' کوشيد ' چنانچه در سال يک هزار و يکصد و شصت و سه ۳ هجري مقدس در زمان گورنري مستر چاندرس با وجود عدم رضامندي نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ در و بست تعلقۀ پونملي و در سال يک هزار و يک صد و شصت و پنج هجري مقدس وقت گورنري مستربکت وزمان رسانيدن پايۀ تجارت اعزۀ کونپني بمرتبۀ اعلائے امارت ' و بخشيدن منصب هفت هزاري و نوبت (۱) (۲) و پالکي جهالر دار و ماهي و مراتب و جيغه و سر پيچ مرصع و علم و نقاره هفت ماکهان ديگر و در سال يک هزار و يک صد و هفتاد و چهار هجري مقدس هرگاه که در سزائے تخريب قلعۀ چينا پٹن قلعۀ پهولچري مسخر و خراب نمود و تعلقه کنجي وغيره تعلقات (۳) عملۀ صوبۀ آرکاٹ عوض چهارلک هون سالانه جاگير عنايت نموده ' کارش با عتبار همه ها باعتبار روز افزون رسانيد ' حتي که او (۴) رفعت پايهٔاش کرسي شان فراسيس به پستي و واژوني رسيد ' و روسائے هند و دکهن هم دست جدال و قتال هر چند که با اعزۀ کونپني کشادند ' بکمر بندي و خون ريزي داد فساد و عناد خودها چندانکه دادند ' و بنام حضرت اعلائے ما بنابرعدم اعانت با عزۀ کونپني (۵) و معاضدت خويش ' نامه هائے التجا سياه نمودند ' و خامه هائے مدعا

(۱) نام ايک زيور مرصّع کا جس کو پگڑی پر باندهتے هيں (۲) نام ايک چڑاؤ عدد کا جو عمامه يا پگڑی پر باندها جاتا هے (۳) ۱۶ اکتوبر سنه ۱۷۶۳ع ميں نواب صاحب نے بهت سے ضلع سالانه ۴½ لاکهه پکوڑا ليکر انگريزوں کے حوالے کردئے سنه ۱۷۶۳ع ميں بهت سے اور قريه بهی انگريزوں کو ديئے گئے جن کی سالانه آمدنی تقريبا ۳۶۶۰۰۰ تهی ليکن اس کا شمار سالانه آمدنی ميں شامل نهيں کيا گيا ۲۰ اکتوبر، سنه ۱۷۶۳ع ميں نواب صاحب نے ايک بهت بڑی جاگير کی سند خود اپنے هاتهه سے لکهه کر اس پر اپنی مهر ثبت کرکے کمپنی کے حوالے کردی (۴) الٹا - اوندها - نا مبارک يه مخفف واژگون کا هے (۵) مدد دينا ياد کرنا - ايک دوسرے کا دست و بازو هونا *

سودند، چوں صرفہ ندیدند، بمصالحت گرویدند، و رسایل بادشاہ فراسیس بمضمون آنکہ عوض قوم انگریز قوم مارا برفاقت خاص گزینید، و موافقت ما بینید، بادو تصویر خود وزوجہ اش بحضور رسیدند، و آرندگاں بنابر قبول آں التماس منت باریابان درگاہ کشیدند، و بعضے از ارکان دولت و مشیران سلطنت ہم تجویز ایں معني دادند کہ باہر دو فریق یعني انگریز و فراسیس رابطۂ دوستي و وداد و طریقۂ اخلاص و اتحاد مقرر ساختن و ہر دو را بطریق دو پلہ مساوي الوزن میزان بدست خود داشتن، صلاح اعتدال جہا نباني است، و موجب بسا فواید و صلاح کشور ستاني، لیکن قیاس فطانت اساس حضرت اعلي حسب وصیت والدنا مدارش مطابق بیان صفحات آیندہ جز بقوم انگریز انتخاب نفرمود، و سوائے ایں فرقۂ باوفا پسند ہوا خواہي نکرد، و جواب خلاف مدعایش ارقام، و تصاویر مرسلہ واپس نمود، چنانچہ ہر دو تصویر مذکور را سرکردۂ بندر پھولچري در حویلي خود نصب گردانید، و از زمان فتح پھولچري باز آں ہر دو تصویر با دیگر تصاویر آنجا داخل سرکار، بقلعۂ مبارک نتھرنگر عرف ترچناپلي بگواہي تسخیر بندر مسطور روبروئے در دارالامارہ الي یومنا کہ قلم وقایع نگار در کار است، ہمچناں پست بدیوار از وقوع چنیں امداد و اعانت کونپني ایست انڈیا و تسلسل ارسال سوغات (۱)، سر رشتۂ وداد و اتحاد (۲) فیمابین حضرت اعلا و ہر دو پادشاہ انگلانڈ یعني جارج ثاني و ثالث بآں مرتبہ محکم گردید، و رابطۂ دوستيء طرفین بآں حد رسید، کہ بہ پیمان برادري انجامید، انشاءاللہ تعالي تفصیل این مجملات، در ضمن واقعات عزیمت ہائے خاص حضرت اعلا تسطیر، و شرح مکاتبات روساء و ترجمہ ہائے رسائل انگریزي و فراسیسي در دفتر ثاني تحریر، خواہد یافت *

---

(۱) تحفہ - ہدیہ (۲) دوستي - محبت *

داستان نظامت نواب سراج الدوله محمد خان جهان انورالدین خان بهادر شهامت جنگ در صوبهٔ ارکاٹ متعلق کرناٹک پایاں گهاٹ *

مسبب حقیقي و قدیکه آرائش اسباب صلاح ملکي خواهد٬ حاکمی را که نفع خود در نقصان خلائق نه پسندد٬ و در حکومت مستعار سامان دولت پائدار بندد٬ مسلط کرده عالم گرداند٬ نواب سراج الدوله بهادر بافاضت ملک کرناٹک پایا نگهات٬ در بلدهٔ آرکاٹ٬ جلوه پیرائی تفقد احوال رعیت٬ و سپاه و رونق٬ آرائی تجلیات آرام و رفاه خلائق گردید٬ و بمقتضائی خدا داني٬ و نیت فیض رساني٬ سکهٔ عدل و انصاف جهانباني٬ رائج چار سوئی کامراني٬ گردانید٬ واعیان آن ناحیه را منظور نظر فضل و کرم نمود٬ و قوم نوایط را مشغول شمایل لطف اتم٬ جاگیرداران و زمینداران راه انقیاد پیمودند٬ و تاجران قوم فرنگ٬ که مقیم ضلع کرناٹک بودند٬ برسم و عادت دیرین گذارش سوغات و هدایا و اظهار صدق وفا را٬ پیشکش بضاعت اعتبار خویش نمودند٬ خصوصاً نائبان کونپني یعني اهل حکومت بندر چیناپٹن و دیو نام پٹن بیشتر اقدام اخلاص و رسوخ نموده٬ معزز عنایات بیکران گشته٬ بوساطت محمد محفوظ خان بهادر و راجه سنپت رائی با فاضت تصدیق میلاپور وغیره مواضعات٬ مطابق سطور صفحات مزبور٬ سرمباهات بر افراختند٬ ازین معني خاطر فراسیس پرتلبیس تیرگي یافت٬ و از ترغیب اعیان نوایط ضمیر تیره اش توحش(۱) برداشت٬ تفصیل این اجمال رو براه است٬ یعني آئنده انشاءالله تعالی مشهود نگاه٬ الغرض جملگي متکبران پایان گهات سر بر خط اطاعت و انقیاد نهادند٬ و جائیکه قامت حکمش قیام نمود٬ بسان سایه بر زمین تسلیم افتادند٬ کسیکه طغیان ورزید٬ برهنمائي پاداش کردار جز بسر منزل ندامت نرسید٬ چنانچه

(۱) وحشی هونا — وحشت کرنا *

میر اسدالله خاں دیوان نواب صفدر علي خاں شهید از در اندازي
محمد حسین خاں طاہر وغیره مشوش تو ہمات خطیر[1]، و خلاف
آئین متابعت از ادراک ملازمت کناره گیر گشت، و در قلعه
چیت پیت جاگیر خود متحصن نشست، بورود فوج سرکار، و ظهور
لوازم اجبار از وساطت حضرت اعلا بتقدیم مراسم فرماں‌برداري،
و تحصیل شرف حضور خداوندي پرداخت، و بهماں وسیلهٔ جمیله،
و ذریعهٔ بدیعه، بدستور سابق بحالي جاگیر و قلعه داري‌یافت، و
در اوقات ریاست حضرت اعلي از حصول رتبهٔ رفیع نیابت نظامت
آرکات بپاداش خصومت طاہراں که با خویش بود، قسمیکه باید،
پرداخت، و پرتاپ سنگهه نام زمیندار تجاور ہم که بموجب دستور
دیرین[2]، و عادت اوقات حکام پیشین، در ادائے زر پیشکش تهاون
ورزید، و حیله و تغافل گزید، بعد ازاں که شناوري مبارزاں
سرکار در دریائے خون کینه خواہي دید، و مشت تهمتناں[3] لشکر
نصرت شعار بر کردن حال او رسید، عناں از عرصهٔ مقاومت پیچید،
و ندامت ناگزیر کشید، و بمقتضائے شیوه اطاعت زر ماوجب مع
جرمانه واصل خزانه رکاب سعادت گردانید، چوں عذر آغاز نمود،
خود بدولت بعفو جرائمش ظهور ترحم ذاتي فرمود، دریں جنگ
جگرداري محمد محفوظ خاں بهادر نقش دیدهٔ روزگار ماند، و گرد
قصهٔ دلیري رستم و اسفند یار، از داماں یاد صغار و کبار افشاند *

بیان مجمل احوال ارکان دولت و اعیان سلطنت و فرزندان اقبالمند و جگر پیوندان بخت بلند *

محمد نجیب خاں باشندهٔ اجمیر، یکے از جماعهٔ خدام درگاه
فلک اشتباه حضرت خواجه معین الدین چشتي قدس الله سره العزیز
که از اوقات شاه جهاں آباد، ہمراہي رکاب خاص داشت، ندیم

(۱) پریشان کیا گیا (۲) خوار اور ذلیل رکھنا - کسی کو حقیر سمجھنا (۳) دلاور *

حضور و مشیر ہمہ امور گردید و مسیح الزماں خاں مفتخر نسبت ہم وطنی خود بدولت بہ بخشیگری کل فوج مامور و غضنفر علی خاں مباہی رشتۂ قرابت والدۂ ماجدۂ حضرت اعلائے ما رسالہ دار سواران و محمد ابرار خاں ہم وطن خاص سردار تمامی پیادہ گاں و سید علی خاں صفوی الموسوی از اقربائے بیگم خاصۂ حضرت اعلا ممتاز عہدۂ نیابت خاص و سید ناصر علی خاں رفیق از اوقات اقامت ہندوستان باہتمام جمعیت یا نداران سر بلند رتبۂ اختصاص و ملک اسلم خاں مرد سلیم الطبع از اہل نوایط سر دفتر وقائع نگاران و محمد حسین خاں طاہر کہ خود را از جماعۂ جاں نثاران حضور وامی نمود متعہد سر رشتۂ پیشکشات جاگیرداراں و راجہ سدپت رائے از قوم کایت قانون گوئے گوپامو سرفراز عہدۂ دیوانی و رائے منولال کایت ملازم اوقات نظامت حیدرآباد میر منشی دفتر کاردانی علی هذ القیاس ہر کدام از اہل قرابت بر عہدۂ و ہر کس از رفقا بر خدمتے مامور و مقرر گشتہ تفصیلش موجب تطویل است و از فرزندان نامدار بدرالاسلام خاں بہادر افراسیاب جنگ فرزند کلاں بہ نیابت پدر نامدار خود بار یاب حضور شاہی و حضرت اعلائے ما نواب والاجاہ امیرالهند فرزند سیوم قایم مقام ابوی نظامت حیدرآباد را کفیل سر براہی و محمد محفوظ خاں بہادر فرزند دویم و عبدالوہاب خاں بہادر فرزند چہارم و محمد نجیب اللہ خاں بہادر فرزند پنجم عزز ہمراہی رکاب و بتقدیم احکام حضور کامیاب *

بیان خیرہ سری گروہ افغاناں در بلدۂ آرکاٹ و اخراج آں قوم از کرناٹک پایاں گہاٹ و کشتہ شدن سعادت اللہ خاں پسر نواب صفدر علی خاں شہید از ایماے احمد طاہر خاں پدر محمد حسین خاں طاہر *

مفصل این مجمل آنکہ افغانان خیرہ روزگار کہ از زمان نواب داؤد خاں ناظم این دیار ساکن بلدۂ آرکاٹ بودند نوعی سرکشی

داشتند، که احدے را بے تشویش احتیاط آبرو آئے بحال خود نمي گذاشتہ، از تظلم آنها تاسف تلف مال و زر، حساب داد و ستد ساہوکاران، و نقد دست و داد صد گونہ ضرر، حاصل جنس دوکانداران، اہل غیرت در شعلۂ زار فتنہہائے شاں، مستعد سوختن بسان خار و خس، و ارباب حکومت از زبردستي و خیرہ سري آنها مجبور تراز دزدي در دست عسس(۱)، اگر در راستہ ہا سواري نو عروساں میدیدند، برائے خود ہا آنچہ در بغداد است، ازاں خلیفہ مي فہمیدند، و پس از خرابي بصرہ بشوہراں مي سپردند، چنانچہ ازیں معني بسا عورات بانگ و حیا زہر خوردند، و مردان آنها دریں عزا مردند، آں سیہ مستان بادۂ ضلالت بسبب آنکہ از صبح شب مستي خودہا بے خبر بودند، زمانۂ نواب سراج الدولہ بہادر را مثل ایام ناظمان سابق پنداشتہ از افعال ذمیمہ، و فسادات عظیمہ، کنارہ نمي نمودند، چنانچہ روزے در قلعۂ آرکاٹ، و محفل طوي صبیہ محمد حسین خاں طاہر(۲)، و اجماع، قوم نوایط، وغیرہ معتبران وقت یدل خاں نام از قوم افغان، دفعتاً وارد گشتہ، بایمائے احمد طاہر خاں معروف بعابد خاں طاہر پدر محمد حسین خاں طاہر پسردہ سالۂ نواب صفدر علي خاں شہید را کہ سعادت اللہ خاں نام داشت، بہ بہانۂ تقاضائے تتمۂ ماہیانۂ زمان پدرش، بروز روشن بر سر مجلس عام، بضرب خنجر آبدار شہید گردانید، و از لالہ زار شگفتگي غنچۂ شکمش بہار ماتم پدر او در گلشن روزگار، بتازگي نمودار گردید، چنانچہ سابق اشارۂ نقاص طاہراں، با نواب صفدر علي خاں و ازیں واقعہ شمۂ در ضمن وقائع نظامتش بزبان قلم رسید نواب سراج الدولہ بہادر بسزائے ایں خطائے گراں، و تدارک چنیں دغائے نمایاں، قاتل بد سر انجام را برائے عبرت عوام، بعقوبت

---

(۱) کوتوال - محافظ شہر (۲) و او معروف سے معرب ہے توی کا جو واو مجہول سے ہے ترکی میں شادی عروسي کو کہتے ہیں *

تمام، و عذاب مالا کلام، و اصل النار، و دیگر افاغنۀ ساکن بلدۀ آرکاٹ وغیره اماکن پایاں گهاٹ را، بقهر و ذلت بسیار، وزجر و مصیبت بے شمار، خارج الدیار ساخت و دراں دار و گیر، آں قوم شریر، از خوف صدا ہائے بند وبگیر، تبدیل اوضاع و لباس کرده خود را از جماعۀ شیخ نامیدند لیکن از طرز گویائي چوں دزداں بدست شحنۀ گرفتار پنجۀ جویندگاں مي شدند، الغرض در زمان قلیل نامے از افغاناں در پایاں گهاٹ نماند، و ازاں باز رعب حکومت نواب سراج الدوله بهادر در دل اشرار نشست، و فتنۀ فجار از ملک رخت ادبار بربست، خواص و عوام مطمئن از اذیت متکبران و رعایا و برایا در ظل عاطفت از فارغ از تظلم سرکشاں شدند *

داستان مصاف نواب سراج الدوله محمد خان جهاں انورالدین خاں

بهادر شهامت جنگ با بابو نایک سردار مرہٹه بدفعۀ ثاني *

ازانجا که قوم مرہٹه قدیم الایام چاشت خور وجه معمولئي ربع محصول دکهن بود، و ہر سال ہنگامه آرائي تاراجئي ملک مي نمود، پنڈت پردہان پیشوا با ستماع انکه نواب سراج الدوله بهادر بصوب پایاں گهاٹ رفته و بیشۀ دکهن از ہژبر ژیاں خالي مانده، مرۃ بعد اخري جماعۀ شغالاں بهمراہي روباه پنجه خورده سابق، سرداده، یعني جمعیت ذواکٹ سوار بسرداري بابو نایک بسواد دکهن فرستاده، نواب آصف جاه بدریافت این معني بنواب سراج الدوله بهادر ارقام فرمود که بر تنبیه کفار آواره روزگار کمر ہمت استوار سازد، و بطرفداران اطراف و جوانب اعلام فرمود، که ہر کدام با جمعیت خود شریک کارزار، و تابع اختیار اوگردد و نواب سراج الدوله باوجود یکه سن شریفش از ہفتاد سال متجاوز بود، بمجرد صدور فرمان آصفي با اسباب شجاعت ذاتي، و جلادت اصلي، بسان پلنگ بر آہو، با دوازده ہزار سوار شرزه خو، بلاانتظار اعانت افواج مددگار، از بلدۀ آرکاٹ باستقبال غنیم شقاوت شعار، رواں، و برپاض حال

دشمناں برنگ صرصر رواں گردید ' و از صوبۂ فرخندہ بنیاد حیدرآباد
حضرت اعلائے ما حسب الطلب با ہشت ہزار سوار جرار ' اثنائے
راہ در لشکر ظفر انتما ' مانند دریا بدریا رسید ' چوں جمعیت
خود با فوج فرزند جملگي بیست ہزار سوار گشت ' و نصرت
برکابداري عہد محکم بست ' بر غنیم کہ در سواد بسوا پٹن دایرہ داشت '
بلا تامل بسویش علم افراخت ' حکام اطراف نیز علي التواتر و
دوام ' بہر منزل و مقام ' تا رسیدن بسواد بسواپٹن(۱) با جماعۂ ہائے
مفصلۂ ذیل یعني فوجدار کڑپا با سہ ۳ ہزار سوار و طرفدار کرنول
با دو ہزار سوار و حاکم ساونور(۲) بایک ہزار و پانصد سوار و سپہدار سرا
بایک ہزار و پانصد سوار سردار بدنور(۳) باشش ہزار سوار و سر کردۂ میسو
بانہ ہزار سوار و جاگیردار ادہوني یعني ہدایت محي الدین خان
بہادر دختر زادۂ نواب آصف جاہ با بیست و دو ہزار سوار شریک
کمر بندان عزم کار زار ' و متفق شمشیر کشاں مصاف پیکار شدند '
چنانچہ فوج سابق و لاحق بہیئت مجموعي شصت و نہ ہزار سوار یافت '
و دست بہ تیغ دشمن شگاف بشوق آرایش معرکہ جدال شتافت '
بابونایک نیز بغرور پوچ و داعیۂ باطل طرف مقابلہ گردید ' و

(۱) بسواپٹن کا قلعہ حکومت وجیانگر کے زمانے میں کنکنا نایک نامی ایک شخص نے تعمیر کیا تھا اس کے بعد اس کا بیٹا ہنمتپا اور اس کے جانشین یہاں کے حاکم رہے جب وہ تری کری گئے ہوگئے تھے تو سنہ ۱۶۳۶ع میں دولہ خان نے اس پر قبضہ کرلیا ' کچھہ دنوں اس پر مغلوں کا قبضہ رہا آخر یہ مرہٹوں اور حیدر علی کے قبضہ میں آگیا یہ مقام چنگری تعلق میسور میں واقع ہے *

(۲) ضلع دھارواڑ میں ایک شہر ہے جو دھارواڑ کے جنوب مشرق میں واقع ہے اٹھارھویں صدی میں یہاں نوابوں کا ایک خاندان حکومت کرتا رہا یہاں کے نواب نظام کی جانب سے مقرر کئے جاتے تھے *

(۳) مغربی گھاٹ میں ایک ناھموار بلند زمین پر ایک شاہ راہ کے متصل واقع ہے جو مینگلور سے ضلع شیمگا جاتی ہے سنہ ۱۶۴۰ع میں کلادی یا اکری حاکموں نے اسکو اپنا صدر مقام بنایا اور اکری سے اپنا پاے تخت یہاں منتقل کرلیا سوپا نائک نے اس شہر کو بہت وسعت دی اور اس کے بعد آنے والے حاکموں نے سنہ ۱۷۶۳ع تک بلاکسی مزاحمت کے یہاں اچھی طرح حکومت کی جب حیدر علی نے اس پر قبضہ کیا تو اس کا نام بدل کر حیدر نگر رکھا اور اس کی تجارت کو فروغ دیا نیز یہاں ایک سلاح خانہ بھی قایم کیا سنہ ۱۷۸۳ع میں یہ مقام انگریزوں کے قبضہ میں آگیا *

تا یک هفته کشتي تمیز غالب و مغلوب در گرداب خون کشتگان طرفین تباهي مي کشید ' روز هشتم بابو نایک عنان تکاور بدست گریز داد ' و راه فرار سابق برروے سیاه خویش کشاد ' نواب ممدوح تا ترچناپلي عقبش نگذاشت ' و دران جا مغرور باز بمقابلهٔ ثاني رجعت قهقري[1] ساخت ' خداوند نصرت شعار برتذبیه و تعاقبش عنان یکران[2] جلادت[3] برداشت ' او درمیدان بسواپٹن مرتبهٔ ثالث صف جنگ آراسته ' بشدت کارزار کوشیده ' بعد از سه شبانه روز باهزیمت همرکاب و با شکست هم عنان گشت غرض بدستور اولي میگریخت ' و نواب غازي هر جاکه قابو مي دید ' دست تهوري در کمر لشکرش مي آویخت ' و خون بسا مغروران مي ریخت ' تا آنکه هزیمت پرست مقهور لشکریان خود را مستعد گریختن و معذور تیغ آهیختن[4] دیده ' راست برائے پناه سمت پونا دویده ' خداوندان ظفر رکاب فتحیاب گردیده ' باشادیانهٔ فتح و نصرت معاودت فرموده ' جمیع سرداران متعینهٔ رکاب خود را بعد ادائے رسوم ضیافت هائے مناسب بعطائے قلاع و نقود و جواهر ' بقدر مراتب مشمول عواطف[5] و مرخص مواقف نموده ' و تهنیت نامهٔ فتح بحضور نواب آصف جاه ارسال داشت ' و بجناح و استعجال ' و حفظ حفیظ متعال ' بخیریت حال و مال ' سایهٔ اقبال بر فرق ساکنان بلدهٔ آرکات انداخت *

داستان بغاوت فراسیس و متصرف شدنش بر بندر چیناپٹن متعلقهٔ

کونپني انگریز و مامور شدن محمد محفوظ خان بهادر باستخلاص

بندر مذکور و انتشار فوجش از شبخون کردن فرقهٔ فراسیس *

زمانے بدستور عادات اهل فرنگ ' فیما بین قوم انگریز و فراسیس در منشا و مولد شان ' یعني فرنگستان ' خلاف فاحش انضباط ' و

---

(۱) اپنی ایڑی کی طرف چلنا - یعنی الٹے پاوں چلنا (۲) اشقر گھوڑا یعنی جس کا رنگ سرخ هو اور بال اور دم کے بال سفید هوں - گھوڑا عمدہ اور خوب (۳) چستی - چالاکی - جوانمردی (۴) لٹکانا - تلوار کھینچنا (۵) جمع هے موقف کي - جهہیں ٹھہرنے کی *

اثرش تا بنادر سواحل دریائے ہند سرایت ساخت' تفصیلش آنکه موسي دیلکس (ڈیوپلے) نام سردار بندر پھولچري اگرچه خواست' که فوجے به تسخیر ہر دو بندر چیناپٹن و دیو نام پٹن علاقهٔ انگریز فریسد' لیکن خوف داشت' که در پاداش آن جسارت' از جانب سرکار ندامت توان یافت' دریں محل از اعیان اہل نوایط که با فراسیس مربوط بودند' استکشاف آں راز و استعانت دراں دار و گیر جاں گداز نمود' چوں آنها ہمیشه از زوال نعمت نظامت قوم خود پشت دستها بدندان حسرت مي گزیدند؛ و چنیں فتنهٔا بآرزوئے طلبیدند' عزیمت او محکم گردانیدند' و دلائل اقسام امکان تسخیر ہر دو بندر مذکور' در خاطرش جادادند' و آں بغاوت کیش کوته اندیش بحکم ایں بیت —

چو تیره شود مرد را روزگار
ہماں آں کندکش نباید بکار *

ازاں دلایل بے ثبات فریفته و مغرور شده' در سال یک ہزار و یک صد و پنجاه و ہشت ہجري مقدس فوج سنجیده' براے تسخیر بنادر انگریز کشید' و اولاً دم شلّک اتواب جهنم اسباب' بر قلعه چیناپٹن دمید' و پس از تفتیدهش شعلهٔ زعمي بصوب بندر دیو نام پٹن دوانید' از استماع چنیں خیره‌گي مزاج ہمایون نواب سراج الدوله بهادر بر ہم گردید و در پائے غیرتش بایں امواج کلمات جوشید' که ہر دو قوم در حمایت سرکار' و طوالت دست یکے را بر دیگرے چه اختیار' اگر خلافے بین الفریقین است در ملک اصلي آنها' نه دریں دارالامن دلکشا' که کشوریست در سایهٔ حمایت پادشاه ما' فارغ از آشوب خلل' و قلمرویست بفرمان عدل جهاں آرا محفوظ از آسیب ظلم و دغل' باید که دست تادیب بگوشمال خیره سراں کشائیم' و مطیعان را تاامکان اعانت سازیم' چنانچه فرزند دلبند خویش محمد محفوظ خاں بهادر را با جمعیت دلاوران کار آزما و بهادران تهور گزا' جهت اخراج فراسیس از بندر چیناپٹن' و سپردن آں باز بدست انگریز

روانه فرمود٬ آن بهادر عرصهٔ شجاعت٬ و پلنگ بیشهٔ مهابت٬ حسب الامر جلیل القدر از آرکات بچینا پٹن رسیده٬ طرف شمال قلعهٔ مذکور نظر بصیغهٔ رعیتی٬ و تجارت پیشگی فراسیس٬ بلا وسوسهٔ اقدام او بر حرب٬ نزول نمود٬ و فراسیس که بحسب ایمائے اعیان نوایط٬ خوف و مروت سرکار از ضمیر تیره اش زوال پذیرفته بود٬ بلا اندیشه٬ وقت شب فوج آراسته بر لشکر سرکار شب خون ساخت٬ چون لشکریان از خیال رزم بر کنار٬ و از اسباب پیکار سبکسار٬ بودند٬ در تاریکی شب انتشار کلی بجمعیت سرکار راه یافت٬ و سرخیل لشکر دران اضطرار٬ هر چند که دست تردد٬ برائے اجتماع منتشرین سود٬ فایده ندیده٬ در عین بلوای بلا حفظ نفس خویش اسباب تدارک وقت دیگر اندیشیده خود همراهی پیمود بحکم این نظم —

بشب چون در افتاد گوهر زدست
سحر در تلاشش توان عهد بست *
چون در شب گذارد جهان آفتاب
بروز آورد بر سر او شتاب *

داستان مامور شدن حضرت اعلی بر تنبیه فراسیس پر دغا و اعانت

انگریز با وفا بحکم سراج الدوله محمد جان جهان انورالدین خان

بهادر شهامت جنگ *

نواب سراج الدوله بهادر باصغائے نشر لشکر سرکار از تردستی غنیم شقاوت شعار بغایت ملول گردیده٬ با وصف ضعف و نحافت و عارضهٔ اسهال خونی٬ و استیلائی(۱) کسالت٬ خواست که بآهنگ جنگ گو شمال فراسیس٬ و نصرت سگال انگریز وفا تاسیس٬ گردد٬ اتفاق حضار مجلس نظر بر آنکه دران زمان هفتاد سالگی سن مبارک٬ اقتضائے محنت حمله و آهنگ٬ و عوارضات بدنی احتمال تعب

(۱) غالب هونا *

و تردد جنگ نداشت٬ بمبالغه فسخ عزیمت پرداخت٬ و رائے
ہمہ ہا فطرت و فراست و ہمت و فطانت حضرت اعلي بمصداق قول
شیخ سعدي رحمة الله علیه نظم —

جوان و جوان بخت روشن ضمیر
بدولت جوان و بہ تدبیر پیر *
بدانش بزرگ و بہمت بلند
بہ باز و دلیر و بدل ہوشمند
زہے دولت مادر روزگار
کہ پور چنیں پرورد در کنار *

بنابر انطفائے نایرہ آنفساد اختیار نمود٬ و ایں تجویز مناسب رائے
زرّیں٬ و عقل صلاح آفریں خود بدولت گردید٬ و ہماں وقت
عنایت نامۂ سعادت علامہ بنام نامي و اسم سامي خلف الصدق
نامدار٬ فرزند عزیز عالي مقدار٬ چشم و چراغ دو دمان دولت عزو
افتخار خاندان عظمت٬ ذوالمجد و التفاخر٬ محمد علي خاں
بہادر٬ بنا بر اقتباس انوار حضور٬ و اندفاع فتنہ و شرور اہل فتور٬
شرف صدور بخشید٬ در اوانیکہ حضرت اعلائے ماپس از رفع
مفسدۂ بابو نایک مرہٹہ ہمراہ رکاب پدر عالي درجات
بارکات رسیدہ٬ و از انجا شرف اندوز رخصت گردیدہ بارادۂ
حیدرآباد نظامت گاہ خویش تا سرحد کڑپا جلوہ آرائے رایات
لشکر ظفر آیات شدہ بود٬ بورود عنایت نامۂ کرامت نشان و
وضوح مضمون فیض مشحون آں عطف عناں یکراں ہمت و توان٬
بصوب آرکاٹ فرمود *

داستان مامور گردیدن و روانہ شدن حضرت اعلي از حضور پدر بزرگوار
بحفاظت و استخلاص بندر دیونام پٹن و شکست دادن بفراسیس
و رہانیدن چینا پٹن از موسي دبلکس و سپردن آن بانگریز *

حضرت اعلي از صدور عنایت نامۂ والد ماجد٬ از منزل
کڑپا بکمال استعجال معاودت مستفید ملازمت مجدد گردید و

بمهر جمال جهاں آرائے خویش از عالم خاطر مشوش تاریکی تشریش' مرتفع گردانید' و معا از زبان پدر بزرگوار مخاطب باین خطاب گشت که دریں روزها فراسیس از حد خود متجاوز شده' و تغلب تصرف به بندر چیناپٹن متعلقۂ انگریز برده' بغیرت رسائی ریاست' و ہمت توانائی نظامت' تنبیه متکبران غرور شقاوت' و تائید معتصمان عروة الوثقائے اطاعت(۱) متحتم(۲) شیوۂ ملک رانی و لازم ذمۂ نگهبانی' نموده' محمد محفوظ خاں بهادر برادر کلان شمارا جهت باز دهانیدن مکان بتمکن اولی از تصرف اخری مامور ساختیم' و ناساختگی کار' از نا تجربه کاری او شناختیم' و توجه خاطر خود را بآں سمت چندانکه لابد انگاشتیم' نحافت پیری و سقم بدنی مانعش یافتیم' دخل ایں عقدۂ مالا ینحل موقوف ناخن تدبیر کار کشایت داشتیم' شایشتۂ نام آوری آنکه استخلاص چیناپٹن از دست فراسیس و تفویض آں بکونپنی (کمپنی) انگریز و باز خواست وجه مصارف ایں عزیمت ازاں فرقۂ ہزیمت طینت' و تسخیر بندر پهولچری در موقع عذر ایصالش و اخراج فراسیس از قلمرو کرناٹک در محل مکث و اہمالش بآئین پسندیده بجا آورد' و از انصرام ایں کار شگرف زمانه را نوید فیروزمندی خود رساند' حضرت اعلی ازیں ارشادات عز امتیاز یافته ہماں روز ملازمت بحصول رخصت' علم نهضت' سمت بندر دیونام پٹن بلند ساخت' و از منازل لشکر میمنت اثر تمری و آرنی و چیت پیٹ را مهبط(۳) امن و امان گردانیده' بمقام نصرت کده عرف چنجی کوس نزول برکات سعادت نواخت تا آں زماں موسی دبلکس (ڈیوپلے) بندر چینا پٹن مفتوح گردانیده' بخیال تسخیر بر بندر دیونام پٹن ریزش نموده بود' و از استماع اعلاے رایات عزیمت حضرت اعلا عرضداشتے بدیں مضمون روانه حضور گردانیده' و در اثنائے راه بنظر عالم آرا رسیده *

(۱) گرفت - مضبوط (۲) واجب لازم - یقینی - واجب ہونے والا (۳) اترنے کی جگه *

عرضداشت موسي دبلکس (ڈیوپلے) *

از قديم الايام رزم و بزم ماہردو قوم فراسيس و انگريز بمقتضائے قرب سکونت يکديگر، مثل سلسلهٔ شام و سحر، پيوند بے انقطاع دارد، و زبوني و چيرگئي يک ديگر ہردو فريق، در نظر اعتدال ملازمان والا مساوي متصور باشد، و دريں داروگير نشايد، که تردد اعانت يکے منظور نظر عالي گردد، شايستهٔ خداوندي ہميں است که بآئين تماشا بيندي انجام اين مهم بر سعي ماہردو گروه گذاشته آيد، وگرنه انديشه دارم، که دريں آشوب گرد باد فساد فريقين، غبارے بر دامن حال مصفا نشيند، که ہنگامهٔ آتش رزم من بيک شعله يرش خرمن قلعهٔ چيناپٹن سوخته، و برادر خاص بآں ہمه فراوانئي فوج و اسباب، در يک حملهٔ من جز پشيماني چه اندوخته صلاح دولت باز گرديدن است، و خاطر از خيال دخل اين کار وا کشيدن، والا برق توپ ضبط خويش ندارد، و شعلهٔ بندوق از آبے منطفي[1] نشود، چوابش چوں سزا يخطا، و ضرب تيغ بردست دغا، معاً از پيشگاه معلي بايں عبارت انشا و ارسال پذيرفته *

فرمان حضرت اعلي در جوابش *

مراسله که مضمونش خلاف حميت اہل مروت و وفا، و نمايش رعب دليريها مثل پوچ پا در ہوا بود، رسيده از باطل انديشئي ايشاں تحير افزود، از انجا که مالک الملک حقيقي سکهٔ اين مملکت بنام من رواج داده، وسيل تيغ بے دريغ ہمت ما را بتلف مايهٔ غرور خيره سراں کشاده، لازم است که تاقوت خود بحمايت مطيعاں بکوشم، و تا وسعت بتائيد فرمان براں بجوشم، نه بينم که کسے سوے موافقان من نگاه تند نمايد، و گوارا نسازم که غيرے بريگانگان من بمخالفت پيش آيد، از حق اميد قوي دارم که بتدارک مخالفتے که از شما نسبت بقوم انگريز واقع شده، نام فراسيس دريں ملک باقي نگذارم، و بعوض درازدستئي که

---

(۱) بجھنے والا - بجھا ہوا *

بر قلعه چیناپٹن رسیده' بنیاد پهولچري از زمین برآرم' آگاه باشند که تحریر من بے خلاف' و تقریر تیغ بے غلاف است' و بس این معني انشا و ارسال پذیرفت' القصه لشکر ظفر اثر منازل پیما' و بسان آفتاب جهان آرا' روز یکشنبه پنجم ماه ذي حجة الحرام سال یک هزار و یک صد و پنجاه و هشت از هجرت سپه سالار خیل انبیا صلي الله علیه و آله ابدا' متصل بندر دیو نام پٹن ظلمت زداے شب اشکبار اعدا' و تجلي پیرائے دیدهٔ اعانت طلبان مقدم نصرت انتما گردید - چون بخدمت شاه رحمة الله صاحب که دران نزدیکي یعني متصل محمود بندر مکان داشت' شناخت واستمداد همت ساخت' شاه کرامت نگاه بدست فیض اثر خود کمرش بست' و بعطائے شمشیر ورداۓ خاصه بایں کلمات مخبر مقاصد و مبشر مطالب گشت' که بسم الله و با الله و من الله والی الله و في سبیل الله و علي ملت رسول الله مع الخیر و البرکت سوار' و دسته بند گلهاے فتح و نصرت باغ روزگار شو' تقدس صفات و کمال کرامات آں ذات بعبارت محصور نمي شود' و زبان خلائق گواهي آں دارد و بس' غرض حضرت اعلي بحصول دعائے خیر مرخص شده' بخیمه گاه توجه فرمود' روز دیگر که دوشنبه ششم ماه مذکور روز شهود فتح اولیائے دولت' و هزیمت اعدائے سراسر مذلت بود[1]' و اقبال ابدي اسباب فتح و ظفر مهیا مي نمود' جماعهٔ فراسیس بارادهٔ منازعت درسید' و انگریز نیز از قلعه دیو نام پٹن برآمده' با جمعیت ماحضر مقابل آنها صف کشید' و تا مقدور بمقابله و مجادله کوشید' آخرالامر برائے پناه بقلعه گردید' حضرت اعلي از معاینهٔ غلبهٔ سرکش چیں برابرو شده' غیرت داوري را کرم اعانت نموده از فرودگاه متصل قلعه دیونام پٹن فرود آمده' بمستر جان هنین نام سردار آنها که از قلت جمیعت و عدم اعانت اضطرار داشت' با قسام تسلي و تشفي ها نواخت' صباح آں روز سه شنبه هفتم ماه

(1) مورخه ٦' ذی الحجه سنه ١١٥٨ھ میں محمد علی والاجاه نے فرانسیسوں پر فتح حاصل کی اور قلعه پر قبضه کرلیا *

مذکور خود بدولت و اقبال، با فوج عد و مال توجه بمعرکهٔ جدال فرمود، و علي الترتيب کارزار، مواقف صفوف سوار و پياده قرار داده، و سردارے را برتدبير کوشش ہر گروه نهاده حکم کرد که دست به تير و تفنگ کشايند، و در ميدان جاں بازي نام مردي بپاداري برآرند؛ ہرگاہکه چستئی جنگ طرفين منجبيد، صف آرائي و توپ اندازئي فراسيس بدرستي ديد، سيد ناصر علي خاں سردار صف معاقبتہ الجيش را حکم فرمود، که قطار بانها نوعے علي الاتصال رواں گردانند، که صف آنها پراگنده سازد، و دريں کار آنچناں جلدي بکار برد، که سبقت برشلک اتواب نمايد، و محمد ابرار خاں و عبدالجليل خاں و محمد رضا بيگ خاں ہرسه سردار سواران صف ہراول و ميمنه و ميسره را از ہرسه ۳ جانب مامور سبک عناني پيش قدمي و شمشير زني ساخت، وخود بدولت و شوکت، ہمت و سطوت، باجمعيت سپاه قلب گاه، و پيش کشيدن فيلان کوه اشتباه، بافيل سواري خاص که از ہماں روز دل افروز، باسم سامي فتح لشکر شرف اشتهار يافت، و از روئے بلندي و خجسته روي، شکوه فلک اول، و در اوقات آرايش عماري و جلوس مهر انوارش مقام برج حمل مي داشت از وسط لشکر خويش بصف مقابل بداندیش تاخت، صدائے رعد اتواب آتش دہاں، درخشاني برق سيوف بے اماں، و سحاب صفوف پيش قدماں ہوائے جنگ، و ترشح باران بے انتہائے تيرو تفنگ و لطافت تسلسل انهار خون، و مناسب گل و خار چهره و زبوں، و رنگينئي لاله زار جراحات، و تنگي غنچه ہائے حالات، و بال افشاني طيور با نهائي دشمن انداز، و غزلخواني عنادل زباں ہائے آفريں پرداز، فصل بهاري آورد، و عقل ہوشياران عالم را آں قدر از جابرد، که محققان يال شمله دار اسپاں، کف پر دہاں گرديدند، و پاکوباں ورقص کناں ہر سودويدند، و بزرگان با اعتيار فيلاں لجيئه خرطوم افشاندند، و زنجير جنوں گزيده بے اختيارانه خود را برصف اغيار زدند، يعني سواران تہور رکاب، با اسپان برق شتاب جلادتها بر روئے کار آوردند، تخلل اندازي قيام فوج اعدا گوئے جوانمردي از نام رستم دستاں بردند،

و فیلان کوه ہیکل آسمان شکوه، زنجیر ہائے آہنی درخرطوم گرفتند، و بمستانه دوي کمر لشکر دشمن شکستند، خود ہم بدولت و عظمت؛ براسپ طاؤس ہیبت سوار، با جماعۂ حضار وعریاني شمشیر آبدار حمله کرده، جملگي فوج فراسیس را از دائرۂ لشکر اسلام مرکزوار درمیان آورده و بآں حد شدت جهاد و قتال بکار برده که از طراق (۱) یراق مغز آسمان برہم خورده، و بهرام چرخ از ہیبت ایں کارزار (۲) درخود افسرده، ہر سوکه نظر مي رسید از کشتگان کوہے، و ہر جانب که نگاه مي دوید، از زنہار خواہان انبوہے، از بقیته السیف درتشویش فرار اضطراري، نصفے غرق کهاري، و نصفے افتاں و خیزاں و گریزاں و حربه ریزاں و اصل پهولچیري بهزار خواري شدند، لمولفه *

چو شد تیغ انصاف بر حرب تیز
بباطل در آمد گریزا گریز *

حضرت اعلي بفضل فتاح مطلق و ناصر برحق مظفر و منصور، منبسط و مسرور، معاودت بخیمه گاه فرمود، وروز دویم آں سرکردۂ دیونام پٹن راحضور طلب نمود، و بارشاد نوازشات، و کلمات تفقدات، سرفراز وعنایت یکراس اسپ ویک دست خلعت، و سرداران ہمراہش را نیز مباہي عطائے خلاع مناسبۂ بذل و مکرمت گردانیده، از آنز ماں قوم انگریز مجدداً از وقوع اعانت وقت مشکل ممنون و مشکور و متفق و یکدل، باحضرت اعلي گردیده، چنانچه تاحال که اتفاق فرنگ بیاض باہند سواد دیده واسطه نظام ولایت بصارت است، اتحاد و ارتباط حضرت اعلي وقوم انگریز جاریست، و اشتهار ایں اتفاق در تمامي اقالیم روئے زمین، بسان روح در بدن ساري، چنانچه دو پادشاه جزیرۂ انگلانڈ ملقب بجارج دویم و سیویم که احوال آنها در ضمن واقعات پادشاہان انگلانڈ بالا گذشت، نامه ہائے موافقت و موالفت بالقاب برادر بحضرت اعلي بایں مضمون فرستادند _ که تاقیام سلطنت انگلانڈ در اولاد خود ریاست

(۱) ساماں - آلات - تیر - نیزہ (۲) وہ آواز جو تازیانہ یا کوڑا مارنے میں نکلتی هے *

کرناٹک بحضرت اعلي بطنا بعد بطن قايم و برقرار ' و مسند و تخت هر دو دولت تا سلسلهٔ اولاد طرفين ' از محبت و الفت جانبين ' باقي و پايدار خواهد بود ' اهل کمپني ايست انڈيا نيز نامه هائے شکر احسان متضمن عهد و پيمان ' مع تحائف بيکران ' بکرات فرستادند ' اگرچه بعضے گورنران چيناپٹن مثل لارڈ بگٹ و لارڈ مکارٹني وغيره امريکه خلاف مروت و وفاق ' و منافي حقوق اسلاف باشد ' باحضرت اعلي بعمل آوردند ' لاکن حق فهمان و حقيقت شناسان امور حضور و غيب ' و وارسان و باريک بينان مقدمات هرشک و ريب ' يعني رونق طرازان دار الحکومت ولايت انگلانڈ ' و سرداران پادشاهي ' و دانايان پارلمنٹ ' و کار پردازان کمپني ' در آنچه حق و واجبي بود ' حکم نمودند ' و کردهٔ هر دو لارڈ مذکور وغيره اصلا نه پسنديدند ' چنانچه در چيناپٹن هم روزے در مجلس علانيه جنرل کوٹ سردار ' برلارڈ مکارٹني اعتراض ساخت ' که خاطر شکني بحسن خويش اصلا پسند حق فهمان نباشد ' و تاممکن است رعايتش مي بايد ' جواب داد که از روے انصاف حق ما برايشان است ' و قيام رياست ايشان ' بدون تائيد ما دور از قياس و گمان ' جواب گفت که من و جنرل لارنس بسبب آنکه از زمانهٔ دراز درين ملک اقامت داريم ' واقف و آگاه اوايل اين مقدمات هستيم ' و من درين تجربه کاري ها به پيري رسديم ' و از جنرل لارنس و غير هم بسيار شنيدم ' و زياده از توکه جوان هستي با لجمله از حقائق سلف آگاهي دارم ' اگرچه درهمه باب قوم ما معاونت ايشان کرد ' ليکن بقدر محنت مزد مناسب و انعام آن يافت ' و فوايد امدادها ديد ' بلکه احسان ايشان بر قوم ما خصوص در سه ۳ مشکل بے عوض است ' يکے زمانيکه موسي دبلکس بعد تسخير چيناپٹن بديونام پٹن رو آورده ' ثاني وقتيکه نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ از مقام ترواډي فوج انگريز را اخراج داده ' بلکه برائے و اگر فتن چيناپٹن و ديونام پٹن عبدالنبي خان و همت بهادر خان سرداران کڑپا و کرنول را مامور

ساختہ و ثالث حینیکہ موسي لالي پس از انہدام قلعہ دیونام پٹن بجہیناپٹن یورش بردہ٬ پس امداد و اعانت آں سہ ۳ وقت سبب قیام قوم انگریز در ملک ہندوستان است٬ والا عوض قوم ما فراسیس ہم دریں ملک کا في ہر امر گران٬ چوں ازاں سردار کہن سال ایں کلمات شنیدند٬ لارڈ مکارٹنی وغیرہ سامعان مجلس٬ بدون تصدیقش گریز ندیدند٬ چنانچہ حضرت اعلي کیفیت آں جلسہ سماعت فرمود٬ و روز دویم امیر الامرا بہادر فرزند دویم رابخانۂ جنرل مذکور فرستادہ تحسین و آفرین نمود٬ انشاء اللّٰہ تعالے تفصیلش آیندہ نگارش مي یابد٬ و پردۂ اجمال بر مي دارد٬ القصہ چوں خداوند دولت سرداران دیونام پٹن راتشفي و خاطر جمعي دادہ٬ و با عزاز رخصت سر فراز فرمود٬ از انجا بافوج ظفر موج سمت بندر پھولچري نہضت فرماگردید٬ موسي دبلکس از شکست فوج خویش٬ و رسیدن لشکر سرکار برخود٬ مثل میش از پنجۂ شیر ہراسیدہ٬ و از وقوع پاداش کردار ناہموار ندامت کشیدہ٬ وکیل را بحضور فرستادہ معذرت خواست٬ اگرچہ دفعۂ اول پذیرائي نیافت٬ اما نظر بعجز بے منتہا و آمد و شد و کلا٬ جریمۂ (۱) اورا بمقتضائے شیمۂ کریمۂ خود بایں شروط مقرون (۲) بعفو و احسان ساخت٬ کہ یکے بندر چیناپٹن بکونپني انگریز سپارد٬ دویم عہد نامۂ بدہد٬ کہ بازگاہے در ملک کرناٹک مرتکب چنیں خود سریہا نشود٬ سویم عوض مصارف لاحقۂ ایں مہم عاید سرکار نماید٬ موسي دبلکس برچنیں حال٬ نقش اقبال دو مقال اولي نگاشت٬ و در تقدیم ایصال خرچ لاحقۂ لشکر٬ مغدرت ہاخواست٬ مگر طاقہ ہائے بانات متلونہ و اقسام مخمل و تحائف دیگر گذرانیدہ٬ رسم مصالحت بمیان آوردہ از آفت انتقام محروس و محفوظ گردید٬ حضرت اعلي پس از تمام شرایط صلح بانشاط فتح نمایاں٬ خرم و خندان کوچ نمودہ بقطع منازل در ساعت با سعادت از سر نو رونق آرکاٹہ افزودہ٬ نواب سراج الدولہ بہادر بحصول دو گونہ مراد سلامتي فرزند اقبال مند٬ و نمایش فتح دلپسند٬ کاربند سرور

---

(۱) جرم – خطا – گناہ (۲) نزدیک کیا گیا *

دوبالا گردیده، از انعقاد جشن نشاط جهان را شاد، و بایثار درم و دینار محتاجان را بهدست مراد، گردانیده، و بهدران جشن وکیل انگریز از طرف گورنر دیو نام پٹن رسیده، سوغات نذرانهٔ جشن و عرضداشت متضمن شکر اعانت، و بشارت صلح فریقین در ولایت، و رهائي قلعهٔ چینا پٹن از تصرف فراسیس پر عداوت، بوساطت حضرت اعلي گذرانیده، و از حضور بعطائے خلعت وغیره امتیاز یافته، معاودت بمقر خویش ساخته *

داستان تقسیم فرمودن نواب سراج الدوله بهادر ملک کرناٹک

پایان گهاٹ بر فرزندان عالي درجات و ولیعهد نمودن به حضرت

اعلاي ما نواب والاجاه امیرالهند خلد الله ملکه و سلطانه به تفویض

ملک مخصوصهٔ آرکاٹ *

از انجا که صلاح اندیشان مهمات بود و وجود، و امنیت طلبان ممالک نمود و شهود اندیشهٔ استقبال را غنیمت معاملات حال مي پندارند، و تامل فردائے بے زوال را مفت محاصل امروزهٔ سریع الانتقال مي دانند، نواب سراج الدوله بهادر با ختصاص مضمون این مصرع

مرد آخر بین مبارک بنده ایست

دید که بر دارالملک جسمانگي خویش، غنیم پرزور مخالف با شر و شور، پیري تخلل افواج تظلم رواج بیماري ریخته، و در سایر محالات قوایم و اعضا تزلزل بے ثباتي انگیخته، اندیشید، که از تعین و لیعهد[1] خلفیکه متکفل اتساق امور دولت، و متعهد حفظ ناموس مملکت گردد، نام عالي مقام خود را زندگي ابدي بخشد، و باقي فرزندان را بمصالح مقدمات تعلقات روانه کند، حضرت اعلائے ما را شایستهٔ سر انجام مدعا، و بایستهٔ نظام کامراني ها، اندیشیده، و در جمیع اوقات مسعود، و همگي اوضاع محمود،

(۱) ضامن - کفیل - ضمهدار *

مذتخب سنجیده ٬ با شغل اصلاح امور تعلقهٔ کنجي وغیره محالات صوبهٔ آرکاٹ قرب حضور داد ٬ و محمد محفوظ خاں بهادر را بصوب ترچناپلي فرستاد ٬ و بر عبدالوهاب خاں بهادر تعلقهٔ نیلور ارزاني نمود ٬ و بمحمد نجیب الله خاں بهادر تفویض تعلقات جنوبي آرکاٹ فرمود *

بیان مجادله فیما بین منیرالدین و انور علي خاں اندرون قلعهٔ ترچناپلي و رسیدن نواب سراج الدوله در انجا و معزول نمودن صوبهٔ ترچناپلي از محمد محفوظ خاں و مفوض فرمودن بحضرت اعلاے ما ادامه الله تعالے بید تصرفه و اولاده بحق محمد و آله اجمعین *

محمد محفوظ خاں بهادر از جناب پدر والي نعمت برخصت انتظام صوبهٔ ترچناپلي بهره مند ٬ و موصول موقف مامورهٔ دلپسند گردیده ٬ و محمد منیرالدین خاں نام ابن عم پدر را که بجاے عم حقیقي متصورش بود ٬ به نیابت خود مختار نظامت صوبهٔ مذکور گردانیده ٬ خاطر خود را بسیر سواد تعلقه مدبره ماتحت حکومت ترچناپلي متوجه ساخت ٬ دریں اثنا فلک حیله ساز بساط فتنه آراست که انور علي خاں نام برادرزادهٔ حقیقي او یعني پسر کلاں بدرالاسلام خاں بهادر از آرکاٹ مرخص حضور جد گردیده ٬ باراده وصول خدمت عم یعني محمد محفوظ خاں بهادر راہي گشته ٬ در نتهر نگر ملاقات محمد منیرالدین خاں جد عموي دریافت و تعلقهٔ ترناویلي متعلق صوبهٔ مذکور از و درخواست ٬ چوں دراں کار اورا پهلو تهي دید بسے رنجیده ٬ و دار الامارهٔ ترچناپلي بدست ساخته ٬ و برج و باره اش آراسته ٬ مستعد پیکار گردید ٬ و محمد منیرالدین خاں باطلاع آں ماجرا هراسیده ٬ بر قلعه کوه تایمان شتافته ٬ بحصانت آں و حرب نمایاں کوشید ٬ از انجا که هر دو مکان بمقابلهٔ چهار تیر پرتاب مقابل یکدیگر اندروں قلعه واقع است ٬ از آغاز صداے اتواب و بنادیق و ریزش سنگهاے فلاخن و مجانیق ٬ قیامتے

برسکنۂ آنجا برپا گردید' و این کیفیت بارقام واقع نگار معرفت ملک اسلم خان داروغۂ اخبار در آرکات وقت نماز عشا بغرض حضور رسید' و مزاج خاص را خیلے مکدر' و با وصف ضعف پیري و عارضۂ اسهال دموي متحمل تعب سفر گردانید' صبحے خود بدولت و اقبال از اقتضائے استعجال غیرت جاه و جلال' بمجرد تقدیم نماز' و ادائے نیاز کارساز' با فوج ظفر موج ماحضر سوار' و در رمنۂ[1] مکان متصلۂ شهر' نصف اعلام مقام و قرار ساخته و حضرت اعلا را از کنجي جهت همراهي رکاب طلبداشته' با وصفیکه راجه سنپت رائے دیوان ممد ومعاون مهمات محمد محفوظ خان بهادر واقف ماجرا گردیده' و عزیمت بصوب ترچناپلي منتج عزلش فهمیده' چندانکه مبالغه بر موقوفي سفر از حد پیش برده' و درین باب تمهیدات متنوعه بجا آورده' قبول نفرمود' و در انتظار رسیدن فرزند ارجمند یعني حضرت درانجا دو سه ۳ مقام نمود' بعد ازانکه او حاضر حضور گردید' کوچ کرده بقطع منازل فایز نتهرنگر[2] گشت' چون انور علي خان خبر نهضت جد بزرگوار شنید' بمدهرا سمت عم خویش محمد محفوظ خان بهادر رخت فرار کشید' و محمد منیرالدین خان بهادر باستقبال خود بدولت دویده' بعد تحصیل شرف ملازمت برادر بزرگوار همراه رکابش داخل قلعه گردیده' نواب مستطاب انتظار محمد محفوظ خان بهادر نموده' روز سیوم باستماع آنکه بهادر موصوف تعلقه مدهرا از محمد منیرالدین خان وا گرفته با ابو المعالي خان نام برادر خورد انور علي خان سپرده' خاطر را مایل کدورت' و فوراً بصوب مدهرا نهضت' فرمود' و محمد محفوظ خان از وضوح این خبر روانه استقبال و در قصبۂ مني باره مستفید ملازمت فیض اشتمال گشت' خود بدولت او را همراه رکاب گرفته' بازبصوب نتهرنگر لوائے عزیمت بلند گردانید' و بمجردیکه متصل رسید' محمد منیرالدین خان ابواب قلعه مسدود ساخته'

---

(۱) چراگاه – وه مقام جهان هرن وغیره چرتے پهرتے هیں (۲) کوچ *

با متناع د رآمدن ٬ و استعداد پرخاش و فتن ٬ بروج را از اتواب آراسته ٬ نواب نصرت رکاب ٬ بکمال غضب و عتاب ٬ فوج همراهي را حکم یورش داده ٬ و سواري خاص را بباب جنوبي ملحق گردانیده ٬ و از ضرب تبرها دروازه کشاده بفضل مفتح الابواب داخل گردیده و محمد منیرالدین خان بهادر پشیمان از یورش نمایان ٬ و هراسان از اندیشهٔ سزائے کردار ناشایان ٬ شده باز بقلهٔ کوه تایمان رفت ٬ و بعدم تاب منزوے (۱) نشست ٬ خود بدولت بحالش نپرداخته ٬ و اغماض از کارش ساخته ٬ دارالاماره را از انوار قدوم خویش منور فرمود ٬ و حضرت اعلائے مارا حاضرحضور ٬ بعنایت نعیم آستین ملبوس خاص معزز و مشکور نمود ٬ و ضبط و نسق صوبهٔ نتهرنگر با تعلقات و توابع آن ٬ و پیشکشات زمینداران ٬ مفوض اختیار سازوارش گردانید ٬ و خود بعزیمت آرکات منزل منصور پیڈھه را از نصب الویهٔ انتهاض ٬ اعتبار آسماني بخشید ٬ حضرت اعلي با قتضائے ذراست خاندان پروري ها ٬ بطمانیت خاطر پریشان محمد منیرالدین خان پرداخت ٬ و اورا بذریعهٔ خلعت صریحش بلشکر فرستاد ٬ و خود در قلعه طرح قیام بخت بیدار نهاد ٬ ناگاه راجه سنپت رائے دیوان از آرکات همان روز آمده ٬ باستحصال شرف ملازمت پرداخته ٬ و از هردو خداوند زادگان یکے را معطل از وصول عزل و دیگرے را خلاف استقرار خویش کامیاب شمول فضل دریافته ٬ نزد محمد محفوظ خان بهادر شتافته ٬ و بادراک حقیقت کار ٬ اورا از قصور اطاعت والد نامدار و وقوع تخلف بسیار ٬ و باختن همچو ملک وسیع و گذاشتن چنین رتبهٔ رفیع ٬ و نگذرا نیدن زرما حضر تحصیل تعلقهٔ دیگر و راضي نکردن خاطر پدر ٬ سرزنشها و تاسف بے انتها ساخت ٬ الغرض بهمان جلسه ساهوکاران لشکر را طلبید ٬ و مبلغ سه ۳ لک روپیه همراهئي محمد محفوظ خان بهادر تحصیلهٔ تعلقهٔ ترناویلي حوالهٔ آنها کرده هندویش همدست ساخته معاً بحضور برد ٬ و بعرض ایں معني که بتقدیر بحالي عمل صوبهٔ ترچناپلي به محمد محفوظ خان

---

(۱) کوشه اختیار کرنے والا - خلق سے ایک طرف هونے والا کونے میں بیٹھنے والا

بہادر مبلغ سہ ۳ اکٹ روپیہ و اصل خزانۂ عامرہ میگردد ' صلاح دولت ہمیں آقتضا دارد ' بدست خاص سپرد ' خود بدولت آں کاغذ ہندوئے از دستش گرفتہ پیش خود نگاہ داشت ' و صباح دیگر بحضرت اعلي کہ از قلعہ رسیدہ سعادت مجرا دریافت ' ملحوظ ساخت ' و فرمود کہ در صورت افاضت تعلقۂ ترچناپلّي برادر ' کلاں شما ' مبلغ ایں ہندوي ازاں است ' دریں باب مرکوز خود ہرچہ دارید ' پیش آرید ' معروضداشت کہ برائے گذارش جواب ایں ارشاد مترصد(۱) مہلت فرداست(۲) ' چنانچہ رخصت یافتہ بقلعہ رسیدہ ' باستصواب سید علي خاں نواب بیگم از دوکان بھوکنجي ساہوے گجراتي نژاد کہ مشہور بدوکان کلاں است ' مبلغ سہ ۳ اکٹ روپیہ قرض گرفتہ بحمل فیلاں و شتران علي الصباح ہمراہ خود پیشکش نظر خداوند ساخت ' خود بدولت بکمال نشاط و فرحت خلف با سعادت را دعائے خیر خیریت نمود ' و پس از استرداد(۳) کاغذ ہندوي براجہ سنپت رائے حضرت اعلاے مارا سمت نتھرنگر رخصت و خود بسوے آرکاٹ نہضت فرمود *

بیان نظامت حضرت اعلي در صوبۂ ترچناپلي و موسوم گردیدنش

بہ نتھرنگر وغیرہ کوایفات ما یتعلق بہا *

حضرت اعلي وقت افاضت کاروالاے اختیار صوبۂ ترچناپلّي از روے آرائے جہاں آرائے عالم پرور ' چند فرمان بران باخبر ' و آزمودہ کاران ہر تدبیر و ہنر ' از جمہور کار پردازاں مہام دولت ' و فطرت طرازان امور حشمت ' برچید ' و از جناب والد نام دار متعین خویش و ہریکے را بمناسبت لیاقت ممتاز کفالت خدمتے گردانید ' چنانچہ سید علي خاں بہادر خاں نواب بیگم مامور عہدۂ نیابت گذاري ' و سید ناصر علي خاں معزز خدمت قلعہ داري ' و محمد ابرار خاں

---

(۱) امیدوار ــ امید رکھنے والا (۲) ٹھیک ٹھیک مشورۃ چاھنا ــ ٹھیک سمجھنا ــ درست جانا (۳) لوٹا لینا ــ واپس لینا *

کامیاب بخشي گري لشکر نصرت اثر ' و غضنفر علي خاں مختص سرداري سواران رستم جگر و عبدالرحیم خاں و خیرالدین خاں هر دو یزنۀ خاص بعهدۀ تحصیل پیشکشات پالاگاران ' و سید مخدوم علي خاں مباهي رسالۀ دکهنیاں ' و سید ابوطالب خاں پسر غالب خاں رفیق سابق نواب مبارز خاں رئیس دکهن معزز سرداري کل پیادگاں ' و ما بقي آنها بهماں دستور مشخص هر ساز و ساماں گردید ' پس از تعیین خدمات ' و پرداخت مهم واجبات با فوج شایسته ' و اسباب بایسته ' توجه به بندوبست زمین داراں ' و تحصیل پیشکشات پالیگاراں نموده ' نخستین بر تهاور نصب لواے دولت فرموده زمیندار آنجا را از وقوع آداب اطاعت او مطمئن انفصال معاملۀ پیشکش معمولي و نذرانه و مشمول لطف جلیلۀ خداوندانه ' گردانیده ' از راه رامناتهه و شیو گنگا بترناویلي رسیده ' از انفراغ وصول وجه مستمرۀ هر سال گذار ' و اثبات ضبط هر گونۀ قرار و مدار ' بحفظ رب البریه بمعنان خیریعت ' فایز مرکز دایرۀ اقبال یعني نتهرنگر خلد مثال شده ' تعمیر شکست و ریخت قلعه بدرستي کرده آں معموره را از نام مطهر حضرت سید مطهر به نتهرولي مشتهر قدس الله سره العزیز که گنبد منورش محدثۀ زمان ریاست حضرت اعلي گوئے رفعت از گنبد آسماني برده و از اتصال یک تیر پرتاب قلعه را در ظلّ حمایت آورده ' موسوم به نتهرنگر ساخت ' و با حداث مسجد عالي شان عبادت گاه اهل ایقان معروف مسجد محمدي برونق آرائے برکات دیگر پرداخت *

افاضت نظامت آرکات به محمد محفوظ خاں بهادر به تدبیر راجه سنپت راے و وقوع شکر رنجي میان او با پدر و مراجعت پدر یعني نواب سراج الدوله بهادر به نتهرنگر بارادۀ اقامت *

نواب سراج الدوله بهادر از منزل منصور پیتهه فرزند ارجمند یعني حضرت اعلائے مارا بر حکومت صوبۀ نتهرنگر کامیاب ساخته ' خود بدولت منزل بمنزل روانه گشته ' محمل سعادت در بلدۀ

آرکاٹ انداخت، و راجه سنپت رائے که از تبدل کار نتهرنگر خار خارے داشت، و عزل محمد محفوظ خاں بهادر عین تنزل خود مي پنداشت، دانست که چوں سعي بجائے او در زمان اقامت منصور پیڈهه نارسا گردید، وکوشش آئنده نیز دربارهٔ او فائده نخواهد بخشید، مصلحتاً اؤرا راهي دکهن گردانید، او پس از چند روز با خط سفارش نواب آصف جاه در باب تفویض نیابت نظامت کرناٹک رسید، راجهٔ مذکور خط مسطور در وقت مناسب بحضور گذرانید، و در باب افاضت نیابت بمبالغهٔ عرض و الحاح کوشید، که در صورت کام بخشئي این مدعا یکے حصول خوشنودي نواب آصف جاه، و ثاني مبلغ سه لک روپیه نذر و سه لک روپیه پیشگئي نذر سالانه، و اصل خزانه مي شود، خود بدولت اگرچه از آوردن خط نواب آصف جاه بغایت رنجید، لیکن بپاس مضمون کتابت رئیس دکهن انجاح مطلب التجائے دیوان ضرور فهمیده، سامعهٔ مترصد کام را بارشاد تسلئه محفوظ بشارت مرام ساخت، دیوان کامیاب قبول التماس گردیده، هماں وقت محمد محفوظ خاں را طلبیده مفاخر پیرایهٔ خلعت نیابت و معزز تقدیم آداب شکر عنایت گردانید، در وقت ادائے آداب شکریه محمد نجیب خاں بهادر اخص زمرهٔ ندما، و معاون امور حضرت اعلائے ما، و واقف رضائے پنهاني آقا، با قتضائے پیش بندیها، از بلندي صدا بدینگونه مرکوز خاطر خاص را، منکشف عالم اظهار و افشا ساخت، که عهدهٔ نیابت ماورائے صوبهٔ نتهرنگر و نیلور تواں شناخت، چوں این اظهار خان مذکور موافق خاطر اشرف بود، و خود بدولت بسویش نگاهے و تبسمے فرمود، و دیوان اگرچه از تفریق هر دو صوبهٔ صدر ملالے یافت، لیکن تعین او امر حاصله اش از غنایم تمناها انگاشت، القصه محمد محفوظ خاں بهادر پس از تفویض این کار و تشخیص آں همه اختیار بوساطت راجه سنپت رائے بعرض رسانید، که از اقامت حضرت دریں جا کار نیابت کما حقه انتظام نمي پذیرد، و وصول عوض سه۳ لک روپیه اضافه معهودهٔ

سالانہ بعمل نخواہد آمد، نواب والا اقتدار از استماع این گفتار، و معائنۂ بعضے شعار دور از کار، فرزند مختار، آندیار آزردہ گشتہ، سکونت آرکاٹ ناگوار فرمودہ، بحکم میلان بطون، و ارادۂ ہمایون، محمل اثقال و اسباب و خدم و حشم رکاب، و محلات، سمت نتھرنگر دارالحکومت نورنظر، آب بصر، تاب جگر، خلف الصدق سعادت ثمر حضرت اعلائے عالم پرور، کشید، میزبان منتظر دیرین زمان بہ نسیم نوید توجہ مہمان برنگ گل شگفتہ از کشایش آغوش دل الفت سامان، پیش از وصول مدعائے چشم گریان، بتصفیہ و آئینہ خیال منظور، و شہود جلوۂ دیدار حضور، غائب را حاضر پنداشتہ و سمع را بصر انگاشتہ، از غایت بے صبري زبان اشتیاق و بے اختیاري بیان تکلم مشتاق، لبریز این خطاب آرزو آداب —

رباعي —

شنیدم میرسي از دل بسوے چشم گریانم
ز حسرت چون نگہ بر دل ہجوم آورد مژگانم
بیا اے آفتاب عالم امید مشتاقان
چو صبحم طائر رنگ است برگرد تو گردانم

باستقبال شتافت، و در عالم بے اختیاري سعي استحصال ملازمت بہر قدم از انکشاف حجاب توہم فرقت و انجلائے دیدۂ یقین کامیابي مواصلت تہنیت عید سعادت مي یافت، ہرگاہ کہ بعد از طے مسافت در منصور پیٹھہ بار یاب مجرائے حضور گردیدہ، ہمراہ رکاب ہمایونش از ہر دو جوے موسوم بکوڑم و کاویري عبور کردہ تادر حصار قلعہ رسیدہ، و از انجا بشاملات کہاران پالکہي سواري والد بزرگوار از یک سمت بدوش انکسار خود برداشتہ بسرور حصول انعامات ادعیہ عمر و درجات و تحصیل خرمي خاطر خدا وند ملکي صفات از محمل نگاہ ادب پا انداز نمودہ، و بنغمۂ مطلب این بیت —

رواق منظر چشم من آشیانہ تست
کرم نما و فرود آ کہ خانہ خانۂ تست

تر زبان عرض نیاز بوده بدار الامارت رسانید، و کمربندي خدمت گذاري و فرمان برداري بتقدیم آداب ضیافت، و ابراز مراسم نشاط و فرحت، از احضار اطعمه(1) و اشربه(2) نفیسه و اقمشه(3) متلونه و پیشگيِ آلات مرصع، و ادوات(4) مصنع، تاسه روز نکشاد، و بجمیع علاقه داران خود علي العموم فرمان داد، که هر یکے از اهل لشکر با امثال و اقران از اعلي تا ادنے درباري و بازاري فرقه فرقه از ضیافت و مهمانداري سه ۳ روز متواتره پیش آید، و دل جوي و خوشنوديِ آنها از حاصلات رضائے ما داند، و خود تا مدت اقامت والد ماجد صباح هر روز حین باریابي مجرا بدرهٔ(5) یک هزار روپیه دردست مي داشت، و بمجرد ادائے آداب پیشکش(6) مي گذاشت، و در جلدوئے آنهمه رضا جوئي ها از ته دل آنجناب فرشته خصال دعائے خیر که غیر ازاں ذریعه دولت، و وسیلهٔ سعادت نتوان پنداشت، مي یافت *

داستان رسیدن هدایت محي الدین خان بهادر بکرناتک از ترغیب حسین دوست خان عرف چندا صاحب و اعانت خواستن از فراسیس و جاگیرداران اهل نوائط و بر آمدن نواب سراج الدوله بهادر از نتهرنگر و قرار یافتن صلح میان هم بآمد و شد وکلا و ارسال مراسلات *

و قتیکه بصدور فرمان واجب الا ذعان سلطان سلطنت کون و مکان وزیر اعظم ظل ذوالمنن ناظم ممالک دکهن نواب آصف جاه نظام الملک بهادر عزل حقیقي مملکت مجازي یافت، شش پسران او بودند، اول آنها نواب آصف الدوله سید غازالدین خان بهادر فیروز

---

(1) جمع طعام کی – کهانا (2) جمع شراب کی – پینے کی چیزیں (3) جمع قماش کی – پونچهان – جامه هائے پشمینه – اسباب (4) هتهیار – اوزار – جمع اداة کی (5) هزار روپیون کی تهیلي (6) انعام – صله – بدله *

جنگ حضوري پادشاهي داشت ' و بمنصب و زارت رسیده آخرالامر نظامت دکهن حاصل ساخت ' و ثاني آن نواب نظام الدوله میر احمد خان بهادر ناصر جنگ برادر حقیقي او حاضر جناب ابوي در اورنگ آباد بپایۀ قایم مقامي پدر ترقي فرمود - چهار دیگر خورد سالي داشتند ' کلان تر از آنها نواب صلابت جنگ بهادر که در اوقات مساعدت بخت باعث (۱) قتل برادر کلان یعني نواب آصف الدوله گردیده ' بنظامت دکهن متمکن گشته ' بعدازان در حبس برادر خورد انتقال نمود ' و دویم نواب آصف جاه ثاني عرف نظام علي خان بهادر ناظم حال که پس از حبس برادر کلان خود نظامت یافت ' و سویم بسالت جنگ بهادر چهارم مغل علي خان بهادر از آنجمله نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ برطبق املاے بالا در اورنگ آباد شان مسند خلافت افزود ' و دست نظام مملکت موروثي کشود ' هنوز حکمش باجرا (۲) نه پیوسته ' و امرش طراز امضا نه بسته ' که شقهٔ (۳) دستخط خاص ظل الله احمد شاه بادشاه مترصد استعجال استیلام (۴) پیشگاه حضور ' با فوج و اسباب اصلاح مفسده و شرور بعضے امرائے پر فتور ' شرف صدور و عز ظهور بخشید ' بمجردش با وصف امتناع موانعے (۵) چند ' که یکے ازاں سر بطغیان برداشتن خواهر زاده اش هدایت محي الدین خان بهادر در اقصائے تعلقه ادهوني بود ' امتثالا لامر واجب الا متثال بادشاهے باجنود بے شمار ' و حربهٔ کارزار عزیمت پائے تخت سلطاني نمود ' بمجردیکه از رودخانهٔ نربدا عبور کرده بمسر ناگوار آمدن خبر و فراواني خیل و حشم و افراط شان و شکوه سواري و کثرت خدم ' ثانیاً شقه دستخطے بایں مضمون صادر گردیده ' که بالفعل نایرۀ فساد از پا نشست ' دریں صوب رسیدن شما در حضور از غیر احتیاجاتست ' باید که در

---

(۱) یاری کرنا - مدد کرنا (۲) جاری کرنا - اجرا کا حکم دینا (۳) امیدوار - امید رکھنے والا (۴) هاتھ یا منه سے پتھر کا چومنا - کھیتی کا خوشه نکل آنا - (۵) موانع جمع هے مانع کی منع کرنے والی اور روکنے والي چیزیں *

دکهن باشند، و انتساق آنجا بعمل آرند، ازیں معني فسخ عزیمت ساخته از ضرورت رونمائي برشگال در اورنگ آباد باقامت ناگزیر پرداخت، و هدایت محی الدین خاں بهادر در وقوع تخلیهٔ دکن از ناظم ضمیمهٔ بغاوت مرکوزه یافته و خودرا والي ملک انگاشته، از مقرخویش مثل مار از پوست در آمده، مادهٔ اختلال بر قلعه چتل درگهه و بدنور ریخت، او از خودسري شورشے بر انگیخت بزعم آنکه برآں ضلع متصرف شود، و با نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ مقابل مقاومت گردد، دریں اثنا حسین دوست خاں که اسیر گردیدن در دست رگهوجي و فتح سنگهه سرداران مرهٹه، برقلعهٔ ترچناپلي، و مقید رفتنش به پونا پیشتر درضمن واقعات کرناٹک و بیان نظامت نواب صفدر علي خاں نگارش گرفت، با مضاے سیزده سال اقامت زنداں و ایصال مبلغے نمایاں، از تقید رها، و مطلق العناں گشته ملک را آماده فساد و آشوب دیده، و براے اشتعال نایرهٔ عناد، و قابوئے عظیم فهمیده، با هدایت محي الدین خاں پیوست، و در ضمیر خود جهت همدست ساختن ملک آرکات حیلهاے بربست، و هر چند که به تسخیر پایانگهاٹ تمهیدات تحریص و ترغیب بکار برد لیکن او بلحاظ رابطهٔ داداتم، و مخاطب داشتن خود نواب سراج الدوله را بخطاب عم، دراں (۱) وقت فریب فتنه انگیزیش نخورد مفتري از انجا که درمددکار خود بود، بهیچ وقتے و موقفے و صحبتے و مقامے از تمهید مرکوزه تغافل نمي نمود، چنانچه قامت فساد بلباس ایں مشورت ملبّس کرد، (۲) دیوار عناد با اساس ایں مصلحت موسس، که اقامت داشتن در ملک بے پناه دکهن بادم همسري نواب سراج الدوله بهادر ناصر جنگ جلوه کناں پیش ماه تاباں، و شوخي خفاش در نظر خورشید رخشاں است، دریں صورت پناه کرناٹک که ملکے است وسیع و مهین، و خطه ایست محفوظ و دلنشیں و بذواب آصف جاه بآنهمه (۳) شوکت و اقتدار، و افواج لاانحصار، تا ظهور اختلاف بني اعمام

(۱) قصد کرنا – درپے هونا (۲) استوار اور مضبوط کرنے والا – بنیاد ڈالنے والا (۳) جمع عم بمعنی چچا کی *

روسائے آں دیار مسخر نگشت ' و بے تخلل اتفاق آنہا آئین اطاعت
نہ بست ' اختیار افتد ' و ممکن است کہ حالا از جاگیرات و
قلعجات داشتن عمزادگان من ' و یقین اعانت و امداد آنہا ' و اتحاد
فراسیس با اہل نوایت ' و عناد او باناظم کرناتک بسبب اعانتش با
انگریز ' خاصہ دور دست بودن نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ
بمجرد گذار بدست آید ' دریں صورت ایں معني را فتوح مفت
باید شناخت ' و اصلاً از دست نباید باخت ' الغرض آنقدر وسوسۂ
اقامت دکہن از شرح قبائم آں و ولولۂ تسخیر پایاں گہاٹ باظہار
اعانت فراسیس چنداں بخاطر جاداد ' کہ او ہم فریب خوردہ
درباب اطاعت و اعانت بقلعہ داران نوایط ' ارسال رسائل نمودہ '
و رضا علي خاں نام پسر حسین دوست خاں را نزد موسي د بلکس
سرکردۂ پہولچري روانہ کردہ ' خود بالشکر گراں برسرحد ملک نازل
گشت ' و بنواب سراج الدولہ بہادر مکتوب فریب ہمایل کہ مضمونش
بے کم و کاست ' و بے قصور و گذاشت ' در ذیل حاصل مي گردد '
نوشت ' اگرچہ نواب مستطاب بد ریافت آں خبر ناصواب ' جہت فراہم
شناختن عساکر نصرت مدار ' و اسباب پیکار ' و اجتماع مردم تہا نجات
در میدان آرکاٹ محمد محفوظ خاں بہادر نایب مناب ' و محمد
نجیب اللہ خاں بہادر والا خطاب ' و بنابر فرستادن فوج نیلور و
لوازمات آں ابواب ' بمرکز دائرۂ جنود ظفر انتساب ' و قیام داشتن
خود برائے محافظت ملک نیلور و اجرائے حزم و شعور ' و نگہباني
ہمگي ' امور بنام عبدالوہاب خاں بہادر دولت مآب و بنام زمینداراں
و جاگیرداراں ' در باب احضار ہریک باجماعۂ خود ہا بقرارگاہ الویۂ
فتوحات نشاں ' احکام متعدد صادر ساخت ' لیکن بدون فرزنداں
لخت جگر ' احدے از آنہا کہ یک قلم دل دادۂ حسین دوست
خاں بردند ' و از باطن اعانت او مي نمودند ' خود را شریک نگردانیدند '
غرض بعد از آمدہ فوج فرزنداں حسب الحکم خاص بر آرکاٹ
مجتمع گردید حضرت اعلے ما را در نتہرنگر گذاشتہ ' باہیں ارشاد
حق پسند بہرہ مند گردانید ' کہ بلحاظ رفاقت نواب آصف جاہ بر

دختر زاده‌اش شمشیر کشیدن نازیبا، و بپاس اطاعت نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ ملک را بمخالفش سپردن خلاف آئین وفا، و (۱)
درین ضدین نقیضین از حیات مستعار دست برداشتن، و بسر خروئي ازیں جهان فاني بقائے جاوداني خرامیدن، اولي انگاشتیم، و تصمیم آں کردیم، شماراه بدکه در دور مستقبل واوقات پر فتنه و خلل بخود داري و هوشیاري پردازند و تا وسع امکان بحفاظت ملک و قلعه نتهرنگر کوشند، و بے استرضائے نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ ملک بمخالفش بسپارند، اگر قیام شما دریں ملک صورت بندد، قوم انگریز را ازاں خود گردانند، و اورا بنمود آرند، و اگر بودن شما دریں ملک اتفاق نگیرد، باید که در ملک دکهن بهیچ جاقیام نورزند، و برفاقت هیچ امیرے متعلق نگردند، و بهتر از نواب آصف جاه هیچ امیرے ندانند، و راست بحضور ظل سبحاني روند، بعد از ادائے رسم نصیحت و تقدیم لازمه پندوموعظت از فرزند دلبند مرخص گشته، و اورا بخدائے کریم سپرده، با جماعه موجودهٔ رکاب، و فوج فرزند سعادت مآب، بصوب آرکات نهضت فرما، و بقصد جنگ مراحل پیما گردید، و نظر برآنکه فرقهٔ فراسیس طرف معاند ارجاع دارد، و مقابلهٔ توپ خانه او ازیں طرف نیز مي باید، از کمپني انگریز تمهیدات طلب کمک ساخته، و از مهیا نبودن فوج آنها و اسباب ما یتعلق بها طرح تائید نیافته، باهمه نحافت تن، و عوارضات بدن، و غلوے پیري و هنگام زمین گیري بمحض غیرت نامورې، و جوهر مردي و بهادري، از ارادهٔ مجادلهٔ (۲)
مخالف برکتل چنگم رسید، و هدایت محي الدین خاں بسکه از شجاعت و دلیري او از زمان جنگ بابو نایک وقفیت تمام داشت، اصلاً بمقابله نپرداخت، هر سو که اولا مثل شیر غراں مي دید، بسان رمهٔ راه دیگر مي گزید، هرگاهکه رضا علي خاں با جماعهٔ فراسیس بکمکش رسید، قوي دل گردیده بهمت مقاومت

(۱) عاریت لیا هوا - چند روزکیلئے مانگا هوا (۲) قلعه جو جنگل میں هو*

از حد اعتدال سر بیرون کشید ' و بارادۀ منازعت در میدان پلّي کنڈہ دایرۂ لشکر انداخت ' و کوس مخاصمت بر پشت گرمي مقدر یائے چند نواخت ' نواب مستطاب بدریافت اشتعال نایرۂ فتنہ و شرور ' از حاضران بزم حضور ' صلاح درخواست ' کہ بساط جنگ را وسعت کدام میدان مصفا است ' محمد حسین خان طاہر از قوم نوایط جاگیردار آمبور گڈھہ کہ احوالش در ضمن واقعات شہادت نواب صفدر علي خان شہید مشروحاً نگارش یافت ' بآئین اخلاص لساني ' و فتور نہاني ' معروض داشت ' کہ درمیدان وسیعۂ محاذيِ قلعۂ کوہئي آمبورگڈھہ کہ وسعتش قابل جنگ و فتحش لایق حملہ و آہنگ آست ' غرور خیرہ دماغان نشاۂ نخوت را مندفع باید گردانید ' بتدبیر آنکہ پشت لشکر سوئے قلعۂ مذکور ' و روئے جدال متوجہ ہزیمت معاندان پر شر و شور باشد ' کہ عند الاحتیاج اعانت مایحتاج از قلعہ بعمل آید ' خداوند دولت التماس او مبرا از مکر و دغا (۱) ' و منزہ از تزویر و ریا ' فہمیدہ و اظہارش بمقتضائے راست بیني یقیني (۲) اندیشیدہ ' بر وفق مشورت او روبروے قلعہ مسطور نصب خیام عظمت و رفع اعلام سطوت نمود ' و نظر بر ارتباط دیریں ' و اختلاط پیشیں ' و لزوم اتمام حجت ' و ضرورت اداے پند و نصیحت و وصول خط مذکورۂ خان مسطور بمضمون اینکہ *

خط ہدایت محي الدین خان *

از تفرقہ اندازي آسمان ' و فتنہ پردازي دوران کہ اسباب جمعیتم بباد دادہ ' و بر سر ناتوانم کوہ جفاانہادہ است ' و عتاب خالم رئیس دکہن کہ مایۂ راحتم را آوارۂ سیل افکار ساختہ ' و شیشۂ حالم از طاق اعتبار انداختہ است ' پریشان و ہراسان پناہ ظل عاطفت آں عموي بزرگوار گرفتم ' و خود را بدارالامن در دولت آں پناہ

(۱) جھوٹ بولنا – فریب کرنا (۲) موافق – سزوار – مطابق *

روزگار زدم مي سزد که جا دهند، و بسایهٔ تفقد[1] گیرند، زیاده چه التجا رود، محمد منیرالدین خاں بهادر پسر عم خاص را، با چند اشخاص ذي فطرت و الذکا، با پیام و نامهٔ ایں ارتسام *

جواب آں از جانب نواب ما *

نوعیکه بپاس دختر زادگئي نواب آصف جاه، و آشنائي و روشناسي دیرگاه، و رعایت حق مسلمانے صاحب نمي خواہم که شمشیر کین من که جراحتش بدوں مرہم زنگار شام مرگ امکان التیام ندارد، و برسر شما آید، شمارا ہم با مثل من که برادر دیني و رفیق یقینئي جد مادرئي شما، یعني نواب آصف جاه ام، و بر ذمه شما حقوق مروت و احسان معروف دارم، محاربه نمي سزد، در آئین حفظ مراعات روابط دیرین اتحاد، تجویز پرخاش فساد نازیبا، و خلاف و تیرهٔ اہل وفا است، ہر چند که عزم تسخیر ملک کرناٹک دارید، و واگرفتن آں از من مي خواہید، لیکن از انجا که من غیرت رفاقت نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ دارم، نمي توانم، که بے استرضائے او ملک بشما سپارم، و لحاظ بر، دختر زادگي نواب آصف جاه نمي خواہم که تیغ پرخاش بر روئے شما فرود آرم، بناءً علیه اگرچه قرار داده ام، که جان خود بدہم، و از خلاف ضدین و نقاض نقیضین وارہم - اما پاداش ایں معني و بال جان شما، و پاس امید ملک مایهٔ سعي بیجا است، و نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ در جزائے ایں خون سهلاً نخواہد گذاشت، و زمانهٔ حیله جو در ضمن ایں عمل سر فتنه ہا خواہد برداشت، اگر شما خواہش عافیت دارید، پند مرا در گوش شعور جادہید - یعني سرکش و پندار یک سو داشته با خال خود که ناظم دکهن است بانقیاد گرائید - و از آسیب مخالفت ایمن گشته اعانت از من خواہید، تا با ستعفائے جرایم واسطهٔ بذل مراحم شوم، و سوائے جاگیر قدیم عطیه نواب آصف

(۱) کم هدة کو ڈهونڈنا - پرسش کرنا - سهارا بمعني مهرباني - دلجوئي - غمخواري *

جاه که تعلقهٔ ادهوني است٬ جاگیر جدید که کافي رفاهیت و عزت
هما باشد بدهانم٬ زیاده ازیں چه قلم فرسایم٬ و چه صداع(۱) افزایم٬
روانه فرمود٬ و کلائے فطانت فرجام بعبارات فصیح٬ و تشریح صریح ابلاغ
پیام نمودند٬ و از کلید مراسله در عقل و قیاس او کشودند٬ هدایت
محي الدین خاں پس از تامل معني هر سخن٬ از جادهٔ انحراف
انحراف ورزیده٬ و از شیوهٔ اختلاف اختلاف گزیده٬ متنفر تکبر ماضي٬
و بر طبق پیام مصالحت راضی گردید٬ و از نواب مستطاب سند
عهدي همدست گردانید که ما بین خود و خالش صفائے کلي رو
دهد٬ و جاگیر جدید سوائے تعلقهٔ ادهوني مقرر شود٬ و بعد وثوق
ایں اقرار قرار یافت٬ که فردائے آں هر دو سردار بساط مجالست
ممهد(۲) سازند و بخورسندي جانبین بوداع همدیگر پردازند٬ فتنه انگیزان
فساد طلب٬ و فساد آرایان فتنه نسب استقرار مصالحت و فسخ
مصالحت را بحکم نیت بد اندیشی سردي٬ بازار خویش٬ گمان برده٬
و بلحاظ تخلل مدعائے مضمرهٔ خودها افسرده٬ بسرگرمي تجویز مجدد
کوشیده٬ و بالاتفاق در منصوبهٔ تبدل صلح جو شیده٬ شخصے
را از مشایخ که کلام لاریب خواجه حافظ شیرازي لسان الغیب *

بیت ــــ

بزیر دلق ملمع کمندها دارند
درازدستي ایں کوته آستینان بیں

درشان آنها صادق مي نمود٬ و باشندهٔ ملک کرناٹک و همان
سال از فراغت حج آمده بود٬ و بلشکر هدایت محي الدین خاں
مثال مهرهٔ دغا بر بساط تزویر دوانیدند٬ و از تائید دست طمع پیاده
وار بخانه فرزین رسانیدند٬ هر چند که او بنمایش رویه هائے
پیش قدمي جنگ هئیت اسپ ورخ پیل ورزید٬ لیکن شاه
نطرت راست بازخان مزبور عیب بد عهدي نه پسندید٬ فریبندہ

(۱) درد سر (۲) بچھانے والا ــ آراسته کرنے والا ــ تمهید کرنے والا *

دید کہ بازي خود مات خورد[۱]' رخ سالوسي بصوب دو رسالہ دار لشکر سید عبدالکریم و سید میراں نام برادران اعیاني یک دیگر و معتقد و مریدان خود آورد' غرض با تفاق آنہا' بندوبست صلح برہم خورد[۲]' و تجویز ہماں مشورت مفسداں قرار یافت' و مرکوز باطن پرخاش جویاں بعرصۂ وقوع شتافت' چنانچہ بر وقف قرار داد یکدیگر' صبح آں حسین دوست خاں بے اطلاع ہدایت محي الدین خاں بہ پشت گرمي فوج فراسیس در مبارزت تقدیم نمود' و از تیار گردیدن ہر دو رسالہ دار خود کار' و آوردن فوج خداوند خویش بے حکمش درمعرکۂ کار زار' صلح مجبور تردد معذور' کف دست تاسف بے اختیاري سود' اہل فتور بوالي لشکر اقدام نواب سراج الدولہ فہمانیدند' و خاطرش را از طمانیت آشتي برگردانیدند' و نواب خورشید رکاب کہ بہ یقین رفع پرخاش' در انتظار ملاقات ہدایت محي الدین خاں اندیشہ از آراستگي فوج تہي داشت' بغتتاً از ظہور صورت جنگ متحیر شدہ' ناچار بتقدیم کلمۂ بسم اللہ الرحمن الرحیم معا نوائے تہوري در میدان جاں بازي افراشت' در تسطیر حقیقت ایں سرگذشت مجرد قلم نسخۂ نفرین علي الدوام مفتریان فراہم مي کند' و دستور العمل ہوشیار خرامیٔ صاف با طنان نقش مي بندد *

داستان مصاف و عذر رفقاے سراسر خلاف و شہادت سراسر قیامت نواب سراج الدولہ بہادر شہامت جنگ خداوند ممالک نام و ننگ *

اشکے کہ در عزاے تظلم شہیدان تیغ دغاے زمانیان' از مژگان خامۂ وقایع نگاراں بدامن قرطاس مي چکد' و بنابر تشریح حقیقت آں صورت بطور مي گیرد' و آہے کہ ذرائم ہدف جگران

(۱) چرب زباني ‒ فریب کرنا (۲) گڑھا ھوا ‒ مستحکم کیا ھوا ‒ یہ لفظ مشتق ھے رکز سے جسکے معنی ھیں زمین میں نیزہ گاڑھنا ‒ مگر سوازا بمعني مضبوط بھی آتا ھے *

ناوک فتور جهانیان، از سینه بیان صداقت زبانان آتش در پنبهٔ سماعت می زند، و برائے توضیح ماہیتش صدائے سخن می پذیرد، اتفاق اظهار این ماجرا دارد، و اتحاد گذارش سرگذشت بر روئے نگارش می آرد، که بحسب فتنه انگیزيِ آسمان دغاباز، و آشوب طرازيِ دوران ناساز، که با غوائے بیدادیِ عناد حسین تجلي اشکرِ یثرب خاور را، بنا بر عروج شکوه کو فیان انجم در کربلائے شفق قتیل جماعهٔ کفرستان شام می سازد، و بصلاح بد عهدي فساد عباس ضیا علم معرکهٔ باختر را، برائے فتوح آرام یزیدان کلاب از لب فرات صبح، با حسرت ریختگي مشک آب شهید می گرداند، در عالمیکه دماغ ہر دو سردار از خیال ہر خاش تهي، و خاطر ہریکے از اندیشهٔ دغاے دیگرے طمانیت اندوز، وار ہي بود، بلکه انتظار آرایش بساط مجالست یک دیگر می داشتند، و استحکام سر رشتهٔ موافقت نوعیکه می خواستند می پنداشتند، صباحیکه گولهٔ مغرب نشانهٔ خورشید از توپ فلک دهانهٔ مشرق بر آمد، و باروت خانه شب بتاراجي شعلهٔ شعاع در آمد، حسین دوست خاں بر طبق فساد اندیشيِ دو شین بافوج فراسیس بر لشکر نواب مادوید، و معاجمعیت ہدایت محي الدین خاں بهادر نیز به مصلحت د رسالهدار مرقومه برائے اعانت متعاقب او رسید، محمد محفوظ خاں بهادر مقدمة الجیش سرکار سدره گردیده، بمنع پیش قدمي اعدا کوشیده، درین اثنا خود بدولت ہم از غدر عدو خبردار، و بعزم سرشکنيِ اہل طغیان سوار، شده، خود را به نبردگاه رسانید، فدویان کامل الاخلاص، و ملازمان صادق الاختصاص، تاقوت دست ہمت، و تابداريِ شمشیر جرأت، در مجادله و مقاتله کوشیدند، و صحرا را ز خون اعدا دریا گردانیدند، آخرالامر چوں از آتشباريِ توپ خانه فراسیس آب تیغ دلاوران فوج ہراول بے نم یافت، افواج میمنه ومیسره را حکم ساخت، که از ہر جانب اعانت نماید، بمحمد حسین خاں طاہر که باعث تقریر قرار گاه محاذي قلعه و معرکه امید بے اصل اعانت وقت کاربود، فرمود، که درین

وقت امتحان یار و اغیار کمک از قلعه حسب الاقرار بعمل آید' و نتیجهٔ رفاقت دیرین بعرصهٔ وقوع شتابد' چندانکه درین باب مبالغه و اصرار نمود' از طرف قلعدار تغافل و اغماض محض بود' وقتی که عنان استقلال از دست اختیار رہا' و فوج پیشین پسپاکشت' یورش فرامیس میدان را از ثابت قدمان مقام دلاوری خالی کرد' و ثبات لشکر از دست آشوب عظیم برہم خورد' و وفاق به نفاق مبدل گردید' و یکسوئی به بیرونی انجامید' چنانچه قلعدار آمبور گذهه دہانه ہائے اتواب بصوب لشکر نواب شہادت مآب گرداند' و از صدمات گوله اندازی گرد استوار از ہفت برج افلاک افشاند' و لشکر را که بهوس مدد بس متصل بود' کما حقه نشانهٔ گوله ہا نمود' درین ہنگامه از یک طرف آتش سوزان غلبهٔ فراسیسان نسبت بمبارزان چون برق بخرمن و از یک سو آفت با نہائے ہندیان' برسر جوانمردان' برنگ خزان برگلشن رسید' و تزلزلے در لشکر سرکار برپا گردید' که بیانش جز مقابلهٔ احوال قیامت نتوان بوضوح کشید' دست زبردستان آن گروه گستاخ کار زار' و پائے عجز فشردگان این جماعه بے اختیار فرار' آنها بحکم غلبهٔ خود در قتل و نہیب بے درنگ' و اینهارا با تقضائے جبن عرصهٔ مبارزت تنگ' ہمدمان بزم اخلاص را ترک خلوص ناگزیر' و رفیقان رکاب وفات را وداع رفاقت اخص تدابیر شد' نواب تہور اقبال' خداوند شجاعت اجلال چندانکه خود را در عرصهٔ جدال تنہا دید' اصلاح استقلال ذاتی بر قامت دل باہمت آراسته گرادنید' و بمحمد حسین خان طاہر باین خطاب مخاطب نمود' بیت —

ما ز یاران چشم یاری داشتیم
خود غلط بود آنچه ماپنداشتیم

الغرض در جمعیت لشکر از یورش اطراف نشر فاحش افتاد' و گروہے تن بقبول قتل و جراحت' و جمعے دل بفرار و ہزیمت' نہاد محمد محفوظ خان بہادر و محمد نجیب الله خان بہادر

فرزندان وابوالمعالي خاں فرزند زاده و افضل الدین محمد خاں وغیره اقربا و احبا مجروح و اسیر دست دشمن گردیدند٬ وکار جانبازي و فدویت با نجام رسانیدند٬ و محمد حسین خاں طاہر از بے اختیاري فیل سواري مستي داشت٬ و از غریدن اتواب سر از فرمان فیل بان برتافت٬ خود را پیش انداخت٬ و ناگاه از زخم گولي بندوق تلافي خون نواب صفدر علي خاں شهید برداشت٬ و در زمرۀ جانثاران لواي اعتبار ناموري افراخته٬ سند عزت از مہر کشته شدن درست ساخت٬ عاقبت کار٬ نواب نا مدار٬ بسان مہر تابدار٬ بر پیل فلک اعتبار٬ بستر گرمي کارزار٬ با معدودے از خاصان صداقت انجام به ثبات تمام٬ و پر دلي مالا کلام در قلب گاه قیام ورزید٬ و بہمت غضنفري جبلي مستعد صید شهادت گردید فیلبان بعرض رسانید٬ که از صدائے ہیبت ناک شلکهائے بنادیق و اتراب فیل سواري بے اختیار٬ و بنده در ضبط آں ناچار٬ فرمود٬ که در پایش زنجیر کنند٬ و دریں وقت ثابت قدمي ثباتش دہد٬ محمد نجیب خاں خواصي نشین خاص بمعاینۀ سکوت خداوند و گمان سهو خاطر دعاے سیفئي ممتحنه و مجربۀ اوقات جنگ یاد داد٬ فرمود٬ اگرچه یاد دارم٬ لیکن ایں دست بر کدام کشتني باید کشاد٬ که ہدایت محي الدین خاں دختر زادۀ نواب آصف جاه٬ و از ناداني گمراه است٬ لہذا دست از حیات عارضئي خویش برداشته‌ام٬ و تدبیر حفظ دل ریش گذاشته٬ دریں اثنا فوج معاند٬ بر اطراف او تاخت٬ و چوں ظلمت شب بر آفتاب محاصره ساخت٬ و سه سردار فیل نشیں مقابل و پیش دست شدند٬ و محمد نجیب خاں خواصي نشیں عماري خاص را بزخم سانگ انگشت نمائے معرکۀ جان فدائي نمودند٬ چوں کار رفقا با نتہا انجامید٬ نوبت وقوع سر نوشت خاص سرکشید٬ یعني از دست فیل بان محمد یوسف خاں امیرے اول آں سه ۳ ظالم بد سر انجام٬ زخم کجک(۱) بعمق سه ۳ انگشت برسر مبارکش رسید٬ و آفتاب را غرق شفق گردانید٬

(۱) آنکس هاتهي هانکنے کا جو فیلبان کے هاته میں هوتا هے*

و ثاني نا محمود ' عبدالقادر خويش ،بير محمود ' جراحت شمشير برابروے ہلال مثالش رسانيده بود ' كه ثالث نا مقبول ' منور خاں سپه دار كرنول ' خط گواہي مظلومئي بر محضر بيني زيبائے او ثابت نمود ' بمجردش ہماں تير بر سينهٔ فيض گنجينه اش رسيدن بود ' و ہماں بسرخروئي ميدان شهادت عنان بهشت بريں گردانيد ' روزيكه او روئے بسوے رحمت حق نموده ' سن شريفش ہفتاد و ہفت ساله ' و تاريخ شانزدہم شهر شعبان المعظم ' سال يك ہزار و يك صد و شصت و دو ' از ہجرت نبي صلي الله عليه و آله و سلم بوده ' لاش او در مسجد جامع بلدهٔ آركات چندے امانتاً مثل گنج بخازن زميں سپردند ' و بعد ازاں بحيدر آباد بردند و در جنب مزار مرشدش شاه ولي الله دفن كردند بيت ـــ

جگر از ناخن تالم خست
قلم ايں جا رسيد و سر بشكست

دريں ضمن تحرير قطع تاريخ شهادت او واجب زينت ايں كتاب انگاشت ' و دريں محل تيمناً لازم تسطير پنداشت ' لمولفه *

سراج دولت و اقبال انوارلدين خاں
ظهور رونق ديں كامران ملك و حشم
امير نافذ احكام ظل سبحاني
نظام مملكت فضل شان علم و حكم
مه احتشام زہے مهر قد زابر نوال
محيط بذل فلك خيمه و نجوم خدم
فروغ فطرت او مثل نام والايش
زہند تا بعرب وز فرنگ تا بعجم
رسيد موكب جاہش زشرق تاحد غرب
چو آفتاب كه شد جلوه گستر عالم
فتوح غيب ہميشه مطيع فرمانش
بقتل دشمن او تيغ صبح يافت دو دم

زپیشگاه وزارت پناه آصف جاه
رسید و نصب نموده بر آرکات الم

بحکم عدل سرفتنه را برید زتیغ
برائے امن ید ظلم را نمود قلم

نگاشت نامهٔ احساں بصفحهٔ آفاق
زخامهٔ کرم خود نداشت حسن رقم

دلاوریکه بمیدان بدون جنگ کشد
ہزار لشکر بدخواه دست بستہ بہم

بہر آنچه لازم تنظیم دولتش آمد
خدا نمود عطا از ره کمال کرم

زمانه بعد زمانے بکین او برخاست
خلل و فاق گرفت و نفاق شد محکم

معانداں چوں پے رزم او کمر بستند
زروئے رائے زبون و زراه عقل دژم (۱)

کشید تیغ و رواں کرد خون بدخواہاں
روانه کرد از انہا بسے بسوے عدم

چوں از فتور دغا پیشه دشمناں چند
ثبات باختہ و کشته لشکرش بر ہم

ز تیر و خنجر و شمشیر زخمها برداشت
سر مبارک و جسم لطیف در یکدم

شہادت آمد و شاہد بظلم اعدا گشت
زخون بے گنه او نوشت محضر غم

حساب سال غمش از سربکافي الفور
بگفت ہاتف غیبي شہید شام ستم

(۱) غمگین ـ افسرده ـ بیمار ـ آشفته ـ خشمگین ـ بد دماغ *

بیان نزول ہدایت محي الدین خاں بر بلدہ آرکاٹ و رجوع آوردن اعیان پایاں گھاٹ و رفتن عبدالوہاب خاں بہادر بصوب حیدرآباد و رہانیدن حضرت اعلي محمد محفوظ خاں بہادر وغیرہ برادراں و اقربا از حبس عدو و آمدن ہدایت محي الدین خاں در بندر پھولچري و ضیافت نمودن موسیو دبلکس و رسیدن او بر تنجاور بعزم تسخیر و برگشتن از آنجا بے نیل مقصد از اعانت حضرت اعلي *

ہدایت محي الدین خاں پس از انجام حرب آمبور گڈھ بصوب بلدۂ آرکاٹ شتافت ' و زمام انتظام مہام آنجا از ارجاع جملگي جاگیرداران قوم نوایط ' و انقیاد زمین داران آں مملکت ' قسمیکہ مي خواست ' بدست اختیار یافت ' و چوں عبدالوہاب خاں بہادر با ستماع واقعۂ شہادت پدر بزرگوار خود را بحیدرآباد برد صوبۂ نیلور نیز بہ تسخیر آورد و بسبب ہرج و مرج و انتشار رعایا و تعلل[1] مال گذاري ہائے زمین داراں وادي خوف و رجا ' کہ باستقلال مردانۂ حضرت اعلي ' و استحکام نتھرنگر گربۂ سر دیوار بودند ' و بنابر اطاعت واقعي مآل اندیشہا مي نمودند ' ہدایت محي الدین خاں از اندیشۂ بے زري مضطر ' و مشوش تفرقۂ لشکر ' گردید ' و مصلحتاً محمد محفوظ خاں بہادر ' و محمد نجیب اللہ خاں بہادر و ابو المعالي خاں و راجہ سنپت رائے وغیرہ اسیران دست دغا ' و مجروحان تیغ جفا را بشرط ایصال مبلغ سہ ۳ لک روپیہ ' متوقع رہائي گردانید ' و ہر دو برادر و برادر زادہ وغیرہ اسیراں را از قید مخالف رہانید ' و پیش خود طلبید ' و با عزاز برادر کلاں و شفقت برادر خورد و دلدہي ہمہ ہا کوشید ' و خواطر آنہا را از قید

(۱) حجت کرنا - بہانہ کرنا - سبب کو دریافت کرنا اور بمعنی دیر اور تاخیر کے مستعمل ہے *

غم و اند وه نجات بخشید، و محمد محفوظ خاں بهادر را بسبب
آنکه هدایت محي الدین خاں وقت رخصت پیام استدعاے نتهرنگر
بزبانش سپرده بود، بحکم الحزم سوءالظن بفاصله شش کروه از نتهرنگر
نازل فرمود، الغرض هدایت محي‌الدین خاں في الجمله از نسق
امور ملکي فراغت یافت، و بنا بر تجویز تسخیر نتهرنگر سمت بند و
پهولچري شتافت، و موسي دبلکس حارس آنجا تا دور تر استقبال
او کرده، اندرون قلعه برده، آرایش سمات ضیافت، و ترتیب بساط
بشاشت، ساخت، و نشه و شراب موافقت نوعي به بے اختیاري
آنها پرداخت، که تبدل لباس بایکدیگر ساختند، و آئینهٔ خویش
از عکس غیر آراستند، وقتیکه دراں هم زباني ها نوبت تدبیر مقصود
رسید، میزبان یعني موسي دبلکس بایں نوا جوشید که تصور آساني
تسخیر نتهرنگر خفت داناني است، و کوشش دراں کار واسطه انفعال
نارسائي، و تقریب منازعت با محمد علي خاں سود ندارد و جهد
دراں باب حاصل نیارد، که سردار با هوش و فطرت است،
و سالار با عقل و قدرت، تجربه کار هر حمله و آهنگ است،
و سلیقه شعار تراکیب جنگ، خداوند ممالک کشا است،
خدیو تیغ آزما قوت تدبیرش دست دلاوراں مي بندد، و
همت تجویزش از کاهے بنیاد کوه مي کند، عد و در مقابله اش
به بے سري ناچار است، و دشمن در مجادله او بے سپري بے
اختیار، از بسکه پیشتر طرز و آئین نبردش دیدم، و ندامت هم
آوردش کشیدم اندیشه دارم، که سر رشتهٔ پر خاشش طوالت کشد،
و مورث بیداري فتنه هاے خوابیده گردد، مارا باید که نخست
علاج تهي دستي خود نمائیم، بعد ازاں بمیداں برائیم، چوں
اهل مشورت رایش پسندیدند، پس از فراوان تگاپوے خیال بریں
قرار اتفاق گزیدند، که زمیندار تجاور صاحب خزانه، و کارش از
استواري بیگانه، فوجش گلهٔ ایست بے شبان، و نباتش نامي است
بے نشاں، بر او لشکر باید برد، و اورا بدست باید آورد، و زر ازو
ستانیم، و از انجا توسن عزیمت بهر سو که خواهیم برانیم، بسبب

آنکه تهاور از نتهرنگر متعلق و متصل است' تسخیرش تحصیل
(۱)
مرکوزات دل' چنانچه بر همین تجویز قائم گشته مادهٔ تغلب بر
تهاور ریختند' و اطراف قلعه اش گرد محاصره انگیختند' زمیندار آنجا
پرتاب سنگهه نام بهدست یاس' و مغلوب انهراس' گردیده' عریضه
مشعر حالات خود بحضرت اعلا نوشت' خداوند دولت هم اعانت
او مناسب حال و مآل قرارداده' فوج نمایان و اسباب شایان بمدد
گاریش فرستاده' ازین معنی قلعهٔ مسطور مستقل بجنگ گردید' و
پائے محصور قیام گزید' و محاصرانش یعني هدایت محي الدین
خان و حسین دوست خان وموسي لاس سرخیل فراسیسان' بوضوح
کمک فوج نتهرنگر' و استحکام قلعهٔ تهاور' بتائید خدیو نصرت
لشکر معامله را طول طویل فهمیدند' و از گوله راني هائے جمعیت
سرکار' و جراحت برداشتن رخسار موسیو لاس سردار' از ریزهٔ چوب
درخت نشانهٔ گولهٔ حصار' و تلف گردیدن بسا سرکشان خونخوار'
(۱)
تشئید مصالحت را تاکید فراغ مخاصمت گردانیدند' و زمیندار مذکور
نیز که هراسان بود' بغنیمت شماري صلح از نقد و جنس قلیلے'
بطور ضیافت فرستاده هجوم غنیم را از پیش خود رو گردان نمود'
و حین مراجعت او شور و شر هژبران بیشهٔ نتهرنگر و بهادران
پر جگر تهاور تعاقب گلهٔ لشکر مغرور از دست نداده' بهر موقف
و مقام پنجهٔ شیري و بهادري از آستین هژ بري و دلیري بر
آورده' در قتل و نهیب اعدا دقیقهٔ فرو نگذاشت' و تا رسیدن پهولچري
بے اختیاران فرار را از غارت توپ خانه سبکبار و زار و نزار ساخت
و قطاع الطریقان آن نواح درو بست و بنگاه او غنیمت بردند' و
دستیکه دراز کردند' بے مایه در جیب فرونیاوردند لمولفه *

پر از مال مغروت شد کوه و دشت
سبکسار عدو از خرو بار گشت

---

(۱) غلبه کرنا – غالب هوجانا – زبردستي کسي کا مال لے لینا (۲) مضبوط کرنا گچ اور چونے سے استحکام کے ساتھ عمارت بنانا *

داستان مبارک بیان احوال خیر مآل فرخ فال ذوالمجد والعلا

حضرت اعلي نواب والاجاه امیر الهند خلد الله تعالی ملکه و سلطانه

بحرمت سید المرسلین و آله الطیبین الطاهرین صلواة الله علیه و علیهم

اجمعین *

الي یوم الدین *

بفضله حضرت اعلاے ما ارشد خاندان انوریه ' و افضل دود مان منوریه ' بهادر گلستان عزت و تفاخر ' گل سرسبد (۱) اولاد نواب سراج الدوله بهادر ' در شهر شاه جهان آباد ' روز سه شنبه چهاردهم شوال المکرم ' سال یک هزار و یکصدوسي و پنج از هجرت خیرالبریت ' صلي الله علیه وسلم ' بسان مهر انور از مشرق ولادت جلوه گستر آفاق گردید ' و جان و جنان والدین را منور گردانید ' و از تجویز والد تا مدار اسم مبارکش غلام انبیا از روے تاریخ ولادت بشارت تائید غیبي رسانید ' و مسیحت ایں امر جان پرور جهاں را تهنیت نشاط عیدابدي بخشید ' والدهٔ شریفه اش بحکم عقیدهٔ مذهب جعفریهٔ امامیهٔ اثنا عشریه بمحمد علي موسوم شناخت ' و از ادائے رسم فطامش (۲) بروس امرائے کبار ' و شهود روسائے عالي مقدار شاه جهان آباد را ' بنعماے (۳) غیر مترقب انباشت ' و در چهار سالگي همراه والدهٔ خود بقصبهٔ گوپامو رسید ' و از انصرام شادي بسم الله خواني ساکناں آں سعادت موطن را تعلقه پرداز درس بے تعطیل الحمد لله گردانید ' و درشش سالگي معه والدهٔ شریفه بصحابت محمد منیرالدین خاں بهادر پسر عم پدرش از راه بنگاله بحضور والد بزرگوار ' که در آنزماں از پیشگاه ظل الله محمد شاه پادشاه مصحوب وزارت پناه

(۱) چوٹی کا پهول – رونق کی چیز – وه شی جو اپنے هم جنس میں عمده اور بهتر اور ممتاز هو (۲) فطام – دودهه سے علیحدگی – دودهه سے چهڑانا – کسي کو اس کي عادت سے روکنا (۳) بمعني نعمت *

نواب آصف جاه متعین خطهٔ دکهن ' و ناظم تعلقات سیکاکول وغیره بلاد بود ' خود را حاضر نمود ' و در کنار عاطفتش تربیت یافته و در چهارده سالگي ' همان جا از شادي کتخدائي ' باشان و سامان اقتدار شاهان و جشن سه ۳ ماهیه رقص و سرود و اطعمه و اشربه و لوازمات طویل الذیلش به بذل اهتزاز(۱) قلوب عالمیان پرداخته ' چون در خاندان عزو شرف سادات صفویهٔ سلاطین ایران جنت تو امان شان دامادي یافت ' محرر این اوراق ' تحریر وجه حصول این دولت عظمي درین ملک ' که محض اعانت بخت بیدارش بود لازم پنداشت ' یعني در زمان تسلط سلاطین اربعهٔ دکهن ' میر نظام الدین احمد نام همشیره زادهٔ شاه طهماسب صفوي الموسوي والي ایران سیاحتاً نازل اقصاے دکهن ' و در هجرت وطن عازم سفر عدن گشت ' و از دو پسرانش یکے سید علي نام راهي دارالریاست آبا یعني ایران فردوس نشان شد ' و ثاني میر منصور نام در دکهن مسکن اقامت بست ' و از زوجهٔ همتبارش دختر مسمي بسیده بیگم و ملقب بصالحه بیگم بایکے از اعیان قرابت نواب سراج الدوله بهادر که نامش احسن الدین خان و مادرش از فرقه حقاني متوطن سندیلا و مشهور تر از شرفاے هند است ' منسوب شده ' و صبیهٔ که از بطنش خدیجه بیگم نام داشت ' با حضرت اعلاے ما که کیفیت ظهورش از بدو ولادت تا وصول چهارده سالگي و شان و شوکت شادي در صدر عبارت اجمال آراست بسان نجمے با نجمے ' قران سعادت یافت ' و از شمع افروزي خطاب نواب بیگم بزم خاندان را روشن ساخت ' کریم همه بخش خداوند ما را و راے این شرفیکه از همه جهت عطا نموده ' و سواے این عزتے که بفخر و مباهات مشتهر طبقه عالیهٔ امرا ' و زمرهٔ اعیان و اکفا ' فرموده ' کثرت اولاد ' که عبارت از هجده پسر و بیست و یک دختر موصولهٔ سن شعور ' و کامیاب حدایق اعوام و دهور ' باشد '

---

(۱) خوشي — خوشحالي *

عنایت ساخته، چوں در زمان تالیف ایں کتاب ولادت بعضے از پسران و دختران غیر بطن نواب بیگم جلوۂ ظہور نداشت، مولف بدون تعداد صاحب زادہ ہائے موجودہ نگاشت، مگر بموجب حکم مجددیکہ در سال یک ہزار و دو صد و ہشت ہجري مقدس شرف نفاذ بخشیدہ، نام باقي صاحب زادگانیکہ تا اتمام کتاب متولد نشدہ بودند، و نیز چند مقدمات دیگر کہ بعد اتمام کتاب بازمنۂ مختلفہ رودادہ، دریں محل و مقامات دیگر مندرج ساخت، غرض خالق کائنات ترتیب ایں محفل انجم مشاکل جہت نظام کارخانۂ عالم پیراستہ و ازانجملہ وجود وافرالجود پنج فرزند، و پنج دختر متولد یک بطن نواب بیگم را، بمثابۂ (۱) دہ حواس ظاہري و باطني وجود آفاق اقبال و عقول عشرہ دماغ انفس اجلال آراستہ، چنانچہ کلاں تر از آنہا غلام حسین نام و وجہ تسمیہ او ایں است، کہ تا مدت دراز نواب از بیگم فرزندے متولد نگشت، لہذا آئینہ خاطر حضرت اعلي زنگ اندوہے مي بست، روزے در سال یک ہزار و یک صد و شصت ہجری مقدس بتاریخ ہفتم شہر محرم محترم درعاشور خانۂ تعزیہ داریٔ معمولي سید علي خاں کلاں خال نواب بیگم حاضر گردیدہ، بکمال تصفیۂ بطون ورقت قلب از جناب حضرت ابا عبداللہ الحسین صلواۃ اللہ و سلامہ علیہ و اخیہ و جدہ و ابیہ وامہ و بنیہ مسئلت پسر نمود، بفضل مجیب الدعوات بسال دیگر یعني یک ہزار و یک صد و شصت و یک ہجري مقدس بہماں تاریخ ہفتم ماہ محرم محترم و وقت مسئلت ولادت پسر مطلوب و فرزند محبوب دیدۂ دولت ابدي بر روئے والدین کشاد، و حضرت اعلا بشکر ایں عطیہ عظمي جبہۂ نیاز بسجود خالق انام، و مولود مسعود را غلام حسین نام نہاد، و از ہماں سال نصب علم تعزیہ امام انام بہر سال برخود لازم گردانید، و مولود راجد شہیدش عبدالولي نامید، و از پیشگاہ ظل سبحاني خطاب عمدۃ الامرا وغیرہ عنایت گردید، چنانچہ

(۱) مثابہ — یہ لفظ تشبیہ کے واسطے آتا ہے بمعنی مانند - مشابہ *

شرح سند التمغائے کرناٹک پایاں گھاٹ و بالائے گھاٹ و خطابات
مناسبه که بنام او و چهار برادرانش حضرت اعلائے ما بشفقت
پدري از حضور ظل سبحاني معرفت خواجه شمس الدين خاں و
لارڈ کلیوس کلاں طلب داشته' بهر کدام عنایت ساخت'
آئنده بمقام کیفیت ورودش تسطیر خواهد یافت' پسر دویم
محمد منور نام و مدار الملک خطاب' و بارثاني مطابق مندرجهٔ
دفتر ثاني در جلدوئے تسخیر ملک تجاور از پیشگاه علي گوهر
شاه عالم پادشاه بخطاب امیر الامرا معزز و معروف و مشتهر گردید'
پسر سیوم محمد انور نام سیف الملک خطاب' و پسر چهارم
غلام حسین بموجب رویائے والدهٔ شریفه و محمد عبدالله بحکم
پدر مامورش و برعایت هر دو اسم بمحمد عبدالله المحسن نام و حسام
الملک خطاب' و پسر پنجم عبدالقدوس نام و نصیر الملک خطاب *

بیاں پنج دخترانکه *

دختر کلاں همشیرهٔ خورد عمدة الامرا موتي بیگم نام بسن تمیز رسیده
باغلام محي الدين نام عبدالحي خاں خطاب همشیر زادهٔ بدر الاسلام
خاں بهادر افراسیاب جنگ منسوب شده' پیش از شادي کتخدائي از
عارضهٔ چیچک داغ رحلت خود بر دلها ثابت گردانید' دختر دوم (۲)
همشیرهٔ خورد مدار الملک بهادر' پوتي بیگم نام بسن تمیز رسیده' بے
آنکه باکسے منسوب شود از عارضهٔ مذکور پرده بر روئے هستي خود
کشید' چنانچه ایں هر دو دختر در عرصه یک هفته انتقال نمودند
بر خاطر والدین داغ مکرر فزودند' دختر سیوم (۳) همشیرهٔ خورد سیف
الملک بهادر بڈي بیگم نام سلطان النسا بیگم خطاب با عبدالهادي
نام صمصام الدوله بهادر خطاب همشیره زادهٔ حضرت اعلي منسوب
و صاحب اولاد' و دختر چهارم (۴) همشیرهٔ خورد حسام الملک بهادر
بسبب آنکه در جهاز سفر دریا بموجب تفصیل آئندة متولد
گشت' دریا بیگم نام ملک النسا بیگم خطاب با عبدالوالي نام
مولوي عبدالوالي خاں بهادر خطاب برادر خورد صمصام الدوله

بهادر منسوب و صاحب اولاد ' و دختر پنجم ه همشیرهٔ خورد نصیر الملک بهادر بسبب آنکه روز فتح ایلور متولد شده فتح بیگم نام عمدةالنسا بیگم خطاب با محمد ناصر نام و حافظ محمد ناصر خان بهادر خطاب ' برادر خورد مولوي عبدالوالي خان بهادر منسوب و صاحب اولاد *

بیان باقي سیزده پسر و شانزده دختر حضرت اعلي غیر بطن نواب بیگم از ابطان مختلفه *

از آنجمله پسر کلان محمد اسحق خان بهادر پسر دویم عبدالمعبود خان بهادر از یک بطن پسر سیوم محمد جواد خان بهادر پسر چهارم حافظ حسین علي خان بهادر از یک بطن پسر پنجم عبدالغفار خان بهادر پسر ششم محمد نصرالله خان بهادر پسر هفتم غلام محمد خان بهادر پسر هشتم محمد اسمعیل خان بهادر پسر نهم حسین نواز خان بهادر از ابطان مختلف پسر دهم محمد حسین خان بهادر پسر یازدهم ابو تراب خان بهادر از یک بطن پسر دو از دهم سرفراز خان بهادر پسر سیزدهم عبدالحمید خان بهادر از یک بطن ' علی هذالقیاس هر شانزده دختر از ابطان مختلفه ' بعضے از آنها با برادري از برادران مذکور متولد شده اند ' بعضے منفرده *

داستان اوصاف حمیده و اخلاق پسندیده و دستور العمل شبانروزهٔ حضرت اعلي *

با نضال خالق بے همال و احسان مهیمن متعال ' حضرت اعلائے ما متخلق است باخلاق حمیده ' و متصف است با وصاف پسندیده ' ابر سخاوت است ' و بحر فتوت[1] ' جان تواضع است ' و شان مروت ' مظهر ترحم و کرم است ' و مصدر تفقد و همم ' در رسوم برکات بے عدیل است ' و در لزوم حسنات بے تمثیل *

---

(۱) جوانمردی – مروت *

بیان اعمال مقسومۂ اوقات شباں روزي حضرت اعلي *

پاسے از شب باقي مانده بیدار ' و پس از ادائے حوایج ضروري و فراغ وضو تهجد گذار ' بعد ازاں بتلاوت محفوظہ کلام مجید مشغول و پس از ادائے فریضۂ صبح تا طلوع آفتاب بلا کلام بوظیفۂ مقرره مستغرق معمول ' و بمجرد آغاز روز متوجہ تناول طعام ' و از بلندي دو گهڑي روز جلوه فرمائے تسبیح خانہ ' و خواندن درود بر دانہ ہاے نخود ' با قریب دو صدکس حاضرین ' بلا تمیز شاگرد پیشہ و اہل منصب ' عادت دوام ' و از بر آمدن چهار گهڑي روز مجالست علما و فضلا ' و برادراں و فرزندان و احبا و اقربا ' بہ بحث مسایل فقہ و تقریر مذاہب ' و از یک پاس روز تا نصف النہار دربار عام ' و دستخط کواغذ و اصلاح امور ریاست وغیره مطالب ' ہرگاه کہ برخاست ' دو گهڑي تن بقیلولہ گماشت ' بمجرد بیداري و ادائے ضروریات و سازش وضو محو نماز پیشیں ' و از دوپہر و چهار گهڑي روز متوجہ دار الانشا و مہام خانہ و استفسار احوال اقارب و مساکین ' و بوقت باقي ماندن شش گهڑي روز متوجہ تناول ' و بعد از ادائے نماز عصر در جلسۂ علمائے صوفیہ و مشایخین بتکلم و تامل ' و بہماں جماعہ ' تقدیم نماز مغرب و عشا مقرر ' و از دو گهڑي اول شب تا ده گهڑي انتظام امور ملکي و کام بحشي بقاعده مستمر بعد ازاں

بیان اعمال حسنہ *

بخوابگاه مي رود ' و میل باستراحت مي فرماید از عبادت حق دقیقۂ فرو نمي گذارد و ہرچہ از اعمال عبّاد است ' بعمل مي آرد ' یعني سوائے فریضۂ پنجگانہ در گذارش نماز جمعہ و اعیاد و نوافل و ادعیۂ امام والیالي مبارک و محترم جهدوا في دارد ' و بمقتضائے اعمال حسنہ شب زنده داشتن ' و پیاده بمسجد رفتن ' و صوم فریضہ و نوافل گرفتن ' احتیاط دوامش ' و قبول حسنات ' و ترک سئیات ' و عفو جرایم ' و اغماض ذلات ' و ذمائم(۱) ' عادت صبح و شامش ' و مواظبت(۲) درود ' و استغراق یاد معبود بوتیره والد ماجد بحکم آلولد

(۱) جمع ہے ذمیمہ کی برائیاں - بدیاں - شرارتیں - بد چیزیں (۲) ہمیشہ ایک کام پر رہنا *

(۱)
سرلابیہ تخمیرذات او، و تعمیر رباط و مساجد، و دارالشفاے غربا و پل و چاه، و درستي باغات و انهار ممالک عین و غیر في سبیل الله خاصهٔ صفات او، از کرناتک تا گوپامو موقف اجداد و سفرهٔ عام تنعم اقربا و غربا بکشاد، و انجاح حوایج محتاجین، و تسکین، اضطراب احتیاج مساکین را رواج داد، و ارسال وجه مصارف آبدار خانه ها، و مهمان سرا و نذور شرفا و صلحاے مواقف متبرکهٔ مکهٔ معظمه و مدینهٔ منوره و نجف اشرف و کربلائے معلا و مشهد مجید زاد هم الله شرفا و تعظیما، باتحایف ایں سواد، بحمل سفینته الله و سفینته الرسول هر سال معمول بست، و خدمت جاروب کشئي موروثي و روشني چراغان حرمین شریفین، مجدداً بنام خاص از سلطان الروم گرفت، چنانچه شمهٔ ازیں بیان در ضمن وقائع نواب حاجي محمد انور الدین خاں بهادر مرقوم گشت، القصه بنابر اخراجات آں امور، در ملک کرناتک بعوض مبلغ یک لک روپیه سالانه محاصل محمود بندر، وغیره تعلقات کنارهٔ دریائے شور بطریق جاگیر گذاشت، و فراهم نمودن و روانه کردن عازمان حج بیت الحرام، و زیارت رسول الله علیه السلام، بازاد راه و سواري هر دو سفینهٔ موصوف مقرر داشت و در هر دو بقعهٔ مبارک از گماشتن و کلائے مدامي، خبرگیري مردم نادار، و رسانیدن آب و طعام وغیره مایحتاج حجاج وزوار، و آمدن شتران بے مزد باآبله پایان ناچار، معین ساخت، و آلات سنگین مثل آسیا و هاون و دسته وغیره، که قلت آں در عربستان مسموع یافت، ازیں ملک فرستاد، و بر اهل عرب از ابلاغ ضروریات آنها آنقدر منت کاروائي نهاد، که نام نامی او والا جاه سلطان الهند نقش کلاه مفارق مي دارند، و سلطان الهند ملقب کرده‌اند، و در خطبه ها بر منابر مساجد بعد اسم سلطان روم دعائے جاوداني دولتش مي نمایند، قلم در تحریر عشر عشیر محامد ذاتش بعد ز مقطوع اللساني جبه سا است، ورقم در تشریح یکے از هزار مکارم، صفاتش بعجز بے زباني چوں مردمک تصویر حیرت ادا *

---

(۱) سرا — مسافرخانه *

بیان صفت سخاوت *

از گوہر افشاني دست عنایتش کہ ابرنیسان رشحۂ اوست و بموج زني دریاے مرحمتش کہ بحر عمان قطرۂ او و تہي کیسہ گان اقصاے عالم مایہ دار و دوش و کنار ہنر فروشان ہر دیار گران بار شرحش مثل احسان ممدوح بیکران است تاکجا نگارد مگر بحکم آنکہ آصف سخا آب و تاب گوہر تقریر و تحریر مي افزاید تیمناً حرفے از دفتر انعامش برروئے قلم مي آرد نقل کہ درزمان نگھداشت سواران رجمنٹ (Regiment) کہ در اصطلاح انگریزي اسم رسالۂ خاص طویلہ باشد شامل خریدي اسپان سوداگران امصار و اکناف دوراس اسپ تاجري بقیمت دو ہزار روپیہ در خریدي سرکار درآمدو متصدیان دفتر دیواني علاقۂ عبدالرشید خان بہادر والد محمد نجیب خان شہید پروانۂ تنخواہش بشا ملات تنخواہ داران دیگر بر عوض تحصیل صوبۂ نیلور نوشتند و تاجر مذکور بسان اسپ بیچارہ در شورہ زار بے عوضي آنجا تک ہا زد و بافرد تنخواہ بحالت تباہ واپس آمد و عرض مخبر پریشاني احوال در جبین سواري خاص رسانید حضرت اعلا پس از ملاحظہ اش او را بحضور طلبید و از کم و کیف حالش مستفسر گردید عرض نمود کہ من بیچارہ و ناکارہ و وطن آوارۂ بے استعداد مساکن اؤرنگ آباد بواماندگي سرانجام کتخدائي دو دختر از آشنائے ہم حرفت و ہنر دوراس اسپ بوام گرفتہ بہ طئي مسافت دراز وارد این دیار گشتم و با عانت بخت بیدار در سرکار فیض مدار فروختم و از امید بہایش مایۂ تقدیم شادي دختران اندوختم و بذریعۂ پروانۂ تنخواہ ہر چند کہ برائے وصولش تا نیلور شتافتم حاصل آنجا را عوض نصیبۂ خویش نیافتم ناچارے نیل مراد گردیدم و عرضي حال گذرانیدم کہ ترحم خداوندي وارس احوال پریشان شود و از دفع شداید پاس کامیاب مقصود گرداند حضرت اعلي پس از استماع احوالش و دریافت وجہ مطلوبۂ شادي دختران و وام طلبان وغیرہ اختلالش بذرہ ہاے زر از خزانہ طلبداشتہ بحضور خود موافق تفصیل ذیل دو ہزار روپیہ قیمت اسپان و دو ہزار

روپیه وجه شادي دختران و دو هزار روپیه جهت ادائے وام و
دو هزار روپیه سرمایهٔ تجارت و گذارش ایام و دو هزار روپیه خرچ
راه آمد و شد ذات او، و عوض مصروفهٔ محصول و خوراکي اسپان،
و دو هزار روپیه برائے خریدي تحایف سرور اطفال جملگي دوازده
هزار روپیه و یک خلعت، و یک راس اسپ بنابر سواري، باد ستک
راهداري بخشید، سوداگر بحصول چنین نفع غیر مترقب، خورسند
گردیده، محمل عزیمت بصوب موقف مالوفهٔ خویش کشید، و بهمین
منوال، بسا مشایخ و اهل کمال، و جهان نوردان شکسته حال، از
فضل و نوالش مرفه الاحوال، و فارغ البال گشتند، مثل شاه ابو سعید
ساکن هند متوطن بریلي وپسر ایشان شاه ابواللیث وغیره، و اکثر
سرداران انگریز بمراعات و سلوک، دریک مجلس با نعام الکوک،
منتفع شدند و شاهزاده گان، و امرائے عالي دودمان، بسان همایون بخت
وغیره، از اولاد سلاطین هندوستان و یحي خان پسر مرشد قلي خان (۱)
ناظم بنگاله و خواجه مودود خان نبیرهٔ نواب مبارز خان (۲) رئیس
دکهن و حمید الدوله نبیرهٔ نواب آصف جاه، و دلاور خان امیر خاص
محمد شاه بادشاه، وغیره که از اتفاقات زمانهٔ بوقلمون بحالت
تباه و زبون، در ظل رافت و مرحمت او رسیده، بمروت و حسن
مدارایش زیاده از موطن وماواي خود ها راحت و فراغت ها دیدند
دریں روزگار که شکست خاطر بیکسان مومیائي قلب ثروت، و
قتل سیماب دلان اکسیر مس دولت، حق تلفي بے مایه گان،

---

(۱) مرشد قلی خان کا دوسرا نام جعفر خان بھی ھے اس کا باپ برھمن تھا حاجی شفیع اصفہانی کے ذریعہ اس نے اسلام قبول کیا سنہ ۱۷۰۴ع میں شہنشاہ عالم گیر نے مرشد قلی کو بنگال کا ناظم مقرر کرکے بھیجا تھا اس نے ایک صدر مقام آباد کیا اور اس کا نام اپنے نام کی مناسبت سے مرشد آباد رکھا سنہ ۱۷۲۶ع میں محمد شاہ کے زمانے میں اس کا انتقال ھوا اس کے بعد اس کا داماد شجاع الدین عرف شجاع الدولہ اس کا جانشین ھوا (۲) نواب مبارز خان ایک شریف النفس اور عالی رتبہ آدمی تھا محمد شاہ دھلی کے ابتدائی زمانہ میں وہ حیدر آباد کا ناظم تھا بحکم اکتوبر سنہ ۱۷۶۴ع میں اس نے محمد شاہ کے اکسانے سے نظام الملک کے ساتھ جنگ کی اور شہید ھوا ــ اس کا سر دربار شاھی میں روانہ کردیا گیا *

امتحان دست قدرت ' و غصب بضاعت ناتوانان ' ظهور شان همت '
احتیاط کیسهٔ زر ' مقدم حفاظت جان ' و خسارت اندیشئي دیگران
پاس شرایط ایمان ' الغیاث مستغاثیان ' نغمهٔ تهنیت اقبال '
و نالهٔ ' بیدادي فریادیان ' غذائے عید اجلال ' مي دانند '
کیست که مثل حضرت اعلائے ما باستغاثهٔ ستم رسیدگان فریاد
تظلم کشیدگان رسد و افتادهٔ زمین گیري افلاس ' و پامال سرکشي
یاس ' را بتائید دست عنایت ' و اعانت بازوئے حمایت بردارد '
و محتاجے را از تنگي احتیاج رهاند ' و بفراخي غنا رساند ' و سائلے
را از ذلت سوال نجات دهد ' و تا زندگي بدرے ندواند '
و گرسنهٔ نانے را بخواني متصرف گرداند ' که تالب زیست از نعمت
کرم دررفع گرسنگئي برشته دلان کوشد ' و تشنهٔ جرعهٔ را بچشمهٔ
اختیار دهد ' که تادم حیات بزلال فیض تشنگئي تفته جگران فرونشاند '
گنجینه ایست که از فقیرتا امیر انتفاع بخشد ' بل خزینه ایست
که از سایل تا باذل یکسان رسد ' مهریست که از سنگ تا لعل بیک
پر تو تابد ' و ابریست که بر صدف و دریا بیک ترشح بارد ' کریمیکه
اهل کرم را بحکمت پرورش عالم قدرتے داده در دولت شان
بصلاح نوازش خلایق کشاده ' فضل و نوال این عزو اقبال '
تا سلسلهٔ ماه و سال جاري دارد ' و فیض این جاه و جلال '
تا مداومت غدوٌ و آلاصال بسان جلوهٔ خورشید از سراهل آفاق
برنگرداند بمحمد وآله الامجد ' صلوة الله و سلامه علیهم بلاعدوالاحد *

صفت شجاعت *

شجاعت ذاتي و تهور طبعي او سرکشان را از شیوهٔ غرور باز داشت '
وخیره سران را از عوج رعونت به پستي مذلت انداخت ' پیش
شمشیرش گردن فرازان لاف خلاف ' جز گردن نهادن بیچاره ' در
زیر تیغش سر بلندان گذاف انحراف ' سواري سرداران ناکاره ' در
میدان تقریر مردئي او رستم بعرض ناتواني خویش دامن زال نمي
گذارد ' و در دیوان زمانهٔ دلاوري او افراسیاب نام خود را از

کمال نیستي در ذیل گذشتگاں مي نویسانند، در ملک کرناٹک زمینے نیست، کہ خون اعدا نریخت، و خاکے نخواہد بود کہ سُم تو سنش در چشم منحرفاں نہ پیخت، چوں عرصۂ زمین کافي تردد جدال ندید، بمرکب جہاز در دریاہم بر فوج جہازات فراسیس دوید، از معائنۂ ایں ہمہ حملہ ہا جنرل لارنس (۱) و مستر کلیوس مخاطب بلارڈ کلیوس و کرنل کورٹ مخاطب بسرایر جنرل کورٹ و جنرل کلیو و جنرل اسمت و میجر برشٹن وغیرہ کہ ہر یکے در فنون دلاوري مشاہیر روزگار خود بود، جلادت حضرت اعلي در ہر مصاف پسندیدند، و در تہور فایق از خود ہا قرار دادند، طومارش طویل است و بیانش نا محصور تفصیل *

صفت تواضع و کسر نفس *

با وصف فیض رساني در فروتني مشہور و با ہمہ کام بخشي بدل جوي مسرور، اجماع مردم بدعوت اطعمہ نیاز ارواح بزرگان دین، و ترتیب مجالس اہل عزت و تمکین، و فقرا و مشایخین، و مدارات مہمان نواز یہا، و اہتمام و قیام خود، در امور متعلقہ خدما، و شوربا نیدن دست ہمہ ہا، بدست خویش، و عذر تکلیف و دلجوشئي بیش از بیش، وتیرۂ طبع والایش بلکہ بعضے اوقات بمقتضائے ہضم لِنَفْسہٖ راست نمودن کفش ہاے واژ گوں حاضران دربار، و جمہور احتیاج و افتقار، خاصۂ وضع دل آسایش، بمضمون ایں بیت شاعرے ـــ بیت

سخاوت پیشہ ہنگام سخا برخود نہد منت
کہ مینا وقت مے دادن بساغر سرنگوں آید

---

(۱) جنرل لارنس سنہ ۱۷۴۷ع میں فورٹ سنٹ جارج کی فوجوں کا میجر تھا سنہ ۱۷۴۸ع میں اس نے اپنی فوجوں کہ ساتھ فورٹ سنٹ ڈاوِڈ پر حملہ کیا پانڈیچری کے حملہ کہ دوران میں وہ فرانسیسوں کے ہاتھوں گرفتار ہوا اور قید کرلیا گیا لیکن جب مدراس انگریزوں نے واپس لے لیا تو وہ بھی رہا کردیا گیا ـ کچھ مدت بعد اس نے دیوکوٹہ پر قبضہ کرلیا جو تنجاور میں واقع ہے اس کے بعد وہ ایسٹ انڈیا کمپني کی فوجوں کا کمانڈران چیف (سپہ سالار اعظم) بن گیا *

معهذا رعب خداوندي و بزرگي و هيبت او' در خاطر ملازماں و نديماں و فرزنداں' آنقدر استيلادارد' که احدے در حضورش نمي تواند' که بدون و ساطت ديگرے' جرأت کلام نمايد *

صفت رحم و شفقت *

ترحمش باں مرتبه که هيچگاه اذيت ذي حياتے بلکه قطع و تراش نهال نباتے' جائز نداشته' و تعدي موالي بعبيدے' و تاديب اديب بمؤدبے' گاہے گوارا نساخته' يعني ہرکا ہکه تهديد و تنبيه معلم دبستان' ہر طفلے ببيند' و يا بشنود' بقبول انعام معلم اطفال مکتب؟را اطلاق آنروز مي دهاند' و اکثر بتحقق انجا ميد' که غنودگان پاسدار چوکي خوابگاه خاص را بالش خود زير سرمی دہد' و تا صبح بيدار نمي نمايد' نقل روزے فراشے را در خيمهٔ سفري از ماندگي راه نزديک مسندتن بخواب يافت' خود بدولت سوائے مسند بجائے ديگر جلوس فرموده حکم بار عام ساخت' و مردم را از بيدار نمودنش باز داشت' و کشتن حيوانے نا منظور نظر عالم پرور' حتی که ذبح قرباني ہم برسم مس دست خود' از دست غير مقرر اگر گاہے بر کژدمے و مارے نظرش مي افتد حافظ جانش مي شود' و زنده‌اش بصحرا مي رساند' و پابر مورے نمي نهد' و ہر گاہکه پريشانش ببيند بهامنے گذارد' که پامال نگردد *

صفت عدل و انصاف *

عدل و انصافش پشهٔ ضعيف را مقابلهٔ فيل مست بخشيده و نام نو شيرواں را از ياد خلق فراموش گردانيده' و يگانه و بيگانه را در وقت سياست بيک نگاه ديده' چنانچه صفتے از صفات معدلتش اکتفائے تحرير مي سازد' و در محکمهٔ راستي وجود ہمين يک رقم را شايد کافي داند' نقل روزے از دست عمدة الامرا که بطفلي در نظر شفقت او' عزيز تر از ہمه فرزنداں بود' بعالم بازي خورد سالي برپيشاني معمار بچهٔ ضربے رسيد که از خراشيدگي يک دو قطرهٔ خون تراويد' حضرت اعلي در حالتيکه از دارالعدالت برخاسته

بمحل سرا تشریف می برد٬ او را گریان دید٬ و وجهش پرسید٬ و از و نشان متعدی یافته بدونی لحاظ٬ لازمی ولدیت٬ فعلش خلاف صیغهٔ خدا تزمی پنداشته٬ زید را باعمر بمدرسهٔ ترکیب دارالعدالت کشید٬ و بجائے گناهگاران استاده گردانیده٬ وزن فعل و انفعال ضارب و مضروب از میزان علم سنجید٬ و بار یاب عدالت فرمود که سزائے معروف بمتعدی دهند٬ و بپاس ولدیت حاکم در اجراے حکم مجهول نشوند٬ و بهر نوع صرف انصاف نمایند٬ و زارت علی خان عرب که از وقت نواب شهید مامور آن خدمت بود٬ با دیگر عدالت مقامان عرض نمود٬ که هر دو غیر مکلف و مبرا از حدود شرعی اند٬ فرمود٬ که اگرچه از مسئله دینی سرنتوان پیچید٬ لیکن سیاستے لازم عبرت دیگران٬ و اندفاع رسم تعدی (۱) متعدیان٬ باید اندیشید٬ چنانچه بمعمار بچه حکم کرد که ضرب شدتے که برپیشانی او رسیده بود٬ بر پیشانی فرزند خاص رساند٬ و اندیشه و قصور نسازد٬ و او حکم بجا آورد٬ و ازین معنی عالمے بحیرت افسرد٬ و هر کس نقش سیاستش بر صفحه خاطر خود نگاشت٬ و هر خیره سر خیال غرور٬ از دماغ قدرت و مقدور٬ خویش برداشت *

صفت فهم و فراست *

فهم و فراست او خارج از حیطهٔ (۲) عبارت و بری از شرح و کتابت است دلیل رسائی عقلش زیاده ازین چه آرد٬ که در معاملات قوم باهوش و فطرت انگریز فراست انگیز بسرمی برد٬ و بسا مقدمات لاحل گورنران چینابٹن موقوف بر رائے عقده کشائی اوست٬ و همه ها در مجلس لسانی او بسان صورت تصویر بے گفتگو٬ مضمون خطوط گورنران چینابٹن٬ و بنگاله و حضرت اعلی که بایگدیگر٬ در امثال این مقدمات نوشته اند٬ و نقول آنهمه در دفتر ثانی داخله دارند٬ گواه است٬ و مشهور و مکشوف دیدهٔ بصیرت اهل نگاه *

---

(۱) ظلم و ستم — حد سے بڑھ جانا (۲) احاطه — چہار دیواری *

صفت اعتقاد حضرت اعلي در جناب والد نامدارش و شفقت والد نسبت بذات با اعتبارش *

اگرچه تشریح حد اعتقادش با پدر بزرگوار و شفقت پدر بآں ستوده روزگار، نظر به بیان تسطیر صدر احتیاج تکرار ندارد، لکن شمهٔ درین محل نیز که در ذیل تعداد صفات او باشد، سعادت کتاب مي داند، یعني قسمیکه در امور معاش و معاد، و حضور خالق العباد هم را منظور، و نوعیکه تقدیم امر پیمبر مرسل ما صلي الله علیه و آله و اصحابه و سلم، برجم غفیر است ضرور امت، حضرت اعلا از روئے اعتقاد بے ریا، عمل و احتراز مهماتیکه پیش نظر پدر مي داشت، بعد شهادت او هم دقیقهٔ ازاں فرونگذاشت، و در هر کار والد را حاضر و ناظر مي پندارد، و عمل برضائے او مي سازد، چنانچه در اوان طفلي حسب الارشاد پدر بعدم ارتکاب حقه کشي خود و اولاد خود که قرار کرده بود، تاحال که شهادت والد کسرے کم عرصهٔ چهل سال منقضي است (۱)، عمل دارد، و حقه را یکے از محرمات شرعي مي شمارد، وبر اولاد هم تقید بلیغش مي نماید، و جرایم برادراں را باوجودیکه فوج کشیدند، و خروج کردند، بپاس روح والد ماجد مقرون بعفو و امتنان داشته، و همه ها را جاگیرات سیر حاصل بقدر مصارف گذران امرا گذاشته و ازانها یکے که برادر حقیقي عبدالوهاب خاں نام شکوه الملک خطاب باقي است، جلیس و ندیمش دایمي است، و بداں موجب عاطفت پدر را باحسن عقیدتش رابطهٔ محب و محبوب، و نسبت طالب و مطلوب، بود، معني آں از مضمون رقعهٔ که نواب شهید علیه الرحمه بعد فراغ حضرت اعلي از مهم پالیگاراں، و پس از معاودت و رسیدن و فرود آمدن او، متصل قلعه نتهرنگر باراده ملازمت، روز دیگر بجوش شوق دیدار، از دست خاص بنامش ارقام و ارسال فرمود، دریافت باید نمود *

(۱) گزشته - گزرا هوا *

شرح شقهٔ دستخطی نواب شهید علیه‌الرحمه بنام حضرت اعلي *

رباعي

گر بے خبرم زود در آئي چه شود
مانند نسیم سحر آئي چه شود
هر چند که بوے گل زگل آید پیش
اے گل تو زبو پیشتر آئي چه شود

ساعت داخل شدن در شهر کدام است برنگارند —

بیت —

شهر ما فردا پر از شکر شود
شکر ارزان است ارزان تر شود

حضرت اعلي سواد رقومش سواد آرائے مردمک دیدهٔ رمد رسیدهٔ عارضهٔ مهاجرت و پارهٔ کاغذ ش پیوند دل صد چاک پنجهٔ مفارقت نموده به تحریر عرضداشت جوابش قلم مژگاں فرسوده روز دیگر بمجردیکه از بستر برخاست بملازمت پدر شتافت و بشکرانهٔ حصول بصارت چشم که از سرمهٔ غبار آستان حضور یافت سر بپایش گذاشت و نذر گذرانید و دید که بدون پلنگ بستر خواب گسترانیده تکیه زده است دانست که پلنگ خاص مرحمت طلب شده بخدمتگار یکه حاضر بود گفت که اگر پلنگ خاص درستي مي خواهد پلنگ همراهيء من باستراحت خاص آراید معروضداشت که اگرچه پلنگ خاص درست و مهیاے چنیں اسباب ممکن است و درستي هم بتقدیر احتیاج مهفتي و درنگي نمي گیرد لیکن چه تواں ساخت که خود بدولت از چندے پلنگ گذاشت نواب شهید ایں سوال و جواب شنید و چشم پرآب نمود و فرمود که عهد با خویش داشتیم که هرگاهکه حافظ حقیقي شمارا بسلامت آرد بر پلنگ خوابیم اکنوں بفضله مدعا یافتیم خواهند دید که امروز پلنگ راحت آراستیم نقل وقتے حضرت اعلي بیماري داشت نواب شهید علیه‌الرحمه باوجود کسل طبیعت خویش بعیادت خلف تشریف آورده

متصل پلنگ حسن جلوس آراست ' و از حکیم علي اکبر که باتفاق حکیم محمد امین و حکیم سکندر بمعالجه مي پرداخت ' استفسار چگونگي مزاج جگربند خود ساخت ' حکیم مذکور بعد عرض کیفیت حال استطلاع (۱) حقیقت طبع خاص نمود ' جوابش باشارهٔ سوے پسر باین بیت ادا فرمود ' بیت ــــ

جان من سهل است جان جانم اوست
درد مند خسته ام درمانم اوست

غرض درهمه حال عزیز از جان ' و صحت و آرام او مایهٔ تاب و توان خود مي فهمید ' شرح محبت آن جسم و جان و تفصیل الفت آن روح و روان در حیطهٔ تحریر نتوان گنجید ' ازین جا قلم صداقت رقم بعرض حقایق ریاست جهان تسخیر امیر معدلت تخمیر یعني حضرت اعلي کوس سخن وري مي زند ' و کاغذ را بمنصب بیان این جاه و جلال پر صدر دست قبول منصبداران دولت سخن جا مي دهد *

داستان اصغا (۲) فرمودن حضرت اعلي قصهٔ پر غصهٔ شهادت والد والا درجت و آراستن فوج و قلعهٔ نتهرنگر و نوشتن عرضداشت و نامهٔ متضمن روداد کرناتک بحضور احمد شاه بادشاه و نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ (۳) بجانب هند و دکهن *

حضرت اعلي پس از استماع سر گذشت ناگزیر شهادت والد نامدار ' و اسیر شدن محمد محفوظ خان بهادر وغیره برادران و خویشان

(۱) آگاهی ڈھونڈنا ـ اطلاع چاهنا (۲) سننا کسی بات کا ـ کسی بات کے سنے کے لئے کان جھکانا (۳) آصف جاه کے بعد آپ کے صاحبزاده ناصر جنگ نے زمام حکومت اپنے هاتھ میں لے لی مظفر جنگ هدایت محی الدین خان (آپ کے بھنجے) فرانسیسون کی تائید سے دعویدار سلطنت بنے دونوں میں جنگ هوی آپس کی صلح پر جنگ کا خاتمہ هوا مگر بعض مفسدون کی شرارت سے ناصر جنگ شهید هوگئے ـ سنہ ۱۱۶۱ع تا سنہ ۱۱۶۴ع آپ نے حکومت کي *

بدست معاندان بد روزگار و راهي شدن عبدالوهاب خاں بسوئے
حیدر آباد ' و بدست آوردن هدایت محي الدین خاں ملک آرکات
و نیلور ' و رسیدن او به بندر پهولچري بعزم تسخیر نتهرنگر و تجاور
و ارادات باطله و بے اثر ' بتفصیل ماجرا آناً فاناً آگهي مي داشت '
و از جوهر استقلال اصلا پاداري نگذاشت ' و بگماشتن چوکیداراں نوعي
انسداد طرق اطراف نتهرنگر بعمل آورد که چیزے از اخبار آں هم
اختلال بگوش ساکنان آں سر زمین نخورد ' باوجودیکه فوج خاصهٔ اش
متعین رکاب نواب شهید علیه الرحمه بعد روداد انتشار همراه محمد
ابرار خاں واپس رسید ' و چیزیکه پنهاں بود علانیه زباں زد هر یک
گردید متوطنان نتهر نگر بمعائنه همت و استقلال خداوندي اصلا مشوش
و مضطرب نشدند ' و از قرارگاه ثبات لغزش نیافتند ' و خود بدولت
با ثار اقبا لیکه در صدد روز افزوني بود ' از روے مردانگي و دلیرئي
ذاتي اسباب پیکاریکه بفرصت سالها ممتنع الامکان است بغتتاً تیار '
و فوج خاص و تابعاں بایں طور فراهم و منقسم نمود که هفت هزار
سوار و پانزده هزار پیادهٔ قدیم و جدید موکب خاص و دو هزار
سوار و پنج هزار پیادهٔ علاقهٔ ترناویلي و سه ۳ هزار سوار و پنج هزار
پیادهٔ بابت تجاور و پانصد سوار و پنج هزار پیادهٔ رامناتهه و پانصد
سوار و پنج هزار پیادهٔ شیوگنگا ' و هفت صد سوار و پنج هزار پیادهٔ
ملیوار و پانصد سوار و ده هزار پیادهٔ تو ندمان و سه ۳ صد سوار و چهار
هزار پیادهٔ تعلقه نرور و چهار صد سوار و چار هزار پیاده از هر دو تعلقهٔ الیا
نور و وڈیار پاله ویک صد سوار و دو هزار پیاده از منې پاره جملگي پانزده
هزار سوار و شصت هزار پیاده همه شمشیر زن و تیر بازو برق انداز ' که
هئیت مجموعي آں هفتاد و پنج هزار کس باشد ' بتفریق سه ۳ هزار سوار و
پانزده هزار پیاده علي السویه پنج جوق فرموده هر جوقے بجمعیت پانزده
هزار کس مقرر کرده ' ازاں یکے بسرداري سید علي خاں بهادر متعین
حفاظت قلعه ' و دویم و سویم بسر کردگي سید ناصر علي خاں و
سید مخدوم علي خاں مامور پاسباني حدود ملک ' و چهارم و پنجم
بسر خیلئي غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں برائے کشت و

معاونت ہریکے ازاں جو قہا کہ در وقت کار محتاج مدد شوند مامور ساخت ' و قلعہ را بتعمیر شکست و ریخت برج و بارہ و تعمیق خندق جنوبي ' واحداث بتير يهائے مقامات مناسبہ و فراہمي باروت و گولہ ہا آراستگي اتواب ' و گماشتن مردم با خبر ' قسمیکہ باید ' آراست ' و محمد محفوظ خاں بہادر وغیرہ اسیران دست مخالف را برطبق شرح صدر ' بایصال مبلغ سہ ۳ لک روپیہ از بند رہانیدہ و با عانت زمیندار تجاور مطابق املائے پیشین ' اعدائے نکبت انتمارا از سر کوبي واقعي بے مغز غرور گردانیدہ ' خطے بتاکیداکید نگاہداشت ' پنہاني سواراں ' و پیادہ گان ' بقدر امکان و رسیدن بحضور خود ' از نام عبدالوہاب خاں کہ در حیدر آباد بود ' و بدون آمدن خود بمقتضائے غیر امکاني ' عمل بآ وردن مردم مذکور ننمود ' نگاشت ' و بحضور پادشاہ و زارت پناہ عرضي و نامہ بایں مضمون ترسیل داشت *

مضمون نامہ حضرت اعلي بنواب ناصر جنگ *

بعد ادائے سپاس بے قیاس پادشاہے کہ دولتمندان ازلي را بعطائے شکوہ قلع بنیاد فساد ' باعث اصلاح مہمات عالم کون و فساد گردانید ' و ابلاغ صلواۃ زاکیات جناب حاکمے کہ منشور رسالت ابدي او ' بمضمون عزل بطلان گمرہان بادیۂ ضلالت و نصب ایقان راست روان طریق ہدایت ' نافذ انتظام امور معاش و معاد گردیدہ ' مبرہن راہي ممالک آرائے آں صدر نشین ایوان عزت و تمکین ' و سادہ گزین دیواني رتبۂ مہین نظام مہام ممالک آصف جاہي قیام دوام ارایک(۱) بادشاہي ملاذیکرنگان اخلاص کدۂ صدق و صفا ' معاذ توحد مشربان معبد خلوص و ولا ' مي گرداند ' کہ از نیرنگي روزگار کج آہنگ ' و بو قلموني فلک ہزار رنگ ' بعضے راندہ ہائے بارگاہ وفا ' و ماندہ ہائے کوچۂ مکر و دغا ' یعني حسین دوست خاں عرف چندا ' و قلعہ داران نوایط نسب ایں کشور

(۱) جمع ھے اریکہ کی بمعنی تخت - آرام - چین - سُکھ *

دلکشا، کہ بمقتضائے تخمیر فطرت فسادي، و ابتغائے طینت بد نهادي، نظم ناظم حق شناس را بند پاي کج خرامي، و ضبط ضابطۂ دیانت اساس را کمند گردن نمک حرامي خویش مي دانند، نایرۂ انحراف هدایت محي الدین خاں بهادر را کہ بشدت باد بے هنگامئي غرور، و تندي هوائے ناکامئي شعور، از کانون دکهن (۱) جست، و هر آئینہ بیک کف آب نصایح اهل وفاق از حرقت مي توانست نشست بہ تنفّخ نيّ تحریصي چند، و تائید پذیۂ صدفسون و هزار سوگند بخسک زار ملک کرناٹک انداختند، و بصرصر اتفاق فراسیس نکبت تاسیس کہ در قید دبور (۲) ادبار پهولچري، دام انتظار تلف هزار باغ و بهار عقل و هوش، مي چید، و بکمین غارت چراغستان حیائے مردم حق فراموش، مي طپید، مشتعل ساختند، و في الجملہ خون پدرم سراج الدولہ بهادر ناحق و ناروا ریختند، و در تمامي ملک پادشاهي، طوفان تکبر نحن ولا غیرنا انگیختند هرگاهکہ بعزم تسخیر قلعۂ نتهرنگر، متحصن اختیار کاملۂ من، بر قلعۂ تهاور کہ في المثل حلقۂ در اوست، حملہ ها نمودند، وقوتها آزمودند، چوں شمشیر انتقام خوں ریزي پدر شهادت انجام، در دست ایں نیازمند توفیق تدارک با سر انجام فوج و پیکار، و استحکام حصار بے نیام است، نظر بالتجائے عاجزانۂ هارس (۳) آنجا و مصلحت پیش بندیها، دست اعانت او کشادم، و سامان ادبار آنها در طوفان جوشي دنبالہ زني مبارزاں، از تهاور تا پهولچري برباد دادم، از انجا کہ ملک کرناٹک در اختلال است، و نیازمند بذات خود و همت مردانہ، و شوکت تهورانہ، و خیرخواهي آن خاندان، و عزم سرشکني متکبران با لا ستقلال، اگر دریں تاریکئي هجوم اغیار، اتفاق طلوع آن مهر آسمان اقتدار شود، انتهائے ظلمت شام نخوت اعدا، و ابتدائے صبح دولت اولیا، امکان دارد، زیادہ

(۱) آتشدان مطلقاً خواہ لوهاروں کی بهٹی هو خواہ بهاڑا وغیرہ (۲) وہ هوا جو مغرب کی طرفسے چلے - هندی میں پچهوا هوا کہتے هیں (۳) پاسبان - نگہبان *

منتظر جواب با صواب است' (۱) و بدرصد توجه موکب نصرت مآب' جهت استقبال اقبال سعادت و استیصال بنیان ثبات جماعه شقاوت پا برکاب

مضمون عرضداشت حضرت اعلي بحضور پادشاه هند*

فدوي دولت خواه ازلي' محمد علي جبین ارادت بفروغ تلثیم' (۲) حطیم فلک تعظیم' و دست عبودیت بگلچیني گلزار تسلیم' (۳) آستان کعبه تکریم' مشرقستان جلوهٔ سعادت و افتخار' و بهارستان رنگ مباهات و اعتبار ساخته' بذروهٔ عرض حاضران پایه سریر' خلافت مصیر' خدیو دولت و دین' شهنشاه خورشید نگین' مي رساند' که دریں اوان تخلل اقتران' و زمان تخلف توامان' هرگاهکه هجوم اتفاق جمهور نفاق بر امنیت ملک کرناتک جنوبي ممالک محروسهٔ ناظمان دولت بے زوال شاهي و متعلقهٔ فرمانبران سطوت عدو مال ظل الهي که بسند حضور در تصرف سراج الدوله والد فدوي بود' گرد اختلالے انگیخت' و از هنگامه آرائي عرصهٔ خود سري و آئینه پردازئي عرض بد جوهري' سر رشتهٔ عافیت عالمے گسیخت' والد فدوي بحکم هوا خواهي ها' پس از سزائے واقعي اکثرے از متمردان' و هدم واجبئي بسا سرکشان' جان نثار کار سرکار گردید' و سرخروئي میدان کار زار' که آبروي زندگي' و اعتبار بند گیست حاصل گردانید' فدوي نیز مترصد همیں توفیق است' و بخلوص موروثي تا حیات مستعار' در تقدیم احکام خداوندي' امتیاز جرگهٔ امثال و اقران یابد' و آخرالامر برکار سرکار جوهر فدویت بظهور رساند' الحال با وصف شر و شور اشرار' از ترتیب اسباب جدال و قتال بمقام خویش قیام دارد' و منحرفان جادهٔ و طغیان را که بعد جان نثاري والد' و غلبهٔ خود ها بارادهٔ باطل تسخیر قلعهٔ نتهر نگر بر قلعهٔ تجاور که متصل آں است

(۱) امید – گھات لگانا – امید رکھنا (۲) چومنا – کسی چیز کا بوسه لینا (۳) بمعنی مکمعه – نام کعبه کے پتھر کا جو درمیان رکن اور زمزم کے هے*

(۲) (۱)

شورش آوردہ بودند، بہ پیش کشي فوج مخذول و منکوب ساختہ، و بنہ و بنگاہ آنہا بغارت دادہ جہت دفعہ کلیۂ باغیان، متوقع (۳)
فضل الہي و معتصم بنواز شات نا متناہي شاہي است، واجب بود، عرض نمود، زیادہ حدادب *

بیان فرستادن نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ جواب نامہ حضرت اعلي و روانہ شدن او از اؤرنگ آباد و رسیدن منزل بمنزل بہ ہسکوٹہ و فرستادن حضرت اعلي نواب محمد محفوظ خاں بہادر را باستقبال و طلب فوج منتقلہ و رسیدن میر دایم علي خاں سردار مقدمۃ الجیش دکہن و کشتہ شدن شیشا سرخیل فوج عدو و ہزیمت ہدایت محي الدین خاں و حسین دوست خاں بسوے پہولچري *

نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ، زمان اقامت بلدۂ اؤرنگ آباد، سانحۂ شہادت نواب سراج الدولہ بہادر شہید علیہ الرحمہ از روئے اخبار اطراف، و اشتہار اکناف، و وصول نامۂ حضرت اعلي دریافتہ اشک غم بارید، و در خود طپید، و دست حسرت مالید، گریبان اصطبار درید، و جواب نامۂ حضرت اعلي بایں مضمون نویسانید، و روانہ گردانید *

مضمون نامۂ نواب نظام الدولہ در جواب *

پس از حمد مالک الملک بالدوام و نعت، سرخیل، انبیاي العظام مکشوف و مرفوع خاطر فاطر فطانت مظاہر میباہي و مفاخر امرائے والا قدر، عالي تبار، سر دفتر نوئینان ذوالاقتدار مسند آرائے ایوان

(۱) ذلیل - خوار - ذلیل کیا گیا (۲) خراب - بد حال - سختی پہونچا ہوا - مفلس (۳) پناہ لینے والا مدد مانگنے والا *

عظمت و جاه ' سرکوب بد اندیشان گمراه ' شمع تابان دودمان نام
و ننگ ' خلف الصدق سراج الدوله محمد خان جهان انورالدین خاں
بهادر شهامت جنگ ' نموده مي آيد ' صفوت نامهٔ حیرت املا '
و محبت رساله حسرت انشا که مشتمل بر اختلال امور آن ناحیت '
و فراغ دستي و گمراهي بے هدایت ' و غلوي اهل ضلالت و تکبر
و خون ریزي ناحق سراج الدوله بهادر ' بود ' خاطر را چها مکدرو
مضطر که ننمود ' و هر آئنهٔ اوقات چه قدر زنگ کدورت و ملال که
نیفزود ' از انجا که بحوله وقوته سزائے قتل بیجائے چناں امیر
صاحب تدبیر تهور سپاه پایه دار پایه تخت ظل الله درپیش است
و عزیمت آن نواح برائے تنبیه متمردان و تائیدآن سر لشکر اخلاص
منداں ' منظوراین دلریش ' لازم است ' بمقتضائے تسلیم رضائے الهي
ماجرائے عالم فاني را ' خیال خواب ' و نقش سراب پنداشته ' و
همت را بر انتظام امور دولت که بتقدیر دیانت و معدلت عین
عبادت ' و آرایش دار آخرت است ' مصمم داشته ' کار بند استقلال و
اطمینان کلي باشند ' و من جمیع الوجوه در ترتیب فوج و لشکر
وحصانت قلعهٔ تنهرنگر جهدوافي دارند ' و این جانب را بعجلت عجیل '
و منازل طویل باعانت خود عنقریب بلکه مترادف این رقیمه '
رسیده دانند ' نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ بعد ارسال نامهٔ
مذکور بلاتوقف بعزم نظام ملک کرناٹک با جمعیت دولک سوار '
بتاریخ دهم ماه شوال المکرم سال یک هزار ویک صد وشصت و
دو هجري مقدس از اؤرنگ آباد روان گردید ' و بتاریخ چهار دهم
ذي تعده سال مذکور بر لب رود مانجرا رسید ' و بهفدهم ماه
محرم الحرام سال یک هزار و یک صد و شصت و سه ۳ هجري مقدس
از رود کشنا عبور فرموده ' و از دریائے تمهد را (تنگ بهدرا) گذشته '
هرگاهکه به هسکوته نصب لوائے مقام گردانید ' محمد محفوظ خاں
بهادر از حکم حضرت اعلي با فوج گراں و سازو یراق نمایاں '
اعلام موکب اقبال پیش کشید ' و از نزدیکي لشکر گاه مستقبل

گردیدن چند مقربین حضور، مقرر، مسرور، بادراک اعزاز ملازمت پرداخت، و بعد از حصول استمالت کلمات تعزیت شهادت نواب شهید مغفرت آثار بشمول عنایات، یک قبضهٔ شمشیر و کتار، عز الطاف وزارت پناه یافت، هدایت محي‌الدین خاں بهادر و حسین دوست خاں متحیر، و مضطر، و بے زر، و هراساں انتشار لشکر مثل دزدان غارت گر، سوائے ملک نتهر نگر، که از خبرداري حضرت اعلا دراں راه نیافتند تتمهٔ ملک کرناتک از آرکات تا ویلور، و ازانجا تا تجاور، تاراج ساختند، چوں خداوند ما خرابي ملک و بے مهاري غارتگراں، بحضور وزارت پناه، نگاشت، و فوج متقله بکمک خواست، میر دایم علي خاں، سردار مقدمته الجیش بصدور حکم دیوان وزارت بهم راهي راجه سنپت رائے، و رائے پشنداس ملازمان نواب شهید علیه الرحمه که پس از وقوع شهادت آقا، اسیر اعدا گردیده، با محفوظ خاں بهادر رهائي یافته بر حکم حضرت اعلي همراه خاں مذکور باستقبال رئیس دکهن رسیده بودند، باسي هزار سوار منتخبه متقله، مثل تیر از کمان دویده، و بسان تیغ از نیام سر کشیده بر سر هردو خاں خیانت ترجماں که موجب باکیهائے تاراجي ملک بودند، و باستماع پیش آمدن آں سزائے کردار ناهموار خودها فوج پراگندهٔ خاں و ماں ویراني رعایا را در میدان سلمبر فراهم نمودند، رسیده، و بلا فرصت تامل، و بے تجویز تساهل برابر اعدا صف کشید، و از نتهرنگر هم دو جوق متعینه غضنفر علي خاں، و محمد ابرار خاں داخل خیل مذکور گردید، و بمجردیکه کوس جنگ نواخت، معانداں را در حملهٔ اول منهزم ساخت، و شیشا راؤ نام بخشي فوج حسین دوست خاں کشته گردید، و سر خود را پامال ستوراں گرانید، هر دو خاں هزیمت ساماں، سامان نخوت بغنیمت اهل انتقام دادند، و رخت فرارسمت پهولچیري کشیدند *

داستان رسیدن نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ در پایان گهات و ملاقي شدن حضرت اعلي در قصبهٔ بیلپور و باتفاق روانه گشتن بسوے بندر پهولچري و مقابله رودادن و اسیر آمدن هدایت محي الدین خان و انفرار حسین دوست خان و فراسیس بسوے بندر مذکور*

خدیو وزارت مآب، متعاقب فوج منقلهٔ متعین میر دائم علي خان ملک آرکات را در ظل رایات ظفر آیات آورد، و بطلب حضرت اعلائے ماسبقت موافقت پیش برد، چون این تجربه کار فنون تیغ زني، و سلیقه شعار شیون دشمن افگني منجمله پنج جوق مرتبهٔ سابق، دو جوق بنا بر کمک میر دایم علي خان پیشتر روانه کرده بود، و با سه ۳ جرق ما بقي، که مجموعاً از سوار و پیاده چهل و پنج هزار کس باشد مع توپ خانه وغیره اسباب رزم بحضور وزیر الممالک که در قصبهٔ بیلپور دائرهٔ لشکر داشت، توسل نمود، و سرداران لشکر را مستقبل گردانید، و طلبید، و به تعظیمش بر خاسته معانقه ساخته نشانید، و پس از ادائے رسم تعزیت، و بذل مکارم لطف و مکرمت همراه گرفته ازان موضع کوچ فرمود، و متصل دوران گردید، لشکر هدایت محي الدین خان، و حسین دوست خان که بعد گریختن از پیش میر دایم علي خان مردم متفرق را از هر جانب و بتائید مخفي جاگیرداران وغیره، باز بصورت لشکرے از سوار و پیاده فراهم آورده مع جماعهٔ فراسیس و توپ خانه از بندر پهولچري بر آمده، بفاصله شش کرو هے دائرهٔ هجوم ادبار انداخته بودند، رسید، و بے آنکه خیمه و خرگاه فرود آرد و نصب گرداند، سر سواري آغاز جنگ نمود، چنانچه آن روز و شب خواجه و بنده، و راکب و مرکوب، نیا سود، و بدون تحریک سیف و سنان، فقط از ضرب گوله هاے اتواب لشکر وزیر و امیر الهند، قوت فوج بداندیش تمام و کار جنگ را رو با تمام

ساخت، حسین دوست خاں و سردار فراسیس بلحاظ ہیبت و شکوه جنود آصفي، تاب مقاومت نیافته، و عنان از نبرد بر تافته پیش ہدایت محي الدین خاں دویدند، و چندانکه بنمائش رنگ میدان و وعدهٔ دیگر تجاویز شایاں، سوئے گوشهٔ پھولچري رہنما گردید چوں اورا پابند دام پشیماني نافرماني دیدند، بمقتضائے بد اصلي ترک رفاقت ساختند، و میر افوج را تنها گذاشتند، و سمت پھولچري مفرور گشتند، شیشهٔ عهدو پیمان برسنگ بے وفائي شکستند، ہدایت محي‌الدین خاں دلفگار، و بے یار و خسته و نزار تمام شب برپشت پیل گذرانید، و صبحے بیست و ششم ربیع الثاني میر محمود بخشي او بلشکر نواب نظام الدوله رسیده، از اظہار ندامت و ملالش مستدعي شفاعت گردید، ہماں زماں شہنواز خاں حکم شد که اورا بحالت قید در لشکر آرند چنانچه ہماں عمل بجا آوردند، و غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں بتلاش و تعاقب حسین دوست خاں، تا در پھولچري شتافته چوں خانمذکور، در تاریکي شب، دست بکمر فراسیس مفرور شده بود، نیافته، اسباب لشکرش بغارت آوردند، وگوئے دلاوري در میدان کارزار بردند، رئیس دکھن باشان و شوکت بفرود گاه رسید، و جہانیاں را از طنطنهٔ فتح و نصرت سامعه افروز گردانید لمولفه *

زہے بخت آں ناظم ارجمند
که بدخواہش ازخود در آید به بند *

بیان صدور فرمان احمد شاه بادشاه در جواب عرضداشت مرقومه صدر متضمن شہادت نواب شہید و تہنیت اقامت ملک کرناٹک و عطائے منصب و خطاب معرفت نواب مستطاب وزارت مآب *

نواب وزارت اقتدار، بعد اسیر شدن ہدایت محي الدین خاں بہادر در ہماں نصرت گاه نصب خیام فرمود، و تمامي لشکر محنت شاقهٔ رزم دو روزه را مبدل به بزم راحت و آرام نمود،

روز دوشنبه بیست و هفتم شهر ربیع الثاني سال یک هزار و یک صد و شصت و سه ۳ هجري مقدس صدور فرمان احمد شاه پادشاه بصحابت دو نفر شتر سوار در لولهٔ (۱) طلائي در جواب عرضداشت خداوند ما کہ بعد حدوث شهادت والد خود علیه الرحمه روانهٔ حضور شاهي نموده بود، میمنت استقلال و سعادت و اجلال ارزاني فرمود، نواب وزارت مآب، سازوار فضل سبحاني، وکامیاب لطف رباني خدیو ممالک کشا حضرت اعلائے، مارا بحضور خود طلبید، منشور شاهي بتقدیم کلمات مبارکباد، و زینت دست دولت طرازش گردانیده، ملک کرناتک پایان گهات مع خطاب سراج الدوله انورالدین خان بهادر دلاور جنگ و منصب پنج هزاري ذات، و پنج هزار سوار، دو اسپه، و سه اسپه و ماهي و مراتب، و نوبت و علم و نقاره و پالکهي جهالردار، و خلعت ملبوس خاص سلطاني، مع جیغه وسر پیچ مرصع، عطیهٔ سایهٔ سبحاني بخشید، و خلعت مذکور بحضور خود پوشانید، و از طرف خود نیز یک خلعت فاخره و شمشیر و کټار مرصع قبضه دار عطا ساخت، و بایں ارشاد کہ بعد نوازش نوبت ما تاسه ۳ روز متواتر در لشکرما نوبت شمانوازند، معزز منصب عزت دوبالا، عرض خداوند ما، بهره مند عنایات شاه، و کامیاب نو از شان وزارت پناه، شاد کام خطاب تهنیت ارکان، خورم و خندان، بخیمهٔ خاص مراجعت و بآراستگي جشن عالي اکابر و اصاغر لشکر را دعوت و فرمان شاهي بآواز بلند مسموع حاضران محفل عشرت نمود و بهر همه از مدارات خلاع مناسبه، ممنون منت، و چند کشتي خلعت با رقمهائے متعددهٔ جواهر و چهار راس اسپ ازاں دو عربي و دو عراقي باد پیما و دو زنجیر فیل باساز طلا و نقره، پیشکش پیشگاه نواب وزارت انتساب فرمود *

شرح فرمان احمد شاه پادشاه *

امارت و ایالت مرتبت، ابهت و شوکت منزلت، دانائے رموز سلطنت عظمي، واقف اسرار خلافت کبري، سرخیل دلاوران

(۱) وه کهڑا جو مثل مکتوب کے لپٹا هو جیسے اطلس وغیره *

معرکهٔ رزم ' سرجیش مبارزان باعزم ' طرازندهٔ بساط شوکت و عظمت ' فرازندهٔ لوائے فتح و نصرت ' اعتماد سلطنت و کشور کشائي ' اعتضاد خلافت و فرمان روائي ' جوہر صمصام یکرنگي و وفا ' فروغ محفل صفوت وصفا ' برگزیدهٔ یک رنگان حق گذار ' قدوهٔ مجاہدان دین دار ' زبدهٔ خوانین بلند مکان ' عمدهٔ امرائے عظیم الشان ' شیر بیشهٔ روز جنگ ' منہدم ساز کفار شقاوت آہنگ ' فدوي خاص لازم الاختصاص امیر صائب تدبیر مملکت مدار ' مشہر روشن ضمیر عالي مقدار ' ظفر پناہ ' نصرت سپاہ ' فہرست جریدهٔ نام و ننگ ' سراج الدولہ محمد علي انورالدین خان بہادر دلاور جنگ ' بنوازشات گونا گون خسروانہ معزز ' و مباہي ' بوده ' بداند ' کہ دریں آوان ملالت اقتران ' عرضداشت آں فدوي خاص از نظر استاده گان پایهٔ سریر خلافت مصیر گذشت ' و دریافت واقعهٔ ہایلهٔ جاں سپاريِ فدوي خاص بے ریورنگ سراج الدولہ بہادر شہامت جنگ ' بدآمد خاطر قدسي مظاہر گشت ' الحق دریں روزگار شوم ' ہمچو فدوي جاں نثار و ہوا خواه بالاعتبار نادر بل معدوم است ' آفرین برروح آں مبرور کہ جان عزیز را نثار کار ولي نعمت ساختہ ' سرخروئي دارین گردید ' و مثل آں امارت مرتبت خلفي را جہت فدویت و ہوا خواہي ما بدولت قایم مقام خویش گذاشتہ بعالم باقي خرامید ' بیت ـــ

نہ مرد است آں مرد صاحب وقار
کہ ماند پس از مرگ او یادگار *

باید کہ آں فدوي خاص ' با اختصاص ' راضي برضائے الہي باشد و ایں معني را سبب ازدیاد عزت و اعتبار خود شناسد ' و سرگرم نوکري پادشاہي ماند ' و توجہ مارا برحال خود روز افزوں داند ' دریں ایام میمنت آغاز مسرت انجام بہ مقتضائے بنده پروري و خانہ زاد نوازي ' آں سزاوار عنایت و احسان را بافاضت صوبہ داري کرناٹک پایاں گھاٹ ' متعلقهٔ آرکاٹ مع فوجداریہا ' و قلعداریہا ' و عطائے منصب پنج ہزاري ذات ' و پنج

ہزار سوار دو اسپہ و سہ اسپہ ' و ماہي و مراتب و نوبت و علم و نقارہ ' و پالکئي جھالردار ' و خلعت ملبوس خاص ' و جیغہ و سر پیچ مرصع ' و خطاب سراج الدولہ انور الدین خاں بہادر دلاور جنگ ' سرمایۂ مفاخرت و مباہات بخشیدیم ' باید کہ شکر و سپاس ایں مواہب بے قیاس بتقدیم رسانیدہ ' در تنظیم و تنسیق امور صوبۂ مفوضہ ' و تالیف و استمالت (۱) مال گذاراں ' و تنبیہ و تادیب مفسداں ' و اخراج و ارجاع اہل طغیان سعي و کوشش موفورہ بعمل آرد ' و در حسن معاضدت (۲) بندہ ہائے درگاہ ' و رفاہیت رعایا و برایا ' و منع مسکرات و منہیات ' و دفع مفتورات ' و قطع ادّعات ' و فصل معاملات ' بر وفق شریعت غرّا ' و عدالت عالم آرا ' مساعي جمیلہ بکار برد ' کہ تا ساکنان آں حدود بادل ایمن ' و خاطر و مطمئن بکسب و پیشۂ خودہا مشغول باشند ' و بر ضعفا حیف و میل نرود ' و بدعت احداث نشود ' دریں باب تاکید مزید شناسد *

بیان نفاق ورزیدن سرداران افاغنہ وغیرہ سران لشکر باغواے راجہ رام داس پیشکار بخشي فوج و اتفاق کردن آنہا پنہاني با ہدایت محي الدین خاں و کوچ فرمودن نواب ناصر جنگ بطرف آرکاٹ از ترغیب مغویاں و آزردہ شدن و روانہ گردیدن امراے آصف جاہي بسوئے دکھن و طلب نمودن حضرت اعلائے ما انگریز را جہت رفاقت خود از بندر دیو نام پٹن بمعاینۂ انجام کار اہل مکر وفتن و منقسم گردانیدن ملک کرناٹک را بر برادراں بہ نیابت خود مطابق تقسیم نواب شہید علیہ الرحمہ و دہانیدن خطابات و مناصب بآنہا از پیشگاہ وزارت پناہ *

نواب ناصر جنگ بعد اسیر شدن ہدایت محي الدین خاں مي خواست ' کہ روز چہارمش بر قلعۂ پھولچیري حملہ آرد ' و

(۱) اپني طرف ملالینا – مائل کرنا (۲) مدد دینا یاری کرنا – ایک دوسرے کا یار و ہونا *

مسخر گرداند، و خواہر خود یعني مادر خان مقید را، بدست نماید، و فرقۂ باغیۂ فراسیس را از خطۂ دکهن بلکه از قلمرو ہند اخراج دہد، و خان مذکور را ہمراہ رکاب بلا عذاب و عقاب در نظر بندي داشت، که خاطر خواہر آزردہ نگردد، و قطع رحم ثبوت نیاید، باوصفیکه اعیان حضور، بدلائل ساطع (۱)، و براہین قاطع (۲) ثابت نمودند، که بقائے او ہیجان مادہ فساد، و غلیان (۳) مواد عناد، انہدام او مصلحت دولت است، و تقویت ریاست، در قتلش از روئے ترحم و پاس ہمشیرۂ خود اغماض بلکه برائے تقدیم لوازم خدمتش مردم متعین ساخت، و اصلاً باذیت جان، تخلل مال مصاحبان و مشیران او، پرداخت، اتصاف دشمناں یعني ہمت بهادر خاں جاگیردار کڑپه و عبدالنبي خاں ناظم کرنول و بهلول خاں پسر عبدالمجید (۴) خاں تعلقدار بنکاپور بتکفیر نعمت احسان، و ترک پاس فضل و امتنان، غافل از انتقام منتقم، ذوالجلال بطمع خام تا تمام ملک و مال، با راجه رامداس ناسپاس که از پایۂ نوکري در ماہۂ یک ہون سرکار نواب شہید علیه الرحمه در اوقات اقامت میکاکول رفته رفته بدر بار آصفجاہي اعتبارے بہم رسانید، و از التفات نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ برفعت خطاب راجگي و پیشکاري بخشگي فوج رسید، از عہد و میثاق اتفاق ساخته و بتالیف جمعے حق فراموشان دیگر ہم در آرایش اسباب ادبار خویش پرداخته برائے قیام و استحکام کار محبوس، یعني ہدایت محي الدین خاں و فرقۂ فراسیس با ہم قراردادند، که بہر حیله و تدبیر نواب نظام الدوله بهادر ناصرجنگ را سمت آرکاٹ برند، و از خیال محاصرۂ قلعۂ پهولچري باز دارند، و معاملۂ

---

(۱) بلند – چمکتا ہوا (۲) جمع ہے برہان کی – دلیل – وجه عقلی – (۳) جوش مارنا – ابلنا (۴) عبدالمجید خان بنکاپور اور ساونور کے نواب تھے – ناصر جنگ نے جب کرناٹك کا رخ کیا تو وہ بھي ان کے ساتھ کرناٹك چلے آئے ساونور کے نواب بہمني سلطان فیروز شاہ کے خاندان سے چلے آتے ہیں عبدالمجید خان کے فرزند کے متعلق کچھ پته نه لگ سکا *

آنرا بطوالت گمارند، که تا لشکریان از سفر طویل دلتنگ، متفرق و متنفر شوند، و خودها گوہر مقصود بدست آرند، ناظم دکهن که بمحض آسودگي مردم فوج، بہماں نصرت گاه مقام نموده بود، بعد امضائے ۳ روز چہارم حکم کوچ، و اشار بمحاصرۂ بندر پهولچري فرمود، اہل فتور ازیں معني تسخیر پهولچري و تخریب فراسیس ممکن الوقوع، و علي الرغم اندیشۂ نا صواب خودها، یقین تصور نموده، و از برہم گردیدن تدبیر خویش افسرده، تمهیدے دیگر انگیخته، معروض داشتند، که تابودن ہدایت محي الدین خاں دراں لشکر توجه خاص مضایقه نداشت، الحال که او با قبال عدو مال اسیر گشت، بر فراسیس که سوداگري، و حسین دوست خاں که کمینه چاکري، بیش نیست، خود بدولت متوجه شدن، مجوز شان و رتبۂ والا نباید ساخت، در صورت حکم یکے از ملازمین مي توانند، که ایں کار بانجام رساند، صلاح دولت آنست که نصب رایات موکب اقبال در آرکاٹ که مقر حکام است قرار یابد، فرمود، که اگرچه اظهار شما ترجمان حسن عقیدت است، اما گذاشتن خواہرم والدۂ ہدایت محي الدین خاں در بندر پهولچري و علاقۂ قوم مختلف بعید از آئین غیرت لازم است، که اوُرا بہر نوع بدست آرم، و تا حصول ایں کار قدم ازیں جا بر ندارم، مفتریان دراں وقت غیر از سکوت چاره ندیدند، و مہر خموشي بر لب نہادند، و چوں دراں سوال و جواب آں روز بشام رسید، و نهضت لشکر موقوف بر صباح آں گردید، فرصت غنیمت دانسته درپے تدبیرے دیگر دویدند، و بفرستادن جواسیس حسین دوست خاں و فراسیس را ترغیب دادند، که آخر شب بر لشکر شب خوں زنند، آں کمین گراں نقب دغا، حسب الایما، باجمعیت خودها، از حصار پهولچري بر آمده، در انتهائے ایل بسان دزداں بالشکر در آمدند، و سمتے دست و پائے بیتابي زده، از طرف دیگر بدر رفتند، ایں معني بسبب وسعت لشکر گاه، به بسا مردم اگرچه معلوم نگردید، و آسیبے نرسید، اما اہل فتور وقوع ایں امر دست آویز صلاح خویش

ساختند' باز مشورت نا مقبول سابق را بتازگي آب و تاب داده' معروضداشتند' که اگرچه جسارت دوشین کمینه سوداگران' مثل در آمد و بر آمد پنهانئي سارقان' معلوم لشکریان' و به هیچ وجه موجب نقصان' نشد' لیکن آنها را صدور ایں حرکت بمقتضائے کوته اندیشیها' موید خیالات خام' و بنائے ریزش مادهٔ سودائے عوام گشت یعني خفاش (۱) بدعوي هم چشمئ آفتاب' لاف خواهد نمود' و کتان (۲) بخیال هم نگاهي ماهتاب' زبان گذاف خواهد کشود' هر چند که سزائے ایں خیره سري مناسب سطوت خداوندي است' لکن ایں معني ناشایان شان ملازمین رکاب' و آنها را بمقابله خاص در هم چشمان خویش موجب افتخار و دستگاه خود پسندي بتقدیر محاصرهٔ حصار بند را اگر آں کمینه گاں بازیکدوبار' مصدر همیں کردار ناهموار شوند' و ریزش مواد دغاسازند' سبب بدنمائي' و تا شاهجهاں آباد در همسراں محض اشتهار نارسائي است' شایستهٔ نام عالي مقام آنکه نصب سر اوقات در آرکاٹ شود' و یکے از امثال ما غلاماں بر ایں کار مقرر گردد' غرض ازیں تمهیدات خاطر نواب وزارت مآب فریب خورد' و توجه بحکم انتهاض الویهٔ (۳) لشکر بصوب آرکاٹ آورد' سید لشکر (۴) خاں وغیره امرائے آصف جاهي برماجرائے صدر مطلع گردیده'

---

(۱) چمگادڑ (۲) السی کا درخت (۳) جمع لوا کی لشکر کے نشان (۴) نظام الملک کے چار دیوان تھے ان میں سے ایک سید لشکر خاں بھی هیں وه ناصر جنگ کے ساتھ کرناٹک چلے آئے تھے اور انکی بہت مدد کی تھی لیکن ناصر جنگ نے نا عاقبت اندیشی سے انهیں دکن واپس روانه کردیا ناصر جنگ کی فوجیں پانڈیچری سے آرکاٹ واپس هونے کے بعد اورنگ آباد میں شورش برپا هوگئی اس کو رفع کرنے کیلئے ناصر جنگ نے سید لشکر خاں کو اورنگ آباد روانه کیا اگر ناصر جنگ نے سید لشکر خاں کو اورنگ آباد نه بهیجا هوتا تو وه ضرور ان کو آنیوالی تباهی سے بچالئے هوتے - ناصر جنگ اورنگ آباد هی میں تھے که نواب صلابت جنگ اور مسٹر بسی وهاں پهنچے لشکر خاں نے سر دربار فرانسیسیوں کے غلبه اور اقتدار کو نفرت کی نگاه سے دیکھا لیکن نهایت احتیاط کے ساتھ اپنے اراده کو چھپائے رکھا اس کے بعد سید لشکر خاں نے مسٹر بسی کی سخت مخالفت کی اور صلابت جنگ کو فرانسیوں کے اثر سے باهر لانے کیلئے سخت کوشش کی سنه ۱۷۵۳ع میں انهوں نے فرانسیسیوں کو شمالی سرکار کی طرف روانه هونے پر مجبور کردیا سنه ۱۷۵۶ع میں وه اپنے عهده سے معزول کردئے گئے ان کی جگه شه نواز خاں مقرر هوے *

خود بدولت را خفیہ بر فتنہ انگیزی مفتریان آگاہ گردانیدہ، عرض نمودند، کہ اقتضائے حال بدون یکے ازیں سہ کار قرین صلاح نباشد، اول آنکہ خود بدولت بہ نفس نفیس ملتفت قلع و قمع قلعۂ پھولچیري شوند، و چنین کار عظیم بر اعتماد این و آں نگذارند.

ع — دشمن نتواں حقیر و بیچارہ شمرد،

دویم آنکہ اگر عزم کوچ سوئے آرکاٹ مصمم بودہ باشد، پس توجہ موجہ راست بصوب دکھن شود، الحال کہ ہدایت محي الدین خاں اسیر گشت، بنابر انطفائے نایرۂ فساد ناظم کرناٹک مامور گردد، و دیگر دو سردار نامي نیز بافوج شایستہ بکمکش متعین شوند، و حکام اطراف ہم با عانت او مامور باشند، سویم آنکہ بقتل امیر حکم نافذ صادر گردد، تا ایں ہمہ فتنہ و آشوب مفتریاں فرونشیند، بعد ازاں خواہ عزیمت دکھن خواہ اقامت آرکاٹ ہرچہ اقتضائے رائے عالم آرا باشد، بمعرض ظہور شتابد، و مضایقہ ندارد، فرمود کہ، اقامت ایں جا و آرکاٹ مساویست، و بودن ہر دو جا محاصرہ پھولچیري را مطاویست، دریں صورت آنچہ منظور است بعد وصول آرکاٹ صورت نمائے آئینہ وقوع خواہد گشت، ہوا خواہاں ازاں جواب دم درکشیدند، و باز زباں را آشناي کلمۂ لاونعم نگردانیدند. چوں ازانجا لشکر بآرکاٹ رسید، و مرکوز بدسگالاں بخلاف مصلحت خیر خواہان عرصہ آراي بروز گردید، سید لشکر خاں وغیرہ امرائے آصف جاہي تاب معائنہ امور یقینیۂ مآل، بردیدۂ خود وبال انگاشتند، و قبل از وقوع آں واقع بحج و زیارت حرمین شریفین مرخص گشتہ، و رخت اقامت از لشکر برداشتہ، بجہت وداع اہل و عیال ہمت بوصول دکھن گماشتند، و حضرت اعلائے مانیز از انجام کار خبردار شدہ، قوم انگریز را کہ بامروت و وفا یافت، حسب وصیت والد ماجد خود از بندر دیونام پٹن کہ متصل بود، طلب داشت، و در رفاقت خویش گذاشت، و سردار فوجش را معزز استحصال ملازمت و زیر المما لک ساخت، و مدعایش کہ در صورت افاضت

جاگیر تعلقهٔ پونملي و قلعهٔ پهولچري بتسخیر آرد ' معروضداشت ' و جماعهٔ او متصل خیمهٔ خود فرود آورد ' و موافق زمان نواب شهید علیه الرحمه ملک کرناتک بر برادران یعني صوبهٔ آرکات بمحمد محفوظ خان بهادر و صوبهٔ نیلور بعبدالوهاب خان بهادر و چند تعلقهٔ متفرق بمحمد نجیب الله خان بهادر به نیابت خود سپرد و از حضور نواب ناصر جنگ برادر کلان را بشهامت جنگ خطاب پدر ممتاز گردانید ' و برادر حقیقي را بخطاب نصرت جنگ و محمد نجیب الله خان بخطاب بهادري سرفراز *

بیان شورش حسین دوست خان و فواسیس باغواے مغویان پرتلبیس و گرفتن قلعهٔ تروادي و چنگل پیٹهه بامداد پنهاني قلعداران نوایط و جنگ نمودن و شکست یافتن صف شکن خان و پسرش و مامور شدن و غالب گشتن و کشته گردیدن ترک طهماسب خان *

فساد اندیشان بدنهاد ' و بدنهادان سراسر فساد ' جریدگي خداوند در آشوب گاه غربت و محن ' وروانگي امرائے رفاقت پیوند ' بسوئے مواطن دکهن ' ضمیمهٔ برآمدکار ' و وسیلهٔ ظهور ادبار ' خویش اندیشیده ' و سرگرم اظهار بد طینتي و شاد کام تجویز بے همتي گردیده ' بجاگیرداران قوم نوایط برسر انجام مطلوبات فوج فراسیس ترغیب دادند ' آنها که باحسین دوست خان هم قومي و همنسبتي داشتند ' و از دیر انتظار شهود این کار مي بردند ' بحکم آنکه دیوانه را هوئے بس است بمهیا ساختن مواشي و آذوقه وغیره اسباب مایمکن وسعت ' جاگیرات هر یک ' کمال اهتمام بجا آوردند ' فراسیس باین تائید موید گشته ' نخست بر قلعهٔ ترواديِ که متصل پهولچري است ' بمشورت آنهاپورش برد ' چنانچه در دو روز مفتوح ساخته ' و بآمادگي اسباب حرب و ذخیره پرداخته ' بر قصبهٔ چنگل پیٹهه جاگیر پسر صف شکن خان ریخته و بردیهات و قصباتش گرد خرابي بیخته ' کوه متصل و سروسایه انداز قلعه اش را ' مقر خویش گردانید جاگیردار آنجا وقتیکه تیغ برسر رسید ' چشم غفلت کشوده و

حرکت مذبوحي نموده، ذلت فرار برغیرت افزود، صف شکن خاں بسماعت ایں خبر، و فرار پسر، باجمعیت ماحضر، رسید، و از بے تمیزي شب قریب لشکر فراسیس خیمه نزول کشید، و بشبخوں آوردن عدوے قابو نظر، و پراگنده گشتن فوج بے خبر براه پسر دوید، و فراسیس متصرف قلعه گردید، و خاطر نواب (۱)
مستطاب وزارت انتساب از سنوح چهار خسارهٔ متواتره از دست رفتن ہر دو قلعهٔ مذکور، و ہزیمت یافتن پدر و پور مزبور خیلے برہم گشت، و برآں شد، که بتوجه خاص ظرف غرور اعدا باید شکست، مفتریاں که برائے منع صلاح کار حاضر، و بتقدیم حکم خداوندي از دل قاصر، بودند، عرض نمودند، که اقوام والا بر تذبیه اعدا، دریں وقت بس نازیبا، زیرا که اول دل لشکریاں بامتداد سفر ملالت کشیده، دویم برشگال پیش رسیده، سیوم فراسیس از کمک دیگر بنا در خویش جرأت مجدد یافت، چهارم بدنامئي مقابلهٔ خاص با ایں مردم ادنے در تمامي ممالک تاشاه جهاں آباد خواہد شتافت، پس سزاوار شان و وقار آنست، که دو سردار فهمیده کار، با فوج سنجیدهٔ پیکار، مامور سرانجام ہر دو جاشوند و معامله را باسهل الوجوه انفصال دہند، غرض حسب العرض آنها، ترک طهماسب خاں سردار عمده منصبدار پادشاہي را، روانهٔ جنگل پیٹھه گردانید، و حضرت اعلائے ماوا بتصفیهٔ قلعهٔ ترواديٖ سنجید، چنانچه ہر دو سردار باجمعیت خود ہا ہر دو جانب رواں گشتند، و کمر بعزم ظهور فدویت بستند، یعني ترک طهماسب خاں ایلغار صرصر کردار بجنگل پیٹھه رسیده، بلا اندیشه برکوه قرارگاه فراسیس دویده، به برگ ریزي حدیقه جمعیت اعدا پرداخت، گروه فراسیس بقیته السیف سمت شیب کوه راه فرار یافت، خاں نصرت نشان تعاقب کناں و شمشیر زناں مي رفت، و سر بساخیره سراں از سم باد پا مي شکست، دریں حشر زد و خورد فراسیسي از جماعهٔ

---

(۱) ظاهر هونا شکار کا بائیں طرفسے – سهارا حادثہ کا ١١ هونا *

مندشره که زیر سنگ٬ سرراه فرار٬ از ترس جان٬ پنهان بود٬ بمجرد گذار خان عقب دوان٬ وقوع چهار چشمئي آن شیر ژیان از بس خوف و هراس٬ وا ستیلائے رعشۂ سراپا٬ بندوق پربار که عصائے ناتواني حالت یاس داشت٬ از دست گذاشت٬ بر زمین رسیدن٬ وسر شدن و کلوله‌اش برنشان خوردن٬ و افتادن آن چنان سردار لشکر کش٬ صف شکن٬ این مثل مشهور گردانید٬ شغالے برشیر پنجه زن٬ و زاغے برباز صید افگن٬ چیره گي ورزید *

داستان محاصره حضرت اعلي بر قلعۂ تروادي و موقوف ماندن تسخیرش از راندن جمعیت انگریز بدیو نام پٹن و مامور گردیدن عبدالنبي خان و همت بهادر خان بتخریب آن و تنگ دل و آزرده شدن حضرت اعلي از وقوع این معني و باز داشتن هر دو جان مذکور را از امر ماموره بسعي موفوره و شکست خوردن صف شکن خان بر قلعۂ ترواد‌ي از فرانسیس و هزیمت دادن حضرت اعلي فوج فرانسیس را *

حضرت اعلي با فوج خود و جمعیت انگریز بر قلعه ترواد‌ي تاخته٬ واحوال محصورین را از شدت محاصره و توپ اندازي انگریز نوعے تنگ ساخته که حصار قریب الفتح بود و از گوله‌اندازي ناگزیر ساعات ما بقي کشا یش شمار مي نمود٬ حسین دوست خان و موسي دبلکس ازان حال اطلاع یافته باهل فتور نگاشتند٬ که در صورت از دست رفتن قلعۂ مذکور بحمله شجاعت نواب سراج الدوله بهادر و جلادت انگریز٬ تنگي کار بندر پهولچري یقیني است٬ و علاج واقع قبل از وقوع لازم پیش بیني٬ فکرے بعمل آید که انگریز از رفاقت نواب سراج‌الدوله باز ماند٬ اهل فتور بر آن آگاه گشته و التماس پیشین او نیز که معرفت حضرت اعلي متعهد تسخیر پهولچري شده٬ بجلد وے آن جاگیر پونملي خواسته بود

بخاطرها گذرانیده و اخراج فراسیس و استیصال قرارگاهش بعین یقین دیده٬ بایں تمهید بحضور وزارت پناه عرض نمودند٬ و بایں تقریب فریب دادند٬ که سراج الدوله بهادر انگریز را بتوقع جاگیر پونملي رفیق خود ساخته اگر اقتدار و اختیار هدایت محي الدین خاں و حسین دوست خاں فراسیس را استقلال نمي داد٬ ایں همه فتنه و فساد در ملک سرکار از بے اعتدالي نصاري طرح رواج نمي نهاد٬ الحال چیدن قوم انگریز و رسیدن تعلقهٔ پونملي در اختیار او خالي از دغا نباشد٬ انجامش معلوم نیست٬ که منبعث چها خسران و مورث چه قدر خذلان٬ گردد٬ که دفیعهٔ آں دشواري کشد٬ و تدارکش ممتنع العقل و ادراک شود٬ بالجمله رائے خود بدولت از پذیرائي ایں مشورت مُغّص[1] شد٬ و بر آں قرار یافت٬ که سواد کرناٹک بلکه هند از تاجران فرنگ بالکلیه باید پرداخت٬ چنانچه بنام حضرت اعلائے ما جهت تبرّائے شراکت انگریز و راندنش بماواي او حکم محکم صادر٬ و عبدالنبي[2] خاں و همت[3] بهادر خاں ناظمان کڑپا و کرنول را بر تسخیر دیونام پٹن و چینا پٹن مقرر ساخت٬ حضرت اعلا ازیں معني شکسته خاطر٬ و از آگهي فساد مفسداں و مرکوز مغویاں بجائے خود متحیر٬ گشت٬ که اگر انگریز از ضلع کرناٹک اخراج یا بد یقیں است که استحکام قوت فراسیس فزاید٬ و معانداں را ملاذ و ملجا[4] شود٬ و موجب ظهور فتنهاے

---

(۱) مکدر - تیرہ - مجازاً بمعنی رنجیدہ (۲) کڑپہ کے نواب کے انتقال کے بعد عبدالنبی خاں وہاں کے نواب مقرر ہوے٬ سدھوٹ٬ گنڈی کوٹہ٬ کمبم٬ گرم کنڈا اور چدکندور وغیرہ مقامات انہیں کے زیر اثر تھے - کرناٹک پر ناصر جنگ کی لشکر کشی کے وقت عبدالنبی خاں بھی ان کے ساتھ تھے اور انہوں نے وزیر کے خفیہ قتل کرنے میں بہت بڑا حصہ لیا تھا سنہ ۱۷۴۷ع میں ان کا انتقال ہوا (۳) ہمت بہادر خاں کرنول کے ناظم تھے اس زمانے میں مرہٹوں نے ان کے علاقہ پر فوج کشی کی ہمت بہادر خاں نے دوسرے پٹھان نوابوں یعنی کڑپہ کے نواب عبدالنبی خاں اور بنکاپور کے نواب کے ساتھ ملکر در پردہ فرانسیسوں کی مدد کی ناصر جنگ اور مظفر جنگ کی شہادت کے بعد سنہ ۱۷۵۱ع میں وزیر صلابت جنگ اور فرنچ جنرل بسی نے کرنول پر چڑھائی کردی اور اس کا محاصرہ کر کے اپنے قبضہ میں لے لیا (۴) جائے پناہ *

دوام گردد، دریں حال وصیت والد شهید بخاطر آورده ارادهٔ دستگیري انگریز مصمم نموده، بکمال درد و اندوه از مقام محاصره ترواديِ جریده بآرکاٹ شتافته، معرفت راجه سنپت رائے دیوان و راي کنکاپشن مخاطب براجه بشن داس خزانچي سرکار نواب شهید علیه الرحمه که دراں زماں نیز مامور بهماں خدمت بودند مبلغ نمایاں از تحصیل آرکاٹ به راجه رامداس(1) بخشي فوج وزیر که بسابقه ملازمي یک دربار ایام اقامت سیکاکول با اینها آشنائي قدیم داشت، رسانیده، بدیں نوع مضمر خاطر خود با او پیش آورده که اگرچه حسب الحکم وزارت پناه انگریز را از رفاقت خویش یکسومي نمایم، لیکن بحال خود ماندن و از آسیب اخراج ایمن گردیدن او از احسان شامي خواهم وگرنه تا ولایت فرنگ مشتهر خواهد گردید، که از رفاقت من چنیں حرج بآں قوم رسید، راجهٔ مذکور بعد اخذ مبلغ از خوش ادائي هر دو میانجي که اتحاد پیشیں را توسل نمودند، و شیرین کلامي از حد افزودند، پیام مرقومه مفصل بگوش شنوا سماعت و اجابت نمود، من بعد حضرت اعلي باتفاق شه نواز خاں دیوان و میر دایم علي خاں بحضور وزارت مآب رفته، در تخلیه

---

(1) راجه رامداس، رگھوناتھ داس برهمن قوم سے تھا چکاکول میں اس کی پیدائش هوی عام طور پر وہ رامداس پنڈت کے نام سے مشهور تھا گرانٹ ڈف نے اس کو غدار رامداس لکھا ہے - وہ ناصر جنگ کا رازدار تھا اس پر ناصر جنگ کو پورا پورا اعتماد تھا اسی لئے تمام خفیه امور اس کی موجودگی میں طے پاتے تھے لیکن در پردہ وہ مظفر جنگ کا حامی تھا اور ان تمام خفیه باتوں کی جو ناصر جنگ کے هاں هوتی تھیں سید لشکر خاں اور مظفر جنگ کے آدمیوں کو اطلاع دے دیا کرتا تھا - میر دائم علی خاں نے ناصرجنگ کو پٹھان نوابوں اور راجه رامداس کی تمام خفیه کاروائیوں اور باطل ارادوں کی اطلاع کردی یہاں تک که وزیر ناصر جنگ کے قتل کی تمام سازشی کاروائیوں کے متعلق بھی قبل از وقت اطلاع دے دی گو ناصرجنگ نے مظفر جنگ کے قتل کا حکم دے دیا تھا لیکن راجه رامداس نے ناصر جنگ کے آدمیوں کو رشوت دیکر قتل میں تاخیر کرادی - مظفر جنگ عهدهٔ نظامت پر مامور هونے کے بعد راجه رامداس کو راجه رگھوناتھ داس کا ٹیٹل ملا اس کے بعد وہ نواب صلابت جنگ کا دیوان مقرر هوا کچھ دنوں بعد اس کو چند افغان سپاهیوں نے قتل کردیا - رگھوناتھ داس نے فرانسیسیوں کے ساتھ بڑی وفاداری کی تھی *

بتقریب ایں وسواس کہ دریں روان شورش فراسیس بہ تجویز خاطر شکنئي دیگر تاجران فرنگ منشاء احتمال اتفاق ایشاں ' و بحکم '

بیت —

مورچہ گانرا چو بود اتفاق
شیر ژیاں را بدر آرند پوست *

وبعید از رائے صواب و دوربیني مآل اندیشاں است ' عزیمت ہر دو سردار مذکور از بنا در انگریز باز داشتہ ' بحصول رخصت پیشگاہ وزارت پناہ بتر وادي رسیدہ ' جماعۂ راستي آساس وفا شناس انگریز مروت انگریز را بخاطرداري تمام وجوشش مالا کلام ' و سردارش را بعطائے خلعت و اسپ خوش خرام معزز و مباہي بسوئے دیونام پٹن رخصت نمود ' بعد روانہ شدنش خود ہم از بس حزن و اندوہ دلتنگ گردیدہ خواست ' کہ از محاصرۂ تروادي دست بر دارد ' مگر باندیشۂ گوناگوں نتوانست ' کہ کار مرجوعہ گذارد ' ذکرے عارض ایں کلام است ' و بیانے واقع ایں ارقام ' کہ در اوقات تالیف کتاب وقتیکہ ایں داستاں بترتیب رسید ' مولف معمولا بعرض رسانید ' حضرت اعلي تا آنمقام کہ برائے حمایت کمپني انگریز از مقام تروادي بآرکاٹ رفتہ مطابق شرح صفحات صدر با راجہ رامداس بنواب وزارت مآب گفتگو نمودہ بود ' شنید ' و ترددات و تگاپوے آں اوقات ' و حل عقدہاے آں مشکلات بخاطر گذرانید ' و چشم پر آب گردید ' و پس از شکر خدائے عزوجل فرمود کہ بپاس دستگیري خود و وصیت والدم شہید رحمتہ اللہ علیہ کمپنئي انگریز را چنانچہ باید ' امداد و حمایت کردم ' و بمناسبت ہر وقت قسمیکہ شاید ' اعانت نمودم ' و نوعے بر روے کارش آوردم کہ در ممالک ہند احدے را تاب مقاومت با او نماندہ ' و فراسیس باچنداں دستگاہ فرعونے در نیل عدم لشکر رعونت راندہ آنگاہ جمیع فرزنداں والا تبار را خواند ' و سر گذشت ماضي بر زبان راند ' و خطاب نمود ' کہ شما جگر پیونداں و دلبنداں مرا

لازم است، که دوستي و هوا خواهي انگریز را بر خود لابد گردانید، و مدام لحاظ دستگیریم و وصیت والدم در نظر، و این رویه در اولاد خود ها ارثاً مستمر دارید، و بدان موجب هر فرد قوم انگریز را باید، که حفاظت دولت و عزت اولاد من تا قیام خود ها در ملک هند نصب العین وفاداري دارد، و هر که ازین دو فرقه خلاف آن نماید، از سلسلهٔ خود نباشد، ازین جا رسیدم، بجادهٔ مطلب، الغرض از کار قلعهٔ ترواڈي که ممکن الافتاح امروز فردابود، تا دو ماه هیچ نکشود، آخرالامر صف شکن خان بحکم نظامت پناه دکن از آرکاٹ بافوجے برائے اعانت محاصران رسیده، بیک سمت قلعه نازل گشت، فراسیس که در مصاف جنگل پیٹھه دست آزموده بود، درین جا هم بوقت سه پاس روز دفعتاً با جمعیت از قلعه بر آمده صف صف شکن خان بشکست، تازه واردان که غافل ازین دست برد بودند، خیل و سرخیل بے آنکه اند کے قیام نمایند، موافق عادت یکبارگي رو بانتشار آوردند، خداوند ما باجمعیت مردانه خویش بکمک خان هزیمت سامان دویده، اثرے ازو ندیده، معاودت فرمود، چون درین اثنا لشکر شب محیط آفاق شد، جماعهٔ فراسیس فرصت یافته برمور چال که از فوج خالي بود، تاخته خراب نمود، خداوند باهوش و فرهنگ آهنگ جنگ، دران وقت تاریک و تنگ، خلاف آئین فطرت شناخته، درمیدان موضع ترکلور خیام قیام برپا ساخته، صبحے بمجردیکه فراسیس صف رزم آراست، بمقابله اش شتافت، دلاوران طرفین به نهایت شدت وحدت داد مردي دادند، و دران روز زیر کان آئین وغا، و حمله آوران هیجا، بمعاینه شمشیر زني وعدو افگنگي جهه خاصهٔ حضرت اعلي خود را نارسا دیده، بکمال انفعال از کار وامانده، دست بدعائے فتح و نصرت اوکشادند، و درعین گرمي کا رزار گولهٔ توپ بآن قدر نزدیکئي پائے چپش بگذشت که اسپ سواري بیفتاد، و پائے خاص مجروح گشت، اگرچه پائے اوضربے نیافت، اما از گرمي گذار متصلهٔ گوله پوست و استخوان پا از هم گداخت، و پس از التیام زخم و

امضائے زمانۂ دراز ہم پاشید کہ عظام بمس دست احساس مي
یافت ' با ین ہمہ نشست و برخاست و قیام خرامش بحال ' بلکہ تا
دوسہ کروہ ہم قدمئي سرعت دیگراں با سہولیت رفتارش محال ' بالجملہ
بعد کشش و کوشش بسیار ' و تیغ بازي بے شمار ' و شکست و فرار
معاند ہزیمت شعار ' با فتح و نصرت ' و گرانباری ساز و سامان
غنیمت بمیدان چنجي رسیدہ ' بعد تیمار مجروحاں خواست ' کہ
باز قلعۂ تروادي در حصار لشکر ظفر مدار کشد ' و آفت جان
محصو رین گردد ' بغتۃً نواب وزارت مآب بفریب اہل فتور
بحضور طلبید ' و صید از پنجۂ باز رہانید *

بیان رفتن قلعہ چنجي بدست فراسیس و بر آمدن نواب ناصر جنگ بفتور و اغوائے اہل فتور و شہید شدنش در شبخون زدن فراسیس از گولي بندوق ہمت بہادر خاں ناظم کرنول *

بمجردیکہ حضرت اعلي از میدان چنجي حسب الطلب نواب
وزارت مآب مع فوج بآرکاٹ رسید ' حسین دوست خاں و فراسیس
معرکہ از معرکہ آرا خالي دیدہ بر اغوائے مغویان سرعت بکار بردہ
متصرف قلعہ چنجي گردیدند ' و نفس الامر پناہ مستحکم گزیدند ' نواب
وزارت انتساب باستماع آں خبر حضرت اعلي را حکم نمود کہ فوج
خود بمحاصرۂ چنجي فرستد ' و بحفاظت آں ضلع پردازد ' کہ کمکش
از بندر پھولچري نرسد ' بداں موجب محمد ابرار خاں بخشي را با
جمعیت شایستہ روانہ کرد ' و خان مذکور کار بند حکم گردیدہ قلعۂ
چنجي را نوعے در قید آورد ' کہ از انسداد طرق اطراف رسیدن پرکاہے
باہل حصار محال ' و جمعیت پھولچري و ترواديکہ رسد مي
آورد ' بسبقت تمام مزاحمت پامال جدال گشت ' قلیلے از آنہا
گریختہ دست اجل خرو بار ہمراہي ' بالکلیہ از اضطرار تباہي '
بغارت دادہ ' بترواديي پیوست ' میر مظفر نام مغل توران زا
از رفقائے محمد ابرار خاں دراں معرکہ داد مردي دادہ ' بقتل چہل

نفر فراسیس استحمان برش تیغ بیدریغ گردانیده رتبهٔ شهادت گرفت ؛
مغویان از آگهي این حال بپاس قیام قلعهٔ چنجي برآشفته و
حیلهٔ مجدد انگیخته ؛ خاطر نواب را از نمایش خوف یورش جمعیت
چنگل پیتھہ بردیر کنجي که بمنزله قلعه است ؛ برآن آوردند ؛
که فوج حضرت اعلي را با وصفیکه او ضرورت حضور فوج بدلائل
واضح بعرض رسانید ؛ بمقتضائے صلاح اندیشي مفسدان بمبالغهٔ بالغ
موکد حفاظت کنجي گردانید ؛ نا چار خداوند ما محمد ابرار خاں را
از چنجي طلب داشته باہمگي فوج خاص روانهٔ کنجي ساخت ؛
وخود تنہا با خواص بماند ؛ و چندانکه تردد کرد فوج را بسوے
خویش نتوانست گرداند و فراسیس و اہل مکرو تلبیس را میدان
شوخي فراخ ؛ و دست معاند بغارت ملک گستاخ گشت ؛ نواب
وزیرالممالک بحکم تقدیر که نافذ بر کبیر و صغیر ؛ و غالب بر امیر و
فقیر است ؛ بمصلحت ندیماں دغا تخمیر ؛ درعین شدت بارش
از بلدهٔ آرکاٹ برآمده ؛ میدان چنجي را مضرب خیام لشکر
فرمود ؛ چوں باراں کثرت ؛ و سیلان آب شدت ؛ و زمین نشیب و فراز ؛
و پراگندگي چندیں برگ و ساز داشت که گروه گروه جوق جوق
جدا جدا ہرکجا که زمین مرتفع و مامون از صدمهٔ سیلاب امتیاز
نمود ؛ فرود آمده بود ؛ خداوند نعمت ؛ خدیو با عقل و فطرت ماںظر
بر احتیاط معروض نواب داشت ؛ که از اشتداد ریزش سحاب ؛ و
طغیاني سیلاب ؛ و اتصال مقراعدا ؛ نزول ایں جا واسطهٔ دغا ؛ و خلاف
رائے اہل و فاست ؛ مي باید که متصل قصبهٔ بیلپور که میدانش
وسیع ؛ و زمینش رفیع است ؛ قیام رایات قرار یابد ؛ که تمامي لشکر
یکجا و مجتمع فرود آید ؛ قبول نمود ؛ و کوچ بفردایش مقرر فرمود ؛
خان عالم نام حاضرالوقت نا مناسبت نہضت چہارشنبه و یمن
پنجشنبه معروض داشت ؛ چنانچه بداں موجب نہضت به پس
فردائے آں روز قرار یافت ؛ و میر سیف الله نام که پیش ازاں
بوکالت مفتنان(۱) نکبت تاسیس پیش حسین دوست خاں و فراسیس ؛

(۱) فتنه اٹھانے والے *

رفتہ بود ' برائے انتظام مہام مطلوب آنہا بقسم و ایمان عہد و پیمان واثق کردہ ' مراجعت نمود ' میرداثم علي خاں سردار مقدمة الجیش ازاں ماجرا واقفہ گردیدہ ' ہماں شب بحضور خود بدولت حقیقت دغا اندیشئي (۱) ملاعنۂ فتنہ خیز ' و افاغنۂ فساد انگیز ' و نا کس ناحق شناس ' راجہ رام داس ' وغیرہ چند نا سپاس ' باتفاق ہدایت محي الدین خاں ' سازش مخالفاں ' از وساطت میر سیف اللّٰہ واینکہ امشب افاغنہ بیوفائي خواہند ساخت ' مشروحاً از ابتدا معروضداشت ' از بسکہ قضا اسباب قتلش مہیا نمودہ بود ' بسبب اعتماد کمیں گراں یعني افاغن کہ خلاف ذلت ایام نواب آصف جاہ دراں عہد رشد و رفاہ ' یافتہ بودند ' غرض او محض استیلاے وہم و ہراس انگاشتہ پذیرانہ نمود و فرمود ' کہ با ایں کساں چہ بد کردہ ایم ' کہ باما غدر کنند ' وبا دیگرے بگروند ' گویندہ ازیں جواب لب بہ بست ' و سینۂ دل از ناخن تاسف خست ' غرض ہماں شب پاسے باقي ماندہ فراسیس از چنجي برآمدہ ' وبے منع و مزاحمت کسي قدم قدم آتواب کشاں ' وگولہ زناں ' بہ لشکر در آمدہ ' نواب وزارت مآب ' شہادت اسباب ' گوش آگہي از پنبہ غفلت تہي کردہ ' واقف آنحال گردید ' و ہدایت محي الدین خاں را بنابر قتل بحضور طلبید ' بحیلۂ آنکہ اودراں وقت تلاوت کلام اللّٰہ داشت ' راجہ رام داس از سراولاں برشوت اشرفي ہا در بردنش توقف خواست ' چوں پاس زر بر جمیع پاسہا غالب و طمع مال فایق ہمہ مطالب است ' آنہا دربردنش تساہل کردند ' و کساں دیگر نیز کہ پئی ہم مي آمدند بہماں لقمہ زبان خود ہا مي بستند ' تا آنکہ فراسیس نزدیک رسید ' نواب شہادت مآب کہ باوضو بود بار دیگر تجدید وضو ' و دستار برسر نمود ' و بخلاف دستور اوقات جنگ کہ زرہ و بکتر در برمي کرد ' فقط نیمۂ تنگ و سفید پوشید ' و سلاحي بربدن راست نگرداند ' و بوقت سوار شدن در آئینہ عکس روے خود دید ' اورا باسم اصلي

(۱) جمع ملعون کي – لعنت کئے گئے لوگ *

خود بایں خطاب سہ بارہ مخاطب ساخت کہ اے میر احمد خدا حافظت باد ' و پابرعماري نهاد ' و زنانہ را نیز بر عماري ها سوار گردانیده ' بسمتي حکم استادن داد ' دراں زماں کسے از لشکریاں کہ بعضے از بےخبري یورش فراسیس و ممانعت سیلا بهاے باراں ' و بعضے بتغافل ' و تجاہل ' متفرق بودند ' سوائے چند نفر با ندار ' و مشعل بردار احدے گرد و پیش فیلش نبود ' و مخالف سرکش آناً فاناً اقدام مي نمود ' دریں اثنا صبح صادق دمید ' وصورت دو فیل سواري عبدالنبي خاں و همت بهادر خاں ناظم کڑپا وکرنول نمودار گردید ' نواب شهادت انتساب فیل سواري خاص نزدیک آنها رسانید ' و خلاف عادت دست بسر شدن در سلام سبقت گزید ' آنها تجاہل نمودند ' و ملتفت نشدند ' گمان نا شناسائي برده ' ثانیا قامت برافراخته ' و دست برداشته ' و آواز بلند ساخته ' سلام نمود ' چوں دریں مرتبہ شرم حضور خداوند آنهارا تعلیم آداب رسم قدیم داد ' فرمود ' کہ برما و شما کہ برادران دیني هستیم ' واجب است ' کہ بر اغیار جهاد کنیم ' دریں کلام همت بهادر خاں از سنگ گولي بندوق دستي آئینۂ سینۂ بے کینہ اش شکست ' و بار مذلت ابدي و نفرین سرمدي برگردن روزگار خویش بہ بست ' پریشاني حشم و خدم نمونۂ روز نشور و ویراني خزائن و تاراجي خیم معني آیۂ یَومَ یُنْفَخُ فِي الصُّور فرقت برادر از برادر ' و مادر و پدر تفسیر کریمہ یفر المرءُ مِنْ اَخِیْه وَ اُمِّه وَ اَبِیْه و هجرت زن و مرد ' و پدر از پسر اِشارۂ وَ صَاحِبَته وَ بَنِیْه بود ' لمولفه

اشک از دیدۂ جهاں بارید
آه از جان خلق شعلہ کشید *
واے بر انقلاب چرخ زبوں
حیف از گردش زمانۂ دوں *
کہ چها کرد بر سر آفاق
از زمانیکہ یافتہ اطلاق *

بس سر افراز را فگند بخاک
بس گریباں نمود از غم چاک *
خاک در چشم صد گلستاں کرد
سنبلستاں بسببے پریشاں کرد *
داردر ایں خود پسند باد بهشت
شمعهاے بسببے طربگہ کشت *
ہر کجا دید قامت رعنا
داد رعنائیش بہ باد فنا *
رفتہ از روزگار امن و اماں
دیدي اے دل جہان و کار جہاں *
پشہ بر پیل چیرگی بہ نمود
کاہ بنماد کوہسار ربود *
چغد آفاق را نگهباں شد
حیز تردست قتل مرداں شد *
رفت اقبال و آمده ادبار
گل بر افتاد و سرکشیده خار *
اہل عزت شدند گوشہ گزیں
ابلہاں یافتند تخت و نگیں *
(۱)
گشت در ماندۂ رغیف شریف
(۲)
چید چوں سفرہائے جیف جلیف *
صدر عظمت نصیبۂ شوم است
در چمن آشیانۂ بوم است *
بیشۂ شیر چوں شغال گرفت
از زمیں تا فلک وبال گرفت *

---

(۱) چھوٹی موٹی روٹی — ٹکیا (۲) سردار کا مزہ؟ سرخ شراب انگوری جو مائل بسیاهی هو — گھوڑے کی ایک قسم سرخ رنگ اور سیاهی مائل هوتا هے اس کی دم اور بسیاہ هوتے هیں *

ماندازخر کمیست نیرنگی

با ہاڑ بر ہمسر است رو بہگي *

ملک روشن بود زتاب حسام

چہ شود گرکشید سرنہ خام *

چیست زیں نالہ حاصلت برہاں

کار خود را بہ بیں و بند زباں *

الغرض از شہادت مظلومي او قیامتے برپا گردید' و شور نوحہ از ارض تا سما رسید' نہر خون گناہش آبیاري نخل آفتے نمود' کہ ثمراتش تاحال تلخي رساں مذاق زمانیاں است' و بحر درد جانکاہش جوش طوفاني کشود' کہ سیلاب اوالي آلان آفت بنیاد دولت ہندوستاں است' مرتکباں ایں عمل دیرے نگذشت' کہ ذلت پاداش کشیدند' و مشیران ایں دغل زمانۂ سپرے نگشت کہ بمکافات فاش رسیدند بمضمون ایں بیت کسے ـــ بیت

(۱)

بسان عکس آب اندر کف خود واژگوں بیند

کسیے کو راست سوے سینۂ نوک سناں دارد*

تاریخ قتلش بایں عنواں یادگار دل افگاري' و شاہد جگر خواري محرر ایں دفتر و مخبر ایں خبر است' و بس ـ لمولفہ ـــ

نائب شاہ ہند ناصر جنگ

پایہ دار و زارت دکہن *

از کمال شکوہ و شان و حشم

قدوۂ اہل احتشام زمن *

بسکہ سرگرم نظم عالم بود

(۲)

آں نظام جہاں محیط منن

موج اجلال زد بکرناٹک

بہر تسکین اشتعال فتن *

---

(۱) برگشتہ الٹا ـ نامبادک ـ منحوس (۲) جمع ہے منت کی ـ بمعنی احسان اور نیکی *

از سر تیغ دست سطوت او
سرکشاں را شکستہ شد گردن *
جمعی از خاصگان بزم وفا
بہ نہاني شدند عہد شکن *
کرد از روے مکر و عذر و دغا
سازشے با معاند پر فن *
زدہ از بہر ظلمت ادبار
شمع اقبال خویش را دامن *
بتلف کاري حقوق قدیم
باختند آبرو بچشم زدن *
در زمانیکہ ز امتلائے آب
قطرہ مي داشت درسحاب وطن
مہر خود را کشاں کشاں بردند
سوے چنجي بمحض فتنہ و فن *
خویش و بیگانہ سرزدہ پس و پیش
ابر گشتند برمہ روشن *
بر کشیدند تیغ کین زینام
سرا او نیزہ را سپردہ زتن *
(۱)
زیر تغابن زمیں بجوش آمد
شد بر افلاک نالہ و شیون *
زد گریباں خلعت دولت
چاک چندیں ہزار تا دامن *
تا قیامت دگر نیاید راست
زاں ہمہ چستگی بہیچ بدن
بسہادت ازیں امام کہ او
شدہ مقتول امت دشمن *

(۱) باہم نقصان اٹھانا ـ گھاٹا ـ نقصان اور مجازاً بمعنی افسوس ـ یوم التغابن روز قیامت *

داشت میراث تاز نوکر خود
کشتہ شد زاں ہمہ بلا و محن *
از محرم گذشتہ پانزدہ روز
یافت حرماں ز زندگي و وطن *
بہر تاریخ ایں تالم بود'
سر حالم بجیب فکرو محن *
دفعتاً داد ایں صدا از غیب
ہا تفم قتل شد امیر دکہن *

بیان بر آمدن حضرت اعلي ازاں مہلکہ بحفظ حافظ حقیقي و تنہا روانہ شدن بسوے نتہر نگر و متعرض گردیدن معتبر خاں طاہر جاگیردار رنجنگڈہ[1] در اثناے راہ و بر آمدن ازاں دغا غضنفر علي خاں و رسیدن بسرحد نتہر نگر بتائید مہیمن اکبر *

پس از بعث شہادت سراسر قیامت' نواب نظام الدولہ بہادر ناصر جنگ علیہ الرحمہ پراگندگي در لشکر واقع گشت' وعزیمت ناگزیر محمد محفوظ خاں بہادر شہامت جنگ و محمد نجیب اللہ خاں بہادر وغیرہ امرا و اعیان بصوب حیدر آباد صورت بست' و حضرت اعلاے ما بکمال اخفا مع غضنفر علي خاں ویک پیادۂ رہنما ازاں مکان بطوریکہ بار معاودت متصور دیگراں شود' بسمتي برآمدہ' راست روبراہ نتہر نگر آورد' و از شدت باراں و طغیاني آب بیکراں' وناشناسي رود وراہ' و چشمہ و چاہ' و محض از شناوري اسپ قطع منازل پیش برد' چوں بدیں حال بہ تعلقہ ترنامل رسید' جماعۂ دہ و دوازدہ کس ملازمان متعینہ آنجا ہمراہ گردید' بمجرد وصول رنجنگڈہ معتبر خاں

(۱) رنجنگڈہ کا دوسرا نام رنجنگڑی بھی ہے یہ مقام پر امبلور سے گیارہ میل کے فاصلہ پر واقع ہے معتبر خاں طاہر یہاں کا قلعہ دار تھا محمد علی والا جاہ اور معتبر خاں کے باہمی تعلقات اچھے نہیں تھے' رنجنگڈھ پارچہ بافی میں مشہور تھا یہاں سوتی اور اونی کپڑے عمدہ پیمانہ پر تیار کئے جاتے تھے۔ سنہ ۱۷۵۱ع میں اس مقام پر نواب محمد علی والا جاہ اور انگریزوں کے ساتھ فرانسیسیوں اور چندا صاحب نے زبردست جنگ لڑی تھی جو جنگ والکنڈہ کے نام سے مشہور ہے۔ والکنڈہ پورم رنجنگڈہ کے قریب ایک قریہ ہے اسی مقام پر جنگ ہوی تھی *

طاہر پسر محمد حسین خاں طاہر جاگیردار آنجا باجمعیت بسیار از قلعہ بطور استقبال بیروں رسیدہ' باوجود عذر حضرت اعلي بشدت مزاحمت' و دقت ممانعت بطریق یگانگت' بحیلۂ ضیافت' در قلعہ طلبیدہ' و خداوند ما چندانکہ زبان معذرت آراست' و عذر خواست' مزاحم گوش را بے بہرۂ سماعت ساخت' خدیو ہمہ دان مادید' کہ تعذر پیش نمي رود' و مزاحم راہ نمي دہد' بحیلہ بول از جلسہ برخاستہ و بصوبے رفتہ' غضنفر علیخاں را از ارادۂ باطلہ و اصرار مبالغہ جاگیردار خفیہ آگاہ ساختہ' تدبیر نجات خواست' خان صداقت نشاں اؤرا مطمئن و مشغول ادائے احتیاج گردانیدہ' خود برگشتہ نزد جاگیردار آمد' و بزین پوش کہ مزاحمتاً سرراہ گسترانیدہ' مترصد کام نشستہ بود' جلیس گشتہ بزبان ہم کلامي از مغالطۂ خیال و نگاہش دفعتاً بسان تیر جستہ' دستے بکمر' وازدست دیگر نوک کٹار مسلول بشکمش رسانیدہ' اعتراض مزاحمت نمودہ' باین عبارت اؤرا دہشت داد' کہ اگر آقایم را راہ مي دہي' ونوکران خود را بعدم تحریک از جائے آنہا تاکید مي نمائي' از دست من رستہ باشي' والا بیقین داني' کہ از رسائي ہمیں کٹار' و درازي دست آزمودہ کارم' خون خود دریں جاپاشي' و بعد ازاں راضي ام' بہرچہ برسر آید' و بر نگردم' از آنچہ رو نماید' خان صداقت نشاں کہ صاحب تن وتوش[1]' و باقوت و جوش بود' در حال بنظربیننده گاں چناں مي نمود' کہ بازے کنجشکے را بچنگال آوردہ و شیرے برگو سفندے پنجہ بردہ' الغرض جاگیردار ازیں بلائے ناگاہ' و آفت جانگاہ ہوش و حواس باختہ' صبر و قرار از دست دادہ' فریاد الاماں برکشید' و بر نوکران خود بتاکید اینکہ از جا نجنبند' خروشید' و بنا چاري بحضرت اعلي آواز دادہ' کہ کسے مزاحم نیست' بفضلہ پابرکاب باید گذاشت' مع الخیر بمرکز دولت باید شتافت' چنانچہ حضرت اعلي بمجردیکہ سر مزاحمت شکستہ دید' پیشتر رواں گردید' چوں بقصبۂ والگنڈہ پور منفصلۂ یک کروہے رنجنگڈہ

(۱) بمعني میند – قوت – توانائي – جسم – بدن *

متعلقهٔ نتهر نگر رسید ' رقعه بدست خاص از وصول خود
بسرحد نتهر نگر بنام غضنفر علي خان روان گردانید ' اوبمعاینهٔ
رقعهٔ دستخطي دست از کمر بند و نوک کذار از شکم ' جاگیردار
یکسو کرد ' وگفت که اگر مراہم که حق نوکري بجا آوردم ،
مگذاري ' ضمانست من از آقایم بهیچ نوع جرحے نه بیني ' و در
صورتیکه با من نوکر جانفشان دغاکني ' از تیغ انتقامش فارغ نه
نشیني جاگیردار زبان باستمالت کشاد ' و بگر فتن عهد عفو جسارت
خود راه داد ' چنانچه سالما از انجا رها ' و فایز خدمت آقا ' و
با تفاقش موصول قرارگاه دارالنصر نتهر نگر بسر عتے گردیده ' که از
لشکر گاه چنجي تا آن مرکز دولت راه هفت روز دریک شب و
روز طے گردانید *

بیان استعداد جنگ حضرت اعلی بسر کوبي اعدا و نوشتن
عرضداشت و نامه متضمن سوانح سرگذشت نواب و زارت پناه بحضور
احمد شاه پادشاه و نواب آصف الدوله سید غازالدین (۱) خان بهادر
فیروز جنگ فرزند اکبر نواب آصف جاه برادر کلان نواب ناصر جنگ
بهادر شهید رحمة الله علیه *

حضرت اعلي بعد وصول نتهر نگر و پرداخت اسباب و آرایش لشکر'
عبدالوهاب خان بهادر نصرت جنگ برادر خورد را از صوبهٔ نیلور و
محمد ابرار خان را از ضلع کنجي طلبید ' و عرضداشت بحضور
احمد شاه پادشاه مشعر رو داد کرناتک پایان گهات و نامه بنام
نواب وزارت انتساب آصف الدوله سید غازي الدین خان بهادر

(۱) نواب غازالدین خان فیروز جنگ نظام الملک آصف جاہ کے بڑے بیٹے تھے
سنہ ۱۷۳۹ع میں محمد شاہ نے انہیں امیرالامرا کا منصب عطا کیا دسمبر سنہ ۱۷۵۰ع میں
جب ناصر جنگ کے شہید ہونا نیکی خبر دهلی پہنچی تو جنوری سنہ ۱۷۵۱ع میں شہنشاہ
هند محمد شاہ نے غازالدین خان کو نظام الملک کا خطاب دیا اور دکن کا صوبہ دار
بنا کر روانہ کیا لیکن غازالدین خان کا راستہ هی میں اورنگ آباد کے قریب انتقال
هوگیا غازالدین خان کے انتقال کے بعد ان کے بیٹے شہاب الدین کو عمدة الامرا کا
عہدہ اور عماد الملک کا خطاب دیا گیا *

فیروز جنگ فرزند اکبر نواب آصف جاه و برادر کلاں نواب نظام الدوله بهادر شهید که در حضور شاه و زارت پناه بود، متضمن تعزیت شهادت برادر و ترغیب توجه سوے دکھن روانه نمود، و از فراغ آراستگي امور مستعد جدال گشت، و بهدایت محي الدین خاں بهادر فردائے روز شهادت نواب ناصر جنگ شهید روز چهارشنبه شانزدهم محرم محترم سال یک هزار و یک صد و شصت و چهار هجري مقدس بدستیاري سرداران افاغن و راجه رامداس وغیره اعیان نمک حرام از ذلت حبس برآمده، بر مسند ریاست دکھن نشست، و همه لشکر و اسباب و دواب و خزائن وغیره غنایم[1] در حفاظت خود آورده، سه روز در همان مقام قیام ور زیده، روز چهارم که شنبه و نوزدهم شهر مذکور منه الیه بود، با تمامي خیل و حشم به پهولچري رسیده، و با حسین دوست خاں و موسیو دبلکس ملاقي گردیده، مجلس سرور، با عظمت و شان نامحصور آراسته، حسین دوست خاں را بخطاب و منصب و نظامت پایاں گهاٹ، و موسیو دبلکس را بخطا ظفر جنگ، و جاگیر چنجي و ترواڈي وغیره و موسي لاس و موسیو دتیل وغیره سرداران فرنگ را از خطاب ها و مناصب و انعام خورم و مشکور گردانیده، و همت بهادر خاں را بخطاب رستم جنگ و جاگیر رائے چور و ادهوني، و عبدالنبي خاں را بجاگیر کنجي کوٹه و کوتي و کورم کنڈه و عبدالکریم خان را بجاگیر سرا و جانوجي مرهٹه بخطاب بهادر و مهاراج ارجن جسونت[2] و راجه را مداس را بخطاب راجه رگهناتهه داس، و محمد حسن را بخطاب احسن الدین خاں، و عبدالرحمن را بخطاب مظفر خاں صورت معنئ کل مختالٍ فخور" بخشیده، واستعداد و استقلال حضرت

(۱) چوپائے مثل گهوڑے – گدهے – اونٹ وغیرہ جن پر سوار هوتے هیں اور بوجهه لادتے هیں (۲) محمد حسن کا دوسرا نام شیخ حسن هے یه اور اس کا بهائی رحمان دونوں سنه ۱۷۴۰ع میں فرانسیسی فوج میں جو ماهی میں تهی سپاهی کے حیثیت سے داخل هوے تهے ڈوپلے نے ان دونوں بهائیوں کو مدراس کے محاصرہ کے وقت روانه کیا تها یهاں یه دونوں بهائی ترقی کرکے فرانسیسی سپاهیوں کے جمعدار هوگئے جب یه نظام کے ملازم هوے تو آهسته آهسته ترقی کرکے اونچے عهدوں پر مامور هوگئے *

اعلي شنيده از طوالت سررشته خرخشه انديشيده' به تجويز و مشورت موسيو ڈبلگس نامهٔ موافقت بنام حضرت اعلي با عهد و ضمانت نام هائے موسيو ڈبلکس و جانوجي مرهٹه روانه ساخت' خداوند ما اجوبهٔ خطوط هريک بمضمون مناسب' و جواب نامهٔ هدايت محي الدين خاں باين عنوان نگاشت که اگرچه اطاعت ناظم کرناتک با رئيس دکهن لابد' اما لحاظ بر آنکه تصرف شما بر نظامت دکن از تغلب و بدراهي است' و اختيار من بر رياست کرناتک ارثاً از حکم شاهي' بدون صدور احکام ظل سبحاني اعتماد نظامت شما' و اطاعت من از محالات است' و با اين حيثيت تفويض نظامت آرکاٹ به حسين دوست خاں و دادن جاگير بسا تعلقات بفراسيس از تعجبات' و باليقين منشاء بسا تعرض و قباحات' و جواب خطا ڈبلکس مشتمل بر نفرين عهد شکني' و بد سر انجامي' و آگهي تدارک بد انجامي' و بے اعتمادي ضمانت' و بے اعتباري کفالت' بدرج مضمون عهد نامه اش که در زمان جنگ ديونام پٹن بعدم ارتکاب فسادات گرفته بود' ارقام فرمود' و بجانو جي مرهٹه نيز آنچه مناسب دانست تسطير نمود *

بيان روانه شدن هدايت محي الدين خاں بهادر بسوے دکهن و کشته شدن او با ديگر قاتلان نواب ناصر جنگ در اثناے راه و نشستن نواب صلابت جنگ بهادر فرزند سيوم نواب آصف جاه برمسند رياست دکهن *

هدايت محي الدين خاں بهادر بعد انتظام همگي مهام و تقسيم اموال مغروت و انعام' و عطاے مناصب و خطابات' و تفويض جاگيرات' و آرايش جشن نشاط بے شمار' مع انبوه قريب دو لک سوار' و تمامي حشمت و شوکت قديم و جديد' موسيو ڈبلکس سردار فراسيس را با جمعيت او برفاقت چيده و از بندر پهولچري بصوب دکهن

(۱) آصف جاه کے تيسرے فرزند هيں سنه ۱۱۶۴ تا سنه ۱۱۷۵ انهوں نے حکومت کي *

روان گردید، و بسبب و قفهٔ افغاناں کہ در سیر بندر و دریا وغیرہ نوادرات متوجہ بودند، تاوصول وعبور رود آرکاٹ قصر منازل از ضروریات راہ گردانید، چوں از طرز و آئین عیارگي چند امرائے لشکر، و افاغنہ، خصوص ہمت بہادرخاں کہ باطن زعم باطل نظامت دکھن مي داشتند، مطمئن از حفظ خود نبود، و کمین داري تدارک خودسري آنہا مي نمود، چنانچہ با ایں تیاري مادۂ فساد مرکوزۂ طرفین، ہر دو لشکر مختلف الباطن و مفترق الظاہر کہ پس و پیش یکدیگر مي رفتند، بسرحد داملچرو پیوستند، مردم سپاہ مغل، دستے کہ بتاراجي ملک افاغنہ کشادند، با وصف منع ہدایت محي الدین خاں باز ننہادند، افغاناں بمقتضائے غلط اندیشي ہا، وقوع آں خسارہ از ایمائے میر لشکر دانستہ بادۂ عناد را از جوش فساد مکرر دو آتشہ نمودند، و بتاثیر بدمستي بہ فکر افتادن در چاہ سزائے اعمال کہ سر راہ حال کندیدند بودند، و دراں روا رو راہ روزے یک گردون و دوشتر پر بار مظفر خاں علاقہ دار فوج فراسیس بغارت بردند، و وقت درخواست مالک مال تجاہل و انکار در پیش آوردند از آنجا کہ ہنگام از نیام بر آمدن تیغ انتقام رسید، چندانکہ عبدالنبي خاں تردد انطفائے آں شعلہ از آب قبول از عوضش بجا آورد، مظفر خاں نہ پسندید، و شمشیر پرخاش کشید، و جماعہ افغاناں نیز بخروش تمام جوشید، و فوج فراسیس و ہدایت محي الدین خاں صف آرا، و مظفر خاں سرگرم دلیریہا، و عبدالکریم خاں افغان بمکافات خطا، تلف تردمتي اہل وفا، و میر سیف اللہ تجربہ کار پیام دغا، در سوال و جواب صلح ایں ماجرا، از دست پر دلال لشکر نواب شہادت انتما، بے نشان آفت سزا گردید (۱) و ہمت بہادر خاں کہ مظلمہ قتل نواب مظلوم برگردن خویش داشت مجدداً بارخون ہدایت محي الدین خاں برداشت، و از تدبیر صایبۂ نواب نظام علي خاں، پسر چہارم نواب آصف جاہ ماخوذ

---

(۱) ہمت بہادر خان نواب ناصر جنگ کا قاتل ہے سنہ ۱۷۴۳ع میں وہ اپنے باپ الف خان کی جگہ کرنول کا ناظم مقرر ہوا*

قصاص خون دو خداوند دولت و سرش بر نیزه انگشت نماي رسوائي و مذلت و شکمش چاک و مملو از نجاسات و خس و خاشاک و وقوع ایں رنگ بعد قتل نواب ناصرجنگ در عرصه دو ماه و یک روز عبرت دیدهٔ اہل بصیرت و فرہنگ شد طرفه تر آنکه بقدہام شہر ربیع الاول سال یک ہزار و یک صد و شصت و چہار ہجري تاریخ دفن لاش او در اورنگ آباد و قتل قاتلانش مطابق افتاد یعني آں شہید پاک تا تلافي خون خویش تن بخاک نداد القصه راجه رامداس و دیگر سرداران لشکر براے نظامت دکہن نواب صلابت جنگ بہادر پسر سیوم نواب آصف جاه را بر مسند ریاست نشانده پیشتر رواں گشته اثنائے راه بر کڑپه دست غارت کشادند چوں عبدالمجید خاں برادر کلاں عبدالنبي خاں جاگیردار آنجا بگذارش سه ۳ لک روپیه از میر لشکر امان خواست از انجا دست باز داشته بکرنول ریخته آب و تاب آبادي آن بگرد تاراجي انجا شدند وزن و بچه ہائے ہمت بہادر خاں اسیر ساختند و فایز حیدرآباد شدند و اعتبار فراسیس روز افزوں گردید و در تمامي ملک دکہن آتش شکوہش اشتعال کشید *

داستان لشکر کشیدن حسین دوست خاں بر نتہرنگر عرف ترچناپلي بعزم مقابله حضرت اعلي و دیگر حقایق متعلقهٔ آن *

حسین دوست خاں از جانب ہدایت محي الدین خاں نظامت ناپائدار کرناٹک یافته خود را بے مانع و مزاحم پنداشته و سر تکبر بآسمان برداشته با فوج خویش و فراسیس از بندر پہولچري بآرکاٹ رسیده و بتالیف و استمالت قوم و عشیرت خود و زمینداران وغیره ضابط ملک گردیده و دریں اثنا استماع بیماري حضرت اعلي تصرف ملک کرناٹک را ذریعه بدیعه فہمیده عالم خاں(۱)

(۱) عالم علی خاں ابتدا میں چندا صاحب اور تنجاور کے راجه کی فوج میں ایک سپاهی کی حیثیت سے ملازم تھا کچھ دنوں بعد وہ مدھورا چلا آیا اور عبدالاحمد خاں سے لڑکر تنجاور کا قلعه اپنے قبضے میں لے لیا سنه ۱۷۵۱ع میں اس نے مدھرا میں زبردست قوت حاصل کرلی اور آهسته آهسته چندا صاحب کی حمایت شروع کردی - عالم علی نے قلعه تنجاور کی مدافعت کے لئے کیپٹن کوپ اور نواب محمد علی والاجاہ کے بھائی عبدالوهاب خاں کے ساتھ زبردست جنگ کی سنه ۱۹۷۵ع میں وہ چندہ صاحب کے ساتھ شریک هوکر ترچناپلی چلا آیا اور جنگ میں مارا گیا *

مخاطب بعالم علي خاں را با جمعیت شایسته بنابر ضبطي اتصالئے نتهرنگر وغیره روانه ساخت' تا آنکه او بعجلت عجیل و منازل طویل سبقت وصول اضلاع مذکور بکار برد' و ملک ترناویلي و مدهره وغیره باختیار و پالیگاران آں نواح را تا توندمان و زمین دار تجاور بانقیاد آورد' حسین دوست خاں باشصت هزار کس از سوار و پیاده' و یحیي خاں و ذکریا خاں سرداران فوج خاصه' و دو هزار فرنگي' و ده هزار زنگي و ده هزار بار' و یک صد ضرب توپ' آتش بار فراسیس بسر داري موسي لاس در سال یک هزار و یک صد و شصت و چهار از هجرت مقدس و ماه جمادي الاول از آرکاٹ خروج' و از راه چٹ پیٹ و تمري دیولور در ترنامل نزول نموده' بحضرت اعلي نگاشت *

نامه حسین دوست خاں بحضرت اعلی *

بمیامن توفیق کارساز و معاضدت تائید خداوند بے نیاز' گیرو دار ملک آرکاٹ بعنوان اختیار سابق بلا شرکت غیر بذات من انتظام پذیرفته و اشکال دعواے دیگراں از نمود صورت حق من بحجاب بطلان نهفته' از تیغ خوں ریزم آنچه برسر خدیو دکهن رسیده' مشتهر روزگار است' و از آهنگ ستیزم هرچه با نواب سراج الدوله بهادر والد شما پیش آمده' عبرت دیدهٔ اولو الابصار بادستگاه اطلاق نظامت و اقتدار کامل ریاست من' حکومت معینه یک قلعه نتهرنگر و جمعیت مردم معدوده ما حضر علاقهٔ شما' همسري را نشاید' اگر عافیت مطلوب باشد' گذاشت قلعه بعمل آید' تا بهیچ نوع مزاحمتے بحال شما نرسد' وخار فکرے دامنگیر ارادهٔ خاطر مصفا نگردد' ورنه به بیند که سیلاب تیغ چه طوفان مي انگیزد' و برق حمله ام بر خرمن نتهرنگر چه مي ریزد' زیاده انتظار جواب است' ایں نامه اش وقتے رسید' که از استیلائے بیماري مزاج خاص' و یاس حکمائے حذاقت اختصاص' تخلل عظیم در قوائے دولت ساري' و از عارضهٔ تسلط عالم علي خاں

و زوال قوت مستعار ادویهٔ افواج کمکی، و کسر صحت ذاتي فوج خاصه، حکم ضعف صریح، در سلامتي اعضائی مملکت جاري کردیه یعني از تسلط مخالف پالیگاران فرمان پذیر، با لکلیه ترک رفاقت گرفتند، و از فوج خاصه دو حصه بر طرفي گزیده بمعاند پیوستند و بیماري خود بدولت علاوه آن گشت، و نزول مدارج قوت اضافه بر آن، لهذا حذاقت شعاران حکمت عملي، و کاربنداني معاملات املي، مثل عبدالوهاب خان بهادر و سید علي خان و خیرالدین خان و حسین محمد خان و غضنفر علي خان و محمد ابرار خان و سید ناصر علی خان و سید مخدوم علي خان وغیره نظر بر نزاکت اوقات زمانهٔ بی وفا، و بیماري و بی طاقتي گفت و شنود آقا، و رسیدن خصم پر دغا با آنهمه هیبت و شوکت بی انتها، و مختار گردیدن فراسیس از بندر پهولچري تالب نربدا، و عدم امید اعانتی از هیچ جا، تجویز و ترکیب نسخهٔ مصالحت را، علاج سقم مزاج مملکت اندیشیدند، و جواب نامهٔ موصوله به پذیرائی ملتمساتش و درخواست امان و عدم مزاحمت خاص، و ملازمانش، نوشتند و بمهر خاص مرسل کردند، حسین دوست خان از مضمون آن مطلع گشته، جوابیکه بطریق عهد نامه بمضمون آنکه هر جا که خواهند، بی اندیشه تعارض بروند، خاطر خواه شان مرقوم، و از مهرونشان مرتب و مرسل گردانید، در زمانی وصول گردید، که خوانین مذکوره از زندگي خداوند مایوس گردیده، گرد پلنگش از گریه و زاري حلقه ماتم داشتند، و جهت تشخیص تنفس آئینه پیش بیني او گذاشتند، و حکیم سکندر معالج بسبب آنکه خود بدولت از چند روز چیزی نخورده و ننوشیده بود چند قطره آش جو باچند قطرهٔ عرق نو تیار ادویه از پنبه در دهان مبارک چکانید، چو بعد یک لحظه چشم کشود، باز از همه آش و عرق قدری درکامش نمود، و ازان في الجمله افاقه (۱) دید، و بحران بی خودي حاضرین امید بر یاس مثل طبیعت بر مرض غالب گردانید، و نوائی تهنیت و شکرحي لا یموت باقرار صفت

(۱) تپ کی بیماری میں جو مزاج میں ایک صحت تغیر هوتا هے*

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ از زبانها جوشيد' هر گاهکه حکيم کرت
ثالث قطرهٔ چند درکام کرد' زبان خاص صدائے دلنوازي برآورد'
که پهلويم گردانند چون عمل بر حکم بجا آوردند' بعد از لحظهٔ
خطاب فرمود که حال حسين دوست خان چيست و او کجا است'
جواب دادند' که نتيجهٔ تجويزے که قرارداده ايم' منحصر
بر صحت والاست فکر نبايد ساخت' و خاطر مطمئن بايد داشت'
هرگاهکه باز همان ارشاد سابق' سامعه نواز گرديد' اتفاق بشاشت هوا
خواهان بعرض رسانيد' که بافراط حربه و احتشام' و شان و شوکت
تمام' بتر ناامل رسيده' نامهٔ بنام نامي نگاشت' چون حال والا
اقتضائے استماع مضمون و ارقام جواب نداشت' بصلاح يکديگر مناسب
وقت جرأت پر داز جوابش شديم' و غيرازان مصلحت نديديم'
چنانچه نوشتهٔ ما مقبول و موثر طبعش گرديده' و عهدنامه اش بر
طبق خواهش اوليائے دولت همين دم بصحابت دو شتر سوار رسيده
بفضله بمجرد صحت مزاج خاص روانگي ما' همراه رکاب خداوندي
بصوب دکهن يا شاهجهان آباد مي سزد' و مزاحمت خارے بدامن
عزيمت ما' امکان ندارد' خود' بدولت اظهار آنها سماعت نمود' قدرے
(۱)
آش طلب فرمود' و چند قاشق نوشيد' و مزاج را في الجمله باعتدال
سنجيد' و بتاکيد همت' و دستياري حاضرين از سرو بالين عهد
اتفاق عارضي بشکست' و بتائيد غيرت و مددگاري تکيه ها' و فراهمي
حواس و اعضاء راست نشست' و خط و عهدنامهٔ حسين دوست خان
و جواب مرقومهٔ خوانين مذکوره' بحضور طلبيد' و ديد و شنيد' و
چگونگي ملک نتهرنگر و فوج سرکار' پرسيد' و تصرف عالم علي خان
(۲)
برتمامي ملک' ونماندن يک وجب زمين در اختيار سرکار'
سوائے قلعه' و انحراف' تمامي پااليگاران' و برطرفي دو حصه از فوج
خاصه دريافته' وساعتے با انديشه ساخته' جواب نامهٔ حسين دوست
خان که در عالم بحران اشتداد مرض رسيده بود' بايں مضمون
(۳)
مرتسم نمود *

---

(۱) چمچه * (۲) بالشمه * (۳) نقش کرنے والا *

جواب از طرف حضرت اعلي *

شکر حمایت فیاضی که نوع انسان را بدستگاه عقل رسا بر سایرذي حیات فضل و منزلت داده و بمقتضائی حکمت بالغهٔ خود جهت اصلاح مهمات کائنات بر سر او تاج خلافت نهاده هرگاهکه از فضل بی زوالش استقلال ریاست موروثي بلا مشارکت و مزاحمت احدی دارم یعنی بسند علی الدوام پادشاه هند و ناظم دکهن نظامت این ملک ارثا ملک و تمغائی خویش مي شمارم ازدعیهٔ باطلهٔ شما که محض تغلب و عین تقلب است چه وسواس و از تودهٔ باروت فراسیس که تکیه گاه فراموشان حمایت الهي و ازیک اخگر قهر غیبي مستوجب خرابي و تباهي است چه بیم و هراس قلعه نتهرنگر پیشتر چرا بدست رگهوجي سپردید و الحال آنراکه بقوت طالع خود بدست آورده ام بصلاح و مشورت کدام مصلحت دشمن مي خواهید نمي دانید که کنگره هائی این حصار صف استاده گان اهتمام خبرداري است و اطراف این دیوار میدان امتحان تیغ گذاري معهذا باسربازان بشمشیر گردن نهادن است ومقابله با راست روان سینه به تیردادن حسرت میراث غیر سرمایه ندامت است و خواهش امر محال دوري از سلامت قدم به تامل گذارند که درین راه چاه درپیش است و طمع عسل نسازند که خطر نیش از حدبیش دویدن درین عرصهٔ جان گداز گذشتن از آبرو است و اعتماد فراسیس درین دریائی بی کنار بسان دستگیري کدو اگر عاقبت مي خواهند از پیش قدمي پسپا شوند و از تقاضائی خطهٔ خدا داد من باز آیند وگرنه معرکه مرد آزمائي فراخ است و دست مردانه ام درهدم عدو گستاخ زیاده چه اطناب یابد(۱) چون بدین گونه ارتسام و انسجام یافت بمهرونشان خاص مزین و مرتب ساخت بحضور خود تفویض و تحویل سهاي شتر سواران مسطور و آنهارا بالغام صد صد روپیه ویک یک چادر بانات مباهي مشکور نموده سلام و پیام لساني انیکه سابق جواب نامه موصوله وقت اشتداد بیماریم کار پردازان دولت بی اطلاع نگاشته بودند و الحال که بافضال شاخي بی همال صحت حاصل حال ماست استعداد جدال و انتظار آمدن شماست برزبان آنهاگي شده و عهد نامهٔ نوشته خان مذکور واپس داده راهي گردانید

(۱) بهنا - روان هونا *

اولیاے دولت و اعیان مشورت چندانکه بعرض حقیقت کار و بے سامانی پیکار و فقدان حکومت خویش بیرونی حصار و قدرت دشمن قوی لشکر با اقتدار و تصرف اعدا از نربدا تا سرحد ملیسوار تجویز مصلحت و تحذیر مخاصمت دادند و درین امر دلایل صریح و براهین وضیح آوردند فرمود که اگرچه بحسب اسباب ظاهر اظهار شما از راه حزم و احتیاط ورفع پر خاش و نزاع را آرایش بساط است لیکن ملکے که ملک الملوک جل شانه از روئے ازت بمن بخشیده و پادشاه هند بتعهد چنین امر خطیر مرا برگزیده باشد شرم می آید و حیا دامن می گیرد که دیده و دانسته بغیر گذارم می خواهم که تا مقدور دست از ملک بر ندارم و اگر درین کار برنیایم و جهان را درین مجهله گذارم گوئے ماموری نبرده باشم امثال این گفتگو برزبان راند و این ابیات تیمور نامه(۱) بخواند*

نظم تیمور نامه*

که اے هوشمندان صافی نهاد
سهل است ناموس دادن بباد*
بترسم گر اکنون زسر باختن
دگر کے توانم سرا فراختن*
اگر من بخواهم برات امان
برآوند نامم زنام آوران*
چو خواهم زتیرش امان خواستن
چه کار آیدم ترکش آراستن*

روز دویمش بسواری پالکی اطراف قلعه گردید و ذخایر سب و باروت آلات وادوات و لوازماتش بنگرید و احکامیکه لازم

---

(۱) تیمور نامه مولانا هاتفی کی ایک منظوم تاریخ هے جس کو انهوں نے خراسان میں لکھا تھا - هاتفی رشته میں ملا جامی کے بھنجے هوتے هیں - تیمور نامه لکھنے سے قبل جامی نے هاتفی کی شاعرانه استعداد کو آزمانے کیلئے ان سے یه فرمایش کی تھی که وه فردوسی کی اس نظم کے مقابله میں ایک نظم لکھے جو سلطان محمود غزنوی کی هجو میں لکھی گئی تھی - حسب فرمایش هاتفی نے اسی طرز پر ایک هجو یه نظم لکھی جسکو جامی نے بهت پسند کیا تاریخ تیمور نامه تقریباً ساڑھے چار هزار اشعار پر مشتمل هے جو سکندر نامه کا مقابله کرتی هے هاتفی کو اس بات کا فخر تھا که ان کی یه نظم قصه اور کهانیوں پر نهیں بلکه صحیح تاریخی بنیادوں پر لکھی گئی هے هاتفی نے اپنے خال ملاجامی کا تتبع کرتے هوے هفت آهنگ یعنی شیرین و خسرو لیلی مجنوں وغیره ست مثنویاں ترتیب دی هیں سنه ۹۲۷ع میں ان کا انتقال هوا*

آراستگي اسباب مسطور بود نافذ گردانیده٬ و مراجعت بدیوان خانه و رساله داران فوج را بحضور خوانده علي العموم تاکید فرمود٬ که کسیکه مائل رفتن باشد٬ بلا اندیشه و مزاحمت برود٬ و هر که راغب ماندن است٬ بقسم کلام مجید بماند٬ باین اقرار که تا انصرام این کار سراز انقیاد نه پیچد٬ چنانچه رفتني رفت و ماندني بهمان میثاق قایم گشت٬ بعد انضباط این مراتب عبدالهادي نام را پیش گورنر دیونام پٹن که دران آوان بکپتان دیو نام پٹن اشتهار داشت بانامه اثبات حقوق سابقه خویش و استعانت دفع بداندیش روانه ساخت٬ ربز بانش گماشت٬ که مخالفت فراسیس بامن وجهے نداشت٬ چون در زمان سابق اعانت کمپني ایست انڈیا کما حقه ساختم٬ و بندر دیونام پٹن از تصرف فراسیس یامخالفانم اتفاق ورزیده٬ وپدرم از همان محهله جام شهادت نوشیده٬ و قتیکه نواب ناصر جنگ شهید حسب اغوائے نمک حرامان جماعهٔ انگریزرا که برفاقت من بر محاصرهٔ ترواديِ بود٬ روانهٔ دیونام پٹن نمود٬ و عبدالنبي خان و همت بهادر خان سرداران نامي کڑپا و کرنول را جهت استیصال بنادر و اخراج تمامي تجار فرنگ از حدود کرناٹک مامور فرمود٬ من بحسب وصیت والد شهید نظر باعانت کمپني انگریز و ضرورت آنکه قیام این قوم درین ملک باشد٬ و کسي مزاحم حال اونگردد از تروادي بآرکاٹ رفته راجه را مداس بخشي فوج را مبلغ خطیر داده٬ وبانواب ناصر جنگ هم بآئین مناسب ظاهر ساخته٬ افواج متعدنه تسخیر بنادر باز داشتم٬ اگرچه در وقت پدرم از عدم استعداد فوج و اسبابش واتفاق اعانتے از کمپني نشد٬ اماالحال که همان معامله بامن رونماست٬ حق شناساه را باید که درین اوقات کمک سازند٬ و خرچ فوج وغیره لوازماتش ذمهٔ من شناشند٬ کپتان دیونام پٹن با قدام این معني پرداخت٬ چنانچه جمعیت قلیلے از جانب او به نتهرنگر رسیده٬ بیرون قلعه سمت باب جنوبي طرح نزول انداخت٬ از اهل مجلس بد ریافت حیثیت جمعیت اعانتيِ انگریز که عبارت از چهل سولداد یک سردار باشد به تشبیه ممانعت طوفان دریا از خسے٬ تمثیل مزاحمت طغیان هوا از مگسے٬ بعضے خندیدند٬ و بعضے چین برجبین چیدند٬ خداوند همه دان٬ و خدیو با عقل و توان٬

فرمود ' کہ نمي دانید ' پس پشت این صف غیرت تمامئي ولایت انگریز استادہ است ' و در طلسم این نقش گنج بیکران نہادہ ' حسین دوست خاں جواب نامۂ خود کہ صحابت شتر سواران از صوب روانہ شدہ ' بود خوانده مثل مار در خود پیچیشے نمود ' و از رسانندگان جواب نامہ تنقیح تمام حقیقت صحت حضرت اعلي پرسید ' و مفصلا کیفیت استقامت و پیام زباني شنید ' و بر آتش حسد طپید ' و از ترناملی بصوب نتھر نگر رواں گردید *

بیان صدور فرمان احمد شاہ بادشاہ و نامۂ نواب آصف الدولہ غازي الدین خاں بہادر فیروز جنگ در جواب بنام حضرت اعلی متضمن عطاے خطاب ملکي وا فزائش مناصب و استقلال نظامت ملک کرناٹک و اضافۂ نیابت ناظم دکھن مع حکم نامۂ سلطاني بنام زمیداران پایا نگھات و بالاے گھات براے اعانت و اطاعت حضرت اعلی *

چوں حضرت اعلاے ما پیشتر ازیں عرضداشت بحضور شاہ و نامہ بنواب وزارت پناہ آصف الدولہ غازي الدین خاں بہادر فیروز جنگ بر طبق ارقام صدر ارسال داشتہ بود ' پس از وصولي آں و وضوح کیفیت کرناٹک پایاں گھات و سر گذشت نواب ناصر جنگ شہید ' از پیشگاہ شاہي ' نظامت صوبجات دکھن ' بنواب آصف الدولہ مفوض ' و فرمان تحسین عنوان باضافہ منصب و خطاب ' و استقلال ریاست ملک کرناٹک پایاں گھات ' نیابت نائب دکھن ' بنام حضرت اعلي کہ شرحش از عبارت موضوح مي شود ' مع دستور العمل موسوم ہمگي زمینداراں و ضلعداراں و قلعداران پایان گھات و بالاے گھات بتدبیر امداد و اعانت و اطاعت حضرت اعلي معرفت ناظم مجدد یعني نواب آصف الدولہ بہادر بانامۂ اومصحوب دوشتر سوار از شاہ جہاں آباد ' مرسل و بسبب انسداد راہ آرکاٹ از راہ ملک میسور در نتھر نگر صادر گشت ' حضرت اعلي بآرایش دربار ' و تاکید زینت شہر و بازار از کمال ادب و اکرام ' و ترتیب اسباب (۱) ' تزک و احتشام ' فرمان شاہي ' مایۂ دست انتظار ' و مدعاے استقلال عزت و اقتدار گردانید '

(۱) سامان - آرایش - لشکر اور دربار کا انتظام *

و بحکم بار عام گوہر مضامین آبدارش در سلک سماعت ہر کدام کشید، و بحصول ایں ماءول کوس شادیانۂ تہنیت نواخت، و دستورالعمل باصلائے پایا نگھاٹ و بالائے گھاٹ مرسل ساخت چنانچہ ہمہ ہا از ادراک مضمونش مجدداً رجوع آوردند، و با جمعیت خود ہا اطاعت او چنانکہ باید بکار بردند *

شرح فرمان احمد شاہ بادشاہ *

امارت و ایالت مرتبت، شوکت و شہامت منزلت، سرخیل دلاوران معرکہ رزم، سر دفتر مبارزان عزم، عرصۂ دانائے رموز سلطنت و شہریاری واقف اسرار خلافت و نامداري، فرازندۂ لوائے شوکت و حشمت (۱) طرازندہ (۲) بساط ابہت و عظمت، اعتماد سلطنت و کشور کشائي، فصّ (۳) خاتم ہمت و فرماں روائي، جوہر صمصام یکرنگي و وفا، رونق محفل صفوت و صفا، قدوۂ خوانین بلند مکان، عمدۂ امرائے عظیم الشان، برگزیدۂ یکرنگان حق گذار، استظہار مجاہدان دیندار، شیر بیشۂ روز جنگ، منہدم ساز کفار شقاوت آہنگ، امیر صائب تدبیر مملکت مدار، مشیر روشن ضمیر عالي مقدار، ظفر انگیز نصرت شعار، رنگ آمیز نقوش عزت و وقار، فدوي خاص با اختصاص و امتیاز، لایق العنایت والا عزار، عمدۃ الملک سراج الدولہ محمد علی انورالدین خاں بہادر دلاور جنگ، بعنایت پادشاہانہ و نوازش خسروانہ معزز و مباہي بودہ، بداند، کہ دریں ایام ملالت انجام عرضداشت آں فدوي خاص از نظر ہماں ما بدولت و اقبال گذشت، و دریافت جاں سپاري یار وفادار بافرہنگ، نظام الدولہ میر احمد خاں بہادر ناصر جنگ، موجب تاسف گشت، خدایش بیامرزد، و بر جہت خویش جاںہٖ، کہ برکار والي نعمت جاں نثاري ساخت و بتقدیم شیوۂ وفاداري قسمیکہ شاید، پرداخت، از وضوح فساد مفسداں، و متمردي متمرداں، و ظہور فتنہ مفتناں، و حق فراموشي

(۱) نقش و نگار کرنے والا (۲) بزرگی - رونق - شکوہ (۳) نگینہ جو انگوٹھی وغیرہ پر جڑتے ہیں - اور بکسر اول اور بضم اول بھی آیا ہے *

نمک حراماں ' و شرورخیره سراں ' وپا از اندازه بیروں نهادن تاجران فرنگ ' و چیره دستي فراسیسان غوله دنگ ' بحر غضب سلطاني در جوش ' و طوفان قهر خسرواني در خروش آمده ' از حضور لامع النور اقدس اعلي برائے تنظیم و تنسیق صوبجات دکهن ' و تنبیه و تادیب مفسدان پرفتن ' و گوشمالي خیره سراں ' و قلع و قمع بنیاد فساد باغیان یار وفادار خجسته کردار بے ریو رنگ ' آصف الدوله غازالدین خاں بهادر فیروز جنگ ' را مامور و مرخص فرمودیم ' که بداں حدود رسیده اعانتے که واجب و لازم مهمات آں فدوي خاص باشد ' بحضور رساند ' و بجمیع ضلع داراں و کار بنداں ممالک محروسهٔ هندوستان نصارت نشان حکم اقدس ارفع بارقهٔ نفاذ یافته ' که تاجران فرنگ را از حدود خود ها بدر سازند ' خصوص فراسیس را که مادهٔ فساد ومایهٔ عناداست هرجا که یا بند ' مثل خاروخا شاک از گلشن برآرند ' باید که آں شهامت مرتبت نیز همت بر عمل ایں تاکید مصروف داشته در اخراج فراسیس از خطهٔ کرناتک جهد وافي نمایند ' و تمامي زمینداران وطر فداران خاص و عام آں ضلع حکم محکم صادر فرموده ایم ' که بر همه باطاعت و اعانت آں خاص الخاص کمر سعي بربندند ' و ایں معني را موجب اعتبار و قیام خویش دانند ' آفرین برآں سزاوار تحسین ' که پاس عنایات ما در نظر داشته سررشته استقلال در هجوم متمرداں ' و خیره سراں از دست نگذاشته ' تحفظ قلعه و حراست ملک مفوضه ' چنانچه باید بعمل آوردند ' در جلدوے آں همه ترددات نمایاں ' دریں اوان میمنت آغاز سعادت عنوان ' آں فدوي خاص را بعطائے منصب هفت هزاري ذات ' و هفت هزار سوار دو اسپه ' و خلعت هفت پارچه مکلّل ملبوس خاص ' و جیغه و سر پیچ مرصّع باسلسلهٔ مروارید ' و خطاب عمدة الملک و سواري ریاست علي الدوام مفوضهٔ سابقهٔ کرناتک پایاں گهات ' از عهدهٔ رفیع نیابت نظامت دکهن ' سرفراز و سر بلند فرمودیم ' باید که شکر و سپاس ایں مواهب بے قیاس بجا آورده ' سرگرم تقدیم دولت خواهي باشند ' و حراست ملک کرناتک کما ینبغي

نمایند، وتا رسیدن ناظم از خطهٔ دکهن باخبر باشند، و نگذارند، که بے ہدایت و دزدان فراسیس در دکهن قیام گیرند، و توجه مارا ہموارہ مبذول حال خیر مآل خود شناسند *

شرح نامهٔ آصف الدوله غازالدین خاں بهادر فیروز جنگ *

بعد حمد واہب بے منت و نعت، خاتم الرسالت مبرہن خاطر خطیر و ضمیر فطانت تنویر، آں سر دفتر امرائے عظام، سر لشکر نوئینان کرام آبروئے چهرهٔ حشمت و اجلال، جوہر آئینه دولت و اقبال، اعتضاد ارباب خلت و ولا، اعتصام ایادي اہل صفوت و صفا، عمدة الملک سراج الدوله محمد علي انورالدین خاں بهادر دلاور جنگ، باد، که مودت نامهٔ مخالصت مضمون، محبت ذریعهٔ موالات مشحون، متضمن شهادت سراسر قیامت اخویم نواب نظام الدوله بهادر ناصر جنگ رحمة الله علیه و طغیان ورزیدن فراسیس پرتلبیس، بدستگیري بعضے نمک حرامان انسان صورت و بسیرت ابلیس، وخرابي ملک کرناتک، و استقامت خویش در قلعهٔ نتهرنگر، با وصف شورش اطراف وغلوے اہل خلاف، با عرضداشت حضور ظل سبحاني رسید، و واسطهٔ تحسر و اندوہ خاطر گردید، ازانجا که بساط ہوائے غیر ہنگامي این صحرا، نوردیدن است، و بیتابي و ثبات این بنائے بے بقا، پامال سیل فنا دیدن، انسان را جزبرضائے الهي دستگاہے معلوم، و بدون تسلیم مشیت ایزدي گزیري نامفهوم، لهذا با صطبار لاچاري کوشیده به پیروي اطاعت پیش آہنگان عرصهٔ اعتبار، و تحفظ اسباب نام آں خلوت گزینان نشیمن پایدار، حسب مراحم و الطاف شاہي و مطابق اذعان حکم سایهٔ الهي گردیده شد، یعني نظامت دکهن، از پیشگاه خلافت پادشاه زمن، روز منظور کشتن عرضداشت آں استظهار احسن، مفوض من ملتجيء افضلل ذوالمنن، و عهدهٔ نیابت این کار برآں کار فرمائے انتظام، روزگار، مقرر و مستحسن گشت، چنانچه شرح این

(۱) جمع هے یدکی - هاتھ - نعمتیں *

عطیهٔ کبري ٔ در فرمان واجب الامتثال حضور فضل ذوالجلال ٔ بادیگر عطیات خطاب و منصب و خلعت و استقلال حراست ملک کرناتک ٔ وغیره نوازشات مناسبه مبرہن است ٔ یقین است که برطبق حکم بارگاه خلافت از تقدیم نشاط مراتب مبذولهٔ سعید ٔ و گذارش سپاس واحد احد ٔ در تصفیه خس و خاشاک فراسیس وغیره جمهور حسد دمیدهٔ باغستان ملک کرناتک خواہند پرداخت ٔ و تارسیدن این جانب از انتظام امور دکهن مسرور سعي بلیغ خواہند ساخت ٔ انشاء الله تعالی بعد دستداد اتصال بتجویز و صلاح یکدیگر ہمه نظم و نسق مهام کرناتک و دکهن خاطر خواه احبابعرصهٔ شهود خواہد شتافت ٔ بفضله من کل الوجوه تکیه بتو جهات روز افزون شاہي اطمینان کلي بایدداشت *

بیان روانه شدن فوج سرکار به پیش بندي راه ادبار حسین دوست خان بسر کردگي عبدالوہاب خان برادر نامدار و روداد مصاف ہار دو لشکر بدامان کوه رنجنگده و ہزیمت یافتن بد خواه بسوے قلعه رنجنگدهه و بد عهدي قلعدار آنجا *

حضرت اعلي پس از صدور فرمان شاہي ٔ و وصل نامه آصف الدوله ناظم مجدد دکهن ٔ و رجوع آوردن ضلعداران ملک ٔ بلا انتظار رسیدن کمک آنها ٔ بمجرد استماع آمد آمد حسین دوست خان با تقتضائے نمود شجاعت ذاتي ٔ و ظهور جلادت طبعي ٔ بمحض ہمت و فطرت والا ٔ و مصلحت اعیان صواب نما ٔ فوجیکه عبارت از یک ہزار و دو صد سوار و دو ہزار پیادهٔ برقند از خاص ٔ و چهار ہزار پیادهٔ تو ندسان متعلقهٔ قلعه نتهرنگر ٔ جملگي شش ہفت ہزار کس از سوار و پیاده باشد باپانصد فرنگي انگریز که از دیونام پٹن ما وراے کمک رسیدهٔ سابق ٔ ہمراه مسترجنجي دفع ثاني آمده بودند ٔ بسرداري عبدالوہاب خان بهادر شکوه الملک و مستر مذکور جهت مدارء خصم پیشتر فرستاد ٔ چنانچه تارنجنگده رسیده ٔ حسب التماس

معتبر خاں طاہر قلعدار آنجا کہ اقرار اعانت عند المبادات خصم
واثقاً بعمل آوردہ بود٬ محاذي قلعہ اش نزول نمود٬ و از آگهی دغائے
سابقہٴ او٬ و پدرش بجائے خود حزم و احتیاط تمام داشت٬ و معاند
ہم بفاصلہٴ دو کروہيٴ قلعہٴ مذکور رسیدہ رخت ادبار انداخت٬
قلعدار بعد یک پاس شب بمقتضائے بد عہديٴ ارثي سردادن اتواب
قلعہ بر لشکر سرکار آغاز نہاد٬ از بسکہ فوج باخبر بود٬ آگاہ غدر
او گشتہ بر قلعہ یورش آوردہ٬ از گولہ اندازي انگریز آنقدر داد
تدارک داد کہ اگر باز قدرے فرصت یاوري مي نمود٬ تسخیر
قلعہ مقدم فتوحات بود٬ ناگاہ صبح بدمید٬ و فوج حسین دوست
خاں نمودار گردید٬ و جانثاران سرکار با وصفے کہ تمام شب تعب
بیداري کشیدہ بودند٬ بکوشش مردانہ روزانہ کہ با معاند تازہ
مقابل روداد٬ تکاہل نساختند٬ و تا بلندي یک پاس روز معرکہ
را گرم کارزار داشتند٬ و فراسیس را منہزم کردند٬ و حسین دوست
خاں را دست بہ پشت سوے قلعہ راندند٬ و دراں ہنگامہٴ بگیر
و بکوب تعاقب زني ہا فراسیس از میدان رو گردانیدہ٬ بآئین دغا
و اخفا از پناہ نشیب خندق توپ اندازي سر کرد٬ و غرش اتواب
قلعہ آشوب دیگر بر آورد٬ چنانچہ گولہ از برج قلعہ بگردن اسپ
سواريٴ خاصہٴ میر لشکر یعني شکوہ الملک بہادر خورد٬ و بشکست
با این بہادر ہمت و تواں بر اسپ دیگر نشست٬ و تا پناہ بردن
مغرور بقلعہ عناں تکاور نگرفت٬ چوں مخالف را گرویدہٴ پناہ قلعہ
دید٬ یورش بر حصار از مساعی لا یحصل فہمید٬ و بہ تجویز آنکہ
دشمن را بمیدان کشد٬ رایات لشکر سمت اونتا تور کشید٬ و درانجا
چندے مقام نمود٬ دریں اثنا حامد علي خاں نام از
رفقاے خاص با پانصد کس کارداں شباشب دویدہ٬ قلعہٴ وردہاچل
از بند مخالف کشود٬ و حسین دوست خاں بعد آمدن احسن
الدین خاں فوجدار فراسیس کہ در چتور و انتظارش واسطہٴ مقام
مصاف قلعہٴ رانجنگدھہ بود٬ عزم پیشتر ساخت٬ و معہذا متصل
تالابیکہ موسوم بتالاب نواب است٬ مقابل لشکر گردیدہ طرح جنگ

انداخت، و مقدور مقاومت نیافت، و عنان از معرکه برتافت و متوجه انسداد راه رسد گردید، و حضرت اعلي عبدالوهاب خان بهادر را باستماع افتادن مرکبش از گوله قلعه رنجنگڈهه بحضور طلبید، و حسین دوست خان بر موضع سمیوارم بفاصلهٔ چهار کروهئی نتهرنگر رسید *

بیان رسیدن حسین دوست خان بر قلعهٔ[1] نتهرنگر عرف ترچناپلي و کیفیت مصاف هر روزه *

بعد ازانکه حسین دوست خان در مصاف رنجنگڈهه هزیمت یافت، و بر میدان تالاب نزاب متصلهٔ اونڈاتور سبوي آبروے خود شکسته، بموضع سمیوارم شتافت، همانجا رخت نزول انداخت، حضرت اعلي برکوه تایماں بر آمده از دوربین طور لشکرش دیده بمقتضائے دوربینيِ عقل رسا بحاضرین ارشاد فرمود، که اگر در سه روز حسین دوست خان عبور از هردو رود حایله نماید، و بقلعه آویزد، فتح او و اگر یک روز ازان زیاده متوقف شود بلا شک فتح ما خواهد بود، چون در آنجا بمقام دو ماه و بیست روز براے ضبطي ملک و تفویض آں بعمل اشتغال ناگزیر داشت، آخرکار ارشاد خداوند پیش بیں از آئینهٔ فتح مشتهره صورت استحسان یافت، مردم متحیر شدند، که بدستگاه کدام علم با نجام کار وامي رسد، و باستعداد کدام کمال از صورت حال پے مي برد احسن الدین خان حسب الایماے آقا باجمعیت فراسیس حصار قلعه نمائي دیرستان سرینگ و جهنگیر بدست آورد، و از لب کاویري تا سر پشته کوه دهوبي بنڈهه دود نفس سوزي زمین بندي بآسمان برد، خداوند باهوش و جرأت ما از فوج خویش بمقابله

(۱) سنه ۱۷۱۰ع مارچ کے مهینے میں چندا صاحب اور فرانسیسوں کی فوجیں پانڈیچری سے روانه هوئیں اور چند قلعوں پر قبضه کرتے هوے آرکاٹ پهنچیں اور اطراف و اکناف کے قلعداروں سے حلف وفاداری لینے اور خراج وصول کرنے کے لئے کچهه دن یهاں ٹهری رهیں اور مئی کے اواخر میں ترچناپلی کے جنوبی جانب روانه هوئیں *

افواج بد اندیش چهار جوق نموده' یکے بسرداري ابرار خاں و
مسترکوب سمت مشرق و دویم بسرخیلي دانشمند خاں و مستر
جنجي طرف جنوب' و سیوم باختیار غضنفر علي خاں و دیگر مدبراں
بسوے مغرب وچهارم بسپه داري ظفر علي خاں معروف بمیر
ملنگ وغیره کار آگاہاں جانب شمال اطراف قلعه باحداث دمدمه
ہائے متعدد' وچیدن اتواب بے حد' احاطۀ محافظت دیگر از
آب شمشیر تیز' و آتش توپ و بندوق شعله انگیز' بآں استواري
بسته که دشمن بنارسائي تدبیر مور چال بندي' و نقب دواني'
پشت دست بدندان حسرت خسته' مگر فراسیس برکوه مذکور
جائے قیام یافته گوله اندازي مي نمود' غرض ہنگامۀ ستیز از ہر
دو جانب از ششم رمضان لغایت نهم ذیقعده (۱) آناً فاناً در ترقي
بود' دریں محاربات طرفین قلعچۀ کواڑي مفصلۀ پنج کروہي شرقي
نتهرنگر واقع بین البحرین بسبب طغیاني آب وغیره امکاني کمک
سرکار بجنگ ہشت روز بمژد جاں دادن بسا جوانمرداں بدست
غنیم رسید' و پس از فروشدن آب رودہا حسین دوست خاں نیز
از سمیوارم بر آمده در میدان دلوائي منتّف بفاصلۀ یک کروہئي
سمت مشرق قلعه نتهرنگر نازل گردید' و اطراف لشکر خود حفاظتاً
حصارے کشید' و از انجا دم دمدمه ہائے تردد مي دمید' اگرچه
با وصف ایں ہمه شر و شور مخالف سرکش ہر چهار دروازه قلعه
چوں دیده بخت بیدار برائے آمدن رسد باز بود' لکن از امتداد
زماں محاصره و تگاپوئے افواج غنیم و انسداد طرق گرانئي غله در
قلعه تکلیفي بر مردم افزود' بنا براں جمیعتے با سر انجام حرب
ہر سومي رفت' و سد مزاحمت اعدامي شکست' و رسد بقلعه میر
سانید' و مایۀ قوت کشش و کوشش مبارزاں مي گردید *

---

(۱) مورخہ ۳ جولائي روز جمعه سنه ۱۷۵۱ع سے جنگ کا آغاز ہوا اور
سنه ۱۱۶۴ هجری مطابق ۳۰ ستمبر سنه ۱۷۵۱ع تک معمولی جنگ ہوتی رہی *

بیان راے زدن حضرت اعلي با مشیران دولت و روانه نمودن محمد مدینه علي خاں و مستر کلیوس سردار فوج انگریز که ثانی الحال مخاطب بلارد کلیف گردید با فوج ظفر موج به تسخیر بلدهٔ و قلعهٔ آرکاٹ و مسخر شدن آں *

وقتیکه بر محصورین قلعهٔ نتهرنگر از درازي مدت محاصره ' سرکشي مقابره ' عجزے پدیدار گشت ' حضرت اعلي به تجویزیکه باعث انقسام جمعیت و معاند و اندفاع تعب مردم و کشایش طرق رسد ' باشد ' اندیشیده ' محمد مدینه علي خاں و مستر کلیوس سردار فوج انگریز را که ثاني الحال بجلدوئے خدمات نمایاں بلارڈ کلیف مخاطب شد ' با سپاه کینه خواه به تسخیر و تفتیم بلده و قلعهٔ آرکاٹ روانه ' و کار فرمائے همت مردانه ' فرمود ' خاں مذکور با مستر مسطور چوں از راه سرحد توندّماں و تجاور بدیو نام پٹن و چینا پٹن رسیده ' فوج و حربه سنجیده ' به بلدهٔ آرکاٹ روانه گردید ' وبرادر کلاں حسین دوست خاں محمد علي خاں نام ' نایب آں مقام ' از استماع ' ایں خبر ' با احمال و اثقال بجانب و یلور رخت فرارکشید ' بے منازعت و مزاحمت احدے ' بفراغ خاطر بتاریخ بیست و دویم شوال المکرم سال یک هزار و یک صد و شصت و چهار هجري مقدس ' داخل قلعهٔ آرکاٹ ' و رافع لوائے حکم خداوند رفیع الدرجات گشت ' و بمجردیکه حریر آرزو نقش مراد بست ' بروج و بارهٔ قلعه مرتب و مستحکم و ذخیره فراهم ساخته ' مستعد و منتظر جنگ نشست *

بیان رسیدن رضا علی خان پسر حسین دوست خان و محاصره نمودن بر قلعه آرکات و رسیدن فوج اعانت از حضور حضرت اعلي و گریختن خان مذکور طرف ویلور و باز صف آراشدن هر دو فوج در میدان آرني و شکست خوردن مخالف و غالب گشتن مدینه علي خان و گرفتن او قلعه تمري را بتوفیق معین مستعان *

حسین دوست خان کیفیت از دست رفتن قلعهٔ آرکات شنیده ' بکمال تشویش درخویش پیچیده ' برائے واگرفتنش بصلاح مشیران بیهوده بیان ' رضا علي خان پسر خود را چیده ' و طلبیده ' و بر او افسون التجائے غمخواري دمیده ' و در جواب آن ' از زبانش کلمات مردانه قصهٔ دغائے مقابله نواب انورالدین خان شهید ' وغیره لاف تهورانه ' و گذاف فضولانه شنیده ' با فوج نمایان و جماعهٔ فراسیسان روانه ساخت ' تا آنکه او بتمري رسید ' سردار فوج هر اول که در اصطلاح فراسیس میرمي نامند ' سبقت ورزیده ' راست بغرور جمعیت داخل شهر ' و از پناه عمارات بپرخاش کوشید ' و مدینه علي خان ' و مستر کلیوس نیز از قلعه بر آمده بتوپ و بندوق ' و شمشیر بسا شهر اجسام از آبادي ارواح ویران نمودند ' و از پناه گرفتن مخالف بقلب دیوارها و عمارات ' و آمدن رضا علي خان بر قلعه اندرون حصار رفته تا مقدور دو دست مردي مردانگي بدفع جنگ دو طرفه کشودند ' آخرالامر بکثرت اژدهام اعدا ' و قلت جمعیت خودها و افتادن سراسر دیوار یک جانب قلعه ' شدت توپ انداز پهائے اشقیا تنگ آمده جان در مشت و اراده داشتند ' که قلعه بصلح تسلیم سازند ' درین اثنا جمعیت دو هزار سوار مرهٹه به سرداري یونس خان که حضرت اعلي با ستماع دویدن رضا علي خان بسمت آرکات از جملهٔ افواج کمکي حکم شاهي از نتهرنگر برائے اعانت آرکات فرستاده بود ' متصل رسید ' چون سواران مذکور ازان مرار راؤ بودند ' رضا علي خان با ستماع قرب وصول جمعیت

مذکور، و شنیدن نام مرار راؤ که او در زمان سابق بعد اسیرشدن حسین دوست خاں پدرش بدست رگهوجي و فتح سنگهه متصرف قلعهٔ ترچناپلي گشته موافق ترقیم صدر، تفویض نواب آصف جاه بهادر ساخته نوعي بیم و هراس برخود راه داد، و سراسیمه و از خود بے خبر گشت، لیکن از دل دهي سرخیل فوج هراول، و سردار فراسیس سرعت بکار برد، و شدت تمام از چهار طرف حمله آورد، از انجا که مخالفان قلعه از قریب رسیدن جماعهٔ کمک خبردار و قوي دل شده بودند، بقهور تمام در دفع یورش خصم کوشیدند و میر را در خندق بخون غلطانیدند، صباحش که فوج مرهته نمودار گردید، محاصر از بس هراس، بترک اسباب واتواب سنگین، با سامانیکه امکان برداشتن آن داشت، برائے پناه مثل موش گربه دیده بنقب قلعهٔ ویلور خزید، مدینه علي خاں و مستر مذکور از قلعه باز بر آمده با یونس خاں سردار فوج کمکي ملاقات نموده، بمصالحت بلده و مرمت قلعه پر داختند، چوں مغرور دریں فرصت از ازدیاد جمعیت ویلور به تجدید غرور و عزم پیکار در میدان آرني(۱) شتافت، با فوج نووارد باستقبال خصم قدم پیشتر نهاده در معرکهٔ آرني اورا بهزیمت دیگر وسمت چنجي راه فرار داده، خود معاودت کرده قلعهٔ تمري متعلق اختیار حسین دوست خاں که سرراه بود، مسخرگردانیده، داخل بلدهٔ آرکاٹ شده، به تنظیم امورات ملکي و فوج اشتغال ورزیدند *

بیان مصاف رضا علي خاں و مستر کلیوس در اثنائے راه ترپاتره و رسیدن میر مدینه علي خاں و یونس خاں به کمک مستر مذکور و مغرور شدن رضا علي خاں بصوب پهولچري و کشاده شدن در حصار کنجي و کاویري پاک بدست آویزي اولیائے دولت *

حضرت اعلي از اصغائے نوید فتح قلعه تمري، بعد تقدیم مراتب شکر الهي، میر مدینه علي خاں را پس از فراوان تحسین

(۱) آرنی آرکاٹ سے بیس میل کے فاصلہ پر جنوب میں واقع ہے جہاں ایک مضبوط قلعہ بھی ہے *

و آفرین ٬ دربارهٔ آراستگي فوج و تسخیر دیگر قلاع ٬ و ضبطيء اضلاع متعلقہ آرکاٹ ٬ و گورنر بندر چیناپٹن را بنا بر امداد میر مشارالیہ از فوج و اسباب لابدي نگاشت ٬ و چند فدویان ملازم حضور را با جماعہ یک ہزار سوار از جملۂ افواج کمکئي کراچوري نندراج ٬ بتفویض خدمات ضلعداري ٬ و قلعداري ٬ نزد میر مذکور روانہ ساخت ٬ پس از وصول فوج و حکم حضور ٬ میر مدینہ علي خاں مستر کلیوس را جہتہ تہیۂ فوج دیگر ٬ و لوازمۂ جنگ ٬ بہ بندر چینا پٹن ٬ روانہ گردانید ٬ و خود قلعۂ آرکاٹ و تمري بمرمت رسانیدہ ٬ یونس خاں رامع فوج معاون قدیم و جدید ٬ بیرون بلدہ ٬ برلب رود ٬ جہت حفاظت اطراف ٬ وایصال ذخایر ٬ ما یحتاج ہر دو قلعہ مفتوحہ فرود آورد وکیل پادر نام سردار انگریز نایب مستر کلیوس را بقلعداري آرکاٹ مامور ساختہ ٬ خود بفراہمي رعایا و آبادي بلدہ رو آورد ٬ دران ہنگام و صوبدارے کہ متعہدیک صد جوان بندوق بردار باشد ٬ از علاقہ داراں محکوماں سردار مسطور محافظ دو برج قلعہ بسبب رابطۂ قدیم ٬ با رضا علي خاں خفیہ عہد تفویض قلعہ ٬ برشوت مبلغے بستہ بود ٬ خاں مذکور بر اعتماد او از چنجي بطریق ایلغار ٬ بر ارادۂ باطلہ ٬ ہرگاہکہ تالاب رود آرکاٹ رسید ٬ میر مدینہ علي خاں بآ گاہي آں ماجرا کیل پادر را مطلع ساختہ ٬ مفتري مذکور را بردار کشید ٬ از اتواب قلعہ گولہ ہائے پیہم پیشکش ہرزہ دو یہ ٘ي خصم بد باطن گردانید ٬ رضا علي خاں نظر بر بے اسبابي جنگ ٬ و خبردار گردیدن سرداران اسلام و فرنگ ٬ بر خدع و آہنگ خود ٬ ازاں کار اغماض بکار بردہ ٬ بر کاویري پاک مقصلۂ دو کروہي آرکاٹ رخت نزول انداخت ٬ و با حتیاط اتصال فوج سرکار ٬ جمعیت فرامس دارنجا گذاشت ٬ و مدینہ علي خاں بعزم نبرد و بفتیح کاویري پاک ٬ مستر کلیوس را ازاں سر گذشت ٬ وبر عزم خود آگاہ و از چیناپٹن طلب نمود ٬ و مستر مذکور بمجرد شنیدن آں خبر با جمعیتے از چیناپٹن

بکنجي رسيده ٔ حصار ديرش بتصرف کشيده ٔ جماعهٔ محافظين در انجا گماشته ٔ بترپاتور ريخت ٔ و رضا علي خاں مع فوج فراسيس و سواران خاصه اش سدراه گرديده ٔ از سه پهر روز تاغروب آفتاب شورشے برانگيخت ٔ غرض تا آں وقت غالب از مغلوب ممتاز نبود ٔ دريں حال مير مدينه علي خاں باستماع آواز اتواب ٔ بقياس رساکيفيت جنگ در يافته ٔ بافوج خود و جماعه کمکي بطريق ايلغار از لب رود آرکاٹ ٔ وقت عصر بآں سرعت رواں گرديده ٔ که در عمل يکپاش شب اول وقتيکه مستر کليوس نظر بر قوت و حشمت بدانديش و قلت فوج خويش متحير مآل کار بود ٔ بغتتا به نبردگاه رسيده ٔ به پشت معاند آويخت فوج مخالف تاب جنگ دو طرفه نياورده ٔ سررشتهٔ مقاومت گسيخت ٔ و رضا علي خاں در تاريکي شب از حال لشکر خود که رساله رساله و جوق جوق راه فرار پيش ميگرفت ٔ پرده برروے وقوف داشت ٔ و بتصور بيجائے پادارئي اہل فرار ٔ استقلال نگذاشت ٔ ہرگاہکه غلبهٔ فوج فرنگ سحر ٔ لشکر زنگ شب را انتشار داد ٔ ديدهٔ توہم کشاد ٔ و از صورت کار دوچار و بے صبر و اختيار گشته ٔ جريده روئے گريز بصوب پهولچري نهاد ٔ و سامان ٔ و سازش بيست و چهارم ربيع الثاني سال يک ہزار و يک صد و شصت و پنج بدست لشکر منصور افتاد ٔ و بعد از شهود صورت فتح ٔ مدينه علي خاں و مستر کليوس ٔ ورخورده ٔ باہم تهنيت گفته ٔ فتح نامه بحضور حضرت اعلي فرستاده ٔ روز ديگر عزم مصمم بر تسخير قلعهٔ کاويري پاک گماشته ٔ جلادت را کار داده ٔ دراں قلعه نيز از دست يورش کشاده ٔ تهانه داراں گذاشته ٔ ضلعداري چهار سمت آرکاٹ و تمري وکاويري پاک و کنجي بچهارکس معتمد مفوض ساخته ٔ جهت ترتيب اسباب و فراہمي فوج ٔ بنابر تسخير قلعهٔ ويلور ٔ و ديگر قلاع و اضلاع متعلقهٔ آرکاٹ ٔ مستر کليوس بطرف چينا پٹن راہي گشته ٔ و مدينه علي خاں بصوب آرکاٹ معاودت نمود *

بیان شنیدن حسین دوست خاں فرار پسر خود بسوے پھولچري از مقابلہ فوج سرکار و پنہاں داشتن خبر مذکور و یورش نمودن بر قلعۂ نتھرنگر و برگشتن ازاں حصار نصرت اثر *

اگرچہ حسین دوست خاں خبر خرابي فرار رضا علي خاں پسر خود ' بمقتضائے مصلحت وقت از مردم پوشید ' بلکہ خلاف واقع مجلس سرور فیروزئي خاں مذکور ' و ہزیمت فوج سرکار مرتب گردانید ' اما از انجا کہ زن بسلاح مردي کتخدا نمي شود ' و پیر از ریش تراشي جوان نمي گردد ' اصل حقیقت در تمامي شہر و بازار از خواص و عوام و در و بام جوشید ' پیران تجربہ کار ' و آزمودہ کاران روزگار ' بحسین دوست خاں گوش گذار کردند ' کہ از روز آغاز پرخاش در ہر مصاف و میدان ' فتح نمایاں نصیب محمد علي خاں است ' و ہزیمت ناگزیر حصۂ لشکریان ماخیرخواہاں ' در امور جنگ توقع فراسیس ' گویا درکار نیک شراکت ابلیس است ' با کسیکہ خدا مددگار اوست ' مقابلہ ورزیدن ' گریبان فلاح خویش دریدن است و دردیدۂ اعتبار جمہور اولوالا بصار ' ہزیمت رضا علي خاں صاحبزادۂ بلند اقتدار فآل مال کار سرکار است ' دانا را باید کہ از صورت بدایت ہرامر بہ نہایتش پے برد ' چوں نظامت سرکار سند ندارد ' واحدے از زمین داران این دیار بر سطوت دزدانہ اعتماد نمیکند ' سعي شبہاں روزۂ ما دریں نہ ماہ مدت فساد ' ظاہر است ' کہ چیزے نکشاد ' لہذا باید کہ حملۂ بر قلعۂ نتھرنگر نمائیم ' و قوت بخت آزمایم ' شاید کہ دریں متاعبہ درے برروے کار کشایم ' و از خجلت فرار رضا علي خاں برآئیم ' حسین دوست خاں این مراتب شنید ' و بغصہ ہرسو آنگرید ' وگفت کہ اگر رضا علي خاں از ناداني کار از دست باخت ' بدنام فرار مزد بے حوصلگي یافت ' از ہمت و جرأت و لشکر و شوکت من بیقین مي پندارم ' عنقریب کہ سر بحکومت این ملک برافرازم ' بندوبست این ملک منحصر بر فتح ہمیں یک قلعۂ نتھرنگر است وجہد دوا دوئي دیگر جا بے اثر ' مي توانم کہ سہلۂ

ازیں جا فراغ یابم ' و معاً بر ملک دکھن شتابم ' و از انجا توسن عزم برہند تازم و از بنگالہ تاسندھہ گوئے ریاست بازم ' بعد ازیں بیہودہ گوئي ہا از سمت مشرق بر قلعہ یورش و آتش توپ خانۂ فراسیس مشتعل نمود ' خداوندما ازیں معني آگاہ ' و بر حرکات فضولانۂ مخالف متبسم گردید ' و شمشیر دلاوري از نیام برکشید ' و اتواپ قلعہ را برق ریز پنبہ زار فوج بدخواہ گردانید ' ہرگاہکہ دیوار قلعہ از آتش بارئي حربۂ اقسام ' شعلہ پیز ' و خندق از خون فراسیساں لبریز گشت ' مخالف بہ ندامت خسران ہرزہ کاري ' و نکبت خذلان ہزار خواري برگشت ' و روز دیگر باز برہمہ بے شرمي کمربست ' و بہمیں آئین روزي بے حرکت بیجا ' و پرخاش جوئي ہا معطل نہ نشست *

بیان آمدن کراچوري نندراج راجۂ میسور و مرار راؤ و طرفدار گوتي براے اعانت سرکار حسب الحکم شاہي و مستقبل رفتن عبدالوہاب خاں بہادر بآوردن آنہا ورودادن مصاف با موسي کالیر وقت معاودت و مجروح شدن مسترکوب و رسیدن حضرت اعلی بہ فتح و نصرت و کیفیت مجمل ہدایت حال حیدر علي خاں *

کراچوري نندراج و مرار راؤ ضلعداران میسور وگوتي حسب الحکم شاہي و نواب غازالدین خاں بہادر کہ پیشتر بنام ہمگي زمینداران وغیرہ صادر شدہ بود اول فوجے از طرف خود ہا بسرداريِ یونس خاں وغیرہ کہ کیفیت شراکت آں در واقعات ترددات میر مدینہ علي خاں مفصل مسطور گشتہ است ' فرستادہ ' بعد ازاں خود ہا با لشکر گراں و سامان بیکراں روانہ گردیدہ ' تا سیلم متصل سرحد نتھرنگر رسیدہ بسبب انسداد طرق از افواج مخالف توقف ورزیدہ ' عریضہ ترسیل جناب حضرت اعلي داشتہ ' منتظر صدور جواب ' و برائے عزت واعتبار خویش ملتمس استقبال عبدالوہاب خاں بہادر بودند '

بهادر موصوف با وصفیکه حضرت اعلي از جوش اجوت و الفت نظر بر هنگامۀ مخالفین راضي برخصت او نبود بجهد و مبالغۀ اجازت با فوج شایستۀ سرکار و جمعیت انگریز و رفاقت پسندي مسترکوب از اشتهار شبخون لشکر مخالف در تاریکي شب بر آمده بلا افشائے مرکوز خاطر تا صبح بکرور رسیده بعد ازانکه کراچوري نندراج و مرار راؤ مستقبل و مستفید خدمت و بهره مند مرکوزات دلي از مجالست خلوت و جلوت شدند بخاطر داري آنها کوشیده همراه خود گرفته مراجعت بحضور نمود در اثنائے راه مسترکوب قلعچۀ گلي موضع کشناپور(1) متعلقه نتهرنگر آمادۀ فوج فراسیس دیده بمقتضائے غیرت قوم برائے تفتیحش گرویده عبدالوهاب خان بهادر میر فوج چندانکه باظهار نامناسبت توقف راه و تکلیف بیجائے سپاه و فضولي جهد امر بے سود و ضرورت وصول موقف مقصود مانع گشت آخر الامر از استبدادش بآرائش صفوف یمین و یسار و پس و پیش لشکر و تعیّن سرداران رستم جگر کمر بجنگ ناگزیر قائم بست موسیو کالیر محافظ آنجا هم باً فوج خویش از حصار بر آمده اتواب بمقابله و شدت مجادله چید و آتش کار زار مشتعل گردید ـ چوں دم اتواب طرفین جهانے را برباد فناد و از کوهستان کشتگان بار برسر صحرا افتاد از معرکه رو بر تافته به پناه حصار شتافت مسترکوب زخم گولي برداشت و میر لشکر خیال تسخیر قلعچۀ مذکور نکرده یک روز مقام نموده روز دیگر مظفر و منصور متوجه استیلام حضور گردید و کراچوري نندراج و مرار راؤ بشرف حصول ملازمت خاص افتخار بخشید روز رسیدن نتهرنگر مسترکوب که بحالت جراحت همراه لشکر بود

---

(1) کشناپور یا کشناورم ترچناپلي سے تیس میل کے فاصلے پر مغربی جانب مهاراجه میسور کے متصل واقع هے *

شرط زندگي وفا نمود[1]، ذکرے عارض کلام است کہ حیدر علي خاں معروف بحیدر نایک، ولد فتح نایک خانہ زاد عباس قلي خاں قلعدار سرا کہ بسبب وقوع سرقت از اندیشۂ پاداش گریختہ نزد کراچوري نندراج بر عہدہ داري بیست نفر پیادہ ملازم رکابش بود، از عبدالوہاب خاں بہادر وقت استقبال نندراج، سفارش خواستہ، سرداري یک صد نفر پیادہ حاصل نمود، بعد رسیدن بہادر موصوف با نندراج وغیرہ، بحضور حضرت اعلي، با وصفیکہ باریابي جناب خداوندي نداشت، و دور کردي آستان قرب و تقرب حواشي مفت میاہات مي انگاشت، بحضور اقدس باستصواب بہادر موصوف عرض مطلب خود نمودہ، بحصول حکم خاص، از طرف آقائے خود، رتبۂ سرداري یک ہزار پیادہ حاصل ساخت، و روز رسیدن جنرل لارنس بحضور، در صف جنگ ترددات نمایاں

(۱) حیدر علی خان جو حیدر نایک کے نام سے مشہور ہیں محمد بہلول کے پڑ پوتے ہوتے ہیں بہلول اپنے آبائی وطن پنجاب سے ہجرت کرکے ایک مذہبی پیشوا کی حیثیت سے ضلع گلبرگہ میں مقیم ہوگئے تھے - ان کے دو بیٹوں محمد علی اور محمد ولی نے گلبرگہ میں شادی کی اور وہاں سے سرا چلے آئے یہاں انہیں دفتر کروڑگیری (محصول) میں معمولی ملازمت مل گئی - کچھ دنوں بعد یہ دونوں بھائی کولار آگئے یہاں آنے کے بعد محمد علی کا انتقال ہوگیا محمد ولی نے اپنے مرحوم بھائی کی بیوی اور یتیم بچے کو گھر سے نکال دیا اس لا وارث بچے اور عورت کو کولار کے ایک نایک پیون (نقیب) نے اپنی نگرانی میں لے لیا جب فتح محمد بڑا ہوا تو نایک نے اسے ایک معمولی ملازمت پر داخل کروادیا - گنڈی کوٹہ کے محاصرہ کے وقت فتح محمد نے اپنی خدا داد بہادری کے جوہر دکھائے جس کی وجہ سے اسکو نایک کا عہدہ ملا فتح محمد نے آرکاٹ میں اپنی تقدیر آزمائی کیلئے بہت جد و جہد کی آخر وہ چتور کے فوجدار کے پاس ملازم ہوگئے کچھ دنوں بعد وہ میسور روانہ ہوگئے اور یہاں فتح نایک کے نام سے پکار جانے لگے میسور پہنچنے کے بعد ان کو فتح محمد خان کا خطاب اور بڈی کوٹہ کی جاگیر دیکر کولار کا فوجدار بنادیا گیا فتح محمد کی تیسری بیوی سے حیدر اور شہباز دو لڑکے پیدا ہوے سنہ ۱۷۲۹ع میں صوبہ دار سرا اور فوجدار چتور کی لڑائی میں فتح محمد مارے گئے - چند دن حیدر اور شہباز کو بہت تکلیف اٹھانی پڑی آخر انکو اپنے ماموں ابراهیم صاحب کا سہارا مل گیا سنہ ۱۷۴۱ع میں جبکہ ننجا راجہ دیون ہلی کا محاصرہ کئے ہوے تھا حیدر بھی اس مہم میں اپنے بھائی شہباز کے ساتھ شامل ہوگیا شہباز اس وقت چند سوار اور پیادوں کا افسر تھا دیون ہلی کے مسلسل نو مہینوں کے محاصرہ کی مدت میں حیدر اپنی بہادری اور چالاکی کی وجہ سے راجہ کا منظور نظر بن گیا اور پچاس سوار اور دو سو پیادوں کا افسر بنادیا گیا اس کے علاوہ اسی وقت حیدر کو دیون ہلی کے دروازوں کا انچارج (نگران) بھی بنادیا گیا حیدر سری رنگاپٹن سے ننجا راجہ کے ساتھ چلا آیا تھا کہا جاتا ہے کہ اس وقت کل ریاست میسور کی فوج میں با قاعدہ تربیت یافتہ فوج صرف حیدر ہی کے رسالہ میں تھی جو بالکل منحصر تھی *

نموده٬ بر طبق ارشاد خداوندي باضافهٔ منصب یک ہزار پیادهٔ سابق٬ و سرداري دو صد سوار لاحق٬ سر افتخار و مباہات افراخت٬ چوں بعد از مدتے از تائید روزگار قوت یافت٬ دستے کہ نخستیں از آستیں اقتدار بر آورد٬ بر غارت دولت ہر دو آقائے سابق و لاحق برد٬ چنانچہ عباس قلي خاں آقائے اول رو از ملک و دولت معرا گردیده٬ پناه بحضرت اعلي آورده بہ تقرر پنج ہزار روپیہ مشاہره٬ بر بساط قرب و عزت متمکن گشتہ٬ و نندراج(۱) آقائے ثانیش بقید ابدي سرپرنگ پٹن مرده٬ تفصیل سرکشیہا و آواره‌گي و ہنگامہ پردازئي او کہ عندالتالیف ایں واقعات٬ در تمامي ملک آرکاٹ متعلقهٔ پایاں گھاٹ زلزلهٔ ہلاکوئي برپا داشت٬ و ازاں در دیباچهٔ ایں کتاب بطور ایما املا یافت٬ با حقیقت اسیري عبدالوہاب خاں بہادر٬ و نجات او از ضروش٬ من اوله الي آخره در دفتر ثاني ملاحظہ پدیدار ساخت *

بیان طلب فرمودن حضرت اعلي یونس خاں(۲) و مستر کلمیوس را و روانہ گشتن آنها با جمعیت از راه دیونام پٹن و ملحق شدن با جنرل لارنس و رسیدن ہر دو جوق متصل نتھرنگر ہمراه یکدیگر *

ہرگاہکہ انہار جیوش کمکي٬ از فضل باران اعانت بخت ازلي٬ برنگ دریا جوشید٬ تموج جنگ ہر روزه٬ زورق آرام

(۱) میسور کی پہلی لڑائی کے وقت حیدر علی کو یہ اطلاع ملی کہ نندراج مرہٹوں اور نظام کے ساتھہ گفت و شنید کررہا ہے - حیدر نے راجہ کو سلطنت کے چند اہم امور میں مشوره لینے کے بہانے سرپرنگ پٹن سے طلب کرکے ہمیشہ کیلئے نظر بند کردیا نندراج قید ہی میں مرگیا *

(۲) یونس خاں مراری راؤ کا ایک معتبر افسر تھا وه پانسو مرہٹوں کو ساتھہ لئے ترچناپلی سے دکن چلا آیا تھا اس نے دشمن کو کمینگاه تک کھینچ لے آنے کے لئے ایک کامیاب تدبیر سوچی تھی اپنی تدبیر میں کامیاب ہونے کے بعد وه بیحد خوش اور مگن ہوچکا تھا اور یہ خیال کررہا تھا کہ جنگ میں فتح و نصرت کا سہرا اسی کے سر رہیگا سنہ ۱۷۵۲ع میں وه جنرل کلیو کے ساتھہ سماياورم کی مہم میں شامل ہو گیا جنرل لارنس نے مارچ کے درمیانی مہینے میں فورٹ سینٹ داوِیڈ پر حملہ کیا اور وہاں کے چارسو یورپین اور ایک ہزار تین سو ہندوستانی سپاہیوں کے ساتھہ جن کو کلیو نے آرکاٹ سے تنجاور کے راستے روانہ کیا تھا ترچناپلی پہنچا اس فوج کے ساتھہ بیحد جنگی ساز و سامان تھا جب وه ترچناپلی پہنچا تو دشمن کی فوج بھی اس کے مقابلہ کیلئے نکل آئی لیکن بہت جلد پیچھے ہٹادی گئی *

دلها، غرق آب شمشیر کینه خواهي گردانید، حضرت اعلي از لحاظ امتداد محاصره، و طوالت سر رشته مجادله، خواست که دفع دشمن سازد، و غبار فساد از پیش نظر برآرد، درین اثناء عزم جزم میر مدینه علي خان و مسترکلیوس بر تسخیر قلعهٔ ویلور شنیده، عنایت نامها بنام خان مذکور، و گورنر چیناپٹن دربارهٔ عدم آویزش ویلور، و موقوف داشتن آن بر زمان آئنده، و ضرورت ارسال جمعیت آنجا بحضور مرسل گردانید، چون نظر بر تقیدات محاصره، دستور ارسال خطوط آن زمان این بود که اتفاق دانایان خطوط را بر کاغذ حریري نوشته، در حب موم پنهان کرده، با یک حب مسهله تحویل برنده مي نمود، تا او وقت آمد ورفت، بقربت فوج (۱)
خصم، حب خط بلع مي ساخت، و پس از عبورش بخوردن حب مسهل، مواد واجب الاخراجش برون مي انداخت، قاصد حضور همان عمل بجا آورد، و عنایت نامه بموسومین سپرد، و بدان موجب خان مشارالیه یعني میر مدینه علي خان یونس خان علاقه دار مرار راؤ را که بموجب حکم حضور، برائے اعانت خود بآرکات حین جنگ رضا علي خان رسیده بود، با فوج شایسته، و گورنر چیناپٹن مسترکلیوس را که پیشتر بنابر تسخیر آرکات همراه میر مدینه علي خان آمده، با جمعیت بایسته روانهٔ حضور گردانید، و سرداران مذکور بدیونام پٹن رسیده، از انجا بهمراهي جنرل لارنس که دران زمان بعهدهٔ میجري، و با جمعیت سولداد اعانتي حضرت اعلي از ولایت تازه ورود داشت، از راه تجاور و پالهٔ توندمان بعزم ادراک شرف ملازمت، و اظهار جوهر شجاعت و جلادت روان شدند*

بیان مزاحم شدن حسین دوست خان و فراسیس با تمامي فوج در راه یونس خان و جنرل لارنس و برآمدن خود از قلعه

---

(۱) کسی چیز کا نگل جانا*

با فوج خاصه و کمکي بمددگاريِ آنها و شرف ملازمت يافتن هر دو سردار و روداد ن پيکار و حصول فتح و فيروزي بفوج سرکار و فرار مخالف سراسر ادبار *

هرگاهکه يونس خاں و مستر کلهوس با تفاق جنرل لارنس بفاصلهٔ دو کروهئي قلعهٔ نتهرنگر رسيده بسبب مزاحمت حسين دوست خاں و فراسيس راه عبور نيافته بر لب تالابے فرود آمده ٔ برائے آگاهئي رسيدن خود ٔقاصد فرستادند ٔ حضرت اعلي بمجرد اصغائے ايں خبرا (۱) از تمامي لشکر خاصه و کمکي ٔ دو فوج قرار داده ٔ با اسبابے بذابر اعانت آنها برآمده ٔ که از گراں سنگئي آں گاؤ زمين بعدم تاب تحمل بلرزه درآمده ٔ دراں زماں لشکر کشي حسيندوست خاں که از پيش قلعه بعزم مزاحمت کمک سرکار ٔ بکمال آراستگي راهي بود ٔ خود بدولت برلب نهريکه ارش کالوه مي نامد ٔ و از رود کاويري بصوب غربي قلعه جدا شده سمت جنوبي جريان دارد ٔ استاده از نگاه تفرس و ادراک (۲) سنجيد ٔ و از آئينه طرز و آئينش صورت فتح خويش ديد ٔ و با حاضرين رکاب باين خطاب مخاطب گرديد ٔ که بفضل فتاح کام روا ٔ امروز بلاشک و شبه فتح و نصرت ازاں است ٔ غرض هر دو فوج رکاب دولت ٔ و جمعيت عازمان سعادت ملازمت بسرعت بيش از يکديگر ٔ رواں شده ٔ باهم ملحق گرديدند ٔ بتدبير وقت ٔ از هر سه جماعه ٔ دو جوق قرار يافته ٔ بترتيب تعيّنات مناسبهٔ اتواب و پياده و سوار ٔ و تدبير ترددات مطابقهٔ آئين پيکار ٔ به پيش قدمي جوشيدند ٔ و مخالف نيز بکر وفر آراستگئي لشکر خويش ٔ و فراسيس خلاف انديش ٔ از آتش حسد بساں شعله که مستعد از پا نشستن باشد ٔ سرکشيد ٔ و کوششے از طرفين بتقديم رسيد ٔ که ديدهٔ حدوث تماشاے عدم ديد ٔ و کوشش حيات صداے کل من عليها فان شنيد ٔ عالم علي خاں جان مبارزاں ٔ و توان دلاوران لشکر حسين دوست خاں ٔ

(۱) کسی بات کا سننا ــ کان جھکانا کسی بات کے سننے کے لئے (۲) کسی شی کا اس کے آثار اور علامات سے اول نظر میں دیکھتے ھی پہچان لینا اور بمعنی دانائی *

دراں قیامت بے شفاعت ' بسواري اسپ ' پیش فیل سواري آقا ' سرگرم سراندازي بود ' خداوندش چندانکه برائے اصدار حکمے خطاب براو نمود ' از بندش صدائے اتواب گوش نمي توانست کشود ' چون حکیم عبدالرزاق خاں مخاطب سرکار حضرت اعلي ' که دراں اوان موسوم بغلام علي اسم اصلي و نوکر در رکاب او بود ' مرکب پیش رانده ' از خواندن آقا آگاه ساخت ' بمجردیکه سویش رخ تافت ' گوله توپ از فوج جنرل لارنس سرش از تن برداشت ' و خیل و سر خیلش از نبردگاه فرار یافت ' حدت آفتاب آں روز علم روز حشر افروخته بود ' و از بس تاثیر گداختگي ها ' احدے موم از سنگ نشناخته ' شمهٔ کیفیت گرمیش از زبان خاص شعلهٔ ایں سخن ' مایهٔ سماعت سوخته ' و فتیلهٔ قیاس چراغ حیرت (۱) افروخته ' که ذرهٔ آهني از بے پناهي ظلم حرقت ' خود را درزرهٔ داغ بدن مي دزدید ' ورو مالیکه از آب ترکرده به تسکین آتش حرارت ' برگردن و کتف مي نهاد ' از شعلهٔ هیزم جسم ' بسان مشعل مشتعل مي گردید ' با ایں حال برمعاندیکه از ابتدائے محاصره گاهي تا آں زماں اتفاق مقابله اش رونداد ' بتائید قوت شجاعت خدا داد غالب افتاد ' واورا بصد خواري ' و دل افگاري جاں سپاريځ عالم علي خاں ' از صف مجادله گریزانیده ' علم فتح و نصرت را بلندي داد ' و به جنرل لارنس از عنایت یک زنجیر فیل و نقد و جواهر سرفراز ' و مستر کلیوس را با عطیهٔ اسپ و نقد و خلعت مفتخر الاعزار فرمود *

لموَلفه *

جهاں تابع و آسماں بنده شد
دلش جمع و دشمن پراگنده شد *
خداوند دولت ظفر یار گشت
عدورا برافتاد از بام طشت *
کسے را که تائید یزداں بود
گرانش سبک مشکل آساں بود *

(۱) چلته *

بیان پناه بردن حسین دوست خان در دیر سرینگ و جهنگیر و محاصره نمودن حضرت اعلي بگماشتن فوج قلعه کشا *

حسین دوست خان از کشته شدن عالم علي خان سرلشکرش آواره و بیچاره گردیده ' و از عدم صلاح اقامت متصله قلعهٔ نتهرنگر ' مشیران کار ' مدبران کارزار را فراهم گردانیده ' عجز میدان تازي ' و ضعف گردن افرازي ' و مقتول گشتن رفقائے باعزم و توان ' و تلف گردیدن فوج بیکران ' و تواتر رونمائے هزیمت باهم همت و خزائن و ثروت ' و مناسبت ترک میدان جنگ ' و مصلحت گوشهٔ دیر سرینگ ' پیش آورده ' اسباب گران وقف آتش گردانیده ' وقت شب رخت فرار سمت دیر جهنگیر و سرینگ ' واقع بین البحرین کاویري وکوردم ' انداخته ' سر انجام همراهي در دیراولي گذاشته ' خود جریده گریخته ' دیر ثاني را که هفت دایرهٔ سنگین و مستحکم دارد ' دارالامن حالت تباه خویش ساخته روز دیگرش فوج سرکار محاصر هر دو دیر گردید ' و محصور مغرور را از تنگدي اطراف در شکنجهٔ تشویش کشید ' و بفرستادن سواران راه رسد اضلاع بربست ' واز ضبط نمک قوت جسم و جان معاندان شکست *

بیان نوشتن حسین دوست خان بموسي دبلکس حارس بندر پهولچري براے فوج و رسد و روانه نمودن او موسي دو تیل را باه طلوبات خان مذکور *

حسین دوست خان از فقدان ذخائر ' وتباهي لشکر ' و محصور شدن خود در دیر سرینگ ' و جهنگیر ' هراسان شده بموسي دبلکس حارس بندر پهولچري خط مشعر آوارگي خویش واندوه دل ریش وشرح حالت تنگ ' و قید دیر سرینگ ' و استدعاے آذوقه (1) و فوج امداد ' و التجاے وارسیدن

(1) سازو سامان *

بفریاد، نگاشت، و از انجا بدادرسي او موسي دو تیل (۱) سردار پرکار قوم فراسیس، باجمعیت و اسباب حرب و ذخائر بے شمار، منزل بمنزل شتافت، و تا رنجینگڈھ رسیده خواست که زیر قلعه اش نازل شود، قلعدار آنجا باآگهي غلبهٔ سرکار بمآل اندیشي ها، جانداد، و پیام کرد که بوال کنڈه پور که از انجا فاصله یک کروہے دارد رفته، فرود آید، موسي دو تیل لشکر بوال کنڈه پور برد، و فرود آورد *

بیان شبخون کردن احسن الدین خاں و موسي لاس بر فوج سرکار در موضع سمیوارم و گرفتار و رہا شدن مستر کلیوس و شکست خان مذکور و اسیر گشتن فراسیساں *

پس از محصور شدن حسین دوست خاں، افواج سرکار، با سرداران نامدار، اطراف و جوانب دیرستان سریرنگ و جهگیر، جهت انسداد طرق قیام داشتند، از انجمله بر فوج سترگے که با محمد ابرار خاں رفیق خاص، و یونس خاں ملازم مرار راؤ، و مانا جي راؤ (۲) سرخیل تنجاور در موضع سمیوارم واقع سه ۳ کروہے دیرستان مذکور، سرراه آمدن کمک محصور، علم مقام افراخت، فقط مستر کلیوس شریک آنها در دیر خوردي، رخت اقامت انداخته بردر و دورش مردم بار وسولداد، بهمراهي خود گماشت، احسن الدین خاں از حکم حسین دوست خاں بنابر رفع مزاحمت راه موسي دو تیل، که خبر آمدن اودر والکنڈه پور شنیده بود، با موسي لاس و مردم آزموده کار، دویده، وقتیکه مستر کلیوس از اندرون دیر، جهت قضائے حاجت بیرون

(۱) موسی دو تیل آمبور کی لڑائی اور ناصر جنگ کے خلاف فوج کشی کے وقت حصہ لیا تھا نیز اس نے موسی بوسی کے ساتھ پلچری کی فتح کے وقت کارنمایاں انجام دئے تھے - والکنڈہ کی لڑائی میں چندا صاحب کے ساتھ فرانسیسی فوجوں کی کمان اسی نے کی تھی - ۲۰ مئی سنہ ۱۷۵۲ع وہ فرانسیسی فوج کی امداد کیلئے جنگی ساز و سامان کے ساتھ روانہ ہوا اور اوتڈتور کے پاس دالٹین کی فوجوں سے جا ملا

(۲) مانا جی راؤ تنجاور کے راجہ کا فوجی جنرل تھا سنہ ۱۷۵۲ع میں وہ اپنے تین ہزار سوار اور دو ہزار پیادہ فوج لئے ہوے محمد علی کے ساتھ جا ملا اور مئی کے اوایل میں مقام کوولادی دشمن سے چھین کر چھکلی پالیم (سرکار پالیم) کے پاس ڈیرہ انداز ہوا

آمده فراغت از اندیشه و وسواس داشت ' ریزش شبخون نمود '
مستر مزبور ' هرگاه که اسیر گشت ' دانست که کار از دست رفت '
بزبان فراسیسي بودن خود ' ازقوم فراسیس ' و اسیر گشتن در فوج انگریز '
و خواب گران داشتن مستر کلبیوس اندرون دیر ' ظاهر گردانیده '
از پنجهٔ هلاکت وارسته ' و بمجردیکه جمعی از فراسیسان کلام خدعش
راست دانسته اورا رهائي داده ' جهت تجسس همان از دست جسته
اندرون دیر پا نهاد ' تیر تدبیر خویش بر هدف مراد یافته ' صریعاً در
دیر بسته ' بنواختن طنبور سواداران و مردم علاقهٔ خود را ' مسلح و
قائم گردانیده ' اطراف دیر فراگرفت ' معاندین آگاه تز و یرش گشته
برائے استخلاص جمعیت خود ' که فریب خورده اندرون دیر محبوس
گردیدند ' بر جماعهٔ محاصر ریختند ' مستر مذکور از جمعیت قلیلهٔ
خود ' متعذر محاصرهٔ حصار ' و متحیر دفع اعدائے نابکار بود ' درین
اثنا محمد ابرار خان مع دیگر سرداران با فوج هر کدام صفوف آراسته
از موضع سمیوارم سر کشیده ' بر پشت اعدا ریخته تمام شب سر گرم
پیکار بوده ' قریب صبح ز پنجهٔ آفتاب فیروزئي خویش ' گریبان
چاکئي ظلمت مقاومت بداندیش دیدند ' یعني لشکر خودرا منصور و
فوج احسن الدین خان و اسبابش را مقتول و مفرور ' و مصروف دست
تصرف گردانیدند ' و از جماعهٔ موسیو لاس بعضے در دیر سمیوار اسیر
مستر کلبیوس ' و بعضے سمت سریرنگ عقب سردار خویش آواره
شدند *

بیان رسیدن موسیو دوتیل بوالکنڈه پور و روانه فرمودن حضرت
اعلي فوج منصور عرصه سمیوارم براے تنبیه او واسیر شدن موسي
دوتیل وبهدست شدن تمامي اسبابش *

حضرت اعلي شبخون بردن احسن الدین خان و موسي لاس
برلشکر سرکار در موضع سمیوار ' وشکست یافتن معاندین از تیغ بازي
جنود اقبال عدو مال ' وفتحیاب گردیدن خان ذي شان محمد ابرار
خان ' اسیر گشتن گروه فراسیس در حصار دیر موضع مسطور '

بتدبیر مستر کلمیوس ' از عرایض و وقائع نگاران ' در یافته احکام متواتره صادر ساخته ' که محمد ابرار خاں و مستر دلیوس وغیرہ سرداراں مع لشکر نصرت اثر ' بنابر تنبیه و تخریب فوج فراسیس متعینه و مصحوبۂ موسیٖ دو تیل ' و غنیمت اسبابش ' و دفعۂ شورش ، و تفرقۂ که از رسیدنش در رعایائے ملک روداده است ' بوالکنڈھ پور تازند '
و اسارائے (۱) فراسیس که بموضع سمیوار بدست آمدند ' بکمال احتیاط روانہ حضور سازند ' چنانچہ آنہا حسب الحکم خداوند اسیراں مذکور را روانۂ نتھرنگر ساختند ' و جهت دفع دشمن که از انجا بفاصلۂ دوازده کروه بود تاختند ' و بمقتضائے دلیری شجاعت بآں قدر پاداری و تیغ گذاری کو شیدند ' که غالب بر عدو گردیدند ' یعنی موسیٖ دو تیل تاب ثبات نیافته بقلعه رنجنگڈھ که زیاده ازیک کروه فاصله نداشت ' پناه گزید آخرالامر از پشت زنی ہائے فوج مظفر در ماتم مقتول و اسیر شدن ' و پراگندگی یافتن جمعیت خود گریبان استقلال درید ' و تاب و تواں از خود باخته با یک ہزار و دو صد سولداد بقیته القتل و فرار اسیر گردید ' و رسد و اتواب و بنا دیق وغیره اسباب حرب بدست فوج سرکار رسید ' دراں دار و گیر قلعۂ رنجنگڈھ نیز مفتوح اولیائے دولت کشور کشا ' وحارسش بقبول زر و مال و اظهار عجز و الحاح جریمۂ خودرا واسطۂ استعفا ' و صلاح تجویز خداوندی ' بنزاکت اوقات ' دربارۂ پذیرائی عذر و بحالی قلعه و جاگیرش کارفرمائے دریا دلی ہا ' و موسیٖ دو تیل و ہمراہیانش را از قید شدید در حضور طلب فرماگشت *

بیان محاصره و فتح دیر پہاندار کو دہی واقع لب بحر کورڈم *

خداوند با تدبیر ' وخدیو روشن ضمیر ' لشکر نصرت لوائے خاص را که بعد فتح و نصرت رزم والکنڈہ پور و رنجنگڈھ حسب الحکم خود بدولت موسیٖ دو تیل وغیره اسیراں و سامان مغروته را و اصل نتھرنگر ساخته ' معاودت بفرودگاه سابق نموده بود ' حکم نمود '

(۱) جمع ہے اسیر کی بمعنی قیدی *

که بالفعل معطل ماندن در سمیوارچه سود ' درین صورت بشغلے که غنیمت اوقات متصور باشد ' باید بود ' یعنے بر تسخیر حصار دیر پهپاندار کوڈي که سر راه پهولجری است و از سریرنگ قرارگاه عدو فاصله اش غرض رود کوردم بدش نیست ' و از اسباب جنگ و رسد آمادگي دارد ' جهدے بکاربرد ' و بعد فتحش باز بسمیوار رود ' چنانچه دریائے فوج ظفر موج برحصار سنگین مستحکم دیر مذکور که بجائے خود قلعچه ایست ' جوشید ' و از شلک اتواب و بنادیق موجزن گردید ' بفضل فتاح مطلق روز سیوم کار بجائے رسید ' که باب دیر مذکور بکلید فتح کشایش گزید و آلات و ادوات حرب و ذخیرۀ مجموعه اش بقلعه نتهرنگر داخل ' و معاند و تابعانش را یاس مطلب حاصل ' و امید اعانت پهولجري باطل گشت *

بیان تنگي حال محصورین سریرنگ از شدت محاصره و برپا کردن حضرت اعلی لواے امن در لشکر خود و رسیدن مردم لشکر حصور درظل آں و امان خواستن موسیٰ لاس با یماے حسین دوست خاں و پذیرانشدنش و رفتن خاں مذکوره نزد ماناجی راؤ سرخیل تجاور بالتجاے پناه *

بعد از آنکه دیر پهپاندارکوڈي مفتوح ملبار زبان معرکه دلاوري گشت و حالت محصورین سریرنگ از مسدود شدن راه رسد و نشانه گردیدن از گوله هائے اتواب دیر مذکور تباهي تمام گرفت ' و فریاد لجوع مرد و زن بچرخ برین رفت ' ترحم حضرت اعلي ' و حکم قضا امضا ' مقتضي آں گشت ' که در لشکر نصرت اثر علم امان برپا گردد ' و منادي بایں عبارت ندا کند ' که از حصار سریرنگ هرکس باهر قدر اموال که تحت علم آید ' از جمیع آفات پناه یابد ' اگرچه چیزے از اسباب حربي آرد ' ازاں سرکار داند ' ازیں نوید عالمے حیات تازه یافت ' و بطمانیت خاطر بسایۀ حمایت خداوند دولت شتافت ' حسین دوست خاں بلحاظ رو بکمي

آوردن فوج که از صد یکے نماند' و از قیاس احوال سابقي که مثل ریاض خزاں دیده (۱) رنگ طاقت گرداند' متامل حال خویش گشتہ' خطے در باب طلب امان از طرف موسي لاس بحضور حضرت اعلا بایں مضمون فرستاد' دیدۂ انتظار براہ جواب داشت *

عرضی موسي لاس بنام حضرت اعلي *

باقتضاے خطا فہمي و ابتغائے غلط اندیشي' تا حال با بخت خویش جنگ نمودیم' و از سعي باطل و تردد لاطائل' (۲) في نفس الامر باد بمشت پیمودم' اکنوں ہمگي انتواب و بنادیق وغیرہ سلاح جنگ و جملگي احمال و اثقال برہم چیدۂ ہردو دیر جہمگیر و سریرنگ گذاشتہ' و دست از کاروبار' و ہوس پیکار از سر خاطر برداشتہ' از مراحم احسان والا' و مکارم امتنان معلي' امیدوار عاطفتے' و مترصد اجازتے' ہستیم' کہ بشرط اطمینان اینکہ احدے مزاحم راہ ما نشود' و پناہ گرفتۂ لوائے فراسیسي را عارض حال نگردد' با رفقا و احیاي خویش از حصار بر آئیم' و راہ بندر پھولچري پیمائیم' باز از گلیم تجارت پا بیروں نیاریم' و با سرکار سر رشتۂ رعیتے داریم *

جوابش از طرف حضرت اعلي *

مکتوب مرسول موصول گشت' و مضمون مرقوم بوضوح پیوست' خواہش رہائي پس از ایں ہمہ کچھ اداۓ بس بیجا' در حقیقت از سردار تا سپاہ در قید ما است' دریں صورت خیال اعلاے لوا' و حفاظت مفاسید فساد آرا' و وصول بندر فتنہ زائے خود ہا' از سر بر آرند' و بسان زندانیاں تن بحبس اختیاري سپارند' و گرنہ بشما ہمہ ہا قتل ناگزیر رو بکار است' و واماندگاں را قید جبر و اضطرار' وقتیکہ ایں جواب با صواب رسید' حسین دوست خاں مایوس از امان گردید و بحکم مصرع —

نہ راے آرمید نہا نہ یارانے رمید نہا *

(۱) جمع روضہ بمعنی باغ (۲) فائدۃ - افزونی - توانگری *

در حبس دیر تنگ نشستن و بر آمدن دشوار دید و مجلسی از اعیان هوا خواه و ارکان صداقت اشتباه ترتیب داده درد دل بامید علاج بایں طپش پیش آنها نهاد که از غلبهٔ خصم و ضعف خود نه قدرت آنکه اقامت دریں حصار دارم و نه همت آنکه با فوج سر بر آرم و مردانه وار سینه بسینهٔ اہل کینه جنگ کناں بطرفے روم و در تدبیر تدارک متردد شوم چاره سازید که تا بندر پھولچري رسم بعد ازاں غمے ندارم و بازمي توانم که با لشکر انبوه بر ترچناپلي بریزم لهذا بخاطر مي رسد که به تبدیل وضع و لباس ازیں حصار بر آمده راه بندر کارے کال متعلقهٔ پھولچري بگریزم چوں عبورش از سرحد تجاور است از مانا جي راؤ پردهان راجهٔ آں ملک استعانت نمایم ایں معني احسن الدین خاں نه پسندیده تر زبان گردیده که بتجویز باطل و لایحصل ازاں کسے که از ما رنجها کشیده و از خصم ما احسانها دیده توقع بهي نباید داشت که از اعدائے ما است تجویز مناسب آنست که غم فوج متفرقهٔ موصوله تحت لوائے دشمن که عام بود نه نموده از جمعیت ماحضر که خاص و اعتمادیست مع جماعهٔ فراسیس سنجیده و اتواب در پیش چیده متهورانه ازیں دیر بر آمده بدفع مقابل فایز کاریکال شویم موسیو لاس که از سامعین بود ایں صلاح پسند نه نمود و تجویز خود پیش نهاد که پیشتر با جمعیت صحیح و سالم در میدان دائرهٔ لشکر داشتیم و از لحاظ قوت معاند خود را قابل مقابله اش نیافته پناه بایں حصار بردیم الحال که به نسبت آں حال ناتواں شدیم چگونه متعهد جنگ میدان شویم فکرے راه مي نماید هر چند زمیندار تجاور از ما رنجیده است لیکن چوں از فراسیس بسبب اتفاقیے سرحد خویش و او کارها دارد غالباً با ما احسان نماید مناسب است که حسین دوست خاں را از طرف فراسیس با وامانت سپاریم تا بهرحیله که داند به پھولچري رساند احسن الدین خاں

دید که گفته خود بسمع قبول اہل مشورت نرسید٬ بریں سخن که دامن تقدیر مبرا از گرد تدبیر است٬ ختم کلام گردانید٬ و ہري سنگھ نام راجپوت یکے از معتمدان حسین دوست خاں از قبول اظہار موسي لاس پہلو تہي کرده بآقا مخاطب شده٬ که از زمیندار تھاور که موافق مخالف تست٬ اصلا اُمید مروّت نداری٬ و اگر نجات مي خواہي بایں آئین سر ازیں دام ہلاکت بروں آري٬ که بر اسپ تیز گامم که نوردیدن بساط پنجاه گروه مسافت دو روزے از عادات باد رفتاري اوست٬ سوارشوي٬ و با چند معتمدین من میتواني٬ که دریک شب بکاري کال رسي٬ چوں ایں معني ہم قبول طبعي نیافت٬ یکے از سران جمہور قطاع الطریق که معروف بکلر قومي است صحرائي٬ و با جماعهٔ محصوره لاف زن یکتائي٬ بمشورت مشیران مسطور بایں عنوان دخلي بیجا ساخت٬ که در یک شب بمرکب کشتي از دریاے کوڑدم بساحل مراد موصول توانم نمود٬ و از انجا که پاداش قسم قرآن مجید و فرقان حمید واقع معامله راني ترچناپلي و قصاص خون ناحق امیر کرناتک نواب سراج الدوله انورالدین خاں بہادر و قتل وزیر ناظم دکھن نواب ناصرجنگ شہید علیہما الرحمه در پیش بود٬ صیقل تجویز احدے زنگ آئینه غفلت نزدود٬ آخر الامر حسین دوست خاں تجویز موسي لاس پسندیده٬ گوپي ناتھه نام ہندو و داؤد خاں نام افغان را بطریق وکالت پیش مانا جي راؤ فرستاد٬ او بمقتضائے ظاہرداري پیام زباني آنہا شنیده جواب به پذیرائي آں داد٬ چوں ہردو وکیل واپس رسیدند٬ ومطلع ازاں راز گردانیدند٬ حسین دوست خان وقت شب بآں ہر دو وکیل و موسي لاس و احسن الدین خاں نزد ماناجي راؤ شتافت٬ و اورا از لشکر بیروں آمده باستقبال ملاقات پرداخت٬ و ظاہرا دقیقه از دلاسا فرو نگذاشت و موسي لاس دست حسین دوست خاں بدست او سپرده گفت٬ که ایں امانت دراسیس بداني٬ و بحفاظت فایز پھولچري گرداني٬ او قبول کرده

مهمان را درسراے دلوائي منذف نام که در ایام سابق بھانجا با راني ترچناپلي سوگند کلام مجید کرده بود٬ فرود آورد٬ و بگماشتن خبرداران احتیاط پیش برد *

خواستن حضرت اعلي حسین دوست خان را از ماناجي راؤ و پذیرفتن او و قبول ننمودن خواہش کراچوري نندراج و مرا راؤ در باب خان مذکور و بجنگ برخاستن آنہا و کشتن او خان مذکور را و گریختن بسمت تجاور *

اسیران فوج حوادثات روزگار٬ ونظر بندان لشکر آفات عالم بے اعتبار٬ به نقد غرض باطل٬ و احتیاج کار بے حاصل٬ بے تامل عواقب[1] امور ایمان مي فروشند٬ و به تجسس و نفع خویش درخسارهٔ دیگران مي جوشند٬ نمي دانند٬ که عادل کامل توانا و آگاه است٬ و چاه کندهٔ خویش سر راه٬ و نمي شناسند٬ که وقت درگذر است٬ و تیغ مکافات عمل برسر٬ دانا را باید که در معاملهٔ خلق اندیشهٔ خالق در پیش دارد٬ تا گرفتار دام عقاب نشود٬ و بگیر و دار مهمات دنیوي آنچه برخود نگیرد٬ بر دیگران نه پسندد٬ تا آخرالامر شکنجهٔ پشیماني نکشد٬ و سزائے دغا و جزائے وفا٬ درکمین وقت معین اندیشد٬ بلکه همه جا شریک حال داند٬ مصرع —

ہر عمل اجرے و ہر کرده جزائے دارد *

مرأت ایں تمثال٬ و بیان ایں مقال٬ آنکه ماناجي راؤ و حسین دوست خان را درپناه خود گرفته صباحش اشتہار داد٬ که او سمت پھولچیري فرار داشت٬ خود اسیر ساخت٬ حضرت اعلي بمجرد استماعش شادیانه نواخت٬ و بشکر معاون اقبال پرداخت٬ و خود سوار شده بصوب لشکر ماناجي راؤ برائے بدست کردن اسیر روان گردید٬ وراؤ مذکور بآگهي تشریف فرمائي خاص از لشکر خود را

(۱) پیچھے آنے والے — وہ چیزیں جو کسی چیز کے پیچھے آویں — کاموں کے انجام *

باستقبال پیش کشید ؛ و برلب جوے کاویري قریب قلعهٔ مبارک نتهونگر بعز مباهات ملازمت رسید (۱) ؛ خود بدولت همان جاسواري فرود آورده ؛ و قالیچهٔ معمولی همراهي پالکي گسترانیده ؛ و برآن راؤ مذکور را حکم جلوس داده ؛ خود اندرون پالکي تشریف داشته ؛ و از مرکوز خاطر عاطر عزت اطلاع بخشیده ؛ واورا در جلدوئے تقدیم آن حسب آرزوے دیرینش بعطائے جاگیر کویلڑي متعلقهٔ نتهرنگر و تخفیف وجه پیشکش سالانهٔ تجاوز سر فراز فرمود ؛ و خود بدولت و اقبال مراجعت بقلعه نمود ؛ کراچوري نندراج و مرار راؤ خواهان حسین دوست خان شده بآراستگي فوج دران باب جهد واقعي بجا آوردند ؛ ازین معنی ماناراجي راؤ کمال تحیر یافت ؛ و عزم جزم بقتل اسیر گماشت ؛ حسین دوست خان که از سه ۳ شب و دوروز مهمان ماناجي راؤ بود ؛ روز چهارشنبه غرهٔ ماه شعبان المعظم سال یک هزار ویک صد و شصت و پنج هجري مقدس از مزین اصلاح گرفت ؛ و غسل نمود ؛ و طعام طلبید ؛ و بر کفایت یک دو لقمه دست ؛ کشید ؛ و گفت که ذائقه قبول نمي کند ؛ وکام و زبان نمي پسندد ؛ وقت نصف النهار ماناجي راؤ یکے از لشکریان خود سیدے میر مظفر علي نام معتمد خود را خوانده تاکید قتل اسیر آهسته بگوشش رسانید ؛ او بآواز بلند باین عبارت جواب داد که اگرچه عندالحرب بر حکم آقا از بریدن سرپسر و برادر امکان سر پیچیدن ندارم ؛ لکین بکشتن پناه گرفته که بیدادي و محض جلادیست ؛ شمشیر بر نیارم ؛ و بعد ازان دوکس دیگر یکے عاشور بیگ نام و ثاني راجپوتے بحکم او درسرائے مذکور سر کشیدند ؛ واسیر را تنها دیدند ؛ عاشور بیگ آواز عزرائیلي داد ؛ که نواب صاحب کلمهٔ طیبه خوانید ؛ و چون سر شما خواسته اند ؛ تن برضائے حق نهید ؛ بمجردیکه این نداشنید ؛ کتار کشید ؛ و براو دوید ؛ چون اورا گرفت ؛ راجپوت از یک جانب بضرب کتار پهلویش درید ؛ اسیر ازان ضرب بآوازے بلند بر زمین غلطید ؛ معاً عاشور بیگ زخم

---

(۱) فخر کرنا — ناز کرنا *

شمشیر رسانیده ' از خنجر آبدار سرش برید ' و از کشیدن قشقهٔ خونش مشتهر به قاتل گردید ' و سروقتیکه پیش ماناجي راؤ آورد بتاکید ابلاغ حضور بشتر سوار سپرد ' او عذر نمود ' که بدون آنکه در رومال بندند ' چگونه بردارم ' فقیرے از فقرائے لشکر رومال داد ' شتر سوار سردراں نهاد ' و بمجردیکه برداشت ' فقیرے دیگر ندا ساخت —

مصرع

سخي در هر دو عالم سر بلند است *

شتر سوار سر بقلعه برد ' و ماناجي راؤ با جمعیت خود رو بتنجاور آورد ' عرض سر مذکور بحکم خاص از دروازهٔ قعلهٔ بر گردانیدند ' و نزد کراچوري نندراج و مرار راؤ بردند ' و تن با جماع اهل نوایط و پیروان مذهب امامیه بآئین بهین (۱) ' و درستي تجهیز و تکفین ' بر روش تشیع بدرگاه حضرت نتهرولي قدس سرهٔ تارسیدن سر که بموجب ارسال نندراج تادهلي رفته بود ' بزمین امانتاً سپردند ' بعد آمدن سروقتیکه سرقبر و سینهٔ صندوق کشادند ' از تن نشان نیافتند ' ناچار سر بے تن دفن کردند ' و اهل فطرت از ناخن قیاس عقدهٔ این راز کشودند ' که چوں محبت اهل بیت رسول الله علیه و آله اصحابه وسلم داشت و کافرے از تیغ دغا شهیدش ساخت ' عجبے نیست که نعش او موافق اعتقادات امامیه منتقل شده باشد ' وسرش نیز ممکن است ' که بداں پیوندد ' و العلم عندالله عبدالهادي که پیشتر جهت آوردن جمیعت انگریز از حضور بدیو نام پٹن رفته بود ' همان روز این قطعهٔ تهنیت في البدیه موزوں نمود *

قطعهٔ عبدالهادي *

از زمان جنگ ناصر جنگ تا سال دویم
انورالدین خان نکرده تیغ خونیں در نیام
آخر ماه رجب آں حامي دین متیں
کشت آخر خوني خود را به تیغ انتقام

(۱) بهت بهتر سب سے بهتر نحفه *

الغرض پس از وقوع این واقعه دیر سرینگ و جهمگیر مفتوح و سرداران فوج و اعیان و ارکان نوایط را اسیر و اسباب مغروقهٔ لشکر بمردم فوج سرکار مقسوم ساختند و فراسیسان را در قلعهٔ نتهرنگر محبوس کردند و از دیگر اسیران بعضے را نوکر و بعضے را حسب خواهش آنها گذاشتند *

بیان فرستادن عرضداشت و نذر بحضور احمد شاه پادشاه و تهنیت نامه بنواب آصف الدوله غازالدین خاں بهادر فیروزجنگ و آراستن مجلس مشاورہ با اعیان دولت جهته تسخیر مملکت و قلاع موروثی و اخراج فراسیس از ملک کرناٹک و تجویز گرفتن قلعهٔ پهولچري *

حضرت اعلي پس از رفع شورش حسین دوست خاں و ضبطي دیر سرینگ و جهمگیر مع اموال و اسباب مقتول و تقسیم آں بسرداران فوج منصور و اسیر شدن موسي لاس و اعیان اہل نوایط وغیرہ عرضداشت تهنیت فتح مع مبلغ یک ہزار و یک صد و بیست و یک اشرفي نذر بحضور احمد شاه بادشاه و تهنیت نامهٔ موسوم نواب آصف الدوله غازالدین خاں بهادر فیروزجنگ که از حضور سلطاني بنظامت دکهن مامور شده تا باورنگ آباد رسیده بود مرسل ساخته و از اعیان دولت و مشیران سلطنت مجلس مشاورت آراسته نیسان(1) زبان بایں ترشح کشود و صدف سوامع مستفیداں را ازیں لآلي آبدار مملو نمود که رضا علي خاں پسر حسین دوست خاں در بندر پهولچري و پناه فراسیس بنابر فتنه انگیزي انتظار وقت مي کشد و آتش کینه درکانون باطن تیز مي سازد و صلابت جنگ بکمک فراسیس ارادهٔ مقابله با برادر کلاں خود یعني نواب

(1) رومی ساتویں مهینه کا نام اور اس مهینے میں جو بارش هوتی هے اس کو بهی مجازاً نیسان کهتے هیں اس مهینه بهر آفتاب برج حمل میں رهتا هے کهتے هیں که اس مهینه میں جو بارش هوتی هے اس کے قطروں سے سیپ میں موتی پیدا هوتا هے *

آصف الدوله غازالدین خاں بهادر دارد ' و از من لازم است که حسب الحکم شاهي اعانت ناظم دکهن بعرصهٔ وقوع آید ' تا قیام بندر پهولچري که بنائے فسادات ' فتنه در کرناتک باقي خواهد بود ' بلکه زهر این مار در تمامي اعضائے ملک دکهن سرایت خواهد نمود ' لهذا بر تسخیرش عزم مصمم دارم ' که همه تخلل ها دفعتاً مثل خار از پائے ملک بر کشم ' وازیں معني در حقیقت اعانت نواب آصف الدوله نموده باشم ' حاضران بزم حضور بالاتفاق زبان بتصدیق ارشاد کشادند ' و بتقدیم آداب تحسین رائے زرّین ' و عزم متین سر بر زمین نهادند ' چنانچه جهت آرائش لشکر ' و ترتیب سامان سفر ' حکم محکم شرف نفاذ بخشید ' و جنرل لارنس را باوردن فوج فرنگ ' و اتواب و کرنال وغیره سامان جنگ و آماده نمودن جهازات جنگي بر دریا برائے مزاحمت کمک و آذوقهٔ پهولچري روانهٔ چیناپٹن گردانید *

بیان لشکر کشیدن حضرت اعلی دفعه ثاني بعزم تسخیر بندر پهولچري و نامه نوشتن موسی ڈبلکس و پذیرانفرمودن خود بدولت ملتمس اوُرا *

پس از ارسال عرضداشت و نامه بحضور شاه ' وزارت پناه ' و مرمت قلعهٔ نتهرنگر ' و آراستگي سامان سفر ' و ترتیب و اجدات پیکار ' وذخائر بسیار ' و دلدهي فرقه سپاه ' با فزوني مشاهرهٔ دلخواه ' و تعیین شش هزار کس از فوج خاصه بسرداري سید علي خاں و خیرالدین خاں و سید ناصر علي خاں وغیره مع جمعیت انگریز بصیانت قلعه و استمالت (۱) کراچوري نندراج و مرار راؤ بفیصلهٔ حساب معینهٔ معاوضهٔ اعانت آنها و قرار داد ایصال آں معرفت سید مخدوم علي خاں و عطائے دو زنجیر فیل با ساز طلا و سیمین و چهار راس اسپ تازي بازین و ستام (۲) زریں و عنایت پدک و بهوج بند مرصع

(۱) اپنی طرف ملا لینا (۲) گھوڑے کا خاص زیور مثلا زین اور لگام وغیرہ *

ودادن قلاع بدیگر سرداران علاقهٔ آنها و رخصت معاودت بسوئے اماکن ہریک بتاریخ بیست و پنجم شهر شعبان المعظم سال یک ہزار و یک صد و شصت و پنج ہجري مقدس با فوج شایستہ و سامان بایستہ در انتظار رسیدن جنرل لارنس بکوچهائے قصیر از راه سیوار و واں گشتہ روزیکہ برنجنگڈھ رسید معتبر خاں طاہر قلعدار آنجا آداب استقبال و لوازم ضیافت و صداقت بتقدیم رسانید عبدالوہاب خاں بہادر باظهار بد عهدئي او در محاداه حسین دوست خاں برائے تغیر جاگیر و ضبطي قلعه اش ہرچند کہ ترغیب داد لیکن حضرت اعلي نظر برالحاح و التجائے قلعدار عرض برادر بر گوش ننهاد چوں از انجا منزل بمنزل رواں گشتہ موضع بیلپور مقام اعلام اقبال ساخت موسي دبلکس از استماع جوش این دریا بکمال ترس و بیم بسان موج در خود شکستہ عرضداشت مشعر بر استعفائے جرایم خویش و التجائے تجدید صلح باین مضمون ارسال داشت *

عرضداشت موسي دبلکس بجناب حضرت اعلي *

بعد تقدیم مراتب انکسار و اطاعت و تشئید(۱) مباني انقیاد و عبودیت بعرض بهره اندوزان رکاب دولت و اقبال و کامیابان حضور جاه و جلال خداوند ذي السطوت والا حتشام مدار دائرهٔ مقاصد انام مي رساند کہ دریں مدت یک صد سال زمان اقامت ایں میمنت آباد و فرصت ایام تجارت ایں سواد امریکہ خلاف آئین فرماں بري سرکار باشد از قوم ما فراسیساں بمعرض شیوع نیامده حرکت اتفاقي موافقت بعضے بے دولتان بغاوت شعار کہ دریں روز ہا از ما بوقوع رسید واسطۂ پشیماني است ملازمان والا نظر بعجز و ندامتے کہ دارم وگوش بر نالۂ الامان کہ از دل مي برارم داشتہ اگر عفو جرائم ماضیہ سازند و امان دہند مقتضائے مراحم فضل و عطا است بالتجدید سوگند دین عیسی علي نبینا

---

(۱) مضبوط کرنا - گچ اور چونہ سے استحکام کے ساتھ عمارت بنانا *

و علیہ السلام و انجیل صداقت کلام اوست کہ آئندہ دریں کشور با ہیچ فتنہ کیش امیزش نکنم و با انگریز بسان برادر با برادر متحد و متفق باشم و امید آں دارم کہ کار انگریز قسمیکہ از عطیۂ جاگیر و اعانت و مراعات کثیر سرکار ممالک تسخیر روز بروز رونق پذیر گردید اگر قوم فراسیس ہم بحصول جاگیر چنجی بخشیدۂ ناظم دکھن و بذل تفقد و حمایت خداوندی امتیاز (۱) یابد قلعجات دیگر تفویض سرکار سازم و باز گاہے بدون فروتنی شیوۂ تجارت کردن انحراف نیفرازم چوں از اہل فرنگ ہستم اصلا از قرار بر نگردم زیادہ آئین ادب جرأت طول عرض نہ پسندید و رتبۂ انکسار بتحاسر اطناب (۲) التماس نکوشید حضرت اعلی پس ازم وضوع مضمونش فرمود کہ اگرچہ اقبال صلح با عتبار اقدام نزاع انسب و اولی است لکن مروت با اہل دغا عداوت با جمہور وفا ـــ

نکوئی با بداں کردن چنانست
کہ بد کردن بجائے نیک مرداں *

سوائے آں وجوہات دیگر موجب تامل و باعث تغافل است یکے ازاں رضا علی خاں در پناہ او بدہوائے ریاست کرناٹک کمین گری دارد و ثانی در عالم اتحاد نواب آصف الدولہ بہادر در قبول التجائے فراسیس اشتباہ موافقت با صلابت جنگ و ایں معنی تخلل در بنیان اعتماد یکسوئی می آرد سیوم تخلف حکم سلطانی کہ باخراج او صادر شدہ است بظہور می رسد چہارم عہد موسی دبلکس کہ در معاملۂ سابق عہد نامۂ نوشتہ آشتی جستہ ثانیا با ہدایت محی الدین خاں بہادر ساختہ مختلف قرار خویش گشت اعتماد را نشاید پنجم اودم مساوات با انگیزان دوستان قدیم ما می زند و مثل جاگیر ایشاں تمنائے جاگیر تعلقۂ چنجی وغیرہ می پزد

(۱) گم شدہ کو ڈھونڈنا – پرسش کرنا – سہارا بمعنی – دلجوئی – غم خواری
(۲) دلیری کرنا – شوخی و گستاخی کرنا *

و حال آنکه پدرم جهت امداد انگریز و ارتقائے پایه اش و استیصال فراسیس وصیت نموده است ' دریں صورت چگونه التماس چنیں قوم مفسد قبول باید ساخت ' و بر فریب اینها چرا عقل و شعور باید باخت ' بعد ازاں محرر طلبید ' و جوابش بایں عنوان مرتسم گردانید *

فرمان حضرت اعلی بموسي دبلکس *

ثنائے حاکمے که از دیوان حکومتش فرنگئي سرکش فلک از خورشید انور و شب مظلم کلاه در بغل است ' و در چار بازار صنعتش سوداگر بابضاعت عالم از ارزاني جنس حیات ' و گراني نقد ممات سرمایه دار خسران و خسار ' فرض حالیست ' که مارا بهدایت راه حق بمنزل مراد رسانیده ' و کجروان را بپاداش رویهٔ آنها آوارهٔ تنگنائے(۱) بے راهي گردانیده مکاتبه مرسله مطلع محال طلبي ها ساخت ' و ادراک خیالات خام در استعجاب خاطر پرداخت ' هرگاه که شرط صلح نامهٔ مصاف دیونام پٹن از بدعهدي شما از میان برخاست ' اهل امتحان تجدید قبول موافقت و تقدیم ضابطهٔ مرافقت(۲) چگونه جائز خواهند داشت ' بایں بے وفائي داعیهٔ مناسبت انگریز ' وفا انگیز معني ندارد ' و بایں دروغ ادائي سوگند دین و کتاب تصدیق نمي یابد ' اکنوں از نتهرنگر بهمیں عزم بالجزم برآمدم ' و بایں میدان از همیں قصد محکم در آمدم ' تاکے قوم فراسیس را زیر شمشیر نیارم کمر نکشایم ' و تاکے حصار پهولچري را واقف هوا نگردانم ' دست باز ندارم ' سوال شمارا همیں جواب بس است ' و باقي هوس ' موسي دبلکس از دریافت ایں مضمون متحیر حال گردید ' و بتردد جنگ ناچار کوشید *

بیان مصاف موسي گرجام و انگریز دیونام پٹن و زخمي شدن

مهجر فوج انگریز و پسپا گشتن فوجش بسوے دیونام پٹن و بجنگ

---

(۱) جائے تنگ کوچهٔ تنگ (۲) همراهي اور رفاقت کرنا *

پیوستن محمد ابرار خاں و ہزیمت یافتن و گریختن فراسیساں جانب موضع بکرم فرودگاه خود *

موسي دبلکس حارس بندر پھولچري مايوس از صلح گشته فوجے از مردم ہندوزنگ و فرنگ بسر کردهگي موسي گرجام نام سردار با ہوش و فرہنگ در موضع بکرم گماشت ' و حارس بندر ديونام پٹن باگہي اين معني علم عزم مقابله اش برا فراشت ' و بعرض خداوندي پرداخته ' فوجے از حضور بکمک خواسته ' بعد رسيدن محمد ابرار خاں باجماعۀ سواران حسب الحکم حضور از مقام بيلپور خود ہم از ديونام پٹن جمعيت انگريز بسرداري ميجر تہور انگيز روانه ساخت ' پس از مقابلۀ فريقين در عين مجادله که از دم صبح تا بلندي يکپاس روز مثل ہدف وسپر تير و تبر کينۀ يکديگر بود ' ميجر مذکور زخم گولي تفنگ بران چپ خورد ' و بدستياري رفيقان بسواري پالکي خود را از معرکه بيرون آورد ' فوجش نيز ازاں آفت بسپاگشت ' و بموقف خويش يعني قلعۀ ديونام پٹن پيوست ' و محمد ابرار خاں از معاينۀ چيره دستئي فراسيس با جمعيت سواران ہمراہي يورش نموده ' بصف مخالف پيوسته ' نوعے داد تيغ زني داد ' که موسي گرجام اکثرے را از اژدہام خود مقتول و پامال جولان مبارزان سرور گذاشته ' و از اتواب و سامان گران دست برداشته ' مع ما بقي مردم سمت پھولچري عزم فرار پيش نهاد ' و خان مذکور تا موضع بکرم تعاقب و آں موضع را تاراج ساخته با فتح و نصرت در موضع بيلپور بحضور خداوندي رسيد ' و کامياب شرف ملازمت و مورد تحسين و آفرين گرديد *

بيان رسيدن نامۀ نواب آصف الدوله غازالدين خاں بهادر فيروز جنگ در جواب نامه مرسلۀ سابق حضرت اعلي و وصول تهنيت نامۀ ديگر از جانب صلابت جنگ *

حضرت اعلي در انتظار رسيدن جنرل لارنس ہنوز در سواد بيلپور دائرۀ لشکر ظفر پيکر داشت که مکتوب نواب آصف الدوله

در جواب نامهٔ حضرت اعلي كه بيشتر عرضداشت حضور شاهي متضمن مباركباد عدو تباهي روانه گرديده بود بأين مضمون مسرور لطيفهٔ وصول ساخت *

نامه نواب آصف الدوله بنام حضرت اعلي *

پس از حمد معبود خالق ارض و سما و نعت محمود سر لشکر انبيا مبرهن رائے محبت پيرائے زينت طراز مسند عزواعتلا علم افراز عرصهٔ قتال اعدا آئينهٔ صورت نمائے فتح و نصرت گنجينهٔ بے انتهائے فتوت و مروت (۱) مخلص اخلص مخلصان محب احب محبان اعتضاد دوستان يکرنگ سراج الدوله محمد علي انورالدين خان بهادر دلاور جنگ نموده مي آيد دفتر رسوم اخلاص نسخهٔ فنون اختصاص مجموعهٔ اوراق الفت و ولا شيرازهٔ اجزائے صفوت و صفا متضمن سزاے دغا معاند بدعمل و تدارک سرکشي مخالف سراسر دغل در سعد آوان و اشراف احيان وصول نشاط موفور و شمول انبساط نا محصور نمود و دل خصوصيت منزل را بهمت تصفيه فساد مملکت دکهن افزود معين متعال ظهور اين فتح شايسته مبارک و مناسب حال فرخنده مال سازد و گردن معاندان نکبت اشتمال را پيوسته دير تيغ انتقام آن سرجملهٔ دولت مندان ايام دارد درين روزها صلابت جنگ بهوس گيرودار اعتبار نا پايدار ناموس برادري برباد داده و باغوائے ناکسان بے ننگ و اتفاق فراسيسان شقاوت آهنگ در کينه اين متوثق بتائيد ذوالمنن و تخريب و نظامت دکهن افتاده بنابران پا برکاب يکران عزيمت و خاطر بخطاب تهيهٔ نهضت مواد دکهن هستم تا بنياد فساد ازان ميمنت آباد بر اندازم و بمعاضدت آن قوت بازوے خويش و خلاصهٔ يکرنگان وفا انديش که جملگي سرکشان آن ناحيه را بکيفر کردار ناهموار هريک رسانيدند (۲) و حسين دوست خان را با همه حشمت و شکوهش مذبوح دشنهٔ (۳)

---

(۱) جوانمردی ـ مروت (۲) بدلہ بدی کا ـ سزا برے کام کی (۳) خنجر جو ایک قسم کا هتیار هے *

تدارک گردانیدند' و در اصل نسبت بایں دوست یکرنگ بنابر افاضت نظامت دکهن باعث هستند' التجا مندم' که دراں سر زمین فراسیساں را در شکنجهٔ سزائے بد عهدئي آنها سخت کشند' و قلعهٔ پهولچري که بنائے طغیانی هر طاغي' و واسطهٔ بغاوت هر باغي است' مستاصل گردانند' بحکم قوم کسیے —

بیت —

دو دل یک شود بشکند کوه را
پراگندگي آرد انبوه را

یقین است که درین صورت رفع ابتري دکهن تا کوناتک بلکه تمامي ولایت هند بفعل آید' زیاده اسباب محبت زیاده' و سامان دولت آماده' باد' نامهٔ منظور هرکاه موصول' و مورث نشاط مامول' گردید' و حضرت اعلی بساط خورمی آں هنوز نچید' که نامهٔ صلابت جنگ شبخون بهزار کنایات' و مملو بصد نیرنگ مشعر تهنیت و تحسین قتل حسین دوست خاں و فضل اتفاق تمامئي منحرفاں موصول گشت' محرر ایں سطور جهت آگهي ایں شعور مضمونش بایں عنوان در سلک تسطیر بست *

نامهٔ صلابت جنگ بنام حضرت اعلي *

شکر نعمائے الهي جلت آثار نواله و درود روح مطهر رسالت پناهي صلي الله علیه و آله و اصحابه و سلم مرفوع ضمیر منیر موالات[1] تخمیر آں خلاصهٔ امرائے نامدار' نقادهٔ روسائے عالي مقدار شمع دودمان کبار' رونق بزم روزگار' نموده مي آید' که بشارت بهجت اشارت' فتوحات متوالیهٔ اینکه سر حسین دوست خاں که فراواني ثروت و فوج' و رتبهٔ شان و شکوه برواج داشت' از تنش بر انداختند' و خان و مان نوایط را که هریک از آنها از افراط تنعم و تکبر نوبت دعوائے نظامت مي نواخت' تاراج ساختند' و موسي ڈبلکس سردار سرکش قوم فراسیس را که گردن تهور و جلادت

(۱) کسی کے ساتھ دوستی رکھنا - پے درپے ایک کام کرنا *

در اقوام خویش مي افراخت؛ در هر جنگ ذلتها دادند؛ وازین امور بر نواب آصف الدوله بهادر که بقوت نیابت آن بلند اقتدار از حضور شاهي نظامت دکهن یافت؛ منت نهادند؛ انفراح وافر وانشراح متکاثر داد؛ شیوع این مرادات غیر مترقبه مبارک و مهنائے دولت پایدار باد؛ وحکومت صوبهٔ آرکاٹ وریاست پایان گهاٹ شمشیر بازي و مبارزت طرازئي آن پایه بخش منصب سرفرازي را سازوار؛ زیاده ایام بکام باد؛ اگرچه نامهٔ صلابت جنگ بهادر نیز بمضمون تحسین و الفاظ ظاهر داري چهرهٔ وصول آراست؛ خداوند ما نظر بر اینکه او با فراسیس آمیزش؛ وخود حسب الحکم شاهي با نواب آصف الدوله بهادر آویزش؛ دارد؛ في الفور جوابش ننگاشت؛ و موقوف بر وقت دیگر داشت *

داستان رسیدن جنرل لارنس از چینایٹن در حضور و نهضت فرمودن حضرت اعلی بصوب پهولچیري از مقام بیلپور و جنگ کردن و اسیر گردیدن موسی گرجام مع فوج در لشکر ظفر موج *

حضرت اعلي پس از فتحیاب شدن محمد ابرار خان بر موسي گرجام و ورود نامه هائے دکهن در انتظار رسیدن جنرل لارنس در سواد بیلپور بسیر و شکار؛ و تدبیر و تجویز کار زار؛ اشتغال داشت؛ بعد ازانکه جنرل مشار الیه از چینایٹن با فوج و اسبابش فایز حضور گردید؛ با لشکر منصور از فرودگاه بموضع اڑیاکپم رسیده؛ از انجا برسر موسيِ گرجام که ثانیا از بندر پهولچیري با انبوه فراسیس و الیمان و زنگبار و هند دایرهٔ ادبار در سواد بکرم داشت؛ بصولت دلاوري دوید؛ و بتاریخ بیست و ششم شهر شوال المکرم سال یکهزار و یکصد و شصت و پنج هجري مقدس صبحے بآرایش صفوف رزم آغاز جدال و قتال فرمود؛ با وصف گرمي شلک اتواب و بنادیق جمعیت بیکران فراسیس وحدت و شدت رزم و عزم؛ چندان مخالف تکبر تاسیس در فرصت یکپاس بمقتضائے کار آزمائي ها و عرصه تازي و تیغ بازئ همت و شرکت خاص کامرانئي

غلبهٔ خویش ؛ و پریشانئي جماعهٔ بد اندیش ؛ نمود ؛ یعني در گرمي کارزار موسي گرجام زخم گولي بندوق برداشت ؛ و استقامت جنگ گذاشت ؛ فوجش مقتول و اسیر و مجروح و مفرور گشت ؛ و سردار مسطور بحالت شدت زخم خلاف گرفتاري و اسیري سرداران دیگر از سفارش جنرل لارنس و حکم حضور رهائي یافته به پهولچري پیوست ؛ و ازین معني تا حال مشکور و ممنون خداوند بافتوت و واحسان است ؛ و مردم این ملک که در رفاقت او بودند ؛ از حکم حضور بنوشته دادن اقرار تبرّائے آں قوم آزادي یافتند ؛ و اسباب و اموال مغروته تقسیم جماعهٔ منصوره یافت ؛ و خداوند دولت با همگي لشکر به تسخیر قلاع متصرفهٔ فراسیس و اختیار اهل نوایط که اقربائے حسین دوست خاں و معاون فراسیس بودند ؛ توجه ساخت *

بیان افتتاح قلاع متفرقه فراسیس و معاونان او و فیصلهٔ معاملهٔ قلعدار و ندواسي *

موسي دبلکس سردار بندر پهولچري از مجروح شدن موسي گرجام سردار فوج متعینهٔ موضع بکرم و اسیر گشتن ؛ و انتشار یافتن فوجش دهشت مند ؛ و از بیطاقتي کج خرامئي مانند خرچنگ (۱) شغال دیدهٔ نقب گزیده قلعه بند گردید ؛ خداوند دولت از اقتضائے وقت بمحاصرهٔ پهولچري نپرداخته با فتاح حصار هائے متصرفهٔ معاند و معاضدان او متوجه شده ؛ مستر کلیوس را با جمعیت انگریز باتفاق میر منصور علي خاں مع فوج خاصه برائے تسخیر قلعجات ساحل دریا مامور و مرسل گردانید ؛ و بنام میر مدینه علي خاں که نایب نظامت صوبهٔ آرکات بود ؛ حکم فرستاد ؛ که از ایصال رسد وغیره لازمهٔ فوج ممد و معاون میر منصور علي خاں و مستر کلیوس باشد ؛ و فوجے شایسته با سامان بایسته مرتب نموده

(۱) کیکڑا – مشہور آبی جانور ہے اور نام برج سرطان کا – عربی میں کیکڑے کو سرطان کہتے ہیں اور یہی صورت اس برج کی ہے *

جهت تسخیر صوبهٔ نیلور متصرفهٔ محمد کمال که انشاء الله تعالی کیفیتش از اوراق آئنده موضوح میگردد٬ روانه سازد٬ وزرپیشکش ناموصوله سالهائی جهالت بیربطی مملکت از زمینداران و مال گذاران مثل پالیگاران کالستري و ونکٹ گري ودمراج وماچرله وغیره بمعرض وصول آورده٬ ارسال حضور دارد٬ و تسخیر ساتگڈهه وغیره قلاع واضلاع نصب العین مدعا سازد٬ بعد ارسال فوج و احکام خود با موکب خاص بصوب چنجي نهضت فرماگشت و در راحت برروئی محصورین آن حصار بربست٬ ومیر منصور علي خان و مستر کلبیوس بامر مرجوعه جهدوافي بکار برده٬ سعادت بندر وچنگل پیٹهه وغیره اماکن متصرفهٔ فراسیس و متعددانش علي الترتیب بفضل فتاح مطلق کشادند٬ یعني در اختیار اولیای دولت آوردند٬ وحسن مساعي میر مدینه علي خان نایب صوبهٔ آرکاٹ صیقل تفتیح و تسخیر همگي اضلاع و اطراف و تحصیل زر پیشکشها آئینهٔ انتظام مصفا نمود٬ و گوئی جلادت (۱) از دست دور دوران ربود٬ و سرداران موکب خاص بتصفیه قلعجات متصله مثل کرنگل وغیره علم شجاعت برافراشتند٬ خود بدولت وجاه نخستین در قلعهٔ چنجي را از کلید نصرت ازلي کشاده٬ توجه برکشایش قلعهٔ وندواسي که قلعدار آنجا محمد تقي علي خان نام یزنهٔ نواب صفدر علي خان شهید و کثیر الزوجات والاولاد ممتنع الاحصار و التعداد بود٬ نمود٬ و محرر واقعات زبان قلم را در شرح حالش بایں عبارت کشود *

بیان احوال محمد تقي علي خان قلعدار وندواسي و کثرت ازواج و اولادش *

نواب صفدر علي خان شهید تلاش علاج کم اشتهائي بسبب آنکه غذایش دو چهار لقمه بیش نبود٬ میداشت٬ و تقي علي خان دوائی افزایش باه که تصورش حکم عدم مي نمود٬ واز همه کس

(۱) چستی – چالاکی – جوانمردی *

میخواست چنانچه نواب صفدر علي خاں بیراگیاں را طبیب مداواي بیماري خود شنیده تجسس و تفقد و رعایت و مدارات آنها عادت ساخت ' چوں روزے اتفاقاً بایکے ازاں گروه ملاقاتے گردید ' و بصد گونه برائے مطلب خویش با او جوشید ' آنکس بحسب التجایش اکسیر دو قسم خاکستر نما براے افراط اشتها وباه علحده علحده در دوپارۀ کاغذ پیچیده ' بالایش خاصیت آں نوشته ' باشرح ترتیب بکاربردن ' و پرهیز کردن ' بخشید ' خاں شهید هر دو اکسیر در هماں کاغذ زیر تکیه بالین خود گذاشت ' اتفاقاً محمد تقي علي خاں هماں روز بخانه اش آمد ' چوں باهم ربط و اختلاط یا رانه بود ' موافق عادت بر پلنگ او خوابید ' و وقت بر خاستن هردو دوائے مذکور با شرح خواص زیر تکیه دید ' و از نام مرقومۀ بالایش دوائے مطلوبۀ بشناخت ' و از نواب صفدر علي خاں شهید چندانکه خواست نیافت ' درمیان یکدیگر برابطۀ قرابتے که در صدر مرقوم است ' استبداد و تکرار بسیار بعمل آمد حاضران مجلس که خویش اقارب یگدیگر بودند ' بانصاف ایں معني که نواب صفدر علي خاں اکسیر اشتها ' و محمد تقي علي خاں اکسیر باه مطابق خواهش خودها بگیرند ' رفع مباحثه فیمابین آں هر دو نمودند ' بر ایں معني هر دو راضي شدند ' و بکار بردند ' تاثیرش آنکه نواب صفدر علي خاں شهید روزانه پلاؤ پنج آثار ونان دو آثار و کباب یک برۀ (۱) گوسفند سوائے فواکه و شبانه شوربائے لعابدار گوشت یک برۀ گوسفند که واسطۀ آمیزش سم هلاکت او گشت مي خورد ' و محمد تقي علي خاں بسبب آنکه نواب صفدر علي خاں در اظهار ترکیب خوردن آں کو تهي کرد ' از خوردنش بیماري یک ساله کشیده ' بعد صحیت بحکم معالجان هند و فرنگ تا اقتدار خود در اوقات غسل بداشتن خود فولادي بالائے سربسر آب نمي رسانید ' غرض از ازواج بےشمار تضمیناً زیاده از یک هزار از هرقوم فراهم آورده

(۱) بکری کا بچه - هرن کا بچه *

بسرمي برد' و اولاد نيز بسيار زياده از دو صد دختر و پسر برآورد' الغرض حضرت اعلائے ما بعزم تسخير قلعه وندواسي بافوج آراسته رواں گشته. بر سر حد ملکش رسيده' خطے دربارهٔ اطاعت و انقياد' و ايصال پيشکش معمولي بنام او جهت اتمام حجت بايں مضمون نوشته فرستاد*

فرمان حضرت اعلي به محمد تقي علي خاں قلعدار وندواسي*

رفعت و امارت پناه' شوکت و بسالت دستگاه' محفوظ حفظ و حمايت ايزدي باشند' بفضل الهي از بدو اقتدار رياست ما بريں مملکت' و اختيار نظامت بايں ناحيت' مکشوف ديدهٔ هر بينا' و مشهود نظر ادراک آں موالات انتماست' که هر که با ما موافقت ورزيد' سرباوج رشد وافتخار کشيد و آنکه ازروے ادبار مجوز طغياني گرديد' جز پشيماني چديد' اگرچه محبت ويگانگت آں ايالت پناه مقتضي اشتباه فتورے و تصورے نيست' لکن محکمهٔ اسباب صورت خواهاں گواهي است' مي بايد که از ايصال پيشکش معمول قديم و سلوک آں مسلک مستقيم' زبان اظهار مردم ظاهر بيں به بذديق و مظنهٔ بے راهي که برخواطر عوام است' مرتفع گردانند' و گرنه معلوم نيست' که آسماں چه فتنه مي بارد' وروزگارچه آفت مي آرد' زياده اتمام حجت لازم مودت است وبس' چوں عنايت نامهٔ خداوندي' ديد' جوابش بايں طراز مرسل گردانيد*

عرضداشت خاں مذکور در جواب فرمان حضور*

پس از تقديم لوازم انقياد و اطاعت ربوبيت' و منت بذل فضل و مکرمت بے نهايت' بذروهٔ عرض (۱) بارياباں بساط حضور لامع النور مي رساند' و رود منشور عنايت دستور متضمن تفضلات بنده نوازي' نسبت بانکسار فرسوده گاں گوشهٔ عبوديت واسطهٔ سرفرازي گرديد' و مقدم فيض توام لشکر نصرت پيکر پستي ايں سر زمين

(۱) پهاڑ کی بلندی - پهاڑ کی چوٹی - کنگره - سب سے اونچی چیز*

را اوج آسمان بریں بخشید، شکر ایں احسان خارج از بیان، و حصر ایں امتنان میرا از حوصلۂ زبان، اگرچہ ابلاغ پیشکش نظامت و سرداري، لازم ذمت اطاعت، و مآل گذاریست، و انحراف ازین جادہ حسین دوست خاں را بمنزل مراد نرسانید، و فراسیس را آوارۂ دشت مذلت گردانید، لکن بندۂ درگاہ از زمانیکہ حراست ایں اقطاع دارد، من جمیع الوجوہ متابعت ناظمان جو ہر آئینۂ حال داشت، و بار مال گذاري و پیشکش رساني نبرداشت، و دستور مجدد غیرت خاطر نمي پسندد، و سر رشتۂ تازہ رابطۂ قدیم را نمي سزد، اگر عزت بخشي عبودیت کیش مطمح انتظار ربو بیت است قبول نان و نمک ما حضر محقرانہ و پرتو آرائي مہر اقبال خدا وندانہ عجیبے نباشد، و اگر سبیل زر منظور شود، عنان بخزانۂ دیگر معطوف گردد، نمي خواہم، و نمي توانم، کہ کمر بر فوج سرکار بندم، مگر لاچاري جرأت اموز ناتواناں است، و اضطراري ہمت بخش بے ہمتاں زیادہ اختیار خداوندي است، حضرت اعلي مضمون کتابتش مصدر عداوت پنداشتہ فوج ظفر موج را بمحاصرۂ قلعہ اش یعني ونداواسي(۱) گماشتہ، آنقدر حالش تنگ ساختہ کہ محمد تقي علي خاں بتامل نتیجۂ استغنائے خویش از وساطت علما و گذارش زر معافیٔ انحراف خواست، ہر چند کہ خداوند دولت بترحم الحاحش معذور داشت، و دراں وقت اورا از سیف مسلول اماں دادہ، آنچہ برسرش آوردہ بود، برگلوے حال کمینگران قلعۂ تروادي(۲) نہادہ،

---

(۱) چنجی پر دوسری دفعہ چڑھائی کرنے اور قلعدار ونداواسی تقی علی خان سے خراج کی ادائگی کا تقاضا کرنے کے بعد محمد علی نے آرکاٹ روانہ ہونے کا ارادہ کیا سنہ ۱۷۵۲ع اکتوبر کے مہینے میں میجر لارنس نے قلعہ پر حملہ کردیا نواب کی فوج باسانی قلعہ پر قبضہ کر سکتی تھی لیکن نواب صاحب کو روپیہ کی سخت ضرورت تھی اس لئے نواب صاحب نے تقی علی کی جانب سے فدیہ دینے کی جو پیشکش کی گئی تھی اس کو قبول کرلیا کچھ دیر انگریزوں اور قلعہ کی فوجوں میں لڑائی ہوتی رہی جب صلح کی بات چیت طے ہوگئی تو فوجیں واپس بلالی گئیں اور تقی علی نے اسی دن تین لاکھ روپیہ ادا کردئے (۲) دس نومبر کو میجر لارنس ونداواسی سے ترواڈی روانہ ہوا لیکن سخت مانسون کی وجہ سے فوجیں وہاں ٹھہر نہ سکیں اسلئے مجبوراً انہیں قلعہ سنٹ ڈاوڈ واپس ہونا پڑا*

بزور شجاعت، وقوت دست همت، قلعۀ مسطور مفتوح کرده، محافظانش را که قوم فراسیس بودند، و از کثرت اسباب، حرب ومتانت حصار تکبرمي نمردند، مقتول گردانید، و بقیۃ السیف را در مخمصۀ حبس کشید، از بسکه آب و ہوائے آنجا موافق طبع لطیف یافت، نظر بآسودگي لشکر مقام رایات عز و اجلال ساخت، محمد تقي علي خاں که در طالعش ادبار بود، و بایصال زر ثلث معهودۀ تهاون (۱)، و باز بفراموشي قدر جاں بخشي آنمال بغاوت و بد اطواري ہا آغاز نمود، سال دیگر بتلافي کردار محروم از جاگیر و قلعه گردید، و از انجا مقید شده بزنداں نتهر نگر رسید *

بیان بغاوت کراچوري ننداراج و مرار راؤ از اغوائے فراسیس و اتفاق آنها با رضا علی خاں و موسي دبلکس سر کردۀ پهولچري *

نواب آصف الدوله غازالدین خاں بهادر فیروز جنگ بحصول نظامت دکهن از شاهجهاں آباد فایزاورنگ آباد گردید (۲)، و اتفاق ہمگي امیان دکهن باطاعتش انجامید، صلابت جنگ برادر خوردش که از امداد فراسیس متمکن مسند ریاست دکهن بود بفریب الفت بدکاري زن بے امتیاز، بیوۀ طناز، فاحشۀ حیله باز، پسرکش،

---

(۱) خوار اور ذلیل رکھنا – کسی کو حقیر سمجھنا (۲) سنة ۱۷۵۲ع آگست کے مہینہ میں غاز الدین خاں ملہار راؤ ہولکر اور چند دیگر مرہاٹا سرداروں کے ساتھ برهان پور پہنچے وہ اورنگ آباد اور برهان پور کے مغلوں کی تائید حاصل کرکے وہاں ایسے وقت میں پہنچے تھے جبکہ صلابت جنگ کے چھوٹے بھائی نظام علی خاں حیض بوض میں تھے پیشوا اور سید لشکر خاں نے غاز الدین خاں سے اورنگ آباد میں ملاقات کی اور دونوں نے صلابت جنگ کو صوبۀ برار دینے کیلئے واپسی کی رضامندی ظاهر کی تھی لیکن صلابت جنگ نے نہیں مانا اور جنگ کی تیاری شروع کردی انہوں نے دم بسی اور فرانسیسی فوجوں کو حیدر آباد میں ٹهرا دیا اور فرنسیسی فوجوں میں اضافہ کرکے شاح بیدر کی طرف آگے بڑهنا شروع کیا ادهر غازالدین خاں بهی اورنگ باد سے دس فرسخ آگےا چلے آئے مورخہ ۱۰ نومبر کو پانڈیچری میں یہ خبر پہنچی کہ مورخہ ۱۶ اکتوبر کو صلابت جنگ کے ایما سے نواب صاحب کو زهردے دیا گیا کاسی داس نامی ایلته گماشته نے کڈلور کو یہ اطلاع دی تهی نواب صاحب زهر ملی هوئی غذا استعمال کرنے کی وجه سے سخت بیمار هوگئے اور تیسرے دن انتقال کرگئے بعض مورخین نے لکها هے که نظام علی خاں کی والدہ نے غاز الدین خاں کو زهر دیا تها *

شوہر انداز، یعني دنیائے بد عمل بیوفا، پر دغلی سراسر دغا، ہمت بر قتل برادر بجان برابر مصروف نمود، و مادر خودرا بطریق استقبال باورنگ آباد فرستاد، و بر ذمہ اش بار ظهور مرکوز خاطر ناصواب خویش نهاد، وزن مذکورهٔ مکاره بد انجا و اصل شده، سبب جدائي خود از پسر بطني یعني صلابت جنگ بواسطهٔ زنجشهائے چند بمصامین دلپسند، بنواب موصوف ظاہر ساخت، نواب موصوف بمقتضائے خلق و مروت ذاتي و صدق وصفوت جبلي بتو قیر و عزت، و تعظیم حرمتش، برابر ما در حقیقي خویش پرداخت، رد قیقه از مراتب اطاعت و دلجوئي او فرونگذاشت، و جوشش ظاہري او کہ بمصداق آیهٔ کریمهٔ اِنَّ کَیْدَ کُنَّ عَظِیْمٌ از روے مکر و عذر شفقت مادري در ہمہ باب ظاہر مي ساخت، و الفتے کہ با پسر بطني باشد، مرعي مي داشت، معنوي مي پنداشت، و در ہر خوردني و نوشیدني مرکبهٔ دست او اصلا تا ملے نمي گماشت، روزے در ایام تابستان بیاد پسند مزاج نواب آصف جاه یعني والد بزرگوار خود جهت ترکیب (۲) وخیار دوغ کہ برائے اطفائے حرارت (۱) از دوغ وبا ریگ تراشیدهٔ خمار با نمک و مصالح دیگر امتزاج و لذت متنوعہ میدادند، حکم فرمود، مستورهٔ مسطوره کہ درپئے تقریب دغابود، تجربهٔ خود دراں کار و خلوص آرزوئے ترکیبش برائے نوشیدن خاص وانمود، نواب معتمد مروت ووفایش و غافل از مکر و دغایش قبول فرموده، بمجردیکہ او دوغ مذکور بآمیزش سم آورد، بلاتامل بکار برد، بعلت سرایت ہماں زہر بدار باقي شتافت، و بلندي دود آه ایں حسرت از سینهٔ روزگار دماغ نظام مملکت برہم ساخت، و در سلطنت شاه جهاں آباد نیز از (۳) تسلط امرائے نمک حرام تزلزلے عظیم راه یافت، یعني احمد شاه

---

(۱) بجهانا - آگ کو ٹھنڈا کرنا - چراغ گل کرنا یعنی بجهانا - (۲) ایک قسم کی ترکاری جس کو کچا اور پکا کر ہوی کهاتے ہیں ہندی کهیرا (۳) احمد شاه پادشاه کے زمانے میں سلطنت تیزی کے ساتھ روبزوال ہونے لگی کچھ دن برائے نام سلطنت قائم رہی سنه ۱۷۵۴ع جون کے مہینہ میں عمادالملک نے احمد شاه کو معزول کرکے قیدخانہ بهیج دیا اس کے بعد جہاندار شاه کا چهوٹابیٹا عالمگیر ثانی تخت نشین ہوا ۔

پادشاه مکحول و محبوس گردید و دیگرے از ہماں خانوادہ بر تخت سلطنت رسید از بسکہ بادشاہ دردست امرا مجبور بود اتفاق آنہا ہر کراکہ می پسندید جلیس سریر شاہی می نمود چنانچہ از زندان سرائے شاہانۂ سلیم گڈھہ ہر روز شاہزادۂ را می آوردند و بر تخت می نشاندند و می برداشتند دریں حال ہریکے از حکام اطراف کمر استقلال خود بربست و ہندوستان تقسیم ملوک الطوایف گشت و مرہٹہ کہ زمینداری بیش نبود بر اکثر ممالک تسلط یافت و علی هذا القیاس صلابت جنگ بحصول ریاست دکھن کوس اشتہار أنا ولاغیری (۱) نواخت و بے مزاحمت غیر بروسادۂ حکومت تمکن گرفت و فراسیس تقویت خاطر خواہ پذیرفت و موسیو دیلکس با سایر زمینداراں کہ حسب الحکم شاہی و نواب آصف الدولہ بہادر وزارت پناہی تابع و ممد و معاون خداوند ما بودند از حدوث حادثۂ صدر دفعتاً اتفاق نمودہ و قابوئے وقت دیدہ بکرا چوری نندراج فہمانیدہ کہ درعوض محنتانۂ اعانت قلعۂ ترچناپلی یعنی نتھرنگر (۲) درخواہد و بدستور سابق بمرار راؤ سپارد ہمیں حیلہ مقدمۂ پرخاش گرداند چنانچہ او مطابق ایمائے نامبرد زمانیکہ حضرت اعلی برترواوی اعلائے اعلام دولت داشت ایلچی بنابر سوال مرقومۃ الصدر بایں پیام روانہ ساخت *

---

(۱) تکیہ - وساید جمع هے (۲) یہ - ڈیوپلے ننجا راجہ اور مرار راو سے خفیہ طور پر گفت منید کورها تها - کیاپٹن ڈالٹن نے اس پر شبہ کرتے ہوے ننجا راجہ کی حرکتوں کے متعلق مدراس کو اطلاع دے دی - محمد علی کے ساتھہ میسور کی فوجوں کی ناخوشی کا سبب ڈیوپلے هی تها اسی نے میسور کی فوجوں کو محمد علی کے خلاف اکسیا تها - میسوریوں نے نواب کے چند فوجی کمانڈروں سے خفیہ ساز باز کرکے دسمبر کے مہینہ میں قلعہ ترچناپلی پر حملہ کردیا اس وقت قلعہ میں سات سو میسوری سپاهی تهے لیکن ان کی فوجی چهاونی پر ڈالٹن شبخون مارنے کی وجہ سے حملہ آور بہت جلد وهاں سے روانہ هوگئے اس کے بعد انگریزوں اور نواب صاحب نے سات سو میسوریوں کو جو قلعہ میں تهے نکال باهر کرکے ننجا راجہ کے چهوٹے بهائی گوپال راجہ کے پاس بطور ضمانت دے دیا - ننجا راجہ نے ان کو اپنی کمان میں لے لیا *

پیام نندراج بحضرت اعلي *

از بسکه با خداوندئي اعلي نسبت بندگي و سرافگندگي دارم و اطاعت باجناب عالي مورث وصول سعادت مي پندارم٬ بروقت کار سرکار برامید قدر شناسي و عنایت قلعۀ نتھرنگر محنت ها بکار بردم و خزینه ها خالي کردم٬ قلعۀ مذکور که سابق رگھوجي مرهٹه بمن مفوض ساخت٬ و مرار راؤ از جانب من دران اقامت داشت٬ اگر بمژد محنت مجدداً مرحمت شود٬ سزاوار دریا دلي و والا همتي والا باشد٬ والا بسبب آنکه دریں کار قدم سعي افشرده٬ وسربه هوا بسته ام٬ و طلسم خزاین قدیم بخریدي ایں سودا شکسته٬ و فراسیس و مرهٹه را چوں اجزائے لاینفک شریک خود دارم٬ و تعداد افواج اصلي و اتفاقي بحساب ریگ صحرا میشمارم٬ مقاومت ملازمان با یک عالم دشمن صلاح دولت ندارد٬ ظاهر است٬ که فوج فراسیس چندانکه بار ها تلف تیغ مبارزان سرکار گردید٬ باز مثل شیاطین باندازۀ قطره هائے خون آنها که در معرکه هائے سابق ریخته شد٬ سرکشید٬ حضرت اعلي ازیں پیام سخت برهم گشت٬ و ازسنگ ایں جواب ساغر امیدش شکست *

جواب پیام مذکور از حضور *

مي دانید که از ابتدائے عروج اقبال خداداد ماچه بغاوت شعاران که بادم همسري نبرد خاستند٬ و آخرالامر به پشیماني نکاشتند٬ دیده و دانسته اگر سرشما هم خارشے پیدا کرده باشد٬ معلوم شد٬ که سر چندگي مي خواهد٬ باید که باعتماد فراسیس و مرار راؤ از انجام کار خود غافل نشوند٬ و بفریب اهل افترا براه داعیۀ باطل نروند٬ مطابق معاونان دیگر بعطیات نمایان مشخصۀ سابق شکر عافیت حال لازم دانند٬ و خود را سالماً ازیں راه پر آشوب برگردانند٬ والا معلوم نیست٬ نتیجۀ ایں دیوانگيِ شما بکدام زنجیر بلا مي کشد٬ و اثر ایں جوش خون فاسد بزخم کدام نشتر مبتلا مي گرداند٬ نندراج٬ برگشتن وکیل بے نیل مراد و رسیدن پیام خلاف سوال ضمیمۀ ظهور فساد

دل، و دریغهٔ وقوع عزم بے حاصل، ساخته، خود با جمعیت فراسیس بمحاصرهٔ نتهرنگر ریخت، و مرار راؤ بموجب فرستادنش بافوج سوار (۱) و پیاده و جماعهٔ فراسیس بر ترواد ی بمقابلهٔ لشکر سرکار خاک ادبار برفرق روزگار خود بیخت، چون لشکر سرکار مابین قلعه ترواد ی ورود بمناسبت وقت فرود آمده بود، از امتداد محاصرهٔ یک سال و مداومت جدال و قتال، و انسداد طرق اطراف، و آوارگي فوج اهل خلاف تکلیف رسد از حد گذشت، حضرت اعلي از روداد این حال، مقابل و بارادهٔ دفع معاندان از جنگ میدان بسوئے دیونام پٹن که ازان مقام متصل بود، راحل گشت *

بیان رزم مرار راؤ و گشته شدن بهوجنگ راو برادرش و هزیمت یافتن او و مقتول و مفرور شدن فراسیس بسوے پهولچري *

هرگاهکه حضرت اعلي برائے دفع معاند حسب تجویز صدر بارادهٔ بندر دیونام پٹن متعلقهٔ کمپنی انگریز از فرودگاه چون سیف از نیام سر برون کشید هر چند که مرار راؤ و فراسیس بداعیهٔ مزاحمت همراه او دویده، هرجا که دو چار مي شدند، و دست و پائے سعي مي زدند، غیر از زخم کشیدن، وسر پیچیدن ازانها هیچ بظهور نمي انجامید، القصه بدشمن شکني و تیغ زني سالماً بدیونام پٹن واصل، و ازانجا روز دیگر بگرفتن رسد بقدر بار بردار راجع ترواد ي و تیز کام قطع مراحل شده، چون لشکریان در حین مراجعت اثرے از فوج مخالف نیافتند، بمقتضائے بے باکي و فراغت شعاري راه روي بکمال

---

(۱) سنه ۱۷۵۲ دسمبر کے مهینه میں فرانسیسوں نے مراری راو سے ایک معاهدہ کیا تھا جس کی بناپر ڈیوپلے نے مرهٹه سردار کو هر ماه کثیر رقم دینے کی رضامندی ظاهر کی تهی یهم ڈیوپلے نے مراری راؤ سے یه درخواست کی که وه معتبر خان قلعدار رنجنگڈه پر حمله کرے - معتبر خان نے فرانسیسوں سے یه وعدہ کیا تها که وه انکو مال غنیمت میں سے نصف حصه دیگا لیکن اس نے وعدہ خلافی کی - مراری راؤ چار هزار سپاهیوں کے ساتهه جنوری کے مهینے میں پانڈیچری پهنچا وهاں سے مزید پانسو یوروپین سپاهیوں اور دو هزار هندوستانی سپاهیوں کو اپنی فوج میں شامل کرکے ترواد ی روانه هوا جهاں میجر لارنس اور محمد علی کی فوجیں خیمه زن تهیں - مراری راؤ نے محمد علی کی فوجوں پر حمله کردیا اور قلعه ترواد ی میں جو مختصر سا فوجی دسته موجود تها اس کا محاصرہ کرلیا - لارنس کے سو سپاهی میدان جنگ میں مارے گئے اور اسکو مجبوراً واپس هونا پڑا *

بے احتیاطي داشتند' نصفے از راہ طے شدہ بود کہ ناگاہ خروج بلائے سابق از کمین گاہ راہ باشدداد تیر اندازي و گولہ دواني حالت لشکریان سرکار بآں مرتبہ تباہ نمود' کہ جوق جوق در نشیب ساحل رودے کہ سرراہ بود پناہ گرفتند' و از حوصلۂ میدان تازي در گذاشتند' حضرت اعلي بمائنۂ آں انتشار و لحاظ آں ہمہ اضطرار' بکمال واستقلال حکم نصب اعلام اقبال' و قیام جاہ و جلال' داد' و از انتظام مردم مابقي دست تدبیر توپ اندازي و کمانداري کشاد' جمعیت مرار راؤ و فراسیس از دو سمت بھنگ پیوستہ بود' کہ بھوجنگ راؤ (۱) نام برادر مرار راؤ سردار با تہور از یک سرباشش ہزار سوار جرار بر لشکر سرکار یورش نمودہ' بآں حد بشدت کارزار کوشید' کہ قریب بود' کہ زخم چشمي بفوج ظفر موج رسد' دفعتاً از فضل ناصر برحق بسنگ فلاخن گولۂ توپ طایر مراز شاخ گردنش پرید' و جماعۂ او بسان پر کاہے یاد بردہ منتشر گردید' و محمد ابرار خاں دریں گرمي سمند تیز تگ را نعل در آتش ساخت' و بگرم روي تعاقب گریز پایاں گذاشت' از کشتہ شدن بھوجنگ راؤ سردار آزمودہ کار مرہٹہ ہا یکسر بمقتضائے رعب و ہراس ساز و سامان جنگ ریختند' و خاک مذلت برسر روزگار خود پیختند' دریں گریزا گریز جمعیت فراسیس نیز اتواب و اسباب بغارت دادہ برخے مجروح و مقتول گردید' و باقي بہزار تشویش و اضطراب پھولچري رسید *

بیان لشکر کشیدن حضرت اعلي بصوب قلعۂ نتھرنگر عرف ترچناپلي بعزم جنگ نندراج و مامور و مرخص فرمودن برادران خود عبدالوہاب خاں بہادر و محمد نجیب اللہ خاں بہادر را بہ نیابت نظامت صوبۂ محمد پور عرف آرکاٹ و صوبۂ نیلور *

بعد کشتہ شدن بھوجنگ راؤ و ہزیمت یافتن مرار راؤ و فراسیس و رود الویۂ نصرت بدرواديِ گردید' دریں اثنا قاصدے

(۱) بھوجنگ راؤ مراری راؤ کا بھائی ہے وہ آرکاٹ کے محاصرہ کے وقت کلیو کی امداد کے لئے آیا تھا - مورخہ یکم اپریل کو میدان جنگ میں مارا گیا *

از محاصرهٔ کراچوري نندراج و فراسیس و تنگي حال و انتشار ساکنان و جنگ آوران قلعه نتهرنگر و تقلل مبارزان بفقدان ذخیره و نایابي غله و یقین از دست رفتن قلعهٔ مذکور در صورت عدم وقوع صورت کمک از فوج ورسد خبر رسانید، حضرت اعلي بمجرد استماع این معني قلعهٔ ترواري را بانپاشتن ذخیره و مردم هند و فرنگ مستحکم گردانیده از برادران جگر پیوند خود عبدالوهاب خان بهادر را به نیابت نظامت آرکات چیده و محمد نجیب الله خان بهادر را که با محمد محفوظ خان بهادر برادر کلان در حیدرآباد بوده و از رسیدن خطوط یاد فرمائي خاص با وصف همانجا ماندن محمد محفوظ خان برادر بزرگ تنها خود را فایز حضور نموده به نیابت حکومت صوبهٔ نیلور پسندیده هردو برادر را بتاکید و نصائح بلیغهٔ اینکه احتیاط ممالک مفوضهٔ خودها کما ینبغي بجا آرند و با ما که متردد جدال و قتال اعدا هستیم اعانت هر نوع بعمل آرند خصوص در تواتر ارسال زر اصلا تهاون و تغافل نسازند و بسبب وقوع تخلل عظیم در شاه جهان آباد و اتفاق فراسیس و صلابت جنگ بهائے خودها پر حذر و بحزم و حفاظت باشند روانهٔ هردو صوبهٔ مرقومه فرمود و خود بدولت تا سه سال کامل بکثرت شوکت اعدا مشغول مبارزت دوام و متحمل بار تردد اقسام بود درین عرصهٔ هردو برادر تعجب استقلال خویش و عدم پاس سرگرمي حضرت اعلي بجنگ اعدا از پرکاہے و یا پشیزے کمک نکردند و ملک ازان خود دانسته زر تحصیلهٔ بالکلیه بصرف مي آوردند چندانکه از طرف سرکار خامه فرسائي پند و نصیحت مي رفت اصلاً نقش قبول نمي بست ازین معني بعد فیصلهٔ معاملهٔ نندراج هردو برادر مذکور از خدمات مفوضه معزول گردیدند عبدالوهاب خان بهادر برادر حقیقي اگرچه با حضرت اعلي صف خروج نیاراست لیکن بسا اوقات در اکثر امور خاطر خاص را رنجیده ساخت و محمد نجیب الله خان بهادر بعد از صف آرائي جنگ و محصور شدن در قلعهٔ نیلور از عهدهٔ نیابت نظامت معزول و محبوس و باز از رهائي و هم جلیسي بزم

خاص معزز و ممنون گشت[1]، و بداں موجب محمد محفوظ خاں بہادر زمانی محاصرہ قلعۂ پھولچري از حیدرآباد رسیدہ، چوں با فاضت تعلقۂ مدہرہ و ترناویلي سر نخوت کشیدہ[2]، محمد یوسف خاں نام رسالہ دار فوج را برآں کار نامور و اورا معزول و محبوس و حضور طلب گردانیدہ نظر بر بزرگي برادري او از جرم بغاوتش اغماض کردہ، تکریم و توقیرش مطابق دوام بتقدیم رسانیدہ، او بار ثانی بحیلۂ حج بیت اللہ الحرام زادہا اللہ تعالے شرفا و تعظیما از حضرت اعلي مرخص گشتہ بحیدرآباد رفتہ، نظام علي خاں بہادر آصف جاہ ثاني و حیدر علي خاں سرکردۂ میسور را با افواج گراں، و اسباب حرب بیکراں، بر کرناٹک آوردہ، پس از مجادلہ ہائے متعددہ بسمت مدہرہ در دست محمد ابرار خاں اسیر شدہ، انفعال حبس قلعۂ نتھرنگر پیش بردہ، باز بمحض خلق ذاتي و حق شناسي حضرت اعلی معزز و مکرم، و براحت و آرام ندیم بزم خاص، و جلیس محفل اخلاص گشتہ، مفصلش بفصلہ در دفتر ثاني در ضمن واقعات برادراں املا خواہد یافت *

القصہ حضرت اعلي پس از استماع اظہار فاصد و حصانت حصار تروادي و ترخیص ہر دو برادر مذکور بجانب ہر دو صوبۂ مسطور بعزم وصول قلعۂ نتھرنگر از راہ ملمبر و تجاور بموضع کنڈور متصل قلعۂ تجاور رسید، پرتاب سنگھہ زمیندار آنجا[3] آداب استقبال و ملازمت، و سماط مدارا

---

(۱) سنہ ۱۷۵۵ع میں محمد علی نے مدھرا اور ترناویلی پر چڑھائی کیلئے اپنی فوج بھیجی تھی کرنل ھیرن اس فوج کا افسر اعلی تھا محفوظ خان بہادر ہزار سواروں اور یوسف خان دو ھزار پیادہ سپاھیوں کے افسر تھے لیکن محفوظ خان بہادر اس مہم میں بالکل غیرط جانبدار رہے (۲) یوسف خان ھندوستان کے نہایت بہادر اور قابل سپاھیوں میں سے تھے انہوں نے انگریزوں اور فرانسیسیوں کی ابتدائی لڑائیوں میں حصہ لیا تھا - وہ پہلی مرتبہ کمپنی کے مقامی سپاھیوں کے کمانڈر مقرر ھوے سنہ ۱۷۵۴ع میں میجر لارنس کی سفارش سے ان کو کمپنی کی تمام فوجوں کا مستقل کمانڈر بنادیا گیا سنہ ۱۷۵۲-۰۴ع - انہوں نے ترچناپلی کی لڑائیوں اور سنہ ۱۷۵۸-۰۹ع مدراس کے محاصرۃ میں کافی حصہ لیا تھا سنہ ۱۷۶۰-۶۱ع وہ مدھرا کے گورنر رہے حیدر علی کی طرح وہ نہایت جری اور بہادر سپاہ سالار سمجھے جاتے ھیں - (۳) رسمہ - صف - قطار - دسترخوان جس پر کھانا چنا ھوا ھو *

و ضیافت ' پیش کشید ' و بتحصیل رضائے خداوندي جوشید ' و
فوج ورسد همراه رکاب سعادت گردانید ' مرار راؤ که در رزمگاه
ترواديِ بسوگواري مرگ برادر خود بود ' فراغت یافته ' و بر
حصار ترواديِ حمله ها برده ' کارے نساخته ' خجلت کشیده ' عقب
لشکر ظفر طراز رواں گردید ' و بجماعهٔ یاوران خویش رسید ' غرض
نندراج و مرار راؤ و فرانسیس بگماشتن افواج همگي طرق اطراف مسدود
داشتند ' و هر جانب سرے برعونت دیگر مي افراختند ' خداوند
دولت و نصرت همه سو غلوي معاندین دیده ' مصلحتا دو روز در
موضع ترکات پلي بفاصلهٔ شش کروہے نتهرنگر مقام ورزیده '
هر چند سعي مي نمود ' راه پیش قدمي نمي کشود ' اتفاقاً شدت
بارش آغاز رسد اندیشه راه في الجمله باز ' دید ' دراں وقت قابو
یافته ' از راه خارستان سرحد توند مان راهي گردید ' چوں از سمت
فتح پهاڑي در میدان قلعه نتهرنگر نمودار گشت ' هٔیت اجتماعي
معاندان اطراف و جوانبش فراگرفت ' و نوع هجوم و حمله ها آورد '
قریب بود که عنان اختیار از دست رود و کار برهم شود '
(۱)
چوں حفظ توانا ' در اتهام و اقبال جهاں آرا ' در انتظام
بود ' باهمه غوغائے سگان اطراف دواں ' بسان شیر زیاں '
(۲)
بعد غارت رفتن تمامي بهیر و رسد و مجروح و مقتول و مفرور
شدن اکثرے از سپاه با مردم معدود جریده و سبکبار با اسپ
و قمچي تیغ زناں و حمله کناں ' داخل قلعهٔ مبارک نتهرنگر گردید'
و فوج فرانسیس و نندراج توان هرزه تازي باخته خجلانه در سریرنگ
و جهمگیر و جمعیت مرار راؤ برلب آب کاویري مقام گزید *

---

(۱) مورخه ۱۷ ' مئی محمد علی ترواڈی سے ترچناپلی روانه هوے اکیس تاریخ کو جنگ
کا آغاز هوا - سریرنگم پر فرانسیسی قابض تھے انکو اس مقام سے هٹانے کیلئے جنرل
لارنس نے ایک سخت حمله کیا بیس گھنٹوں تک جنگ جاری رهی استرک نامی ایک
فرنچ جنرل جو ڈیوپلے کی جانب سے بھیجا گیا تھا اپنا دسته لیکر فرانسیسی فوجوں کو
بچانے کے لئے عین وقت پر پہنچ گیا فرانسیسوں نے اپنی توپوں کی مسلسل گوله
باری سے انگریزی فوجوں کو قلعه ترچناپلی کی طرف واپس لوٹنے پر مجبور کردیا
جنرل لارنس کو سریرنگم سے مایوس هوکر واپس لوٹنا پڑا اور وہ دوبارہ جنگ کا ساز
و سامان مہیا کرنے کیلئے فقیر باغ میں ڈیرہ انداز هوگیا (۲) بهیر بروزن فقیر لشکر
کے بازاری لوگ ظاهرا یہ لفظ هندی هے جس کو فارسی نے اپنا لیا هے *

بیان احداث کردن نندراج حصار کلي اطراف کوہ بھنکار کونڈہ بانباشتن سرب و باروت وغیرہ و آلات حرب و محاصر گردیدن بر اطراف قلعہ و تنگ کشتن حال محصورین از انسداد راہ رسد و شبخون کردن حضرت اعلي برفوج اعدا در حالت یاس و شمول فتح بے قیاس از فضل رب الجن و الناس *

حصار دولت پایدار محفوظ اقتدار صاحب اختیاریکہ دیوار ادبار خیرہ چشمي دشمن، ہر چند سراسر آہن، و کوہ ذخیرۂ اسباب فتور وفتن، در دامن، باشد، از جملہ دلاوران رکاب ہمتش غبار پراگندہ گردد، وبرکات نعمت بے شمار ایثار دست وقار بختیاریکہ وظیفہ خوار مایدۂ لاانحصار عنایتش اکراحیانا از آفت ارضي شکایت تصور لقمۂ(۱) نماید، بحکم قاسم قسمت انس و جان، نعمائے ہفت خوان آسمان سامان سیر چشمي او شود، چنانچہ حضرت اعلي و قتیکہ چوں خورشید در برج حمل و داخل قلعہ نتھونگر گردید، تصور ذخیرہ اش علاوۂ غنیمت رفتن آن وقتہ ہمراہي دید، مگر از بندوبست وخود داري ہا محافظ استحکام قلعہ بود، و ہر روز بآوردن رسدراہ تردد تازہ مي کشود، و نندراج برقوت وشوکت فوج خود و ہمعنانئي مرار راؤ و فراسیس وغیرہ نخوت و عجبے بہم رسانیدہ، بذا برتشدد محاصرہ از قرارگاہ سریرنگ و جہمگیر شمالي قلعہ طرف کوہ دہوبي بنذا شرقي قلعہ لشکرے وسمت غربي نیز فوجے متعین گردانیدہ، خود بصوب جنوب مع فوج جہت انسداد راہ شبگیر مردم رسدرسان علاقہ تونڈماں زمیندار اطراف کوہ بھنکار کونڈہ، احداث حصارے ازگل و سنگ بنا بر انباشتن اتواب باروت وغیرہ اسباب و ذخایر و گرد آں فوج نکبت موج خود را دایر و محاصر ساخت، و بر کوہے کہ از زمین کشتندش بحملۂ اول مفصلۂ الذیل آں روز بنام فتح پہاڑي شایع، و محاذي بھنکار کنڈہ واقع، است، جماعۂ فراسیس گماشت، و بر کوہ رتي ملہ واقع غربي آں و پشت جانب قلعہ افواج جداگانہ

(۱) خوان بھرا ھوا کھانے اور نعمت میں - دسترخوان جس پر کھانا چنا ھو *

بآئینے گذاشت ' کہ از ہیچ سو برسد و فوج کمک نرسد ' و قلعہ بتبایئ تسخیر خویش آید ' ہرگاہکہ از تاخت و تاراجی شبان روزہ کلہراں و سواران مرہٹہ اطراف و جوانب قلعہ طایرے نمي پرید ' از انسداد راہ رسد تونڈمان و فقدان غلہ وغیرہ اسباب برفوج سرکار و ساکنان قلعہ اضطرابے عاید گردید ' کہ حضرت اعلي از انجام کار مایوس شدہ باحضار اعیان وارکان و جنرل لارنس وغیرہ سرداران فوج انگریز مشورت فرمود ' کہ در اوقات جنگ حسین دوست خاں از خزینہ و فوج رکاب و اعانت ہند و دکن پیش دستي بردیم ' حالا لحاظ برپاس کمک احدے و دخل فراسیس در تمامي ملک دکہن و انقسام مملکت بدست امرا و عدم زر وقصور لشکر تقدیم صلح ہر چند کہ خواستیم ' اما بغور کمین داري رضا علي خاں بحمایت فراسیس براے نظامت آرکات و امیدواري نندراج جہت حکومت ترچناپلي بسابقہ کا مگاري مرار راؤ در زمان نواب آصف جاہ نتیجۂ آں غیر از باختن ملک کرناٹک نمي فہمیم ' کہ از حصول آرکات یا ترچناپلي بہرہ بیا بیم ' و تقاضائے ننگ نیست ' کہ مملکت وسیعۂ ارثي وحقیقتاً خوں بہائے پدر ما بحفظ جان مستعار بگذاریم ' دریں تحیّر از شما رفقائے باوفا تدبیر میخواہیم ' متفق اللفظ و المعني ہمہ ہا جواب دادند ' کہ دریں اوقات نازک بدون جانبازئ حکم والا تجویزے نمي یا بیم ' فرمود ' کہ صلاح ماہم ہمیں است ' کہ بقائے
(۱)
انفاس برفاقت شما بحکم اَلسَّیفُ آخرُ الحِیلِ دست بشمشیر بکوشیم ' چوں نصرت من جانب اللّٰہ است ' یمکن کہ براعدا مظفر شویم ' و از اندیشۂ ناموس بفضلہ محفوظ مانیم ' ونوش راحت بعوض نیش ایں محنت ' بنوشیم ' یا نقد جان خود کہ تصدیق آبرو است ' صرف اشترائے جنس نامورئ مردانگي سازیم ' تمامي مخاطبین باز عرض نمودند ' کہ سَمِعنا و اَطَعنا ' مابر وقت کار نقد جاں نثار حکم ربوبیت مي نمائیم ' و از عہدۂ فدویت مي برآئیم ' بعد ازاں حضرت اعلي

(۱) تلوار آخری تدبیر ہے *

لشکریاں را خلائیے انبار خانہ کہ دراں قوت یک وقت نماندہ٬ نشان دادہ٬ و عدم تحمل بار فاقہ وغیرت اسیری دست دشمن و خان مان برباد دادن پیش نہادہ٬ آگاہ نمود٬ کہ فردا روز جانبازی است٬ و در عرصہ ہمت وقت دست درازی٬ و قابوئیے تیغ گذاریِ میدان جنگ است٬ و باز از خریدن نام و ننگ٬ پس ہر کہ بپاس رفاقت٬ وقبول رنج و مشقت٬ شراکت ما نماید٬ بماند٬ و کسیکہ مفارقت جوید٬ ہرجاکہ خواہد برود٬ چنانچہ اکثرے از لشکریاں راضي برفاقت شدند٬ و معدودے بحیلۂ بیماري وغیرہ تعذرات رفتند٬ چوں موجودات لشکر بعرصۂ تفتیش شتافت٬ یک ہزار و یک صد سوار و دو ہزار پیادہ ملازم خاص و کمکي تجاور و تونڈمان و پانصد فرنگي و یک ہزار و پانصد جوان بار جملہ دو ہزار کس علاقۂ انگریز و شش ضرب توپ بمیزان خیال وزن کثرت مخالفین کہ عبارت از سي ہزار سوار و پنجاہ ہزار پیادۂ علاقۂ نندراج و مرار راؤ و دوازدہ ہزار بار و سہ ۳ ہزار سولداد و یک ضرب توپ علاقۂ فراسیس باشد اندازۂ معارضۂ گاہ و کوہ و مقابلۂ متنفسے و انبوہ یافت٬ بعد ازاں در محل سرا تشریف بردہ٬ و وداع ہمہ ہا بعمل آوردہ٬ سراسر باروت گسترانیدہ٬ خیرالدین خاں بیزنہ و نایب خود را فرمود٬ کہ از بالائیے برج قلعہ فردا تماشائیے فوج خاص نمایند٬ چوں مراجعت بے نیل مقصد بسلامت جان منظور نداریم٬ در صورت وقوع آں حال باید٬ کہ آتش بایں باروت بدہند٬ کہ احدے از اناس نماند٬ و از مخالف خلل در ناموس نرسد٬ بسید علي خاں خالوے نواب بیگم ارشاد شد٬ کہ ایں ہر سہ ۳ پسرانم یعني عمدۃالامرا و امیرالامرا و سیف الملک را حفاظت سازند٬ اگر اقامت قلعہ نتھرنگر دست ندہد٬ بیکے از دو بندر انگریز خواہ چیناپٹن خواہ بدیونام پٹن رسانند٬ و از اتفاق انگریز بشرط امکاں ملک بدست آرند٬ در صورت سر کشیدن شورش فراسیس کہ یقیني است٬ از انجا سمت ہند بحضور ظل سبحان رسند٬ باوجودیکہ کار آنجاہم برہم است٬ و ثیقۂ تمام دارم٬ کہ بندگان

سلطاني پاس و پرداخت اینها منظور داشته غالب است٬ که باز
دریں ملک روانه فرمایند٬ تفصیل ارشادات آں وقت که طول و
طویل است دریں اختصارات گنجایش نیافت٬ موقوف بر دفتر
ثاني داشت٬ غرض پس از ضبط و نسق محلات٬ و ادائے وصایائے
همگي مهمات٬ از فوج ماحضر مرقوم الصدر ماوجب حفاظت
تفویض قلعه گردانیده٬ باقي سنجیده٬ و با اسباب جنگ چیده٬
اول شب باتفاق جنرل لارنس و اعیان خاص از دروازهٔ جنوبي
متصل روضهٔ حضرت فریدالدین صاحب شهید قدس سره رسیده٬
در انتظار صبح برائے جنگ توقف ور زیده٬ چوں جمعیت فراسیس
کمین دار فتح پهاڑي٬ سواد لشکر از دیدهٔ گمان در تاریکی شب
دیده احتیاطاً و امتحاناً دیر دیر اتواب سر میداد٬ گوله قریب
جلسهٔ خاص می افتاد٬ بنابر تهي کردن جا مصاحبین چندانکه
عرض کردند٬ فرمود که در عالم سر گرمي جانبازي٬ حفظ جان
منافي غیرت غازي است٬ دریں گفتگو هرگاهکه سه ۳ پاس شب
گذشت٬ و پاے باقي ماند٬ حکم سنجیدگي فوج نافذ گردید٬ و
جنرل مذکور بعرض رسانید٬ که از فوج رکاب معلي جمعیت اعدا
صد چنداں است٬ وصورت تعهد پیکار امروز از نظر عقل پنهاں٬
و جاں بردن بفتح و نصرت غیر امکان قرار داده ایم٬ که بحالت
هزیمت زنده بر نگردیم٬ و مراجعت بدون دفع دشمن نمائیم٬
صلاح دولت آنست که حضرت بقلعه تشریف فرمایند٬ و بر برج
قلعه جلوس نموده تماشائے جاں نثاري ما جاں نثاراں نمایند٬ اگر
بحوله و قوته بر دشمن غالب مي شویم٬ سرفرازي تحسین زبان
خداوندي مي یابیم٬ اگر احیاناً حسب حیثیت وقت که از کثرت
کینه خواہاں امید مراجعت٬ مثل اعادهٔ جان رفته٬ وار جاع عمر
گذشته محال مي دانیم٬ نوع دیگر واقع گردد٬ بعد ازاں هرچه
صلاح متصور شود بعمل آید٬ چوں قوم فراسیس بغیرت رفاقت
چندے٬ علي رضا خاں را بعد حسین دوست خاں در پهولجهري
جاداده٬ سعي برشد و فلاح او دارد٬ یقین حاصل فدیست که
خواه قیام والا بحصانت همیں قلعه دریں جا صورت بندد٬ خواه

بعدم امکان این معنی بدیونام پٹن یا چینا پٹن تشریف فرما شود (۱)، در ہر دو حال حارسان ہر دو بندر مذکورہ، تا توان و جان خود، از فوج وغیرہ کمک خواہند ساخت، و اطاعت والا من جمیع الوجوہ بر خود لازم خواہند داشت، زیراکہ پاس مراعات و سلوک والا نصب العین ہمت وغیرت ہاٸےنربل کمپنی و پادشاہ ما است، حضرت اعلی تبسم فرمود، کہ مارا ہم از قوم با وفاٸے انگریز ہمیں امید است، و توقع وفاداری جاوید، اگرچہ شما شرط وفاقت و وفا بجا می آرید، و ہرچہ یقین ما است می گوئید، لکن باید کہ سردار در مبارزت بر پشت مبارزان باشد، نشود کہ مثل زبان زد گنجیفہ بازان (۲) بازی بے مہر برہم گردد، الغرض خود بدولت فوج را بر شبخوں مستعد، وغضنفر علی خاں و محمد ابرار خاں را، بر میمنہ و میسرہ، و فوج تھاور و تونڈمان متعاقب، مقرر گردہ بکمال ضبط وربط آئین جدال اقدام نمود، جنرل لارنس سردار جمعیت انگریز مقدمۃ الجیش سرکار، باتصال (۳) فتح پہاڑی، چوکیدار بیرونیٔ جمعیت متعینۂ آنجارا کہ بزبان فرانسیسی دوبار آواز استفسار داد، متصل بود، کہ بقاعدۂ کلیۂ فرنگ دفعہ سیوم بانگ زند، و در صورت عدم جواب بندوق سرکند، سبقت بکار بردہ، قبل از صداٸے سیومئی او از ضرب پشتول مغزش بر آورد، و پیش ازانکہ از آواز پشتول جمعیت فرانسیس بیدار، و فراہم و مقابل شود، بر کوہ مذکور حملہ کرد، و فوج مخالف متعینۂ آنجا ہزیمت خورد، ازاں روز کوہ مذکور

---

(۱) نگہبان – پاسبان (۲) ایک مشہور کھیل ہے (۳) فرانسیسی کاوپری کے جنوب میں ڈیرہ انداز تھے انہوں نے رسد رسائی کے تمام راستے بند کردئے تھے اور ہر طرف سے ناکہ بندی کردی تھی لارنس نے فقیر چٹان نامی مقام پر اچانک حملہ کرکے اس پر قبضہ کرلیا فرانسیسی اپنی اصلی قیامگاہ سنہری چٹان (گولڈن راک) کے پاس پناہ گزیں ہوگئے اور یہ دہشتناک خبر میسوری اور مرہٹہ سپاہیوں میں پھیل گئی یہ دونوں فوجی دستہ تھی فرانسیسی فوج میں آکر مل گئے انگریز فوجیں دشمن کی فوج کے مغربی اور غیر محفوظ حصہ پر جس کی مورچہ بندی نہیں کی گئی تھی علی الصباح سورج نمودار ہونے سے قبل حملہ کردیا فرانسیسی پسپا ہوکر دریا کے کنارہ ہٹ گئے*

باسم فتح پهاڑي موسوم و مشهور گشت ' حضرت اعلي بالاے کوه برآمده دوگانۂ شکر ایزد یگانه بتقدیم رسانید ' و حیدر نایک مرقوم صفحات صدر (۱) دراں حال اطرافش بر طلایه بود ' آواز شلک ناشنیده ' با گروه سواران خود رسیده ' دید که کار از دست رفت ' بوا گر فتندش عاري گشت ' سواران سرکار که پائین کوه دست بشمشیر بودند ' مقابل رو گردیده ' شکست دادند ' حضرت اعلي مع جنرل لارنس وغیره اعیان ' با جمعیت خاص تعاقب کناں بهنکار کنده رسید ' و همگي فوج مخالف که دایر دار آنجا بود ' تیار و مقابل فوج سرکار گردید ' و کوشش از طرفین بتقدیم رسید ' چوں از ظلمت شب چشم تمیز قلت و کثرت خیره بود ' جماعۂ انگریز باهمه قلت خود از کثرت تهور ذاتي غلبه نموده ' توپ خانۂ فراسیس دفعتاً بدست آورد ' ازیں معني جماعه اش بنادیتی بصولت لشکر و هم از دست گذاشته و خسارۂ حال جاں برداشته ' بغیته القتل بے اجل بمرد ' دریں حال بوسعت میدان جدال ' و استغراق هر گروه در بحر قتال ' حضرت اعلي از جنرل لارنس که با فراسیساں در آویخته ' و از فوج خاصه که بر نندرا جیاں ریخته بود جدا ' و با معدودے برّش شمشیر خاص مي آزمود ' و از محمد اعتبار خاں بهادر ببر جنگ که دراں زماں یکے از ملازمان رکاب و به محمد سعدي نام اصلي بے منصب و خطاب بود ' و دست بفتراک اسپ خاص کسب سعادت جلودوے مي نمود ' نشان فوج و جنرل لارنس خواست ' خاں مذکور به تجسس بصارت جنرل را از فاصلۂ قریبه دست بشمشیر برهنه ریاضت کناں ' دیده بشناخت ' و بخدا وند از حال و اتصالش معرو ضداشت ' هرگاهکه حضرت اعلي بجنرل مذکور که جماعۂ فراسیساں را بسبب سیه مستي غفلت آنها ' و اقتضائے فنون دلاوري و دانائي خود ' از بودن شب تار ' و پرده پوشي کمان کثرت فوج سرکار ' مفت اسیر ' و بے حربه نموده ' و دو طرف آنها

---

(۱) فوج جو شهر اور لشکر کی رات کو محافظت کرتی هے *

برداشتن دو ضرب توپ پربار، ہیبت قید دیگر افزوده، نشانده بود، بآواز بلند خواند، او بایمائے حرکت دست منع ندائے بلند کرد، و بنمود، که تا آں حد نشستگان مابین دو توپ، ہمہ فراسیساں اند، و از بے تمیزي محض اسیر قید من ہستند، مبادا که با و از کلام حضرت بفہمید، که رئیس ملک اند و از اندازهٔ جمعیت قلیل با آگہي یا بند، تحمل که مبدل شوند، و دست و پائے تردد زنند، مشہور است، حرکت صیدقوي اندیشهٔ گسستن دام دارد، لازم است که جمعیت مقید، بہمیں تاریکي، بعجلت تمام تر، بقید فوج سرکار، و اصل قلعه گردد، چنانچه ہماں وقت بحفاظت تمام نصف فوج سرکار، و سرکردگي محمد ابرار خاں، بزندان فوج قلعه رسانیدند، دریں اثنا، فوج مرار راؤ وغیره خفته بختان شبستان دیر سریرنگ، از صدائے اتواب بیدار شده، حین آغاز سفیدهٔ صبح، بعد بگاه رسید، و شکستگي فراسیس شکست سیف، شجاعت خود دید، و منتشر گردید، و حصار نواحداث بهنکار کنڈه، مع اسباب اتواپ و باروت و اقسام ذخائر بشهود معنيء کم من فئةٍ قلیلة غلبت فئةً کثیرةً باذن الله در قبض و ضبط اولیائے دولت درآمد، و کتي گوپال نام برادر خورد نندراج با دو ہزار کس اسیر و دستگیر گردیده در قلعه با اسیران دیگر مقید گشت، و بغنیمت اسباب بنہکار کونڈه، از حکم عام و دستبرد خواص و عوام و مردم ملازم و مقیم شہر از ذخیره غله وغیره در ہرخانه انبارے برآمد و قحط غله بتائید اقبال و فتح عدو و مال، خداوند دادگر، و روداد بے احتیاجيء مال و زر، بسر آمد، حضرت اعلي بوقوع چنیں فتح شایاں، شکر حضرت سبحان بجا آورده، جنرل لارنس را تحسین و آفرین و بخشش یک زنجیر فیل فرمود، و بجملگي سرداران فوج موافق مراتب از عنایات اسپ و خلاع و افزایش مناصب سرفراز، و سایر مبارزان لشکر را از انعام زر و گوہر بے نیاز نمود *

بیان قلعهٔ ویکونڈان بیورش خاصهٔ حضرت اعلی و اسیر شدن ولی بهاو و قلعدار با چهار صد کس و مقید گردیدن آنها در قلعهٔ دارالنصر نتهرنگر ترچناپلی *

اعانت حضرت حق جل اسمه بندهٔ را که با صلاح مهام خلایق از گروه انام برچید، آرائش مهماتش را از جز تا کل که بمقتضائے القائے فضل غیبی پیش نهاد همت والائے او گردد، متکفل می شود، و دشوار یهائے اورا بآسانی رساند، بعد از انکه نندراج هم چنیں مرار راؤ و فراسیس، مع بقیهٔ اسیراں، از جنگ بنهکار کونڈه بسوے سریرنگ و جهمگیس مفرور گردید، حضرت اعلی اسباب ذخایر زایدالاحتیاج غنیمت استیصال حصار معهدهٔ نندراج آمادهٔ دارالنصر خاص نموده، بنابر افتتاح طرق اطراف اولا سمت قلعهٔ ویکونڈان واقع غربی قلعهٔ نتهرنگر که بحصانت ولی بها در نام نمک پروردهٔ سابق سرکار و ملازم لاحق میسوریه بغاوت شعار، با چهار صد کس علاقه دار مخالفین ثلاثهٔ مذکوره، کمین گاه امتناع رسد رسانی تو نڈمان بود، عنان ادهم عزم ممالک کشا، با فوج خاصهٔ عطوف، و بیورش تهورانهٔ خاص مفتوح و مسخر و با خاک برابر، و جماعهٔ متحصنهٔ آنجارا اسیر و مفوض دارالنصر، و مسلسل زندان ابدی کردانید، و چوں بنصرت الهی محاصرهٔ قلعه و انسداد طرق جوانب افتتاح یافت، و جمعیت معاندین ثلاثهٔ مذکوره بقابو جوئی یورش قلعهٔ نتهرنگر، میان بحرین مسطورین، در دیر سریرنگ و جهمگیس رخت اقامت انداخت، باگهی قصد آنها، لحاظ بقلت فوج خاص، بمصلحت نمایش رعب و قوت و شوکت فوج خویش، و دفع مطلق العنانئ مخالف بد کیش به تجویز شبخون از راه راست، بے مزاحمت بهرکاویری، در باطن قرار داده، با فوج نصرت موج از دارالنصر کوچ فرموده، برکو یلڑي (۱) که شرقی قلعه و بفاصلهٔ پنج کروہے واقع است، رسیده، بآغاز سلسلهٔ بے انقطاع

(۱) لارنس نے بارش کا موسم اپنی فوجی چھاؤنی ھی میں گذار کر جو تنجاور کی سرحد پر قائم کی گئی تھی نواب صاحب کے ساتھ کوئلڑی کی طرف بڑھنے کا ارادہ کرلیا قلعہ ترچناپلی میں جو فوج تھی اس کو اور مضبوط کرنے کے لئے یہاں سے چار سو هندوستانی اور ایک سو پچاس یوروپین سپاهی بھیجے گئے *

شدت باران چهل روزه، امتلائے رود و انهار و کثرت گل ولا که عبور عابران حباب ازاں میدان بے اندیشهٔ فروشدن محال بود، توقف اضطراري طویل درکاردید، و از تعذر روانئ گرد و نهائے اتواب، ظهور سرکوز شبخون دشوار اندیشید، دریں اثنا پیاده هائے نندراج حسب عادت و رواج خود ها، دست تعدي بر مسافرین و مزارعین دراز کردند، و تابه بیست کس عاري از بیني و گوش نمودند، ازیں معني مزاج مبارک حضرت اعلي بر آشفت، و گوش نندراج به تیر ایں پیام سفت، که ازیں حرکات شنیعه کسان خود را بازداري، و گرنه بیقین پنداري، که زخم تاسف بیني و گوش کني گوپال برادرت، و دو هزار اسیر جنگ، بهنکار کنده وغیره، برخاطر برداري، چنانچه او ازیں پیام هراسیده مردم خود را از قطع بیني و گوش ممنوع گردانید، و سرگرم انباشتن ذخیره بسیار گردید *

نردبان رسانیدن فراسیس بفتو سوبدار ملازم سرکار بر قلعه نتهرنگر و در آمدن در حصار اول و بر حصار ثاني و اسیر و قتیل و مفرور گشتن آنها از آگاه شدن و رسیدن خیرالدین خاں *

ازانجا که کامیابان دولت ازلي اتکا (۱) بر حفاظت حافظ حقیقي دارند، و بمراتب حصانت حصن جمیع احوال، خود را غایب و غافل واورا حاضر و ناظر مي شناسند، امور متعلقهٔ شاں، خواه در غیب، خواه، در حضور، از دغائے بدخواهاں، اصلا شایبهٔ تزلزل و تخلل (۲) نگیرد، و اگر احیانا، دزدان تقلب (۳) شعار حوادث (۴)، بقلعهٔ جمعیتش، در تاریکي عناد نردبان

(۱) بھروسہ کرنا (۲) بیچ میں آجانا – خلل ڈالنا – خرابی (۳) پلٹنا – گردش – پھر جانا
(۴) ڈوپلے نے بم – مسنی کی جگہ میتوالی کر مقرر کرکے نئی امدادی فوج بھیجی اور حکم دیا کہ رات کی تاریکی میں سیڑھیوں کی مدد سے قلعہ میں داخل ہوجائے ادھر قلعہ کے اندر جو قیدی تھے انہوں نے چوکیداروں کو ایک کثیر رقم بطور رشوت دینے کا وعدہ کرکے یہ طے کرلیا تھا کہ قلعہ پر بیرونی حملہ ہوتے وقت تھوڑی سی روک تھام کرکے قلعہ کے دروازے کھول دیں چنانچہ اچانک قلعہ پر حملہ ہوگیا لیکن اس حملہ کی اطلاع تنجا راجہ اورمراری راؤکو نہیں دی گئی تھی حملہ کے بعد انکو اس کی خبر ملی فرانسیسی دروازوں کے اندر داخل ہوگئے لیکن اپنی فوجوں کو قلعے کے اندر ٹھہرانہ سکے بلکہ بہت جلد پیچھے ہٹا دئے گئے انگریزوں نے قلعہ کے دروازے بند کردئے اور ان کے باروت کے ذخیرہ پر قبضہ کرکے دشمن کے فوجی پشتہ پرگولہ باری شروع کردی تقریباً چار سو سپاہی نو افسروں کے ساتھ اسیر کرلیے گئے اس حادثہ کا ڈوپلے پر بہت اثر ہوا *

فتور رسانند' از غرایب نیست' که شحنهٔ بیدار حفظ حفیظ تدبیر آنها را منقلب نگرداند' آوانیکه خداوند دولت و اقبال' بکمین داري شبخون لشکر بدسگال' با فوج نصرت اشتمال' از قلعه برآمده بمقام کویلڑي فرصت جوے شدت برشکال' و در قلعه دارالنصر خیرالدین خان نایب' و سید علي خان قلعدار' و سید ناصر علي خان قلعدار' جماعهٔ انگریز بحصانت قلعه بالاستقلال بود' سردار فوج فراسیس' و کراچوري نندراج' و مرار راؤ' باوجود کثرت لشکر و وفور قوت و شوکت' و افزوني اسباب حرب وغیره' از برخاستن محاصرهٔ خود' حمیت و غیرت بکار برده' بعد تامل تردد تمام' باسوبدار نوکر سرکار' و معتمد هرکاروبار قلعه' بوساطت برادر اوکه در لشکر خود علاقهٔ نوکري داشت' باقبال مبلغی ساخته' و به تجویز باطل، در تیاري نرد بانها وغیره اسباب یورش پرداخته انتظار ایماے سوبدار مذکور داشت نامبرد دروزے از خیرالدین خان به بهانه شادي کسے از اقرباے خود' را هدارئ ضلع از اضلاع خارجهٔ قلعه گرفته علایق را جارج ساخت و به مخالف از فرست شب آن روز اطلاع داد و

فراسیسان پردغا مع فوج نندراج و مرار راؤ' بوساطت کشتي وسبدها(۱)' که براۓ چنین وقت احتیاطاً از چند گاه آماده و مهیا داشتند' از بحر کاویري' شباشب مع توپ خانه' وغیره اسباب' یورش عبور نموده' باجمعیت خاصه کلاه پوشان خود' از طرف برجیکه محفوظ مدفن حضرت شاه فتح‌الله صاحب قدس سره است' نردبان' بدیوار قلعه رسانیده' اندرون حصار اول' تا پانصد فرنگي بندوق بدوش در آمدند' و بمرکوتهي نردبان ها از یورش حصار ثاني' که بلند تراز حصار اول مي باشد متعذر گشته' دو دو نردبان بریکدیگر پیوسته' و ازرسن ها بسته' بر برج حصار ثاني برآمدند' و نندراج و مرار راؤ' باجملگي لشکر مسلح' و منتظر' و گوش برآواز بودند' تا بمجردیکه فراسیسان در قلعه' در آمده دروازه اش کشایند' داخل قلعه شوند' درین اثنا خیرالدین خان برویت لقائے شاه فتح الله صاحب قدس سره و ارشاد اینکه اے پسر چه مي خوابي' مخالف را که بر قلعه برآمده استٔ دریابي' از غفلت خواب' هراسان برخاسته' بسردار جماعهٔ انگریز' و دیگر سرداران فوج سرکار' براۓ مستعد و مسلح و حاضر شدن' تاکید فرستاده' خود با مردم موجوده بسوۓ برجیکه در رویا نشانش

(۱) ٹوکرا — ٹوکري *

یافتہ بود روانہ گشتہ، بالائے فصیل برآمد دریں فرصت ہشتاد و پنج فرنگئي فراسیس، بوساطت نردبان، بالائے برج حصار ثاني، رسیدہ، اتواپ آنجا در اختیار آوردند، و دیگراں نیز درپے آنہا سعي صعود داشتند، دفعتاً جان موصوف بچستي و چالاکي، چوں قضائے آسماني، برسر آنہا ریختہ، اہل برج را کہ ہشتاد و پنج کس بیش نبودند، اسیر نمود، و جمعیت سرکار و انگریز از دروازۂ وسطي قلعہ، بین الحصارین سراسر درآمدہ، برروئے مقاہیر مجموعۂ آنجا از تعجیل توپ انداز پیہا در حصار عدم کشود، ازانہا ہرکہ سر ازاں آفت رزید سراپا را طعمۂ نہنگاں خندق گردانید، دولت خواہاں سرکار بعد تصفیۂ قلعہ و فروزاني روشني تفتیش مفسدہ، اطراف قلعہ مالا مال سوار، و احشام مخالف دیدہ، فوجے مامور تنبیہ آنہا گردانیدہ، و از بالائے برجہائے قلعہ نیز جہت نفخ صور فنائے اہل دغا، دم اتواب کشادہ، تادمیدن صبح، از رنگ آمیزي دست تیور زمیں را گلگوں، ورود کاویری را دریائے خوں نمودند، و سفیدہ سحر، باشنجرف(۱) شفق آمیختہ، نقش روز عید دوستاں و دست یاس دشمناں، از یک مطلع بر صفحۂ روزگار ثابت ساختند، نالۂ جانکاہي چہار صد و ہفتاد و دو فرنگئي فراسیس اسیر، نفیر شادیانۂ خورمي خود ہا گردانیدند، حضرت اعلي از صدائے اتواب در کویلڑي تمام شب اضطراب تو ہمات داشت، و صبحے از رسیدن عرضداشت خیرالدین خاں متضمن روداد دغائے شب و ظہور صورت فتح غیب، شکر فتاح حقیقي نمودہ، معاً سوار و بسان ہما سایۂ انداز سر ساکناں نتہرنگر ہماں روز بوقت عصر گردید، و با احبا ملاقي گشتہ، و بمردم سپاہ در جلدوئے جواں مردیہا، سرفراز نواز شہا فرمودہ، و بمضاجع(۲) بزرگاں خصوص بدرگاہ حضرت شاہ فتح اللہ صاحب نیاز گذرانیدہ، خیرالدین خاں را بخطاب بہادري، و افزایش منصب سر بلندي اوج افتخار بخشید*

---

(۱) ایک معدني چیز ہے سرخ رنگ کی جسکو ہندی میں اینگر کہتے ہیں (۲) جمع مضجع کی – خوابگاہ – سونے کی جگہ – جسم کا وہ حصہ جو کروٹ بدلنے کی حالت میں بستر سے لگے قبر لڑائی میں مارے جانے کی جگہ*

بیان صلح فراسیس با حضرت اعلی و سفرورگشتن نندراج و مرار راؤ بسمت مواطن خودہا*

کامروائي گیہر و دار مملکت، سزاوار اقبال والا حشمتي، که مخالف، سرکش اگر آنسوئے دریائے آب شور قرارگاہ دارد، از شور آب موج شمشیر خلاف زدایش، کشتي دست التجائے مصالحت دواند، و فرمان فرمائي کاروبار ریاست، حق نیست حق پسندي که جمہور بندگان حق، اگر ہمہ روے زمین فتنہ خیز باشد، در ظل حمایت امن و آرایش روئے آسیبي نہ بیند، اگرچہ نندراج و مرار راؤ از امتحان شکست متواترہ، و امتداد جنگ و محاصرہ، دلتنگ شدہ، روئے ارادہ بسوئے ممالک خودہا آوردند، لیکن از دل دہي فراسیس، ظاہراً علم پرخاش افراختہ، باطنا ببہانہ جوئي فرار، ہوش باختہ بودند، وقتیکہ اشتہار محاربات معارک متعلقۂ کرناٹک و ارتفاع الویۂ فتوحات متوالیہ حضرت اعلائے اجلال توزک، بسزاواري کشایش جمیع قلاع و تصرفات تمامي اضلاع و اقطاع ورفع بدمستئي، صہبائي غرور فرقۂ فراسیس ہزیمت تاسیس، از شکست شیشۂ ہر فتور و دغا، و واژونئي ساغر تدبیر ہر جدل و وغا، و مسلسل گردیدن قوم آنہا، در قلعجات خاصۂ خداوند ممالک کشا، بفرنگستان رسید، فرماں روائي فراسیس از خواب بے خبري بیدار گشتہ، و پرخاش بے حاصل با قوم ذي شان انگریز بہادر، و محاربات ایں ملک جز بہ نقصان و خطائے خویش نیندیشیدہ، با پادشاہ انگریز در ولایت صلح نمودہ، چوں در ہماں زماں احکام ہرد و پادشاہ مذکور، بہارسان بنا در ساحل ہند متضمن صلح فریقین مذکورین، رسیدند، موسي کودي (1) نام یکے از مخصوصان پادشاہ فراسیس با ہدیہ و

---

(1) سنہ ۱۷۵۴ع میں موسی کودی پانڈیچری پہنچا اس نے انگریزوں اور فرانسیسوں کے درمیان تین مہینوں کے لئے عارضی صلح کرادی جس کا اعلان اکتوبر کے مہینے میں ہوا انگریزوں کی جانب سے دو نمایندہ پانڈیچری پہنچے اور دسمبر کے آخر میں عارضی صلح نامہ پر طرفین کے دستخط ہوے - مم کودی نے نواب صاحب سے ملاقات نہیں کی - ڈادول لکھتا ہے کہ انگریزوں اور فرانسیسیوں کے درمیان جو عارضی صلح ہوی وہ جنوری سنہ ۱۷۵۴ع میں مدراس میں ہوی تھی*

صلحنامهٔ موسوم حضرت اعلی از ولایت روانه گشته بر پهولچري رسیده، با سرداران بنا در انگریز صلح نموده، از حضور خداوندي با بلاغ تحائف و نامهٔ مرسلهٔ پادشاه خود مصالحت و بار ملازمت خواست، خداوند دولت بصلح راضي نگشته، بعد ازانکه سرداران انگریز، صلح پادشاه خود ظاہر کردند، و موافقت جنگ و صلح او صلاح از دیاد اتحاد و ولا عرض نمودند، بر مصالحت راضي شده، تحائف و مکتوب پذیرفته، و موسي مذکور را بار داده فرمود، که اگرچه باقوم سراسر دغائے شما، ارادهٔ صلح بدون قصد اخراج بالکلیهٔ شماها نداشتیم، لیکن بپاس صلح برادر بجاں برابر ما پادشاه انگریز، و سفارش فدوي یک رنگ جنرل لارنس، بشرط ایں اقرار صلح مي کنیم، که خلاف زمان ماضي، بدور مستقبل، از جادهٔ اطاعت منحرف نشوند، و موافق و مخالف موافقاں و مخالفان سرکار باشند، و رضا علي خاں پسر حسین دوست خاں را در بندر خود جائے ندہند، و از نندراج و مرار راؤ بہیچ نوع تعلق ندارند، و بایصال، وجه خسارهٔ که از بد و فساد شما تا حال در تحصیل ملک روداده، و بادائے زریکه به لشکر کشي ہائے دفعیهٔ آں صرف گشته، متعهد نشوند، و جرمانهٔ ایں جرایم با قبال تضاعف پیشکش معمولي پردازند، موسي مذکور امر مخالفت و موافقت مخالفاں و موافقاں و مالگذاري. پیشکش معمولي و عدم ارتکاب فساد آئنده و جاں دادن برضا علي خاں در بندر خود و کار نداشتن از نندراج و مرار راؤ پذیرفته، و از تعهد معاوضهٔ نقصان ملکي و زر مصروفهٔ لشکر کشیها، و تضاعف وجه مستمرهٔ مذکوره، در عوض جرمانه، بذریعهٔ سفارش اعیان حضور، و جنرل لارنس وغیره، معافي جسته، در سوغات و ہدایا و تحایف و لطایف افزود، حضرت اعلي بعد استحکام شروط صلح و قبول نامهٔ پادشاه فراسیس، که ترجمهٔ آں بشاملات دیگر نامه ہائے سلاطین وغیره انشاء الله تعالے در دفتر دویم بعرصهٔ تفصیل خواہد شتافت، اسیران فراسیس را از بند دست و گردن آزاد، و تفویض موسي کودي نمود، و اورا بعطائے اسپ و خلعت رخصت پهولچري داد، موسي دبلکس باني فساد را به تقصیر بنائے فساد بے فایدهٔ ملک کرناتک، معاتب نموده، بولایت

(۱)
فرستاد، و بجایش موسي ليري نام سردارے را بر حراست پهولچري مقرر ساخته، خود ہم بوقفۂ چندے بولایت رفت، روز یکہ با فرانسیس صلح گشت، نندراج و مرار راؤ از استیلائے خوف و ہراس دست و پاگم کردہ بے آنکہ قرار و مدارے بعمل آرند، و اظہار حرف مدعا سازند، شباشب افتان و خیزان رخت ادبار سوے ضلعات خود کشیدند، بعد از ایام دراز بحکم کارساز در ملک محروسہ بنمود صورت امنیت رعایا و تجار منتشرہ وغیرہ با ماکن و مواطن ہریک رسیدہ، بکسب و پیشۂ خودہا قیام ور زیدند، و مسافران بر و بحر بے خطر آمدورفت شروع گردانیدند *

بیان رسیدن حضرت اعلي بچیناپٹن بعزم تسخیر نیلور و معروضداشتن گورنر آنجا در باب بر آوردن موسي بوسي از رفاقت نواب صلابت جنگ و نوشتن خداوندي دراں باب بموسي ليري حارس پہولچري و بعد رسیدن جوابش نامہ فرستادن خود بدولت بنواب مذکور و بر آمدن موسي بوسي از انجا و کشتہ شدن حیدر جنگ علاقہ دارش بہ تدبیر نواب نظام علي خاں و کمک نمودن خداوند ما از فوج و زر معرفت مستر کلیوس بکوتھي انگریز واقع کلکتہ *

(۲)

(۳)
حضرت اعلي بعد تشئید مباني صلح و پیمان، وحصول اطمینان، از شرور معاندان، ملازمین را بجلدوئے جانفشاني ہا بتفاوت درجات

---

(۱) سنہ ۱۷۵۵ع میں موسی لیری پانڈیچری کا گورنر مقرر ہوا (۲) نواب صلابت جنگ کے بعد آپ کے دوسرے بھائی نواب میر نظام علی خان جانشین ہوے دربار دھلی سے آبائی خطاب (نظام الملک فتح جنگ ہار وفادار) عطا ہوا شروع میں فرانسیسیوں سے اتحاد رہا مگر جب یورپ میں انگریزوں اور فرانسیسیوں کے درمیان جنگ کا آغاز ہوا تو یہاں بھی اسکے اثرات ظاہر ہوے محمد علی خان والا جاہ کی کوشش سے انگریزوں سے آپکی دوستی مستحکم ہوگئی اور فرنسیسیوں سے ہمیشہ کیلئے تعلق منقطع ہوگیا آپ نے بارہا انگریزوں کی حمایت میں ہنسا کر آصفی سے مدد دی سنہ ۱۱۷۵ تا ۱۲۱۸ آپ نے حکومت کی (ماخوذ از یورپ میں دکھنی مخطوطات صفحہ ۴۷۷) (۳) مضبوط کرنا - گچ اور چونہ سے استحکام کے ساتھ عمارت بنانا *

اعلي و ادني از زر و خلعت و اسپ و جاگير و منصب و ادرارات(1)
ابدي سرفراز ٬ و مشايخين و سادات و علما و زہاد را از تقرر ديهات
انعام ويوميۂ نقد علي الدوام حق الرياضات ٬ و ادعيات ٬ استحکام
دولت ٬ و استيصال اہل عداوت ٬ بے نياز ساختہ ٬ و از توجہ ترميم
شکست و ريخت قلعۂ نتھرنکر ٬ و انباشتن ہر گونہ ذخاير ٬ ماوجب
قلعداري بہ يسر حال سکنۂ قلعہ مذکور کہ از امتداد محاصرہ عسرت
کشيدہ بودند ٬ پرداختہ ٬ و بعموم رعايا و برايای مطيع و منقاد اوقات
جنگ رعايت ہا نمودہ ٬ بآراستگي سامان سفر جہت نسق ممالک
محروسۂ موزونہ در ساعت سعيد رايت اقبال از قلعۂ نتھرنگر بيرون
کشيد ٬ و منزل بمنزل سريع اليسر گرديد ٬ روزيکہ از سلمبر توجہ
پيشتر فرمود حارس بندر ديو نام پٹن متعلق انگريز مستقبل گشتہ
تحايف و نفايس از قسم طاقہ ہائے بانات انواع والوان و زر بفت
وغيره اجناس فراوان ٬ پيش کشيدہ ٬ و شکر قدوم بجا آوردہ ٬ بالتجائے
تمام باعث پذيرائي عرض مقام آں روز گرديد ٬ خداوند دولت بعد
دلجوي و قبول ضيافتش روز ديگر اورا بعطائے يک راس اسپ با
ساز طلاويک قبضۂ شمشير مرصع بہرہ مند گرادنيدہ ٬ و ديگر سرداراں
و کونسلراں آنجا را با اسپ و خلعت وغيره عطيات مناسبۂ ہرکدام
کامياب عزت و نام ساختہ ٬ عازم رونق طرازي منزل ديگر گشت ٬ چوں
بندر پھولچري سرراہ بود ٬ نگہباں آنجا با ديگر سرداراں پيش دويدہ ٬
موافق معمول تحائف و نفايس بندر گذرانيدہ ٬ التجا و تمنائے عزت
بخشي مقام نمود ٬ پيشکش او قبول فرمودہ ٬ از مقام عذر خواستہ ٬
بہ بخشيدن اسپ و خلاع با او و ديگر انش محمل عزم پيشتر بست ٬
و بہمين منوال در ہر منزل و موقف ديدہ براہان جلوہ سعادت ٬
را مفتخرالاعزاز ساخت ٬ و سايۂ اجلال بر اقصائے بلدۂ آرکات
انداخت ٬ عبدالوہاب خاں بہادر مامور نظامت آنجا را بازائے تقديم
شرايط استقبال ٬ و استيلام پيشگاہ جاہ و جلال ٬ سرفراز مراتب لطف
و مکرمت ٬ گردانيد ٬ و چندے دراں بلدۂ ميمنت آباد جلوہ فرما

(1) زوزينہ *

وکامروائی حاجتمندان بوده' بارعایا و برایا وغیره سکان آں سر زمین نوازش نموده' از انجا عنان توسن اقبال بسوے عرصهٔ چینا پٹن گردانید مسٹر جارج بکٹ گورنر آنجا که تافرنگي کنڈه' استقبال کرده موافق ضابطه تحایف بقدر پیشکش نموده' بساط ضیافت ممهد ساخت' اورا با جنرل لارنس بعطائے دوراس اسپ تازي نژاد باساز طلا و دو قبضهٔ شمشیر مرصع و دو جفت خلعت فاخره نواخت' و با اہل کونسلر و سرداران دیگر علي قدر درجاتهم امتیاز عنایت داده' در فرنگي کنڈه تایکماه وده روز مقام' باز مراجعت بصوب آرکاٹ فرموده' چندے' دراں بلده متمکن گشته' توجه بر تصفیه ملک گماشته' بعضے پالیگاران منحرفهٔ اطراف آرکاٹ مثل بمراج و ترچیني وغیره(۱) را بفرستادن افواج قاہره مطیع و خراج گذار' عبدالوہاب بہادر برادر بجان برابر را از عطیهٔ جاگیر چتور وغیره مواضعات سیر حاصل کامیاب افتخار نموده' بمیراسدالله خاں که سابق دیوان نواب صفدر علي خاں شہید' و حال در قلعهٔ ویلور محبوس غلام مرتضي خاں بود' از قید رہانیده' نیابت نظامت صوبهٔ آرکاٹ تفویض گردانیده' باز بچینا پٹن رسیده مي خواست' که متوجهٔ بندوبست نیلور شود' و جوہر صداقت محمد نجیب الله خاں بہادر برادر عزیز که از حصول تسلط آنجا بعد دفع فساد محمد کمال طغیاني ورزیده' در اوقات جدال و قتال' و محن و نکال(۲)' خود بدولت با عانتے پیش نیامده بود در یا بد' اگرچه شمهٔ کیفیت روانگیش بر نظامت نیلور در صفحات صدرگذشت' واحوال مفصلش در دفتر ثاني بشا ملات احوال برادراں' مبین خواہد گشت' لکن دریں جاضرور تا بمقتضائے مقام نوشته مي شود' آنکه بعد شہادت نواب ناصر جنگ

---

(۱) بمراج کا دوسرا نام بمراج پالیم یا کاروبٹنو ہی ہے - ترچینی غالبا چھاما ہوگیا نواب صاحب نے 2,40,000 روپیہ ونکٹ گری کے چھاما نایک سے اور دو لاکھ روپیہ کا لہاستی کے پالیگار داسرلا سے اور ڈیڑھ لاکھ روپیہ کاروبٹنو یا بمراج پالیم کے راجہ سے لینے منظور کرلئے ونکٹ گری کے چھاما نائک سے اطاعت وفرمانبرداری کا اقرار لیکر نواب صاحب کی فوجیں بمراج پالیم کی طرف روانہ ہوئیں اور وہاں کچھہ دنوں تک ٹہری رہیں (۲) عذاب رنج - دکھہ *

شهید ہمراہ محمد محفوظ خاں بہادر برادر کلاں بموجب تفصیل پیشین از کرناٹک رفتہ در حیدر آباد سکونت ور زیدہ بود ' در حینیکہ حضرت اعلي بعد فراغت از مجادلات حسین دوست خاں ' و ارقام تہنیت نامہ جات موسوم ناظمان ہر دیار ' و طلب ہردو برداران موصوف ' از حیدر آباد ' در انتظار رسیدن جنرل لارنس از چیناپٹن پا برکاب عزیمت جنگ موسي گرجام ' کہ از پہولچري بر حکم موسئ دبلکس با فوج گراں ' در موضع بکرم رسیدہ بود ' در بیلپور دائرۂ داشت ' باوصف ہماں جاماندن محمد محفوظ خاں برادر کلاں ' خود تنہا آمدہ ' فایز شرف ملازمت گردید ' و ہمراہ رکاب خاص بہرۂ ہر سیرو سفر بہم مي رسانید ' تا آنکہ حضرت اعلي از مقام تروادي ' بعزم تنبیہ کرا چوري نندراج ' بصوب تنہرنگر لشکر کشید ' و مطابق حقیقت صفحات صدر ' عبدالوہاب خاں بہادر بنظامت آرکاٹ و اورا بحر است نیلور ' مرخص و مامور گردانیدہ حسب الحکم خداوندي بہ نیلور رسیدہ ' استکبار و استقلال محمد کمال ' ناظم سابق آنجا دیدہ ' عرضداشت ' متضمن خیرگي او ' وعدم دخل خویش بحضور نگاشت ' ہرگاہکہ افواج کمک از عبدالوہاب خاں بہادر ' و پالیگاران ونکٹ گري وکالستري وغیرہ ' از حکم حضور رسیدند ' مستظہر گشتہ بصف آرائي وپرد لیہا ' حکومت صوبۂ نیلور یافت ' و محمد کمال بسزائے نافرماني وطغیاني مقابلۂ خدا وند زادہ ' وپاداش نمک حرامي ' وبد انجامي ' تاب مقاومت نیاوردہ ' تاقصبۂ ترپتي گریختہ اسیر مبارزان دنبالہ تازد ' و اجباً بسان قرباني در مسلخ مزار جاں گذار ' مذبوح دست خاص محمد نجیب اللہ خاں بہادر قلب شکن سر انداز گشتہ ' سربنا کامي باخت ' وقصۂ ادبار خویش ' عبرت سامعۂ روزگار گذاشت — بیت

ہرآں کہتر کہ با مہتر ستیزد
چناں افتد کہ ہرگز بر نخیزد

حقیقت محمد کمال *

محمد کمال یکے از خانہ زادان نواب سراج الدولہ محمد خان جہاں انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ

یعنی نواب شهید است ٬ که در اوقات سکونت گوپامو ٬ نساجے معروف بموسی ٬ از بس ناداري و تنگي حال ٬ دختر ناکتخدا بحکم روشناسي ٬ بنواب شهادت مآب سپرد ٬ چنانچه نواب موصوف بمقتضائے ترحم جبلي که خاصۀ این خاندان است ٬ دختر مذکور را پرورش نموده ٬ بایکے از خدام منسوب فرموده ٬ چون دختر مذکوره طفلے موسوم بمحمد کمال یادگار نهاد ٬ وجان بجان آفرین داد ٬ وشوهرش نیز در چندے قدم در همان راه کشاد ٬ و طفل مذکور را در محل عالیه خود ٬ برائے پرورش گذاشته ٬ در اوقات تربیت ٬ بتاکید تعلیم و تفویض محمد نجیب خان شهید ٬ گردانید ٬ بعد وصولش بسن رشد و تمیز و وقوع لیاقت و آدمیت او ٬ وقتیکه خود بدولت عازم شاه جهان آباد بود ٬ حسب سفارش خان شهید ٬ مبلغ گران سربسته برائے تجارت بقرار اینکه بعد امضائے مدت معین ٬ اصل عاید سرکار سازد ٬ و تا آن هنگام ٬ نصف منافعش نیز موصول مي نموده باشد ٬ حواله اش ساخت ٬ نامبرد بحصول آن سرمایه جهت تجارت به بنگاله رفته ٬ از انجا بازار دکهن دیده ٬ بچارسوے سیکاکول رسیده ٬ از تجارتش فواید کشیده ٬ از سرکار اغماض ورزیده ٬ و بناحق شناسي و نا سپاسي ها که جواهر اصلي بد اصلان است ٬ دامے نرسانید ٬ و پس از عزیمت بندگان نواب شهید از شاه جهان آباد ٬ همراه نواب آصف جاه بدکهن ٬ موافق تحریر مقامات صدر ٬ و مامور شدنش از پیشگاه و زارت پناه ٬ بنظامت سیکاکول ٬ و راج بندري و مچهلي بندر وغیره بملازمت رسیده ٬ معرفت محمد نجیب خان شهید بگذارش تحائف بنادر ٬ و دیگر اجناس ٬ و اعتراف قصور خود از بعد مسافت ٬ و استعفایش ٬ متعهد ایصال دام اصل و منافع گردید ٬ بعد از چندے باز بحیلۀ تجارت از سیکاکول برآمده ٬ به کرناتک پایان گهات رسیده ٬ به بندر میلاپور که دران زمان از بنا در مشهوره ٬ و مجمع تجار هردیار بود ٬ رخت اقامت کشیده ٬ از احداث عمارات عالي و نامدارئ پسر صلبیٔ آقا ٬ درمیان تجار و رعایا وبرایا ٬ اتفاق و اعتبار ٬ بلکه در جزائر دیگر و اطراف و جوانب هم ٬ بهمان اشتهار افتخار یافته ٬

تا چند سال کار بند خلاص وعده گشته دست از مال گذاري کشیده' وقتیکه بندگان نواب شهید از حضور نواب آصف جاه' بعد مرگ نجابي خواجه عبدالله خاں باخلعت نظامت صوبهٔ آرکاٹ رواں گردید' بسماعت آں خبر از خوف قصور مالگذاريِ تجارت و تخلف عهد و فاداري عبدیت' سبقت بکاربرده' تا کناره بحرکشنا مستقبل شده' معرفت محمد نجیب خاں شهید' باز از ادراک شرف ملازمت' و گذارش نذر' کامیاب عفو جرایم گردیده' و همراه رکاب تا آرکاٹ رسیده بشمول نوازشات ربوبیت خداوندي' وحصول تحصیلداري پیشکش بندر پھولچري معاودت کرد ودر زمانیکه لشکر فراسیس بقصد تسخیر چینا پٹن بر میلاپور آواره گشت با احسن الدین خاں فوجدارش موافقت کرده' دختر خود برسم کتخدائي بازدواجش داد' و از رتبهٔ اعلائے باریابي حضور خداوند دور افتاد' و وقتیکه هدایت محي الدین خاں بذریعهٔ خدعهٔ فراسیس' و افاغنه' بر مسند دکھن متمکن شد' بذریعه سفارش احسن الدین خاں داماد خود حراست صوبهٔ نیلور یافت' و تا مسلط شدن محمد نجیب الله خاں بهادر حکومت انجا داشت' القصه محمد نجیب الله خاں بهادر برطبق شرح صدر' اورا بسزائے دغا و اصل ساخته' بلا مزاحمت غیر' اختیار واقعي بر صوبهٔ نیلور یافته' بخیال باطل آنکه ورثهٔ پدري بلاشرکت غیر بدست گشت' در ایام تصدیعات حضرت اعلی' و محاربات با اعدا' بالکلیه از ایصال پشیزے[(۱)] یاحبهٔ' چشم تغافل بربست' بنابران حضرت اعلی رنجشے داشته' بعد رسیدن خود بدولت بآرکاٹ خطوط پند و نصائح نگاشته افضل الدین محمد خاں وعبدالرحیم خاں را که از اعیان خاندانند' برائے فهمایش و هدایت روانه ساخته' اثرش نیافته' عزم مصمم کرد' که خود متوجه گردد' و عقدهٔ توهم از خاطر خویش کشاید' در عین عزیمت نیلور گورنر بندر چینا پٹن بعرض خداوندي رسانید' که بودن موسي بوسي با جماعهٔ فراسیس در دکھن همراه نواب صلابت

---

(۱) پشیز یا پشیزه ـ دمڑي یا آدھي ایك پیسه کا چوتھا یا آٹھواں حصه *

جنگ منافي بسا مرکوزات خاطر است' لهذا تدبیرے بکار رود' که
ازاں سواد اخراج باید' اگرچه کیفیت دخل موسي بوسي در
دکهن از داستانهاے صدر بوضوح مي پیوند' لیکن دریں موقع نیز
بمناسبت مقام تشریح حالش مي نماید' که چوں هدایت
محي الدین خاں بعد شهادت نواب ناصر جنگ شهید بر مسند
نظامت دکهن جلوس نمود' متوهم بود' که افاغنه غدریکه با
نواب کردند' مبادا با خود نیز نمایند' و ملازمین خاص نواب
موصوف بپاداش خون آقا پیش آیند' حفاظتاً موسي بوسي را
با جماعهٔ فرنگیاں' و میر مظفر و ابراهیم خاں را با جمعیت مردم
بار علاقهٔ فراسیس' همراه گرفته از پهولچري جانب دکهن راهي گشته'
موافقي عبارت صدر چوں برکتل دا ملچرو' سرحد افاغنه رسید'
دست سزا از آستین قضا بر آمده' دفعتاً قاتلان نواب موصوف
و معاونان ظلم معروف را' بقصاص' خون ناحق رسانید' و نواب
صلابت جنگ مسند آرا' و فایز حیدرآباد گردید' و آں قدر حلیم
الطبع و سلیم الوضع بود' که تسلط ملازمین برخود گوارا ننمود'
یعني کار بجائے رسید' که حیدر جنگ (۱) نام علاقه دار موسي بوسي'
بزور تعلق خود' بر همه امرائے دکهن' غالب آمده' آنها را دست
نگر خود ساخت' و با صلابت جنگ غیر از نام هیچ نگذاشت' و
کوس انا فرعونے نواخت' حتي که احدے از اهل محلات هم
خلاف مرضیش تحریک لب فایز نمي داشت' و امرا و ارکان قدیم
آصف جاهي و ناصر جنگي و غازالدین خاني' را که اورا بخاطر نمي
آوردند' علي التفاوت مقتول و مکحول و محبوس نمود' چنانچه

(۱) حیدر جنگ کا دوسرا نام عبدالرحمٰن ہے فرانسیسیوں نے اپنی فوج میں دو کیاپٹن مقرر کئے تھے ان میں سے ایک حیدر جنگ بھی تھے وہ مسٹر بسی کے ساتھ دکھن چلے آئے اور ترقی کرکے اس کے دیوان مقر ہوگئے *

شه نواز خاں[1] دیوان قدیم نواب آصف جاه و نواب ناصر جنگ شهید را که با پسرش صمصام الدوله بهادر مقید نموده' بود' بکشت' و می خواست' هر سه برادران مقیدهٔ صلابت جنگ را که همراه لشکر بودند' مقتول ساخته' و صلابت جنگ را از میان برداشته' خود بر مسند نظامت دکهن نشیند' و فلاح حال از امر محال بیند' درین اثنا بحکم قضا روزی صلابت جنگ' از مفارقت برادراں گریه کرد' و یک شباں روز طعام نخورد' و با حیدر جنگ برائے دیدن و هم طعام گردیدن آنها' التجا برد' چوں حاضر آورد' بعد ملاقات' و خوردن طعام' التجائے دیگر ساخت' که آنها را بر خدمات تعلقات مامور' و مرخص نماید' هرگاهکه تفرقهٔ ایں جمعیت' مقصودش بود' قبول و بارادهٔ باطلهٔ اینکه به تشخیص و تفویض کارها از هم متفرق کرده' مهم هریکے جدا جدا بانجام رساند' بر ممالک منفصله مقرر و مرخص نمود' مگر از آنها نظام علی خاں که آخر مخاطب بآصف جاه ثانی گشت' و متصف بشجاعت و سخاوت و کاردانی' و سزاوار نظامت و جرأت ملک رانی است' بحیلهٔ گذارش فرد واجب العرض' از وساطت حیدر جنگ' در روانگی تعلل می نمود' چنانچه روزے از روزهائے ماه رمضان المبارک بحیدر جنگ پیام داد' که ابراز[2] امرے منحصر مواجهت

---

(۱) شه نواز خاں ایلک اونچے خاندان سے تعلق رکھتے هیں سنه ۱۷۰۰ع میں انکی پیدائش هوی نظام الملک اور ناصر جنگ کے زمانے میں وه برار کے دیوان رهے صلابت جنگ نے انکو صمصام الدوله کا خطاب اور منصب سات هزاری عطا کیا تها سنه ۱۷۵۶ع میں انهوں نے دم - بسی کو اس کے اپنے عهده سے کچهه دنوں کے لئے معزول کروایا تها اور صلابت جنگ کے چهوٹے بهائی نظام علی خاں کو اعلی مرتبه پر پهنچانے کی کوشش کی تهی - سنه ۱۷۵۸ع میں دم - بسی نے دولت آباد پر قبضه کرکے شهنواز خاں کو قید کرلیا دم - بسی کے گورنر کو نظام علی نے کسی بهانے سے طلب کرکے قتل کردیا - سنه ۱۷۵۸ع میں شهنواز خاں ایک لڑائی میں قتل کردیے گئے - مآثر الامرائے تیموریه جو هندوستان اور دکهن کے امرا کے متعلق تیمور کے زمانے میں لکهی هوی کتاب هے اس کے مصنف بهی شهنواز خاں هیں یه کتاب نامکمل ره گئی تهی اس کے بعد میر غلام علی آزاد نے اس میں اضافه کیا سنه ۱۷۷۹ع میں ان کے فرزند نے اس کو مکمل کیا کچهه دنوں بعد بیٹے کو بهی صمصام الدوله کا خطاب دیا گیا (۲) باهر آنا - ظاهر کرنا *

اسست ' و سبقت آرایش بساطش ' خواه ازاں طرف ' خواه ازین
جانب ' و حدت آئینِ یکانگت ' بیایند ' یا بآمدن من ایما سازند
قضا دست بگریبانش گردید ' و زیر تیغی که تشنهٔ خونش بود کشید '
یعني خود حسب الطلب منتظر جریده ' و بے تکلف رسید ' نظام
علي خاں بهادر بعد تقدیم ضابطهٔ ملاقات مستمرهٔ آں زماں ' در
عین آغاز سلسلهٔ تخلیهٔ کلام ' بحیلهٔ قضائے حاجت ' از اضطراري
که بشدت آنحال ' واقع احوال مردم مي شود ' برخاست ' چوں
مامور آں بموجب اشاره ' بقضائے حاجت قتلش پرداختند '
و نعشش در فرش پیچیده بطرفے انداختند نظام علي خاں خود
بدریدن سراچه ' سوارهٔ ' اسپے پیش جانوجي مرہٹه ' که با
جمعیت گراں دراں نزدیکي دائرهٔ لشکر داشت ' شتافت ' موسي
بوسي ازیں ماجرا آگاه گردیده ' و مثل مار برخود پیچیده '
جهت آراستگي فوج مواخذه اش با ابراهیم خاں کاردي تاکید
ساخت ' چوں گاواں توپ خانه بچراگاه رفته بودند ' کار آنروز
بفردایش قرار یافت ' دریں فرصت نظام علي خاں بصلاح جانوجي
مرہٹه سمت بیراڑ وغیره رفته ' در معدود الایام از ارجاع و اجماع
امرا و ارکان وغیره ملازمین آصف جاہي و ناصر جنگي که حیدر
جنگ استغنائے داشتند ' تقویت و حشمت یافته بعزم مقابلهٔ
موسي بوسي بمیدان خرامید ' و رواں گردید چوں موسي بوسي
پرخاش آں حال نامناسب اندیشید ' بگذاشت ' رفاقت نواب
صلابت جنگ بحیدرآباد رسید ' و نواب موصوف بحکم برادري با
او موافقت کرده ' مختار امر دیواني گردانید ' از نقش پذیرفتن
سکهٔ اختیار خود محیط کل الامور دکهن گشت ' و موسي بوسي
را از حیدرآباد ہم رانده ' و برادر را یکسو نشانده ' خود استقلالاً
بروسادهٔ حکومت نشست ' و موسي بوسي بسیکاکول رسیده
همانجا قیام داشت ' چوں دراں ایام موسي لالي از پهولچري
سرکشیده ' قلعهٔ دیونام پٹن و اگرفته ' بعزم تسخیر محاصره قلعهٔ
چینیاپٹن گشت ' از سیکاکول بافوج دکهن و فرنگ آمده داخل

فوج و تابع موسي لالي و شریک زدو خورد قوم شد٬ باز رسیدم
بجادهٔ گذاشتهٔ مطلب الغرض بموسي ليري حارس پهولجري بموجب
عرض حارج بکت از حضور ارقام پذیرفت٬ که بنائے صلح شما
باما برایں معني موکد است٬ که با مخالفان و موافقان ما مخالف و
موافق باشند٬ بسکہ رضائے ما متفق برضائے پادشاہي و نواب صلابت
جنگ خلاف مرضي پادشاه برادر کلان نواب ناصر جنگ شهید
یعني نواب آصف الدولہ غازالدین خاں بهادر را کہ از حضور سلطاني
بہ نظامت دکهن مامور شده رسیده بود بزہر ہلاک ساختہ خاطر شاہي
را مکدر گردانید٬ لهذا بودن تعلق شما با نواب صلابت جنگ خلاف
عهد صلحنامهٔ ماست٬ باید که علاقهٔ خود از دکهن بردارند٬ و موسي
بوسي را بہ پهولجري طلب نمایند٬ موسي ليري جواب نوشت٬
کہ موسي بوسي خارج از علاقهٔ ما با لفعل با لذات نوکر ہمانجا است٬
دریں صورت نمي رسد٬ کہ نوکر حاکم دکهن عمل بر حکم حارس
پهولجري نماید٬ حضرت اعلي پس از ملاحظهٔ کتابت موصلہ اش بہ
نواب صلابت جنگ نوشت٬ کہ از ارقام موسي ليري معلوم گشت٬
کہ موسي بوسي مع توابعہ خود نوکر سرکار دکهن گردیده٬ و بپایهٔ
اعتماد رسیده٬ قومیکہ داشتن او ناپسند ظل سبحاني است٬ بنوکري
گزیدن و فرقهٔ کہ قاتل برادر گرامي یعني نواب ناصر جنگ بهادر
شهید باشد٬ برفاقت چیدن٬ صلاح حال فدویت٬ و مناسبت
مروت اخویت٬ ندارد٬ احتراز از آمیزش ایں قوم واجب شود٬
نواب صلابت جنگ از مضمون ایں خط بهیدر جنگ و موسي
بوسي آگاه ساختہ٬ جوابش قلم انداز نموده٬ علي الرغم ایں صلاح
بمشورت ہر دو مشیر مذکور خطے محتوي اتحاد بنام سراج الدولہ
ناظم بنگالہ جهت قلعهٔ کوٹهي انگریز از کلکتہ متعلق بنگالہ با
تحائف ارسال داشت٬ سراج الدولہ باقتضائے نا عاقبت بیني ہاتخم
عناد در مزارع حال آں زماں کاشت٬ یعني بحیلهٔ تضیهٔ ساہوکار
گجراتي کہ از جبر زیاده طلبي بکوٹهي انگریز پناه برده بود٬ دفعتاً
ریزش نموده٬ پس از دار و گیر و غنیمت ہا کوٹهي مسطور از انجا بر

انداخت و با انگریز بس بے مروتي ها ساخت ' چوں انگریزدراں زماں
قوت فوج نداشت ' مسٹر جارج بکت گورنر چینا پٹن از سرکار
حضرت اعلي فوجیکه بقاعدۀ انگریز تیار شده بود ' با مداد و اعانت
لابدي خواسته ' با جمعیت خود بسر کردگي مسٹر کلیوس و سواري
جهازات روانۀ کلکته نمود ' حضرت اعلي دراوقات ضرورتهائے انگریز
خصوص دراں معامله اعانت ماوجب آئین مروت از زرو لشکر
بجاآورد ' و تا انجام آں مهام یعني قیام کوٹهي کلکته سر بخواب
راحت نبرد ' حتی که ازماند و بود خانۀ خود دست برداشته
سکونت چینا پٹن اختیار نمود ' چنانچه مردم محلات و فرزنداں و
اهل قرابت و عشیرت را از نتهرنگر بفرنگي کندۀ طلب فرمود ' بنابراں
مهم نیلور ملتوي گردید ' و سرعت بمهلت انجامید ' در همان اوقات
که میدان ' فرنگي کندۀ را مقام رایات ' عساکر برکات ' و موقف
آیات نزول سعادت ' داشت ' بفضل فضال و مهیمن متعال ذوالمنن
والنوال بتاریخ بیست و ششم ماه محرم سال یک هزار ویک صد
و هفتاد ویک هجريء مقدس بشب دو شنبه بعد انقضائے چهار
گهڑي از اول شب زمانیکه هر چهار پاسش بحکم مساوات مدارج
سعادت نوبت اقبال اعتدال چهار عنصر یک وجود طویل ابقاے
دولت مي نواختند ' و چهار سمت آفاق ' از ترتیب طبیعت قدرت
خالق ' صنعت شان امتزاج چهار اخلاط یک جسم صحیح القوي
میمنت مي یافتند ' در خشاں نیر چهارم آسمان بلندئي ' بخت
والاجاهي ' فرمان حکومت عنوان چهار دانگ قلمر و طالع شاهي
اعتماد دوام دولت جهانباني ' حسام نصرت نیام ملک ستاني
هژبر جنگ آزمائي بیشۀ دشمن افگني ' بهادر معرکۀ دلاوري وعدو شکني
حسن الوجه اعیان زمن غلام حسن ' نام حسام الملک اعتماد الدوله
محمد عبدالله خاں بهادر هژبر جنگ خطاب پادشاه ایام ' زائچۀ
ولادت عظمت و اعتلا طالع سعادت مهدو بها ' یعني فرزند چهارم
نواب بیگم محل خاصۀ حضرت اعلا ' از مطلع جاه و جلال شرف

ولادت ' طلوع فرمود ' و چهار اکناف شبستان عالم را ' چهار چشم
دیدهٔ بیدار صبح امید نمود ' پدرنامدار را که دو چار انتظار شهود
این جلوهٔ فیض باربود ' برچار بالش سرور چار زا نو نشانید ' و از
تکمیل چار پایگي سریر دولت ' جبیں فرسائي سجود چهارگانهٔ شکر
حمدیت گردانید ' و از حصول چنیں عطیهٔ عظمي ' یک آهنگي
دوگانه سپاس باسه تسبیح نیاز ' برچهار پاس بجمعیت پنج حواس
شغل عالمیان بود ' و کشایش گلهائے مبا و کباد شش جهت ' چند هفته
شگفتگي هشت بهشت بے منت نه فلک حاصل سیزده داه گاو
جحیم روزگار نمود ' چوں دراں شب حضرت اعلي از کسل تب
محرق سر ببالیں استراحت داشت ' خیرالدین خاں بهادر یزنه
خاص ' دست بشمشیر برهنه ' قریب دو پهر شب ' خلاف عادت
در محل سرا شتافت ' پرده گیان حرم مشوش ' و فراهم گشته ' دروازه ها
بسته ' خود بدولت را ازاں حال خبردادند ' حضرت اعلي دست
بشمشیرے که زیر بالیں مي داد ' ازراه دیگر بشق سراچه بر آمده '
بخواندن جوان چوکیدار ' چند جوان از چوکي خانه ' اندرون محل
برده ' نشان ایستادگان خیرالدین خاں ' داده ' حکم نمو دکه بے زحمت
و جراحت بگیرند ' خان مذکوردریں اثنا بخواب گاه خاص رسیده '
بآواز بلند مي پرسید ' که نواب بیگم کجا است ' و خود بدولت کدام
جانب استراحت فرما است ' بمجردش فرستادگان خداوندي ' رسیدند '
و شمشیرش وا گرفته اورا دریک خیمه محبوس گردانیدند ' صباحش
مستر جارج بکث باستماع آن ماجرا بحضور رسید ' و بدر یافت
مجدد ' وجوب بردار کشیدن مرتکب ایں عمل ' از قوانین سیاست
فرنگ ' معروض گردانید ' واجازت خواسته که اورا بدار کشد ' و
بسزائے کردار رساند ' فرمود ' که بپاس برادري و خواطر خواهر ' اغماض
ذاتش لازم من است ' غرض خان مذکور در همان حبس از قید
هستي آزاد گشت *

بیان دماغ پختن پادشاه فراسیس برگفتۀ موسي ڈبلکس بر ممالک ہندوستان و مامور کردن او موسي لالي را به تسخیر آن و شکستن صلح و روانه نمودن موسي کندیستان خواہر زادۀ خود را جهت تخت نشیني سلطنت ہند ہمراہ موسي لالي *

چون موسي ڈبلکس از پھولچري به تقید موسي کودي' بسواري جهاز' و اصل ولایت گردید' و از عتاب تعرض پادشاه خود' و منع دربار' بیکسيء وارس و غمگسار حال' تا یک سال کشید' و آخرالامر عرضي بشرح و بست کارکردگي و دلاوري خویش' در تسخیر مملکت ہندو دکهن' تفتح قلعۀ چینا پٹن' و شکست محمد محفوظ خان بہادر' در زمانیکه جهت امداد انگریز بر حکم نواب سراج الدوله انورالدین خان بہادر' ناظم آرکاٹ پدر خود' رسیده بود' و استحکام قلعه پھولچري حین نزاع حضرت اعلي که اعانت انگریز و کمک دیو نام پٹن نمود' و شراکت خود' باہدایت محي الدین خان' و تقدیم محنت' در شہادت نواب سراج الدوله انورالدین خان بہادر بکینۀ تائید قوم انگریز' وزبون و بیچاره شدن قوم مذکور' بقوت سر پنجۀ خود' و در تصرف کشیدن ملک کرناتک' و بریدن سر نواب ناصر جنگ و زیر ہند' بعالمے که براۓ معاضدت حضرت اعلي' نازل گشته' و نشانیدن ہدایت محي الدین خان بر مسند ریاست دکهن' و دادن فوج جدید' ہمراه او' بسبب آنکه با ما پیوسته' و بتصرف آوردن اقصاۓ مملکت دکهن' و روان ساختن حکم فراسیس از پھولچري تا لب بحر نربدا' وغیره ترددات فواید پادشاه' و اعتبار قوم خویش' و نالۀ تباہي و خوارئي خود بعوض تحسین و دلداري' نوشته بپادشاه خود گذرانید' و پادشاه اعیان و ارکان و اہل دریافت را طلبیده پیش آنها ازان ماجرا تاسف کشیده' واو را بعفو جرایم حکم باریابي دربار داده' بیان واقعي' ثانیاً از زبانش دریافت' و او بایں عبارت ظاہر ساخت' که تمامي ملک ہندوستان' بار زرے مال فراوان بے حارس و پاسبان' بے وزیر و سلطان' چون خانۀ یغما در دست دزدان' درصورت اندک عزم درست' بے شک رشبه ازان ما است' و تدرت مقابلۀ ما دران عرصه خالي کرا' اگرچه

مرہٹہ بکثرت ملک و سپاہ، مثل شغال در بیشۂ بے پلنگ،
بردام و ہوام دوادوي تمام دارد، لیکن یک گولۂ توپ خانۂ آتشبار ما،
بپراگندگي تمامي لشکرش کفایت مي نماید، مگر در کرناتک نواب
محمد علي خاں یعني حضرت اعلائے ما شمشیر یست خون ریز، و در
ہار معرکہ و مصاف طوفانے است، قیامت انگیز، خرمن فوج دشمن را
آتشے است تیز، و مقابل را در نبردگاہش نہ جائے قیام است، و نہ
راہ گریز، اگر مارا جان دادن است در مقابلہ اش، و اگر بعجز
افتادن است در مجادلہ اش، آں ہم وقتے کہ ملک دکھن بدست
ما نمي بود، الحال کہ آں ملک و رئیسش از امان است، بے سعي
و محنت عقدۂ ایں کار توانیم کشود، شاہ فرانسیس با ستماع ایں
مزخرفات ابلیس پرتلبیس، رشتۂ صبر و تحمل کسیخت، و بحرص
شیر یني مملکت ہند، لعاب از دہن بریخت و خاک ادبار
بر عافیت سر قوم خویش بیخت، یعني بے اندیشۂ عاقبت کار،
کمر برفسخ صلح بست، و مینائے تدبیر برسنگ چنیں بد اندیشي
شکست، کہ موسیو لاي نامي سرخیل ارکان باتہور را، برائے تخریب
بنائے پایداري خویش، بسر کردگي لشکر، با عہد و قرار افزائش
منصب ناکامي مع فوج شایستۂ زنگ و فرنگ، و اسباب بایستہ
نبرد و جنگ روانہ بندر پھولچري گردانید، و موسیو کندیستان نام را،
کہ از مشاہیر ارکان و خواہر زادۂ خود بود، ہمراہش دوانید، کہ پس
از تسخیر ملک ہند اورا بر سریر سلطنت ہند متمکن گرداند، و احکام
مملکت را بنامش رواج دہد، چوں نام برد ہمراہ موسیو لالي در ملک
ہند رسید، و در چندے بندوبست مملکت ہند وزنجیر گزید*

بیان بر آمدن موسیو لالي بموسیو کندیستان از ولایت و رسیدن
تابندر مسکرین و متوقف شدن درانجا جہت فراہمي ساماں و فوج
و روانہ کردن پیشتر موسیو سیپر سردارے را بنابر شکست صلح بسوي
بندر پھولچري برعہدۂ سرکردگی لشکر و رسیدن او بہ بندر مذکور
و شکستن صلح و لشکر کشیدن بر قلعۂ چت پیت و مسخر نمودن آں را*

موسیو لالي از فرمان روائي خود، باموسیو کندیستان، خواہر
زادۂ پادشاہ، بزعم باطل نشانیدنش بر تخت ریاست ہندوستان،

مع فوج گران، و اسباب بیکران، فایز بندر مشهور مسکرین گردید
و درانجا خود جهت فراهمي جمعیت دیگر، و سامان و ذخائر،
و اتواب و اسباب مایحتاج جنگ، لنگر اقامت افگنده، موسی
سپیر[1] نام سردارے مدبرو پر فطرت راچیده، به پشت گرمي جمعیت
شایسته روانه پهولچري گردانید، در زمانیکه حضرت اعلي حسب
قصهٔ مرقومهٔ پیشین، بهمه وجوه، عزم اعانت انگریز مصمم ساخته،
از وقوع پرخاش حاکم بنگاله تمامي فوج متعینهٔ قلاع، ومقامات
کرناٹک، و همراهي رکاب خاص، سوائے مایحتاج نگهباني قلعهٔ نتهرنگر،
همراه مستر کلیوس، بسواري جهازات، روانهٔ کلکته نمود، و فوج انگریز
هم بسبب وقوع مهم مذکور، زیاد از احتیاج پاسباني قلعهٔ چیناپٹن
هیچ باقي نبود، موسي سپیر به پهولچري رسیده، بفسخ صلح اشتهار داد،
حضرت اعلي بظهور چنین آفت ناگهان، و عدم فوج، و وجود
سرکشي مخالفان، اطراف، که محمد نجیب الله خان بهادر، از فوج
صوبهٔ نیلور متفق با فراسیس گردیده، وغلام مرتضي خان قلعدار
ویلور، هم زلف حسین دوست خان وخسر رضا علي خان، باجماعهٔ
خود، و هریکے از اعیان قوم نوایط که اهل جاگیر و قلعه بودند،
از هر گوشه و کنار، چون آتش از خاکستر، ومار از پوست، برآمده،
جوق جوق باجماعهٔ خویش، رقصان وپا کوبان، به پهولچري رسیده،
و حیدر علي خان عرف حیدر نائک که شرح حالش مجملا در
واقعات نندراج گذشته، قایم مقام نندراج، و ضابط ملک مرار راؤ
گشته، از طرفے جوشیده، وفرد فرد از زمینداران و پالیگاران ملک
کرناٹک از سرکار انحراف ورزیده، باخر وبار خود بموافقت رضا
علي خان سرکشیده، و احکام صلابت جنگ نیز بتائید فراسیس، نازل
وموسي بوسي بافوج عظیم از سیکاکول، بلشکر موسي لالي، داخل
گردیده، ورضا علي خان بارث پدر، بسودائے داعیهٔ نظامت کرناٹک،
گریبان اختیار دریده، در کمال تامل وتدبیر افتاد، موسي سپیر

---

(۱) سنه ۱۷۵۷ع میں موسی سپیر نامی سردار ایک هزار سپاهیوں کے ساتهہ فرانس سے پانڈیچری پهنچا یهان پهنچکر اس نے کسی طرح کابهی اقدام نهیں کیا بلکه موسیو لالی کے آنے کا انتظار اکرتا رها سنه ۱۷۵۸ع میں لالی هندوستان پهنچا *

بعد آراستگي لشكر٬ اول بقلعهٔ چت پيت جاگير مير اسد الله خان بنابر آنكه خان مذكور بخلاف جاگيرداران ديگر باحضرت اعلي متوسل بود٬ از اغوائے رضا علي خاں٬ و غلام مرتضي خاں٬ و گمان حصول زر و مال بيكراں٬ اندوختهٔ پيشين زماں٬ ريخت٬ و از توپ اندازي ها آتشے انگيخت٬ حضرت اعلي كه برائے حل عقدهٔ دشوارش٬ نا خنهاے تدبير شكست٬ ازكمي فوج متعذر گشت٬ موسي سپير٬ از تجويز و تائيد هم قدماں٬ بيورش سريع٬ قلعه مذكور مسخر ساخت٬ و از محصورين طفلے بسلامت نگذاشت٬ و قلعدار مذكور از انجا كه سابق ديوانگي نواب صفدر علي خاں شهيد نمود٬ و بعد ازاں از جانب حضرت اعلي پس از رهائي قيد غلام مرتضي خاں نائب صوبهٔ آركات بود٬ از نزول چندين بلا و عداوت اهل نوايط٬ سكونت آركات نامناسب ديده٬ بحضور حضرت اعلي درفرنگي كنده بارياقت٬ و هماں جا رخت آسودگي انداخت٬ مگر اثاثه اش از نقد و جنس طلا ونقره و جواهر وغيره اندوختهٔ سالها٬ بدست فراسيس رسيده٬ وعلي السويه بسه حصه منقسم٬ و بتفريق يك حصه بسردار فوج٬ ويك حصه بسپاه٬ ويك حصه برضا علي خاں٬ موصول گرديده غرض دراں زماں بانقلاب آسماں٬ از غلبه فراسيساں٬ در قلت لشكر وروداد فتور اهل اسلام٬ و تفكر انگريزان٬ رنگ عجيبے روبكار ديدهٔ روزگار گشت٬ وگره دشوا ريهائے هركار ناخن تدبير٬ هر صاحب تدبير بشكست *

بيان معاودت موسي سپير و رضا علي خاں بصوب پهولچري بعد تسخير قلعهٔ چيت پيت و آمدن موسي لالي و كنديستان بافوج و سامان بيكراں از مسكرين در بندر پهولچري و برآمدن بقصد تسخير ديونام پٽن و مسخرو منهدم ساختن آں *

پس از انكه موسي سپير در قلعه چيت پيت كشاده٬ برضا علي خان سپرد و روبسوے پهولچري آورد٬ موسي لالي باموسي كنديستان و سامان فراوان٬ و جمعيت بيكراں٬ بربندر پهولچري نزول٬ و از همه ساكنان دلاويزي كرده٬ بركار كيردگي

موسي سپير تحسين نموده' ورضا علي خان را نويد نظامت
کرناٹک داده' باموسي ليري حارس بندر پهولچري و موسي سپير
سر لشکر وغيره اعيان' بساط مشورت خلوت گسترده' گفت' که
اگرچه با اين سامان و فوج' که همراه آورده ام' مي توانم' که
راست در چيناپٹن زنم' و همين مهم را اهم مهمات' و مقدم مذکورات'
ميدانم' ليکن بتامل آنکه از بودن نواب محمد علي خان با
فوج خود در آنجا' بعد وصول اينجا شنيدم' و از زباني موسي
ديلکس وغيره سرداران هراس شجاعت وکارداني و انديشه
فطرت و کامراني او بارها در دل چيدم' مناسب مي انگارم' که
تا رسيدن موسي بوسي با فوج دکهن' و آمدن حيدر علي خان
وغيره دوستان ما' اطراف و جوانب چينا پٹن سرکنم' و بعد فراهمي
آن همه سرداران و افواج' بآن سو رو آورم' و بالفعل ديونام پٹن که
متصل پهولچري' و بفاصلهٔ دو منزل از چينا پٹن است' مسخر کنم'
همه ها رايش پسنديدند' و سر به تحسين جنبانيدند' چنانچه روز ديگر
با جمعيت قوم فراسيس و اليمان و زنگبار وغيره معاونان' بر آمده'
لشکر انکبت اثر بر اڑياکوپم متصل ديونام پٹن فرود آورد' و از انجا
شورش محاصره' و هنگامهٔ شلک اتواب' بر قلعهٔ ديونام پٹن که
خشت بندي بيش نبود' بصدمتي' برد که کپتان آنجا يعني
نگهبان قلعه' هراسان شده از نزول چنان بلائے بے امان بمستر
جارج بکت سردار بندر چينا پٹن' برائے تعجيل امداد نگاشت'
سردار مذکور نامه خوانده' و با اهل کونسل مشاوره نموده بسبب
قلت فوج' و روانه شدن آن' بصوب بنگاله' از اعانت ديونام
پٹن و امانده' جهت حل اين عقدهٔ لاينحل' با جنرل لارنس و
ديگر اهل ادراک' حاضر حضور حضرت اعلي گشته' نامهٔ کپتان
ديونام پٹن گذرانيد' و بعرض رسانيد' که در زمان پيشين' قلعهٔ
مذکور' هنگام بلوائے فراسيس' از امداد سرکار' محفوظ ماند'، و
مخالف به پشيماني و ندامت رو گردانيده' حالا هم بدون تائيد
خداوندي' دفع اين آفت' و وبال از سعي ما فدويان متعذر و

محال ابر نیساں' زبان فیض ترجماں' در جواب ملتجیان گوہر
بار ایں ارشاد گردید' کہ زمانۂ ماضي را کہ کثرت فوج و اعانت
رئیس دکہن داشتیم' با زمانۂ حال' کہ تمامي فوج کرناٹک
باصلاح فساد کلکتہ رفتہ' و فراسیس در معني رئیس دکہن گشتہ' و
صلابت جنگ باوجودیکہ جز نام ہیچ ندارد در تائیدش نشستہ
است' اصلاً نتواں سنجید' اگرچہ من بہمہ وجوہ حاضر اعانت
شما ام' و بمحض ہمیں کار دور از خانہ و مقام گزیدۂ اینجا' و
درستي کار شما را بر اصلاح امور خود آنقدر مقدم داشتم' کہ نظر
بر تصفیۂ معاملۂ کوٹھي کلکتہ' تنظیم صوبۂ نیلور معطل گذاشتم'
لیکن کار مناسب بر وقت باید کرد' تدبیر پیش باید برد' نہ
بزور و جدل چنانچہ گفتہ اند'

بیت —

چو در طشت رخشندہ افتاد مور
رہانندہ را چارہ باید نزور*

بقیاسم چناں مناسب مي نماید کہ دست از جمیع قلاع باید
برداشت' و باستحکام فقط دو قلعہ چینا پٹن و نتھرنگر حتي الامکان
ہمت باید گماشت' تاکہ فوج' ما از کلکتہ معاودت نماید' و بفضلہ
مارا قوت و قدرت حاصل آید' و یقین است' کہ موسي بوسي با
فوج دکہن' و حیدر علي خاں و موسي لالي خواہند پیوست' و
از کرناٹک محمد نجیب اللہ خان' بساں غلام مرتضي خاں و
وغیرہ' قلعداران' و زمین داراں کمر بموافقت فراسیس بست' پس
دریں حشر عام قیام ہر دو قلعۂ مذکور' از محاصل و غنائم ایام
دانیم' و بالفعل کپتان دیونام پٹن را بہ تسلي جوابیکہ متضمن
امید وصول کمک ولایت و کلکتہ و ما یمکن ایں ملک باشد مستعد
جنگ و حصانت قلعہ نمائیم' ایں معني مستر جارج بکت
و اہل مشورت' و جنرل لارنس' بسیار پسندیدند' و بکپتان دیونام
پٹن بداں موجب نوشتہ فرستادند' کہ دیر است کہ جہازات
ولایت انگریز' روانۂ ایں صوب گردیدہ' وصول آنرا شاید از تصور

باد مراد دیر واقع شده، و خبر معاودت فوج مهم کلکته نیز رسیده،
در زمان سابق وقت تنگ گرفتن فراسیس، قلعهٔ دیونام پٹن از
کمک حضرت اعلي محفوظ و محروس مانده، حال انکه دران آوان
قلعهٔ چینا پٹن نیز بدست فراسیس رفته بود، چون از همگئي
امرائے ہند و دکهن، حضرت اعلي ممدو معاون قوم ما، و بسبب
بودن نظامت ارثي او، از سند سلطاني، پیشتر ظاہراً رئیس دکهن،
و باطناً سلطان ہند خود با مدادش متوجه گشته، لوائے شوکت
مخالفاں سرنگوں شده، حالا ہم در اندک استقلال، از ہر جانب
بما مدد خواہد رسید، دریں صورت لازم که بجمعیت خاطر در
استحکام قلعه باید کوشید، بکمک رضا علي خاں متقلب و بے
سند، تا کجا کار فراسیس تقویت گیرد، ہرچند که باتفاق بے
اعتمادي چند، پوچ (۱) مغزي دارد، عنقریب بوصول افواج، پشیمان
مي شود، بعد ارسال ایں خط، بموجب فرمودهٔ خداوندي، تمامي
قلعجات گذاشته، و ازاں چند حصار در باروت وقف آتش و ہوا
ساخته، بحصانت قلعهٔ چینا پٹن و نتهرنگر کوشیدند، و از جماعهٔ
انگریز که جملگي دو ہزار سوالداد بودند، یک ہزار و پانصد نفر با
جنرل لارنس بحفاظت چینا پٹن گماشتند، و پانصد نفر با میجر
پرشتن در قلعه نتهرنگر داشتند، و از تمامي فوج سرکار دو حصه
با ابرار خاں و غضنفر علي خاں بخشیان لشکر و سید فتح علي خاں
و میر اسد الله خاں وغیر ندیمان با عقل و ہنر، در حضور خاص،
برائے حصانت چینا پٹن، و یک حصه با سید مخدوم علي خاں
و سید علي خاں و سید ناصر علي خاں وغیره جهت حفاظت
نتهرنگر، قرار بگرفت، و کپتان دیونام پٹن بوصول خط مذکور،
و دریافت جواب مشترک یاس و امید، متحیر گشت، و بحکم ایں،

بیت —

وقت ضرورت چو نماند گریز
دست بگیرد سر شمشیر تیز*

---

(۱) نالایق – بیهوده – خالی – بے مغز*

کمر بر جنگ قایم بست، و شعلهٔ محاصره، محاصر، و مجاهدهٔ محصور، اطراف حصار در گرفت، دریں عرصه از جهازات فوج و سامان ولایت انگریز، که هنگام بر آمدن موسی لالي از ولایت خود، بارادهٔ کمک دیونام پٹن و چینا پٹن بر آمده، بر آب دریا از وقوع بعضے حوادثات متعارضه، پس ماندند، شش جهاز فقط سر انجام، از جهازات فوج یک طرف گشته، بر لشکرگاه دیو نام پٹن رسیدند، کپتان قلعه ازیں معني مبادي النظر طمانیتے یافته، بعد وضوح حقیقت آں که غیر از دو سردار نفرے از مردم فوج نداشت، دل بحیرت گماشت، و بلاچاري آنکه جز دادن جاں گزیر نبود، محنت و تردد تا مقدور، در سرشکني دشمن مي نمود، دریں اثناء گولهٔ کرنل، در چشمهٔ آب شیریں قلعه، که في المثل عین الحیات اهل حصار بود، افتاد، باوجود خشک شدن آب چشمه، و افتادن دیوار قلعه، قریب یک صد و هفتاد گز، از جانبے، و انهدام دو بروج، از جانب دیگر، و فراهمي انبار هائے کشتگان طرفین، هر یکے از اهل حصار، بغیرت دلاوري قدم بجاں بازي پیشتر مي نهاد، قضا را یکے از دو سردار نو وارد، که تقویت قلعه مدار الامور، و دل دهٔ جماعهٔ محصور بود، از ضرب گوله جاں داد، و تزلزل در استحکام قلعه افتاد، چنانچه انجام جدال، بکلید قلبهٔ مخالف ابواب حصار کشاد، و کپتان قلعه مفاتیح قلعه تفویض مخالف نمود، و فراسیس پس از تسخیر و تخریب آں کلاه تکبر بفلک غرور باطل سود *

بیان رسیدن موسي لالي به پهولچري پس از فتح دیو نام پٹن و بر آمدن بقصد تجاور بصلاح مشیران و غارت نمودن و محاصره گردیدن اطراف قلعه تجاور و عاجز شدن حارس[1] آنجا و رسیدن کمک بتهر نگر از حکم حضرت اعلي و گریختن موسي لالي بسوے پهولچري *

موسي لالي پس از انهدام قلعه دیو نام پٹن، شاداں و فرحاں پاکوباں و رقصاں، چوں مار بسوراخ، در پهولچري رسیده، پیش قوم کلاه غرور

(۱) نگهبان — پاسبان *

گارگرنده كي برہوا انداخت ٬ و از استقبال نمودن ٬ و پرستش فزودن ٬ موسي لالي حارس آنجا ٬ و زبان بستايش آراستن ٬ و محفل نشاط پيراستن ٬ ہمسا غران ٬ پايۂ مستي را از حد گذرانيده روز ديگر بزم تدبير باہمہ اعيان و اركان لشكري ٬ و شہري ٬ ترتيب داد ٬ و راز دل بدين وجہ پيش آنہا نہاد ٬ كہ از دو عقد مشكل ناخن فرسائي عزم كار آزما ٬ يكے انحلال يافت ٬ و بكشايش ثاني ٬ كہ عبارت از چينا پٹن باشد ٬ و در اشكالش اشتراك قوت تائيد نواب محمد علي خاں تعقيد ديگر دارد ٬ انتظار فوج دكن بسبب بے زري چہ بر ہمي ہا كہ نخواہد ساخت ٬ اگر بہ تسخير آركاٹ روآرم ٬ مي سزد ٬ كہ مسخر گردد ٬ چوں حصول زردراں متصور نيست ٬ سعي آں فائده ندارد ٬ دريں صورت ملكے يا قلعہ مشخص كنيد ٬ كہ از تسخيرش زر بدست رسد ٬ زيرا كہ زر كليد فتح الباب ہر مدعا است ٬ و زور پنجۂ مرد آزمائي ہا ہمہ ہا بالاتفاق بكنج تجاور نشان دادند ٬ و در صلح و تسخيرش امكان حصول زر وانمودند ٬ و طمع ديگر براں افزودند ٬ كہ در ضمن آں مہم نتہرنگرہم كہ از انجا متصل و خالي از مكين است ٬ يمكن كہ مسخر شود ٬ و تسخيرش گويا كشايش درے از دو در ہندوستان باشد ٬ و ازيں فتوح سراغ فتوحات ديگر مي رسد ٬ موسي لالي بقرار ايں مصلحت مجدداً بترتيب لشكر ٬ و اسباب و آلات
(١)
حرب ٬ پرداختہ ٬ بعزم تجاور اول برآبادي ناگور دست تظم دراز ساخت ٬ و از غارت تناديل غلافہا و فروس وغيره اسباب آرايش روضۂ مقدس حضرت سيد عبدالقادر صاحب ناگوري قدس الله سره العزيز ٬ و اقدام بے ادبي ہائے آں مقام با احترام ٬ قوت حصول كار از دست باخت ٬ چوں سخن تابا ينجا رسيد ٬ لازم گرديد كہ مايۂ سعادتے بردارد ٬ و اندكے از بسيار ٬ و كلي از گلزار حالات و كرامات حضرت موصوف غنيمت سامعاں گرداند *

سنہ ١٧٥٨ع ميں لالي ديوكوٹہ اور كاريكال كے راستہ روانہ ہوا اور ناگپٹم ميں ولنديزيوں (ڈچ) سے باروت وغيره حاصل كركے ناگور پر حملہ آور ہوا اور اس كو لوٹ ليا اس لوٹ ميں اسكو جو كچھہ مال غنيمت ہاتھہ آيا اس كو فروخت كركے دو لاكھہ روپيہ حاصل كئے *

بیان حقائق حالات و کرامات حضرت سید عبدالقادر صاحب ناگوري قدس الله سره العزیز بطریق اجمال آنکه *

حضرت سید عبدالقادر صاحب ناگوري قدس الله سره العزیز و باشندهٔ ہندوستان ' از حضرت سید محمد غوث گوالیاري قدس الله سره اجل اولیاے زماں ' پیر طریقت خود ' برخصت سیاحي ' بسرحد ملک دکھن رسیده ' با شیخ الوقت آں نواح ' ملاقي ' و از ایمایش عازم ملک کرناٹک پایاں گھاٹ ' و قاصد زیارت حضرت سید مطہر یعني نتھر ولي قدس الله سرہ گردید ہرگاہکہ پس از طے مسافت بسیار بقصبهٔ اونتاتور متعلقهٔ نتھرنگر پیوست ' از انجا ادبا دستار از سر و نعلین از پا افگنده ' سروپا برہنه وظیفهٔ یا ابن رسول الله احرام کعبه مقصود ' و نیت طواف مضجع مطہرهٔ موصوف محمود بست ' و بتقدیم آداب زیارت درگاه رحمت پناه ' سه شباں روز بے طعام و منام ' بار فیض بطون برداشت ' و حسب اشارت آنجناب بناگور واقع ساحل دریا ' لوائے نصب مقام نمود ' و بانجذاب قلبي بردل و دیدهٔ زمیندار آنجا ' منت شکر قدوم خویش افزود ' و سنگلاخ دلہائے مردم آں حدود از ترشح (۱) ابر مطیر کرامات و خرق عادات ' رشک گلشن فرمود ' چنانچه صبحے متصل ناگور برآبگیر (۲) چشمهٔ که جہانے از زن و مرد ' برائے غسل وغیره ' برآں فراہم مي آمدند ' زیر درختے بنشست ' و چشم نظاره بسیر گلشن صفات خالق بست ' اتفاقاً نورس ثمرین نخل شباب سہي قامتے ' از گل چہره گان و غنچه دہانان قوم برہمن ' در نظر آں ملک سیرت ملاء ' اعلائے تجرید ' فرشته طینت عالم بالائے تفرید ' بالید ' از بسکه دیدهٔ حقیقت بینش ' صور محسوسات مجازي نمي شناخت ' و ہمت مردانه اش ' ذات تقرب زماں ' برنمي داشت ' نظر بدود آبله پائے خویش ' که دراں زماں خار خلشے در طبع شریف مي شکست ' بتصور گراني دنبل ہائے سینه ' و ترحم نزاکت حال

(۱) برسنے والا۔ ماخوذ مقطر سے (۲) کڑھا جہاں پانی جمع ہو۔ تالاب *

بار دارش' تحلیل آں برقت تمام از حق درخواست' و معا دعایش قرب اجابت یافت' چوں زن سبکبار گشته بخانه رسید' و اقربائے او از مشاهدهٔ آں حال عجیب' متحیر و مستفسر حقیقت شدند' ظاہر گردانید' که سبب گم گشتگي ہر دو ثمر که بکمال حفاظت دست برد غیر' در برداشتم ہیچ نیافتم' مگر از وقتیکه آں فقیر مسافرت رخت' شاه تخت نشین سایهٔ درخت' بنگاه تیز و تعجب' درمن دید' شوخي ایں دو سرکش فرو گردید' ہمه ہا متعجب گشتند' و بجناب مقدسش رفتند' و برائے اعادهٔ بهار رفته' و دمیدگي غنچهٔ افسرده اش' سر بپاے او نهادند' و زباں بتضرع کشادند' فرمود که ہرگاه در پائے من آبله خوردے تکلیف دردمیداد' از تصور مقدار آبله ہائے سینهٔ نازکش' بر سینه دلم سنگ الم افتاد' رقت دعائے دفعیهٔ آں بجناب مجیب الدعوات مستجیب گشت' و بار تفکر از خاطرم رخت بربست' مستدعیاں معروض داشتند' نه ایں آبله است نه ازیں بر سینه گراني' بلکه ثمر شجرهٔ زندگاني است و میوه حدیقهٔ جواني' فرمود' که اگر چنیں است' خواہش من ہم ہمیں' آنیکه ایں سخن از زباں فیض بارش سرکشید' نخل آرزوے آنها بار ور گردید' ازیں معني عالمے سر بحلقه ارادتش آورد' و راجهٔ تجاور نیز گوئے اعتقاد از ہمه ہا پیش برد' و جاگیر سیر حاصل بصرف خدامش سپرد' غرض حسب الامر نتهرولي قدس سره بادشاه کرناتک' ہما نجا بر ساحل دریا سکونت ور زید' و جهانے را از گرداب ضلالت بر ساحل ہدایت کشید' روزے در حالت تزئین سرور' و آئینهٔ مزین که در دست داشت' دفعتاً از وقوع جذبه در آب دریا برانداخت' و بدریافت تعجب مزین فرمود' که مطمئن باش' و آینهٔ خاطر از گزلک(۱) تفکر مخراش' که در ایں قدر وعده' آئینهٔ از دست رفته باز بدست مي رسد' جلوهٔ گم گشته' از آئینه صداقت' قال ما' مرئي مي گردد' جنانچه روز معهود جهازے نمودار گردید' و سالماً و غانماً بلنگرگاه معمول رسید' و مالک جهاز حاضر گشته جبین نیاز بسجدهٔ آستان

(۱) چهری - چاقو - اره یه لفظ کتاب عربی سے بهی صحیح هے*

منظور گردانید، و نذرا نه که داشت گذرانید، و بعرض رسانید، که فلاں روز و مقام، جهاز از صدمهٔ طوفان شقي يافته، از امتلائے آب قریب بود که پشت بزمین رساند، و از سلامت پهلو گرداند، چوں دراں حالت یاس، بتوسل آنجناب، التجا بحق بردم، و کشتي امید بساحل نجات آوردم، ایں نظرانهٔ شکرانهٔ آں اعانت است، و نیاز همان عنایت، فرمود، که آینهٔ ما کجا است، او عدم آگهي آں معر و ضداشت، ارشاد نمود، که جائے شق جهاز برائے سد سرایت آب نهاده ایم، في الحقیقت برسیدنهٔ چاکت پیوند داده الحال که بکنارهٔ عافیت رسیدي، و از گرداب هلاکت رسیدي، آئینه ما بیار، و خاطر بمرمت جهاز گمار، هرگاهکه مالک جهاز بسراغ ایمایش، آئینه از تخت جهاز برآورد، و باندر مکرر بحضور برد نذرش قبول گردد، آئینه بمزین سپرد، ازیں جنس خرق عادالتش بسیار است، و کراماتش لاانحصار، دریں محل تیمنا اندکے از بسیارش نگاشت، باقي بر گواهي افواه عوام گذاشت

الغرض لشکریان موسي لالي دست غارت بر اسباب درگاه موصوف دراز ساختند، و معاً سزایش یافتند، یعني دوسه کس از غا ر تگران، بمجردیکه قدم اندرون درگاه نهادند، خون جگر از دهاں ریختند، و جان دادند، و دیگراں بمشاهدهٔ آں حال عجیب، دست از غارت برداشته، اسباب مغروته واپس داده باضطراب ازاں مکان مبارک بر آمدند، وسوے تنجاور راهي گشتند،(1) پرتاب سنگهه زمیندارش که زلزلهٔ تشویش نزول آں بلا برخاطر داشت، ضعف حال خویش و قوت، بداندیش بحضور حضرت اعلی که در نواح فرنگي کنده، دایره آرائے لشکر بود، نگاشت، و فوجیکه باستقبال غنیم فرستاد، اطرافش خارج پرتاب گوله، بر بنگاه وا مانده، از دوادوي لاچاري نشان حرکت مذبوح میداد، چنانچه هر دو جماعه پس و پیش

---

(۱) ۱۸، جولائی کو لالی تنجاور پهنچا لیکن جنگی توپوں اور مالی امداد فراهم نه هونے کی وجه سے محاصرة میں تاخیر هوگئی جب اس کو انگریزوں که کاریکال پر قبضه کرنے اور پانڈچری کی طرف آگے بڑهنے کی اطلاع ملی تو وه مجبوراً ۱۸ آگست کو تنجاور سے واپس روانه هوگیا *

یکدیگر بسان گرگ و گوسفند متصل قلعهٔ تنجاور رسیدند٬ و بعد خوف قیام گزیدند٬ غرض مخالفان با شداد محاصره کوشیدند٬ و از چیدن تو بر تو اتواب٬ نقب بلب خندق دوانیدند٬ و در کم فرصت هشتاد گز دیوار حصار که از استحکام بنا سر به آسمان کشیده بود از صدمات گوله اندازي با زمین هموار نمودند٬ پرتاپ سنگهه از کمال یاس و هراس قریب بود که بصلح آویزد٬ و حفظ جان خویش و علایق جوید٬ درین اثنا سید مخدوم علي خان و میجر پرشتین بافوج سرکار٬ و جماعهٔ انگریز٬ با اتواب و سرب و باروت و رسد بے شمار بموجب صدور حکم خداوندي و اهتمام و ترتیب سید علي خان ناظم نتهرنگر شباشب روانه شده٬ روز دویم در ظلمت شب مثل روح در قالب بے جان رسید٬ و مومیائي شکست دلها گردید٬ به تجدید تعمیر برج و باره قلعه و ترتیب اتواب وغیره آئین جنگ تازه بر بسته نظم همت عد و بشکست٬ و دست تطاولش بهمه وجوه بربست٬ پرتاپ سنگهه ازین معني شکر مراحم خداوندي بهزار آئین بجا آورد٬ و علي الصباح قاصدان گوله هائے دشمن سوز و آتش ریز از وصول لشکر نتهرنگر٬ و جماعهٔ انگریز٬ بلا انفصال خبر تحقیق استواري حصار بفوج محاصر و لالي متکبر رسانیدند٬ و آتش زعم باطل خصم یکسر نشانیدند٬ و آں روز تا شام نوعے بارش گوله هائے توپ و کرنال از قلعه٬ علي الاتصال برلشکر خصم ساختند که دو مور چال را که بر لب خندق رسیده بود٬ برانداختند٬ بعد ازانکه شب در آمده٬ سید مخدوم علي خان و میجر برشتین٬ بقصد شبخون از قلعهٔ بر آمده بریک جانب فوج عدو ریختند٬ و بزدوبست مخالفین چارها انگیختند٬ هنور موسي لالي با فوج سرکار آویزش داشت که فوج تنجاور از جانب دیگر ریخته نقش وجود اکثرے بنوک تیغ بے دریغ برداشت٬ درین انقلاب کلران تنجاور که در تیغن سرقت سحرکاري دارند٬ از حکم زمیندار آنجا چوں مورو ملخ بے حدو حساب در لشکر خصم پراگنده گشته جهانے را از ناطق و صامت ازپا در آوردند٬ و بسا اسباب و سامان حربي بردند٬ و اسپان و گاوان توپکش زیاده از نصف

مجروح و مغیوب و مذقوص گردانیده ہنگامۂ عجیبے برپا نمودند که سرلشکر مع لشکریاں بے دست و پا و سراسیمه و حیران مانده غیر از جان بردن چاره نیافته سامان و سر انجام و اتواب و خیام از سراسیمگي و لاعلاجي گذاشته بدوگوش ویک بیني جریده براه پهولچري روان گردید سید مخدوم علي خاں و میجر برشتین لختے تعاقب نموده بعضےرا مقتول و مجروح و بعضےرا اسیر کرده معاودت نمودند و سامان مغروته لشکر مغرور برسپاه منصور قسمت کردند و اتواب آلات حرب داخل سرکار ساخته از پرتاب سنگهه که زباں بوصف شجاعت و دل بلوازم فرحت آنها کشاد و عرضداشت تهنیت فتح بمضمون شکر اعانت مع نذر موسوم بندگان حضور داد رخصت یافته راہي نتهرنگر شدند *

بیان برآمدن موسي لالي و موسي کندیستان باردیگر پس از ہزیمت یافتن در مصاف تهاور از پهولچري بعزم تسخیر چینا پٹن و مسخر کردن تمامي ملک ارکاٹ و نشانیدن رضا علي خاں بر مسند نظامت *

چوں موسي لالي بحالت تباه و باختن ہمگي اسباب حرب و بنگاه بدوگوش و بیني و خجلت خود بیني با اسپ و تمچي بے نمد ودمچي از تهاور به پهولچري رسیده و به ندامت در خود پیچیده بعد چندے به بحالي عقل پشیماں و جمعیت حواس پریشاں بعزم تلافي انفعال آنهمه خسران متوجه فراہمي دیگر سامان گردید از عجزبے زري جهت سبیل زر و اجتماع لشکر بهر ناحیه از نام سرداران توم خطوط تواکید دوانید از انجمله موسي بوسي که دراں زماں بموجب شرح صدر از رفاقت نواب صلابت جنگ بهادر وداع خوانده در قلعه گولکنڈه محصور فوج نواب نظام علي خاں بهادر آصف جاه ثاني بود چوں دراں جا ہم تاب و توان اقامت در خود ندیده از ہزار تردد و مخمصه برآمده بدقت و شدت تمام فایز سیکاکول که دراں زماں جاگیر فرامیس

بود، گردیده، از انجا پس از اصلاح حال خویش و جمعیت همراهي، که عبارت از یک هزار سواداد، پنجهزار، مردم بار، و دو هزار سوار هندي، جملگي هشت هزار کس باشد، داخل لشکر موسي لالي گشت. و بهمیں آئین موسي مرسیین با دوصد نفر فرنگي و هشت صد نفر مردم بار از مچهلي بندر، و موسي سبیین با یک هزار فرنگي از جزیرهٔ مورس و موسي لسبیر و موسي دلارس و موسي پلبیر و موسي کلبیر و موسي دتیبل و موسي پلاول و موسي پتیبل و موسي لبندیر و موسي دبریل و موسي کرویل و موسي بطوس وغیره از بنادر، و اماکن، و کوٹھي هائے هند و فارس، باجمعیت هائے قلیل و کثیر، و اسباب حرب و آلات ضرب، علي قدر اقتدار هم جداگانه، چوں قطار هائے مور، از صد سوراخ بلشکر خاصهٔ موسي لالي، از روے شمار دوازده هزار فرنگي، و پنج هزار زنگي، و چهار هزار سوار الیماني، ولایتي، وسي ۳۰ هزار مردم بار، و هفت هزار سوار هندي، واتواب و آلات حربي بے حساب بود، پیوست، و از حکام مسلم و هنود ایں ملک قسمیکه محمد نجیب الله خاں بهادر با جمعیت نیلور به پهولچري رسید، غلام مرتضي خاں خسر رضا علي خاں قلعدار ویلور نیز اگرچه بذات خود داخل پهولچري و شامل فوج موسي لالي نگردید، اما از فوج و رسد باعانت کوشید، و بعضے از زمیں داراں، و تمامي قلعداراں قوم نوایط، و حیدر علي خاں، قایم مقام کراچوري نندراج و مرار راؤ، دراوائل فساد مثل گربهٔ دیوار تماشا بیں غالب و مغلوب بودند، و بسان خار تراز و که تا اعتدال وزن طرفیں، از هر دو جانب کار ندارد، آخرکار بمعاینهٔ گراني پلهٔ کار فراسیس، سر بشراکتش فرو نمودند، غرض موسي لالي از ترتیب لشکر خاص و کمک اطراف، که در عبور عرصه کثرتش پائے قیاس لنگ، و بگنجائش آں میدان کرناٹک، تنگ بود به پندار غلط از دیوار پهولچري سرکشید، و اول بقلعهٔ ورنگل رسید، بعد ازاں ونداواسي و همگي قلاع سرراه آرکاٹ را، که بموجب ایمائے صدر سوائے تعلقهٔ چهناپٹن و نتهرنگر، خالي و بعضے وقت شعله باروت شده بودند، بے مزاحمت و ممانعت احدے، مسخر و مفوض رضا علي خاں ساخته، خان

مذکور را در قلعہ آرکاٹ بر مسند نظامت نشانید ؛ و از اعیان و ارکان
نذر تہنیت دہانید ؛ محمد نجیب اللہ خاں بہادر کہ بترصد نظامت
ارث پدري ؛ شراکت فراسیس داشت ؛ و قوع ایں حال نہ پسندید ؛
و راہي نیلور گردید ؛ موسی لالي بوقفۂ چندے از آرکاٹ پس از نظام
مہام متعلقہ اش ؛ راہ چینداپٹن پیش گرفت ؛ و قلعہ تمري وکاویري پاک
واقع راہ کشادہ ؛ بر گردن اختیار رضا علي خاں بست ؛ چوں
بمنزل تنمي پیوست ؛ بعذر ایام بارش وضرورت مقام پائے عزم پیشترش
درگل فروگشت ؛ دراں حال ؛ فلک فتنہ سگال ؛ ملک کرناٹک را بر
چہار حاکم گماشت ؛ یعني صوبۂ اولش آرکاٹ ؛ بتصرف رضا علي خاں ؛
و صوبۂ دویم نتہرنگر زیر حکم ملازمان حضرت اعلي ؛ و صوبۂ سیوم
نیلور تابع آرکاٹ در اختیار محمد نجیب اللہ خاں بہادر ؛ و
صوبۂ چہارم تنجاور متعلق نتہرنگر در فرمان پرتاپ سنگھہ زمیندار
آنجا را داشت ؛ زمان بودن موسي لالي در آرکاٹ ؛ اگرچہ مستر
جارج پکٹ بتجویز اہل کونسل ؛ گماشتن فوجے از جمعیت
موجودہ ؛ با اتواب و اسباب ما یحتاج بر فرنگي کندہ ؛ برائے
مقابلہ و مجادلۂ اعدا ؛ صلاح حفاظت چینا پٹن اندیشیدہ ؛ لیکن
حضرت اعلي نظر بر قلت فوج ؛ و ضرورت تحفظ و تعہد حصانت
قلعۂ چینا پٹن ؛ و عدم احتیاج محنت جنگ مقامیکہ ؛ قلعہ
ندارد ؛ (۱) از راہ تجربہ نہ پسندیدہ ؛ صلاح بقیام قلعۂ چنگل پیٹ ؛
بسبب حصانت و متانت آں از مآل اندیشي ہائے اوقات جنگ
داد ؛ و مستر مذکور وغیرہ سرداران مسطور را ایں تجویز مستحسن
افتاد ؛ چنانچہ جماعۂ قلیل کہ عبارت از یک صد و پنجاہ نفر
فرنگي و سہ صد و پنجاہ جوان بار و سردارے از قوم انگریز ؛ و پانصد
کس از جمعیت سرکار ؛ و محمد مراد سردارش باشد ؛ شباشب
بچنگل پیٹھہ فرستادند ؛ و از ذخیرہ ما یحتاج استحکامش دادند ؛ و بہ
تعمیر شکست و ریخت قلعہ و تعمیق خندق چینا پٹن متوجہ شدند*

---

(۱) پانڈیچری سے روانہ ہونے کے بعد لالي فوج کی کمی اور وقت کی قلت کی وجہ
سے چنگل پیٹ پر قبضہ نہ کرسکا - چنگل پیٹ کے قلعہ میں کپتان برسٹن کے
تحت ایک سو انگریزی اور ایک ہزار ہندی محافظ سپاہی موجود تھے*

بیان رسیدن و محاصر شدن موسي لالي بر قلعه چینا پٹن و بر آمدن فوج انگریز و آراستن صف جنگ در میدان و اسیر گشتن موسي کندیستان در دست انگریزان *

وقتیکه موسي لالي بعد امضائے برشگال از کنجي بر آمده' بفاصلۂ یک منزل رسید' حضرت اعلي از فرنگي کنڈه کوچ فرموده' در بندر میلاپور مفصلۂ دو کروہے چینا پٹن' در عمارات محدثۂ محمد کمال که شرح حالش در اوراق صدر مرقوم گردید' مقام گزید' وچوں موسي لالي بفرنگي کنڈه رخت ادبار انداخته' همگي فوج خویش پس از موجودات بهند جماعه مرتب و مفوض سرداران ساخته' پیش قدمي نمود' جنرل لارنس با جمعیت قلیل علاقۂ انگریز' و محمد ابرار خاں با فوج سرکار' بتجویز فرصت تفرق شهریان' و توصل آنها باماکن مامون' سدراه موسي لالي شدند' دریں فرصت حضرت اعلي از میلاپور بر آمده' درباغ کونپنی که وسط چینا پٹن و میلاپور و قریب قلعه واقع است' تشریف برد' و جمعیت سرکار و انگریز سدراه فوج معاند' بعد وصول شهریان بمواقف مامون' قریب باغ مذکور فرود آمد' و موسي لالي در میلاپور منزل گرفته' چوں روز دویمش همگي انبوه خود را چهار جوق از سر نو نموده' جوقے با خویش گرفته' وسه جوق دیگر علي التفریق' تفویض موسي کندیستان و موسي بوسي و موسي سبینه نموده' از چهار سمت بر قلعه رواں گردید' حضرت اعلي باغ کونپني گذاشته' مع محلات در قلعه چینا پٹن حلول برکات فرمود' تشویش آں روز بایں مرتبه بود' که از اضطرار و بے خبري دایه هائے متعینۂ صاحبزادگاں' محمد انور نام و سیف الملک مخاطب پادشاهے' پسر سیوم' نواب بیگم' از محافظه مفارقت نمود' بعد تجسس و تشویش تمام که شرحش خارج السنه و اقلام' است بفضله شخصے از زن هندوے واگرفته' بحضور رسانید' حضرت اعلي و نواب بیگم پس از تقدیم شکر حق' مرد و زن مذکور را'

بعطیهٔ زر خطیر ' و بخیرات و انعامات ' دل هر محتاج و فقیر و
خاطر نقیر و قطمیر (۱) ' مسرور گردانید ' الغرض موسي لالي در باغ
کمپني با موسي کندیستان مثل بوم آشیانهٔ نشست پے ثبات بر
بست ' و تمامي فوجش اطراف حصار قلعه محاصر گشت ' و روز
دویم حضرت اعلي مستر جارج بکت و جنرل لارنس وغیره
سرداران انگریز را ' باریاب حضور ساخته ' فرمود که بخصم بد سگال
از جنگ فرصت دادن ' راه نقب دواني و دمدمه بندي بر روے
قلعه کشادن است ' مي باید که نمایش رعب اهل قلعه ' سبب
هراس مخالف گردد ' چنانچه قلعه نتهرنگر با وصف محاصرهٔ سالها '
هیچ گاه معیوب نقب دوانیدن ' و مور چال بستن ' و دمدمه
دمانیدن ' نگردیده ' لازم که بآراستن و بیرون کشیدن فوجے '
بار حصانت حصن بر خاطر خصم نهیم ' و دست رد بر سینهٔ عزمش
زنیم ' سرداران با تدبیر ' بقبول آن تجویز بجمعیت پنج هزار
کس از سوار و پیاده و توپخانه که عبارت از پانصد فرنگي ' و دو
صد گوله انداز ' و دو هزار و سه ۳ صد نفر مردم بار ' بسرداري جنرل
لارنس و کرنل دریپ و میجر پلیرو کپتان ماسن کول و دو هزار سوار
سرکار بسرخیلی غضنفر علي خاں ' و محمد ابرار خاں باشد ' بیرون
کشیدند ' و از اطراف موسي بوسي و موسي سبینه ' وغیره با سوار
و بار و فرنگي ' و ماورایش که صد چنداں از فوج اولي بود ' در
میدانیکه حالا چینا بازار است (۲) صف آرا شدند ' و فریقین داد دلیري

(۱) وہ گڑھا جو کھجور کی گھٹلی کی پشت پر ہوتا ہے - شگاف خرما اور
بمعنی حقیر اور کم حقیقت کے بھی اور نقیر و قطمیر سے اندک و بیش مراد ہے اور
کبھی بلحاظ نسبت اندکی و بیشی کے کنایہ صغیر و کبیر سے بھی ہوتا ہے *

(۲) انگریزوں نے میجر ڈراپر اور برر تن کی سر کردگی میں فرانسیسیوں پر دھاوا
بول دیا موجودہ چینا بازار کے قریب فریقین میں دست بدست لڑائی ہوی انگریزی
فوج نے بڑی بے جگری کے ساتھ دشمن کا مقابلہ کیا لیکن اس کو پیچھے ہٹنا پڑا
اس لڑائی میں انگریزوں کے دو سو سپاہی کام آئے اور دو توپیں تلف ہوئیں '
فرانسیسیوں کے ایک سو تیس سپاہی قتل ہوے اور بہت سے زخمی ہوے اس کے
علاوہ ان کا ایک سردار دی الستین اسیر کرلیا گیا اور دوسرا سوبینک سخت مجروح
ہوا - اس جنگ میں میجر پولیر ایک انگریز سردار بری طرح زخمي ہوا اس کے
علاوہ بہت سے اور انگریز سردار اسیر کرلئے گئے *

و دلاوري دادند' خاصه انگريز با همه تقلل جمعيت بآنقدر پاداري كوشيد' كه وسعت مراتب جميع آلات حرب' طے گردانيد' و دست بگريبان مخالفين گرديده' حلقوم و گوش و بيني آنها از دندان دريد' حضرت اعلي از بالائے برج بدوربين تماشا مي فرمود' و آفرين بر جانبازان مي نمود' و جمعيت فراسيس بسبب بدل متواتره ما يتحمل نقصان كشتگان' باكے و قصورے نداشت' و انگريز با وصف صراحت تحليل' قواے ناتوان جمعيت قليل' و دشواري مقاومت' محض از ننگ مراجعت' با مردم ما بقي' رو باعد آن چنان جنگ كنان پس پا امي رفت' كه بعوض هدم يك جوان خود' ده كس از گروه مخالف' تلف گولها ے جان ستان' مي ساخت' درين اثنا موسي لالي و موصي كنديستان' باستماع خروج انگريز' و شعله خيزي آتش ستيز' از فرودگاه باغ كونپني بكمال شتاب' شريك فوج خويش گرديدند' چون موسي كنديستان با لباس فاخره' و مرصع طرهٔ سركلاه' سوارهٔ اسپ تيزگام زرين لجام' از ناتجربه كاري داخل آشوب زد و خورد هردو جماعه' و بغرور افزوني جمعيت خويش' و زبوني و كمي جماعهٔ انگريز' پيش قدمي نموده' متصل صف انگريز گرديد' طنبور نوازے از ملاحظهٔ زرق و برق (۱) لباس' و طرهٔ مرصع كلاه' ويك آويز مكلل اورا يكے از عظمائے سرداران مخالف انديشيده' دست برلجام اسپش انداخته بسوئے (۲) جماعهٔ خويش كشيد' و او بقصد انتقامش' دستے كه با شمشير چاق بود' بالا برد' معاديگرے جلادت نمود' و شمشير از دستش برآورد' و فوج براو حلقه بسته به تيز قدمي رو بقلعه كرد' موسي لالي از مشاهدهٔ اين حال خون جگر خورده' با تمامي لشكر مثل پروانه كه بر چراغ افتد' بر جماعهٔ انگريز از هر چهار سو حمله برد' درين وقت غضنفر علي خان و محمد ابرار خان چستي و چالاكي نموده' با سواران خود ميان هر دو فريق در آمده' شمشير جوانمردي نومي

---

(۱) درخشان – چمكتا هوا – ملمع كيا گيا – تاج سر پر ركهے هوئے * (۲) تندرست – طاقت دار – چالاك *

بر فرق اعدا گذاشتند ٬ هر دو صف متوصله را از هم منفصل ساختند٬
از زبان دوست و دشمن تحسین شیوهٔ غضنفري و تو صیف جو هر
دلاوري٬ یا فتند٬ و نام رستم و افراسیاب از یاد عالم بر انداختند٬ خداوند
دولت از لحاظ آنحال٬ بمستر جارج بکت حاضر جلسهٔ٬ برج
فرمود٬ بقیاس مي رسد٬ که غالباً سردار عمدهٔ فراسیس اسیر گشته٬
از انست که موسي لالي باین تنگي کمر بسته٬ باید که درین
وقت از فوج دیگر کمک جمعیت بیروني نمائیم٬ و اتواب بروج قلعه
را همدم مترددین میدان سازیم٬ تا فوج ما سالما و غانما بمابرسد٬
چنانچه حسب الحکم خداوندي گروهے دیگر فرستادند٬ و اتواب
حصار سردادند٬ غرض ازین اعانت و تائید هر دو خان مذکور با
شجاعت ٬ فوج فراسیس تفرقه گزید٬ و جماعهٔ انگریز باوجود کشته
شدن دو صد کس و اسیر رفتن پنجاه جوان علاقهٔ خود٬ و مقتول شدن
سه ۳ صد سوار سرکار٬ و کشته گردیدن میجر پلیر٬ و مجروح گشتن
کپتان ماس کول٬ با سیر گرفتن کندیستان هوس گرفتار تخت
نشیني شاهي هندوستان٬ مظفر و منصور بقلعهٔ رسید٬ و از فراسیس
زیاده ازیک هزار کس مقتول و دو صد کس اسیر و موسي سبینه
مجروح٬ و به پهولچري موصول٬ و از آنجا معدوم گردید٬ بعد شیوع
چنین صورت فتح مطلوب٬ صدائے اتواب سرور٬ از تمامي حصار٬
و طنطنهٔ شادیانهٔ توپ خانهٔ حضور خداوند دولت و وقار٬ بم و زیر
نغمات بزم تهنیت گشت ٬ و طنبور نواز مذکور در عوض خواهش لباس
و سلاح و طره و اسپ کندیستان حق جرات مرقومهٔ خویش از عطائے
بے انتهائے خداوندي٬ و تشخیص و تعین قیمت خاطر خواه آن
بجائے سه ۳ هزار هون پهولي معینه٬ بار چهار هزار هون بربست و
اسپ و لباس و سلاح مسطور بمالکش بحال گردید٬ و تفقد حال او
یعني کندیستان اسیر٬ مثل مهمانداري بتقدیم رسید٬ و از سپاهي تا
سپه دار لشکر منصور و مظفر٬ بعنایات خداوند سپاه پرور٬ حسب
تمنائے خویش تمتعے چید٬ و موسي لالي از آنهمه خسارهٔ فوج٬
و اسیر رفتن کندیستان و کشته شدن سبینه٬ برخود پیچید٬ و

بغرور کثرت فوج، روز دیگر بکمال آراستگي و سوختگي، بر قلعه محاصر گردیده، از شلک اتواب و کرنال، از صبح تاشام و از شام تاصبح متردین بروج و محصورین حصار را ممنوع التنفس و تحرک گردانید *

بیان تنگ ساختن موسي لالي چینا پٹن را و برافگندن و انپاشتن دو برج قلعه و خندق یک سمتش و متوهم شدن محصورین از شلک اتواب شبان روزه و روانه شدن حضرت اعلي بسوے نتهرنگر بسواري جهاز بر عزم معاودت با فوج اسباب حسب التجاے و تمناے مستر جارج بکث *

موسي لالي ببغض و پیچش غرامت (1)، و کشته شدن مردم کار آمدني فوج خود، و سرداران با استقامت، مثل موسي سبیئه وغیره، و اسیر رفتن چند کس نامي و متکبران با شوکت، مانند موسي کندیستان وغیره روز دیگر بکمال اشتعال شعلهٔ سوخته جاني بر قلعهٔ پیچید، و از شلک بندي هشت پاس دوام توپ و کرنال متردین بروج قلعه و محصورین حصار را ممنوع الحرکت و تنفس گردانید، و کثرت توپ اندازي طرفین بحدیکه از زلزله رعد خروشش آب خندق قلعهٔ که شور آب دریا بود، شیرین و بحکم خالق الماء والطین دران حال که از محاصره مخالف آوردن آب از بیرون قلعه دشوار و تا سه ۳ روز از آب ذخیره کاروائي محصورین در کارشد، تعطش زداے جملگي متعطشین گشت، از بسکه روزانه آفات اتواب، و شبانه صدمات کرنال، هنگامهٔ قیامت روبکار و مرگ نا گهاني گرمي بازار داشت، و در فرصت برداشتن یک کشته، از بردار ندگان یک پشته، فراهم مي آمد، و افراط آن احاطهٔ قلعه را متعفن ساخت، و کشتگان را در عوض سنگ وخشت، شامل بسته هاے طاقهٔ بانات، و مخمل و نیلک وغیره بجاے بروج و دیوار منهدم، مي نهادند، و از اهتمام شبانه، دیوار و بروج مشیده، بنابر چیدن اتواب، و استعداد جنگ

(1) تاوان - تاوان زده هونا - پشیماني - عذاب *

روزانه، بر پامي کردند، دریں رستخیز محمد اسحق خاں فرزند
کلاں حضرت اعلی از فرزندان محلات غیر نواب بیگم از
گوله کرنال، جان عزیز تسلیم ذوالجلال نمود، چوں روز بروز
باوجود و فور سرب و باروت، و اسباب قوت، محض از قصور
مردم مبارز شدت مخالف بقوت، و همت اهل قلعه بضعف
انجامید، مسٹر جارج بکمک باتفاق و مشورت اهل کونسل، از حضور
خداوندي، انحلال ایں عقدهٔ مالا ینحل خواست، که قوم ما انگریزاں
را دربار امرکه از امور شدیده وا ماند، اعانت و امداد والا از نقد و
جنس و فوج و تجویز و تدبیر، بمطلب رساند، شکر اعانت و تدیکه
بغلبهٔ همیں فریق عداوت طریق، حصار چینا پٹن از دست رفته،
و قلعهٔ دیونام پٹن درعین شکستگي دست توان انگریزاں، بقوت
تائید والا قائم گشته، لازم است که تاقیام قیامت ورد زبان قوم
انگریز باشد، دریں دیار که حشر اغیار است بجز دامن عاطفت
ذات عالي مقدار، مددگار، و وجه اعتصام عالم اضطرار، نداریم،
بچنیں یاس حصانت چیناپٹن، وعجز حال امید کمک جهازات
بنگاله و آمد آمد فوج ولایت که ازاں تسلي دل مایوساں مي نمائم،
لحاظ بحالت نا استواري بروج، و دیوار هائے کلي قلعه، و زبوني و
کمي مبارزین، و چیرگي وخیره سري مخالفین، نسبت بماگزیدهٔ
هند، انتظار تریاق عراق مي دانیم، حفاظت دایرهٔ پیکار، منحصر
حفظ مددگار است، و احتیاط سررشتهٔ جدال، وابستهٔ فضل جهاندار،
دریں حال تجویزیکه از فوج اصلاحش شود بعمل آید، و مشکل را آسان
گرداند، فرمود که از بدو ورود ما در ضلع کرناٹک عرض عداوت
کشیدن والد شهید نامدارم از فراسیس، و دادن جان عزیز خویش
و رفاقت ارثي من باشما ها، درهر امر دشوار، و دریغ نداشتن فوج
و دینار، خاصه شراکت ایں مهلکهٔ پر اضطرار، با وصف برداشتن
مشقت هائے بے حد و شمار، و رفتن جان پسر دلدار، و دیدن اضطراب
دیگر اطفال و سایر خویش و تبار، جز بپاس مروت و مودت قوم
انگریز چه خواهد بود، و آینده هم همت براں دارم، که تا وفائے
حیات، موافقت و معاضدت هر گونه، جاهد باشم، و اولاد من نیز حسب

تاکید نگهبانئي و تیرهٔ اب وجد خواهند نمود ٬ اگر دریں وقت در نتهرنگر اقامت مي داشتیم ٬ هر آئینه از فوج و رسد خاصه ٬ و ضلعداران اطراف ٬ تا مقدور کمک مي ساختیم ٬ چوں الحال از رسیدن آنها متعذریم ٬ ناچار پابندي ایں جا با اهل و عیال ٬ ناگزیر شیوهٔ شراکت داریم ٬ عرض نمود ٬ که گذار موکب والا ازیں جاتا ناگپٹن ذمهٔ ما فدویاں است ٬ و از انجا رسیدن نتهرنگر همت ملازماں ٬ فرمود ٬ که ما از سفر دریا ناآشنا ٬ و آب و هوائے آنجا بامزجهٔ ما ناگوار ٬ علاوه برآں اندیشهٔ جهازات دشمن پرزغا که دریں حال برروئے دریا انتشار دارد ٬ ازیں سفر ساحل سلامت نمي نماید ٬ چوں درکار شما ٬ از جان دریغ نداریم ٬ بپاس شراکت تن بتقدیر مي سپاریم ٬ پس ازیں گفت و شنید ٬ محمد ابرار خاں و غضنفر علي خاں را ٬ با دو هزار سوار متعینهٔ آنها ٬ و جمعیت پیادگاں و سردارانش ٬ وغیره که ذمهٔ ملازمین برائے حفاظت قلعه ٬ بمستر جارج بکته سپرده فرمود که از آنهمه هر که بکار آید ٬ نگاهدارد ٬ و دیگراں را مختار و مرخص اطراف خاطر خواه ٬ آنها گرداند ٬ و اندرون قلعه بدون مردم جنگي ندهد ٬ بعد فراغ ایں ارشادات ٬ ساعت ٬ (۱) روانگي معین نمود ٬ و مستر جارج بکته ممنون و مشکور قبول عرض خویش ٬ و منت گذار از حدبیش گردیده ٬ باندیشهٔ آنکه درآمد و شد جهازات فراسیس از پهولچري وغیره ٬ تا چیناپٹن ٬ روانه ساختن جهاز انگریز مورث اشتعال شعلهٔ فتن است ٬ مصلحتاً جهاز تاجرے از قوم ولندیز ٬ بکرایه گرفته ٬ جنسش بعدم انشائے راز ٬ سریعاً در دریا ریخته خالي ساخت ٬ و بعرض التجائے تشریف فرمائي پرداخت ٬ خداوند دولت تمامي فوج و اسباب ثروت ٬ و اهل مصاحبت ٬ را موافق شرح صدر همانجا گذاشته ٬ خود جریده ٬ با معدودے از ملازمین و محل ٬ فرزنداں و دختران

---

(۱) گورنر بکوٹھ نے نواب صاحب کو بحری راستہ سے ناگپٹم روانہ کرنے کا ارادہ کرلیا تھا اس خیال سے کہ نواب صاحب اور ان کے ساتھی بچ کر سلامتی کے ساتھ نکل جائیں نواب صاحب ۲۰ دسمبر کو بحری راستہ سے ناگپٹم روانہ ہوگئے اور انکی سوار فوج کو چنگل پیٹ پہنچکر میجر پرسٹن کے ساتھ جا ملنے کا حکم ملا *

خاصهٔ ' که تا آں زماں موجود و متولد شده بودند ' یعني عمدة الامرا
بهادر و امیرالامرا بهادر و سیف الملک بهادر و حسام الملک بهادر و
سلطان النساء بیگم عرف بوڈہي بیگم توکل علي الله برکشتي سوار
شده بجهاز رسید ' و از طوفان و جوش دریا اضطرابے در آپ پدیدار
گردید ' که بعضے کشتیهائے ذکور و اناث ملازم و خدام از منع باد
مخالف متعذر بوصول جهاز گشتند ' و تادمیدن صبح باز بساحل
پیوستند ' و باهتمام نگهبان قلعه در قلعه آمده ' روز دیگرزن و مرد
متفرق ' و بلباس فقر متلبس گشته ' بضرورت رسیدن نتهرنگر ' از قلعه
برآمده در لشکر فراسیس رسیده ' از برکت لباس فقر ' محفوظ شرور
مقهور ' تا سه ۳ روز در همان لشکر آسوده ' روز چهارم بسوئے ویلور
و آرکات رواں گشتند ' و پس از قطع مراحل چوں بویلور رسیدند '
غلام مرتضي خاں قلعدار آنجا ' از حال آں جماعه واقف شده '
تا سه ۳ روز آسودهٔ خبرگیرئي طعام و لباس و جمیع مراسم مهمانداري '/
و مسرور و محفوظ رعایت زادراه و سواري نموده ' روانهٔ نتهرنگر گردانید '
خداوند دولت تمام شب ' انتظار کشتي هائے رفقا و خدام کرده '
بعد نشر سفیدهٔ صبح ' به تجویز دفع طوفان روے زمین ' کشتي
توکل ' برروئے دریائے رجائے فضل جهاں آفریں انداخت ' و باوجود
طوفان جوشي تنور آب ' لنگر عزیمت برداشت ' دراں تاریکي طوفان
اضطراب ' از انجام ایام تتق (۱) نشیني سحاب ' آفتاب جهانتاب ' یعني
مرشدزادهٔ آفاق بسط الله انوار اقبالها کمصباح الشمس علي الاطلاق ازافق
بطون اراده خالق النور في الظلمات تیرگي طوفان آفات ' از دیدهٔ
اوقات مرتفع گردانید ' و باصره چشم سفینه مراد گشته ' بنمائش حقیقت
نجات جناب نوح و یونس علیهما السلام دریک جلوهٔ فضل غیب
عالمے را ممنون لطف خفي و لطیفهٔ لاریبي ساخت ' بعد از سه ۳ روز
جهازات فراسیس که عازم چینا پٹن بودند ' از دور نمایاں ' و موجب

---

(۱) چادر - بڑا پردہ - را پردہ *

تشویش بیکراں گشت' حضرت اعلي سہ ۳ چهار نفر ملازمین ما حضر' راکہ سواے ملا فصیح الدین خاں معلم و محمد عنایت اللہ همشیر خاص و محي الدین علي خاں' معلم صاحب زادگاں' و شخص چهارم همان تبدیل کسے دیگر نبود' فرمود کہ جهازات فراسیس کہ بعلامت نشانها' نبرد آهنگ معلوم مي شوند' جهاز مارا کہ بابت تجارت' و عاري از لیاقت جنگ است' بلاشک اسیر خواهند کرد' و خواهند برد' غیرت اقتضا نمي' کند کہ اسیر فراسیس شویم' و تن بقیداو دهیم' لهذا ارادهٔ مصمم کرده ایم' کہ در صورت وقوع آں حال' اول اناث را از تیغ غیرت قتیل' و بآب دریا تحویل کنیم' آنگاه خود را نیز در بحر افگنیم' باید کہ شماها پسران مارا' بهر حیلئہ کہ توانند' پسران خود قرار داده' از دست خصم رستگاري یافتہ' بسید علي خاں نایب قلعهٔ نتهرنگر' خالوے نواب بیگم سپارند' کہ تا رشدو تمیز یافتن اینها' برادر ما عبدالوهاب خاں را' بہ نیابت عمدة الامرا دانستہ' حتي المقدور در امداد انگریز کو شند علي هذ القیاس دیگر مضمرات خود بآنها گفتہ' و درکاغذے مرقوم' و آنرا مصمغ و مختم نموده' بدست کپتان جهاز' کہ از قوم ولندیز بود' سپرد' کہ بمستر جارج بکث رساند' و بار امانت از ضمئہ خود فرود آرد' دریں اثناء جهازات فراسیس قریب تر رسیده' از کپتان ولندیز جهاز' اصل وعزم پرسیدند' او از نشانش نشان داد' کہ جهاز تجارت' و از طرف اسحق پٹن و مچهلي بندر بندر بمبینا پٹن رسیده' و دراں جا آشوب جنگ دیده' و فروخت اشیا ناممکن فهمیده' تا چارسوئے پهولچري کہ بندر فراسیساں و تجارت گاه عالمیاں است' با مید انتفاع رواں است' باستماع ایں جواب' سردار جهازات فراسیس' حکم فرستاد' کہ جهاز خاص را لنگر دهد' تابفرستادن چندکس دریافتہ' جنس لابد لشکر خریده' دستک راهداري برائے رفتن هرسوے خاطر خواه داه آید' دراں وقت حضرت اعلي بکلي خود را بفضل رب الارباب سپرده' و پناه بہ حفظش برده' معاً از امر آمرکاف ونون' وقدرت قادر بے شبہ ونمون' مابین جهازات خصم و جهاز خاص

ابرے کہ في المثل غشاوۂ (۱) بصیرت بدسگال بود، مبرخاست، و حایل نگاہ یکدیگر گشتہ، دیدۂ (۲) تمیزرا متحیر ساخت، و از مهب فضل ایزدي باد تندي ورزید، کہ جهاز خاص را از مسافت سہ ۳ شبانروزہ، دریک پہر بساحل ناگپٹن رسانید، حضرت اعلي از نجات چنداں آفت، جاں ستاں، و رہائي ازاں بلائے ناگہاں، شکر امان الخایفین بصد زبان، و ہزار جبہی، موداً گردانید، چوں سردار قوم و لندیز حارس آنجا پیش دوید، و بآرایش معمورۂ مسطورہ بساط عجز و عبودیت، و سماط مدار و ضیافت، پیش کشید، و آداب اطاعت و انبساط خاطر خداوندي، باحضار خلاع خاصہ و تقسیم، و سر انجام رسد وغیرہ بتقدیم رسانید، مسرور گشتہ، بضرورت اصلاح مزاج خدمۂ عالیہ نواب بیگم، کہ بسبب ولادت نا درستہ بود، و آرام طبع خاص، کہ باختلاف آب و ہوائے نا موافق از اعتدال تبدل نمود، تا ۳ سہ روز مقام، و بحارس آنجا در جزائے آنہمہ رسوخ شیوۂ عبودیت بعد ازاں کہ از جانب پرتاب سنگھہ زمیندار تجاور، اسباب توشک خانہ، و فراش خانہ و باورچي خانہ، و احشام، و خیام، رسید، وقت رخصت پروانہ یک روپیہ، برپیشکش تجاور انعام فرمود، چوں علم موکب سعید، نواح متصلۂ تجاور را درظل سعادت کشید، و پرتاب سنگھہ باستقبال رسیدہ، مبلغ نمایاں پیشکش حضور حضرت اعلي، و خدمۂ نواب بیگم گردانیدہ، چندانکۂ از الحاح تشریف فرمائي، و رونق افزائي، اندرون قلعہ، مستدعي افزایش اعتبار خویش، گردید، بعذر ضرورت ارسال کمک چیناپٹن، قبول ننمودہ، در عوض این ہمہ خدمت گذاریش، بسفارش خدمۂ محل عالیہ، برائے احداث سد یعني انکتہ اندازۂ آبیکہ ازرود کاویري در بحر کوردم مي افتاد، و قصورآں زراعت ملک تجاور را خسارہ مي داد، حکم نافذ کردہ عزم پیشتر ساخت، قریب سرحد نتهرنگر سید علي خاں مع فوج و کارخانہ جات خاصہ مستقبل رسید، او را مسرور اعزاز و اکرام گردانیدہ، ہمراہ گرفتہ بخیریت، وحفظ حضرت صمدیت، موصول دارالسعادت نتهرنگر گردید *

---

(۱) پردہ – آنکھہ کی جھلی (۲) ہوا چلنے کی جگہ *

بیان رسیدن حضرت اعلي به نتهرنگر و بیمار شدن و روانه ساختن فوجے بسرکردگی محمد یوسف خاں و ملحق شدن عبدالوہاب خاں بہادر از چتور براے سرداري آں فوج حسب الحکم حضور وراہي شدن بر امداد چینا پٹن *

حضرت اعلي بعد رسیدن نتھرنگر ' بسبب آنکه تاثیر تخلف آب و ہوائے دریا ' و منازل مختلفه و کوفت سفر ' بر طبع نازک بیماري گماشت ' و از ناتواني مزاج ' طاقت محن و مشاق لشکرکشي ' و مراحل پیمائي نداشت ' بآ راستگي فوج خاص ' جماعه ترناویلي عرف انور نگر و مدہرا و تنجاور عرف قادر نگر و رامناتهه عرف ولي نگر وشیو گنگا عرف حسین نگر وملیوار و ترور و کرور و پدوکوٹه والیانور و وڈیار پاله وغیره و پانصد فرنگي انگریز ' متعینهٔ قلعه نتھرنگر بسرکردگي میجر برشٹن و جماعهٔ تخمیناً چهار ہزار سوار خاص ' و کمکي بسرداري سید مخدوم علي خاں ' و ہفت ہزار مردم بار ملازم سرکار ' به تبعیّت سید ناصر علي خاں ' و اتواب وغیره سامان جنسي و جماعهٔ خلاصیاں ' و گوله اندازان ' بسیار ' و سه ۳ ہزار بیلدار بعهدهٔ امین بیگ خاں ' و پیادگان کرناٹکي ملازم خاص و کمکي ' تخمینا شانزده ہزار کس ' بسرخیلي محمد بیگ خاں ' و ہمه لشکر و سامان رسد و قیام وغیره ما وجب ہمراہي فوج تفویض اختیار محمد یوسف خاں ساخته (1) ' بایں تاکید که بتعلقهٔ چتور جاگیر عبدالوہاب

(1) سنه ۱۷۵۸ع جون کے مہینے میں یوسف خاں مدھرا سے ترچناپلی پہنچے - ان کو یه حکم ملا تھا که تنجاور اور پدوکوٹه سے دو هزار سپاهی لیکر میجر پرسٹن سے جا ملیں یوسف خاں نے موضع پلاوڈا منور اور ترکوہلور پر قبضه کرلیا اور پم لالی کے تمام ذرایع رسل و رسائل کو جو پانڈیچری سے تعلق رکھتے تھے یکدم منقطع کرتے ہوے چنگل پیٹ پہنچکر میجر پرسٹن سے ملاقات کی - یوسف خاں ایك قابل هندوستانی سپاهی تھے انگریزوں اور فرانسیسیوں کی ابتدائی لڑائیوں میں انہوں نے بہت بڑا حصه لیا تھا سنه ۱۷۵۲-۵۴ع ترچناپلی کے اطراف و اکناف میں جو بدامنی پھیلی هوی تھی اس وقت انہوں نے اپنی دور اندیشی سے بہترین خدمت انجام دی - مدراس پر لالی کے محاصرۂ کے وقت یوسف خاں نے انگریزوں کی بہت مدد کی تھی ترچناپلی اور مدھرا کی گورنری کے زمانے میں انہوں نے ملك میں بالکل امن قایم رکھا *

خاں بهادر رسیده ' بهادر موصوف را همراه گرفته ' بسوئے چینا پٹن شتابد ' و بظهور جلادتیکه مظنون خاطر ما است ' در ارتقائے پایهٔ اعتبار خویش کوشد ' روانه فرموده ' و عنایت نامه بنام بهادر ممدوح بایں مضمون ' که بسبب تکسل مزاج بالفعل تعذر تردد و تعب سفر یافتیم ' و شمارا بسرداري لشکریکه ' باراستگي همگي اسباب ' و فراواني باروت و اتواب ' با اهتمام محمد یوسف خاں فرستاده ایم ' بجائے خود مقرر ساختیم ' باید که بلا اهمال یکروز ' فوج مرسله ' بر تائید چینا پٹن ' و تنبیه فراسیس بکشند ' و نوعیکه یک حبهٔ غله بلشکر مخالف نرسد ' و بانسداد طرق اطراف پردازند ' و محاصررا محصور خویش ساخته ' او را از مقابلهٔ انگریز ' و معاقبهٔ شما مضطر و مشوش سخت گیري پس و پیش گردانند ' و بعد حصول صحت مارا هم عقب خویش رسیده دانند ' و سوائے آں چند قطعه خطوط دیگر بنام مستر جارج بکٹ ' و جنرل لارنس وغیره سرداران انگریز و غضنفر علي خاں ' و محمد ابرار خاں ' و سید فتح علي خاں ' وغیره ملازمین خاص ' متضمن دلدهي و اطمینان خاطر تحویل خاں مذکور نموده ' و مومن الیه حسب الحکم مع لشکر ' مظفر منازل پیما فایز چتور گشته ' بایصال عنایت نامهٔ صدر ' عبدالوهاب خاں بهادر را ' همراه فوج گرفته ' بسوئے چینا پٹن رواں گردید ' و بجهنگل پیٹهه رسیده ' بنه و بنگاه سنگین را در انجا گذاشته ' جریده ' با مرکب و سلاح ' و اصل فرنگي کنڈه (۱) ' و نازل باغ خاصهٔ خداوندي شده ' افواج قاهره را اطراف لشکر مقهور محاصر ' و سد راه رسد و ذخایر گردانید ' ازیں معني رسیدن پرکاهے بمخالف دشوار گشت ' و غرور بیباکیش بوفور عجز ناکي شکست ' و کار چینا پٹن استحکام گرفت ' و عناں همت از دست لالي رفت ' و ظهور آثار اقتدار حاکم ملک حکومت لاحقهٔ رضا علي خاں از اضلاع صوبه

---

(۱) یوسف خاں اور پرسٹن دونوں فرنگی کنڈه (سنٹ ٹهامس مونٹ) پهنچے لیکن یهاں میجر سپیر کی فوجوں کو دیکهه کر وه حیران ره گئے - میجر سپیر نے پرسٹن کی فوجوں کو اپنے قیاس سے زیاده طاقتور دیکهه کر مورخه ۳۰ دسمبر سنه ۱۷۵۸ع کو سنٹهوم واپس هوگیا یه دیکهکر یم - لالی بهت برهم هوا اور چند نئے توپ خانه اور فوج مهیا کرنے کی غرض سے محاصره کو ملتوی کردیا *

آرکاٹ برداشت ' و یقین و وہمي تسلط مخالف از خاطر زمینداران
بوہم یقینی مبدل ' و رعایا را از مال گذاري و غلہ کشان را از رسد
رساني مہمل گذاشت *

بیان جدال موسي ٥لالي با عبدالوہاب خان بہادر و محمد
یوسف خان در مصاف فرنگي کنڈہ و شکست یافتن او بسخت
گیري میجر پرشتین از کمرگاہ و برگشتن بسوے چینا پٹن از
استماع خرابي دو مور چال رسیدۂ لب خندق بحملہ اہل قلعہ و
رفتن موسي لالي از جنگ فرنگي کنڈہ و باز قائم نمودن مورچال
منہدمہ و انتشار فوج او بر بنگلہ نواب داود خان از شبخون زدن
عبدالوہاب خان و میجر برشتین و رفتن موسي لالي بعد نارسائي حملہ
چیناپٹن سمت کنجي از دیدن جہازات بنگالہ *

موسي لالي از سد راہ رسد و تنگئي حال لشکریان و صرف اکثر
گاوان توپ کش بطعمۂ آنہا بکار خویش و ماندہ براے کشایش راہے
ہر چند حملہ ہائے متواتر نمود ' چون فوج سرکار بلا تعیین مقام
دایر و سایر دوام مخالفین نکبت انجام بود ' اتفاق مقابلہ صریح
نیافت ' و با وصف وقوع زد و خورد خفیفۂ دو سہ ۳ بار ہیچ نکشود '
و موسي بوسي ہم بعزم دغا بر لشکر فیروزي شبخون آورد ' چون
میر لشکر بمقتضائے بیدار دلي خیمہ ہا با فروش خالي گذاشتہ '
با فوج و اسباب جنگ یکسو استادہ ' قابو جوئے سرکوبي اعدا
بود ' و بریزش بے تحاشاے آن ناسزا بر لشکر گاہ و خیمہ ہا صید
بجنگ یافتہ ' دفعتاً از کمین بسان پلنگ حملہ نمود ' و دست
تردد معاندین بمقابلۂ واقعي و دلیري بر بست ' و از پنجۂ غضنفري
و شیري سرد گردن بسا رمہ سیر تان بشکست ' ہزیمت ناگزیر
یافتہ ' و اتواپ و صنادیق باروت باختہ ' غیر از دست افسوس و

پائے فرار ہیچ نبرد٬ موسي لالي با ہمہ چیرگئي لشکر سرکار و
ہراس فوج ہزیمت شعار خود و یاس تفتیح قلعۂ چینا پٹن
بند امست خذلان مرقومۂ موسي بوسي پیچش رشک و حسد یافت
و بقابوئے افتادن خود بر فوج سرکار مردم اخبار گماشت٬ تا آنکہ
عبدالوہاب خاں بہادر بتجربۂ تذبذب موسي بوسي از ارادۂ شبخون
زدن بر لشکر موسي لالي میجر برشتّین را برائے آوردن بعضے
اسباب لازم جنگ بچنگل پیٹھ فرستادہ٬ بعد ازانکہ میجر مذکور
با سر انجام ما یحتاج و پانصد سواداد ہمراہي و اتواب وغیرہ معاودت
نمودہ٬ بفرنگي کنڈہ رسید٬ خود ہم بہ تجویز مضمر صدر ہمانجا
آمدہ٬ در باغ مخترع جنرل لارنس خریدۂ سرکار نازل گردید٬
و بنگاہ بدامن کوہ مذکور آرمید٬ و میجر مسطور در باغ شمالي
فرودگاہ بہادر موصوف مقام گزید٬ از روے دریافت اخبار
ساعت آسودہ‌گي لشکر سرکار بریک مقام غنیمت آرزوئے ناتمام
خویش دانستہ٬ از تمامي فوج ہزیمت موج یک حصہ در
مور چال و محاصرۂ قلعہ چیناپٹن با سرداران معتمد گذاشتہ دو حصہ
با سواران ولایتي و توپ خانۂ چیدہ بعزم شب خوں سوے فرنگي
کنڈہ راہي٬ و آخر شب اول بر بنگاہ لشکر سرکار از قتل و نہیب باعث
تاراجي و تباہي٬ گردید٬ و آغاز صبح محازي باغ جنرل لارنس یعني
فرودگاہ بہادر موصوف در میدانیکہ حالا حویلیء شرط بذا یافتہ
رسید٬ و از توپ اندازي چوں دیوار باغ مذکور را بے بنیاد گردانید٬
بہادر موصوف و محمد یوسف خاں را با فوج استادۂ آئین پیکار
دیدہ٬ سواران مذکورۂ خویش را کہ زیادہ از دو ہزار بودند٬ حکم
یورش داد٬ و خود بکمک آنہا گولہ راني بشدت تمامتر آغاز نہاد٬
وسواران مسطور سربدبال اسپاں خواباندہ٬ و عنان بدست باد دادہ٬
و سیوف برہنہ برقتابي بکار بردند٬ و تا بفوج سرکار نرسیدہ بودند٬
کہ میجر برشتّین کمین دار باغ شمالي دست بہ فتیلۂ اتواب گولہ
ہائے انگوري٬ و دیدہ بہ نشان پہلوي آں سر بہوا با ختگان مرگ
ضروري٬ بود٬ مقابل٬ و در ضرب دست قابوئے خود دیدہ٬ از پناہ دیوار

باغ برآمده' شلک عدو سوز توپ خانۂ مستعده از کمرگاه بر بازوئے یمین مخالفین بسان شعله بر خاشاک سر نمود' و محمد یوسف خاں نیز بر پنبۂ سینه آنها آتش آمادۂ توپ خانۂ سرکار بهمه کاروبار دمید' چنانچه ازیں برق اندازي اتواب جانبین بنیاد وجود سراسر صف اول و بسیارے از صف دویم و چیزے از صف سیوم هرزه تازان بے خبر آوازۂ هوائے عدم گردید' هرگاهکه فئیۂ بقیته التلف پسپا گشت' اتفاق میجر مذکور و خان مسطور جهته دفع مقهور در عرصۂ مقابلۂ جنگ بعوض شکست دیوار باغ حصار پائدار از صف مبارزان نصرت شعار بست' موسي لالي باهمه فضولیٔ خسارۂ صبح بمحض جهالت بے حاصل تا شام' برائے باختن قوت تمام پایداري مصاف داشت' چوں دریں اثنا یادگار تهور شعاران کهن' انتشار فگن جمعیت دشمن پر مکر و فن' مستر بکت حارس قلعۂ چیناپٹن اورا با دو حصۂ جماعه اش آوازۂ مقابلۂ فوج امداد خویش دیده' و گراني گروه محاصر بدفال' و نقب گزیندان موش خصال' پیش وزن همت خود سبک سنجیده' با مردم بار و فرنگ' سرداران با عقل و فرهنگ و غضنفر علي خاں و ابرار خاں متعینان شجاعت آهنگ' بر آنها بیرون قلعه دوانید' چنانچه جمعیت مذکور' حسب التاکید مستر مزبور' از آتش ریزي و سبک خیزئ مخالفین' باهمه کمک بالائے اتواب قلعۂ بهزار مشقت و جلادت انگیزي' و غیرت قوم انگریزي' بتقدیم جان بازي مردانه' و دلیري بهادرانه غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں که هر یکے ازاں دو پیش آهنگ عرصۂ کار زار مردان' تیز دست دشمن کاهي' و پیش قدم عدو تباهي' بود' و خصوص خان ثاني جراحات مکرر رکولي و سنان' بر پائے میدان سپر' و سینۂ سپر زخم غیر' بگواهي شیوۂ دلاوري ثابت نمود' و تماشائے معرکه آرائي اینها همت دیگراں مي افزود' و زبان دشمن و دوست به تحسین آفریں کشود' بر هر دو مور چال موصولۂ لب خندق ریخت' و شکست' و بکوفتن مسمار ها در منافذ(۱) رنجک

---

(۱) جمع هے منفذ کي بمعني جگه - جاري هونے کي راه*

اتواب ' و خرابي قرارگاه اعداے ہزیمت اسباب ' سررشتۂ اتصال بہ
سگال گسیختہ ' و برگشتہ ' موسي لالي خبر یافتہ دست از جنگ
فرنگي کندہ بر داشتہ ' بصد حیراني و پریشاني سمت چیناپٹن دوید '
و بتازگي سر انجام وسعي تمام ہر دو مور چال منہدم ' مجدداً قائم
گردانید ' و از برق ریزي سحاب اتواب ' آنقدر بر قلعہ آتش حسد
با رانید ' و از اہل قلعہ ہم آنچناں پیش دستيِ توپ اندازي برابري
بتقدیم رسید ' کہ گولہ ہائے ہر دو سو بین المفاصلتین بر ہم مي خوردند '
و نشانۂ یکدیگر مي گردیدند ' غرض از بارش گولہ ہائے توپ و کرنال
بیروني عمارات قلعہ صاف ' و زمین اندروني حصار از پامالي تردد مردم
معاف گردید ' و کار قلعہ باین نوبت انجا مید ' کہ امروز فردا مسخر
فراسیس گردد ' و از اختیار انگریز رود ' درین عرصہ عبدالوہاب خان
بہادر و محمد یوسف خان کہ بعد روگرداني موسي لالي از مقابلۂ خود '
رفتن او بصوب چیناپٹن ' بسماعت خرابي مور چال ' شکر شمول
فتح غیبي ' تقدیم بارگاہ فتاح ذوالجلال نمودہ ' بضرورت گذاشت و
و آسودگي مجروحان ' و آراستگي بعضے سامان بجنگل پیڈھہ رفتہ بودند '
با تفاق میجر برشٹیین شباشب معاودت کردہ برجوقي از فوج مخالف
کہ متصل بنگلہ نواب داود خان بابعضے اسباب غفلت خواب
شقاوت داشت ' شبخون ' و اتواب و صنادیق باروت وغیرہ احمال
و اثقال ' غنیمت نمودند ' ازین خرابي در خرابي ہا تکلیف رسد و کاہ
وغیرہ ' خاصہ روز دویمش ' برمردم لشکر مقہور ' بیش از حد گذشت
و جمعیت انگریز کہ ذخایر مطلوب و افر داشت ' بدون سخت گیري
مخالف ' و محنت شب و روز مثل آں گروہ ' از قلت آذوقہ
دراں محاربہ اصلا مشوش نگشت ' و موسي لالي از اجماع مشیران
با فطرت ' طرح بزم مشاورت نہاد ' و پیش آنہا ' دفتر راز دل
کشاد ' کہ از حضور پادشاہ خود بتعہد ' تسخیر ' ہند ' مرخص '
و واصل ایں دیار گردیدہ ' قسمیکہ دم اول ' در دیونام پٹن زدم '
و با فتتاحش کامران ' زعم خاطر شدم ' در تدبیر و تشدد تفتیح
چیناپٹن ' چندانکہ عرق کوشش ' خویش ' و خون رفیقان داریش

افشاندم ٬ از پاداري اهل و سرکشي و دوا دوي فوج نتهرنگر ٬ و انسداد ٬ طرق رسد ٬ و تنگي حال لشکر ٬ واماندم ٬ صلاح دهند که روشناس فلاحي شوم ٬ وراهی نمایند که بیچاره گري روم ٬ همه ها بلحاظ بد مزاجي او سکوت ورزیدند ٬ و برائے جواب مي اندیشیدند ٬ موسي بوسي در سوال محالش بیهوده نوائے جواب نا ثواب گشت ٬ که دریں حالت پر صعوبت گشته شدن فوج و سرداران نامي ٬ و بیزري و یقین بد انجامي ٬ و بیدلي و فاقه کشئي سپاه ورود اد و صورت تباه ٬ فسخ عزم باطل از محاصره و تسخیر چینا پٹن ٬ مناسب است ٬ فتح ایں یک قلعه هرچند که بالفعل از وجوهات ممکن نشد ٬ بعد ضبط ملک دکهن که با سهل امور در اندک توجه از ٬ ن ماست ٬ وقتي نخواهد خواست ٬ گفت که از کمینداري محمد علی خاں که فطرت و همتش زیاده از اظهار موسي دبلکس دیدم و سنجیدم ٬ مي ترسم ٬ علاوه اش با انگریز اتفاق جاني ٬ و وفاق عیاني و نهاني ٬ دارد ٬ و دم بدوستي او مي زند ٬ تابودن نقش وجود ایں دو دشمن قوي بازوئے ما ٬ عزم دکهن صرفه ندهد ٬ و از ما بدون پشیماني ها هیچ نبر آید ٬ زیرا که دریں ضمن بدیهي است که قلعه پهولچري بنیاد فساد ٬ مستاصل گرداند ٬ و بعد ازاں تاخذ و تدارک آں از دست ما دشوار گردد ٬ لازم که اول دفع ایں دو مخالف سرکش سازیم ٬ و آنگاه بکار دیگر پردازیم ٬ بعد پختن ایں مالیخولیا نظر بر بے ثباتي لشکر خود ٬ اسباب گراں ٬ با خفائے تمام ٬ شبا شب بر کشتي ها بار کرده روانه پهولچري ٬ و لشکر را با عتماد آنکه دو برج و دیوار یک سمت قلعه بر انداخته بود ٬ و دراں شب کثرت تاریکي شبنم دیده تمیز احدے بر شناخت خود و غیر نمي کشود ٬ حکم یورش نمود ٬ اهل قلعه که بمقتضائے حوصله هوشیاري بے آگهئي بے خبراں بیروني در پناه تل دیوار شکسته ٬ اندرون حدش ٬ از تو بر تو انباشتن نعش جانبازاں ٬ و خشت گل دیوار و بروج محکم تر ازاں برپا ساخته ٬ و اتواب براں آراسته بودند ٬ بمجرد یورش مخالف بشلک اتواب و بنادیق و تیغ و سناں ٬ آنقدر

جلادت نمودند؛ که قصهٔ آن روز الی هذاالایام؛ ادب آموز جرأت دشمنان؛ و همت افزائے شجاعت دوستان استوار؛ سرمستگی نشاءِ غیرت؛ بلا اندیشهٔ قلت جمعیت خود؛ و کثرت معاندین؛ هموار گشتن مغارهٔ خندق؛ از افتادن مجروحان رفع قید خود داری؛ و مصاف مصفائے جان نثاری انگاشته؛ کار از پناه قلعه نداشته؛ و آرایش صفوف مقاومت قلعهٔ حصار در حصارننگ و ناموس پیکار پنداشته؛ فوج دشمن را پسپا ساخته؛ از پیش قدمی ها؛ دران ظلمت طوفان شبنم؛ و تصور شب؛ تا بر آمدن یکپاس روز؛ دست و سلاح را بیکار از کارزار نگذاشتند؛ و جهت دفع عدو و بعزم پیش روی؛ در حرکت قدم جرأت؛ سکون طبعی جایز نداشتند؛ غرض موسی لالی؛ دران سبکباری با خجلی ادورت جنگ و زرد روئی ریختگی آب و رنگ ننگ؛ و کشته شدن بسیارے از لشکر و سرداران با خبر؛ و ندامت اقسام ضرر؛ و روز سیاه؛ و شام ناکامی خرابی و تباه؛ منهزم و مایوس از مطلب گردید؛ درین پریشان حالی؛ همان روز سه ۳ جهاز بنگاله در دریا دور تر نمایان دید؛ و از دوربین ازان انگریز فهمید؛ و توقف آنجا دشوار دانسته اسباب سنگین گذاشته؛ از هوش و حواس گذشت؛ و بسوئے کنجی مفرور گشت؛ و عبدالوهاب خان بهادر و محمد یوسف خان که با فوج سرکار؛ دست بشمشیر؛ و مستعد غارت دشمن مغرور بودند؛ بسبب آنکه مستر بکت با پیامے که توقفے کنند؛ همینکه فوجے همراه مبدهم قلب مخالف شکنند؛ هرکاره دوانید؛ بارادهٔ تعاقب؛ تعویق تقابل جایز آن وقت نمودند*

بیان کیفیت جهازات مذکور و روگردانی مخالف مفرور بسوے کنجی و فرود آمدن کرنل کوت از جهاز مع فوج و مستعد گردیدن عبدالوهاب خان بهادر با سباب ما وجب فوج خویش و جماعهٔ انگریز و روانه شدن بتعاقب مخالف رو بگریز*

دستور قدیم ولایت فریقین متضادین انگریز و فراسیس است؛ که بمجرد یکه فریقے ازان بعزم سمتے؛ لنگر جهازات جنگی کشد؛

طریقی ثانی جهت حفاظت بنا در خویش جهازات خود را نیز بادبان بندد٬ بدان موجب وقتی که موسی لالی از حضور پادشاه خود رخصت یافته٬ مرکب آبی با فوج و عزم جنگ٬ بسوئی پهولچری رانده٬ از ولایت انگریز کرنل کوٹ نام سردار پادشاهی که پس از امضائی مدت آن فساد بار دیگر از پادشاه خود ملقب بسرایر جنرل کوٹ٬ و مامور محاربهٔ حیدر علی خان از بنگاله نازل این دیار شد٬ با جمعیت و همت حفاظت چینا پٹن٬ وغیره بنا در هند علاقهٔ قوم انگریز٬ روان گشته٬ بتعرض هوائی مخالف٬ و توقف مهمات دیگر مواقف٬ پس مانده بود٬ بعد ازانکه موسی لالی نه ماه پیشترش به پهولچری رسیده بموجب شرح صدر٬ در دم اول دیونام پٹن مسخر و منهدم گردانیده٬ و بر تجاور دویده٬ خجالت هزیمت کشیده٬ بارکاٹ رسیده٬ و از انجا بر چیناپٹن محاصره آویخته٬ و فتنه ها انگیخته٬ و از ورود فوج سرکار و معکوس گردیدن کار٬ و تنگی رسد٬ و خذلان بیحد٬ و عد٬ خاک ندامت و یاس بر فرق مطلب خود بیخته٬ در عالمی که از نارسائی سعی یورش رشتهٔ خواهش از آویزش قلعه گسیخته بود٬ با سه ۳ جهاز مرقومهٔ بیان صدر از صوب بنگاله رسید٬ موسی لالی از دیدن همان جهازات٬ بگذاشت گرانی سر انجام٬ به پریشانیٔ تمام٬ رخت نکبت بسوئی کنجی کشید٬ اهل قلعه از نجات آفت محاصره٬ ابواب قلعه کشادند٬ و باهم مبارکباد دادند٬ کرنل مستور بمجرد گذاشتن لنگر٬ از جهاز بقلعه رسید٬ و بهادر موصوف مع محمد یوسف خان از مستر بکٹ و کرنل مذبور٬ با جوشش بی اندازه ملاقی گشت٬ و بعد فرود آمدن فوج ولایتی٬ و فراهم آمدن آن بیرون قلعه مطابق مستر بکٹ عرضداشت بسرعت سریع٬ بحضور حضرت اعلی نوشت٬ و چون گاوان توپ کش و بار بردار وغیره ضروریات٬ از هر جانب بچالاک دستی و پامردی خود٬ حسب خواهش مستر مستور٬ مهیا گردانید٬ و باستعجال کمال قیام وغیره تیار و آماده گردید٬ فوجی بزرگ باسباب سترگ٬ بسرداری کرنل معروف٬ و پشتی فوج عبدالوهاب خان بهادر٬ و خوانین

موصوف٬ یعني محمد یوسف خاں و غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں
روانہ شدہ٬ بکنجي رسیدہ٬ برسینۂ فوج موسي لالي٬ کہ گرداگرد
دیرش دایرہ داشت٬ نصب رایات مقام ساخت٬ بین العسکرین
اگرچہ چند بار جنگ خفیفي واقع گردید٬ اما غالب و مغلوب بہ تمیز
نرسید٬ تا آنکہ مظفر خاں نام کہ پیش ازاں مدتے درسرکار حضرت اعلي
ملازم بود٬ واز پستي پایہ برتبۂ خطاب خاني ارتفاع نمود٬ بعد
ازاں مفرور گشتہ٬ بمعرفت سابقہ٬ با فراسیس پیوست٬ و در انجا از
حصول اعتبار فوجداري سواران ہندي گوشۂ دستار خود مي شکست٬
روزے از جانبے حاصل غارت عالمے٬ یعني رسد بسیار٬ باسپاہ
جرار٬ مي آورد٬ عبدالوہاب خاں بہادر باستماع آں خبر٬ غضنفر
علي خاں و محمد ابرار خاں را٬ سواران چیدہ و محمد یوسف خاں
را با جمعیت سنجیدہ٬ از دو جانب دوانیدہ٬ و اورا دو دلۂ (۱) جنگ
پس و پیش گردانیدہ شنید کہ موسي لالي بشنیدن پیام عجز
و ماندگیش بکمک سرکشید٬ خود ہم با فوج جنرل کوٹ٬ بتائید
خوانین مذکورین٬ جوشید٬ شدت پیکار ہنگامہ انگیخت٬ جماعۂ ولایتي
انگریز و فراسیس و سوار با سوار فرقہ فرقہ بلا شرکت غیر باہم آویخت٬
چنانچہ در کوشش جنگ تمام روز دستے از ضرب و قتل نیاسود٬
و پائے از تردد پیش آہنگي ماندہ نبود دریں دار و گیر مظفرخاں٬
با اکثر رفیقانش مقتول تیغ ابرار خاں و مبارزان لشکر فیروزي
نشاں٬ و اسباب رسد غنیمت دست جانبازاں گشت غرض پس از
جاں نثاري و جراحت برداریٔ چند مجاہدان دیندار٬ و بکار آمدن
مسٹر بالٹن سردار٬ و معدودے از مردم حق گذار جمعیت انگریز
تہور شعار٬ ہر گاہکہ مبارز فلک خوں جراحت کش روز٬ از شفق
برجبین کشید٬ وتیغ مہر در نیام مغرب خوابانید٬ فتح و ظفر
ہم عنان فوج سرکار و ہزیمت و ضرر٬ باعث فرار اعدائے نابکار گردید٬
یعني موسي لالي بانوحۂ قتل و زخم بسا سرداران لشکر خویش٬

(۱) مترد – جو شخص دھکر پکر میں ہو آور کبھي بمعني منافق کے بھي آتا ھے*

برائے پناه بکنجي شتافته ' و در آنجا هم تاب قیام نیافته گریزان بآرکاٿ رسید ' و طنطنهٔ کوس شادیانهٔ فوج فیروزي ' سامعهٔ جهانیان را خط بشارت تهنیت بخشید *

بیان روانه کردن موسي لالي موسي بوسي را بطلب یسالت جنگ برائے اعانت خویش و رفتن و برآوردن موسي بوسي اورا از ادهوني و برگشتن او از رسیدن نامهٔ حضرت اعلي و فرستادن ذوالفقار جنگ همراه موسي بوسي و رسیدن هر دو بلشکر موسي لالي و آمدن ارشد بیگ خان با فوج بکمک عبدالوهاب خان بهادر و مفتوح و مسخر گردیدن قلعه وندواسي وغیره قلاع و اضلاع آرکاٿ *

بعد فرار موسي لالي بسوئے آرکاٿ ' عبدالوهاب خان بهادر دیر کنجي را ' بقدوم میمنت لزوم ' و بلحاظ نظر بر چهار طرفش بتعمیر شکست و ریخت از سابق محکم ترساخته ' و فوجے با سردار آزموده کار از سرکار ' و جماعهٔ از انگریز ' با ضرب و باروت وغیره ضروریات ذخایر بسیار ' بحفاظتش گماشته ' و عبدالحي خان نام همشیر زادهٔ محمد محفوظ خان بهادر را که نسبش صدر کتاب تحریر یافته ' بضلعداریش مقرر ' و بنا بر تحصیل زر و فراهمي رسد وارسال مواشي به لشکر ' جهت خوراک سولداداں پادشاهي موکد ساخته ' احمال زایده در انجا گذاشته ' باتفاق کرنل کوٿ تعاقب موسي لالي ' مثل شیر درپے صید ' بسوئے آرکاٿ شتافته ' این طرف آب رودبار ' مقابل خصم نصب خیام ظفر فرجام نمود ' و موسي لالي پیشتر ازان بآرکاٿ رسیده ' باستحکام اطرافش لشکر خویش فرود آورده ' نظر بر قوت روز افزون سرکار وبیر و نقدي بازار خویش ' بترتیب حلقهٔ مشورت ' و استعانت رائے مشیران با فطرت ' مآل اندیش ' و موسي بوسي اواخر سخن آرائے همه ' ازین تجویز مرهم نه ریش گشت ' که خود بوکالت نزد صلابت جنگ رود ' و اعانت خواهد '

چنانچہ حسب پسندیدن موسي لالي ' بانامہ و ہدایائے او ' روانہ شدہ (۱)
با بسالت جنگ در ادہوني جاگیرش ' ملاقي گشتہ ' ابلاغ نامہ و
تحایف نمود ' و بتالیف قلوب اعیان ' و دمیدن فسون شیطان '
زبان الحاح بترغیب و تحریص کشود ' کہ بسالت جنگ فریب خورد
و باستعداد مدد ' با فوج خویش از ادہوني سربر آورد ' و بسوے
آرکات منازل پیمائي پیش برد ' حضرت اعلي برآں اطلاع یافتہ نامۂ
بایں مضمون نصایح مشحون ' و نمایش اندیشہ ہائے گونا گوں '
مرتسم ' و برندہ‌اش را بتاکید و مواعید فضل و کرم تیز قدم ساخت *

نامۂ بنام نواب بسالت جنگ بہادر *

مراتب صفوت و صفا ' و مراسم خلت و ولا ' مصدوقۂ رابطۂ
معروف مناسبت و مطابقت ایں معني دارد ' کہ پاس شرایط و
ضوابط متحققۂ دیرین ' افزایش روز افزوں یابد ' و باغوا و فریب خلل
اندازان بنیاد دین و دولت ' بے ملاحظۂ فطرت و کیاست ' اقدام
بفترت استحکام آئین یکدلی ہا نشود ' و تامل و تفحص کہ بنائے کار
دولتمندان روزگار است ' در ہرام پیش نہاد عقل دور اندیش باشد '
خصوصیت صمیمي ایں پاسدار روابط قدیمي ' کہ بہمت خداداد '
خصاص خون ناحق پدر از حسین دوست خان عرف چندا گرفت ' و
اکنوں در فکر انتقام قتل وزیر دکہن ' جگر بسا پر دلان فراسیس '
کہ یکے از انہا موسي بوسئي ' بد انجام ' تخریب در اقصائے مملکت
وسیعۂ دکہن وغیرہ مہام انداخت ' از شمشیر دلاوري خست ' و باز
ہزار محنت و افکار ' بر دل و جان ہمت توان خود بربست ' ازیں
معني بدون دفع فساد مفاسید مذکور ' و قلعہ کمینگاہ ایں قوم پر فتور '
غرضے ندارد ' درخلال ایں حال ' قصدآں مسند نشین شوکت و
اجلال ' بصوب ملک کرناتک از اعتماد فراسیس بدنہاد ' مورث
تخلل عظیم مي پندارم ' مبادا کہ تصور خیر خواہئي قوم مذکور '

---

(۱) بسالت جنگ صلابت جنگ کے چھوٹے بھائي تھے بڑے بھائي نے ان کو ادھوني کي جاگیردی تھي - سنہ ۱۷۸۲ع میں بسالت جنگ کا انتقال ہوا *

مبدل بتصدیق بے راہي و دغا بازي شود ؛ و نقصان آں مورث نقصان صداقت سرشت گردد ؛ اگر نواب نظام علي خاں بہادر آصف جاہ ثاني رفاقت اینہا صلاح ؛ مي پنداشت ؛ باخراج نمي پرداخت ؛ دریں صورت قدم دریں راہ ؛ بتامل گذارند ؛ و عہد و پیمان فراسیساں اصلا باور ندارند ؛ و خیال ملکي کہ با نواب ناصر جنگ شہید وفا نہ نمود ؛ از خاطر برآرند ؛ زیادہ تامل درکار باد و تحمل بے شمار ؛ بسالت جنگ معني ہر حرف نامۂ مذکور بغور ؛ و تعمق دریافتہ و فطرت و شجاعت حضرت اعلا را ؛ پیش حضار ؛ بصد عنوان توصیف ؛ بیان ساختہ ؛ ممنون و محسون آگاہي حقیقت حال ؛ گردیدہ ؛ و جوابش باین عبارت احسان شماري مودت ؛ مرقوم طراز سلاست ؛ و قاصد را بعطائے نقد و خلعت ؛ مسرور رخصت ؛ و خود براہ ادہوني رجعت نمود *

جواب *

بعد ابراز لوازم اشتیاق و طراز تمنائے اعتناق[1] مشہود خاطر سراسر وفاق ؛ و مکشوف وجدان محبت مصداق نمودہ مي آید ؛ نامہ مخالصت شمامۂ ؛ کہ ہر حرفش طومار موافقت قدیم ؛ و ہر نقطۂ آں دفتر موالفت صمیم ؛ بود ؛ مشعر بزقباحات قبول التجائے فراسیس ؛ وصول مسرت شمول آوردہ ؛ ممنون مراتب اخلاص ؛ و مرہون مدارج اختصاص نمود ؛ از انجا کہ آں ہمہ دان دقایق ریاست ؛ و آگاہ حقایق مملکت ؛ در جمیع مہام تجربہ تمام دارند ؛ و نظام امور دولت مارا عین استحکام و مہمات خود مي شناسند ؛ دریں صورت ہرچہ رائے مصلحت نماست ہماں صلاح خاطر ماست ؛

صلاح ماہمہ آنست کاں صلاح شما است

چنانچہ برطبق انشاء محبت و ولا ؛ التماس فراسیس پذیرائي نیافت ؛ شایستۂ اخلاق آنکہ علي الدوام ؛ بسطور رسایل مودت شمایل ؛ منبسط باید داشت ؛ زیادہ خبر شماو اوصاف وداد چہ املا یابد ؛

(۱) معانقہ کرنا ـ گلے ملنا *

بسالت جنگ وقت عنان گردانیدن بصوب ادهوني نظر برلجاجت موسي بوسي ذوالفقار جنگ نامي را با جمعیت شش هفت هزار سوار علاقهٔ خویش و ازان مرهته جاگیردار نواح ادهوني باین اشتهار که ذوالفقار جنگ از خود بپاس موافقت سابقهٔ فراسیس بے حکم بسالت جنگ خراج ساخت ایمائے معاضدت و مرافقت نمود چنانچه از رسیدن موسي بوسي و ذوالفقار جنگ موسي لالي پندار پوچ یافته لشکر را از گرد قلعه برداشته مقابل فوج سرکار بفاصلهٔ عرض رود برساحل دیگرش قایم گردانید و حضرت اعلي باستماع رسیدن ذوالفقار جنگ ارشد بیگ خان معتمد خاص را با فوجے از سوار و پیاده و توپ خانه فرستاد و بفوج عبدالوهاب خان بهادر کمربندي و تقویت دیگر داد هرد و لشکر از روداد مقابله و مواجههٔ فرود گاهے توپ اندازي
(۱)
و گاه برهمیه وگاه شمشیر بازي و گاه بشب طلایه داران طرفین دست درازي مي نمودند و قابو جوئے دست برد مردانگي مي بودند تا آنکه بندگان حضور حضرت اعلي برین معامله مطلع گشته و خطوط بنام مستر بکت گورنر چینا پٹن و کرنل کوٹ سردار لشکر انگریز و عبدالوهاب خان بهادر وغیره سرداران عسکر سرکار باین مضمون ارسال داشتند که در حالت جنگ دشمن را بحالش گذاشتن و فرصتش روا داشتن خالي ازین نخواهد بود که بفراهمي کمک مخارج دور و دراز و تازگي برگ و ساز کوشید و استقلال تازه یابد و طوالت سرشتهٔ پرخاش نسبت بسرکار واسطه کثرت مصارف و وقوع خسارت و پریشاني حال کافهٔ رعیت و خرابي کار مملکت گردد درین صورت هرقدر تعجیل که بعمل آید مستحسن باشد مخاطبان احکام یعني سرداران لشکر بموجب حکم حضور و وصول خط گورنر چیناپٹن که مطابق تاکید خاص بود باتفاق مشورت نموده نیم شبے نهضت کرده برسر قلعهٔ وندواسي که بر سرراه پهولچري و مامن مریضان و مجروحان و ذخیره گاه سامان زایدهٔ فوج فراسیس بود

(۱) وه فوج جو شهر اور لشکر کی رات کو حفاظت کرتی هے *

تاختہ' ازیک جانب ہمت بتوپ اندازي انہدام دیوار قلعہ گماشتند و محمد تقي علي خاں ہم زلف حسین دوست خاں جاگیردارش و ہوا خواہ فراسیس و جماعۂ فراسیسان طرف دیوار منہدم توجہ حزم و حفاظت داشتند' دریں اثنا محمد ابرار خاں و ارشدبیگ خاں از طرف دیگر کہ اہل قلعہ را خیالش نبود' و دیوارش از استحکام و ارتفاع سربفلک مي سود' نردبا نہا رسانیدہ بالابر آمدند' و بفضل فتاح مطلق مفتوح گردانیدند' و جاگیردار و جماعہ فراسیس وغیرہ محصورین مقید گردیدند' و لشکر ظفر طراز بعد ازاں حملہ بر قلعہ کرنگل بردہ' و از دست فراسیساں بر آوردہ' و از انجا متوجہ تمري و کاویري پاک و چیت پیت گردیدہ' و آں قلعجات را از خس و خار فساد مخالفین مذکور مصفا گردانیدہ' براۓ آرام و آسودگي عرصۂ خوش آب و ہواۓ کنجي پسندید' و مقام گزید *

بیان ریزش موسي لالي بر قلعہ وندواسي و آویزش عبدالوہاب خاں بہادر و کرنل کوٹ با او و اسیر شدن موسي بوسي و کشتہ شدن ذوالفقار جنگ و فرار موسي لالي از راہ چنجي بہ پھولچري *

موسي لالي بسبب آنکہ ہمگي قلاع اضلاع اطراف جوانب مسخر اولیاۓ دولت گشت' و ہر موقف و مقام از قیام جماعہ ہاۓ سرکار و انگریز استحکام گرفت' راہ امید بر روۓ کارخویش بستہ دانستہ' با خاطر خستہ از اجماع اعیان بمشورت نشستہ' ہریکے بقدر فراست خود در تدارک امور از دست رفتہ' راۓ مي داد' و موسي بوسي زبان بایں ہزیان کشاد' کہ قلعہ وندواسي سرراہ پھولچري و لشکر باعتبار قلعجات دیگر نامور و گذاشتن آں بدشمن سبب اقسام ضرر' و بدست داشتن بصلاح کشایش راہ از جمیع مہام مقدم تر' و چوں محمد تقي علي خاں قلعدارش خیر خواہ ما بدست معاند رفتہ' و استخلاصش بالفعل متعذر گشتہ' قایم نمودن پسرش در انجا اقتضاۓ نیک نامي و غیرت است' و شرط وفاداري و مروت' و تعجیل ایں کار بغنیمت شماري مساعدت عدو کہ در کنجي آسودہ اقامت است'

عين مصلحت' بايد كه شبا شب تازيم' و تا آگاه گشتن' و كمر بستن مخالف قلعهٔ مذكور مسخر سازيم' موسي لالي اين معني بمناسبت پسنديهٔ مدبران به پسنديد' و بعزم باطل در تاريكي شب از آركات با تمامي فوج دويد' و بر قلعه مسطور محاصر گرديد' و با تشدد آتشبازيِ اتواب بگمان كارگرئي چالاكي خود و هوس فتح حاصلهٔ سركار تعبے كه در شرح قلم نخواهد گنجيد' بيجا كشيد' چون عبدالوهاب خان بهادر و كرنل كوت ذخيرهٔ هر جنس بمآل انديشيِ ضرورت لشكر در انجا فراهم ساخته احاط بغيبت خود و يقين دغائے فراسيس مردم كار آمدني و لايتي و هندي گماشته بودند' آنها يعني ملازمان سركار و انگريز بكمال پاداري و آتشباري اسباب هستي بسا حمله آوران بے باک' خاكستر هوائے هلاک' نمودند' بسكه تصور موسي لالي غلط بود' و بحمله هائے مكرر جز حصول حسرت نقصان فوج او' هيچ نكشود' لاچار در مورچال دواني هم چندانكه قوت ترددها سوخت' غير از ندامت نارسائي آن چيزے نيندوخت' عبدالوهاب خان بهادر و كرنل كوت باستماع اين خبر معاً لشكر كشيده' در دامن كوهستان وندواسي توقف ورزيده' پس از عرض لشكر از تقسيم جوقي چند جوق' اول از فقط سولداداں پادشاهي همراهي همراه خود' و ثاني از سولدا دان كونپني (كمپني) با سرداري از قوم' و ثالث از سپاه هندي' با محمد يوسف خان' ورابع و خامس از سواران سركار' با غضنفر علي خان و محمد ابرار خان جهت مقابلهٔ خصم بتفريق اتواب وغيره اسبابش گماشته' و جوق سادس از پيادگان كرناتكي' و چند ضرب توپ' بارشد بيگ خان براے حفاظت بنگاه لشكر' در همان كوهستان گذاشته' باجماعه هائے منقسمهٔ صدر' راهي پيشتر گشته' وقتيكه سپهدار زرين نشان روز' از دامن كوهستان شرق' بآراستگيِ لشكر انوار جان افروز' عرصهٔ ميلي' در ميدان سپهر' طے نموده بود' محاذي لشكر كينه ور' بفاصله تميز اعلام يكديگر' رسيده' و متوقف گرديده' چون اول و ثاني مولداد پادشاهي و كونپني' جنب يمين و يسار جوق ثالث سپاه هندي

و هر دو جوق مسطورهٔ سواران' راست و چپ هر سه ۳ جوق مذکوره' بقاعدهٔ صفوف جنگ مقرر ساخت' وجمعیت دو سه ۳ صد کس بادو سه ۳ ضرب توپ' بدستور احتیاط' برپشت فوج گذاشت' و با هتمام هیجا' خود پیاده پا و عبدالوهاب خاں بهادر' دست بشمشیر قلب کشائے اعدا' همراه صف غضنفر علي خاں' سوارهٔ اسپ باد پیما گردید' موسي لالي ماموران اشتغال مورچال را' در همان حال موکد قلعه شکني داشته' خود با همگي سوار و پیاده و توپ خانه از حد زیاده' با ستعداد و پیکار' مستقبل مقابلهٔ فوج سرکار دوید' و با تصال گوله پرتاپے' از وقت بلندي هفت گهڑي روز' توپ اندازي هر دو جانب' سر بغریدني کشید' چوں از پیش قدمي هائے نصف آں عرصه در نوردمیدن و باندازه رسیدن گولي بندوق رسیدند' از پیوستگي شعله هائے اتواب' جائے آں نماند' که دیگر قدم بردارند' و جزدم بنادیق دمے از سینه بر آرند *

لمولفه ـــ

دراں عرصه گاه سپند وجود
هوا شعله زن شد فلک کوه دود *

غرض از زبانهٔ آں شعله(۱)' زبان دوزخیاں' سوخته طلب پناه' و از حرقت آں آتش دل آتشیاں' داغ فغان و آه' آب شمشیر از سر گذشت و کشتئي زندگي ها از لطمهٔ موجهٔ آفت درهم شکست ـ جنگے بآں خونریزي دیدهٔ جهاں ندیده' و رزمے بآں قیامت انگیزي گوش امکان نشنیده' فرانسیس از افزوني انبوه خود آناً فاناً مردم مجدد تازه دم پیش مي آورد' و انگریز از قلت جمعیت بلا تبدل و تغیر' محض از ننگ و عار' با مردم موجود در جنگ بسر مي برد آخرالامر از پیش قدمي هاکار از توپ و بندوق گذشت' دست بکمر یکدیگر پیوست' یعني هر دو لشکر بهم پیوستند' و سوار و مردم بار و فرنگ جانبین باهم جنس آویختند *

---

(۱) آگ کی لپٹ - شعله *

لمولفه —

آتش توپ بحر صحرا کرد
آب شمشیر دشت دریا کرد *
چون بهمجنس رو نمود آهنگ
غیرت جنسیت گرفته تنگ *
سینه سینه گلو گلو یکسان
ریزه ریزه زناخن و دندان *

قصه کوتاه تا زوال آفتاب همیں زوال عالم حیات بود' و جهانے گرفتار پنجۂ ممات' انتهائے کار' درکار فراسیس' بسبب کثرت و تازگئي تواتر تبدل فوج' چستے' و در دست انگریز بحکم قلت' و ماندگئي محنت' بے فرصت تمام روز' سستي' پدیدار و طرح تاثیر چشم زخمي' نسبت بفوج سرکار' متصور مبصران رنگ کار زار' و دریں اثنا بعون عنایت همه بخش' تمام اعطا که در هر ماجرا' شامل حال حضرت اعلا است' صورت فتح از پردۂ غیب نمودار گشت' یعني جمعیت دو سه ۳ صد کس که بموجب شرح صدر' عقب فوج احتیاطاً دیدباني داشت' از دیدن آویزش هردو فوج' بتعجیل توپ اندازي پرداخت' قضا را گولۂ ازاں' باروت خانۂ دشمن بر انداخت' و شعلۂ آتشش نظم فوجش برهم ساخت' کرنل کوٹ قابوے درست یافته' بکمال چالاکي بلا تامل' در طرفة العین' با جماعه سولادان پادشاهي' قلب لشکر دشمن شگافت' و محمد یوسف خاں نیزمعاً تهزدستي بکار برده' آتش دیگر بر سر حالش انداخت' چوں شعلۂ کار زار تسمیکه باید بر افروخت' و بود و نبود مقهوراں یکساں بسوخت' و موسي بوسي با اکثرے از قومش اسیر' و ذوالفقار جنگ دراں بلائے بے اماں مقتول ناگزیر گشت' و تعداد کشتگاں' و اسیران فرنگي و هندي جماعه مخالفه' از حد گذشت' موسي لالي بمعاینۂ صورت ایں آفت' و ظهور قیامت بر قیامت' بهول و هراس' و انتشار حواس خواري و اضطراري تمام' و گذاشتن اتواب کلاں و خیام' وغیره سر

انجام٬ و بغارت دادن همگي بنگاه٬ از بار شتر تا پرکاه٬ جریده٬
و از دیدهٔ ظفر طرازان خود را دزدیده٬ با مردم متفرقه سوے چنجي
مفرور گردیده٬ و در انجا هم امکان پناه ندیده٬ راه پهولچري٬ سرکرد٬
و اهل مور چال آنچنان محو گوله اندازي بودند٬ که تا رسیدن
سولداداں انگریز بگرفت و گیر خودها از شکست فوج خویش آگاه
نشدند٬ عبدالوهاب خاں بهادر بحبس اسیران٬ و مرهم بندي مجروحاں٬
و دفن کشتگان طرفین حکم داد٬ و مور چال را بے نشان ساخته
ابواب قلعه بکشاد٬ خان موصوف و کرنل مسطور عرضداشت و خط
مشعر تهنیت فتح بحضور حضرت اعلا و مستر بکٹ مرسل ساخته٬
آنروز بر فرودگاه لشکر فراسیس نصب رایات مقام نموده٬ روز
دویم بر قلعهٔ پرموکل متصرفهٔ فراسیس لشکر کشیده٬ باوجودیکه
قلعهٔ کوهے بود٬ و تعیین جمعیت فراسیس استواري دیگر افزود٬
از بارش گوله هائے اتواب و کرنال در فرصت هفته مفتوح گردانیده٬
و فراسیساں را محبوس ساخته٬ سمت ورداؤر عطف عنان توسن
ممالک پیمائے لشکر نموده٬ آں مکان هم بمحاصرهٔ چهار پنج
روز بدست آورده٬ فراسیسان متعینین آنجا را بحبس بردند*

بیان روانه شدن عبدالوهاب خاں بهادر بجهندر گیري و مقامات کرنل کوٹ با لشکر در وردا اُور جهت فراهمي اسباب تسخیر پهولچري و مامور گشتن میر اسد الله خاں بعهده نیابت نظامت صوبهٔ آرکاٹ حسب الاحکام حضور و شکست فوج متعینهٔ سید ابراهیم علي خاں از مصاف تیاک گڈهه*

بعد فرار موسي لالي بصوب پهولچري و حبس موسي بوسي و
قتل ذوالفقار جنگ٬ و تفتیح قلعهٔ پرموکل و وردا اور و ترسیل
عرایض کوایف مسطور اجوبهٔ جداگانه از حضور پر نور بنام
عبدالوهاب خاں بهادر دربارهٔ رفتن چندرگري و استحکام و

حفاظت آں بسبب تشریف داشتن والدۂ ماجدۂ خاص
و خواہر تقدس اختصاص در انجا و اتصال سرحد میسور و استماع
شورش طرفدارش بعلت تودد فراسیس مقہور ' و بنام کرنل کوٹ
برائے اهقامات فرودگاہ وردا اُور ' و فراہمی واجبات کشایش بندر
پھولچري بلاقلت و قصور ' و بنام میر اسداللّٰہ خاں کہ در چینا پٹن
سکونت داشت ' بنابر ماموري نیابت سابقۂ صوبۂ آرکاٹ و بنام ارشد
بیگ خاں جہت ہمراہي میر اسداللہ خاں ' و تحصیل پیشکشات
پالیگاراں ' و رفع مفسدۂ قطاع الطریقات و حفاظت حدود از شرور
مخالفاں ' و بنام غضنفر علي خاں ' و محمد ابرار خاں درباب شراکت
و رفاقت کرنل مسطور و بنام محمد یوسف خاں بامتسعاد ملازمت
حضور صادر ' و ہمہ ہا بدانموجب کاربند گردیدند ' چوں واہب مواہب
از لب دریاے کشنا تاوردا اُور کہ نصف ملک آرکاٹ است '
مسخر اولیائے دولت نمود ' خداوند دولت بصلاح تصفیۂ نصف دیگر
سید ابراہیم علي خاں پسر کلاں سید مخدوم علي خاں را با دانشمند
خاں و محمد تاج الدین خاں و کشن راؤ مع فوج شایستۂ سرکار ' و
دو صد سولداد و یک سردار انگریز مشہور بکپتان لشکر اولا بفتح
قلعہ کوہي تیاک گڈہ (۱) از نتھرنگر روانہ فرمود ' چنانچہ خان مذکور
منازل پیما متصلش رسیدہ ہنوز برپشت اسپ انداز نزول لشکر
داشت ' کہ فراسیس از کمین پائینش بسان گولۂ کہ از دہان توپ
برآید ' بمقابلہ تاخت خان مذکور بلافرصت آرایش صفوف جنگ '
مردانہ اتواب بیدرنگ آغاز نہاد ' و نظر برتوپ اندازي مخالف لشکر
را دور از انداز گولہ تاب حکم استادن داد ' تا مردم مفت ضایع
نشوند ' و بحفظ جان خود ہا کار سرکار نمایند ' آخرالامر بسبقت مخالف
ہرجے در لشکر سرکار پدیدار گشت ' کہ ہریکے حکم سردار یکسو

(۱) سنہ ۱۷۵۹ع اکتوبر کے مہینے میں دم لالی نے ترچناپلی روانہ ہونے کی غرض سے تیاگ گڈھ میں نو سو یورپین سپاهی جمع کئے تھے *

گذاشته و از وقوع بلا از تقید پاس تعلق اطلاق کلي یافته' راه حفظ جان پیش گرفت' چنانچه پیاده و سوار' و فوج و سردار' بجهات مختلف و سامان فوج بغارت مخالف رفت *

نظم انور نامه :—

محمد براهیم سالار فوج
یل پیل هیکل سپهدار فوج
سلاح و سپر تیر و ترکش بهم
گران دید و افگند زیر قدم
چو روح مجرد سبکدوش شد
بمحبوب رجعت هم آغوش شد *

بعد ظهور آنحال فرانسیس ـ نکبت مال' خیره دست گردیده' آنروز همانجا مقام نموده روز دیگر بے مانع و مزاحمے' منزل بمنزل روان' و غنیمت کنان' تعاقب گریختگان عرصهٔ جنگ متصل قلعهٔ نتهرنگر داخل دیر سریرنگ' گردید' حضرت اعلي که در قلعهٔ مبارک نتهرنگر تشریف داشت و بسبب آنکه همگي فوج حضور انقسام تعیناتي اضلاع یافته بود' بمحض همت ذاتي بلاتشویش و اضطرار' احتیاطاً ابواب قلعه بند ساخت' و از مردم موجوده' حصانت حصار' قسمیکه شاید بکاربرد و سکنهٔ شهر را فراهم ساخته و بدان سلاح' مرکب با اعیان خاص' و صاحبزادگان سعادت اختصاص' قریب هفت صد سوار قرار داده' و مردم پیاده و بار' از فراهمي رعایا و اهل حرفه وغیره مرتب کرده جملگي به ۳ هزار کس مع اتواب و اسباب جنگي' بسرداري سید مخدوم علي خان و سید ناصر علي خان بیرون قلعه' طرف باب شمالي لب بحر کاویري' مقابل در سریرنگ' قرارگاه مخالف' فرود آورد' در فرصت هفته عشره از توندمان و زمیندار ترور' وغیره هما' هفت زمیندار منني پاره متعلقه صوبهٔ نتهرنگر فوجے از پیاده گان و چند سواران معدوده نیز مجتمع ساخت' چون درین اثنا مفروران مصاف تیاک گذه بحال تباه' و زبان عذر خواه' منفعل و متفرق رسیدند' آنها را

هم از سپاهي تا سردار' بارياب و بهره مند ارشادات دلداري' و رفع شرمساري' مجدداً بعطائے نوازمات سپهگري' مستعد جاں نثاري'
(۱)
گردانيده' و جماعۂ انگريز را كه بهمان تباهي رسيده بود' مستمال نموده' و بعوض سردارش' كه در منزلے از امتلائے نوشندگي آب' برزمين افتاد' و جان داد' بقانون انگريز سرداري ديگر گماشته' داخل فوج مترتبۂ مذكوره' كرده' هرگاه كه بحكم مصرع ——

قطره قطره بهم شود بسيار *

گشته' بقطع و هدم اشجار و عمارات و تطاول دست غارت و نهيب' دير مذكور خالي و خراب نموده' بگذاشت' فوج سركار بدون جنگ داخل آں شده' معمولا قلعدار و داروغه وغيره اهل اهتمام' مامور تعمير و آبادي و حصانت گردانيد' و باز راجع بحضور گرديد *

بيان نهضت باسعادت موكب خاص بعزم مصمم تسخير قلعۂ پهولچري وبر گرديدن از رنجنگڈه بصوب كاريكال و مفتوح شدن آں وغيره قلاع متعلقۂ آركاٹ و ملاقي شدن محمد محفوظ خاں بهادر در مقام ورد هاچل و جلوه افروز گرديدن خود بدولت بچينا پٹن *

حضرت اعلي بعد ازانكه فراسيس از دير سرينگ مغرور' و محمد يوسف خاں از وردا اور حاضر حضور' گرديد' بترتيب محفل اعيان و اركان' برزبان گوهر فشاں' گذرانيد' كه از بدو قيام اوائے دولت و احتشام' بوجوه بيدار يهائے دوام فتنه هائے خوابيده' روزے بآرام نگذرانيديم' و شبے بے فكر صبحش براحت نخوابيديم' في نفس الامر هرگاهكه با نطفائے اخگر فساد زميندارى' صرف خزائن زر' و خوں ريزي چند لشكر' لازم مي افتد' و ملكے برهم مي شود' تسكين اشتعال نايرۂ مقاومت جنگ فرمانروائي يك ولايت فرنگ' چه محنت ها كه نخواهد' توكل علي الله در

(۱) مايل – رجوع كيا گيا – تسلي اور دلاسا ديا گيا *

تسخیر بندر پھولچري ' کہ بنائے خلل و فساد این سواد است ' و در سر آن کار ' نواب ناصر جنگ شہید ' سردار و صاحب اقتدار سہ ۳ اکت سوار ' سرداد ' و ہیچ نکشاد ' عزم مصمم دارم ' و اصل این زقوم کہ فروعش باعث خرابي چمنستان مملکت دکہن شدہ مي خواہم ' کہ از زمین بر آرم ' فرض کردم ' کہ تعمیرش از آہن باشد ' و در دست دشمن کشیدہ گردن ' امتحان مشق آہن ربائي ' اہم ہمت خدا دادمي پندارم ' و آزمائش قوت بازوئے کشور کشائي متحتم شوکت نصرت نہاد مي شمارم ' درین صورت از من محنت است ' و از حق اعانت ' و از من تدبیر است ' و از خدا تاثیر ' ہمہ ہا استادند ' و بزمین ادب بوسہ دادند ' و زبان بایں جواب کشادند ' کہ تائید ازل باعزم رزمت مبارک ' و عدویت بر طبق ادعاي ما جگر دوختۂ پلارک (۱) ' بہرچہ اقدام سازي ' سازوار است ' و بحل ہر مشکلے کہ پردازي ' خدا مددگار ' خداوند دولت ' پس از انکشاف متابعت مستلزمان کارگاہ صداقت ' و معتصمان دامن فضل و عنایت ' منبسط و مسرور ' و مبتہج و مجبور گردیدہ ' غلام حسین نام ' عمدۃ الامرا بہادر خطاب ' یعني فرزند جگر بند کلاں تر فرزندان خاصہ را ' در نتہر نگر مامور نیابت و سید علي خان و سید ناصر علی خان و ملک اسلم خان و حسین محمد خان را بمتابعت و مشاورت او ' و افاضت خدمات مناسبہ ' معزز مفاخرت فرمودہ ' و قلعہ را از آمادہ گئي ذخایر ہمگئي سر انجام ' و تعین مردم کاردان با چیزے جمعیت انگریز وفا انجام ' مستحسن نمودہ ' پس از ارشادات لازم الاتباع ' بعزم تسخیر پھولچري با افواج خاص ' وغیرہ راست روان جادۂ اعتقاد و اخلاص ' بتاریخ بیستم رجب روز پنجشنبہ سال یکہزار و یک صد و ہفتاد و سہ ۳ ہجري ' در ساعتے کہ نجم سعادت خود صعود ' و اختر نکبت خصم در ہبوط بود ' اوج عماري را مطلع خورشید اقبال نمود ' گوش بصدائے نوبت

---

(۱) ہمشیر جوہردار *

شادیانهٔ تهنیت، و نظر بجلوه‌ونی موکب نصرت، و زبان با ستعانت تائید حق، و دل موکل وکیل مطلق، و همت بقلع و قمع بنیاد خیره سری اعدا، و نیت بفیض رسانی و رفاه خلق خدا، بشان و شوکت، و توزک، و عظمت بمجردیکه از هر دو دریائے کاویری و کوردم عبور ساخت، در اول قدم بشیر فرخ فال، و مخبر خرمی ایصال یعنی وکیل میر اسد الله خاں عرضداشت خان مذکور، متضمن انتظام مهام آرکاٹ، وارجاع زمینداراں و جاگیرداراں، و سبیل پیشکشات، ابلاغ داشت، حضرت اعلی وصول ایں بشارت، و انتساق دارالریاست، فال حصول مقصود، و زوال دشمن نا مسعود، انگاشته، سر بسجدهٔ شکر معاون اقبال گذاشته، شادان و فرحان بفاصلهٔ سه ۳ کروهۓ نتهرنگر، در موضع منصور پیٹھه، نزول اجلال و روز دیگر از انجا کوچ نموده، قصبهٔ اونڈاتور(1) را، مهبط برکات فضل و نوال ساخت، و صباحش از استقبال و استسعاد ملازمت، و التجا و انکسار عبودیت، معتبر خاں طاهر بمقتضائے آنکه پاس خاطر اکابر و اصاغر، ضعف وسعت اخلاق فیض مظاهر است رایات لشکر از مقام والکنڈه گذرانیده، برنجنگڈهه جاگیر خان مذکور که از انجا فاصله یک کروهے دارد، برپا، و لشکر را اطرافش دایره آرا، و اندرون قلعه مردم خاص محافظ هرجا، گردانیده، خود بدولت مع اعیان و ارکان وغیره مردم حضور در قلعه جلوه شرف حلول انداخت، و بوقوع آداب نذر و مراتب عبودیت، و لوازم خدمت گذاری خاص، و ظهور مدارات، و تواضع خلاع و مهمانداری ندمائے با اختصاص، آئینهٔ خاطر را از زنگ کدورت سلف مصفا ساخته، هفته عشره بسرور قبول اطعمه و اشربهٔ اقسام و سیر و شکار دوام، براحت و آرام گذرانیده، در تجویز استخلاص تیاک گڈه(2) بود، چوں دریں اثنا جاسوس دیگر کامیاب استیلام گشته، استحکام قلعه

---

(1) اونڈاتور پراسبلور سے پندرہ میل کے فاصلہ پر جنوب میں ایک پتھریلی شاہ راہ کے قریب واقع هے یہاں سے یہ شاہ راہ کڈلور جاتی هے (2) یہ مقام کلاکرچی تعلق ضلع جنوبی آرکاٹ میں واقع هے *

کاریکال٬ از هجوم فراسیس بدسگال٬ و اذیت مسافرین و مزار عین اطراف٬ از قیام آنها در انجا٬ معروض نمود٬ تسخیر تیاک گڈه که مهلتی نمي خواست٬ موقوف داشته٬ و میزبان را از مراحم عاطفت و مراسم مکرمت٬ و افاضت اجارهٔ خالصه و الکنڈه٬ بموجب خواهش دیرینش٬ مرخص ساخته٬ و لشکر فیروزي بصوب کاریکال کشیده٬ بطي منازل متواصل٬ بر آں حصار مستقل محاصر گردیده٬ سمت شمال از نصب اعلام و خیام فوج خاص٬ مورچال جنسئي سرکار معور گردانیده٬ و طرف مشرق که دریائی عمان است باحتیاط سد کمکش٬ از اهتمام انگریز٬ و غربي آں از تردد سید مخدوم علي خاں٬ و جنوبي آں بسعي محمد یوسف خاں مورچال ها چیده٬ با همه سخت کوشئي جمعیت محصور٬ در چند روز٬ بعد برانداختن دو برج شمالي سمت خیمهٔ خاص٬ و خونریزي بسا رعونت سرشتاں٬ و مایوس گشتن و امان خواستن بقیه آنها٬ و شکست دروازهٔ قلعه٬ و تسخیر و تخریب و تهدیم آں٬ و حبس قوم فراسیس و گذاشتن مردم این ملک٬ بگرفتن تبرائے نوکري قوم مذکور از وصول بندر ناگور٬ متعلقهٔ تهاور٬ و حصول زیارت درگاه حضرت قادر ولي قدس سره وگذارش٬ نذر٬ و نوازش مجاورین آں موقف منور٬ تحصیل سعادت نمود٬ و از انجا بترکم با دي رسیده٬ چوں حارس آنجا از قوم دنمار٬ بالالي بمقتضائے توحد عقیدهٔ مذهبي٬ در ایام حالش سابقهٔ او بر تهاور٬ موافقت کرده٬ و از هرگونه معاونت نموده٬ بود٬ خواست که اورا نیز بے بنیاد٬ و مقام اورا بصدمات تیر و تفنگ کوه شکن برباد٬ باید نمود٬ بسبب پیش آمدن و عجز آوردن و تحایف گذرا نیدنش از افزودن جزیه ابحال فرمود٬ و از انجا بسلمبر آمده و حصارش را که معبد قدیم هنود است٬ آمادهٔ جمعیت و اتواب وغیره اسباب فراسیس دیده بجنگ و کوشش و یورش بجنگ آورده و فراسیساں را مقید و مسلسل و مرسل نتهرنگر ساخته٬ و اهل حصار مذکور راکه بسبب اشتهار عوام بفرودگاه سریر حضرت سلیمان پیمبر علیه السلام مشترک الطوایف هنود و اسلام است٬ بادرار و

انعام ' مرفه الحال و شاد کام ' گردانیده و حصار رابعبد الرشید خاں ' پسر دویم محمد نجیب خاں شهید که پس از گشته شدنش بحیدرآباد رفته دراں زمان تازه ورود نموده بود ' و بعد مدتے رشد اعتبار دیوانی خاص حاصل نمود ' مفوض ساخته عنان اوہام تهور بسوئے وردہا چل برداشته ' و قلعه اش دردست فراسیساں مستقل یافته ' در آغاز شدت جنگ بقرار آنها و اگرفته و سردار جماعهٔ مذکور را ' در عین گریز ' بعقب دوانئی فوج منصور ' اسیر کرد ' و بهمیں منوال جماعهٔ ہائے مسطوره از ہر مقام برآورد ' و تتمهٔ قتل و فرار آنها را بسلسلهٔ اسیراں در آورد ' چوں آب و ہوا و فضائے وردہاچل ' گوارائے طبع لطیف شناخت ' جهت آرام لشکر مقام و قلعهءاش را از تعمیر تازه متانت پذیر اساس استحکام ساخت ' ہرگاہکه در انجا محمد محفوظ خاں بهادر ' که بعد شهادت نواب ناصر جنگ شهیدعلیه الرحمه مع برادر خورد محمد نجیب الله خاں بحیدرآباد رفته ' و پس از رقع محهلهٔ حسیں دوست خاں باوجود طلب فرمودن حضرت اعلي و آمدن برادر ثاني ' بموجب تفصیل صدر ' توجه نه نموده بود ' دراں زماں ورود نمود ' حضرت اعلي بمقتضائے خلق ذاتي ' باستقبال بیروں لشکر ' تقدیم آداب پسر باپدر ' و گذاشتن سربر قدمش ' و گذرانیدن نقد و جواہر ' و تحایف ہند و فرنگ ' بالشکر مظفر ' و متصل و در خیمهٔ جنب خیمهٔ خاص فرود آورده ' و بدل جوئي و مهمانداري و خدمت گذاري پرداخته ' و برافاضیت تعلقهٔ مدہرا و ترناویلي بموجب معمول زماں والد شهید ' خواہش او یافته ' و از افراط فرحت و سرور ' بتفویض ہر دو تعلقهٔ مذکور ' با حکم نامهٔ موسوم فرزند دلبند عمدة الامرا بهادر نایب صوبهٔ نتهرنگر ' مترشد تکریم و توقیر عم محتشم ' بموجب آداب پدر ' و گذرانیدن سند اجارهٔ ضلع صدر ' وروانه ساختن پیشتر ' بهادر موصوف را بمشایعیت خاص ' تابیروں لشکر ' ، ہمراہي خیام و فروش خدام ' بسوئے نتهرنگر روانه فرمود ' و عالمے ازیں جوشش و فروتني که فایق الحد بشري بود تحیر نمود ' عمدة الامرا بهادر عم بزرگوار را بموجب حکم والد نامدار '

باستقبال در قلعه نتهرنگر آورده٬ مراتب ضیافت وغیره پیش برده٬ بنوشتن دادن سند متر شدهٔ٬ مسطوره٬ راهي تعلقهٔ مذکور ساخته٬ بحضور پرنور معروضداشت٬ و بهادر موصوف بتعلقات مفوضه رسیده٬ بعمل و شغل ضبط وربط خاطر خواه پرداخت٬ باقي کیفیت او مفصلا دریں دفتر و ثاني املا خواهد یافت٬ الغرض خود بدولت٬ بعد ترخیص برادر از وردهاچل٬ جهت لحاظ هیئت لشکر مظفر که حسب الحکم خاص بسرداري کرنل کوت فراهم شده بود٬ بصوب وردا أور کوچ فرمود٬ و بزیارت شاه علي گنج گوهر قدس سره آسودهٔ آں سر زمین٬ و گذارش نیاز آں بارگاه خلد آئین٬ امداد باطني یافته٬ کرنل کوت سردار فوج را٬ که با غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں مستقبل گردید٬ و نیاز تحایف پیش کشید٬ سرفراز منصب تحسین و دلنوازي گردانیده٬ داخل لشکر گردید٬ وروز دیگر٬ بمعاینهٔ آرایش تمامي لشکر٬ و قواعد شلک هائے آداب اخداوندي٬ بکرنل مذکور دوراس اسپ با سازطلا و طرهٔ مرصع٬ و همه فوج را٬ از سردار تا سپاه٬ انعام جداگانه فراخورهر کدام بخشید٬ روز چهارم پیشتر روانه شده هرگاه که بر قلعه پر موکل که عبدالوهاب خاں بهادر بموجب ارقام صدر٬ از دست فراسیس گرفته در ضبط سرکار آورده بود٬ رسیده٬ ابوالحسن خاں جاگیردار قدیمش خیر خواه سرکار را بترحم عجزوعسرتش بهره مند بحالي جاگیر و قلعداري گردانید٬ و از انجا بر کرنگل نزول برکات فرموده٬ بوقفهٔ یک روزه بجنگل پیڈهه٬ رسیده٬ فوج انگریز و سرداران متعینهٔ آنجا را٬ مباهي انعام نموده٬ روز دیگر اعلام لشکر میمنت اثر٬ بسوئے چینا پٹن بلند ساخت٬ مستر بکت گورنر چینا پٹن با دیگر سرداران تافرنگي کنڈه٬ مستقبل گشته شرف ملازمت دریافت و از بذل رافت٬ و فضل و عاطفت و احسان خداوندي٬ با سایر سرداران دل بفدویت٬ و زبان بمنت٬ آراست٬ و از نزول برکات موکب خاص٬ در ترتیب ضیافتي که در ذیل ایں سطور مسطور پرداخت*

بیان ضیافت حضرت اعلي مع ارکان و اعیان دولت از طرف مستر بکت حارس بندر چینا پٹن در باغ کمپني و سرور تمامي سرداران قوم انگریز از ترتیب مجلس رقص اہل ولایت و تقدیم مراسم و لوازم میزباني و سر براہي *

در موسمے کہ فرمانروائي دارالنور خاور مشرقساني' از تسخیر یازدہ قلعۂ ہفت اقلیم التمغائے آسماني' با زرق و برق خلعت نوراني' و کروفر حشم و علم جہانباني' منظر پادشاہي باغ حمل را منزل شرف قبول میزباني' گردانید' و از حصول انتعاش (۱) استلذاذ میہماني' و شمول اہتزاز (۲) کمال شادماني' بتاثیر انظار فضل و کرم' (۳) و تمہید آثار لطف و ہمم' بمیرزا بہار نیرنگ آبادي' اہتمام تقسیم خلاع متلونۂ سالانۂ سپاہ گلزار' و بصبابیگ سبزواري انتظام تالیف رعایائے تازہ ورود مواضع نو آباد سبزہ زار' معمولاً بخشید' و بہ دریا دل خاں سحاب القاب ساکن بالاگھات برائے سیرابي تشنگاں ظہور امتیاز تعہد آبدار خانہ' و بسر بلند خاں کوہ خطاب باشندۂ دیار اعتبار جہت احتیاط جواہر نذر افتخار محافظت خزانہ' عطا نمود' و بہمیں دستور در طرفۃ العین عنایت و اکرام' فراخور حوصلہ و استعداد ہر کدام' منصب عزتے و رتبت خدمتے (۴) کرامت فرمود' مسند آرائے ایوان اقبال' صاحب لوائے ممالک فضل و نوال' نصرت رکاب عزم دلاوري' ظفر مآب عرصۂ بہادري' فاتح قلعجات قلوب دافع اعدائے شقاوت اسلوب' جامع آثار احسان' لامع انوار امتنان' اعتبار بخش وفا کیشاں' جوہر شناس صداقت اندیشاں' معدن الفضل منبع العطا' حضرت اعلي با طالع

---

(۱) بلند ہونا - کھڑا ہونا اور فارسی میں بمعنی عیش و نشاط مستعمل ہے -
(۲) کسی چیز کو مزیدار پانا - مزیدار شمار کرنا - (۳) حرکت کرنا - حدی کی آواز پر اونٹ کا وجد میں آنا - خوش ہونا - پھلنا پھولنا - لشکر کی آواز اور شور - غروب کے وقت ستارے کا چمکنا - گھاس کا بڑھنا - (۴) شایستہ - لائق - سزاوار *

سعیدیکه هرکجا جلوهٔ توجه آراست' عسرت و عشرت یگانه و بیگانه کاست' از پیش دویدن و شکر قدوم نمودن' و برخویش بالیدن و زبان التجا کشودن' و میز آراستن' و دعوت ساختن' مستر بکت حارس بندر چینا پتن' بقبول ضیافت و میزباني' و اقتضائے الفت جسمي و جاني' بکمال سرور با اعیان بزم حضور' باغ کمپني را که گلشن بے خار بود' و هوایش بے غبار' و لاله اش داغ نداشت' و سنبلش تاب نیافت' دیدهٔ نرگسش بیماري ندیده و (۱) و چهرهٔ ریحانش' کلف نکشیده' زمینش مرأت بے رنگ' و سایه اش جلوهٔ رنگ' خیابانس ره راست سیر جاوید' انهارش آبیار نهال امید' بگرمي جوش گلها بیدش دور از لرزیدن' و به تکلیف فضا سروش مستعد خرامیدن' گرد هر درختس' صدا رم آواره گردیدهٔ دیوانگي تمنا' و پیش هر گلشن' هزار کشمیر گریبان دریدهٔ سودائے تماشا' (۲) اطرافش از مژگاں دیده هائے شوق خاربند' و بهارش به سپند سوزي جان هائے بلبلاں محفوظ از گزند' از موکب بهار مقدم' آب و رنگ دیگر داد' و منت شامهٔ بوئے اخلاق' بر دماغ گل و بلبل نهاد' و میزبانان مخمل نگاه ادب پا انداز قدومش نمودند' و سر افتخار از ورود ایں دولت بر فلک سودند' و در منظر یکه آسمان رفعت' و زمین وسعت بود' بر کرسي زرین نشاندند' و دریا دریا گوهر و معدن معدن لعل' برپایش افشاندند' هرگاهکه اهتمامي فلک' شامیانه گوهرین انجم بالا کشید' و فرش ماهتابي سراسر زمین گسترانید' صباحت فروزان فرنگ' دوشا دوش یاران همرنگ' بادائے همنوائي ناز و نیاز' و یک آهنگي زیروبم پردهٔ دو ساز' و عجائب نمائي یک رنگئ گل و بلبل' و تحیر افزائي آویزش شمشاد و سنبل' هنگامه آرائي رقص سحر انداز گردید' و جان جهاني را دو نیمهٔ لطف خرام و آواز گردانیدند' و ملاحت فروشان هند' از حرکات طرفه ادا'

---

(۱) چهائیاں یعنی داغ جو منه پر پڑجاتے هیں اور بمعنی عشق کے بهی هے

(۲) کانٹوں کی چار دیواری جو باغ اور کهیت کے گرد لگاتے هیں تاکه جانور اور آدمی اندر نه آسکیں *

و ترانهٔ روح افزا و جلوه گوئي حسن کمال ' و دلبري افسون جمال
و دورثاني صهبائے رقص ورود ' و ساغر مکرر ترنم و سرود ' نشاۀ عيش
را دوبالا ساختند ' و بمتابعت آواز دل نواز خويش صدائے
پرده نشيں ساز از پرده بر انداختند ' تصوير قالبين ديدهٔ خود ' فرش
پائے شان مي داشت ' که صفا گيرد ' و مژه برہم نمي ساخت ' که
مبادا ' غبار ہوايش بدامن آنها رسد ' نه بزمے ' گلشن بے نظر بود '
و نه جشنے ' چمن دلپذير ' که ہر سروش باليدهٔ ثمردار ' و ہر گلشن
سنجيدهٔ گفتار ' تال مردنگ ' سرچنگي ' به بيداري خواب مردگان '
ودست بدست زدن ' دستکي ' بردر دلهائے افسردگان ' زمين
صحنش جوش نشونمائے داشت ' که باغبان چمن آتشبازي '
بمجرديکه تخم اخگر کاشت ' گلبن آتشيں بصد برگ و بر سر بر
افراشت ' از بالا روے شعله ہائے شهاب ' معلوم گشت ' که آسمان
بر زمين رسيده ' واز ہيئت معکوس ' برگرديده ' و از بيشماري
اعداد مهتاب ' بروشني پيوست ' که زمانه برائے رونق آں شب
از شهود مستقبله ' بدرہا پيشگي طلبيده ' و برہم چيده ' از افراط
نعمائے ضيافت ' چه نگارد ' و از وسعت اديمش ' چه بقلم آرد ' که
مگس خورشيد ' با وصف آستين افشاني مگس ران روز ' خود را
از احاطهٔ وسيع يک کانسهٔ حلوايش ' بيروں نتوانست کشيد ' و پشنهٔ
(۱)
ماه با ہمه دست جنباني بکاول شب ' آنسوئے عرصه يک قرص
پذيرش ' نخواہد پريد ' آسمان و زمين از ظروف خوانش اعتبار اندوز
مناسبت سرپوش و قاب ' و حوت و حمل در اطعمهٔ نمکينش ' داخل
اقسام کباب ' دريا نمک آب افشاندهٔ دست مطبخيان ترتيبش
و قاف سنگبارهٔ بندش ديگدان ترکيبش فراواني نعمت ' ظهور فضل و افر
رزاق بود ' و بيکراني مجلس ' شهود قدرت غالب ' خلاق فراغت جا '
و لطافت غذا ' و نفاست ہوا ' و حلاوت صلا ' نسخهٔ مرکب معجون '
اشتها بود ' که خواصش خواص رکاب را که زياده از عوام عالم توان

(۱) چاشنی گير *

شمرد٬ در تناول طعام تائید خوشگواري مي نمود٬ چنانچه حریص سحر تاکه لقمه هائے انجم ازخوان میزباني شب بالتمام بلعید٬ و طبق فلک را از لیسیدن صاف گردانید٬ دهان آنها٬ کار از خوردن داشت٬ و کام لذت آشنا٬ غرض از فرو بردن٬ اجمال حساب اغذیه اش انحصار دفتر دنیا ندارد٬ دریں فرد مختصرچه تفصیل نماید٬ و جمع تعداد اشربه اش٬ گنجایش جریدهٔ ایام نیابد٬ دریں بند مقطع چه تشریح سازد٬ خوشا دولتمند منعمے که برسفرهٔ نعمت اقبالش٬ جهانے بایں لذت بهرهٔ تنعم بردارد٬ وزہے بخت بلند کریمیکه٬ برخوان مایدهٔ نوالش خلقے که بچنیں حلاوت نصیبهٔ سیري یابد٬

لمولفه *

دریں کهنه ایوان دیریں بساط
تنعم سرا میز بانے سماط *
فلک عمرها رنج گردش کشید
به پیري رسید و خمید و ندید *
چناں میهمان تحشم پناه
باعیان و ارکاں در انجم چوماه *
نشستن بمسند زصد زیب و فر
سخن راندن از هر کمال و هنر *
عطا کردن منصب افتخار
باندازهٔ جو هر اعتبار *
بصد عزو شاں مجلس آرا شدن
شرف بخش اهل مدارا شدن *
جواهر فشاني دست سخا
همان کامراني اهل وفا *
چنیں جشن و ترتیب و تزئین او
چنیں بزم و تهذیب و آئین او *
همان سفره آرائي میزبان
چو طرح چمن بندي باغبان *

همان چیدن نعمت بے قیاس
نمودن بر اقبال دعوت سپاس *
همان رقص و آهنگ ساز و نوا
همان نغمہ سنجان جا دو ادا *
همان دور پیمانہ ہائے شراب
همان ساقیان بےحجاب و نقاب *
همان گرم بازاري ناي و نوش
همان سرکشیهائے جوش و خروش*
همان خوش خرامان رنگیں عذار
نزاکت فروز و لطافت بہار *
همان جلوۂ حسن ہند و فرنگ
زیک پردہ جوشیدہ با چند رنگ *
تلاطم خروشي بحر نغم
همان سحر امواجي زیر و بم *
زہے آنکہ از پر تو دولتش
زاقبال اسکندر شوکتش *
بایں جلوہ ہر خانہ روشن شدہ
بایں رنگ بردشت گلشن شدہ *
سروکار دولت سزوار اوست
زمانہ ثناخوان فلک یار اوست *
چو اوہر کسے را بنعمت رساند
جهانش خداوند نعمت بخواند *

خداوند نعمت پس از پردہ پوشي بے حجابي شب و سکوت ساز و نوائے رقص و طرب ' و بر چیدن خوان ضیافت و اختلاط جمیع لذت و حلاوت ' کذار و دوش ' و مساعد و گوش نشاط فروزان محفل دوش ' باردار لعل گوہر انعام و ایثار ' و مستثر بکمت را بانوازشات مناسبۂ مراتب سردارن یگر ' از عطیات فاخرۂ بسیار ' مفتخرالافتخار گردانید *

بیان مامور شدن فوج سرکار بسرا ے کرنل کوٹ بر محاصرۀ قلعۀ پہولچري و رونق افزاگشتن خود بدولت بارکاٹ و آباد فرمودن آں موافق زمانہ سابق و رسیدن نامہ شاہ انگریز با دو تصویر و یک شیر ولایتي بنام خاص*

خداوند دولت بعد انصرام بزم٬ بمشورت رزم٬ مسٹر بکٹ گورنر وغیرہ سرداران مشاورۀ چیناپٹن را بحضور بار دادہ٬ از آگاہ فرمودن مشاغلۀ فوج دکھن با مرہٹہ و بودن آویزش حیدر علي خاں با زمینداران میسور٬ تجویز غنیمت شماري فرصت تسخیر پہولچري پیش نہادہ٬ و از مقرر فرمائیے وصول تواتر رسد ما وجب لشکر از نتھرنگر٬ و اطلاع ارادۀ سربراہي پیہمش از آرکاٹ ہم٬ بمجرد رونق آرائیے آنجا٬ اطمینان واقعي دادہ٬ و براے سرانجام سرب و باروت وغیرہ اسباب مایحتاج محاربہ از چیناپٹن٬ و طلب داشتن جہازات جنگي از بنگالہ یا بمبائي و گماشتن آں بر ساحل پہولچري جہت سد کمک بندر مورس وغیرہ بنادر مخالف٬ تاکید ساختہ و آنہا را نیز از روئے اقرار متابعت و مناسبت آنہمہ ارشادات٬ و عرض اخبار متحققۀ روانہ شدن جہازات از ولایت٬ با فوج سولداد٬ و یقین جلد رسیدن بایں سواد٬ مطیع و منقاد خود یافتہ٬ و بقدر مراتب ہر کدام از عنایت خلاع٬ و مستر مذکور را بعطائیے اسپ و خلعت و شمشیر ممیز نواختہ و بنام سرداران فوج وردا اور در باب لشکر کشیدن و محاصر گردیدن٬ بر پہولچري احکام جداگانہ بیک معني مرسل ساختہ٬ حاضراں را مرخص نمود٬ و خود باجاہ و جلال توجہ بآرکاٹ فرمود٬ چوں بکنجي رسید٬ عبدالحي خاں حامل آنجا را بر جلدوے پیش دویدن و نذر گذرانیدنش ممتاز مراحم٬ و روز دیگر میر اسداللہ خاں و ارشد بیگ خاں کارگذاران آرکاٹ

را از مستقبل شدن آنها کامیاب مکارم گردانیده و از اتصال دروازه شهر نسبت بحال علما و قضات و کبار وغیره مصدر احسان و بجلوس مسند موروثي دارالاماره بر و کلائے زمینداران و جاگیرداران که با نذر و پیشکش ها حاضر بودند مظهر امتنان گردیده به تشریف آوردن والدۀ ماجده و خواهر معظمه از چندر گیري همراهي عبدالوهاب خان بهادر برادر عزیز سعادت قدمبوس یافتم و برادر را برطبق وقوع صدق ارادت او مباهات اندوز ترحم و تفقد ساخته و بمعاینۀ ویرانيِ شهر از اقتضائے رحمت ذاتي تاسف خورده جهت اجتماع سکنۀ قدیم که از جور غنیم انتشار یافته بودند و بنا بر حاصل نمودن وجه تعمیر اماکن و مساکن و عوض خسارۀ اثاثۀ هر یک از خزانۀ عامرۀ رکاب اشتهار و حکم اعلام داد و بند تفکر و اضطراب از خاطر رعایا و برایا کشاد و خراج و باج یک ساله برائے آبادي ملک بمزار عان معاف نمود و ازین معني درفرصت قلیل آبادي از شهر متجاوز گشته اطراف و جوانب را رونق ترتیب معموره هائے متعدد فزود دریں اثنا عرضداشت مستر بکت متضمن رسیدن جهازات ولایت با جمعیت سولداداں و نامۀ شاه انگریز با دو تصویر شاه مذکور و زوجه اش مع شیر ولایتي پرورش یافته حضور شاه مزبور بنام خاص رسید از دریافت مضمونش خیلے مسرور گردید و جوابش بنابر فرستادن جهازات موصوله بر پهولچري باعانت فوج سرکار و ارسال نامه و هدایائے مسطوره مرسل نموده هرگاه که بمستربکت بدان موجب جهازات را برلنگرگاه پهولچري روانه ساخته فقط شیر ولایتي در چیناپٹن داشته نامۀ شاه و هدایا مصحوب یکے از سرداران جهازات بحضور فرستاد خود بدولت بآرایش دربار و احضار حشم و خدم سرکار مضمون و داد مشحونش گوش گذار کبار و صغار ساخت اگرچه ارقام شرح نامۀ مذکور مقام دیگر دارد نظر بسلسلۀ مضمون درین جا صراحتاً زینت سطور یافت *

ترجمهٔ نامهٔ پادشاه انگریز بنام حضرت اعلي [1] *

آئين خلت و صفا ' و ربط الفت و ولا ' از وضوح يکجهتي معنوي ' تمهيد بساط مصاحبت ظاهري ' ساخت ' و دل جوشي هائے و داد غايبانه ' بشهود يکدلي باطني در آرايش بزم ديد واديد ديدهٔ صورت پرداخت ' بتصفيهٔ آئينهٔ اخلاص ' چهرهٔ تمنائے طرفين موضوح ' و بحکم اتفاق قلبي ابواب حقيقت از روئے يکديگر ' بے کليد گفتگو مفتوح ' از انجا که بمقتضائے تجارب مود تها ' اعانت باهم ' حکم واحد دارد ' تعداد امداد آں فرمانروائي ممالک اقتدار ' در متاعب و مصاعب امور متعلقه ما ' تصور تحصيل حاصل مي آرد ' منت ايں احسانيکه در سلطنت سه ۳ پشت ' يعني از اوقات جد ما ' تا اينجا ' صريحاً بامتحان آمده ' براولاد ما واجب ' و پاس ايں دوستي قديم تا قيام دولت انگلانڈ برقوم انگريز لازم و مقدم مطالب ' در عالم دنيا ' پيش اهل عقل و ذکا رتبهٔ حق شناسي ها ' از همه مراتب بالا ' و تاثير حفظ ايں شرايط موجب شمول خوشنودئي خدا ' و ممد و معاون کارها است ' بيمن همين نيت مهين و همت بهين ' شاهي ايں مملکت ' از سه پشت تا جلوس حال با استقبال ما ' فال روز افزوني دارد ' و نتائج ايں صداقت قول ' در جنگ بحروبر ' از پردهٔ فتح و ظفر رو برروے فوج انگريز مي کشايد ' قسميکه آں ساز وار مسند عظمت و بختياري ' عزم مصمم با ستيصال بنائے فساد معاندان ما ' مصروف دارند ' ماراهم درهمه حال شريک خود شمارند ' و از فوج ماهر قدر که مطلوب اوقات ضرور شود از سر رشتهٔ الفت دلي ' خاصه برابط موافقت صميمي جد ما ' عجبے نباشد ' و شرايط ار تباط ديريں ' و ضوابط اختلاط پيشيں ' مستدعي است که علي

---

(۱) جارج سوم اور اس کی بیوی چالٹ کی دو روغنی تصویریں جو شاهی لباس سے مزین کی گئیں تهیں سنه ۱۷۶۸ع میں تمر شاهی کے منتظمین کی جانب سے نواب صاحب کے پاس بطور تحفه پیش کی گئیں اور اس کے ساتهه ایک زنده ولایتی شیر ببر اور دیگر تحایف بهی بهیجے گئے تهے * تمام چیزیں ایک خط کے ساتهه جو بادشاه کی جانب سے لکها گیا تها ۶ فروری سنه ۱۷۶۸ع کو موصول هوئیں *

الدوام ' اجرائے سلسلۂ ارقام ' و پیام مضامین تودد التیام ' واسطۂ استحکام اتحاد ' تام و اشتهار این معني مناسب ' اصلاح تمامي مهام ' و تخلل مرام اعدائے نکبت انجام شود ' و دو تصویر این جانب ' و زوجۂ ام بمحض اینکه معاینۂ آں واسطۂ یاد ما باشد ' بے تکلفانہ مع یک شیر ولایتي کہ از بچگي در حضور ما پرورش یافتۂ ویک قبضۂ شمشیر ویک ضرب بندوق و دو ضرب پستول طلائي ' و جنس تحائف دیگر ' بموجب فرد تفصیل ملفوفہ مرسل است ' مقبول و منظور گردد ' و زباني سردار جهاز کہ برسم وکالت حاضر خدمت شده است ' سرایر دوستي و ضمایر یک دلي ہرچہ گذارش یا بد تحقق پذیرد ' زیاده ' اسباب شوکت زیاد ' و ابواب فتوح برروئے عزیمت ہا کشاده باد *

جواب نامہ مذکور از حضور حضرت اعلي *

بعد صنوف سپاس مراحم بے قیاس شاہي ' کہ سپہر دریاے بیکران صنایع بے انتهایش ' زورق ہفت بادبان آسمان را ' در گرداب عجز عبور انداختہ ' و ہواے معتدلۂ اتفاق فرمانروایان کشور بود و نبود امکان را ' واسطۂ رفع شور و شر طوفان و غبار بحروبر ساختہ ' و پس از الوف تحیات مکارم کرامت اساس حکامیکہ نامۂ رسالت ذات ہدایت صفات شان ' بر کشور بطون اعیان ' از دارالسلطنت فیض مطلق ' شرف نفاذ یافتہ ' و مہر رحمت پر تو ظهور آنها ' جهت تصفیۂ ظلمت عدوان بے راہي ' از مطلع عنایت الهي ' شرق تا غرب یکسان تافتہ ' مشهود رائے موالات پیرائے کامران والا رتبۂ فرمانروائي ' رفیع الشان ہمت و عزم کشور کشائي ' کرسي نشین بزم دولت و اقتدار ' تمکنت گزین و سادۂ حکومت پایدار ' گردانیده مي آید ' دریں زمان فرخے تواماں ' و آوان خرمي اقتران ' صحیفۂ مخالصت نگار ' و نمیقۂ موافقت دثار ' کہ سر سبزي حروفش ' ریحان زار چمنستان و داد ' و تازگي سطورش ' سنبلستان باغ اتحاد بود ' بسان مجموعۂ بهار ' از ہار اوقات

انتظار را شگفتگي بخشيد، و مطالعهٔ مضامين مراعات قديمي، ملاحظهٔ معانيء مماسات صميمي، كه لازمهٔ شاهان بلند بخت، و شايستهٔ زينت افروزان تاج و تخت، باشد، صميمهٔ ازدياد محبت سابق، و ذريعهٔ نظام امور خلائق گرديد، نحويكه پاس روابط سالفه بآن سرير آرائے مملكت و اقبال منظور نظر مصلحت، و ملحوظ لحاظ فطرت است، زياده ازاں لازم اين مترصد فضل ايزديست، كه بقاعدهٔ عهد و ميثاق زمان پيشين، خاطر را جز بمخالصت نيارائيم، و به تنبيه و تاليف اعدا و احبائے هر دو دولت طرفين، غير از نتيجه واحد بتصور بتازيم، و سرداران با مروت، يعني مستلزماں آن دولت، بتاثير تفقد خاطر خطير، و توجه ضمير عطوفت تخمير، اتفاق كامل با مادارند، و در هركار مسرور ظهور وفاق مي سازند، في الواقعه كه حق شناسي و صداقت اساسي قوم انگريز، مشتهر آفاق است، و از همان سبب دشمن آن قوم هرچند كه از كثرت اسباب غرور، سر بفلك كشيده باشد، در هر مقابله بگريز مشتاق، و به يمن اين سجيهٔ رضيه، دولت بے زوال آن جم جاه، فال ترقيات روز افزون مي دارد، و ممكن است كه اثر اين معني باعث سود و بهبود عالمياں گردد، كه ترقي دولت اهل معدلت، واسطهٔ رفاه بريت است، سوغات ندرت آيات كه بمقتضائے التفات ارسال يافته بود، مسرور و مهتزز نمود، توصيف هر واحدش متعذر تكلف قلم و زبان و مستعد حوصله كاغذ و بيان، ترصد كه اعتلائے پايهٔ اين محبت، نظام امور دوستان مخالصت شعار، و خلل مهام معاندان نكبت آثار گردد، زياد ايام شوكت احتشام بكام، و از دياد فوج و انبساط علي الدوام باد، مدبران امور دولت، و مشيران مهام سلطنت، باين مضمون مرقسم، و بمهر خاص مرتسم ساخته، معرفت همان سردار جهاز روانه گردانيدند، و سردار مذكور را به خلعت و انگشتري مرصع و يك راس اسپ بازين زردوزي و زر و نقد سرفرازي بخشيدند *

بیان روانہ شدن کرنل کوٹ با فوج سرکار و انگریز بہ قصد محاصرۂ پھولچری و رسیدن بر سرحدش و بر آمدن موسي لالي و فرود آوردن لشکر خود بیرون قلعہ و رسیدن مخدوم نایک با جمعیت سواران از جانب حیدر علي خاں بکمک فراسیس *

کرنل کوٹ مطابق حکم حضور' و تاکید مسٹر بکٹ' با ہمگي فوج' از قرارگاہ وردا اُور مثل سیلے بہ تخریب بنائے پھولچري جوشید' و ہرگاہکہ بر سرحدش رسید' موسي لالي نیز از مقر خود یعني پھولچري با فوج ہند و فرنگ و زنگ سر بروں کشید' و بفاصلۂ چہار کروہے ہر سہ ۳ جانب قلعہ' غیر از طرف چہارم دریا' بہ پناہ بتري ہاے معمورۂ اسباب حرب و اتواب' و محصورۂ خندق ہائے عمیق نو احداث' باستعداد و آرستگي لوازمات جنگ قیام و استحکامے ورزید' کہ تسخیر پھولچري در نظر عقل متعذر گردید' چنانچہ کرنل کوٹ بدریافت راہ بستن چناں کوہ آہنیں' و عارض گشتن آں اژدہائے آتشیں' مایوس از تحصیل مدعا' و سست از عزم مقابلہ آں بلا گشتہ' بلاچاري حکم حاکم' و غیرت معاودت' متحیرانہ مقابل خصم' مثل سر در زیر شمشیر ورمہ پیش درندۂ شیر' رخت بے دست و پائي انداخت' و مخالف نیز بر اینہا اقدام نساخت' و بدون دہان کشائي ولکد افشاني اوقات چارہ کشي ہا' عرصۂ ہشت ماہ بقابو جوئے ہردو گروہ' بے مقابلہ و مجادلہ گذشت' (۱) وکارے حاصل جانبین نگشت' دریں اثنا رضا علي خاں پسر حسین دوست خاں و موسي لالي بسیاہ کاري ترقیم و ترسیل خطوط'

(۱) سنہ ۱۷۶۰ع میں کرنل کوٹی نے والندور کا قلعہ فتح کرلیا اس کے بعد ولیا ئلور فتح کرتے ہوے فرانسیسی فوج کو کوہ پرمباکی سے پیچھے ہٹادیا نیز ولیپورم' چتمبرم' وردھاچلم کے قلعوں پر قبضہ کرتے ہوے پانڈیچری کے قرب و جوار کے بہت سے دیہات پر بھی قبضہ کرلیا - اس طرح فرانسیسی پانڈیچری کے ایک محدود علاقہ میں محصور ہوگئے *

از حیدر علي خاں کمک خواستند، چوں تغلب اخذ ملک تندراج (۱)، نسبت بحال او، استقلال کلي نیافته بود، بلحاظ عدم وقوع نتیجهٔ سوال، احتیاجاً مکرر نگاشتند، ناچار مخدوم نایک را که یکے از اقربائے خود بود، با جمعیت سواراں فرستاد، چنانچه او جلائے دیدهٔ انتظار آنها افزوده، دست بغارت و نهیب اطراف کشاد، و آوارهگي گرد و پیش، و انسداد راه و رسد لشکر سرکار، پیش نهاد عزم غارتگري نمود، و ازیں معني تنگئي حال لشکر، نالہ و افغان عسرت، از زبان لشکریاں کشود، سردار لشکر از بیدلي سپاه قیام مقابل عدو، صرفه شعور ندیده، مي خواست، که چند منزل پس پا گردد، و بفرست پیش آید، دریں اثنا ظهور رنجش اتفاقي فیمابین سردار مذکور و گورنر چینا پٹن علاوهٔ حال گردید، و عرضداشت کرنل مذکور با عرایض سرداران دیگر، بر صلاح مراجعت لشکر بحضور رسید، خداوند نعمت ازیں مضامین آگاه تکالیف فوج گردیده، و مراجعت لشکر نامناسب فهمیده، از ارقام ارادهٔ رونق افروزي خاص، وغیره مضامین تالیفانه خداوندانه، سردار لشکر را تسلي و تشفي بخشید، و بکار پردازان حضور بترتیب اسباب سفر تاکید گردانید *

بیان نهضت موکب خاص از دارالریاست آرکاٹ بصوب پهولچري و ملحق شدن با فوج متعینهٔ کرنل کوٹ و وقوع جنگ و شکست فراسیس و فرار مخدوم نایک بسمت بالا گهاٹ *

حضرت اعلي بتامل و تفکر عسرت احوال لشکر، و رنجش سرداران بایکدیگر، میر اسدالله خاں نایب صوبهٔ آرکاٹ را، بنابر تواتر

(۱) کنڈی راؤ کی وجه سے حیدرعلی کی طاقت ٹوٹ چکی تهی وه بالکل خطرے میں تها اور یه چاهتا تها که مکمل ناکامی کی صورت میں چند مقامات کو بچاکر اپنے قبضه میں رکهے ایسے وقت میں حیدرعلی کے پاس بم - لالی اور حسین دوست خاں کا ایک خط پهنچا که وه دو هزار سوار اور تین هزار پیاده فوج سے انکی مدد کرے اور ساتهه ساتهه اس خط میں یه شرط بهی لگائی گئی تهی که اس فوجی امداد کے صله میں حیدر کو تیاگ گڈهه اور ولوناسور کے قلعے اور ایک لاکهه روپیه بطور نقد دئے جائیں گے *

ارسال رسد بسوے لشکر، و فرستادن زر نقد جهت مصارف آن، معرفت گورنر چینا پٹن تاکید فرموده، و بنام گورنر مذکور، بنا بر تبلیغ سرب و باروت، و گرفتن قیمت معمولش از خان مسطور عزارقام نموده، در زمان سعادت توامان، تکیه بر فضل ایزد سبحان، روانه گشته، منزل بمنزل متصل لشکر فیروزي اثر، توقف کرده، سرداران لشکررا که مستقبل شده بودند، سرفراز ملازمت، و بارشاد دلدہي ها، قلوب آنهارا، از فکر عسرت، وغبار کدورت، مصفاساخته، داخل خیمهٔ خاص گردیده، و قلب لشکررا توانائي بخشید. روز دویمش موجودات فوج دیده، جمعیت سوالداان و مردم بار، تحویل کرنل کوت وسواران سرکار، مفوض غضنفر علي خان، و فوج حضور، منتخب رکاب خویش گردانیده، برسماط ثلثه متفاوته فرود آورده، یعني یمین و یسار فوج خاص، ہر دو جمعیت متعینه کرنل مسطور و خان مزبور، بصلاح نمایش تسلط و کثرت قرار داده، روز سیوم علي الصباح، کوس جنگ نواخت، موسي لالي از پندار گراني لشکر خویش تمامي انبوه مجموعهٔ ہندو فرنگ وزنگ و سواران مخدوم نایک، بیرون احاطهٔ مقام بر انداخت، از اتصال فوج انگریز با فراسیس و غضنفر علي خان با مخدوم نایک ہم آویز گردید، و خود بدولت مع کرنل کوت وفوج حضور، بجائے استاده، از ارادهٔ اینکه اگر احیاناً خدا نخواسته سستي درکار لشکر سرکار دیده شود، کمک بعمل آید، تماشا مي دید، و مبارزان را از تحسین و آفرین و انعام و اکرام بر جانفشاني دلیر ترمي کردانید، با وصف رعد جوشي اتواب، و آتش انگیزي بنادیق بے حساب، و تگرگ (۱) ریزي گوله ہائے کرنال، و موج زني دریائے قتال، تا نصف النهار گیرو دار استقلال یکے از جانبین بزوال نه انجامید، و اقبال نصرت حاصل حال واحدي از طرفین نگردید، از انجا که تائید غیب در صدد رونق کار سرکار، و فلک در شکست پائے تردد اعدائے نابکار بود، گولهٔ آتشبازي اتواب انگریز، پائے

(۱) اولا ـ جس کو فارسی میں ژاله اور پنجهہ بھی کہتے ہیں *

سردار فوج فراسیس فتنه انگیز' از میان معاملهٔ مبادله برداشت'
و غرور پیش آهنگي فوج اورا' در چنان آفت از دست گذاشت
پیروانش باردوش رفاقت اضطراري نمودند' و از گرد راه هزیمت'
بے رونقے تیرگي چهرهٔ ندامت' افزودند' و مخدوم نایک خواست
که از بے اختیاري فرار' و تشویش ادبار' بفوج فراسیس پیوندد'
و قرار و اماندگي گیرد' محمد ابرار خاں با جمعیت سواراں از کمر
گاه سرعت بکاربرده بمجردیکه سدراه مقصودش گردید' غضنفر علي
خاں تعاقب کناں مثل آفت دیگر برسرش رسید' نامبرد عاجز
از شکنجهٔ وقت دو سمت گشته' لاچار عنان باد پائي گریز بسوے
تجاور گردانید' و در هر منزل از گراني بار و بار بردار' و افتادن اسپ
و سوار' سبکبار گشته' با جمعیت قلیلے به نهایت پریشان حالي سر
به بالا گهاٹ، کشید' و به آقائے خود که نتیجه جوئے کمک فراسیس
بود' خبر خرابي فوجش و آوارهگي خویش رسانید' و لشکر کرنل کوٹ
که بجمیع وجوه و ماندهٔ تکالیف اقسام بود' از برکات نزول موکب
خاص' و فتح آں روز' تقویتے حاصل نمود' و طرق اطراف کشایش
یافتند' و به کثرت وصول رسد نتهرنگر و آرکاٹ و افزایش آں ساکنان
دیهات متصله' از بازار لشکر غله مي خریدند' و بمواقف خود
برده تجارت مي ساختند *

بیان مصاف جنگ و محاصرهٔ برج یلانور و مسخر گردیدن آں از سخت کوشي فوج منصور *

خداوند اقبال بشمول فضل ذوالجلال' و حصول فتح خویش
و فرار اعدائے شقاوت مال' بمقام سه ۳ روزهٔ جدال' پس از نواختن
شادیانهٔ فیروزي معرکهٔ قتال' و سردادن اتواب خرمي حال'
از ادائے رسوم مختلفهٔ انجام مقتولان متباین المشارب' و تعین
جراحت بندان مجروحان تهور محارب' روز چهارم بر قصد برج
یلانور' آمادهٔ مردم چیده' و سرداران سنجیده' و محسوب و مستحکم

ثر از جمله بروج خارجۂ گرد قلعه پهولچري، و پيش روي لشکر مخالف لشکر کشيده، با تصال يک گوله تابش مقابل فرود آمده، در فرصت قليل باحداث دمدمه هائے رفيع وطويل آغاز توپ اندازي نمود، تايک ماه کامل از طرفين شکست روزانۂ پناه غير، و تعمير شبانۂ مقام خويش، جاري بود، و بعضے اوقات در مقابلۂ ميدان، گاهے اين وگاهے آن، غالب مي گرديد، و مغلوب را تا ببرجش مي گريزانيد، حضرت اعلي مکدر گشته با حضار کرنل کوت وغيره سرداران هندو فرنگ و اعيان خود فرمود، که در عالم تاخير نتيجه، سعي شکايت دوستانۂ مواجهت معني استعانت دارد و اظهار تعلق خاطر باهمدم، لازم مي افتد، يعني از امتداد مدت پيکار، ورو داد مصارف بسيار، شکوه ندارم مگر در وقوع مهلت اين کار، انديشۂ وصول کمک دشمن و رايگاني محنتے که پس از تلف انفاس و اموال، وامضاے بسا ماه و سال باعث کاهش قدرت بدسگال، گرديده برخاطر مي آرم، نشود که کار بر گردد، و تعب دوباره افتد، چون هنوز برجے بدست نيامد، ببرج ديگر و قلعه چه رسد مي خواهم، که بکوشش مردانگي سرعتے بکار برند، که ضرب المثل مردان روزگار شوند، همه ها باستماع ارشاد متاثر و متنبه گرديده، باتفاق معروض داشتند، که شدني شد و گذشتني گذشت، فردا در صورت حکم و آرايش صفوف هر سه ۳ فوج متفرقۂ مذکوره، از جانبازي، فدويان ملحوظ نظر بلند خواهد گشت، که برج مقام رايت سرکار گرديد، وعد و آوارۂ راه فرار، خود بدولت، ازين کلمات همت، لبريز تحسين گشته، صبح فردا يش، هر سه ۳ فوج آراسته، از سه ۳ جانب بميدان فرستاد، و بمقابلۂ عدو حکم توپ اندازي داد، فراسيس هم شدت هم آورد، بآن مرتبه پيش آورد، که از تنگي ميدان، گوله هائے جانبين برهم مي خورد، و آخرالامر پائين برج هر دو صف بهم آميخت، و مخالف از کثرت فوج مادۂ فساد بتازگي مي ريخت، چون نيم روز باين آويزش گذشت، دفعتاً کرنل کوت که با جماعه

سولداد پادشاہي ' مستعد جنگ برکنار استاده بود ' حمله برده '
فراسیس را بگرفتن تاب و توانش ' از مقابله برآورده ' فوجے را با
غضنفر علي خاں و محمد ابرار خاں بتعاقب او مقرر کرده ' خود
با جمعیت ہمراہي ' بر برج از طرف شکسته اش ' یورش نمود ' خداوند
دولت بکرم آہنگي حکم آتشباري اتواب دمدمه کوشیده ' خود
را بافوج رکاب خاص ' از قرار گاه ' در صف مستعدۂ یورش زده '
محمد یوسف خاں وغیره سرداراں را ہم قدم کرنل مسطور بحملۂ
برج مامور گردانید ' چنانچه آنها بکمر بندي دلاور یہا ' و فضل
فضال ہمه بخش تمام عطا ' بالائے برج برآمده ' نشان سرکار برپا '
و اتواب ہماں برج مفتوحه گوله زن پشت اعدا نمودند ' حضرت
اعلي بعد نواختن شادیانه و سردادن اتواب سردر برج مذکور از
پایه بر انداخت ' و کرنل را بعنایت اسپ و دیگر سرداراں را بعطائے
خلاع شاد کام و جہت آرام لشکر ہمانجا مقام ' و فراسیساں را
بسوے اڑیاکپم بے سرو پائے اضطرار انہزام ' ساخت *

بیان فتح برج اڑیاکوپم و برج وزگره بعد یکدیگر و متاصل شدن
آں و گریختن فراسیس به پناه تاڑبن بحالت پریشان و خرابي بیکراں *

بعد بے نشان گشتن برج یلانوو ' مقہور مفرور به برج اڑیاکپم '
ہم استحکام برج منہدم مذکور پناه گرفت ' و حضرت اعلي پس
از فراغ کار مقتولاں و مجروحاں روز چہارم مثل شیر خوں چشیده '
از بیشه مقام بسراغ صید رمیده ' باڑیا کوپم رسیده ' فوج از تجویز
کرنل کوٹ بمحاصره اش گماشت ' و با حداث برج تازه در شکست
کمین گاه معاندین متوجه گشته دریک ہفته سراسریک سمتش بر
انداخت ' از انجا که فوج منصور از فتح پیشین دست جنگ صاف '
و خواہش مصاف ' داشت ' وعدو ازاں روز دردل ہراس ، و در خاطر
و سواس ' یافت ' کرنل کوٹ با جماعه سولدادان پادشاہي برج مذکور

را از دست اعدا گرفته (۱) براے کمک فوج سرکار که در صف میدان سرگرم پیکار بود' از ہماں اتواب برج وگوله اندازي بر لشکر دشمن ساخت' ازیں معني جمعیت مخالف حواس باخته بسوے موضع وڑگڑا (۲) موقف لالي و مکمن فوج گراں' و آمادۂ حربۂ بغیکراں' و موقع بُستان نامزد پادشاه فراسیساں' که شگفته رنگي جبین اشجارش سرمشق (۳) رنگ آمیزيِ رَسّام بہار' و ندرت طرازي نقش در و دیوارش آینۂ جلوه زار عجائب روزگار' و بلندي بے انتہائے سقف بامش اوج دولت جمشید و قباد' و آراستگي نشیمن ہاے ہر مقامش نگارستان نقاش ماني (۴) و بہزاد (۵)' از توصیف شیریني میوه ہایش زبان قلم شیریں' وبه تعریف رنگیني گلزارش روئے کاغذ رنگیں' تاقیاس رسد' وسعت تخته ہائے ریاحیں' وتا خیال دود' کثرت نرگس و نسریں (۶)' داشت' شتافت' حضرت اعلي از فتح برج اریاکپم کرنل کوٹ را مورد نوازشات مجدد فرموده' واز کار مجروحاں و مقتولاں فراغ یافته' بوڑگڑا رسید' و بمواقف مناسب اعلام افواج قاہره برپا گردانید' وباغ مذکور که قرارگاه فوج مقہور' و اطرافش مترتب از

---

(۱) کرنل کوٹی نے یه فیصله کرلیا تھا که سرحدی مورچوں پر حمله کرنے سے پہلے آریں کپم پر قبضه کرلے درمیان میں ایک ندی حایل ہونے کی وجه سے یه مقام پانڈیچری سے بالکل الگ تھا' جب لالی کو اس کی اطلاع ملی تو اس نے انگریز کمپ (چھاوئی) پر اچانک حمله کرنے کا تہیه کرلیا - چنانچه مورخه ۴ دسمبر کو فرانسیسیوں نے انگریزی چھاوئی پر حمله کردیا لیکن اس میں انکو سخت ناکامی ہوی اور بہت نقصان ہوا یه - ڈی - ایتول انگریزوں کے ہاتھوں اسیر ہوگیا - انگریزوں کی چھاوئی ولینور سے کر مباکی تك وسیع کردی گئی *

(۲) گھات کی جگه - پوشیده ہونے اور چھپ رہنے کی جگه - پوشیده ہوکر داو لگانے کی جگه - (۳) نقاش - مصور اور نام ایك لوہار کا جس نے سکندر کے واسطے نہایت تدبیر سے لوہے کا آئینه بنایا تھا - (۴) ایك بہت بڑے نقاش کامل کا نام ہے جو روم کا رہنے والا تھا - اس نے نبوت کا جھوٹا دعوی کیا تھا اور نقاشی کو اپنا معجزه گردانا تھا اس نے کتاب ارژنگ تصنیف کی تھی اور لوگوں کو اس کے احکام کی طرف دعوت دیا کرتا تھا - (۵) نام ایك نقاش کا جو عہد حکومت شاه اسمعیل صفوی میں بڑا مشہور تھا - (۶) ایك سفید پھول جو خوشبودار ہوتا ہے جس کو فارسی میں نسترن اور ہندی میں رمیوتی کہتے ہیں *

برجهائے مستقیم بود، محاصر گردید، و با حداث بروج مقابلہ آں آتش دشمن سوز دم اتواب شعلہ زن ساخت، و از جنگ ہر روزہ سہ ۳ ہفتہ حساب چیرگي و زبوني ہر دو صف برابر مي یافت، بوزیکہ غلبۂ اولیائے دولت قابوے حرکت اعداداشت، کرنل کوٹ در عین آویزش صفین باجماعۂ سواداد متعدد بقابوئے مردانگي جانبے متواري گشتہ بمجردیکہ موسئ لالي بر صف مقابل غالب، و از مستي شراب غرور بے احتیاط چپ و راست تابرج سرکار متعاقب گردید، از کمینگاہ برآمدہ اورا در میدان خود و جماعت سابق کشید، ہرگاہکہ او ہر اسیدہ بقصد گریز ازاں شکنجہ سربیروں نہاد، از مزاحمت غضنفر علي خاں سد راہ آں سمت، و توپ اندازي کرنل کوٹ، ہماں معاملہ اولي بر حالش روداد، منتهي الکلام بگذاشت، ہمگي سر انجام و قطع امید جملگي مہام، بہ پناہ تاڑ بن، کہ گرد قلعہ پھولچري است جاں برد، و جمعیت تتمۂ اسیراں احاطۂ بروجش، برہم خورد، و خداوند نصرت شعار، محصول چندیں فتح و معاینہ آں باغ و بہار، شکر صانع جہاندار نمود، و بطنطنۂ کوس شادیانہ و اتواب سرور، سامعہ نوازي عالمیاں فرمود *

بیان پناہ بردن موسي لالي با تمامي فوج خود بہ تاڑبن و محصور گردیدن و از دست دادن آں مصاف ہم بغلبہ لشکر تدبیر و ہمت خداوند عدوشکن و رسیدن او بقلعۂ پھولچري بہراس و اضطرار بے سپري *

خداوند کشورکشا، بعد فرار فوج اعدا، اسیران بنگاہش باماں قتل و نہیب، داخل بازار لشکر، و از مردم جنگي، ہندي و کرناتکي، را مطلق العناں، و قوم فراسیس و زنگي را زنداني حبس جاوداں، و سامانش منقسم لشکریاں، و بروج مذکورہ بے نشان گردانیدہ، روز چہارم فتح، نہضت فرمودہ، بمقامیکہ از تراکم اشجار تاڑ، بعرض کروہے، و طوالت اطراف قلعۂ پھولچري سوائے

سمت دریا ٔ بفاصلۂ یک کروہش ٔ موسوم بتاڑین بود ٔ و بمقتضائے
(۱)
تزاحم و تزالف اشجار مسطور ٔ قلعہ ہزار دیوار تصور تواں نمود ٔ و
از چیدن اتواب و آراستن بروج ٔ و پناہ گرفتن موسي لالي ٔ استحکام
کوہ فولاد مي فزود ٔ رسید ٔ و تمامي افواج با نقسام جوقے چند ٔ و
تعین سرداران اخلاص مند ٔ در اختیار کرنل کوٹ گذاشت کرنل مذکور
بزمین بندي مقامات مناسبۂ و تدبیر وارٓہ‌کشي گولہ ہاے مکرر متواصل
زنجیر ٔ چندانکہ ازیں سو اشجار مي برید ٔ فراسیس ازاں سو برہم مي
چید ٔ و بترتیب برجہاے متعدد واسطۂ جنگ ٔ و بہ پناہ ٔ و استحکام
کمر ہمت مردم خویش از دلدہي ہائے اقسام ٔ بر پاداري و کوشس
دلاوري تنگ ٔ مي گردانید ٔ و ملک پرخاش جو سر رشتۂ شکست
و بست جانبین تا دو ماہ کشید ٔ روزے کرنل کوٹ در عالمے کہ
ہمراہ رکاب خاص ٔ با سواران معدود ٔ دور دور اطراف اشجار
مسطور مي گردید ٔ و از دوربین راہ در آمدش مي دید ٔ چند
مزارعان راہ گذر را از تگاندن اسپ اسیر کردہ ٔ و از انہا سراغ
راہ پرسیدہ ٔ و بحضور آوردہ مقید داشتہ ٔ ہماں شب فوجے
برہنمائي دوکس از انہا ٔ بآں راہ راہي کردہ ٔ صبحے خود با ستقرار
(۲)
سہ چہارقشون تمامي فوج ٔ سینہ بسینہ مقابل پیش قدمي
ساختہ ٔ از مزاحمت مقابلۂ فراسیس ٔ تا نصف النہار متردد جدال
بود ٔ دریں اثناء محمد یوسف خاں با جمعیت خویش از جانبے
با شجا در آمدہ ٔ ہنگامۂ عجیبے برپا ٔ و معاجوق شب تاز ٔ بر
پشت دشمن ناساز رسیدہ ٔ آشوب و بال ہویدا نمود ٔ و کرنل کوٹ
صدائے اتواب را بشیر تاثیر تدبیر یافتہ ٔ فوج خود ہم پیش کشید ٔ
لالي از آفت سہ طرفہ گریزے جز فرار راہ پہولچري ندید ٔ و
باہل رفاقت قلعہ بند گشتہ ٔ ابواب قلعہ مسدود ساختہ ٔ و اسباب
حرب آراستہ ٔ نوبت جنگ بخانۂ خرابيء خود رسانید *

---

(۱) اکھٹا ہونا ـ ہجوم کرکے آنا ـ (۲) فوج کا ایک گروہ *

بیان پیش آمدن کل ولا وورود صحرا بلشکر سرکار در عین تعاقب قرار دشمن سراسر ادبار و انپاشتن آں و لشکر کشیدن بمحاصرهٔ قلعه و کیفیت بغاوت محمد محفوظ خاں بهادر و متعین گردیدن محمد یوسف خاں بر انطفائے آتش آں فساد نمایاں *

از انجا که در عرصهٔ طلب بهر قدم مشکلے پیش مي آید، و بهر دم دشواري عارض مي گردد، حضرت اعلي بعد تسخیر تاڑبن چوں بسوے قلعهٔ پهولچري جوشید، کل ولاکه بوسعت یک کروه سرا سرحد تاڑبن و پایهٔ قلعه، بسان ظاهر ولا و باطن بلائے اهل دغا، بدیدهٔ صورت شناس، زمینے قابل گذار اسپ و فیل مي نمود، و در خاصیت، سبکروئي سایه را گردابی بود، مزاحم دید، و متوقف گردید، و برائے انپاشتن آں از سنگ و ریگ، مردم معینه کافي ندانسته، بشراکت آنها خود دامن بکمر زد، و آستین بمرفقین چید، ازیں معني پیر و جوان لشکر سعي بر پختن کاه و برگ و اشجار صحرا، و خیمه و خرگاه زایده و کهنه، بکار برد، و در هفته عشره راهے بعرض سي و چهل گزیر آورد، چوں در فرصت یک ماه و چند روز راه وسیع قابل عبور لشکر، کشایش یافت، رود حایله نیز که از سمت جنوب بجانب شمال از اتصال خندق الحاق بدریا داشت، به بستن سد عظیم، آبش از راه دیگر بدریا گذاشت، و بحکم دریا جوشي افواج متعینهٔ هر سردار، قلعه را برنگ زورق طوفان کشیده، در گرداب محاصره گرفت، و متوجه ترتیب و بروج و مورچال، و تجویز و تدبیر ضوابط جدال گشت در بحث ایں منطق، قبل از حصول نتیجه، قضیهٔ اتفاقیه بغاوت محمد محفوظ خاں بهادر با تفاق پلي تیور وغیره مفاسید زمیندار، و استعداد مخالفت سرکار، و تعمیر قلعهٔ مدهرا و استمداد حیدر علي خاں و فرستادن سمپت رائے دیوان نواب شهید بسوے نظام علي خاں شنید، اگرچه درباطن بسیار متامل، مستعد تعطیل

تنبیہ و تخریب مقابل ' گردید ' لکن بمقتضائے حوصلۂ کشور ستاني ' در ظاہر خودداري ورزیدہ ' سرداران فوج ہند و فرنگ را طلبید و فرمود ' کہ پس از محنت ترددات سالہا ' و صرف خزائن زر و مال بے عد و احصا ' و قبول صد مشقت و ضرر ' و تلف چند لشکر ' و کشتہ شدن والد نامدار ' و سردادن نواب ناصر جنگ سردار ذي اقتدار ' وغیرہ بمجردیکہ الحال باہزار جدل و پیکار ' بمحض تائید کردگار ' نقش استیصال مرکز قرار نابکار ' نمودار گردید ' چنیں آبلۂ بغلي سر با و جاع مفاصل جسم ملکي کشید ' اگر علاج آں بعد برآوردن خار پہولجري از پائے تردد خویش قرار دہیم و برمضمون

بیت ـــ

سر چشمہ شاید گرفتن بمیل
چو پرشد نشاید گذشتن بہ پیل *

عمل نکنم ' احتمال است کہ فساد بنیاد گیرد ' و دفعیۂ اش دشوار پذیرد ' و انتقام آں بالفعل بحکم یک سر و دو سودا ' و یک بام و دو ہوا ' نمي سزد ' بمقتضائے تجربہ کاري و ہوشیاري ' صلاحے دہند ' و تدبیرے پیش آرند ' احدے جز بحکم خداوندي حوالہ ندارد ' مگر محمد یوسف خاں بعفو جسارت ایں عرض سر بر زمین نہاد ' کہ در صورت حکم والا ' وعنایت یک عنایت نامۂ موسوم صاحب زادۂ آفاق عمدۃالامرا بہادر ' متضمن تقدیم تائید فوج ' و ما وجبش ' با بتغائے معرفت زمین داران آں نواح ' و میامن اقبال ممالک افتتاح ' با سہل وجوہ سر براہي ایں کار عجالتاً مي توانم نمود ' حضرت اعلي ازیں معني خوشنود گردیدہ ' عنایت نامۂ مطلوبہ اش ' بنام فرزند دلبند موصوف ' متضمن براینکہ دریں ایام برائے تادیب بعضے سرکشاں اقصائے ترناویلي و مدہرا ' کہ بذریعۂ حکومت مفوضۂ برادر صاحب ' والا مناصب ' معلي مراتب ' مصدر افعال ناکامي ' و منشاء او ضاع بدسر انجامي ' شدہ اند ' بصلاح دولت بے زوال ' و ایمائے فطرت اقبال ' محمد یوسف خاں تہور و جلادت

نشان را مرخص ؛ و با ستعانت توفیق مستعان ؛ روانه فرمودیم ؛ با یدکه از نقد و جنس و اسباب و اجبه آن مهم ؛ و تعین دو ثلث فوج محافظ قلعهٔ نتهرنگر ؛ و جمعیتے از زمیداران علاقهٔ خود ؛ سریعاً تائید مطلوبهٔ جان مذکور نموده ؛ روانهٔ ترناویلي نمایند ؛ و بنابر وعظ حق شناسي و منع ناسپاسيِ برادر صاحب ؛ ملک اسلم خان ملک خصال ؛ رفیق والدم شهید رحمت اشتمال را همعنان خان مذکور سازند ؛ و پیوسته متوجه امداد او و خبر گیران روداد هر دو تعلقهٔ مسطور بوده ؛ اطلاع متواترش بمالازم شناسند ؛ نوشته مزین بمهر و بیض فرموده ؛ خلعت و شمشیر و شصت هزار روپیه خرچ رساله ؛ تفویض خان مسطور نموده ؛ و رساله داران متعینه اش را بعطیات متفاوته اعتبار افزوده ؛ روانه گردانید ؛ و خود بر محاصرهٔ پهولچري که از پناه توسل شرقي و جنوبي بادریائے عمان ؛ و جوے آب روان ؛ و تعارض خندق عمیق دو طرف دیگر ؛ جزیرهٔ ممتنع الوصول انسان بود ؛ متوجه گشته ؛ باهمه سخت کوشيِ محصور ؛ بعد ریزش خون بساجان بازان فوج منصور ؛ بروج متعدد آمادهٔ اتواب ؛ موسوم به مورچال دمانید ؛ چون سرداران فوج هند و فرنگ را برجا مقرر ساخت ؛ هر برج باسم سردار متعینه اش حتي که برج محاذي خیمهٔ خاص باسم مورچال نواب ؛ و برج کرنل کوت بنام کرنل ؛ اشتهار یافت ؛ واول از برج نواب ؛ و بعدازان از مورچال کرنل ؛ و بعدازان از بروج دیگر ؛ شلک روزانه و شبانهٔ اتواب و کرنال ؛ آغاز ؛ و توپ خانهٔ فراسیس هم همان طور از بروج قلعهٔ برق انداز گشت ؛ بسکه هر گوله انداز فریقین ؛ بسبب مهارت ذاتي شصت اندازي ؛ نشان پردهان اتواب یکدیگر می بست ؛ گوله هر دو سو اکثر اوقات برهم مي شکست ؛ خداوند اقبال هرگاهکه بقبول انعام فوج نصرت التیام ؛ وکم فرصتي طعام و آرام ؛ و کوشش علي الدوام ؛ بشگافتن زمین ؛ نقب بپایهٔ دیوار رسانید ؛ و بدما دمي اتواب درفرصت قلیل از برانداختن دیوار یک سمت و برجها دهان اتواب قلعه ؛ آمودهٔ خاک زمین گردانید ؛ و فراسیس هم باوجود گرميِ آویزش فوج محاصر ؛ تابودن ذخایر ؛ بمحض تجربهٔ سخت کوشي هر جنگ

و واردات تعب و محن، و عادت کجکلاہي تسخیر قلعجات دکہن، دریں کار ہم روز و شب، از دست و دندان محنت تیغ کشیدن جرات، و شدت لب گزیدن عداوت، بکار برد، و بعد صرف سرمایۂ قوت، و سدراہ اطراف، از تنگ گرفتن فوج سرکار، و جہازات انگریز تہور شعار، بجائے غذا گوشت بدن، بعوض شراب، خون خود خوردہ، آخرالامر از بیچارگي فریاد رسيِ کمک، مایوس گردیدہ بدرد بے مددگاري افسردہ، خداوند دولت بلحاظ تنگيِ حال محصوران قلعہ، رایت امن و امان، بمنادي اطمینان آبرو و جان، و صلائے طعام سہ ۳ روز در سرائے مہمان، استادہ کردہ، قلعہ از مردم پناہ گیر خالي ساخت، و بعلي رضا خاں نکاشت، کہ ہراس سابقہ، و وسواس سالفہ از دل یکسو نمایند، و مارا در مروت و پاس ناموس در حفظ آبروئے خود، زیادہ از برادر انگاشتہ بیایند، مي شاید، کہ از جمیع وجوہ محفوظ مانند، و جاگیر خاطر خواہ، و سزاوار فراغت و رفاہ، یابند، ازیں معني مادرش، معہ ہمہ متعلقاں حسین دوست خاں، ازاں زنداں خلل آبرو و جان، بکمال اطمینان برآمد، در دارلامان لشکر نصرت اقتران، در آمد، و بمہماں نوازي حضرت اعلي شادکام مدارات طعام و خلاع و سوار یہا گردید، و بحصول بار بردار، وغیرہ اسباب بچینا پٹن رسید، و پروانۂ حضور درباب معاش آنہا بنام میر اسد اللہ خاں نایب صوبۂ آرکاٹ نیز، شرف صدور بخشید، و خاں مذکور ظاہراً زبان بعہد و پیمان آراستہ بمقتضائے تحریف باطن شبے طوفان دریا، و رفتن جہازات انگریز براے پناہ مامنے، از قلعہ بر آمدہ بسواريِ کشتي سمت جنوب راہي و آنقدر مفقود الاثر گشت، کہ حالش گوش احدے نشنید (۱) —

دریں ورطہ کشتي فروشد ہزار
کہ پیدانشد تختۂ بر کنار *

(۱) مورخہ ۳۰ دسمبر کو سخت طوفان تھا اسی شب بہت سی کشتیاں پانڈیچری روانہ ہوگئیں رضا علی خاں اسی طوفانی رات میں کشتی میں سوار ہوکر ناگہانم ہوتے ہوے سلون روانہ ہوگئے *

بیان عاجز شدن موسي لالي و قوم او از قوت و مستعد گشتن لشکر سرکار بیورش و مفتوح شدن قلعه از امان خواستن محصور مقهور و مقید گردیدن لالي و لهري وغیره سرداران فراسیس و سر افراختن رایت والاجاهي بر قلعه بجاے نشان آں قوم سزاوار تباهي *

لمولفه —

بیا خامه ام همتے ساز کن
دریں عرصه لختے تگ و تاز کن *
تو آئینهٔ جلوه هائے کهن
نمانیدهٔ رنگ هر انجمن *
نوي میدهي نقش پارنیه را
پسیں مي کني حال پیشینه را *
چناں کار هرکس بپرداختي
که گویم که آں کار خود ساختي *
تو آئي که در هر مصاف و ستیز
سمندت بر اعدا شده گرم خیز *
کشادي بسے قلعهٔ استوار
فگندي بسا سرکشاں را زکار *
فراسیس را بر گرفتي حواس
ز میداں براندي بصد بیم و یاس *
دواں حربه ریزان فگنده کلاه
بکنج حصارش برائے پناه *
تو نواب مارا نمودي دلیر
پئے صید رم خورده مانند شیر *
گریزنده با آنکه شد قلعه بند
زیاده زمیداں رسیدش گزند *

برو گشته میدان تدبیر تنگ
زباریدن ابر توپ و تفنگ *
کنونش بجز صلح ما وا نماند
و رائے اماں خواستن جا نماند *
چو نواب ما تیغ دارد بکف
پے انتقام گناه سلف *
تو بس کن زخوں بر فلک رنگ شد
ز بس کشتگانش زمیں تنگ شد *
عدورا بگو پیش آرد نیاز
هم آید ز کردار پیشنه باز *
امید است از رافت عام او
توقع ز احسان مادام او *
که بخشد اگر خاک بوسي کند
کند صلح گر چاپلوسي کند *
ز جهد تو گر صلح یا بد ظهور
عدو بسته گردد نشیند فتور *
خرامد با قبال اسکندري
چو نواب در قلعهٔ پهولچري *
فرازد دراں رایت نام خویش
بیابد ازاں فال آرام خویش *
به بینم که از زر فشاني او
جهانباني و قدرداني او *
بهلدوئے کاریگر سازي اسیر
فراسیس را با چناں دار و گیر *
ترا تاکجا بهره مندي رسد
ز احسان او سر بلندي رسد *
غرض آنچناں کن ز تدبیر کار
که بندم درین صفحه رنگیں نگار *

که چون گشت توفیق حق هم رکاب
با قبال نواب والا جناب *
فراسیس را چون نگون شد لوا
چگونه شدش پوچ پادر هوا *

امروز قاصد قلم را پس از رہ نوردئي سالهائے بے شمار وصول منزل مقصود است' کامیابي او باید دید' و نهال راقم را بعد آبیاري مدتهاے نهر افکار موسم ثمرۂ مسود است بد و دست مي توان چید' چون موسي لالي از پنجۂ شجاعت خداوند دولت تنگ آمده سخت جاني و سنگدلئي خود در حالت خلائے قلعه از ملائے سکنۂ قدیم و جدید' و بقائے سراسر فنائے مردم جنگي مثل گرفتاران قید جدید' که عبارت از مقیدان سلسلۂ قومیت و ننگ' و قدمائے هند و اسارائے زنگ است' فضولي مقدور جنگ دید' و بر مردم فوجش آنقدر سختي و گرسنگي و لاچاري وارد گردید' که بقیۂ ضرب توپ و تفنگ چندے بقوت بکوفته رنج زندگي بردند' و عاقبت کار از پے غذائے مردند' (۱) و واماندگان بیخ گیاہ و زاغ و زغن و سگ و گربه وغیره ناخوردني خوردند' و بسبب حواس قطع نظر از حرکت دست و پا نالۂ جانکاہي نمي توان بر آوردند' و مبارزان سرکار از راہ نقب بدیوار رسیده' و دروازہ اش شکسته' همت به تخریب دار الفسادش برگماشتند' و پایه اش کنده از امتلائے باروت برائے آتش دادن' و برباد کردن' ودود از دماغ عدو بر آوردن' انتظار حکم داشتند' عاجز گشته' بصلاح همگي سرداران فراسیس راهبه را با چند سردار با پیام صلح بحضور فرستاده' معرفت کرنل کوٹ جهت تفویض قلعه التجائے مهلت هشت روز و امنیت یورش و قتل درمیان نهاده' حضرت اعلي بتصمیم عزم معاوضۂ یورش و

---

(۱) محاصرہ کے بعد پانڈیچری میں غذا کی اس قدر قلت ہوگئی کہ فوجی سپاہی اور شہری بھوک" سے بےتاب ہوگئے یہ دیکھکر لالی مجبور ہی نہیں بہت سے ہندوستانیوں کو شہر سے نکالنے پر مجبور ہوگیا - مورخہ ۲۷ نومبر کو اس نے ایک ہزار چارسو ہندوستانیوں کو شہر سے نکال باہر کردیا *

قتل قلعه چیت پیت٬ که در زمان سابق از دست جلادي فراسیساں سر زده بود٬ در عبارت صلاح مشروطهٔ فرصت٬ معني انتظار کمک و بر گشتن صورت کار پنداشته٬ از قبول آں اگرچه پهلو تهي نمود٬ لکن بپاس مبالغهٔ سرداران انگریز٬ و وضوح قانون آں قوم راضي گردیده٬ و کلا را بار داد٬ و بمنع تعمیر قلعه٬ و سردادن توپ و بندوق٬ واذن اشترائے قوت هر روزه هر نفر٬ از بازار لشکر و نصب محافظین گرد حصار٬ و رخصت و کلاے پیام گذار٬ بر جمیع امور قلعه ضبط اختیار خویش نهاد٬ و هرگاه که مستر بکت گورنر چینا پٹن با ستماع مصالحت بسواري جهاز حاضر و کامیاب ملازمت گردید٬ خلعش بطون او و سردار لشکر که مرقوم صفحات صدر است٬ مرتفع گردانید٬ و بعد امضائے مدت معهود نهم جماد الثاني سال یکهزار و یکصد و هفتاد و چهار هجري (۱) بمجرد ادائے نماز صبح بر فیل فلک تمثیل٬ که همان روز بنام فتح لشکر نامدار٬ و در جنگ اعانت دیونام پٹن بسواري خاص نسبت بفوج فراسیس٬ باعث انتشار شد٬ سوار گشت٬ و با تمامي حشمت فوج هند و فرنگ و قتیکه موکب خاص تا دروازه قلعه رسید٬ اقبال بخت ازلي٬ از دست سرداران فراسیس٬ معرفت سرداران انگریز٬ مفاتیح ابواب مفتوحه اش٬ بحضور رسانید٬ همانجا نصب قیام مقام فرموده٬ از اتواب سرور٬ و شادیانهٔ فوج منصور٬ عالمیاں را محفوظ سماع میمنت هاے نامحصور کردانید٬ و سرداران فوج بقلعه در آمده٬ بعد گماشتن مردم محافظ هر جا٬ و بندوبست واقعي کار خانه ها٬ تقید موسي لالي و موسي لهري وغیره سرداران فراسیس٬ چوں رایت فراسیسي فرو انداختند٬ و نشان والاجاهي بلند ساختند٬ بخت اعدا نگوں گشت٬ و طالع احبابلندي گرفت٬ و از گریهٔ معانداں٬ و خندهٔ هوا خواهان٬ آب و رنگ گلشن اقبال ازلي٬ رونق عجبي داد٬ و قرنائے نوحه و احسرتاه اغیار٬ با دمامهٔ قهقهه و واه واه انصار٬ ساز شادیانهٔ فتح و همي را مناسب افتاد٬ چهار ساعت از سر بلندیٔ نشان سرکار نگذشته بود٬ و اهتمام فوج

---

(۱) روز جمعه مطابق ۱۶ جنوری سنه ۱۷۶۱ع *

منصور از دار و گیر مردم مقهور هنوز نیا سود ' که جهازات فراسیس
با ذخائر ' و جمعیت متکاثر ' از مورس سرکشیده ' و از دور علامت
صرف خداوند ممالک کشا ' و بر لنگر گاه جهازات انگریز بحر پیمادیده '
ادبار خویش فهمیده ' برگشتند ' و براہے که آمده بودند رفتند *

بیان تشریف فرمودن خاص بدیدن قلعه پهولچیري واداے شکر
عطیه الهي و نذر گرفتن از ملازمین و انعام دادن بآنها و روانه ساختن
موسي لالي و لهري (۱) بولایت انگریز و شکستن قلعهٔ مذکوره بپاداش
شکست قلعه دیونام پٹن *

بروز منتخب روز ہاے سال ' و ساعت اسعد ساعات اقبال '
خود بدولت و اجلال ' و شان و شکوه بیهمام ' سوار شده ' بمجردیکه
دروازهٔ قلعه را باب الفتوح سعادت و افضال ' فرمود ' سراسر حصار ' از
آغاز اتواب بے شمار ' خندهٔ بے اختیار ' بر خرابي حال فراسیسان
نکبت مال نمود ' چوں در میدان وسیع محاذي حویلي موسي
ڈبلکس (ڈیوپلے) ' جلوه گر فرما گردید ' شلک بنادیق بآئین
آداب سلام حاکم از فوج قاهرهٔ ہند و فرنگ ' بتازگي جوشید '
در انجا از سواري فرود آمده بر کرسي اسنناد ' و اذان خوانده سر بسجدهٔ
دوگانه تهنیت الاحسان حضرت سبحان نهاد ' و در حویلي مسطور
که از صنائع خصوصیات دوراں و بدائع منتخبات امکان معمور '
و از محاسن شان و ترکیب مرغوب ' موصوف من جمیع العیوب
دور بود ' بتازگي طرح دلپذیر ' و طرفگي طرز تعمیر ' جلادیدهٔ مینا '
و صفائے دل مصفا ' مي فرمود ' و معادن زر صرف طلاکاري آرایش
دیوارش توان گفت ' و سفاین گوہر غرق آبداري صحن ہموارش '
آئینهٔ ہاے در صورت نماي جلوهٔ گونا گوں ' و ستور ہائے عمارت

(۱) موسو لالی اور لهری کو قید کرکے مدراس لایا گیا اور یہاں سے وہ انگلستان
بهیج دیے گئے کچھ دنوں بعد حکومت انگلستان نے انهیں فرانس جانے کی اجازت
دیدی *

معذور تحمل سقف گردون ' معمارش سزا وار داعیه فرهادي ' و بانیش مستحق غره شدادي ' گلبن قلم كاري نقاشش ' بحسب موسم رنگ مي گردانید ' و تصویر صورت نگاري مصورش ' روزسخن میكرد ' و شب مي خوابید ' با قتضائے تماشا خرامیده مسند جلوسي آراسته ' حكم بار عام داده ' از سرداران لشكر آداب تهنیت و نذر پسندیده ' و از عطائے فیل و اسپ و خلعت و زرو گوهریكے را مباهات غیر مترقب بخشید ' و بعد حكم امن و امان ساكنان شهر ' موسي لالي و لهري را بر جهاز روانهٔ ولایت انگریز فرمود ' و سمت دریا تشریف برده آستین چیده ' بدست مبارک از بیل دو خشت دیوار قلعه كنده ' یكے بدریا افگند ' و ثاني بر نتهرنگر روانه نمود ' تا مشتهر شود كه مقاومت با اهل دولت ' همین نتیجه دارد ' و تخم شقاوت جمهور ضلالت ' همین نهال مي آرد ' بعد ازاں حكم بانهدام در و بست آں كرد ' و بایں خطاب رو بجانب هر دو سردار مذكور آورد ' كه اگرچه در زمان سابق بموجب امر والد شهید حفظ دیو نام پٹن و رهائي چیناپٹن از دست فراسیس پر مكر و فتن ' بعمل در آوردم ' لكن الحال قلعهٔ پهولچري بتدارک تسخیر چیناپٹن گرفتم ' و بتلافي دیو نام پٹن منهدم ساخته ' حق اعانت قسمیكه باید بكار بردم ' و ایں قلعه به وستانم اهل كمپني انگریز ' برائے انتفاع تجارت ' و اسبابش بسرداران فوج ' بجلدوئے محنت و شجاعت بخشیدم ' و می خواهم ' كه همین سرشتهٔ اعانت ' فیمابین قوم شما و اولاد ما ابداً باقي ماند ' و هر كه ازیں تخلف ورزد ' از سلسلهٔ خود نبا شد ' چنانچه همه سامان به اهل انگریز بخشید ' مگر منجملهٔ آں آئینه هائے كلاں و اشجار بلور چراغاں وكرسیهائے مختلف الاختراع و تصاویر مرغوب الاوضاع وغیره مع دو تصویر بادشاه فراسیس و زوجه اش كه بموجب ارقام سابق پیشتر شاه مذكور از ولایت در ایام تحریک سلسلهٔ مصالحت بحضور فرساده بود ' و بسبب آنكه مسترد گشت ' موسیو ڤبلكس در حویلي خویش منصوب نمود ' از آنها بقیمت زر خطیر گرفته به نتهرنگر مرسل

فرمود ٬ و عمارت موسي دبلکس ساختهٔ سنگ سیاه که از شکست حویلي قلعهٔ چینا پتّن در زمان تسخیر و اختیار بے اعتبارش در پهولچري آراسته بود ٬ انگریز این بار شکسته بر جهازش برداشته باز در چیناپتّن قائم نمود ٬ و دیهات جاگیر پهولچري متعلقهٔ قدیم آرکات حسب الامر حضور مفوض میر اسد الله خان گشت ٬ و نقش کار نحویکه مطلوب بوا خواہان بود ٬ بر صفحهٔ مراد نشست ٬ وقت خرابي حال مقاهیر مفاد اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ٬ وزمان شکست و ہدم قلعه و عمارت آن مضمون إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ٬ ہنگام تصرف سابقهٔ آنها بر ممالک معني وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ٬ و از دیاد تظلم آنها فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ از دست شجاعت خداوندي بآنها رسید ٬ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ٬ بر خاطر اہل اسلام و انقیاد مي گذشت ٬ في الواقعه دفع اہل فساد از جانب حق موضوع اصلاح حال عباد است ٬ و پس ٬ دران زمان حضرت اعلي تجدید جلوس علي گوہر شاه عالم بر سریر سلطنت ہند در یافته ٬ عرضداشت متضمن تهنیت جلوس مع یک ہزار و یک صد اشرفي سکهٔ مجدد و حقیقت فتح پهولچري و نذرش با کلید ہائي تازه ساختهٔ طلا بمصاحبت خواجه شمش الدین خان وکیل بتاکید گذرانیدن آن باتفاق مستر کلیوس که بعد رفع مجهله حسین دوست خان بولایت رفته از حضور شاه انگریز معزز خطاب لارڈ گشته ٬ باز دران زمان به بنگاله رسیده بود ٬ روانه فرمود ٬ خان مذبور حسب الحکم به بنگله رسیده ٬ از لارڈ مسطور ملاقي گردیده ٬ بصوابدید ٬ و اتفاق بحضور شاه که ہمانجا آرایش سند شاہي داشت عرضداشت گذرانیده ٬ ہرگاہکه جواب آن مشعر تحسین و آفرین فتح قلعهٔ پهولچري و پذیرائي نذر جلوس خاص و فتح قلعهٔ مذکور عنایت خطاب والا جاہي با پنج فرمان خطابات و مناصب بنام ہر پنج فرزندان نامدار حاصل ساخت ٬ تشریف رخصت یافت کیفیت و رودش بمحل و مقام پیرایهٔ انکشاف خواہد آراست ٬ اگرچه دیباچهٔ کتاب دفتر اول بر

حقیقت فتح پهولچري معین ساخت ' لکن خاصهٔ تفصیل نگار انجام حقائق مدہرا و ترناولي و نیلور و ایلور برعایت آنکه سلسله اش در صدر آغاز گردید ' درہمین صرفهٔ تحریر شناخت ' چنانچه مي لگارد ' و منت مطالعهٔ اہل نظر برخود مي گمارد *

بیان رسیدن محمد یوسف خاں بمدہره و ترناویلي و بندوبست آنجا و رسیدن محمد محفوظ خاں بهادر بحضور *

بسکه اقبال ازلي ' و شجاعت بے خللي ' حضرت اعلي حاضر حال ہر دشوار ' و باعث دفع اشرار بود ' از حکمے تسخیر ملکے مي نمود ' و از عزمے در قلعهٔ مي کشود ' چنانچه محمد یوسف خاں بر طبق سطور مسطور مامور اصلاح امور مدہرا و ترناویلي از مقام پهولچري قبل از فتح آں مرخص حضور و موصول نتهرنگر و مشرف ملازمت عمدة الامرا بهادر گشته ' فرمان خاص رسانید ' و از تردد رسائي بهادر ممدوح که باوجود خورد سالي و نا تجربه کاري بمحض جوہر ذاتي بموجب حکم والد ماجد در فرصت ده دوازده روز از جمعیت سرکار ' و احضار توندمان وغیره زمین داران آنذیار ' فوج شایستهٔ پیاده و سوار ' و اتواپ و اسباب بسیار ' سازوار ہراس اشرار ' مناسب رعب و اقتدار پایدار ' مرتب و مفوض ساخت ' تقویت و ہمت تمام یافته ' آوازهٔ کوس نهضت لشکر عدو تسخیر بلند کردانید ' چوں مفاسید سرکش ازیں خبر بے حواس ' و مضطر گردیدند ' و بسان شغالاں در خارستاں خزیدند ' بمقتضائے تعارف پیشین در ہر منزل تالیف رعایا و نصب عمال سرکار نموده ' و مردم قلعهٔ مدہرا را باوجود فهمایش خود منحرف و مستعد جنگ دیده ' و محاصره گردیده ' باظهار خوف خسارهٔ جان و مال ' و طرح نقب و مور چال ' پے جدال و قتال ' مسخر و با جمعیت ما وجب ' تفویض قلعداري ساخته ' بسوے قلعهٔ پالم کوته عرف ترناویلي روآورد ' و محمد محفوظ خاں از آکهي دریا جوشي فوج ظفر موج ' و کشایش قلعهٔ مدہره '

و بندوبست ملک ٔ اقامت خود در قلعۂ پالم کوٹہ ٔ خلاف صلاح فهمیده ٔ از انجا در خارستان پلي تیور ٔ زمیندار آں نواح ٔ که از دقت خار بنها محروم تاب آفتاب ٔ و مامون از صدمۂ ہوا و سیلاب بود ٔ خرامیده ٔ زمیندار مذکور را از خطاب فرزندي امتیاز بخشید ٔ و بار جاع ہفده پالیگاران آں سر زمین ہمت بحفاظت خارستان صدر مصمم گردانید ٔ محمد یوسف خاں اول قلعۂ پالم کوٹہ ٔ بمحاصرۂ پانزده روز بصلاح گرفته ٔ در حصانت قلعدار سرکار گماشته بنابر بار یابي ملازمت بهادر موصوف ٔ بسعي تمام برحد خارستان رسیده ٔ و راه نیافته ٔ باتفاق تونڈمان وغیره زمینداران ہمراہي ٔ از چند سمت بقطع اشجار ٔ راه عبور لشکر کشاده ٔ اندرون خارستان در آمده ٔ شورش آنگیخته ٔ قابوئے دست اندازي مایۂ فساد مي دید ٔ بناءً علیه از زمیندارانیکه شریک پلي تیور بودند ٔ بعضے رفاقت گذاشتند ٔ بعضي اگرچه شراکت اشتعال آتش آفات ٔ و خان و مان سوزیٔ دیہات داشتند ٔ لکن بمجرد استماع فتح قلعه پهولچري منتشر و پناه گزین مواقف خود ہا شدند ٔ مگر فقط پلي تیور در پناه پالۂ خویش ٔ ازید جوہري و کم ساغري ٔ به پشت گرمي بلهائے چند ٔ حرکات سرکشي داشت ٔ خان مذکور بآمیزش و پیروي قدمائے آں صحرا ٔ اوٗرا بحضور و اسیر ٔ و با عوان و انصارش مقتول ٔ و یکے را از وار ثان او بعد اخذ نذر و جرمانه ٔ قائم مقامش ساخت ٔ و بهادر موصوف را مقید گردانیده در قلعۂ پالم کوٹه آورده ٔ به نظر بندي گذاشته در ہمگي ملک ترناویلي و مدہره ٔ از رفع آشوب انحراف منحرفان ٔ و اجرائے ضبط سرکار فیض نشاں ٔ رونق افزود ٔ و از قطع خارستان آں نواح را باغ و بستان ٔ امن و امان نمود ٔ وقتیکه رایات اقبال از پهولچري نهضت و سرحد تعجاور را ساحل بحر سعادت ٔ فرموده بود ٔ عرضداشت خان مذکور ٔ مشعر تهنیت نظام مهام مرجوعه ٔ و تقید محمد محفوظ خاں بهادر ٔ مع نذر با عرضداشت و نذر عمدالامرا بهادر ٔ از نظر گذشت ٔ و خاطر مبارک بغایت مسرور ٔ و عنایت نامه جاۓ بنام فرزند دلبند ٔ متضمن توصیف سر براہي افواج و اسباب مطلوبه ٔ

و موسوم خان مذکور' محتوي تحسين تهور و جلادت نمایان' و محافظت برادر شریف و آوردنش بحضور' مرسل گشت' و خود بدولت متصل تجاور رسید' و پرتاپ سنگهه راجهٔ آنجا را از استقبال رسیدن' و ضیافت و پیشکش گذرانیدن' و ملتجي بتوقف گردیدنش' مفتخریک روزه مقام' و بعطائے اسپ و جواهر با و' و عنایت خلعت و اسپ جداگانه بما ناجي راؤ دیوانش مقضي المرام گردانیده' و از انتهاض پیشتر و اتصال نتهرنگر' فرزند سعادت مند را' که با همه اعیان' و شکوه و ثروت بیکران' مستلزم و مستقبل رکاب گردیده' مورد مباهات نمایان فرموده' از زیارت روضهٔ مطهر حضرت نتهر ولي قدس سره' تحصیل برکات نموده' به تشریف فرمائے قلعه' از دریافت حسن معاملات فرزند خورم' و بحال متعینان صداقت شعارش' مظهر آیات لطف و کرم' و بموجب استحقاق مشایخین و علما' بشکرانهٔ حصول فتح پهولچري' و رفع فتور خانگي' و رشد و لیاقت فرزند عزیز' دریائے مواج عطا و سحاب نیسان همم' گردید' و از آگهي تشریف' آوردن برادر شریف' با هتمام خان مذکور' بفاصلهٔ یک منزل فرزند را با عظمت و حشمت بتاکید تقدیم آداب عمومي' مستقبل فرستاده' و از دریافت متصل رسیدنش' یعني بیرون قلعه خود بدولت بآداب استقبال و گذارش نذر بزرگانه' سر بر قدم نهاده' عبائے شیخي و عمامهٔ درویشي که از ادبار کروفر دنیوي اختیار نموده بود' از بدنش بکمال لجاجت و سماجت' مبدل به پیرایهٔ فاخرانهٔ امیرانه گردانیده' بعد نثار جواهر بے شمار' با عزاز و افتخار' در قلعه آورده' از نوازش شادیانهٔ نشاط' و سر دادن اتواب رسانهٔ انبساط' رسوم تهنیت مجدد بجا آورده' فرودگاه مشین' قابل او مع متعلقان و اهل خدمات و خدمت گذار' و کارخانه جات واجبهٔ امرائے ممالک اقتدار' و جاگیر کثیرالحاصل و عظیم المحاصل مقرر و معین' نمود' و روز بروز از معمول دوام مجرائے خود' و پاسداري و دلجوي یا عزتش بآن مرتبه مي افزود' که برادر بزرگ شرمندهٔ کردار پیشینه خویش گردید' و بلحاظ خلق برادر خورد ندامت مي کشید *

بیان نہضت رایات اقبال خاص بعزم تصفیہ فساد نیلور مامور شدن محمد یوسف خاں برنیابت حراست ملک مدہرہ و ترناویلي بحکم حضور و رسیدن موکب رکاب بہ چینا پٹن و صدور فرامین علي گوہر شاہ عالم پادشاہ متضمن عطاے رتبۂ فرزندي و خطاب والاجاہي بخود بدولت و خطابات و مناصب بہر پنج فرزند خاصہ بطن نواب بیگم *

خود بدولت بعد اطمینان بندوبست امور مدہرہ و ترناویلي و آمدن برادر شریف یعني محمد محفوظ خاں بہادر محمد یوسف خاں را با عتماد کارداني ' و جاں فشانيء او ہر معاملت و محافظت ہر دو تعلقۂ مذکور وغیرہ ' تعلقات ملحقہ اش ' مقرر و روانہ نمودہ ' و مدارالملک برادر خورد و عمدة الامرا بہادر را بحراست قلعۂ نتہرنگر مسلط فرمودہ ' خود بحشمت و سعادت ' بارادہ و انتظام مہام مختلہ نیلور ' با محمد محفوظ خاں بہادر ' و عمدةالامرا بہادر ' برادر و فرزند ' از نتہرنگر نہضت فرما گشتہ بمحمد پور عرف آرکاٹ رسیدہ ' عمدة الامرا بہادر را بر مسند ریاست صوبۂ آرکاٹ نشانیدہ ' میر اسد اللہ خاں نائب آنجا را بہ نیابتش گذاشتہ ' بچینا پٹن تشریف آورد ' ہمدراں مقام خواجہ شمس الدین خاں وکیل خاص ' و مستر کلیوس ' المخاطب بلارڈ کلیوس با فرمان شاہي در جواب عرضداشت متضمن پذیرائي نذر ' و تحسین تسخیر پہولچري و خطاب والاجاہي ' مع پنج فرامین موسوم صاحبزادگان ' با عطیات خطابات و منصبات مفصلة الذیل ' رسیدہ ' شرف اندوز ملازمت ' و باریاب بارگاہ فضل و مکرمت ' گردیدند *

شرح فرمان علي گوہر شاہ عالم پادشاہ در جواب عرضداشت

حضرت اعلي *

امارت و ایالت مرتبت ' شوکت و شہامت منزلت ' دانائے امور سلطنت عظمي ' واقف اسرار خلافت کبري ' صاعد مصاعد دین و دولت ' شناساے مراتب ملک و ملت ' طرازندۂ بساط حشمت و عظمت ' فرازندۂ لوائے فتح و نصرت ' سرخیل دلاوران معرکہ رزم ' سرفراز مبارزان با عزم ' قوت بازوے سلطنت و کشور کشائي ' نص خاتم خلافت و فرمانروائي ' جوہر صمصام یکرنگي و وفا ' فروغ محفل صفوت وصفا ' برگزیدۂ یک رنگان حق گذار ' استظہار مجاہدان دیندار ' دقیقہ مآب سرایر شاہي ' رمز شناس اسرار ظل الہي ' محرم دلکشائے مجلس خاص ' انیس خلوت سرائے صدق و اختصاص ظفر آرائے معرکۂ کشور ستاني ' علم افراز عرصۂ جہانباني ' قدوۂ خوانین بلند مکان ' عمدہ امراے عظیم الشان ' ناہج مناہج عظمت و اجلال ' باني مباني دولت و اقبال ہژبر بیشۂ شجاعت و مردانگي ' دانائے امور مملکت و فرزانگي ' فدوي خاص الخاص سعادت اختصاص ' امیر صایب تدبیر ممالک مدار ' مشیر روشن ضمیر عالي مقدار ' لایق العنایات والاعزاز ' لازم الاحترام و الامتیاز ' فرزند عزیز از جان ' سزاوار اکرام و احسان ' رکن رکین بلند پایگاہ ' نواب امیر الہند والا جاہ عمدۃ الملک آصف الدولہ محمد علي انورالدین خاں بہادر ظفر جنگ سپہ سالار ' بشمول جلایل عواطف شاہي ' معزز و مباہي ' بودہ ' بداند ' کہ دریں ہنگام میمنت قران ' و آوان بہجت سامان کہ کوس نصرت ' و شادماني ' بلند آراز ' و ابواب فرحت و کامراني ' برروئے امید عالمیان باز بود باعرضداشت آں قوت بازوے خلافت ' مشعرتہنیت جلوس با سعادت مابدولت ' برسریر سلطنت ' و بشارت استخلاص قلعۂ پھولچري ' از پنجۂ سخت گیر فراسیسان سراسر شقاوت بایک ہزار ویکصد اشرفي مسکوک سکۂ مجدد ' و دو عدد ساعت شمار مرصع فرنگستان کار ' و مفاتیح طلائي نوتسخیر مذکور ' از نظر انور گذشت ' و مبشر تفول

احسن تخت نشینی ما، و موجب تحسین فطانت و شجاعت آن رکن ایوان مجد و بہاگشت، در جلدوئے این خدمت نمایان، یعنی تنبیہ سرکشان بمقتضائے جلال مکارم شاہی، و جزایل مراحم ظل الٰہی، بعطائے مباہات فرزندی و امیرالہند والا جاہی، و خلعت ہفت پارچہ ملبوس خاص، و جیغہ مرصع مع پرگیر، و کنٹھی مروارید، و سر پیچ مرصع، و مالائے مروارید، و یک اشرفی، و دو روپیہ سکۂ مبارک، بابت جشن سال نہم، وشمشیر و خنجر مرصع، و اسپ باساز مینا، و فیل باطلا، پرونالگی سواری خاصہ، سرفراز فرمودیم، و بعز تیکہ شایان صدق و وفائے آن خیر خواہ است، در زمرۂ امرائے عالی شان معزز نمودیم، باید کہ شکر این مراتب عظمی، و مناصب علیا بجاآوردہ، بر مقام پائدار حسن عقیدت مستقیم بودہ، ما بدولت و اقبال را متوجہ حال خیر مال خود دانند، و در تخریب اعدائے دولت روز افزوں، و ترتیب اولیائے سلطنت ہمایوں، اہتمام تمام و انتظام مالا کلام لازم حال سعادت مآل خود شناشند، و ہمیں سکۂ مسکو کہائے مرسلہ را دراں حدود رواج دہند *

شرح فرمان بمہر علی گوہر شاہ عالم متضمن سند خطاب و منصب بنام غلام حسین عرف عمدة الامرا بہادر فرزند کلان خاص *

امارت و ایالت مرتبت، حشمت و شوکت منزلت، زبدۂ خوانین بلند مکان، عمدۂ ہواخوہان عالی شان، دانائے رموز دین و دولت، شناسائے اسرار ملک و ملت، اعتماد سلطنت کشورکشائی اعتضاد خلافت و فرمارو‌ائی، دقیقہ یاب سرایر سلطانی، رمز شناس عالم مزا جدانی، در دریائے خاندان صفوی، گوہر معدن تبارسادات موسوی، عمدة الامرا معین الملک اسد الدولہ حسین علی خاں بہادر ذوالفقار جنگ سپہ سردار، مشمول تفضلات بے غایات بودہ بدانند، کہ دریں وقت میمنت اقتران آن فدوی خاص را، بمنصب ہفت ہزاری ذات، و ہفت ہزار سوار، و خلعت فاخرۂ ملبوس

خاص ' مع جيغه و سر پيچ مرصع ' واماہي و مراتب ' و پالکھي جھالردار ' و خطاب عمدة الامرا معين الملک اسدالدولہ ذوالفقار جنگ ' سپہ سردار سر فراز فرموديم ' بايد کہ شکر و سپاس ايں مواہب بے قياس بجا آورد ' بصدق ارادت و دولت خواہي سرکار والا مشغول باشد ' و تفضلات مارا در حق خود روز افزوں داند *

شرح فرمان سندالتمغاے کرناٹک پاياں گھاٹ و بالاگھاٹ بمہر و موسوم ايضاً *

دريں زمان مسرت توامان ' فرمان والا شان واجب الاذعان ' صادر گشت ' کہ تعلقات کرناٹک ' پايا نگھاٹ و بالاگھاٹ و ديواني آں مع قلاع اہتمام زميندارات و تعلقہ داراں از کنارۂ دريائے کشنا تاحد بنديائي (1) ' در وجہ انعام التمغائے امارت و ايالت مرتبت حشمت و شوکت منزلت ' فدوي خاص ' لازم الاختصاص ' عمدۂ امرائے عظيم الشان عمدة الامرا معين الملک اسدالدولہ حسين علي خاں بہادر ذوالفقار جنگ سپہ سردار حسب الضمن مرحمت ' فرموديم ' بايدکہ فرزندان نامدار کامگار والا تبار ' وزرائے ذوي الاقتدار ' و امرائے عالي مقدار ' و حکام صداقت انجام ' و عمال کفايت فرجام ' و متصديان مہمات ديواني ' و متکفلان معاملات سلطاني ' و جاگيرداراں و کروڑيان حال و استقبال ' ابداً و موبداً و خالداً و مخلداً ' دراستقرار و استمرار ايں حکم مقدس معلے کوشيده ' تعلقات مذکوره را بتصرف امارت مرتبت مذکور ' نسلاً بعد نسل ' و بطناً بعد بطن ' بحال و برقرار دارند ' و از سوادم تغير و تبديل مصئون و محروس دانستہ ' بعلت پيشکش صوبہ داري و فوجداري ' و مال و جہات ' و اخراجات ' وغيره مزاحم و متعرض نشوند ' وبکل تکاليف ديواني ' و مطالبات سلطاني ' معاف و مرفوع القلم شمارند ' دريں باب تاکيد بليغ دانستہ ' ہر سال سند مجدد نطلبند ' و از يرليغ کرامت بليغ تخلف نور زند *

(1) ن ' بنياني *

شرح فرمان شاہي بمہر ايضاً متضمن سند خطاب و منصب باسم محمد منور فرزند دويم خاصه عرف مدارک الملک بہادر که بارثاني مطابق مندرجۀ دفتر ثاني در جلدوے تسخير تنجاور از پيشگاه شاہي بخطاب امير الامرائي مفتخر گشت *

امارت و ايالت مرتبت' شوکت و حشمت منزلت' زبدۀ خوانين بلند مکان' عمدۀ ہوا خواہان عالي شان' دانائے مدارج دولت خواہي' واقف معارج الطاف بادشاہي' اعتماد سلطنت و کشور کشائي' اعتضاد خلافت و فرمان روائي' محرم رموز مملکت و جہانباني' آگاه اسرار عظمت و کامراني' دُر دريائے خاندان صفوي' شمع تبار سادات موسوي' مدارالملک روشن الدوله' حافظ محمد منور خان بہادر بہادر جنگ' اميدوار تفضلات خاص بوده بداند' که دريں ايام ميمنت سر انجام' آن فدوي خاص را بعطائے خلعت ملبوس خاص' مع جيغه و سرپيچ مرصع' و ماہي و مراتب' و منصب شش ہزاري ذات' و شش ہزار سوار' و پالکي جهالردار' و خطاب مدارالملک روشن الدوله حافظ محمد منور خان بہادر بہادر جنگ' سرفراز فرموديم' بايد که شکر و سپاس ايں مواہب بے قياس بجا آورده بصدق ارادت و دولت خواہي سرکار والا ثابت قدم و راسخ دم باشد' و تفضلات مارا در حق خود روز افزوں داند *

شرح فرمان شاہي بمہر ايضا متضمن سند خطاب و منصب باسم محمد انور عرف سيف الملک بہادر فرزند سيوم خاصه *

حشمت و شوکت مرتبت' امارت و ايالت منزلت' زبدۀ خوانين بلند مکان' عمدۀ ہواخواہان عالي شان' شناسائے مراتب الطاف شاہي' دانائے مدارج خير انديشي و دولت خواہي' اعتضاد خلافت و فرما نروائي' اعتماد سلطنت و کشور کشائي' واقف اسرار معدلت و کامراني' محرم امور سلطنت و جہانباني' در دريائے خاندان صفوي'

شمع دودمان سادات موسوي ‘ سيف الملك انور الدوله محمد انور خان بهادر حسام جنگ ‘ اميدوار تفضلات خاص بوده بداند ‘ كه درين اوقات ميمنت اقتران آن فدوي خاص را بمنصب شش هزاري ذات ‘ و شش هزار سوار ‘ و عطائے خلعت ملبوس خاص ‘ و جيغه و سر پيچ مرصع ‘ و ماهي و مراتب ‘ و پالكي جهالردار ‘ و خطاب سيف الملك انور الدوله محمد انور خان بهادر حسام جنگ ‘ سرفراز فرموديم ‘ بايد كه شكر و سپاس اين مواهب عظمي ‘ بجا آورده ‘ بصدق ارادت و دولت خواهي ‘ مشغول باشد و تفضلات مارا در حق خود روز افزون داند *

شرح فرمان شاهي بمهر ايضا متضمن سند خطاب و منصب

بنام محمد عبد الله الحسن عرف حسام الملك بهادر فرزند چهارم خاصه *

امارت و ايالت مرتبت ‘ شوكت وحشمت منزلت ‘ عمدهٔ خوانين بلند مكان ‘ زبدهٔ هوا خواهان عالي شان ‘ دانائے مدارج دين و دولت ‘ شناسائے مراتب ملك وملت ‘ اعتماد سلطنت و كشور كشائي ‘ اعتضاد خلافت و فرمان روائي ‘ دقيقه ياب سراير سلطاني ‘ رمز شناس عالم مزاجداني ‘ در دريائے خاندان صفوي ‘ شمع دود مان سادات موسوي حسام الملك اعتماد الدوله محمد عبدالله خان بهادر هژبر جنگ ‘ مشمول تفضلات بے غايات بوده بداند ‘ كه درين اوقات سعادت آيات ‘ آن فدوي خاص را ‘ بمنصب شش هزاري ذات ‘ و شش هزار سوار ‘ و عطائے خلعت ملبوس خاص ‘ مع جيغه و سر پيچ مرصع ‘ و ماهي و مراتب ‘ و پالكي جهالردار ‘ و خطاب حسام الملك اعتماد الدوله محمد عبدالله خان بهادر هژبر جنگ سرفراز فرموديم ‘ بايد كه شكرانهٔ اين مواهب عظمي ‘ بجا آورده ‘ بصدق ارادت و دولتخواهي مشغول باشد ‘ و تفضلات مارا در حق خود روز افزون داند *

شرح فرمان شاہی بمہر ایضاً متضمن سند خطاب و منصب باسم عبدالقدوس عرف نصیرالملک بہادر فرزند پنجم خاصہ *

امارت و ایالت مرتبت ' شوکت و حشمت منزلت عمدۂ ہوا خواہان عالي شان ' زبدۂ خوانین بلند مکان ' دانائے مدارج دین و دولت ' شناسائے مراتب ملک و ملت ' اعتماد سلطنت و کشور کشائي اعتضاد خلافت و فرمانروائي ' دقیقہ یاب اسرار سلطاني ' رمز شناس عالم مزاج داني ' محرم امور خلافت وجہانباني ' واقف حقائق نصفت (۱) وکامراني ' سیف مسلول بازوے شہنشاہي ' رمح مصقول معرکہ دشمن کاہي ' دُر دریائے خاندان صفوي ' شمع دودمان سادات موسوي ' نصیرالملک انتظام الدولہ محمد صلابت خاں بہادر غضنفر جنگ ' امیدوار تفضلات خاص بودہ بداند ' کہ دریں آوان میمنت اقتران ' آں فدوي خاص را بمنصب شش ہزاري ذات ' و شش ہزار سوار ' و عطائے خلعت ملبوس خاص ' و جیغہ وسر پیچ مرصع ' وماہي و مراتب ' و پالکئي جہالردار ' و خطاب نصیرالملک انتظام الدولہ محمد صلابت خاں بہادر غضنفر جنگ ' سرفراز فرمودیم ' باید کہ شکر و سپاس ایں مواہب بے قیاس ' بجاآوردہ ' بصدق ارادت و دولت خواہي ' مشغول باشد ' و تفضلات مارا در حق خود روز افزوں داند ' زیادہ چہ تحریر یابد ' بنابر تعظیم صدور ایں فرامین ' و توقیر آگہي آنہمہ مضامین ' باغ دلکشائي کمہني را بچند عنوان آرایش داد ' بلکہ آنرا در کنفے از اکناف (۲) تزئینش نہاد ' یعني رفعت سایبان فلک نشانش ' از اوج عروج عقل منجم رفیع ' وسعت عرض و طول بیکرانش ' از مملکت حرص سکندر وسیع ' نرش نرمش ' از کراں تاکراں

(۱) انصاف – (۲) جمع ہے کنف کي – اسب کنارہ – پناہ *

سنجاب (۱) و سمور (۲)، و چاندني مکللش از سرتا سر لمعهٔ نور، مسند جلوس خاص، و مجلس اہل اختصاص را، رآبط خاتم و نگین، و شان عظمت و روشنئي فطرتش را، مناسبت مہر و اسمان برین، صحن آرائے آب پاششں، گرد فتور از عرصهٔ آفاق نشانیده، و ادب آموزي دور پاشش، شور فتنه از مر روزگار دور گردانید، از سرداران والا اقتدار ہند و فرنگ خلاصهٔ دو ولایت، حاضر یک مقام مجرا، و از منصبداران عساکر و ممالک، جلوهٔ حضور و غیب، رونمائے یک آئینه مصفا، قطار استادہ گان پایهٔ اطاعت، را شرق و غرب، مساحت طوالت، وصف حواشیان بساط عبودیت را جنوب و شمال، محل اقامت، دشت و کوہ معمور زرق و برق سپاہ، و روے زمین از کرو فرش سعادت جلوہ گاہ، از ہجوم ارباب شوکت، ظہور خدائي دولت، و بکثرت اسباب ثروت، مغرور کبریائي مکنت، نقیبان (۳) پیشگاہ دربار، بمدح ممالک ستاني صولتش، تازہ بیان اَلمُلْکُ لِمَنْ غَلَبَ، و چاوشان سرکار اقتدار، باعلام کامراني تیغ دولتش، تر زبان، اَلسَّیْفُ لِمَنْ حَرَبَ ہیبت زنگ فیلاں، سینهٔ کوہستان را، از صدا پرداخته، و رنگ شبیهٔ اسپان، کشت زعفران را از خندہ تہي ساخته *

لمولفه —

شدند آراسته صفہائے لشکر
به پیش بارگاہ خلق پرور *
زمیں تا آسماں جوش حشم شد
خلا از تنگي آں رو برم شد *
بر انداز بہر خود بیشي کمي را
فزودہ جا بعالم برہمي را *

---

(۱) ایک جانور کا نام ہے جو چوہے سے بڑا ہوتا ہے اس کی کھال کی پوستین بناتے ہیں اور اس جانور کی کھال کو بھی سنجاب کہتے ہیں - (۲) ایک جانور کا نام ہے لومڑی کی قسم سے جس کا پوست سرخ مائل بسیاہی اور تیرگی ہوتا ہے اس کی کھال کی پوستین بناتے ہیں اور اس کے پوست کو بھی سمور کہتے ہیں - (۳) لشکر اور قافلہ کے نقیب *

ز بس برگستوان بادپایان ؛
بدوش باد مثل ابر نیسان *
جل گل رنگ برفیلاں نمودار
چو جوش لالہ بر بالاے کہسار *
ز افراط گرانباري اجلال
زمیں در خود ندیدہ تاب احمال *
ازاں مي خواست تا دزدد سر خویش
رہ از صدمہ ہائے زحمت و ریش *
چو اقبالش صلاح اندیش گردید
بہر یک پایۂ خاصش بہ بخشید *
ادب آموزي داب حضورش
نمودہ اہتمام بزم سوزش *
کہ نہ نہد پا زحد خویش بیروں
زمیں باشد زمیں گردد چو گردوں *
تماشا را نگہ ماندہ بدیدہ ؛
سخن جائے پر افشاندن ندیدہ *
ہوا ہر جاستادہ از وزیدن
نہ در خورشید تاب سیر دیدن *
کشیدہ صف بصف در ہر مقامے
فرنگ و ہند باہم صبح و شامے *

پس از انتظام توزک و شان ؛ و آراستگي ایں ہمہ ساز و سامان مناشیر واجب التوقیر طلبید ؛ و از انکشاف مضمونش برخود بالید ؛ باریابان پیشگاہ حضور ؛ و حواشیان بساط سرور ؛ و خیر سگالان صداقت آمیز ؛ یعني سرداران انگریز ؛ پس از استماع مراتب عنایات شاہي ؛ و اعتلائے منصب والائے والاجاہي ؛ ابتہاج اندوز گردیدند ؛ و بخلوص اعتقاد ؛ و نشاط ؛ و فور انقیاد ؛ و انبساط ؛ نذر گذرانیدند ؛ تمام روز در جوش و خروش اتواب و شادیانہ ؛ و تقسیم خلاع و جواہر و تصرف خزانہ ؛ و ارتقائے مراتب اصاغر و اکابر ؛ و اجرائے مطالب محقر و

مفاخر، گذشت، وسر شام از سر کشیدن، ازہار بے شمار چراغان و شگفتن گلزار زبان مغنیان، و دمیدن نہالهائے سر بلند آتشبازي، و وزیدن نسایم رقص ورود دلنوازي، بصبح عید نو روز، مشابہ گشت، و بآرائش خوان ضیافت حضار، ہر جانب ہزار قطار، خوان سالار، و با فراط اطعمۂ اقسام، و اشربۂ حلاوت بخش زبان و کام، صلائے سیر چشمي مجلسیان روزگار، الغرض بعد انصرام مراسم ضیافت، و انسجام مدارات نعمت ہمت خداوند نعمت بسکہ بقدر عروج منصب اقبال خود، افزایش پایۂ دوستان منظور مي داشت، از حصول رتبۂ والاجاہي، و صدور فرمان حضور شاہي، کمپني انگریز را، معرفت مسٹر بکث بعطائے جاگیر چہار لک ہون پہولي از منزلت تجارت بسطوت امارت منصوب ساخت *

نہضت موکب خاص جہت انتظام مہام نیلور بعد رفتن خواجہ عاصم خاں دفعۂ اول و محمد محفوظ خاں دفعہ ثاني نزد محمد نجیب الله خاں متسلط آنجا و واپس رسیدن آنہا بے تاثیر فہمایش و نصایح و ضبط و نسق آنجا *

از انجا کہ حضرت اعلا با منحرفان جادۂ انقیاد، و سر مستان نشاۂ فساد، اوّل بہ پند و نصایح راہ نما مي گردد، و بتقدیر بے تاثیرئ آں بضرورت اصلاح مملکت دست بشمشیر مي رساند، برائے اتمام حجت خود باوجود یکہ انحراف محمد نجیب الله خاں صراحت اشتہار داشت، جہت فہمایش و نصیحت او اولاً خواجہ عاصم خاں نواسۂ خواجہ عبدالله خاں را کہ پیشتر از حضور نواب آصف جاہ خلعت سوبہ دارئ آرکاٹ یافتہ، قبل از جلوس مسند حکومتش رخت زندگي از جہاں برداشت، با چند خواص حضور روانۂ نیلور فرمودہ، چوں او بے نیل مقصد معاودت نمودہ، ثانیاً

محمد محفوظ خاں بهادر را نیز احتیاطاً بتصور پاس بزرگي اخوت وکار آمدن مواعظ فضیلت' او فرستاد' که هر آئینه بپاس رنجش سفرش' گوش بر کلمات هدایت خواهد نهاد' درین مرتبه هم سعي کارگر نیفتاد' لاجرم خود بدولت با لشکر ظفر پیکر تشریف فرما گردید' و با وصفیکه دراں اوقات' اخبار بغاوت محمد یوسف خاں متواتر مي رسید' بمقتضائے بلند حوصلگي' و خطا پوشي ها' فرامین تهدید و تالیف' بنام باغي مسطور' مرسل ساخته تصفیه نیلور که در پیش بود متحتم رائے صواب نما گردانید' یعني متصل آں رسیده' باز یک هفته دیگر' بفرستادن خاصه گان بساط حضور' و منع استکبار و غرور' انتظار ظهور عقل و شعورش نمود' چوں طالع او در هبوط بود' ضرورتا' بدون ترتیب مورچال و بروج' اتواب رعد غریو برق اسباب را' یکپاس روز تا شام' از میدان محاذي قلعچه' گرم آتشبازي افرمود' چنانچه چیزے از دیوارش شکست' و آبادي اندرون حصار' که اکثرش از مساکن خس پوش بود' از رسیدن گوله ها' اشتعال گرفت و خان مذکور از افسردگي شعلهٔ غرور' هراسیده' شبا نگاه رخت قرار بر بست' خود بدولت آگاه گشته' قلعچه بتصرف و تحت رایت دولت بے زوال خود آورد' و برائے تعاقب او مردم جلادت شعار' بسپرد' روز دیگر قلعدار اُودگیر اورا مقید و روانهٔ حضور گردانید' از متصل رسیدنش' به پیش کشیدن ملازمین حضور' از عزت و توقیر طلبیده' چوں هر دو دستش بسته دید' بمقتضائے ترحم ذاتي آواز بلند بر کشید' که بند از دست صاحب زاده ام بکشائید' و بفراغت گاهے فرود آرید' چنانچه دستش کشادند' و در خیمه جادادند' و همت خاص بعد نظم نیلور وغیره تعلقات متعلقه اش' تسخیر یلداق وغیره اقطاع زمینداران آں ناحیت' از فوج کشي و تردد یکسال بواقعي ساخت' و سایهٔ اعلام نصرت التیام' برسر ساکنان آرکات انداخت *

بیان لشکر کشیدن بر قلعه ایلور بترغیب میر اسد الله خاں و مسخر گردیدن آں و مقید شدن قلعدارش *

میر اسد الله خاں بسبب آنکه پیشتر دیوان نواب صفدر علي خاں و بعد کشته شدنش قبل از رها فرمودن حضرت اعلي مدتے در قید غلام مرتضي خاں گرفتار بود؛ از خان مذکور نقاض دلي داشت؛ و به تمهیدات اخبار موافقت او باناظم دکهن و حیدر علي خاں علي التواتر به حضور خداوندي ترغیبات تسخیر قلعهٔ ویلور مي نگاشت؛ حضرت اعلي باہمه آگهي ایں حقیقت و موافقت و اعانت سانفهٔ او با فراسیس برائے حیلهٔ ترحم بقیهٔ پیشکش به تعیین یک لک روپیه درخواست؛ چوں خان مذکور بخیره دماغي و نکبت اباغي قبول نه نمود؛ باشتهار عزم ویلور لشکر ہندو فرنگ مرتب فرمود؛ او ازیں صرصر گلشن حال خودرا خزان تباہي فهمیده؛ زبان باقبال لک روپیهٔ مطلوبه کشود؛ جوابش ازیں سو بنام خرچ لشکر مبلغ دیگر افزود؛ خان مذکور ازیں خواہش رو گردانید و ہرگاه که لشکر سرکار از قرارگاه پیشتر سرکشید؛ ناچار ایصالش را متعهد گردید؛ باز ازیں جانب خرچ کوچ افزایش یافت؛ و او پہلوتهي ساخت؛ غرض بهمیں طور آناً فاناً بار زرگراني مي گرفت؛ تا آنکه لشکر متصل ایلور برسرش نازل گشت؛ خان مذکور حاضر حضور گشته با قبال زر مطلوبه سرکار التجاپیش آورد؛ از انجا که میر اسد الله خاں محرک ترغیب تسخیر بود؛ و بر گردیدن از اتصال قلعه تخلف آئین صلاح معروض نمود؛ التجایش پذیر انشد و مرتضي خاں واپس بقلعه رفت؛ و علایق خودرا بدر آورد؛ حضرت اعلي آنهارا بحفاظت تمام بارکات روانه ساخته؛ در حویلي ناظمان سابق بے مزاحمت و تکلیف بآرام و راحت جاداد؛ القصه غلام مرتضي خاں از محاصره و جنگ طویل عاجز گردیده قلعه را بصلح گذاشت؛ ترحم خداوندي اقتضائے آن داشت؛ که بگرفتن زر باز ابرا بحال سازد؛ چوں خطوط فتورش از چوکیدات کتل ہمدست

شدند ' گذاشت او منافي صلاح دولت دانسته ' محبوس ساخته ' روانهٔ نتهرنگر گردانيد ' وخود هم باقبال بهپيناپٹن رسيده فوج انگريز وخاصه و اسباب حرب از جز تاکل آراسته بانطفائے نايرهٔ فساد محمد يوسف خاں باغي بمنازل متواصل و اصل نتهرنگر گرديد *

بيان لشكر كشيدن بر مدهره و ترناويلي بسبب بغاوت محمد يوسف خاں و فتح قلعه مدهره و پالم كوٹه و ضبط نمودن ترناويلي وغيره به محاربات عظيم و بسزاے كردار رسيدن باغي لئيم *

كم ظرفان بداصل ' و كج نهادان نا اہل ' اگر از غلط كاري آسمان سفله پرور ' و غفلت شعاري زمانهٔ كمينه چاكر ' بوساطت لطف عام صاحب دولتے و فضل تمام عالي همتي ' از پستی ذلت اصلي ' برفعت عزت عارضي ' رسند ' يا از وقت آفت و اماندگي ' براحت فراغت بيباكي ' و اصل شوند ' بسكه خمير مايهٔ بنيادشاں ' حق ناشناسي وجوہر عرض نژاد آنها ' بيوفائي و ناسپاسي است ' بحكم اين بيت —

نيش عقرب نه درپئے كين است
مقتضائے طبيعتش اين است

شكر اين نعمت كه چه بودند ' وچه گرديدند ' و سربخاك چه مذلت مي سودند ' و پا بقصرچه عظمت رسانيدند ' فراموش مي كنند ' و اول كمر بعداوت منعم مي بندند ' و در حقيقت عناد با خالق مي سازند ' از بيل و كلند (۱) ناخن (۲) و دنداں ' بكنديدن ' چاه ادبار خود مي پردازند ' چنانچه به تمثيل ' نقل كليله و دمنه كه مارسيا ہے بترحم شتر باني از آفت آتش بر آمد ' و فوراً بفراموشی حق احسان بقصد گزندش در آمد ' و بعد بحث و تكرار ' و غلط انصافي وقصه خوانئي شجر ' و بيهوده لافي و شكوه بيانئي بقر ' آخرالامر

(۱) كدال – پهاوڑا (۲) بر وزن سمند زمين كهودنے كا آهنى آله هندي ميں اسكو كسى اور پهاوڑا كهتے هيں *

از تدبیر روباہي' بسزار سید' و از کتک ہماں شتربان' بخلاف احسان پیشیں سر کوفتہ گردید' شغال نقب(۱) ناکامي(۲)' خرس تلۂ نمک حرامي' بحکم — مصرع

برعکس نہند نام زنگي کافور —

یوسف نام گرگ خصال نیک لقب' بد افعال' مملوک سفتہ گوش' مفکوک بندوق بدوش' ذلیل جرگۂ مردم بار ملازم سرکار' از خبرداري و سرگرمي نوکري' پس از مدتے بپایۂ اختیار شش جوان' و علي التدریج بسرداري صدکس رسیدہ' در جنگ موسي لالي' رسالہ دار' و ہمراہ فوج متعینۂ عبدالوہاب خاں بہادر' در مصاف کمک چیناپٹن' و مقابلۂ فراسیس' از ترددات نمایاں معتمد گردیدہ' در اوقات لشکر کشي خود بدولت در محادلات اطراف پہولچري' بموجب سطور مسطور' از ظہور پر دلیہا' منظور نظر خداوندي' و عند المسدوح سانحہ تخلف محمد محفوظ خاں بہادر' و طغیان پالیگاران مدہرا و ترناویلي' با عتماد وفاداري آئندہ' از حضور پرنور' مثل کاوي' بار سرداري پنج ہزار سوار' و دہ ہزار بار' و اتواب چیدہ و اسباب سنجیدہ' و رتبۂ کامراني' و منصب و جاگیر و خطاب خاني' بر خود کشیدہ' و مثل سنگے' از آنہمہ اقتدار' رنگے یافتہ' متعین انفصال اختلال انکار گشتہ' پس از فراغش' در مدت قیام اختیار آں ضلع' چندے سال گذار بودہ' بعد ازاں از آثار تنگ مایگي' و اطوار کمینہ پایگي' باتفاق مغویاں و مفتریان سابقۂ برہمي کار محمد محفوظ خاں بہادر و تقویت ہمسایگي حیدر علي خاں' و فراہمي پانصد نفر کلاہ پوش فراسیس مفرور منتشرۂ ہنگامۂ تسخیر پہولچري' و آمادگي بنادیق بے حساب' و باروت و سنگ چقماق و اتواب' از چینا پٹن و صد رنگ پٹن و ناگ پٹن وغیرہ بندا در فریق

---

(۱) ریچھ — بھالو — (۲) چڑیماروں کا جال جسکو خاک میں پوشیدہ کرکے پرندوں کا شکار کرتے ہیں *

مختلف فرنگ' مانند مور پر بر آورده' و با جرائے سر رشتهٔ ارسال
نذر و نیاز ناظم دکهن' و طلب منصب و مراتب' و موافقت زمیندار
ملیوار' بنوشته دادن محاصل پنج لک روپیه از ملک سرکار و
شراکت دو فریق لک کس کلران شرقي و غربيع سرحد مدهره' که
از خود سري' اطاعت با سرکار ندارند' و ملک از خدا' و آب از
آسمان' و حاصلش از محنت خود ها' مي دانند عجب سرداري
دن و دام یافته ملک از آن خود شمرد' و به نسیان احوال سابق'
و استکبار حکومت لاحق' و قتل هرکاره هائے حضور' و اذیت غربا
و شرفائے مجبور' و تاراجي زمینداران آن سواد' که در یک روز
هفت صد کس ازان بندگان خدا' بدم آتشین اتواب داد' کلوي
ملک به پنجهٔ ظلم و تعدي افشرد' چندانکه حضرت اعلي از روے
خاصیت عالم پروري' و حمایت گستري' و همت پرداخت شرفا'
و رفاهیت غربا' و توجه تصفیهٔ خلش هائے برهمي امورات نیلور
وایلور وغیره سهمات متعلقهٔ کرناتک' از اصدار مناشیر کرم تاثیر'
مبالغه نصایح و تهدید' از حد بیش برد' بسبب دناوت طبع' و
سفاهت وضع' حرفے ازاں که داستان سعادت' و طومار هدایت
بود' برگوش پذیره آگندهٔ شقاوتش نخورد' بلکه از داعیهٔ مقاومت
و مساوات' بعدم اکتفائے هردو تعلقهٔ مسلطهٔ مذکوره' ویک طمع
خام و هوس نا تمام تصرف اقطاع دیگر' جوش داد' و از سر بغاوت
صریح' حصار سنگین و بروج متین قلعه کوه تمکین مدهره' که
قلب خارستان' و مرکز دایرهٔ تعارضات بیکراں است' با ستحکام
تازه' و افزایش عرض و عمق خندق' و انباشتن آب' و گذاشتن
نهنگان دران بحر بیکراں' و توسیع میدان' و هموار و بلندي زمین
اطراف آن' و ترتیب ذخائر غذا' و خوراک سالهائے انسان' و
حیوان' و انسداد راه نتهرنگر تا بیست کروه' با حداث بروج مشیدهٔ
متعدده' و تعین جماعه هائے مردم کار دیده' و اتواب و باروت ما
وجب هرجا' طرح خرابي خویش نهاد' خود بدولت از عدم
تاثیر احکام متواتره مرقومه بعد انفراغ امور مذکوره' جلوه فرمائے

نتهرنگر گردیده٬ از فوج همراهي چه از سرکار و چه از انگریز٬ دو لشکر نمایان٬ بتعهد و اهتمام اعیان کاردان٬ و تجربه کاران تهور نشان٬ یکے بنام سرداري عمدة الامرا معین الملک اسد الدوله حسین علي خان بهادر ذوالفقار جنگ٬ و اعتماد الدوله محمد عبدالله خان حسام الملک بهادر هژبر جنگ٬ از راه مسدوده٬ و ثاني بسالاري روشن الدوله حافظ محمد منور خان بهادر بهادر جنگ٬ و انتظام الدوله محمد صلابت خان نصیر الملک بهادر غضنفر جنگ٬ از راه تعلقات توندمان و نال کوته و رامناتهه که از تراکم خارستان٬ و بے آبي ها ممتنع العبور آدمي زاد بود٬ با هزاران گاوان رسد و آب٬ و فوجے از نام انورالدوله محمد انور خان بهادر حسام جنگ بضبطي تعلقه ترناویلي و محاصره پالم کوته روانه گردانیده٬ خود بسبب آنکه اطراف مدهره٬ از تطاول تاراجئي باغي٬ تیسر حبهٔ غله حب طلا متصور بود٬ متوقف گردیده٬ در قحط سالي و گرانئي نتهرنگر بحساب في روپیه پنج آثار برنج خریده بتاکید فروختن دوازده آثار در بازار لشکر سرکار بکثرت و بے شمار٬ روانه نمود٬ و بتائید مستعان٬ هرسه عساکر نصرت نشان٬ از هر طرف جوشیده تمامي هفده قلعجات راه٬ و اطراف٬ بجنگ دلاورانه٬ و حمله هاے مردانه٬ کشاده حسب الارشاد حضور در سواد مدهره پیوسته یکے بر محاصرهٔ پالم کوته دوید٬ و دو لشکر مامورهٔ مدهره٬ متفق گشته٬ با آنکه باغي از مردم سوار و بار و جمعیت فرنگ فرانسیس و چنه کار و دو لک کلر بهایم شعار٬ مداومت میدان خرامي٬ و سخت کوشئي ناکامي داشت٬ غالب هر مصاف و پیکار شده٬ همگي بروج محدثهٔ متعددهٔ چهار کروهئي گرد قلعه که هر یکے ازاں بحکم استحکام٬ و انبوه مردم٬ و کثرت سر انجام و اهتمام خاصه آں ناکام سزاوار جنگ دوام دهور واعوام بود اگرچه در محنت یک سال مسخر و مفتوح گردانیدند لکن بهمه سرگرمي تعارض طرق جماعه هاے مقهور٬ که علي الاتصال اشتغال رسد رساني داشتند٬ نمي توانسند٬ که فوجے بتقید کما ینبغي محاصرهٔ قلعه٬ از خود جدا گردانند٬ درین دور

دو یہا٬ خود بدولت٬ با موکب اعانت آہنگ ہند و فرنگ٬ بسان امداد معاون حقیقي٬ بیست و نہم ذیقعدہ٬ از قرارگاہ نتھرنگر کوچ فرمودہ٬ بہ پنجم ذي حجہ از آثار مقدم بہار توام٬ چمن طراز عرصۂ مدہرہ گردیدہ٬ فوج سابق و لاحق٬ را بعطائے زر لکوک و فیل و اسپ و جاگیر و اسلحہ وغیرہ٬ نعل در آتش شوق جدال٬ و بکمال تیز دستیہا آراستگي مور چال٬ نمودہ٬ دہم ماہ مذکور٬ روز عیدالضحي٬ پس از ادائے نماز واجبہ٬ بہ نیت تقدیم دوگانہ شکر قبول دعا و حصول مدعا٬ و شرحہ (۱) ریزي قربانيءِ اعدا٬ و سلاخي (۲) فدیۂ شرکائے آنہا٬ با دشنۂ تیغ کشور کشا٬ سوار ادہم جہاں پیما٬ شدہ از سمت مغرب شلک انگیزي اتواب رعد صدا٬ و گولہ ریزي کرنال دشمن زدا٬ آغاز نمودہ٬ در سہ ۳ روز٬ دیوار و بروج سرا سر سمت مسطورۂ قلعۂ قاف شکوہ پذیۂ آوارۂ صدمۂ صور٬ و عقل و حواس باغي تاراج ہول و ہراس روز نشور ساخت٬ و رخنۂ نقب خللے بدیوار ناموس تکبرش انداخت٬ کہ تعمیرش جز فتح سرکار دشوار گشت٬ و دست معمارش بیکار٬ با ایں ہمہ از بے شرمي و سرکشي مقہور سلسلۂ فساد بطوالت کشید٬ و جہانے دریں ہرج و مرج تلف تیغ ہر روزۂ جنگ٬ و جان و ماندگاں از ہستي تنگ گردید٬ چنانچہ مبارزان پرجگر٬ و دلاوران با ہنر٬ بغصّہ و طیش آنکہ٬ دشمن از عدم تاب مبارزت میدان٬ سر بہ پناہ قلعہ ورزیدہ و دست خود از تیغ زني معطل گردیدہ٬ دامن بکمر و سپر بر سر٬ با شمشیر و خنجر٬ و گرز و تبر٬ و ہمقدمي جمعیت انگریز خوں ریز٬ با میجر برشٹین سردار پرتہور و ستیز بے اندیشۂ آتشبازي و تیغ گذاري مردم محصور٬ از آب خندق٬ گذشتہ بے اختیار خود را بر سر قلعہ٬ و سینۂ اعدا زدند٬ از کمال مردي و دلاوري در دشمن کشي بآں مرتبہ کوشیدند٬ کہ از خون خندقي٬ و از کشتگان دیوارے٬ دیگر پدیدار٬ و صورت فتح سرکار بخوبي نمودار٬ بود٬ بسبب آنکہ دراں اثنا دفعتاً

---

(۱) گوشت کا ٹکڑا لمبائی میں کٹا ہوا (۲) کھال کھینچنا ٭

میجر مذکور جراحت بے التیام کشید، تلافي آں موقوف بر وقت داشتہ مصلحتاً برگردیدند، و بلشکرگاہ رسیدند، از انجا کہ سزائے دغا، و جزائے وفا، امر استمرار دار المکافات روزگار، و دستور ریاست عالم اعتبار، است، باغي نابکار بکیفر کردار نا ہموار، و تلافي نافرمانيِ خداوند ممالک مدار در عین استعداد یورش جانبازان سرکار، از برگشتگي بخت نا ہنجار، بدست گرفتاران دست خود گرفتار گردید، و بصد خواري ومذلت و خرابي و مصیبت عذاب قلاب کشید، و مشتہر و عبرت آموز جہانیاں گشت کہ مقابلہ خداونداں را ہمیں نتیجہ است غرض خداوند دولت حسب تائید ازلي و دولت بے خللي مظفر و منصور مشکور، و مسرور، در قلعہ تشریف فرمودہ و نصب نشان والاجاہي نمودہ، دوگانۂ سپاس واہب الشکور بجا آوردہ، و نذور سادات و شرفا، و خیرات وغیرہ پیش بردہ، از شادیانہ فتح و فیروزي، و سرداران اتواب سرور جہاں افروزي مژدہ رسان زمان و زمین گردیدہ، و مبارزان حق گذار، و سرداران با اعتبار را، در جلادي محنت و وفا، حسب قدرداني و فیض رسانيہا، بہرہ مند عطائے مراکب، و مناصب، و انعام، و اکرام، گردانید، ہرگاہکہ دریں عرصہ خبر فتح پالم کوٹہ و بندوبست ملک ترناویلي رسید، شکر مکرر بتقدیم رسانید *

خاتمہ دفتر اول توزک والاجاہي *

الحمد للہ افسانہ خواني زبان قلم، و تمثال نمائي مرآت رقم، با وصف کلوئے فشاري دست حوادث زماں، و زنگ آرائے گرد فتور دوراں، حقیقت چند دفاتر از منۂ مختلفہ ہزار و دو صد سال، در یکدم تقریر، مسموع سامعہ سخن پسنداں نمود، و صورت جہا مجالس اوقات متغایرۂ بالاتصال از نمایش یک جلوہ، در نظر صاحب نظراں کشود، تا مکشوف گردد کہ گردباد دم عناد آسمان بے درد و سنگ فساد بیداد، زمانۂ نامرا، از خاموشئي چندیں شمعہائے محافل ظہور اعیانش را بداغ ناکامي سوخت، و بشکست

چہ تعداد شیشہ ہائے پر شراب مجامع سرور؛ جرعہ نشانش را نالہ درد آموخت؛ و بساط قدرت کدام اہل جاہ کہ نور دیدۂ طوفان تباہ نگردید؛ و آہنگ نشاط کدام صاحب رفاہ؛ کہ بفغان و آہ نہ انجامید دولتے کوس عظمت نہ نواخت؛ کہ مقامش سامان کوچ نہ بست؛ و اقبالے بہ پرواز آئینہ نپرداخت؛ کہ صفایش از گرد ادبار نہ شکست؛ عالم وجود؛ آفتکدۂ عدم است؛ و ساز سرور؛ پردۂ نغمۂ غم؛ مگر کسیکہ در حفاظت سخن رسید؛ سازوار بقائے ابدي است؛ و ہر کہ بحمایتش گردید؛ محسوب حیات سرمدي؛ زیرا کہ سخن في نفس الامر حفظ الٰہي ست؛ و در حقیقت فیض اسرار نا متناہي چراغ شبستان وجوداست؛ و ایاغ خمستان نمود؛ سود بازار اعیان است؛ و حاصل مزرع امکان؛ واسطۂ حصول ایمان است؛ و اصل جوہر انسان؛ بے تکلف سلطان آفاق است؛ و بے تصنع حاکم علي الاطلاق؛ گیر و دار سکندر اقتداران ریاست دنیوي؛ اگر از در بارش؛ سند استمرار نیابد؛ دفتریست گاو خوردہ؛ و شکوہ داران اختیار مملکت ظاہري؛ اگر از سرکارش؛ منشور استقلال نگیرد؛ خرمنیست باد بردہ؛ حسنے کہ بمشاطگي او آراستہ شود؛ لایزال جوان است؛ و گلے کہ بباغباني او شگفتہ گردد؛ بے زوال خنداں اگر در خلقت خالق؛ چیزے دیگر بر سخن؛ بترجیح فوقیت مي داشت؛ کار ظہور از کاف و نون نمي کشاد؛ و اگر در باب ہدایت خلق واسطہ بہتر ازیں مي بود؛ پیغمبراں را احتیاج بروحي نمي افتاد؛ مگر بقدر مظاہر بظہور مي رسد و مطابق آئینہ جلوہ مي آراید؛ فیض پایدارش؛ مصروف انتظام کائنات؛ و لطف لا انحصارش مبذول انتساق موجودات؛ جاہلاں را استاد علوم دین؛ و کاملاں را چراغ خلوت یقین؛ در سرکارش زبان و قلم دو پیشکار؛ و بیان و رقم دو فرمانبردار؛ ماضي را حال مي نماید؛ و رفتہ را بازمي آرد؛ امیرے را مسند دولت جاوداني؛ و منصب عزت کامراني؛ سزد؛ کہ بزم حضور سخن کہ عبارت از کتابے یا نسخۂ باشد از اہتمام سخنور قاعدہ دان آداب؛ و ضابطہ شناس اقتباس؛

آرایش دهد ٬ و آثار و صفات و شمائل و کمالات اب و اجداد خویش ٬ از زبان حروف در قوم بتصریحی ثابت گرداند ٬ که قابل آگهي چشم و گوش عالمیان شود ٬ و ازین معني ناموري خاصهٔ خود منظور نظر دارد ٬ و متصف باحیاے اخلاق دولتمندان سلف گردد ٬

مصرع —

خلف آنکه نام پدر زنده کرد *

برین سخن سخن شناس سخن اساس ٬ معني پرور عالي قیاس ٬ فرمانروائے ممالک همت ٬ و ساده آرائي ایوان عزت ٬ ناظم قلمرو اقبال ٬ حاکم کشور اجلال ٬ آئین بند ضوابط جهانداري سزاوار منزلت والا مقداري ٬ امیرذي شان فلک جناب ٬ خدیو بلند قدر عظمت مآب ٬ جامع آثار فضل و کرم ٬ لامع انوار بذل و نوال ٬ آئینهٔ جلوهٔ زار مکارم خداوندي ٬ گنجینهٔ لاانحصار فضایل حق پسندي ٬ عقل مجسم مملکت گستري ٬ فهم مشخص عالم پروري ٬ موتمن و دایع واجبات دیني مخزن بدایع حاصلات یقیني ٬ مصدر معلومات عقلي خیالي ٬ مظهر مفهومات علمي و مثالي ٬ حافظ مراسم رضائے حق ٬ نافذ احکام فیض مطلق ٬ رایج رواج شرایع رسول ٬ عارف مدارج فهوم و عقول ٬ باني لوازم بذل و نصفت ٬ والي الممالک فتوت و مکرمت ٬ حق پسندیکه در تعلق دنیا ٬ پاس عقبي مقدم داند ٬ بخت بلندیکه در مشاغل کثرت ٬ دل با خدا بندد ٬ جهدش مصروف کامراني عالم سعیش مبذول فیض رساني بني آدم ٬ دستش سخارا نام اعتبار داد ٬ دلش برهمت منت اشتهار نهاد ٬ نامش طغرائے فرمان بختیاري ٬ عزمش منشور احکام کامگاري ٬ دلے که کامیاب عبودیت او گردد ٬ باوج مقصد رسید ٬ دیدهٔ که گرد آستانش کشید ٬ تجلي مراد بهم رسانید ٬ انصاف و داد را از حکمراني زرینش ٬ منصب داري ٬ و صلاح و مدارا ٬ از عمل صلاحیت قرینش ٬ منزلت هدایت فرمائي ٬ تضیهٔ آب و آتش ٬ در محکمهاش ٬ فیصله یاب اتحاد یگانگي ٬ و عداوت گرگ بامیش ٬ در زمانش مبدل بوداد هم خانگي ٬ از عاجز

نوازیش شبہ را با گوہر، مقابلہ برابري، و از توان بخشیش پشہ را، بافیل دعوائے برادري بتاثیر ترتیبش، خاک اکسیر، و بتعطیر خلقش، خاکستر عبیر دیدۂ باطنش، بمائینہ حقایق دلہا باز، و دست خاطرش، با نجاح (۱) حوایج غربا دراز، بدارالامن حفظش، غیراز خانۂ خزانہ خان و مان ہا آباد، و در آرامگاہ حمایتش، سوائے دل دشمن عالمے شاد، بفراغت ایامش، وحشي صیاد دیدہ، از دام رم بدرجستہ، و بطمانیت عصرش، سیماب آتش کشیدہ، از اضطراب نشستہ، شکر ریزي گفتارش، تکلم آموز طوطیان فصاحت، بہار انگریزي کلامش، شگفتگي افروز گلستان فراست، آب شمشیرش، نہر مزرع اتفاق، و سیلاب مایۂ نفاق، خاک آستانش، سرمۂ چشم دولت خواہاں، و غبار دیدۂ عداوت نگاہاں، نسیم کویش، بہار گلشن انقیاد، و باغ چراغ عناد، شعلۂ تہورش مشعل راہ صداقت روشي و آتش خس و خار خیرگي و سرکشي، زبانش مفتاح خزائن علوم، و بیانش دیباچۂ کتاب رسوم، لشکر دعا پیوستہ، در موکبش دو راستہ، مجلس ثنا، در جنابش ہمہ وقت آراستہ، در نظرش چیزے نیست، مکروہ تراززر و بہ پسندش عزیزے نیست، مطلوب تر از ہنر، حاصل ملک، قبل از تحصیل، صرف تنخواہ امیدواراں، و زراعت جاگیر پیش از در و چک، بستہ تقسیم وظیفہ خواراں، و مداحیکہ از حلاوت مدحش لذتے دید، ترشي افکار دوراں نچشید، وصافیکہ بذائقہ وصفش، آشنا گردید، لب از شکوۂ آسمان بے مزہ نگردانید، کیست کہ، از فیضش بہرۂ تمنا نیندوخت، وکدام است، کہ از درسگاہ شکرش، شیریں زباني نیاموخت، صلہ باستایش او چوں ثواب بصواب، موصول، و نہرہ از اطاعت او، چوں جواب بخطاب، معمول، چشمش جز خوبي نبیند، گوشش غیراز عذر نشنود، زبانش بدوں صدق نگوید، خاطرش سواے رضا نجوید *

(۱) مطلب پورا کرنا *

نظم *

امیر سرافراز والا تبار
خداوند ذي عزت و افتخار *
بشوکت عظیم و بطینت کریم
بخصلت سلیم و بهمت جسیم *
مباهي زفیضش غني و فقیر
مفخر بظلش صغیر و کبیر *
بود دامنش دستگاه امید
لقایش بود دیده را روے عید *
زنامش جراحت بجان عدو
کند غرق خوں از جگر تا گلو *
ز اسناد ارث است مسند نشیں
سزاوار میراث تیغ و نگیں *
بآں عقل و تدبیر و رائے زریں
فلاطوں ببزمش دبستاں نشیں *
حیا شاهد وضع ایمان او
ترحم ثنا خوان احسان او *
بود التفاتش جهاں را پناه
وزو کار خلق خدا سر براه *
سزد ملک دلها بحکمش مدام
زهے داور مملکت انتظام *
موید مسند زفضل اله
مخلد ممجد زاسباب جاه *
خوشا بدرتابندهٔ اوج فضل
منور کن خلق زانوار بذل
شد اقبال از ذات او کامیاب
چو آفاق از پرتو آفتاب *

ز و صفش سخن را مراتب بلند
معاني زتعریف او ارجمند *
دلش هست دریائے مواج علم
زطبعش نمودار صد کوہ حلم *
بیاں از ثنایش حلاوت نصیب
زباں از دعایش بدولت قریب *
گزیدہ در بحر جاہ و جلال
شگفتہ گل باغ فضل و نوال *
عزیز پدر در همہ کاروبار
گزیں کردہ اعتبار وقار *
هر آں نیکوي کز پدر دیدہ است
بمیراث آنرا پسندیدہ است *
خلف کیست ازیں رتبہ در روزگار
با وصاف جدو پدر یادگار *
زخلق عظیمش بگویم همیں
بود پیروي رسول ایں چنیں *
زوصف سخایش بحکم اثر
قلم گیرد از سطر سلک گهر *
سحاب گهر زیر هنگام داد
بهار دل افروز باغ مراد *
ملاحت نمک خوار تقریر او
کرامت مریدی زتدبیر او *
زخوئے نکویش نیامد گزند
نگفتہ گرفتار تقصیر مند *
تمیزش جدا کرد عیب از هنر
نهان و عیاں روز و شب چوں نظر *
نگر داند رو از وفائے قرار
نیفشاند بر خاطر کس غبار *

زبس قدر داني محنت دراں
نکردہ زکس محنتے رایگاں *
میرے بایں حق پرستي کہ دید
در احساں بایں پیش دستي کہ دید *

یعني زینت آرائے چار بالش ایالت' منزلت افزائے مسند امارت' امیر با تدبیر' خدیوروشن ضمیر' اعتماد دولت اب و اجداد' حسام فرق عدوان و فساد' ہژ بر بیشۂ مردي و دلاوري' بہادر عرصۂ امتحان بہادري' شیرازۂ جمعیت خاندان' سرمایۂ رفاہیت دودمان' بلند قدر عالي پایگاہ' خلف الصدق نواب امیر الہند والا جاہ نواب محمد عبداللّٰہ خاں اعتماد الدولہ حسام الملک بہادر ہژبر جنگ ادام اللّٰہ ظلال اقبالہ و احسانہ' ونوال افضالہ' و امتنانہ' کہ شمار صفات لانہایتش' و تعداد محامد بے غایتش' دریں محل اختصار گنجائش انحصار ندارد' و برائے تفصیل وسعت طویل الذیل دفتر ثاني مي خواہد' مضامین صداقت آئین ایں مجموعہ' بموجب کتب سیر و تواریخ پیشین' وارشاد والد ماجد با صدق و تمکین' و معین معاینۂ عین حق بین' و منظومۂ انور نامۂ تحقق تضمین' بہ تفتیح کامل' علي الترتیب فراہم نمود' و ہمت بر انصرام ایں امر مصمم' و بر جمیع مہمات خود مقدم فرمود' و خود متوسط شدہ' من بندۂ اکرام قدیم' و فروختۂ افضال عمیم را کہ بدوام التزام جناب مستطاب سخن' دریں روزگار' حشم وعلم رقم و قلم دارم' و نظم ممالک نسخ و کتب بدون معاضدت افواج کمکے مي توانم' کہ بعمل آرم' و بہ تمغائے مملکت انشا' کوس لمن الملک مي نوازم' وکہن رسم کشور عبارت را' باجرائے ضوابط مجدد تازہ' رواج مي سازم' بمقتضائے جوہر شناسئ بلند نگاہي' و فطانت اساسئ ہنردستگاہي' بنابر انتظام واجبۂ نثر' فارسئ مرغوب' و عبارت مطلوبش' منتخب گردانید' و بعطیات بے شمار' و عنایات بسیار' مباہات اعتبار'

و وقار پایدار٬ بخشید٬ باوجودیکه زمانهٔ نامددگار مقتضي سربراهي
این امرگران نبود٬ نظر بالتفات لا انتهایش٬ تازمانهٔ دراز٬ که سوائے
ایام٬ تعطیل عارضي٬ مدت شغلش٬ تا این مقام بسه ۳ سال کامل
محسوب است٬ باجتماع حواس منتشره٬ گرانباري تقدیمش٬
برسرجان ناتوان کشیدم٬ و بآبداري عباراتش٬ آب نظر٬ و بتابداري
استعاراتش٬ تاب جگر صرف گردانیدم٬ و بخلاف مصنفان سلف٬
شام تا سحر با پردهٔ گیان افکار٬ شغل انجمنے بود٬ و سحر تاشام
از گلهائے معاني سیر چمني لفظي بیکار نگذاشتم٬ که بار تحریر گردد٬
تخمے بیجا نکاشتم٬ که ثمر فضولي آرد٬ اطلاق مضامین بسیط را
که بده چند این کتاب امکان گنجائش نداشت٬ بتائید صانعے که
صنعتش٬ مشت خاک انسان را٬ آئینهٔ صورجزي و کلي موجوداست٬
و چنین قطرهٔ آب را محیط مرکب و بسیط مخلوقات٬ ساخته٬ مثل
دریا بکف٬ و آسمان بصدف٬ با وصف آرایش الفاظ و معاني٬ و افزایش
محاسن مرغوبهٔ نکته فهمان روشن بیاني٬ در قید اختصار بنوعے آورد٬
و جهانے را در ایوائے شمرد٬ که دقیقهٔ از روایت راوي٬ بشرط غور و
تمیز٬ و امانده باشد٬ و اہل نظر را بدون تفریح مطالعه٬ تکلیف آن٬
گرد و پیش خاطر نیاید٬ و سوائے فایدهٔ دریافت کوایف ماضي٬
مفید محاورهٔ حال آئنده گان استقلال گردد٬ و مبتدیان فن انشا را
ہموارہ فایده دہد٬ و تادور زمانه٬ در دبستان مدرسہائے نو آموزان٬
منظور٬ بل ضرور افتد٬ شرح این معني احتیاج ندارد٬ که حاکم
کتاب قدر سخن مي داند٬ و مرتبهٔ عبارت مي شناسد٬ حال آنکه
تسطیر تواریخ که اراده از شرح حال رفته گان دارد٬ تصنع وتکلف
نمي خواہد٬ لیکن لحاظ برینکه فصاحت متکلم٬ حسن کلام مي
افزاید٬ و سامع را مستفید سماعت مي گرداند٬ تامقدور٬ درین باب
رخصت آرایش داد٬ وفي المثل٬ ار ہر صفحه٬ پیش کامل استعدادان
سواد و مواد٬ دست التجائے صلاح کشاد القصه سمند تیز
رفتار قلم٬ بقطع عرصه ہاے سنگلاخ٬ تا این جا٬ فرسوده سم تگاوري
گردید٬ و فارس طبع راقم٬ بقیاس بقیهٔ راه دراز مقام خاتمهٔ کتاب٬

که انتهائے دو منزل دو دفتر مقرر بود در همیں یک منزل مناسب آسوده گي او اندیشید، انشاء الله المستعان بفرصت چندے همیں اسپ است و همیں میدان، و همیں گوے است و همیں چوکان، بالفعل از طي کردیدن این قدر مسافت بعید، که نظر بر آفات و عوارضات راه صفت پامردي این آبله پا است، بقول کسے بیت ـــ

شکر حق نیم سفر شد به بسے رنج و محن
آفریں باد بریں همت مردانهٔ من *

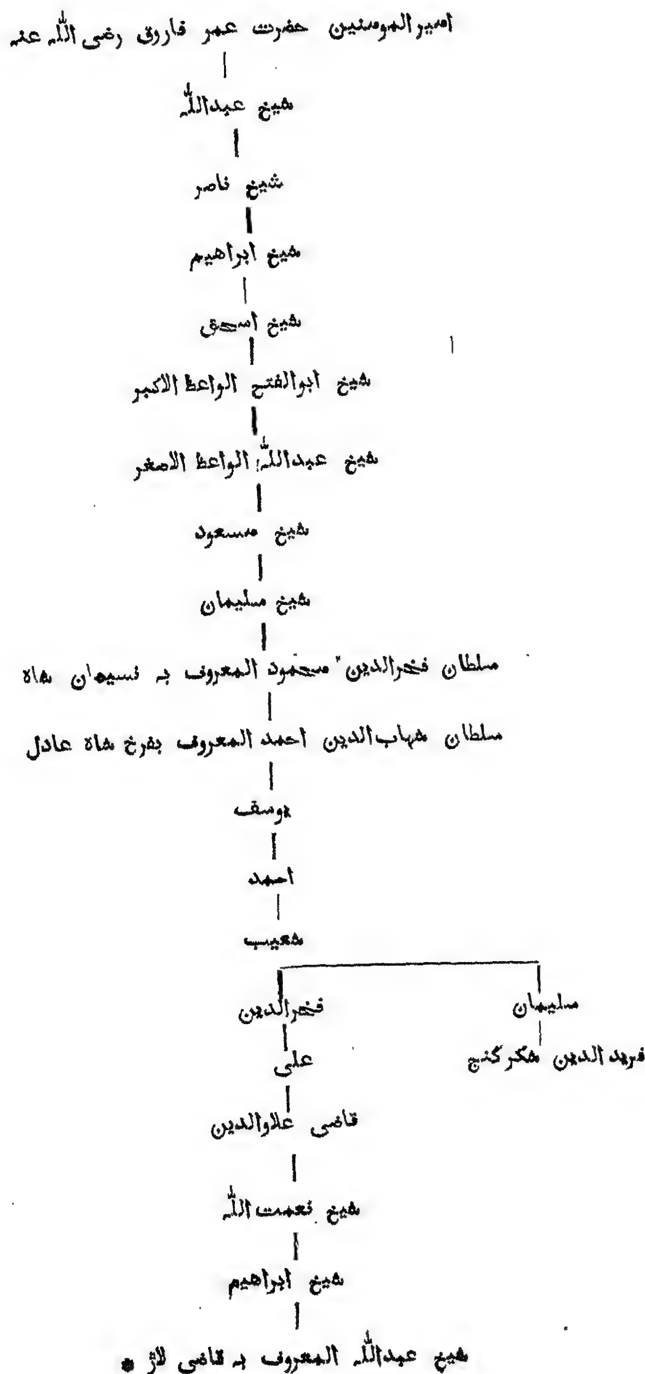
دوگانه سجدهٔ شکر رب الحفیظ بجا مي آرد، و بایں تعب صفر بفحوائے اینکه دعائے دل ریشاں اثر قربت اجابت را، سزاوار است، دست بالتجائے ترقي عمر دولت نواب مستطاب یعني باني این کتاب، بایں تضرع بلند مي سازد *

مناجات ـــ

بکمال عنایتت یارب
بنوال کرامتت یارب *
بطفیل عطا و احسانت
بهرا کرام و عزت و شانت *
به نبي محمد عربي
یثربي هاشمي و مطلبي
بعلي ولي امام مبیں
بوصي نبي شهنشه دیں *
بطفیل جناب پاک بتول
بضعته و جان باصفائے رسول *
بدل خستهٔ امام حسن
نوش جاں ساز زهر درد و محن *
بامام شهید تیغ جفا
صابر رنج سید الشهدا *
بعلي نام امام ابن حسین
قبلهٔ دین و کعبهٔ دارین *

بامام محمد باقر
هادي راه باطن و ظاهر *
بامام امم بحق ناطق
شاه ذي الامر جعفر صادق *
بهر کاظم شهنشه دوسرا
مقتدا ملتجا امام هدا *
بهر سلطان دیں امام رضا
ضامن مدعائے شاه و گدا *
بامام تقي محمد نام
کامران قلمرو و اسلام *
با مام نقي علي منصب
بشرف هم کرم رسول نصب *
بامام عسکري حسن تکریم
در او کعبه واجب التعظیم *
بمحمد لقا امام زماں
صاحب الامر آشکار و نهاں *
بکرامات دودمان نبي
بمباهات خاندان نبي *
تا بحکمت مورخ تقدیر
بر نگارد زخامهٔ تدبیر *
داستاں از جریدهٔ اول
کاں بود علم حق بفرد عمل *
فقرهٔ دولت حسام الملک
مصرع مدت حسام الملک *
بنویسد ولے دراز آید
زیں کشش دست او بناز آید *
هرچه دارد بدل هوا و مراد
یکسرش هر زماں مهنا باد *

شجرۂ خاندان والاجاہی *

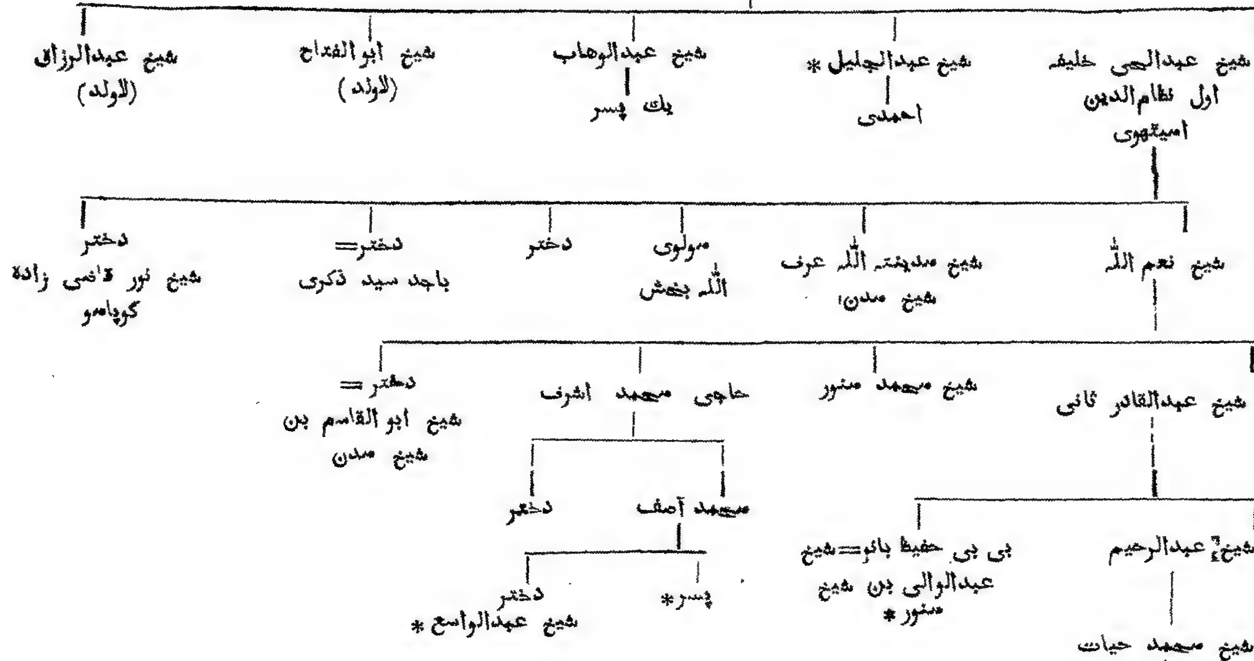

بختور باد آل و اولادش
زان همه شاد خاطر شادش *
خاصه آن حق پسند فرزندش
خلف ارجمند و دلبندش *
بهره مند مدارج ازلي
خان والا نسب مظهر علي *
طالعش آفتاب دوران باد
بمحمد و آله الا مجاد *

تمت *

- شیخ عبدالواسع
- بی بی صاحبی = شیخ محمد امان بن شیخ عبدالوالی
- بی بی ارزانی = خیرالدین خان عرف محمد افضل

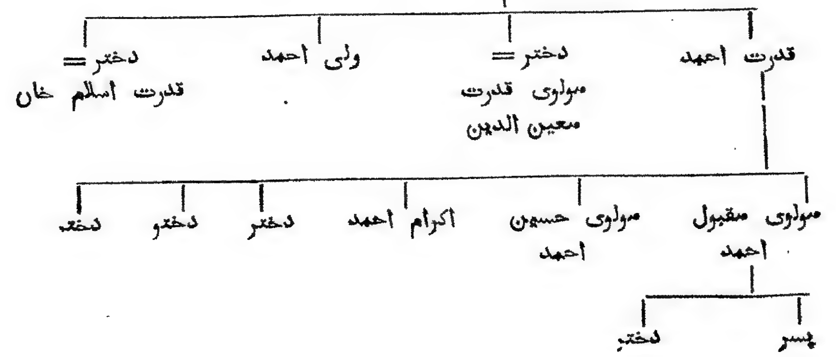
- شیخ عبدالحی خان ثانی
  - غلام اشرف خان
    - حافظ محمد شرف الحق
      - حافظ عنایت احمد
    - فضل احمد خان
      - فضل احمد عرف حکیم غلام چشتی
      - دختر = نظیر احمد
        - ہدایت احمد
      - علاالدین (از خادمہ)
      - حمیدالدین (از خادمہ)
    - کرم احمد خان *
      - حافظ رحیم احمد خان
        - غلام کرم احمد خان
        - دختر
        - دختر
      - ظہور احمد خان
        - غفور احمد
        - دختر
    - بی بی حمایت النسا = شرف الدین بن حاجی قطب الدین
    - بی بی زینت = علیم اللہ بن احسان اللہ
    - غلام احمد (از بطن خادمہ)
      - دختر = میر ارشاد علی
      - دختر = وجیہ الدین
      - دختر = شمس الدین
  - غلام محی الدین خان مخاطب بعبید الحی خان
  - حاجی قطب الدین
  - حامد علی خان
  - محمد فاضل
  - صادق علی خان
  - بی بی عائشہ = فضل اللہ خان
    - دختر = قطب الدین احمد
  - بی بی شاکرہ = محمد یوسف بن شکراللہ
  - غلام احمد
- عبدالغنی خان
- عبدالجلیل خان (لاولد)
- عبدالرحیم خان (لاولد)
- قادر علی خان
- شیخ شکر اللہ خان
- شیخ نعمت اللہ لاولد
- دختر = نواب محفوظ خان بہادر
- دختر = شیخ عصام بن محمد جعفر
- دختر = صدر الاسلام خان

مخدوم شیخ عبدالقادر پسر قاضي لاڈ *
شیخ عبدالحی خلیفہ اول نظام‌الدین امیٹھوی
شیخ عبدالجلیل *
احمدی
شیخ عبدالوہاب
یک پسر
شیخ ابوالفداح (لاولد)
شیخ عبدالرزاق (لاولد)
شیخ نعم اللّٰہ
شیخ مدینۃ اللّٰہ عرف شیخ مدن
مولوی اللّٰہ بخش
دختر
دختر = باجد سید ذکری
دختر شیخ نور قاضی زادہ گوپامو
شیخ عبدالقادر ثانی
شیخ محمد منور
حاوی محمد اشرف
دختر = شیخ ابوالقاسم بن شیخ مدن
محمد آصف
دختر
پسر *
دختر شیخ عبدالواسع *
شیخ عبدالرحیم
بی بی حفیظ بانو = شیخ عبدالوالی بن شیخ منور *
شیخ محمد حیات

غلام محی الدین خاں مخاطب بعبدالحی خاں بن شیخ عبدالحی خاں ثانی *

- مولوی نظام الدین احمد خاں
  - رکن الدین خاں
    - ظہور الدین
    - دختر = قدرت کریم خاں
    - دختر = انور حسین خاں بن انور علی خاں ثانی
    - دختر = حبیب اللہ خاں
  - تقی الدین خاں
    - غلام علی خاں
      - دختر
    - دختر = مظفر حسین خاں
    - دختر = حافظ رحیم احمد خاں
    - دختر = ظہورالدین خاں
  - اعزالدین خاں
  - تاج الدین خاں
    - پسر
    - دختر
    - دختر
    - دختر
    - دختر
    - دختر
    - دختر
- والدہ بیگم = عبد الصمد خاں بہادر دلیر جنگ
  - شرف الامرا نعم اللہ خاں بہادر
  - ممتاز الامرا بہادر
  - عبدالحی خاں
  - نواب بیگم = نواب عظیم الدولہ
  - برہانی بیگم = غلام حسن خاں
  - سگالی بیگم = وارث علی خاں
  - منی بیگم = خان عالم خاں
- غلام معین الدین
  - پسر
  - پسر
- مجدالدین
- دختر = غلام جیلانی خاں
- عبدالعزیز
  - پسر
  - پسر
- دختر = حسن علی خاں بن نواب غفران مآب
- بدر الدین
  - قادر حسین

حافظ عنایت احمد بن حافظ محمد شرف الحق بن غلام اشرف خاں بن شیخ عبدالحي خاں ثاني — تتمہ *

حامد علي خان بن شيخ عبدالحي خان ثاني *

محمود علی خان (لاولد)

غلام جیلانی خان

اعز الدین خان
- اکرام الدوله
- محی الدوله
- امتیاز الدوله
- دختر = نصیر میاں بن ناصر محمد خان
- دختر = خان عالم خان
  - پسر
  - پسر
  - دختر = نواب عظیم جاہ

عبد الحفیظ خان
- دختر = عبدالاحد بن غلام جیلانی خان
- دختر = فرزند عبدالشکور بن صادق علی خان

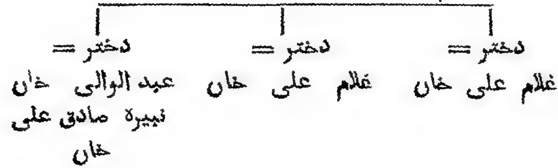
عبدالطیف خان

دختر = ابو المعالی خان

دختر = حسام الملک بہادر
- دختر = حسام الدولہ بن سیف الملک بہادر
  - غلام محمد

دختر = نصیر الملک بہادر

اعزالدين خان بن مولوي نظام‌الدين احمد خان بن غلام محي‌الدين خان مخاطب بعبدالحي خان بن شيخ عبدالحي خان ثاني *

دختر = غلام على خان

دختر = غلام على خان

دختر = عبد الوالى خان نبيرة صادق على خان

حاجي قطب‌الدين بن شيخ عبدالحي خان ثاني *

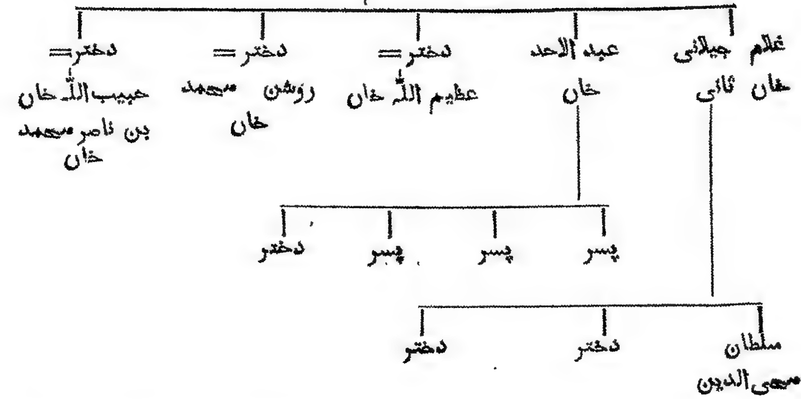
شرف الدين

دختر والدۀ حافظ عنايت احمد

صادق علي خان بن شيخ عبدالحي خان ثاني *

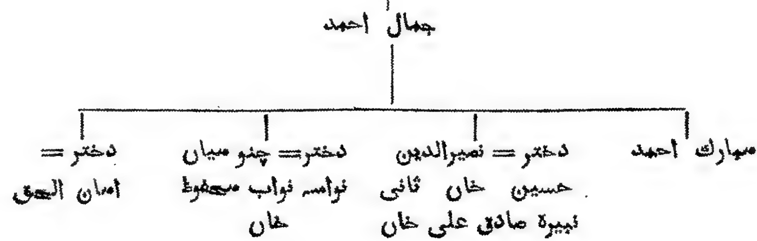
- عبدالواسط خان
  - عبدالواسع
    - پسر
    - پسر
    - دختر = فرزند نجف علی خان
  - دختر = اعزالدین خان
- عبد الشکور خان
  - عطاء اللّٰہ خان
    - پسر
    - پسر
- غلام غوث خان
  - عبدالوالی خان
    - پسر
    - دختر
    - دختر
- نصیرالدین حسین خان عرف ناصر محمد خان
  - نصیر الدین حسین خان ثانی
  - محی الدین حسین خان عرف سائس میان
  - دختر = شرف الامرا
  - دختر = تاج الامرا
  - دختر = قادر حسین خان بن انور علی خان
  - دختر = قمرالدین خان
  - دختر = برادر تقی الدین خان
- عبدالجبار خان (لاولد)
- جلال الدین خان (لاولد)
- دختر
- دختر

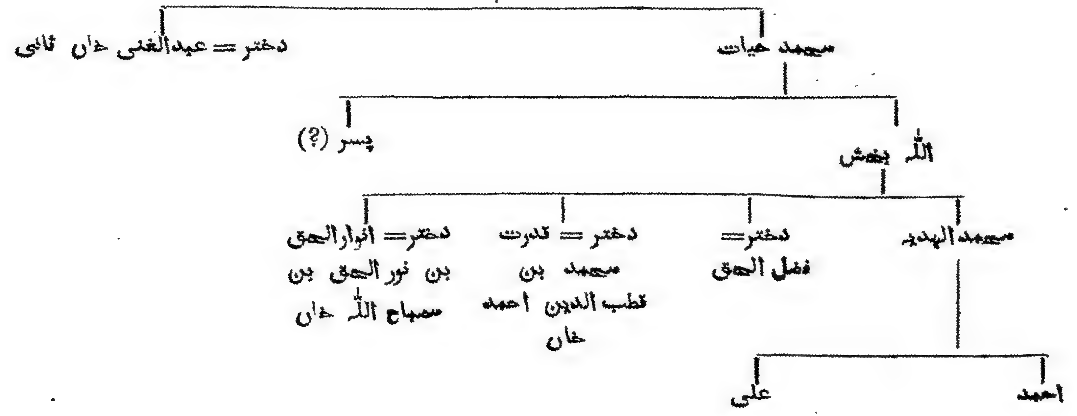
غلام جيلاني خاں بن حامد علي خاں بن شيخ عبدالحي خاں ثاني — تتمہ *

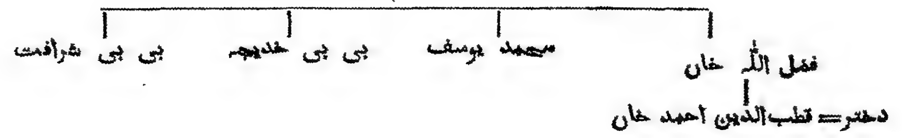

محمد فاضل بن شيخ عبدالحي خاں ثاني *

جمال احمد

قادر علي خاں بن شیخ عبدالواسع بن شیخ محمد حیات بن شیخ عبدالرحیم (الخ) *
محمد حیات
دختر = عبدالغنی خاں ثانی
اللّٰہ بخش
پسر (؟)
محمد الہدیہ
دختر = فضل الحق
دختر = قدرت محمد بن قطب الدین احمد خاں
دختر = انوارالحق بن نورالحق بن مصباح اللّٰہ خاں
احمد
علی

شیخ شکراللّٰہ بن شیخ عبدالواسع بن شیخ محمد حیات (الخ) *
فضل اللّٰہ خاں
محمد یوسف
بی بی خدیجہ
بی بی شرافت
دختر = قطب الدین احمد خاں

عبدالغني خان بن شيخ عبدالواسع بن شيخ محمد حيات بن شيخ عبدالرحيم بن شيخ عبدالقادر ثاني بن شيخ نعم‌الله *

میان محمدی مخاطب بعبدالغنی خان ثانی — دختر = حامد علی خان

دختر = جمال احمد — غلام حسن خان داماد دلیر جنگ — فضل حسین خان داماد نواب والا جاه بهادر — پسر (؟)

(غلام حسن خان:) دختر = اکرام الدوله بن اعز الدین خان — پسر — پسر

(فضل حسین خان:) قادر حسین خان — قادر علی خان ثانی — دختر = غلام مرتضی خان — دختر

(غلام مرتضی خان:) دختر — دختر — دختر

(قادر حسین خان:) قادر محی الدین خان

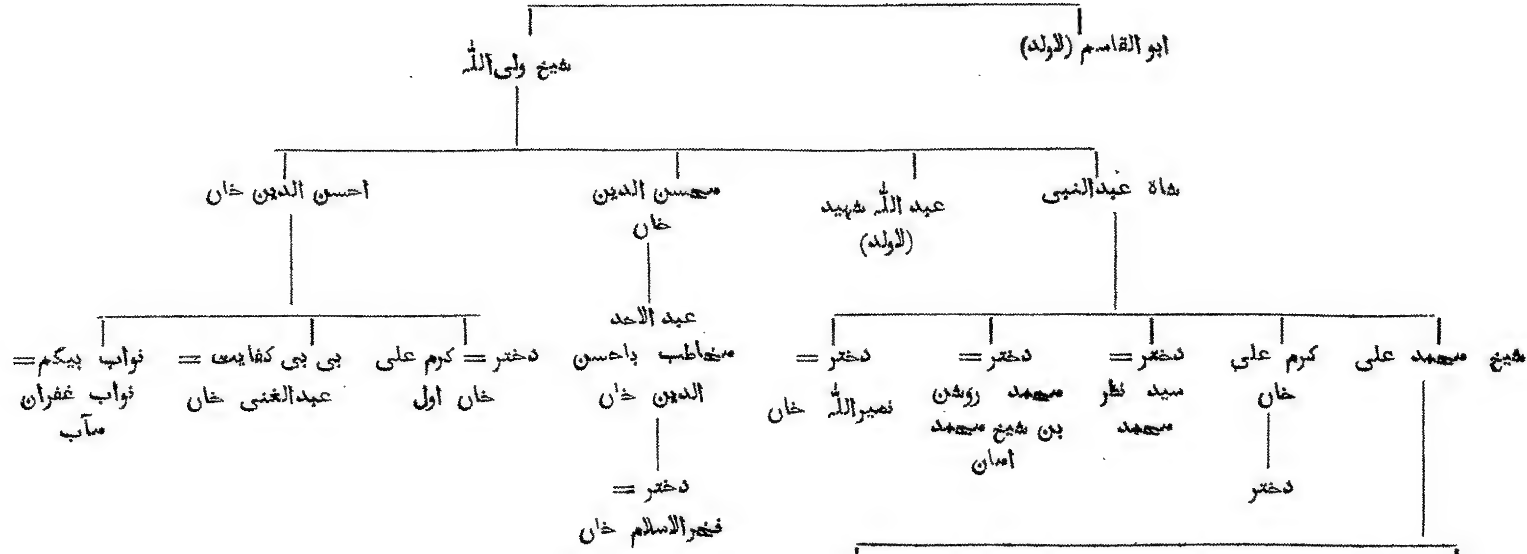
عبدالهادی لاولد — عبد الغفور — ۱ دختر زوجهٔ حکیم مهدی علی خان — ۲ دختر در صغر سنی فوت شد — ۳ دختر زوجهٔ نظام الدین — ۴ دختر اهلیهٔ قدرت حلیم (؟) — ۵ آخری دختر اهلیهٔ مولوی قدرت حلیم

غلام امام (مجنوب)

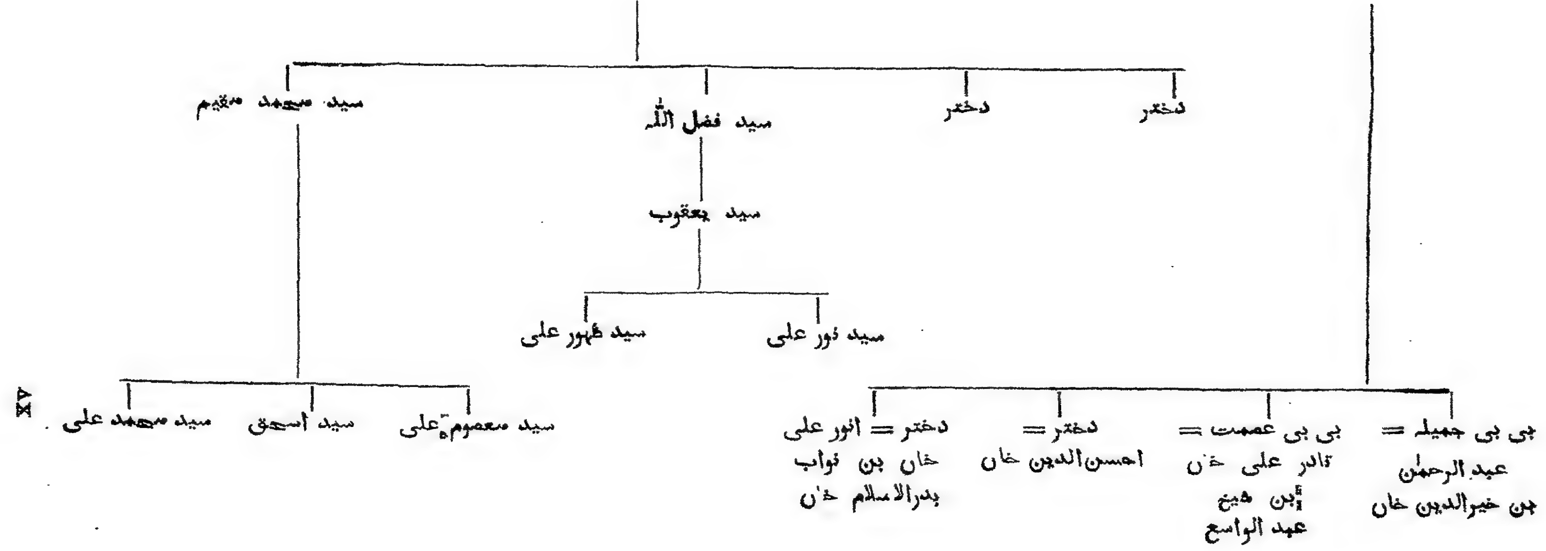
لطف علی مخاطب بولی اللّٰہ خان ثانی
- لطف احمد
- حبیب احمد
- نور الدین احمد
  - ظہور الدین احمد
  - ضیاء الدین احمد
- دختر = مولوی مظفر علی خان بن مولوی مصطفی علی خان ثانی

محمد حقانی مخاطب بہ کرم علی خان ثانی
- امیر احمد خان
- نذیر احمد خان
  - نصرت احمد
- دختر = نور الدین احمد
- دختر = حکیم غلام چشتی
- دختر = قدرت حسین بن قدرت حکیم
- دختر

دختر = فضل احمد خان بن غلام اشرف خان

شیخ مدینتہ اللہ عرف شیخ مدن ابن شیخ عبدالحی خلیفہ اول نظام الدین امیٹھوی *
ابو القاسم (لاولد)
شیخ ولی اللہ
شاہ عبدالنبی
عبد اللہ شہید (لاولد)
محسن الدین خان
احسن الدین خان
شیخ محمد علی
کرم علی خان
دختر = سید نظر محمد
دختر = محمد روشن بن شیخ محمد امان
دختر = نصیر اللہ خان
عبد الاحد مخاطب باحسن الدین خان
دختر = کرم علی خان اول
بی بی کفایت = عبدالغنی خان
نواب بیگم = نواب غفران مآب
دختر
دختر = فخر الاسلام خان
محمد ولی اللہ خان
دختر = شیخ نعمت اللہ بن شیخ عبد الواسع

دختر
دختر
سید فضل اللہ
سید محمد مقیم
سید یعقوب
سید نور علی
سید ظہور علی
بی بی جمیلہ = عبدالرحمٰن بن خیرالدین خان
بی بی عصمت = قادر علی خان بن شیخ عبد الواسع
دختر = احسن الدین خان
دختر = انور علی خان بن نواب بدرالاسلام خان
سید معصوم علی
سید اسحق
سید محمد علی
XV

- مولوي الله بخش بن شيخ عبدالحي خليفه اول نظام الدين اميٹھوي *
  - دختر = شيخ عبدالقادر ثانى
  - مولوى الهداد
    - مولوى محمد مراد
      - شيخ عبد الواحد ↓
      - دختر = سيد غضنفر على ↓
    - شاه محمد شاه
      - دختر = شيخ محمد امام بن شيخ عبدالوالى
      - دختر = احسن الدين خان شهيد
      - دختر = شاه نجم الدين بن محمد سعيد
    - شيخ محمد سعيد
    - دختر = ملا شهاب الدين
    - دختر = شيخ عبد الوالى
    - دختر = شاه عبدالنبى
    - دختر = شيخ خير الله

- برهان اللہ خان
  - عظیم النسا = مولوی ضیاء اللہ خان ثانی
- غلام صفی (لاولد)
- فیض محمد خان داماد تراب غفران مآب
  - دختر = محی الدین حسین خان عرف سائس میان
- علیم اللہ خان
  - محمد عظیم اللہ خان (لاولد)
  - دختر = معین الحق مخاطب بروشن محمد خان ثانی
- بی بی زاہدہ = محمد امان بن حاجی ضیاء اللہ خان (لاولد)
- بی بی = مریم ریاض اللہ خان (لاولد)
- نجم الدین حسین خان داماد نصیر الدولہ بہادر
  - وارث علی خان داماد دلیر جنگ
  - قمر الدین خان داماد نصیر الدین حسین خان بن صادق علی خان ثانی
  - احسان اللہ خان ثانی داماد انور علی خان
  - کریم یار خان داماد ندیم اللہ خان بن نصیر الدولہ
- فضل احمد خان داماد بدر الاسلام خان (لاولد)
- دختر = خان جہان خان بن خیر الدین خان
- دختر = انور علی خان [illegible]
- دختر (لاولد)
- دختر (لاولد)

شیخ محمد سعید بن مولوی الہداد بن مولوی اللّٰہ بخش بن شیخ عبدالحی *

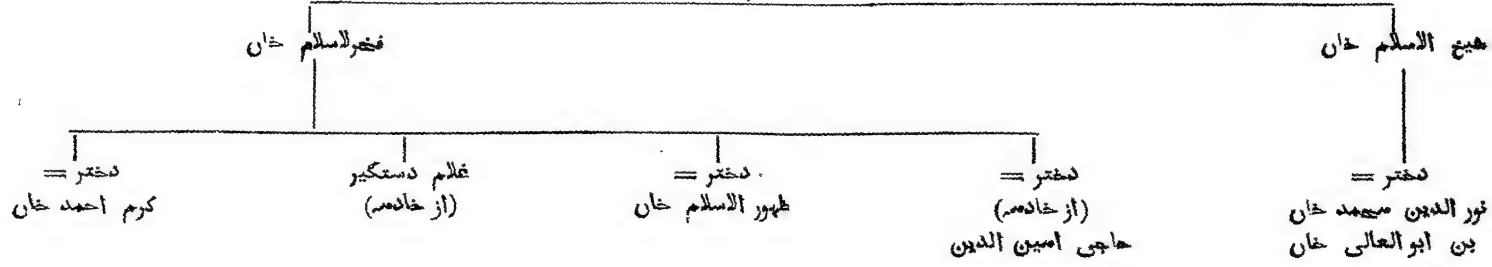
- محمد وارث
  - شیخ احسان اللّٰہ
  - دختر = مصباح اللّٰہ خان بن محمد روشن
  - دختر = غلام اشرف خان بن عبدالحی خان بن شیخ عبد الواسع
  - شاہ محمد جمال الدین (از بطن خادمہ)
    - امین الدین (لاولد)
    - شمس الدین
      - حسن الدین
- شاہ نجم الدین (لاولد)
- دختر = منیر الدین خان بہادر بن شیخ عبدالوالی
- دختر — عبدالجلیل بن شیخ عبدالواسع (لاولد)

نواب سراج الدولہ انور الدین خاں بہادر شہامت جنگ *

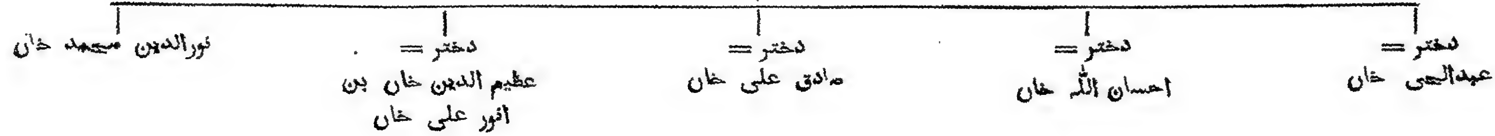
- نواب بدر الاسلام خاں بہادر افراسیاب جنگ
  - انوار الدولہ انور علی خاں بہادر افراسیاب جنگ
    - عظیم الدین المعروف بہ بدر الاسلام خاں حال
      - محمد صالح (لاولد)
      - غلام نبی
        - دختر
      - غلام مصطفی (لاولد)
      - دختر = سید الدین بن عبد الحی خاں
      - دختر = نواب عظیم الدولہ بہادر
      - دختر = فضل احمد بن احسان اللّٰہ
    - نظام الدین المعروف بہ انور علی خاں ثانی
      - نادر حسین خاں (لاولد)
      - انور حسین خاں
        - پسر
        - پسر
        - پسر
        - دختر
        - دختر
      - محی الدین حسین خاں
        - پسر
      - دختر = عبد الشکور خاں بن صادق علی خاں
    - عبد الرحیم میاں
  - نواب صدر الاسلام خاں
  - حاجی ابوالمعالی خاں
  - دختر = شیخ شکر اللّٰہ بن عبد الواسع
  - دختر = ضیاء اللّٰہ خاں بن شیخ محمد روشن
  - دختر = حاجی غلام قطب الدین بن عبد الحی خاں

شیخ محمد منور بن شیخ نعم‌الله بن مخدوم شیخ عبدالحی خلیفه اول نظام‌الدین امیٹھوی *

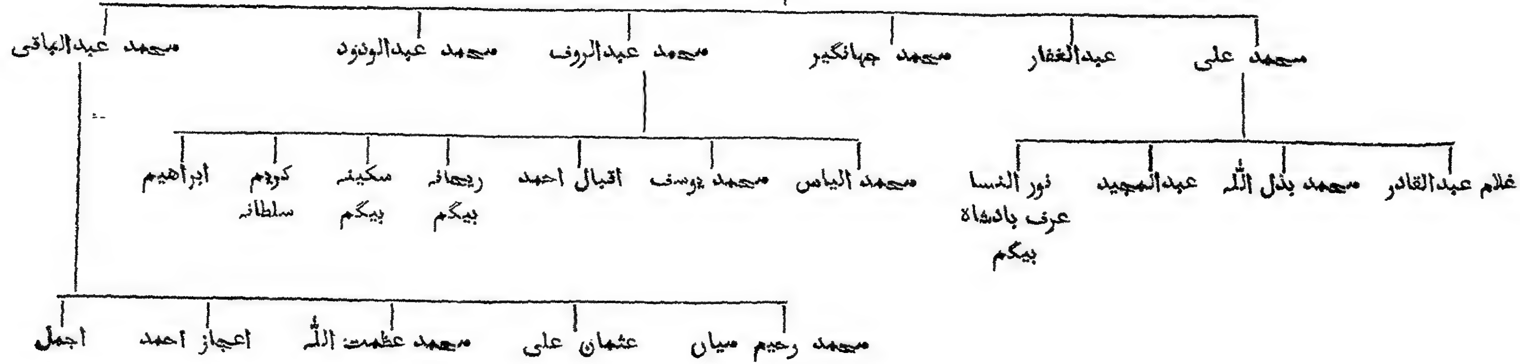
- حاجی محمد انور المعروف حاجی مقدس
  - نواب سراج الدوله انورالدین خان بهادر شهامت جنگ سنه ۱۷۴۴ تا سنه ۱۷۴۹ تاریخ شهادت ۱۶ شعبان سنه ۱۱۶۲ع
    - بدرالاسلام خان بهادر افراسیاب جنگ از بطن بی بی صاحبه (حرم خاص اول)
    - محمد محفوظ خان شهامت جنگ (از بطن بی بی صاحبه)
    - نواب محمد علی خان والا جاه اول (از بطن فخر النسا) وفات ۱۹ ربیع‌الاول سنه ۱۲۱۰ع
    - نواب عبدالوهاب خان
    - محمد نجیب الله خان
    - دختر = (از بی بی صاحبه) خیرالدین خان بن عبدالحکیم خان شهید
    - امیر النسا بیگم = (از فخرالنسا) عبدالرحیم خان
    - دختر = (از بی بی صاحبه) محسن الدین خان نبیرهٔ شیخ مدن
    - دختر = (از بی بی صاحبه) شیخ عبدالواجد بن محمد مراد بن مولوی الهداد
    - دختر = (از بی بی صاحبه) شیخ عبدالحی بن شیخ عبدالواسع
    - کامو بیگم المعروف حضرت بیگم = (از فخر النسا) خیرالدین خان
  - بی بی فاطمه = شیخ محمد حیات ابن شیخ عبدالرحیم
  - بی بی مریم = شیخ محمد آصف بن حاجی محمد اشرف
- شیخ عبدالوالی
- دختر (لاکتخدا)

نواب صدرالاسلام خان بن بدرالاسلام خان بهادر افراسیاب جنگ *
شیخ الاسلام خان
فخرالاسلام خان
دختر = نور الدین محمد خان بن ابوالعالی خان
دختر = (از خادمه) حاجی امین الدین
دختر = ظهور الاسلام خان
غلام دستگیر (از خادمه)
دختر = کرم احمد خان

حاجي ابوالعالي خان بن بدرالاسلام خان بهادر افراسیاب جنگ *
دختر = عبدالحی خان
دختر = احسان الله خان
دختر = صادق علی خان
دختر = عظیم الدین خان بن انور علی خان
نورالدین محمد خان

عبدالرحیم میاں بن انوارالدولہ انوار علي خاں بہادر*
افراسیاب جنگ بن بدرالاسلام خاں بہادر
محمد علی میاں
عبدالرحیم عرف منجھلے میاں
محمد علی
عبدالغفار
محمد جہانگیر
محمد عبدالروف
محمد عبدالودود
محمد عبدالباقی
غلام عبدالقادر
محمد بذل اللہ
عبدالمجید
نور النسا عرف بادشاہ بیگم
محمد الیاس
محمد یوسف
اقبال احمد
ریحانہ بیگم
سکینہ بیگم
کلثوم سلطانہ
ابراهیم
محمد رحیم میاں
عثمان علی
محمد عظمت اللہ
اعجاز احمد
اجمل

نواب سراج الدولہ انورالدین خاں بہادر شہامت جنگ*

- نواب عبدالوہاب خاں بہادر شکوہ الملک نصیر الدولہ نصرت جنگ۔ وفات پانزدہم ذالحجہ سنہ ۱۲۱۸ھ*
  - عبدالصمد خاں بہادر دلیر جنگ
    - شرف الامرا نعم اللہ خاں
    - ممتاز الامرا عمادالدین خاں بہادر
    - دختر
    - دختر
    - دختر
    - دختر
  - خان جہاں خاں بہادر تہور جنگ (لاولد)
  - دختر
  - دختر
  - اقتدار خاں شہید
    - دختر (از منکوحہ) = غلام دستگیر خاں بن فخرالاسلام خاں
  - سرفراز علی خاں
    - محمد غوث داماد ندیم اللہ خاں
    - دختر = عبدالسلام خاں
    - دختر = معین الدین خاں بن عبدالغنی خاں
    - دختر = عزیزالدین بن ندیم اللہ خاں
  - حاجی محتشم جنگ عرف ندیم اللہ
    - عزیز اللہ خاں
    - دختر = کریم یار خاں
    - دختر = غلام احمد خاں
    - دختر = محمد غوث
  - بدرالنسا = سیف الملک بہادر
  - دختر = نصیر الدین حسین خاں
  - دختر = نجم الدین خاں
  - دختر = عبد الجبار خاں

نواب سراج الدوله انورالدین خان بهادر شهامت جنگ *

- نواب محفوظ خان بهادر
  - دختر = اقتدار خان
  - بی بی صاحبه = حاجی ابو المعالی خان
  - غلام حسین خان (لاولد)
  - مدو بیگم = شیخ الاسلام خان مخاطب بصدر الاسلام خان
  - دختر = محمد علی خان
  - دختر = مراد علی خان

نواب سراج الدوله انورالدین خان بهادر شهامت جنگ *

- محمد علی خان والاجاه اول
  - غلام حسین خان عمدة الامرا والاجاه دوم سنه ۱۷۹۰ تا سنه ۱۸۰۱ع وفات ۱۶ ربیع الاول سنه ۱۲۱۶ع
  - حافظ محمد منور خان امیر الامرا مدارالملک روشن الدوله بهادر بهادر جنگ وفات سنه ۱۲۰۳ع
  - محمد انور خان سیف الملک حسام جنگ وفات سنه ۱۲۱۸هـ مطابق سنه ۱۸۰۳ع
  - غلام حسن محمد عبدالله خان حسام الملک هزبر جنگ وفات سنه ۱۲۴۴هـ مطابق سنه ۱۷۲۸ع
  - عبد القدوس خان نصیر الملک انتظام الدوله غضنفر جنگ وفات سنه ۱۲۱۹هـ مطابق سنه ۱۸۰۴ع
  - موتی بیگم
  - چوتی بیگم
  - بڈهی بیگم عرف سلطان النسا بیگم = عبدالهادی خان بن خیرالدین خان صمصام الدوله بهادر
  - دریا بیگم عرف نواب ملک النسا بیگم = مولوی عبدالوالی خان اعتماد الدوله بهادر
  - فتح بیگم عرف عمدة النسا بیگم = حافظ محمد ناصر خان افتخار الدوله بهادر

نواب محمد علي خاں والاجاه اول*

نواب غلام حسین خان عمدة الامرا معین الملك اسدالدوله خان بهادر ذوالفقار جنگ*

عبدالکریم خان المعروف معین الدوله بهادر شهسوار جنگ (از بطن کلثوم بی)

علی حسین خان مخاطب به تاج الامرا بهادر المتخلص بماجد (از بطن گهسیٹی بیگم) عرف مبارك النسا منکوحه وفات سنه ۱۲۱۶ع

غلام باقر حسین خان (از بطن چمر بیگم)

رضیه بیگم (از بطن رقیه بیگم) تاج الدین خان

شرف الامرا نعم الله خاں بن عبدالصمد خاں بهادر دلیر جنگ بن نواب
عبدالواب خاں بهادر بن نواب سراج الدوله انورالدین خاں بهادر *

- غلام رسول خاں مخاطب به شرف الامرا ثانی
- دختر = امتیاز الدوله بن غلام اعز الدین خاں بهادر
- دختر = عبد العلی خاں بن غلام جیلانی خاں
- دختر = میاں جیلانی بن نجم الدین حسین خاں

ممتاز الامرا عمادالدین خاں بهادر بن عبدالصمد خاں بهادر دلیر جنگ بن نواب
عبدالوهاب خاں بهادر بن نواب سراج الدوله انورالدین خاں بهادر شهامت جنگ *

- دختر = محمد علی خاں بهادر عظیم جاه
- دختر = محی الدوله
- دختر = عزیز الدوله بن خان عالم خاں
- دختر = غلام رسول شرف الامرا
  - پسر
  - پسر
  - پسر

نواب سراج الدوله انورالدین خاں بهادر شهامت جنگ *

محمد نجیب الله خاں بهادر

سلسله نسب ایشاں معلوم نشد

بدیع اللّٰہ خان ظہیر الدولہ پرنس آف آرکاٹ دوم (از بطن حرم) وفات ۲٦ جمادی الاخر سنۂ ۱۹۰۲

احمد اللّٰہ خان انتظام الملک پرنس آف آرکاٹ سوم، وفات سنۂ ۱۲۰٦

محمد علیم اللّٰہ خان سفید الدولہ (از بطن حرم)

محمد نور اللّٰہ خان عمدة الدولہ (از بطن سعادت النسا بیگم)

غلام محی الدین خان معز الدولہ (از بطن سعادت النسا)

محمد منور خان بہادر پرنس آف آرکاٹ چہارم، وفات ۴ شوال سنۂ ۱۳۲۰

امة الولی عرف ولی النسا (از بطن شفیع النسا بیگم)

سعادت النسا (از بطن حرم)

دختر

رحمت النسا

حبیب النسا

دختر = غلام محمد خان

غلام محمد علی خان پرنس آف آرکاٹ پنجم، وفات سنۂ ۱۷–۷–۱۹۵۲

امة الاعظم

فضیلت النسا بیگم عرف چتو بیگم (از بطن حرم)

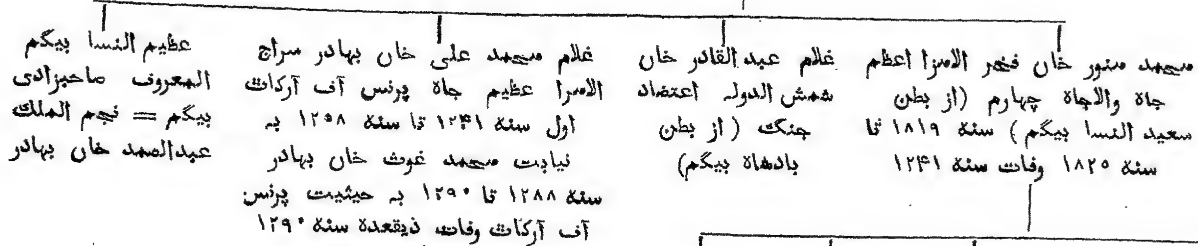
عبد المجید خان

انور خان

غلام محی الدین خان پرنس آف آرکاٹ ششم (موجود)

غلام محمد عبدالقادر

نواب محمد علي خان والاجاه اول *

حافظ محمد منور خان عرف چنومیان
امیر الامرا مدار الملک روشن الدوله بهادر بهادر جنگ

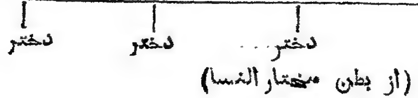
عبدالعلی خان عظیم الدوله والاجاه سوم (از بطن عظیم النسا بیگم) سنه ۱۸۰۱ تا ۱۸۱۹ وفات ۱۰ شوال، سنه ۱۲۳۴ھ

محمد منور خان فخر الامرا اعظم جاه والاجاه چهارم (از بطن سعید النسا بیگم) سنه ۱۸۱۹ تا سنه ۱۸۲۵ وفات سنه ۱۲۴۱

غلام عبد القادر خان شمش الدوله اعتضاد جنگ (از بطن بادشاه بیگم)

غلام محمد علی خان بهادر سراج الامرا عظیم جاه پرنس آف آرکاٹ اول سنه ۱۲۴۱ تا سنه ۱۲۵۸ به نیابت محمد غوث خان بهادر سنه ۱۲۸۸ تا ۱۲۹۰ به حیثیت پرنس آف آرکاٹ وفات ذیقعدہ سنه ۱۲۹۰

عظیم النسا بیگم المعروف صاحبزادی بیگم = نجم الملک عبدالصمد خان بهادر

نواب غلام محمد غوث خان بهادر اعظم الامرا والاجاه پنجم (از بطن عنایت النسا) سنه ۱۲۴۱ تا سنه ۱۲۵۸، ۱۸ سال به نیابت عظیم جاه سنه ۱۲۵۸ تا ۱۲۷۳ پندره سال مستقل حکومت وفات ۲۴ محرم، سنه ۱۲۷۳.

دختر (از بطن مختار النسا)

دختر

دختر

نواب محمد علي خان والاجاه اول *

محمد انور خان معروف به حاجی میان سیف الملک انور الدوله حسام جنگ

- غلام علی خان بهادر سیف الدوله سیف جنگ (از بدر النسا)
- غلام محمد
- غلام ولی الله حسام الدوله غلام رضا خان بهادر حسام جنگ (از بدر النسا)
  - غلام محمد خان بهادر
  - سعید النسا بیگم معروف بنواسی بیگم کلان
  - خدیجه بیگم معروف به نواسی بیگم خورد
  - زینت النسا
    - غلام حسین
- قمر الدوله
- پسر
- قیام الدوله بهادر
- امة الله
  - خدیجه = نصیر میان
- امة الزهرا معروف بیگم
  - خورشید کلاه بیگم = سعید الدوله غلام اسد الله خان
- کریم النسا = غلام رسول خان بن جواد خان
- غلام عسکری
- محمد تقی
- غلام موسی خان

اولاد عبدالعلي خان عظيم‌الدوله بن نواب محمد منور خان امير الامرا
بن نواب محمد علي والاجاه اول
از منکوحات *

- اشرف علی (از بطن عظیم النسا)
- غلام محمد حسین رشید الدوله عیالت جنگ (از عظیم النسا)
- فاطمه بیگم = غلام دستگیر خان استوار جنگ (از عظیم النسا)
- منیر الدوله غلام محمد خان بهادر جسارت جنگ (از لالی بیگم عرف دولت النسا)
- غلام رسول خان بهادر اعتبار الدوله اکبر جنگ (از دولت النسا)
- احمدی بیگم = اشرف النجبا عبد العلی خان
- کلثوم بیگم = غلام محی الدین احمد خان بهادر رستگار جنگ
- دختر = (از زینت محل)

نواب محمد علي خان والاجاه اول *

عبدالقدوس خان معروف بہ لعل پادشاہ مخاطب بہ نواب نصیر الملک انتظام الدولہ محمد ملابت خان غضنفر جنگ بہادر
وفات سنہ ۱۲۱۹ مطابق سنہ ۱۸۰۴ع *

دختر = (از حسینی بیگم) حرم ناصر علی

امۃ السکینہ بیگم = (از ھادی بیگم) باقر حسین خان بہادر

محمد ملابت خان صاحب اولاد

نواب محمد علي خان والاجاہ اول *

نواب سلطان النسا عرف بڈھی بیگم وفات سنہ ۱۲۳۶ھ زوجہ عبدالہادی بن خیرالدین خان صمصام الدولہ بہادر *

رضیہ بیگم ناکتخدا فوت شد *

احمدی بیگم المعروف شاہ بیگم = اعزالدین خان بہادر مستقیم جنگ نامی *

حافظ محمد عبدالحسین خان

حیدر حسین خان بہادر امتیاز الدولہ صاحب اولاد

احمد حسین خان بہادر محی الدولہ صاحب اولاد

غلام مصطفی خان بہادر آرام الدولہ صاحب اولاد

صالحہ بیگم = خان عالم خان بہادر

رحمت النسا بیگم = اعتماد الدولہ حافظ محمد ناصر خان بہادر

دختر = فوت شد *

محمد علی خان والاجاه اول *

غلام حسن معروف بہ ٹیپو بادشاہ مخاطب بنواب حسام الملک اعتماد الدولہ محمد عبد اللہ خان بہادر هژبر جنگ
وفات سنۃ ۱۲۴۴ھ مطابق سنۃ ۱۸۲۸ع *

برکت النسا بیگم = (از حبیب النسا) حسام الدولہ بہادر

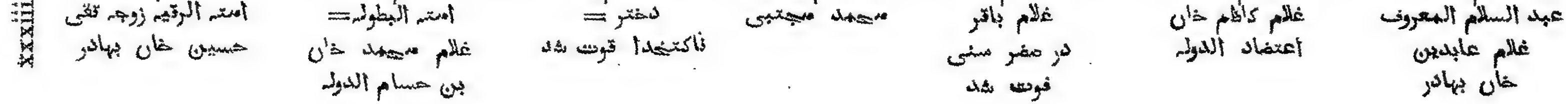
فرحت النسا = قطب الدین علی خان

اشرف النسا = غلام حسین

غلام محمد مظہر علی خان

- دختر = (از منکوحہ) اسد اللہ خان بن مجد الدولہ
- محمد حسین مہدی مخاطب بہ عبد اللہ خان داماد قدرت کریم
- محمد علی حسین خان بہادر
- عباس حسین
- دختر = تراب علی خان
- دختر = غلام حسین خان

نواب عمدة النسا بیگم بنت نواب محمد
علی خان والاجاه اول *

غلام پیر المعروف محمد ناصر خان اعتضاد الدوله بهادر نصیر جنگ

غلام آل محمد صاحب الدوله خورشید الملک مصنف سواتحات ممتاز

محمد حبیب الله ناصر الدوله اعتصام جنگ

عبد السلام المعروف غلام عابدین خان بهادر

غلام کاظم خان اعتضاد الدوله

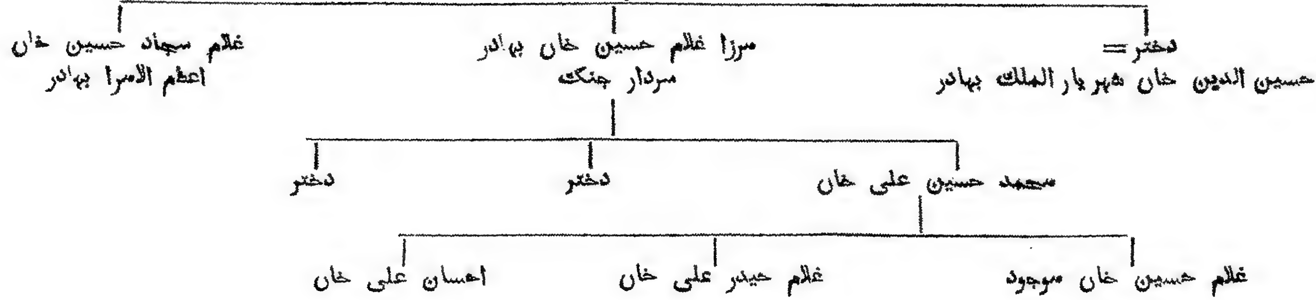
غلام باقر در صغر سنی فوت شد

محمد مجتبی

دختر = ناکتخدا فوت شد

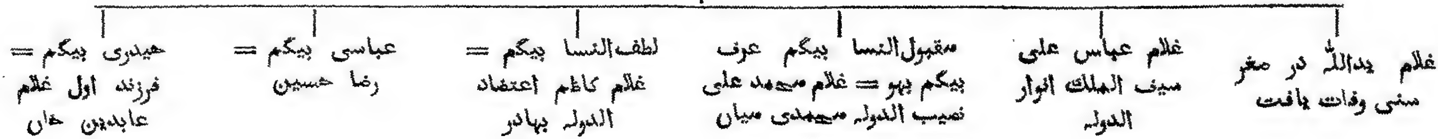
امتہ البطول = غلام محمد خان بن حسام الدوله

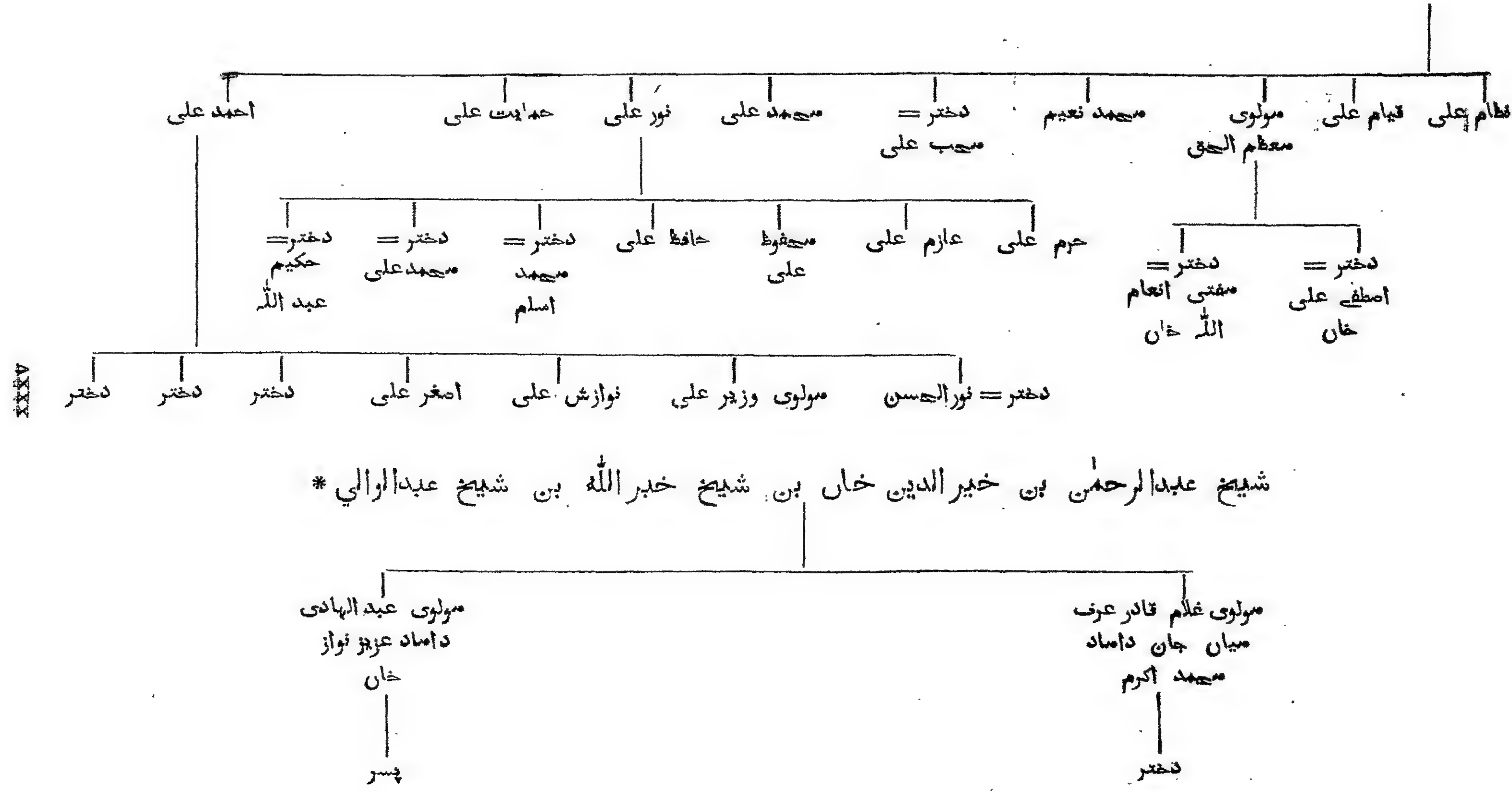
امتہ الرقیہ زوجه تقی حسین خان بهادر

نواب ملک‌النسا بیگم بنت نواب محمد علی خان والاجاه اول*

غلام خیر اللّٰه المعروف غلام اسد اللّٰه خان بهادر مجدالدوله مظفر جنگ

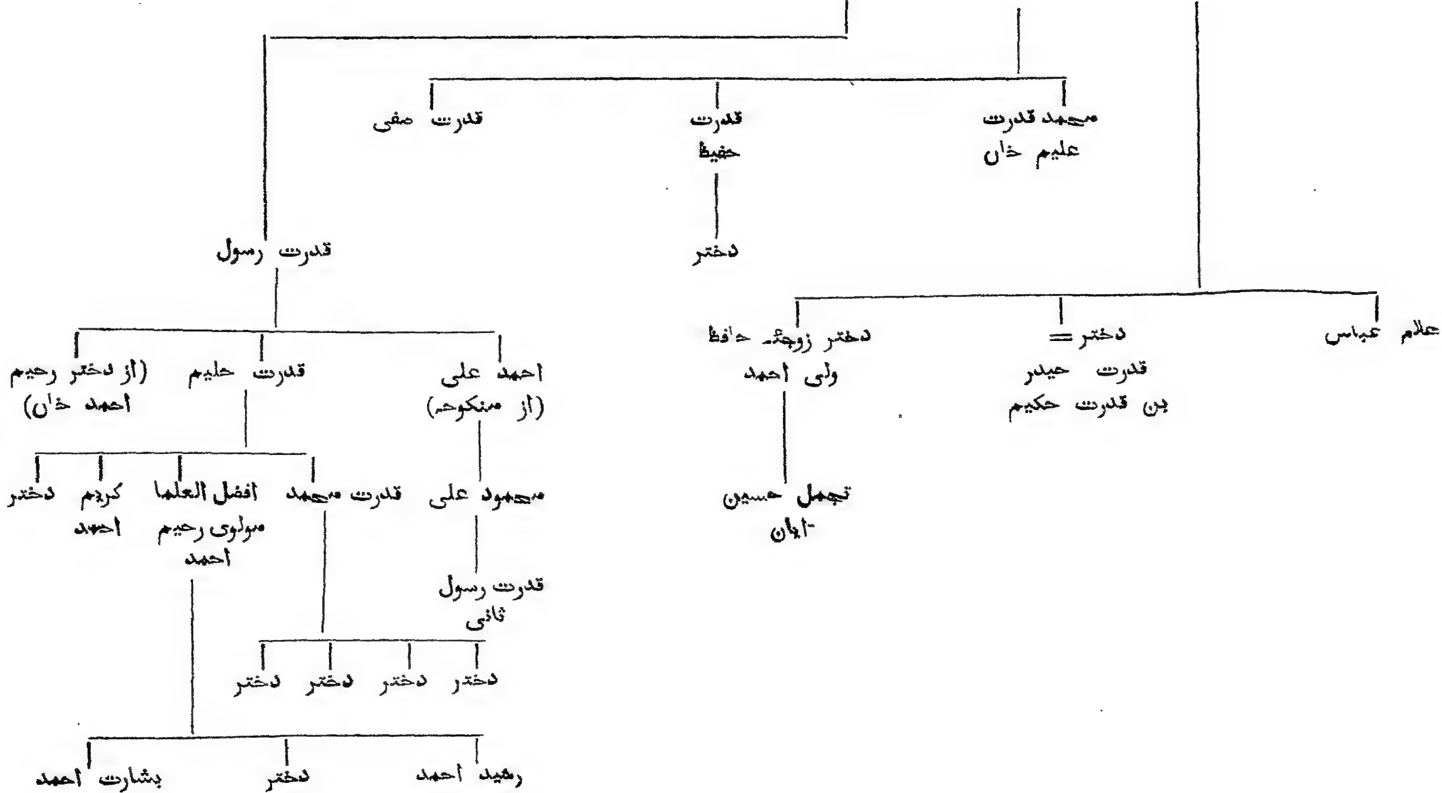

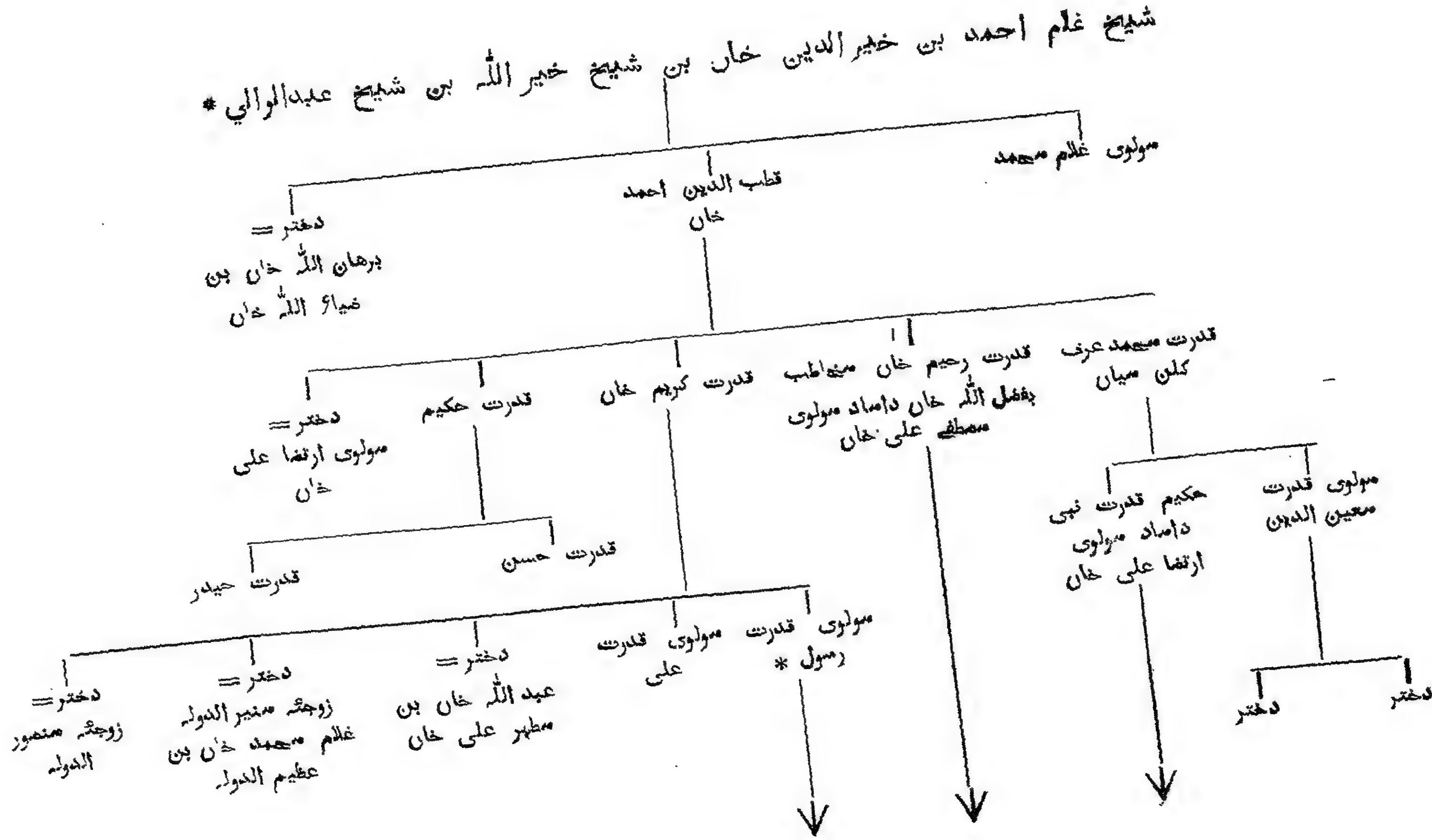

نظام علی
قیام علی
مولوی معظم الحق
محمد نعیم
دختر = محب علی
محمد علی
نور علی
حمایت علی
احمد علی
دختر = اصطفے علی خان
دختر = مفتی انعام اللّٰہ خان
حرم علی
عازم علی
محفوظ علی
حافظ علی
دختر = محمد اسلم
دختر = محمد علی
دختر = حکیم عبد اللّٰہ
دختر = نورالحسن
مولوی وزیر علی
نوازش علی
اصغر علی
دختر
دختر
دختر
شیخ عبدالرحمٰن بن خیرالدین خاں بن شیخ خیراللّٰہ بن شیخ عبدالوالی *
مولوی غلام قادر عرف میاں جان داماد محمد اکرم
دختر
مولوی عبد الہادی داماد عزیز نواز خاں
پسر

شیخ عبدالوالي بن شیخ محمد منور بن شیخ نعم اللّٰه بن شیخ عبدالحي *

- شیخ خیراللّٰه
  - خیرالدین خان
    - شیخ عبدالسبحان شہید
      - زکی الدین محمد خان
    - شیخ عبدالرحمٰن
    - شیخ غلام احمد
    - افضل الدین محمد خان
    - مولوی مصطفی علی والاجاہی صاحب تذکرۃ الانساب
    - بی بی رحمت = ولی اللّٰه خان
  - عبدالحکیم خان
  - محمد خان
  - بی بی فاطمہ = بدرالاسلام خان
  - بی بی لڑیتی = محمد علی خان بن شاہ عبدالنبی
- بی بی صاحبہ = نواب شہید
- بی بی اختر والدہ محمد امان
- بی بی اجیالی = ملان قاضی شہاب الدین
- منیر الدین خان بہادر
  - محمد حیات
    - خورشید احمد
    - حب علی
    - قادر دوست
  - دختر = عبدالسبحان شہید

محمد قدرت
علیم خاں
قدرت
حفیظ
قدرت صفی
دختر
قدرت رسول
علام عباس
دختر =
قدرت حیدر
بن قدرت حکیم
دختر زوجۂ حافظ
ولی احمد
تجمل حسین
اماں
احمد علی
(از منکوحہ)
قدرت حلیم
(از دختر رحیم
احمد خاں)
محمود علی
قدرت محمد
افضل العلما
مولوی رحیم
احمد
کریم
احمد
دختر
قدرت رسول
ثانی
دختر
دختر
دختر
دختر
رشید احمد
دختر
بشارت احمد

شیخ غلام احمد بن خیرالدین خان بن شیخ خیر اللّٰہ بن شیخ عبدالوالی *
مولوی غلام محمد
قطب الدین احمد خان
دختر = برھان اللّٰہ خان بن ضیاء اللّٰہ خان
قدرت محمد عرف کلن میاں
قدرت رحیم خان مخاطب بفضل اللّٰہ خان داماد مولوی مصطفی علی خان
قدرت کریم خان
قدرت حکیم
دختر = مولوی ارتضا علی خان
مولوی قدرت معین الدین
حکیم قدرت نبی داماد مولوی ارتضا علی خان
قدرت حسن
قدرت حیدر
مولوی قدرت رسول *
قدرت مولوی قدرت علی
دختر = عبد اللّٰہ خان بن مطہر علی خان
دختر = زوجۂ منیر الدولہ غلام محمد خان بن عظیم الدولہ
دختر = زوجۂ منصور الدولہ
دختر
دختر

مولوي مصطفى علي خان والاجاهي بن خير الدين خان بن شيخ خير الله بن شيخ عبدالوالي *

- غلام مجتبى مخاطب مصطفى على خان ثانى
  - افضل العلما مولوى ارتضا على خان
    - مولوى قدرت على خان
    - دختر
    - دختر
    - دختر
    - دختر = حكيم قدرت نبى خان
    - دختر = قدرت حفيظ خان
  - اصطفى على خان عرف غلام جيلانى
    - دختر = محمد انور عرف حاجى ميان بن مصباح الله خان ثانى
      - راحد على
      - دختر
    - قدرت صفى بن قدرت رحيم خان
  - دختر = مولوى قدرت رحيم
  - مولوى مظفر على
    - محمد رضا
    - محمد اكبر
  - لطف رسول
  - غلام محى الدين
  - فتح على
  - محمد يحيى
  - دختر
- غلام سعد
- دختر = غلام مينا بن حاجى ضياء الله خان
- دختر = مولوى معظم الحق بن زكى الدين محمد خان

افضل الدین محمد خان بن خیرالدین خان بن شیخ خیرالله بن شیخ عبدالوالی *

- مولوی شاه صلاح الدین
  - محمد اکرم
    - محمد عمر صوفی
    - دختر = غلام قادر عرف میان جان
      - دختر
    - دختر
- فلاح الدین مخاطب بافضل الدین محمد خان ثانی
  - مسیح الدین احمد خان
    - حکیم قدرت حسین خان
      - قدرت بشارت
      - دختر
    - مولوی قدرت صمد خان
      - کاظم حسین
      - اصغر حسین
    - قدرت غنی خان
    - قدرت مخدوم
    - قدرت ماجد
    - دختر = فرزند مولوی فرید الدین
      - دختر
    - دختر
  - دختر = روشن اسلام خان بن ظهور الاسلام خان
- دختر = غلام محمد محدث

دیگر ازواج نواب محمد علي خان والاجاه اول و اولاد شان

(۱) دختر از بطن خدیجه بیگم محل خاص = نجیف علی خان

(۲) حافظه بیگم (از بطن خدیجه بیگم) = صادق علی خان

(۳) رابعه بیگم (از بطن خدیجه بیگم) = نظام الدین احمد خان

(۴) عبدالمعبود خان (از بطن حرم) Mistress

(۵) محمد اسحق خان بهادر فیروز جنگ

(۶) عبدالعزیز

---

(۷) محمد جواد خان بهادر

(۸) حافظ حسن علی خان بهادر رستم جنگ

(۹) عبدالغفار خان بهادر ثابت جنگ

(۱۰) نصرالله خان بهادر قوی جنگ

(۱۱) غلام محمد خان قصور جنگ

---

(۱۲) محمد اسمعیل خان بهادر شیر جنگ

(۱۳) مریم النسا بیگم = (از بطن محفوظ خان حمیدة بی منکوحه)

(۱۴) غلام حسن خان دلاور جنگ (از بطن لعل محل)

(۱۵) ابو تراب خان شجاعت جنگ (از بطن لعل محل)

(۱۶) رحیم النسا بیگم (از بطن لعل محل = غلام نبی خان افراسیاب جنگ

---

(۱۷) جمیلت النسا بیگم (از بطن لعل محل) = محمد باقر

(۱۸) لطف النسا بیگم (از بطن امینه بی) ترکن محل = محفوظ خان

(۱۹) حسین نواز خان عظیم الامرا اعتماد الملک بهادر (از بطن رئیس النسا بیگم)

(۲۰) شرف النسا بیگم (از بطن رئیس النسا) = عبدالحفیظ خان بهادر

---

(۲۱) عزیز النسا بیگم (از بطن رئیس النسا) بدرالدین حسین خان بهادر

(۲۲) سراج النسا بیگم (از بطن رئیس النسا) غوث محمد خان

(۲۳) سرفراز خان بهادر شرف الملک (از بطن زیب النسا بیگم) ترکمان محل

(۲۴) عبدالحمید خان اعتضادالملک

---

(۲۵) فخرالنسا بیگم (از بطن زیب النسا بیگم) مد خان بهادر

(۲۶) زینت النسا بیگم (از بطن زیب النسا بیگم) = جلال الدین خان

(۲۷) دولت النسا بیگم از بطن زیب النسا بیگم) = فصل حسین خان

(۲۸) افضل النسا بیگم (از بطن زیب النسا) = عبداللطیف خان بهادر

